L 89-7
9

Fol. II

Latvijas pilsētas
Valsts 20 gadus

Inv. 35294

Fol. II

Zoos 2a

K. Ulmanis

VALSTS UN MINISTRU PREZIDENTS

L 89-7
9

Latv. Nod

L
91

LATVIJAS PILSĒTAS

VALSTS 20 GADOS

RAKSTU KRĀJUMS AR VISU LATVIJAS
PILSĒTU APRAKSTIEM UN ATTĒLIEM

SAKOPOJIS
HERMANIS ASARIS

GRĀMATAS MAKETS
NIKLĀVA STRUNKES

LATVIJAS PILSĒTU SAVIENĪBAS IZDEVUMS

MCMXXXVIII

ŠINĪ GRĀMATĀ IESPIESTO FOTO ATTĒLU AUTORI:

E. Āboliņš, P. Ārends, „Fotobroms“, A. Griķis, A. Grūbers, H. Jakobi, Rob. Johansons, Ed. Kraucs, M. Lapiņš, Fr. Nicše, J. Ribaks, J. Rieksts, R. Rubenis, P. Šmidts un V. Upītis Rīgā, J. Bokums un A. Zandbergs Liepājā, A. Brakovskis Daugavpilī, T. Grosbachs un Indr. Kalcenavs Jelgavā, Fl. Svikšs Rēzeknē, E. Šneiderats Cēsīs, J. Ķimenis Dubultos, Ž. Andersons Saldū, N. Balgalvis Rūjienā, Celmiņš un K. Lasenbergs Talsos, J. Krustiņš Gulbenē, A. O. Piro Smiltenē, V. A. Krūmiņš Krustpilī, „Jara“ Valkā, K. Sarkangalvis Limbažos, F. Kalniņš Dobelē, Arv. Ripa Balvos, Izraelīts Kārsavā, K. Veinbergs Kandavā, T. Kristbergs Sabilē, A. Celmiņš Kuldīgā, A. Siliņš Zilupē, J. Auziņš Pļaviņās, Ž. Āboltiņš Mazsalacā, E. Plāts Priekulē, P. Grundmanis Viesītē, R. Geriņš Gostiņos, K. Anerauds Apē, Oinas Ainažos, E. Goldmanis Piltenē un Ed. Gavrilka Lejasciemā.

Šī grāmata iespiesta 3000 eksemplāros, no tiem 100 eksemplāri uz krīta papīra.

L. V. B.
№ 356549 0304064996
Sf-18.972 K
Π
Λ
LATVIJAS VALSTS BIBLIOTEKA

Rīgā, Latgales ielā 11.

LATVIJAS PILSĒTAS — MŪSU DZIMTĀS ZEMES KRĀŠŅĀ ROTA UN LEPNUMS — KĀ MŪSU CILTS TĒVU ROKĀM CELTUS SENDIENU LIECINIEKUS UN RADOŠĀS TAGADNES PAUDĒJUS TAUTAS LIKTEŅSAITES MŪŽAM PIE LATVJU ZEMES SIEN.

MŪSU LAUKOS UN DRUVĀS NO PAŠAS DABAS MUMS TURĪBAS PAMATI LIKTI; LATVJU ROSMEI UN SPARAM, LATVJU DAILEI UN GARAM PILSĒTU VĀRTI UN MŪŖI NU VEŖAS, PILSĒTU VĀRTI UN MŪŖI NU VEŖAS, KOPŠ 1934. GADA MAIJA DIENU SAULE PĀR LATVIJAS ZEMI SPĪD.

LATVIJAS PILSĒTAS, LIELĀS UN MAZĀS, NOVADU PILSĒTAS, APRIŅĶU PILSĒTAS, BET PĀRI VISĀM MŪSU RĪGA, JAUNĀ LATVISKĀ RĪGA — AUDZIET TURĪBĀ, KOŠUMĀ, UN JAUNO LAIKU PAUSME LAI JŪSU SIENĀS NERIMSTOŠI ŠALC!

LATVJU TAUTAS GODS — LAI BŪTU JŪSU PIRMAIS TIKUMS, UN MĒRĶIS — MŪŽĪGĀ LATVIJA! MŪŽĪGĀ LATVIJA, LATVISKĀ LATVIJA, KUR LATVJU TAUTA, SIRDS DEGSMĒ, GRIBĀ UN LATVISKĀ GARĀ VIENOTA, KOPĒJĀ SASKAŅĀ RAISA SAVUS GAIŠĀKOS SPĒKUS LIELĀKAI PILNĪBAI UN DIŽĀKAI SLAVAI.

KĀRLIS ULMANIS

VALSTS PREZIDENTS

Ģenerālis JĀNIS BALODIS

Ministru prezidenta biedrs un kaŗa ministrs

LATVIJAS PILSĒTAS ATBRĪVOŠANAS CĪŅU UGUNĪS

Pasaules kaŗš un Latvijas atbrīvošanas cīņas ir prasījušas no latvju tautas lielus upuŗus. Ir sadedzinātas daudzas lauku mājas, un uguns upuŗus nesušas arī pilsētas. Šie upuŗi nav bijuši veltīgi. Tikai ugunsupuŗu šķīstīta latvju zeme drīkstēja ieraudzīt brīves sauli.

Pirmos lielos upuŗus paņēma Pasaules kaŗš.

Visvairāk cieta tās pilsētas un mājas, kas atradās Daugavas tuvumā. Mūsu likteņupe Daugava 1915. gada rudenī apturēja vācu armijas uzbrukumu. Divas armijas Daugavas krastos (vai to tuvumā) ierakās zemē un cieši apjozās ar dzeloņstiepulēm. Laiku pa laikam tās metās viena otrai virsū tuvcīņā. It kā ar dzeloņiem apjozusies milzu čūska, uguni spļaujot, līda otrai virsū un centās to iežņaugt savos dzelžainos apkampienos. Šo cīņu laikā, kas dažreiz ar pieaugošu niknumu turpinājās nevien dienas, bet nedēļas, stipri cieta Ķemeŗi, Sloka, Ogre, Jaunjelgava, Pļaviņas, Krustpils, Jēkabpils, Līvāni, Ilūkste, Daugavpils.

Vācu armijas iebrukums 1917. g. rudenī lika ciest no ugunsaukas arī Rīgai, bet samērā visvairāk Siguldai. Visdziļākais ciešanu kauss Rīgai bij jāizdzeŗ bermontiādes laikā, kad šāviņi plosīja tās dzīvo miesu gan centrā, gan nomalēs.

*

Latvju tautas vēsture ir ierakstīta daudzu pilsētu mūŗos. Dižus stāstus pauž celtnes un pilis, kuŗas ir saudzējis laika zobs. Daudzus varoņstāstus vēstī arī pilis un lielo cīņu vietas, kas tagad viena pēc otras ceļas augšā no gadu simteņu krēslas un aizmirstības (Talsi, Daugmale u. c.). Latvju tautas likteņi ir krustojušies varenā Zemgalē (piem. ap Tērvetes pili), ir izcīnīti arī varonīgajā Tālavā, stiprajā Letgalē un vēl daudzās citās vietās. Tās mums jāpiemin tāpēc, ka pēc 6—7 gadsimtiem uz senču varonības svētītās un viņu asins slacītās zemes atkal gāja cīņā šī varoņgara mantinieki.

Latvijas likteņupe Daugava

Daugavas sargi 1919. g. liktenīgajās dienās

Tā vairākas senas cīņu vietas un vecas latvju pilsētas ir pārklājušās ar jaunu, spožu slavu.

Vispirms apskatīsim mūsu galvas pilsētas Rīgas likteni lielo cīņu un pārvērtību ugunīs. Rīgā daudzi nami, mūŗi un celtnes mums pauž nevien sirmās vēstures, bet arī jaunāko varoņlaikmetu stāstus.

Tā Nacionālā teātŗa celtne mums vēstī, ka šeit 1918. gada 18. novembrī celta saulē mūsu atjaunotā valsts. Latviešu biedrības nams stāsta, ka tanī pulcējušies mūsu brīves cīnītāji pirms došanās lielajās cīņās.

Daugavas malā, 11. novembŗa bulvārī sarindojušies nami, kas 1919. gada rudenī uztvēra bermontiešu saniknotos šāviņus un šāvienus. Tie ķēra un ārdīja arī lielo tiltu dzelžaino miesu. Šie pāri mūsu likteņupei pārmestie tilti ir redzējuši lielas cīņas.

1915. gada rudenī tie redzēja, kā melnā naktī uz fronti iziet pirmā latviešu kaŗaspēka vienība, I. Daugavgrīvas strēlnieku bataljona rotas, kuŗas šai vēsturiskajā brīdī ar lielu niknumu apsveica vācu cepelīna nosviestās bumbas.

1919. gada oktōbrī melnie tilti redzēja latvju nacionālās armijas rotu varonīgo nakts uzbrukumu pāri tiem un izmisuma pilno cīņu Torņkalna krastā. Tie skatīja arī 1919. g. novembŗa lielās uzvaras.

Mūsu sirmā Rīga ir varonīgi izcēlusies divos laikmetos, abos pierādot, ka viņa nav vairs svešnieku vai sveštautiešu pilsēta, bet gan ir mūsu pašu latviskā Rīga. Pirmo reizi savu latvisko seju Rīga parādīja, kad tanī atbalsojās latviešu strēlnieku soļi un viņiem uzgavilēja daudzas latviešu sirdis. Gan arī pirms tam dažās reizēs Rīgu bija dimdinājuši latvieši — dziesmu svētku un citu tautisku manifestāciju laikā. Tomēr pēc tam atkal Rīgu un sevišķi tās centru appludināja sveštautiešu un svešo kungu sejas. Otro reizi pilnīgi latvisku izskatu Rīga ieguva 1919. gada vasarā, kad tanī ienāca nacionālie kaŗapulki un atgriezās nacionālā valdība.

Tālākos pēckaŗa gados atkal sveši iespaidi centās uzlikt svešādas maskas mūsu galvas pilsētai, bet tās visas no Rīgas sejas nosvieda 1934. gada 15. maijs. Pēc tam Rīga kļūst dienu no dienas latviskāka, skaistāka, bagātāka. Tautas ģenija spārni arī Rīgā ir atraisījušies, un arī šeit tas uzsācis savu lidojumu pretim mūžīgai Latvijai.

Rīgas jaunais uzplaukums un spožums ir atmaksa par lielām ciešanām, likteņa balva par lielu varonību un uzupurēšanos.

*

Sašautie nami Daugavmalā

1918. g. novembrī Rīga, tāpat kā visa mūsu zeme, vēl atradās svešu okupantu rokās, tomēr blakus bailīgajiem Rīgā atradās pietiekoši daudz drošu vīru, ar lielo latviešu patriotu K ā r l i U l m a n i priekšgalā, kas organizēja cīņu par savu valsti, par mūsu patstāvību un neatkarību. Armijas izveidošanai bija nepieciešama stipra, vienota griba, rīcības brīvība un jo plaši materiālie līdzekļi. Divu pēdējo mums, diemžēl, trūka, bet mums netrūka uzvaras gribas, un tas bija galvenais. Šīs gribas iemiesojums bija valdības galva K. U l m a n i s, kopā ar pirmo apsardzības (kaŗa) ministru J. Z ā l ī t i un pulkvedi O. K a l p a k u, kas uzņēmās mūsu bruņoto spēku pavēlniecību. Mūsu bruņoto spēku izveidošanā lielu lomu spēlēja arī ģenerālis J. B a l o d i s, toreizējās Instruktoru rezerves un vēlākās I. Latvijas neatkarības rotas komandieris, pulkveža Kalpaka pēctecis un visu mūsu bruņoto spēku virspavēlnieks.

Tā arī par spīti vācu okupantu pretestībai vācu iebaidītā un lielinieku aģitātoru saindētā Rīgā saformējās pirmās latviešu kaŗa vienības: Instruktoru (virsnieku) rezerves rota un Atsevišķā studentu rota. Cēsīs tanī pašā laikā saformējās Cēsu rota.

1918. gada beigās lielinieku pulki ātri tuvojās Rīgai. Vāci bija darījuši visu, lai aizkavētu latviešu kaŗaspēka formēšanu un apbruņošanu. Kārļa Ulmaņa valdības rīcībā gan atradās 3 kaujas spējīgas rotas, bet nebija nozīmes tās raidīt tūlītējā cīņā.

Šāds viedoklis drīz vien izrādījās pareizs. Grūtības un ciešanas mūsu jaunās valsts idejai nebija par ļaunu, bet gan par svētību. Ciešanas padarīja Latvijas vārdu svētu un lika mosties sirdīm, kas līdz tam bija kūtras. Rīdzinieki, kas neaizgāja latviešu armijai līdz, dabūja pilnā mērā „izbaudīt" lielinieku laikus, kas tādā kārtā daudzu krūtīs iededzināja nacionālās Latvijas ideju.

Tāpat kā Liepājā vācu varmācības un 1919. gada 16. aprīļa pučs izdarīja, pretēji gaidītam, apvērsumu daudzu latviešu sirdīs. Sāka kvēlot sirdis, kas līdz tam bija vēsas pret latvisko Latviju.

*

Rīgā kalpakieši atgriezās pēc nepilniem 5 mēnešiem, 1919. g. 23. maijā. Stāvoklis Rīgā bij ļoti grūts. Rīgā joprojām vāciem bija pārspēks, tomēr kalpakieši un viņu vadonis pulkv. J. Balodis darīja visu, lai stingri nostātos Latvijas un latvju tautas sargposteņos.

Vajadzēja liela takta, uzmanības un izturības, lai nepadotos vācu provokācijām, lai saturētu kopā mūsu samērā vēl nelielos spēkus, lai sagatavotu tos nākamām cīņām, neatlaidīgi ejot pretim nospraustajam mērķim.

Kalpakieši paglāba arī daudzus latviešus no vācu asiņainā terrora. Tas, ka pulkvedis Balodis un kalpakieši tik droši un noteikti nostājās

Ziemeļarmijas ienākšana Rīgā

Ministru prezidenta Kārļa Ulmaņa sagaidīšana Rīgā 1919. g. 8. jūlijā

Rīgā latvju tautas sargposteņos, stipri sekmēja mūsu lielās uzvaras un vācu kaŗapulku izdzīšanu no Rīgas pēc 22. jūnija un 3. jūlija vēsturiskiem notikumiem.

8. jūlijā, iedzīvotāju jūsmīgi sagaidīts, no Liepājas atgriezās Rīgā ministru prezidents K. Ulmanis. Viņš ar lielu enerģiju šeit uzsāka tālāko cīņu organizēšanu. Svarīgs faktors bija tas, ka Rīga atkal atradās Latvijas valdības rokās.

Tas stipri vairoja mūsu cīņas līdzekļus, jo Rīgas atgūšana pacēla visā tautā cīņas sparu. Rīgas vārdam latviešu tautā aizvien bijusi liela, maģiska nozīme. Tagad tā vēl pieauga, jo Rīga kļuva latviešu galvas pilsēta.

Galvas pilsētas atgūšana stiprināja mūsu stāvokli arī starptautiskajā arēnā un panāca sabiedroto noteiktāku nostāšanos mūsu pusē.

Rīgā sāka rosīgi darboties iestādes un organizācijas, kas stiprināja valsts aizsardzību. Tanīs blakus tautas dēliem pašaizliedzīgu dalību ņēma arī daudzas tautietes. Tā tautas atmiņā aizvien paliks Latvijas sieviešu palīdzības korpusa darbība.

Visrosīgākais darbs noritēja armijas daļās, štābos, iestādēs. Bij skaidrs, ka cīņas drīz turpināsies ar vēl lielāku sparu.

No mūsu bruņotiem spēkiem izveidoja trīs divīzijas, kuŗu virsvadību nodeva Latvijas armijas virspavēlniecības rokās. Virspavēlnieka postenī pēc ģen. Simansona 1919. g. 16. oktōbrī nāca pulkvedis (ģen.) J. Balodis. Viņu šai augstajā

Ministru prezidents Kārlis Ulmanis uzrunā sagaidītājus

amatā aicināja ministru prezidents K. Ulmanis cīņu visgrūtākajā brīdī. 8. oktōbrī uzbrukumā bij devusies Bermonta armija, un 9. oktōbrī tā Rīgas rajonā bija nonākusi līdz pat Daugavai.

Armija nešaubījās, ka jaunais virspavēlnieks ar Lāčplēša zobenu nevien atbrīvos Rīgu, bet arī izcīnīs jaunas uzvaras. Tomēr cīņa bija ļoti grūta. Kas vien spēja nest ieročus, nostājās Daugavas krastā cīnītāju rindās. Vienkārša kareivja tērpu uzvilka arī ministru prezidents K. Ulmanis, lai liktenīgās stundās būtu starp pirmajiem, kas atvaira pret Latviju vērsto sitienu. Viņa priekšzīme aizrāva karavīrus, iedvesmoja visu tautu. Lielo briesmu priekšā tauta sāka apzināties savu vienību un kopīgo likteni. Prezidenta dedzīgie vārdi lika vēl vingrāk kustēties pie ložmetējiem zemnieku un strādnieku rokām. Šais liktenīgās stundās valdības galva K. Ulmanis bija kļuvis visas tautas vienotājs un vadonis.

Drošā vadība un karotāju varonība deva mums uzvaru par naidnieka pārspēku. Šo uzvaru 11. novembra rītā apsveica gaviļu zvani Rīgas baznīcu torņos. Šos zvanus sadzirdēja visa zeme. Tie atbalsojās visu karotāju asinīs, kas traucās pēc jaunām uzvarām. Rīgā turpinājās jaunu spēku organizēšana. No tās vadīja Jelgavas, visas Zemgales un Kurzemes atbrīvošanu. Šeit izlēma arī mūsu trešās zvaigznes atbrīvošanu. Šo lēmumu drīz vien piepildīja mūsu karapulku varonība un to vadības drošā uzņēmība Latgales sniegotos cīņu laukos. Drīz pēc tam Rīgā varēja atskanēt galīgās uzvaras zvani, ar kuriem saskanīgi pukstēja sirdis visā Latvijā.

*

Tagad īsumā pakavēsimies pie mūsu otrās galvas pilsētas — Jelgavas likteņiem brīvības cīņu laikā. Jelgava 1919. gada sākumā, pēc Rīgas zaudēšanas, bija kļuvusi par Latvijas galvas pilsētu. No Jelgavas ar drošām kareivju dziesmām devās cīņā pret ienaidnieku pirmās kalpakiešu vienības.

Drīz gan šo pilsētu, kaut arī uz neilgu laiku, nācās atstāt, jo mūsu spēki vēl nebija tik stipri, lai aizturētu sarkano straumi. Tomēr mūsu spēku nostiprināšanās notika ātrāk, nekā pretinieki bija to gaidījuši. 18. martā sarkaniem bij steigšus atkal jāatstāj Jelgava. Par to vācu karaspēka virspavēlnieks grāfs fon der Golcs nebija visai apmierināts. Viņš ar skābi saviebtu seju izteicās: šī kareiviskā draiskulība bija nevietā un stipri pāragra.

1919. gadā jelgavniekiem visu vasaru un rudeni bija jānoskatās, kā šeit, lēcienam uz Rīgu, gatavojās fon der Golca resp. bermontiešu spēki.

Toties jo liels un neliekuļots bija viņu prieks par svešo uzbrucēju satriekšanu pie Rīgas. Drīz pēc tam, 1919. g. 21. novembra pēcpusdienā viņi

Zaļā armija (partizāni)

Ministru prezidents Kārlis Ulmanis Rīgas pozicijās Bermonta dienās
Niklāva Strunkes akvarelis

varēja uzgavilēt pirmajām atbrīvotāju vienībām, kas bij iesteigušās pilsētā. Svešo kungu varas laiki nu bija beigušies, un uz visiem laikiem!

Bermontieši atkāpjoties iznīcināja lielas vērtības. Viņi bij atstājuši ugunsmutuļiem par laupījumu Jelgavas ģimnaziju (Academia Petrina), reālskolu un — galvenais — vēsturisko Jelgavas pili. Visas šīs celtnes ir tagad atjaunotas, un latviešu roku galīgi izbūvētā Jelgavas pils 1937. gada 5. septembrī ir ieguvusi Viestuŗa piemiņas pils vārdu.

*

Latvijas trešā pagaidu galvas pilsēta dažus mēnešus bija L i e p ā j a. Šeit 1919. gada 6. janvārī ieradās Latvijas pagaidu valdība un ar visu iespējamo enerģiju turpināja savu darbību. Valdībai bij jāorganizē fronte nevien pret lieliniekiem, bet arī pret likteņa uzspiestiem cīņas biedriem — vāciešiem.

Vācieši aizvien vairāk noņēma savu masku un no apslēptas cīņas pārgāja uz atklātu. Vācu ģenerālis fon der Golcs, kas vadīja kopējo cīņu pret lieliniekiem, aprīļa vidū ar īsu kareivisku triecienu mēģināja satriekt latviskās Latvijas valdību. Liepājas kaŗa ostā latviešu vienībām uzbruka liels vācu pārspēks, pie kam visaktīvāki bija vācu Pfeifera bataljona kaŗavīri. Tanī pašā laikā pilsētā mēģināja sagūstīt valdības locekļus. Mūsu valdība atrada pagaidu mītni uz kuģa „Saratovs", kas bija noenkurojies tirdzniecības ostā, bet briesmu brīdī atstāja ne visai drošo krastu.

Fon der Golca nodoms neizdevās. Viņa sastādītā jaunā „Latvijas valdība" neieguva cerēto autoritāti. Latvju tauta palika uzticīga pirmajai valdībai. Valdības galvas K. U l m a ņ a vārds bija un palika ierakstīts atjaunotās Latvijas vēstures pirmajā lappusē.

Apm. mēnesi pēc 16. aprīļa puča Golca kaŗaspēks atstāja Liepāju un apmetās Priekules rajonā. Rudenī Liepājā sāka formēties jaunas latviešu armijas vienības. Tās vāciešiem bija kā

dadzis acīs. Viņiem nepatika arī, ka no Liepājas reida uz krastu noraudzījās vairāki dižgabali no angļu kaŗakuģiem.

7. novembrī Golcs nolēma riskēt. Bermontieši gan pašlaik cieta lielas neveiksmes pie Rīgas, tomēr varbūt vācu kaŗadievs viņiem uzsmaidīs pie Liepājas?

Pie Liepājas sākās sadursmes un kaujas. Visniknāki cīņas iedunējās 14. novembrī. Vāciešiem jau bija izdevies kaŗaostā ielauzties dažos fortos. Tad mūsu daļas pltn. (ģen.) Dankera virsvadībā devās pretuzbrukumā. Mūsu triecienu atbalstīja (tāpat kā pie Rīgas) angļu kaŗakuģu dižgabali. Jau ap plkst. 13 bija nevien atjaunots agrākais stāvoklis, bet gūti arī tālāki panākumi. Apmulsušais pretinieks sāka steidzīgi atkāpties, un arī Liepāja bija beidzot atbrīvota.

*

Pie Cēsīm ir vairākkārt krustojušies latvju zemes likteņi. No Cēsīm ilgus gadus uz vairākām pusēm izstiepa savas bruņotās rokas vācu zobenbrāļu un teutoņu ordenis, tāpēc jo sevišķi zīmīgi, ka tieši pie Cēsīm vācu apspiedēji saņēma 1919. g. jūnija kaujās pelnīto atmaksu. 1919. g. jūnijā pie Cēsīm notika divas ievērojamas kaujas. Pirmā notika 6. jūnija rītā, un to izcīnīja Cēsu kājnieku pulks sava drošsirdīgā komandiera pltn. (tag. ģenerāļa un armijas komandieŗa) Kr. Berķa vadībā. Vispirms vācu landesvērs īsi pēc pusnakts uzsāka frontālu uzbrukumu. Cēsu pulks ar 700 vīriem ieņēma 3 ar pus km gaŗas pozicijas no Gaujas kreisā krasta līdz Kalnamuižai. No šiem kaŗotājiem gandrīz puse nebija sevišķi apmācīta kaujas darbībai. Pulku tikko bija papildinājusi Cēsu skolnieku rota, kuŗas stiprā puse bija jauneklīgais kaujas spars, kamēr pirmos kaujas piedzīvojumus šī rota ieguva tikai nākošās cīņās. Tomēr Cēsu pulka vienības, kuŗas iedvesmoja pats pulkvedis, labi turējās pretim vācu pārspēka spiedienam. Pretinieks noprata, ka Cēsis ar frontālu uzbrukumu neieņems. Tāpēc landesvēristi pastiprināja artilerijas uguni un sāka apiet Cēsis no Lauciņu un Priekuļu puses. Visas Cēsu pulka rezerves jau bija mestas cīņā, tāpēc fronti vairs nebija iespējams pagarināt, lai nostātos pretim vācu apgājienam.

Tāpēc šo kauju pārtrauca, lai cīņas likteņa galīgo izšķiršanu atstātu nākošai cīņai. Tā notika 21. un 22. jūnijā, kad pastiprinātais Cēsu pulks un sabiedroto igauņu spēki satrieca vācu dzelzsdivīzijas un landesvēra kaŗotājus.

Ar ● apzīmētas vietas Rīgas plānā, kur krituši bermontiešu lielgabalu šāviņi.

Valsts prezidents K. Ulmanis un kaŗa ministrs ģen. J. Balodis apstaigā kaŗavīru rindas 1938. g. 15. maija parādē Vienības laukumā

Lielajai uzvarai par godu jau ir pacēlušies piemineķļi un piemiņas stabi, to starpā 1927. g. Cēsīs uzceltais piemineklis. Visdižākais piemineklis tai tomēr ir uzcelts abu sabiedroto tautu sirdīs.

*

Dzīvu, rosīgu dalību valsts atbrīvošanā ir ņēmušas arī pārējās pilsētas, sākot no Latvijas tālākā ziemeļu stūrīša. 1918. g. beigās Ziemeļlatvija bij kritusi lielinieku rokās ātrāk par dažām citām valsts daļām. Tāpēc Vidzemes ziemeļu pilsētās un pagastos sarkanie arī valdījuši sevišķi nežēlīgi. (Šai ziņā jāpiemin C ē s i s un G u l b e n e.) Vairākos pagastos un pilsētu tuvumā, kur trakoja sarkanais terrors, izpaudās arī pretvara, kas koncentrējās zaļo partizānu vienībās. Viens no pirmajiem partizānu pulciņiem saformējās Mazsalacas tuvumā jau 1918. g. beigās kapt. Jurkas vadībā. Ievērojams partizānu vadonis bij virsl. Arturs Veckalniņš. Viņa partizāni nebaidījās pat iebrukt Cēsīs, lai atbrīvotu cietumā ieslodzītos sarkanās varas gūstekņus.

Nevien partizānus, bet vēl jo vairāk latvju armijas rēgulārās daļas stipri atbalstīja pilsētas un pagasti. Viena no pirmām atbrīvotām pilsētām valsts ziemeļos bija R ū j i e n a, kas varēja nodoties goda pilnai gādībai par saviem kaŗavīriem. Drīz tai sekoja V a l m i e r a, C ē s i s, A l ū k s n e, G u l b e n e, K r u s t p i l s un citas lielākas un mazākas pilsētas. Tās neskaitīja noslepkavoto iedzīvotāju daudzumu, nedz nodedzinātās mājas, bet gan visus vēl palikušos spēkus nodeva armijas rīcībā.

*

L a t g a l e s pilsētu un lauku atbrīvošanu pa divi lāgiem — 1919. g. jūnijā un oktōbrī — aizkavēja vācu un bermontiešu uzbrukums. Tikai pēc vācu satriekšanas varēja arī mūsu trešo zvaigzni ieņemt Latvijas vaiņagā.

No militārā viedokļa būtu bijis nepārdomāti, ja mūsu armija viena pati būtu metusies virsū prāvajiem sarkano spēkiem, kuŗus tie viegli varēja pavairot. Tāpēc mūsu valsts un armijas vadība panāca vienošanos par militāru kopdarbību ar mūsu lielo dienvidaustrumu kaimiņu.

Latgales atbrīvošanu iezvanīja 1920. g. 3. janvāŗa rīts. Vispirms cīņas iedegās pie D a u g a v p i l s. Pie tās uzbrukumā, kopā ar poļu spēkiem, gāja mūsu Kurzemes divīzija. Daugavpiliešu prieks par atbrīvošanu bija ļoti liels, jo viņi kopš 1918. gada decembŗa, tā tad vairāk kā 2 gadus, bija cietuši sarkano varas laikus.

Pēc 5 dienām sākās uzbrukums arī mūsu Latgales frontes kreisajā spārnā, Abrenes virzienā. Šeit uzbrukumu bij mazliet aizkavējuši Latgales sliktie ceļi, kā arī grūtības ar toreizējo kaŗa apstākļu novājināto dzelzceļu transportu. Šo uzbrukumu noorganizēja un vadīja Latgales divīzijas komandieris plkv. (ģe-

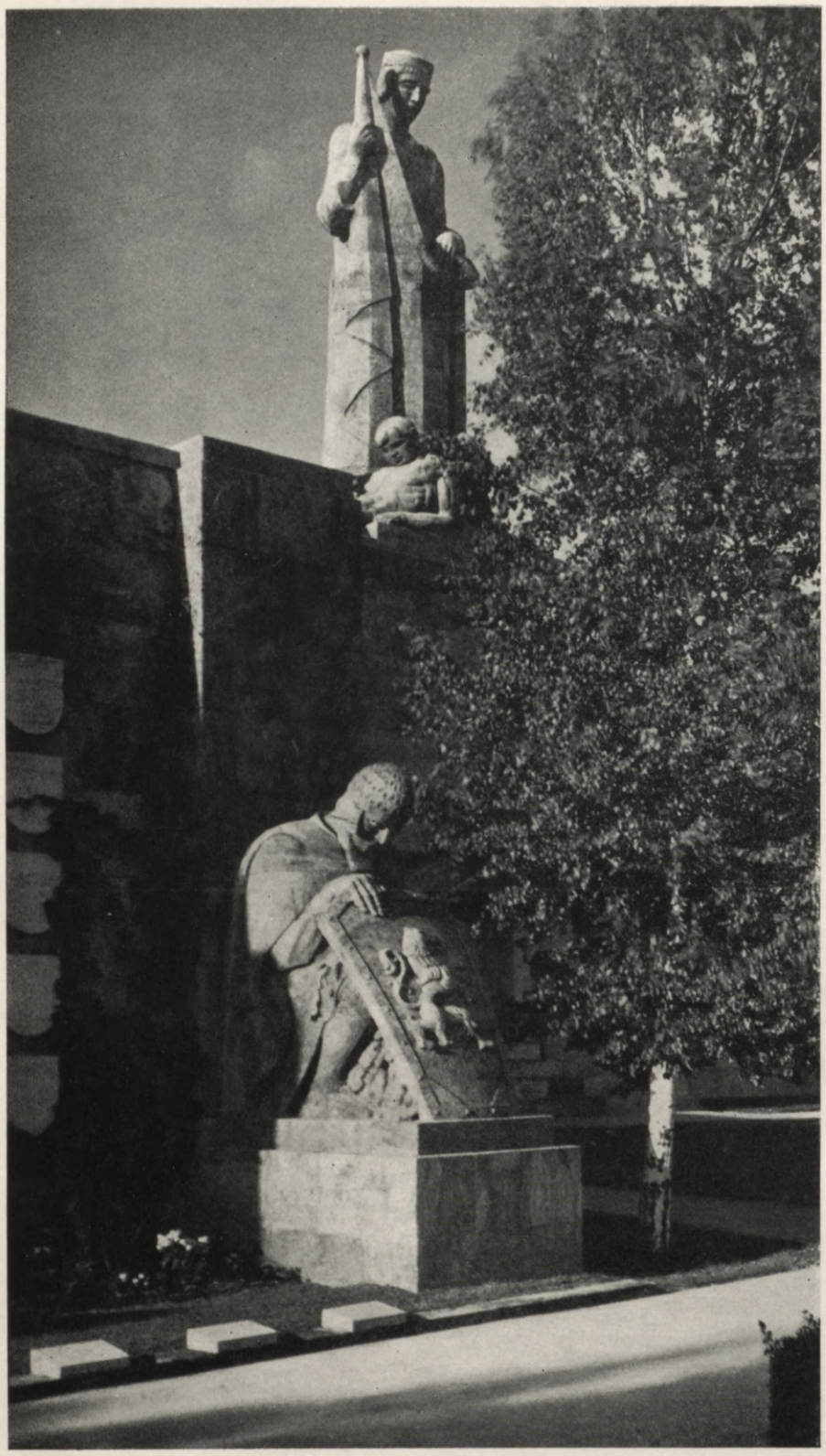

Mātes Latvijas tēls Brāļu kapos Rīgā

nerālis) Berķis, kuŗam šeit bija pakļauti arī mūsu pārējie spēki līdz 2. Ventspils pulka iecirknim (to ieskaitot).

Kā pirmā metās uz priekšu pastiprinātā Latgales divīzija. Viens no tās pulkiem jau agrā rītā pārrāva sarkano fronti un ielauzās tās aizmugurē. Ap pusdienas laiku mūsu rotas jau iegāja Viļakā. Kaŗavīri bij mazliet pārsteigti, kad romantiskas pilsētiņas vietā ieraudzīja vairākas sašķobījušās un sniega aizputinātas mājiņas. Tomēr tas nemazināja viņu prieku par šīs vecās latviešu apdzīvotās vietas atbrīvošanu.

Kaŗaspēks traucās tālāk. Lielas bažas radīja Abrenes dzelzceļa mezgls, jo tas stipri sekmēja sarkano rezervju savilkšanu. Tāpēc tas bija jāiegūst iespējami ātri. Ceļā uz to nācās izcīnīt vairākas sīvas cīņas.

10. janvārī izdevās ieņemt Kārsavas staciju un pēc tam pašu pilsētu. 12. janvārī krita Viļāni. 2 dienas pēc tam, 14. janvārī, bija pienākusi arī Abrenes kārta.

Liela militārpolītiska nozīme bija Rēzeknes ieņemšanai. 20. janvārī mūsu pulki bija aizvirzījušies gandrīz līdz pašai pilsētai un centās to apņemt no 3 pusēm. Sevišķi sīvi iedegās cīņas 21. janvārī, jo sarkano virsvadība apzinājās, ka pēc Latgales garīgā un politiskā centra zaudēšanas būs zaudēta visa Latgale.

Mūsu virsvadības veiklais kaujas manevrs un kaŗapulku varonīgā neatlaidība izšķīra arī Rēzeknes likteni. Kad armijas virspavēlnieks pulkv. J. Balodis pateica šo prieka vēsti ministru prezidentam K. Ulmanim, prezidents atbildēja: „Arī es esmu bezgala priecīgs par šo dižo vēsti. Bet visvairāk priecāsies Meierovics: viņa ārpolītikai tas ir tāds ieguvums, ko vēl nemaz nevar aptvert."

Par šo uzvaru līksmoja arī visa tauta un armija: pēc ilgiem svešniecības gadsimtiem Latgale bij atgriezusies Mātes Latvijas klēpī.

*

Daudzās pilsētās ir pacēlušies pieminekļi un piemiņas plāksnes par godu zināmiem un nezināmiem cīnītājiem. Pāri visiem Rīgā ir pacēlies dižais Brīvības piemineklis, un par visas tautas svētnīcu ir palikuši Brāļu kapi. Dzīvs piemineklis ir aizgājušiem, ir dzīvajiem cīnītājiem ir pati vienotā un atjaunotā Latvija, viņas pilsētas un lauki.

EDVINS MEDNIS.

PILSĒTU SAIMNIECĪBA UN SASNIEGUMI

Līdz ar valsti tās 20 gadu pastāvēšanas laikā ir arī augušas un attīstījušās mūsu pilsētu pašvaldības. Ikvienai tautai, kā to redzam visā pasaulē, viņas politiskās, kultūrālās un saimnieciskās dzīves veidošanai ir radušās pilsētas biezi apdzīvotu vietu veidā. Un dabiski, ka atkarībā no attiecīgas valsts politiskās attīstības pakāpes un tautas kultūrālā un saimnieciskā stāvokļa pilsētu pašvaldību uzdevumi var būt dažādi, tāpat arī to sasniegumi.

Latvijā pašreiz ir 60 pilsētu pašvaldības, kuŗās pēc pēdējās tautas skaitīšanas 1935. gadā dzīvoja 710.563 iedzīvotāji, kas sastāda 36,4% no Latvijas kopīgā iedzīvotāju skaita. Tas ir samērā liels procents, bet tomēr vēl nesasniedz pirmskaŗa normu, kad 1914. gadā toreizējās pilsētās dzīvoja 40% no tagadējā Latvijas teritōrijā dzīvojošā iedzīvotāju skaita. Vispār jāsaka, ka Latvijas pilsētas iedzīvotāju skaita ziņā ir strauji attīstījušās pēdējā gadu simtenī un uzrāda sekošus procentus: 1800. gadā 7%, 1863. gadā — 15%, 1897. gadā — 28% un, kā jau teikts, 1914. gadā — sasniedz 40% no kopīgā iedzīvotāju skaita. Mūsu pilsētās latviešiem ir absolūts vairākums — 65,13%, kaut arī ne tik liels kā pagastu pašvaldībās, kur tas sasniedz 84,44%. Arī pilsētu skaits ir audzis šajos pēdējos 20 gados. Latvijas valsts pastāvēšanas sākumā Latvijas teritōrijā pastāvēja tikai 30 pilsētu pašvaldības, pie kam 10 no tām bija pilsētu tiesības ieguvušas 1917. gadā ar bij. Krievijas pagaidu valdības likumu. Latvijas valsts pastāvēšanas laikā 1920. gadā pilsētu tiesības piešķirtas 5 miestiem, laikā no 1922. gada līdz 1928. gadam 6 miestiem un 1928. gada 11. janvārī 16 miestiem, līdz ar to vispār likvidējot miestu pašvaldības. Kā pēdējām pilsētu pašvaldību tiesības piešķiŗ 1933. gadā ciemiem Jaunlatgalei un Gostiņiem, atdalot pēdējo no Pļaviņu pilsētas.

Līdz ar pilsētu pašvaldību un to iedzīvotāju skaita pieaugumu ir pakāpeniski paplašinājusies pilsētu saimniecība un auguši sasniegumi, it sevišķi jūtami pēc 1934. gada 15. maija pārvērtībām, ko ietekmēja tautas Vadoņa saprātīgā politika visos dzīves virzienos.

Pilsētu pašvaldības, saskaņā ar pilsētu pašvaldības likuma (Lik. kr. 1930. g. 183) un noteikumu par pilsētu pašvaldību ienākumiem, izdevumiem, budžetiem un pārskatiem (Lik. kr. 1921. g. 2) prasībām, savu saimniecību ved pēc iekšlietu ministra apstiprinātā budžeta, un neviens lēmums, kas saistīts ar līdzekļu izdošanu, nevar tikt izpildīts, pirms attiecīgas summas nav paredzētas budžetā. To ievērojot, pilsētu pašvaldību saimniecību attīstību un sasniegumus labi raksturo pilsētu pašvaldību budžeti un budžetu izpildījumu pārskati. 1920. gadā pilsētu pašvaldību brutto budžetu kopsumma bija tikai 11,7 milj. latu, 1925. g. — 35,3 milj. ls, 1930. g. — 57,77 milj. ls, 1936. g. — 46,6 milj. ls, 1937. g. — 57,6 milj. ls netto, un 1938. gadā pilsētu pašvaldību budžeti apstiprināti kopsummā par 61,3 milj. latu netto.

Pilsētu budžetu kopsumma caurmērā sasniedz 86,20 ls uz vienu pilsētas iedzīvotāju, un mūsu pilsētu budžeti uzskatāmi kā zināmā mērā nostabilizējušies, jo arī citu Vakareiropas valstu pilsētu pašvaldību budžetu summa svārstās ap 100 ls uz vienu pilsētas iedzīvotāju.

Mūsu pagastu pašvaldību budžetu kopsumma sasniedz tikai 14,13 ls uz vienu iedzīvotāju.

Viens no galveniem pilsētu pašvaldību ienākumu avotiem ir dažādi nodokļi un nodevas, kuŗus pilsētas ņem patstāvīgi vai piemaksu veidā pie valsts nodokļiem. Šie ienākumi atsevišķās pilsētās sastāda pat 80% no budžeta kopsummas. Ienākumi no nodokļiem un nodevām ir pakāpeniski pieauguši sakarā ar iedzīvotāju skaita un turības pieaugšanu. 1920. gadā pilsētu pašvaldību ienākumi no nodokļiem un nodevām sastāda 1,3 milj. ls, 1925. gadā — 12,9 milj. ls, 1930. g. — 21 milj. ls, 1935. g. pazeminās uz 19 milj. ls, bet 1938. g. atkal pieaug un sastāda 25,2 milj. ls vai 41,1% no visiem ienākumiem, kas izskaidrojams ar jaunu nekustamu īpašumu izbūvi, lielāku apgrozību tirdzniecībā un pa daļai arī ar nodokļu nomaksas termiņu pārkārtošanu. Paredzams, ka ar 1940. gadu šie ienākumi atkal noslīdēs uz 20 milj. ls. 1938. gadā nodokļi un nodevas, ko ņem pilsētu pašvaldības, sastāda caurmērā 35,60 ls uz iedzīvotāju, kaut gan atsevišķas fiziskas personas personīgo nodokli pilsētu pašvaldības nemaz nemaksā, un tās no pašvaldības nodokļiem ir brīvas, tāpat kā no valsts nodokļiem, ja tām nepieder nekustami īpašumi vai to ienākumi nepārsniedz 2000 ls gadā. Šādus atvieglojumus nodokļu ziņā nevar uzrādīt gandrīz neviena cita valsts.

Pilsētu nekustami īpašumi dod 1938. gadā 2,7 milj. ls, t. i. 4,4% no visu ienākumu kopsummas, un šie ienākumi vēl nesasniedz 1913. gada pirmskaŗa normu 2,9 milj. ls, jo daļa īpašumu bija nopostīti un nav tos paspēts atjaunot, kaut arī pēdējos gados paceļas daudzas jaunas sabiedriskas ēkas. 1922. gadā pilsētu pašvaldību nekustami īpašumi deva tikai 0,4 milj. ls. Atsevišķu posteni, ap 0,5 milj. ls, šajos ieņēmumos sastāda dzimtsnoma un obroka noma, kuŗa sakarā ar dalīta īpašuma tiesiskā institūta likvidēšanu atkritīs, un pilsētas iegūs zināmu vienreizēju virsīpašuma tiesību izpirkšanas maksu, kuŗa pilsētām būs jāiegulda lietderīgi labierīcību izveidošanai vai peļņu nesošos pasākumos, kas atvietos šos bijušos kārtējos budžeta gadskārtējos ieņēmumus.

Tālāk ievērojamu posteni pilsētu pašvaldību budžetos ieņem uzņēmumu un pasākumu peļņa, kas 1938. gadā dos 9,4 milj. ls lielu atlikumu. Tā kā pilsētu uzņēmumi ir parasti ar labierīcību raksturu, kā elektriskās stacijas, gāzes iestādes, ūdensvadi, ielu dzelzceļi, autobusu satiksme, aptiekas u. t. t., tad nav vēlams šeit pašvaldībām gūt kādu peļņu. To ievērojot, arī pilsētu pašvaldības nākušas pretim pēdējos gados iedzīvotājiem un attiecīgas maksas pazeminātas. Sakarā ar to uzņēmumu peļņa uzrāda jūtamu samazināšanos. 1913. gadā pilsētu peļņa bija 5,5 milj. ls, 1922. gadā 2,6 milj. ls, tad strauji pieaug līdz 1934. gadam, kad šie ienākumi pārsniedz 13 milj. ls. 1938. gadā tie atkrīt uz 9,4 milj. ls. No šīs summas būtu jāatskaita vēl tie izdevumi, ko pilsētas iegulda uzņēmumu atjaunošanai, remontiem un paplašināšanai, kas 1938. gadā sastāda 3,8 milj. ls.

No veselības aizsardzības un higiēnas pilsētas 1938. gadā paredz ieņemt 7,5 milj. ls, t. i. 12,2% no visu ienākumu kopsummas. Šīs summas sastādās galvenā kārtā no pilsētu slimnīcu ārstēšanas maksām, kamēr šo iestāžu uzturēšana pilsētām izmaksā 7,99 milj. ls, jo visumā ārstēšanas maksas pilsētu slimnīcās ir ļoti zemas, un pilsētas trūcīgo iedzīvotāju ārstēšanai jāpiemaksā. Pilsētu slimnīcas ir 10 pašvaldībām, un pārējās lielākās pilsētas tās uztur kopīg ar lauku pašvaldībām sadarbes apvienību veidā.

Tālāk sīkākus ieņēmumus dod neobligātorisko mācības iestāžu skolas naudas 0,8 milj. ls, citu pašvaldību un tuvinieku atmaksas par sabiedrisko palīdzību 0,5 milj. ls, valsts un citu pašvaldību piemaksas un pabalsti 3,5 milj. ls, no kapitāliem 0,7 milj. ls un neparedzēti ieņēmumi 0,1 milj. ls. Pilsētu 1938. gada kārtējo ieņēmumu kopsumma ir 50,5 milj. ls. Bez tam pilsētu ārkārtējie ieņēmumi, aizņēmumu veidā, no mantas pārdošanas u. t. t. paredzami 10,7 milj. ls, kas dod budžetu kopsummu 61,3 milj. ls.

Apskatot izdevumus pilsētu pašvaldību 1938. gadā, redzam, ka arī tie auguši, un kārtējo izdevumu kopsumma sastāda 47,5 milj. ls pret 44,7 milj. ls 1937. gadā. Tas tomēr norāda, ka pilsētas pilnīgi spēj saimniekot ar kārtējiem ieņēmumiem, kuŗi sastāda 50,5 milj. ls, un vēl spēj atlicināt ap 3 milj. ls kapitālieguldījumiem resp. ārkārtējiem izdevumiem.

Galvenais izdevumu postenis ir izdevumi izglītības veicināšanai 12 milj. ls, neieskaitot kapitālieguldījumus, skolu jaunbūves, remontus un izdevumus mācības līdzekļu iegādei. Šie izdevumi sastāda 19,6% no visu izdevumu kopsummas vai caurmērā 16,9 ls uz iedzīvotāju, kas norāda uz mūsu pilsētu pašvaldību mācības iestāžu augsto līmeni. Lauku pašvaldībās šie izdevumi sastāda tikai 2,88 ls uz iedzīvotāju. Lielāko summu 8,4 milj. ls prasa pamatskolu uzturēšana, 0,9 milj. ls ģimnazijas, 0,3 milj. ls komercskolas, 0,3 milj. ls technikumi, 0,5 milj. ls bibliotēkas, kas iekārtotas gandrīz visās pilsētās u. t. t. Trīs mūsu lielākās pilsētas uztur arī savas pastāvīgas skatuves mākslas iestādes, bet pārējās pabalsta privāto organizāciju uzturamās iestādes. Savu artavu, ap 0,4 milj. ls, pilsētu pašvaldības izdod kultūras un mākslas pabalstiem, pieminekļu celšanai, baznīcai un dažādām stipendijām.

Izdevumi izglītības veicināšanai mūsu pilsētās ir strauji auguši un četrkārtīgi pārsniedz pirmskaŗa summas. 1913. gadā šim vajadzībām izdoti 3 milj. ls, 1922. gadā šim nolūkam pilsētas izdeva 3,7 milj. ls, 1925. gadā 8,3 milj. ls, 1930. gadā 7,3 milj. ls, 1935. gadā 11,8 milj. ls un, kā jau teikts, 1938. gadā paredz izdot 12 milj. ls.

Tālāk pēc sava lieluma seko izdevumi sabiedriskai palīdzībai, kādam nolūkam 1938. gadā paredzēti 8,1 milj. ls, t. i. 13,2% no budžeta kopsummas vai ap 11,50 ls uz iedzīvotāju, kamēr lauku pašvaldībās šī summa ir 2,04 ls uz iedzīvotāju, jo valsts saskaņā ar likumu piemaksā pie lauku trūcīgo iedzīvotāju ārstēšanas. Arī šinī virzienā pilsētu pašvaldības ir gājušas strauji uz priekšu, uzlabojot sabiedrisko palīdzību visādā veidā. 1913. gadā pilsētu izdevumi bija šim nolūkam 1,3 milj. ls, 1922. gadā — 2,9 milj. ls, 1925. gadā — 3,4 milj. ls, 1930. gadā — 6,1 milj. ls un, kā jau teikts, tekošā gadā sasniedz 8,1 milj. ls. Šī summa sadalās atklātai apgādei un ārstēšanai 4,2 milj. ls, segtai apgādei 3,5 milj. ls un bezdarba apkaŗošanai 0,4 milj. ls.

Visumā gan jāsaka, ka par bezdarbu pie mums nevar vairs runāt, jo daļu laukstrādnieku

VILIS GULBIS
Iekšlietu ministrs

pat ievedam no ārzemēm. Dažādu iemeslu dēļ tomēr vēl pilsētu pašvaldībās ziemas mēnešos reģistrējas ap 5000 bezdarbnieku, kuŗus pašvaldības nodarbina un trūcīgo ģimeņu bērniem izsniedz siltas brīvpusdienas.

Pilsētu pašvaldību administrātīvie izdevumi 1938. gadā sastāda 7,2 milj. ls, t. i. 11,7% no visu izdevumu kopsummas vai caurmērā 11,10 ls uz vienu pilsētas iedzīvotāju. Sakarā ar pilsētu attīstību arī šie izdevumi auguši, bet ne sevišķi jūtami, un tie tikko pārsniedz pirmskaŗa apmērus 6,1 milj. ls, kāda summa izdota 1913. gadā.

Ievērojamu posteni ieņem izdevumi labierīcību uzturēšanai 6,4 milj. ls, neieskaitot izdevumus kapitālieguldījumiem 1,08 milj. ls. Galvenā kārtā līdzekļus prasa ielu un laukumu uzturēšana 2,3 milj. ls, tirgus laukumu uzturēšana 0,6 milj. ls, lopkautuvju uzturēšana 0,7 milj. ls, pilsētu ielu apgaismošana 0,6 milj. ls, aptīrīšana 0,5 milj. ls, kanālizācijas uzturēšana 0,8 milj. ls, ugunsdzēsība 0,6 milj. ls u. t. t., bez tam ap 1,2 milj. ls tiek izdots ielu un ceļu jaunbūvēm.

Mūsu pilsētas jau īsi pirms kaŗa strauji sāka izbūvēties un iekārtot labierīcības, izdodot šīm vajadzībām 1913. gadā 5,7 milj. ls. Šī summa netika pārsniegta līdz 1934. gadam, kad tā uzrāda tikai 3,6 milj. ls. Tikai pēc 1934. gada 15. maija pārvērtībām pilsētas sāka strauji izkopt savu ārējo izskatu, novākt vecās, sagruvušās ēkas un radīt jaunas ērtības, kādēļ arī labierīcību uzturēšanai 1938. gadā paredzēts izdot ap 7 milj. ls.

Vēl jūtamu posteni pilsētu pašvaldību budžetā ieņem parādu termiņu maksas un procentu maksas par aizņēmumiem, kas 1938. gadā sasniedz 2,9 milj. ls gadā. Pilsētu aizņēmumu kopsumma uz 1938. gadu bija 35 milj. ls vai ap 50,20 latu uz iedzīvotāju, no tiem 23,9 milj. ls Rīgai un 11,7 milj. ls pārējām pilsētu pašvaldībām. Dažām pilsētu pašvaldībām aizņēmumu nemaz nav. Visas pašvaldības tomēr spēj kārtot savas saistības. No saņemtiem aizņēmumiem 25,6 milj. ls ieguldīti uzņēmumos un pasākumos, bet 10 milj. ls ieguldīti bezpeļņas iestādēs, kā skolās, nespējnieku patversmēs u. t. t.

Kapitālieguldījumiem paredzēts 13,8 milj. ls, t. i. 22,5% no budžetu kopsummas vai ap 19,4 ls uz iedzīvotāju. Šie izdevumi pieaug līdz ar pilsētu straujo izbūvi. Šie izdevumi vēl pagājušā gadā bija tikai 11,8 milj. ls un vēl 1933. gadā 2,6 milj. ls. Paredzētā summa 1938. gadā Rīgai ir 10,3 milj. ls un provinces pilsētām 3,4 milj. ls.

Atzīmējams, ka pilsētu pašvaldības sākušas krāt līdzekļus, pirms ķeras pie būvju uzsākšanas, kādam nolūkam 1938. g. paredzēts uzkrāt kapitālus par 5,3 milj. ls, un uz valsts Vadoņa aicinājumu pilsētu pašvaldības strauji atsaucās, meklējot arī jaunas atziņas pilsētu izbūvei, un ar nācionālās celtniecības komitejas palīdzību speŗ pirmos soļus jau savas īpatnējās latviskas būvkultūras veidošanai.

Sevišķi labi pilsētu pašvaldību uzplaukumu un sasniegumus raksturo pilsētu pašvaldību strauji pieaugošā bilanču kopsumma, kas 1935. gadā bija 407 milj. ls liela, bet 1937. gadā jau sasniedz 431 milj. ls.

Tā strauji pieaug pilsētu pašvaldību mantas kapitālstāvoklis, kas 1934. gadā uzrāda 197 milj. ls, bet 1936. gadā jau 332 milj. ls resp. uzrāda pieaugumu divos gados par 135 milj. ls. Galvenais pieaugums gan krīt uz Rīgas pilsētu un izskaidrojams ar īpašumu pārvērtēšanu, bet arī provinces pilsētas šajā laikā uzkrājušas jaunas vērtības par 44 milj. ls. Caurmērā pilsētu pašvaldību īpašumu vērtība sniedzas ap 530 ls uz vienu pilsētas iedzīvotāju, un atsevišķos apgabalos svārstās no 100 ls — Latgales pilsētās līdz 802 ls Rīgas pilsētā.

Atzīmējama arī lielā sadarbība valsts un pašvaldību starpā un valsts samērā plašā materiālā palīdzība pilsētu pašvaldībām. Valsts galvenā palīdzība pilsētu pašvaldībām gulstas izdevumu atvieglošanā izglītības veicināšanai. Saskaņā ar likumu valsts sedz visu skolotāju algas pusapmērā, neieskaitot dzīvokļu naudas, un atsevišķās pilsētās pat algo zināmu skolotāju skaitu, kur vajadzība to prasa, pilnos apmēros. Skolotāju algošanai 1938. gadā valsts piemaksā pilsētu pašvaldībām 1,9 milj. ls, un bez tam vēl uztur 6 pilsētas valsts pamatskolas. Bez tam izsniedz 0,2 milj. ls lielu pabalstu sabiedriskai apgādībai, kas izlietojami bezdarbnieku nodarbināšanai. Valsts pabalstu kopsumma šiem mērķiem 2,1 milj. ls, kas sastāda 3,4% no pilsētu budžetu kopsummas. No otras puses pilsētu pašvaldības piedalās valsts policijas uzturēšanā, dodot dzīvokļus vai maksājot dzīvokļu naudu ārējās policijas darbiniekiem, kuŗi savukārt palīdz pilsētu pašvaldībām viņu darbā, piedzenot nodokļus, izsniedzot dažādus paziņojumus, izdarot izziņas u. t. t. Pilsētu pašvaldību izdevumi šiem mērķiem ir ap 0,9 milj. ls gadā.

Visumā jāsaka, ka pilsētu pašvaldību sasniegumi valsts 20 pastāvēšanas gados ir ievērības cienīgi, un to var sevišķi teikt par pēdējiem gadiem. Pilsētu pašvaldību saimnieciskais stāvoklis ir drošs, un pilsētu darbinieki sekmīgi pilda savus pienākumus, ko no tiem prasa tautas Vadonis, valsts un vietējās sabiedrības intereses.

V. GULBIS
iekšlietu ministrs.

CELTNIECĪBA LATVIJAS PILSĒTĀS

Celtniecība ir laikmeta un tautas kultūras pilnīgākais atspoguļojums. Izsekojot mūsu zemes celtniecības attīstībai, mēs iegūstam arī pārskatu par mūsu tautas kultūras attīstības gaitu.

Mūsu pilsētu celtniecības attīstību varam izsekot jau no tālās senatnes un iegūt pilnīgu katra atsevišķa laikmeta atspulgu, jo Latvijas senatnes vēstures atsevišķie etapi ir atstājuši sava laikmeta celtniecības pieminekļus.

Vecākie, vairāk vai mazāk redzamā stāvoklī uzglabājušies celtniecības pieminekļi ir apmēram no XII. g. simteņa — vecās pilis un dažas baznīcas. Ar šo laikmetu gan neierobežojas latviešu cilšu senvēstures celtniecība un mūsu pilsētu pirmsākums; tas ievirzās daudz tālākā senatnē, bet iedzīļināties tanī jau ietilpst senatnes pētītāju — archaiologu aplokā.

Ja sekojam mūsu zemes vēsturei, tad redzam, ka daudzi kaŗotāji ir gājuši pāri mūsu zemei: zviedri, vācu zobenbrāļu ordeņi, poļi, krievi un citi. Pastāvīgie kaŗi ir postījuši mūsu zemi, nav ļāvuši tai saimnieciski uzplaukt un traucējuši arī tās celtniecības attīstību.

Tomēr katra laikmeta valdītāji ir atstājuši šeit daļu savas kultūras, vairāk vai mazāk ietekmējuši mūsu zemes dzīvi; cik laba un vēlama mums šī ietekme bijusi, par to mēs tagad visi esam skaidrībā.

Svešinieku ietekmība viduslaiku celtniecībā Latvijā neienāk kultūras sakaru ceļā, bet to ienes iekaŗotāji. Tamdēļ tai ir gadījuma raksturs.

Pirmie būvētāji ir Gotlandes zviedri, kas XII. g. s. beigās un XIII. g. s. sākumā Latvijā ienes romāņu architektūras stila formas. Iekaŗotāju pirmā celtniecība izpaudās galvenā kārtā militārās celtnēs — pilīs, jo viņiem vispirmās un galvenās rūpes bija nostiprināt un aizsargāt savu virskundzību.

Par iedzīvotāju kultūrālo dzīvi un kulta celtnēm iekaŗotāji maz interesējās, un viņiem par to arī vispār bija maz saprašanas. Vecāko, nedaudzo baznīcu prīmitīvie plāni un parasti paviršais, nemākulīgais veidojums skaidri liecina par celtņu norīkotāju zemo kultūras līmeni.

XIII. g. s. sākumā ieradās cisterciešu ordenis, un šai laikā celtniecībā parādās arī gotikas elementi.

Šim pārejas laikmetam pieder arī vecākās baznīcas — Valmieras, Cēsu un Rūjienas, kas celtas ap XIII. g. s. beigām: Valmierā—1283. g. (sk. 265. lp.), Cēsīs — 1283. g. (256. lp.) un Rūjienā 1263. gadā (308. lp.). Visās celtnēs manāmas agrās gotu formas, pamatotas uz romāņu stila. Tās ir vienkāršas plānā, ar masīvām sienām, drukniem balstiem, kas raksturo romāņu stilu, bet lauztās velves un arku forma norāda uz gotikas ietekmi. Ievērojams ir Valmieras baznīcas torņa masīvs no neapmestiem ķieģeļiem, ar diagōnāli rūtainu rakstu no melni vāpētiem ķieģeļiem. Torņa siluets un portāls raksturīgs gotikai. Rūjienas baznīcai ir raksturīga laukakmeņu priekšbūve un koris ar taisnstūrainu noslēgumu, turpretim Cēsu un Valmieras

Tiesu nams Valmierā, arch. K. Cināta projekts

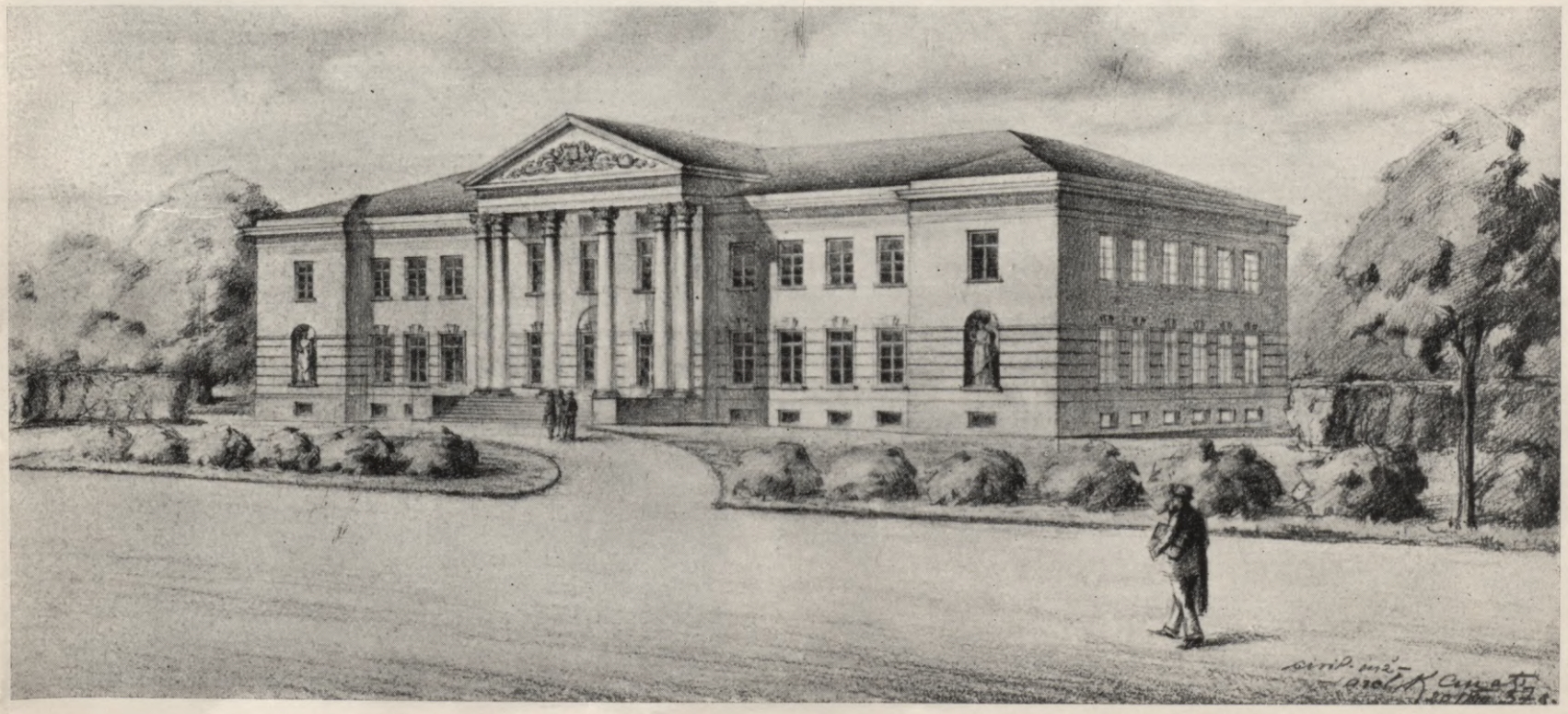

baznīcām — koris ar astoņstūrainu noslēgumu, sienas iekšpuse ir gluda un profilējumi ļoti primitīvi. Agrā laikmeta baznīcu celtnēs redzam drūmas, askētiski vienkāršas, pasīvas formas — pretēji vēlākā laikmeta formām, kas pauž dzīves prieku, dinamiku, ekspahsīvu raksturu. Dobeles (339. lp.) un Aizputes (329. lp.) baznīcas pieder nākošam laikmetam, — XIII. līdz XVII. g. s. Gotika pakāpeniski šeit parādās tīrākās formās, velvēs un arkās konsekventi lieto smaila loka formu. Raksturīga arī kontrāforsu sistēma. Daudzas Kurzemes un Zemgales baznīcas pieder Gotharda K e t l e r a laikam, Kurzemes un Zemgales hercogam, XVI. g. s. otrā pusē.

Tam pašam laikmetam pieder Piltenes ev. lut. baznīca (383. lp.) gotu-romāņu formās, tāpat Grobiņas (377. lp.) un Talsu (315. lp.).

A u c ē ev. lut. baznīca (330. lp.) celta XVII. g. s. otrā pusē (1667. g.), romāņu-gotu stilā, tāpat Saldus (301. lp.) un arī Jēkabpils ev. lut. baznīca (293. lp.). Svētā Annas baznīca Liepājā (191. lp.) ir vecākā Liepājas baznīca un pieder XVI. g. s. beigām, veidota agrās gotu formās. Pēc vairākkārtējām pārbūvēm tā ir dabūjusi tagadējo izskatu, kas spilgti rāda gotu stila formu kopojumu.

Zīmīgas ir baznīcu ārējā izskata kopīgās pazīmes: gludas masīvas sienas ar retām ailēm, bez profilējumiem, ar gotiskām vai pat romāņu formām, uz priekšu izvirzīto, bet baznīcas jomam cieši pieslējušos kubiska torņa masu, kas sevišķi raksturīga ir Kurzemes baznīcām, pretēji Vidzemes, kur tornis uzsēdināts trīsstūrainam fasādes zelminim.

K u l d ī g a s Sv. Katrīnas baznīca (286. lp.) pieder XVII. g. s. celtnēm. Tās ārējais izskats veidots spēcīgā gotu stilā, ar slaidām formām, bet iekšienē vēl smagas, druknas romāņu formu proporcijas. Vairākkārtīgi pārveidota.

L i m b a ž u baznīca celta 1680. g. (336. lp.) un pieder pie tā sauktā krusta baznīcas tipa, kur altāris un kancele atrodas baznīcas platajā pusē, pretim ieejai. Šāds baznīcas plāns labi piemērots luterāņu dievkalpojumiem un sastopams arī dažās citās vietās Vidzemē, bet plašāku piekrišanu tas nav atradis. Ārējā veidojumā labi izcelta šīs baznīcas galvenā ieeja ar portāla izrotājumiem un ornāmentālo portāla noslēgumu, bet sienu virsma atdzīvināta ar rustikām stūros. Tornis zaudē savu konstruktīvo patstāvību, kļūst tievāks un vieglāks un uzsēdināts uz baznīcas jumta trīsstūrainā fasādes zelmiņa.

B a u s k ā ev. lut. Sv. Gara baznīca (297. lp.) sākta XVI. g. s. beigās un pabeigta XVII. g. s. sākumā (1591.—1614.—1623.), četrstūris plānā, ar gludām sienām, plakaniem koka griestiem, vienkārša savā dekorātīvā veidojumā, kuŗā, blakus klasiskā stila formām, vērojama stipra mūsu tautisko formu ietekme, ar klasisko formu vienkāršojumu.

Rietumeiropas architektonisko stilu formas un celtņu tipus Latvijā ieved no ārienes, no Eiropas nomales, kas pati saņem stilu formu ietekmi ar lielu nokavēšanos. Tā arī izskaidrojas, kā Latvijā, līdztekus pirmajām renesanses celtņu formām, XVI. un XVII. g. s. parādās arī baroka formas, jo Rietumeiropā jau abu stilu formu ietekme bija plaša un dziļa. Pirmiem renesanses stila celtņu paraugiem ārējā veidojumā lieto pilastrus, bet logu rotājumiem vēl joprojām lieto gotikas motīvus, kā tas, piem., ir Jelgavas Sv. Trīsvienības baznīcā.

J e l g a v a s Sv. Trīsvienības baznīcā (225. lp.), blakus gotikas motīviem, vērojami spilgti renesanses motīvi. Celtne iesākta 1574. gadā, iesvētīta 1615. g., bet tornis pabeigts tikai 1688. gadā, nosedzot lielo četrskaldņu masīvu ar teltveidīgu jumtu. Bet 1862. gadā torņa nosegumu nojauca un uzcēla tādā izskatā, kādā tas ir pašlaik, ar galeriju, un tas nobeidzas ar smaili. Jāatzīmē arī, kā būvētāju stipri ietekmējušas šejienes vietējās monumentālo celtņu un arī tautas celtniecības tradicijas.

G u l b e n e s ev. lut. baznīcā (319. lp.) vērojamas tīrākas renesanses formas. Jādomā, ka Gotharda K e t l e r a laikā celtās baznīcas tikai līdzekļu trūkuma dēļ nevarēja pilnīgāk atspoguļot renesanses stila architektūru, jo šī stila formas jau bija ieguvušas pilnīgu atzinumu.

Līdztekus vēstures nemiera, trauksmes un absolūtas varas laikmetam, arī celtniecībā stingrās renesanses formas neatbilda tā laikmeta prasībām. Nākošā laikmeta celtniecības stils izteicās brīvās un vijīgās baroka formās.

V a l d e m ā r p i l s baznīcā (1646. g. pab.) vērojama savdabīga stilistisko elementu kombinācija. Lai gan šai laikā agrais baroks bija pagūvis laist dziļas saknes Kurzemē, tomēr gotikas atliekas vēl nav galīgi izskaustas. Šeit savijas vēlās gotikas atliekas ar agrām baroka stila pazīmēm. Gotikai raksturīgs arī baznīcas torņa kontrāforsu izmantojums.

V a l k a s ev. lut. baznīca (334. lp.) veidota jau spēcīgākā baroka formu ietekmē.

Baznīcu celtniecība Vidzemē, it sevišķi XVI. g. s. beigās un XVII. g. s. pirmajā trešdaļā, bija tālu palikusi iepakaļ Kurzemei kā tempa, tā plašuma ziņā. Bet XVII. g. s. beigās, ar zviedru valdības gādību, baznīcu celtniecība Vidzemē stipri atdzīvojās. Baznīcas masu veidojumā,

torņu saskaņojumā ar baznīcas galveno telpu un fasādes izstrādājumā vērojams citāds veidojums nekā Kurzemes baznīcām. Stila veidojumā novērojama pakāpeniska pāreja no gotikas klasicismā, ko jāatzīst par tiešu zviedru celtniecības ietekmi.

XVII. g. s. otrajā pusē Kurzemē uzvaru gūst nobriedušās baroka formas, un šai laikmetā Kurzemes baznīcu celtniecība arī sasniedz savu augstāko uzplaukumu.

Kurzemes baroka stila baznīcām vispār raksturīgs kontrasts starp vienkāršo, stingro, gandrīz bargo ārieni un bagāto, dažreiz pat krāšņo iekšējo ietērpu. Kurzemes baznīcās galvenais fantazijas spriegums koncentrējas telpas iekšējā iekārtā, kamēr Vidzemes baznīcās tas skaŗ vairāk celtnes ārējās masas, to virsmu izrotājumu.

Baroka laikmeta celtnēm pieskaitāma J a u n j e l g a v a s baznīca (343. lp.), celta 1650. gadā, tornis atjaunots 1770. gadā.

K a n d a v a s tagadējā baznīca uzcelta 1736. gadā. Liela mākslinieciska vērtība ir tās iekšējai iekārtai. It sevišķi tas sakāms par statujām, kas grezno kanceli; tās grieztas apbrīnojami drošā un izteiksmīgā technikā.

L i e p ā j a s Trīsvienības baznīca (192. lp.) sākta celt 1742. gadā, iesvētīta 1758. gadā; tā pieder pie vēlākā laika grandiozākiem veidojumiem baroka stilā. Baznīcas ārējās masas ietu-

Latvijas banku paviljons Jelgavas izstādē (iekšskats), pēc prof. Dr. P. Kundziņa projekta

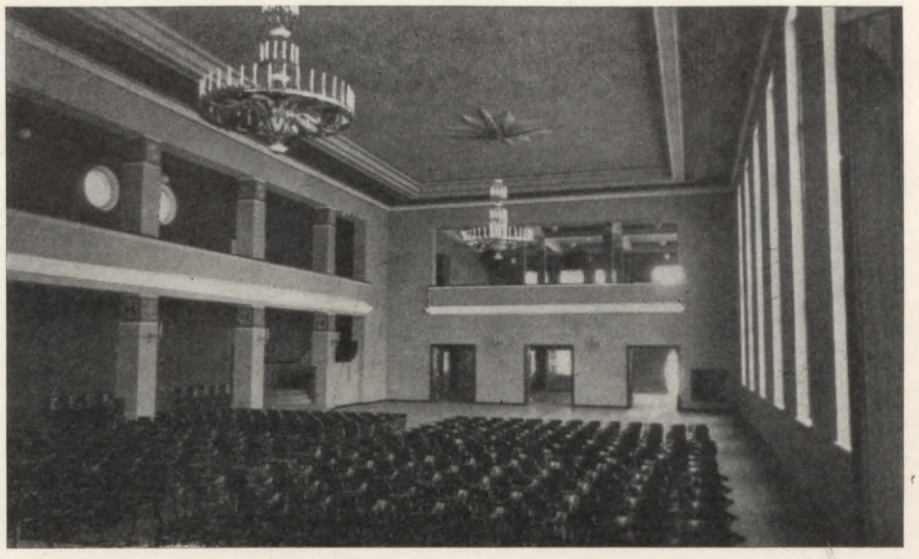

Izrīkojumu zāle Daugavpils Vienības namā, pēc arch. Vitanda projekta

rētas stingrās formās, kur baroka elementi pakļāvušies klasicisma ietekmei. Iekšējais telpu veidojums ir stingrs, ar gotikas nokrāsu, bet krāšņā iekārta liecina par neapšaubāmu nosvēršanos uz rokoko stilu.

A l ū k s n e s baznīcā (pab. 1786. g.) ir uzglabājušies daži baroka elementi (volūtas fasādē un torņa augšējā stāvā), bet šeit izpaužas stipra krievu celtniecības ietekme, it sevišķi torņa kompozicijā no trim dažāda samēra četrstūriem, kas vainagoti ar kupolu.

XIX. g. simteņa vidū celtām dažām ev. lut. baznīcām vērojama neapšaubāma krievu celtniecības ietekme, kā tā laikmeta polītisko apstākļu sekas.

V e n t s p i l s ev. lut. baznīca (247. lp.) celta XIX. g. s. vidū, ieturēta stingrās klasicismam raksturīgās formās, ar jōniskām frontona kolonnām. Tam pašam laikmetam pieder arī Krustpils ev. lut. baznīca (323. lp.), celta pēc ampīra stila motīviem.

V e n t s p i l s ev. lut. baznīcā redzamā kolonnu architektūra klasicisma laikmeta celtnēs piedzīvoja īstu ziedu laiku.

D a u g a v p i l s Luterāņu baznīca (209. lp.) un J e l g a v a s Sv. Vienības baznīca (229. lp.), ar gotu stilā veidotām ķieģeļu fasādēm, pieder jau jaunāka laikmeta celtnēm, ap XX. g. s.

Spilgti duŗas acīs pretstats starp baznīcu celtniecību Latgalē un pārējā Latvijā. Latgales baznīcu celtniecībai, salīdzinot ar Kurzemi un Vidzemi, ir pavisam cits raksturs, ko noteic pa daļai reliģiskie cēloņi un arī citu apstākļu ietekmes. Dievkalpojumu nolūks Latgalē ir iespējami spēcīgāki iedarboties uz dievlūdzēja jūtām un modināt viņa dvēselē mistisko bijību, tāpēc ir novērojama cenšanās baznīcas iekārtā sasniegt teiksmainu efektu.

Katoļu baznīcās, tā saucamā „jezuītu stila“ īpatnējās pazīmes ir — fasādes malā divi torņi un centra izvirzījums ar galveno portālu; to noslēdz dekorātīva virsbūve ar trīsstūrainu zelmini, kas apslēpj jumta slīpes. Torņa ķermenis neizceļas no baznīcas masas (kā Kurzemē),

bet arī neizaug no jumta (kā Vidzemē). Par monumentālo baznīcas stilu Latgalē var runāt tikai XVIII. g. s. pirmajā pusē, kad Latgales baznīcu celtnēs sāka parādīties vēlā baroka iezīmes. Latgalei raksturīgas ļoti lielas pēc apmēra baznīcas, ar svinīgi reprezentātīvu kompoziciju un krāsaina materiāla pārpilnību.

Visas Latgales kultūrālās un reliģiskās dzīves centrs reiz bija Daugavpils, un tamdēļ arī tur paceļas daudzas garīgā kulta celtnes.

D a u g a v p i l s cietokšņa baznīca (198. lp.), bij. Jezuītu klosteŗa baznīca, celta XVIII. g. s. vidū. Baznīcā iemiesoto baroka virzienu raksturo nepārtraukta ārējo un iekšējo sienu dinamika. Masīvās fasādes sānos paceļas divi augsti torņi, bet fasādes vidusdaļu vainago dekorātīvs zelminis.

Tādā pašā garā veidota Daugavpils Jaunbūves Rom. katoļu baznīca (203. lp.), kas jau pieder jaunākam laikam. Daugavpils Romas katoļu Pēteŗa Pāvila baznīca (204. lp.) uzcelta 1848. g. un veidota baroka formās, kā Pēteŗa baznīcas Romā pārāk brīvs atdarinājums, ir piemērs, cik nopietni jāpieiet pie būvniecības jautājuma, lai neizdarītu kļūdas, kas vēlāk grūti labojamas.

K r ā s l a v a s Sv. Ludviķa baznīca (311. lp.) pirmsākumā uzcelta 1676. gadā, bet 1755.—1767. g. radikāli pārbūvēta baroka formās. Krāslavas baznīca pieder pie Latgales baznīcas tipa — bez torņiem. Otra tipa baznīcās vērojam centrālā rizalita tieksmi augšup, kas noved pie torņu pakāpeniskas samazināšanās, līdz tie pilnīgi izzūd. Krāslavas Sv. Ludviķa baznīcai torņu nav, un galvenās ieejas priekša nobeidzas ar augstu un platu fasādes kulisi.

I l ū k s t e s baznīca (369. lp.), iesvētīta 1770. gadā, arī pakļauta baroka formām. Šī dižā celtne Pasaules kaŗā sagrauta, un tās atjaunošana atzīta par neiespējamu. Vecā baznīca Ilūkstē uzcelta XVI. g. s. beigās; sākumā paredzēta kā luterāņu, vēlāk kā katoļu, arī cietusi, bet atjaunota 1925.—29. g.

S u b a t a s ev. lut. baznīca (366. lp.) pieder vēlā baroka laikmeta celtnēm. Tās iekārtā vērojama italiešu un dienvidvācu baroka stila novirzienu ietekme. Bet šī baznīca sevišķi ievērojama no cita viedokļa, no kuŗa var spilgti vērot vietējo būvētāju līdzdarbību tās celšanā un architektonisko formu veidošanā. Šeit redzam vienu no spilgtākām un uzskatāmākām vēsturiskā stila tautiskām izteiksmēm. Ja altāris pieslienas monumentālā vēsturiskā baroka stila tradicijām, tad kancelē stipri izpaužas pārlatviskošanas piemērs, ko novērojam sevišķi interesantā ornāmentā — krāšņās akanta volūtas nemanāmā pārvēršanās smalkākā ažūrā ozollapu savijumā. Šie vēsturiskie kokgriezumi ir ar augstu mākslinieciskū vērtību.

L u d z ā katoļu baznīca uzcelta 1687. gadā, bet 1736. g. nodega. Tagadējā Sv. Dievmātes baznīca celta 1738. g., iesvētīta 1742. g. (294. lp.). Raksturīga Latgales barokāla pirmā tipa baznīca ar diviem ieejas torņiem.

L ī v ā n u (326. lp.) Romas katoļu baznīca ar centrālo torni architektūras ziņā maz nozīmīga.

B a l v o s (345. lp.) baznīca gotu formās, ar vienu centrālo torni, atzīmējama kā Latgalē reti sastopams celtniecības izpaudums. Tāpat maz līdzīgu piemēru ir V a r a k ļ ā n o s 1851. g. pabeigtam Rom. katoļu dievnamam, renesanses formās (356. lp.). Divi ar kupoliem segti centrālie torņi un masīvas kolonnas akcentē galveno ieeju.

V i ļ ā n u (368. lp.) Rom. katoļu baznīca, stalta celtne, vīriešu klosteris, pieder pirmā tipa baznīcas celtnēm, baroka formās.

L i e p ā j a s Sv. Jāzepa katoļu baznīca (193. lp.) pieder jaunākā laikmeta celtnēm, XIX. g. s. beigām, celta romāņu-gotu stilā.

V e n t s p i l s Rom. katoļu baznīcā (247. lp.) č e t r a s spēcīgas, uz malām nobīdītas kolonnas balsta vienkāršo frontonu. Celtne raksturo vienkāršās formās tvertu ampīra stila architektūru.

Citu konfesiju celtnes nerāda kaut cik ievērojamāku monumentālitāti. Pa daļai tas izskaidrojams tamdēļ, ka citas konfesijas pilnīgi brīvu attīstības iespēju ieguvušas tikai Latvijas patstāvības laikā un, mazā draudzes locekļu skaita dēļ, dievnamu celtnēm vajadzīgie līdzekļi viņām ir aprobežoti.

Pareizticīgo baznīcas krievu valdības laikā arī materiāli bija privilēģētā stāvoklī, un ar toreizējās valdības atbalstu un līdzekļiem uzceltas vairākas baznīcas, kuŗām vairāk bija valdošās šķiras reprezentācijas raksturs. Dažas no tām celtas Krievijas baznīcas stila ietekmē, kas pamatojas galvenā kārtā uz bizantiešu stilu. Ievērojamākā no tām ir Daugavpils Sv. Aleksandra Ņevska pareizticīgo katedrāle (214. lp.),

Privāta vasarnīca Lielupē, celta pēc prof. E. Laubes projekta

veidota Vladimira Suzdaļas stila garā, bet ar stipru vietējās celtniecības barokālo ietekmi.

Pēdējos gados izdarītie vēsturiskie pētījumi rāda, cik varena un plaša ir bijusi Latvija senatnē. Tikai tagad mēs iegūstam pārskatu par mūsu seno vēsturi, ko līdzšinējie mūsu vēstures rakstītāji nepazina vai arī apzināti noklusēja.

Ja līdz šim domāja, ka mūsu pirmie redzamie celtniecības paraugi ir vecās bruņinieku pilis, tad tagad gaismā celtā mūsu senatne rāda, ka daudzus vēstures posmus vēl pirms šī laikmeta Latvijā ir bijusi plaša, kultūrāla dzīve. To pierāda pēdējo gadu pētījumi un daudzo senvēstures laikmetīgo celtņu un kultūrālās dzīves piederumu atradumi. Ļoti spilgtus piemērus par Latvijas tautas īpatnējiem sasniegumiem celtniecībā redzam arī Brāļu draudzes saiešanas namos. Lai gan šīs celtnes radušās latvju tautas vistumšākos laikos, tomēr tās rāda, cik vienkāršs un loģiski skaidrs ir telpu atrisinājums un cik īpatnēji latvisks ir celtņu architektonisko formu veidojums.

Vecās bruņinieku pilis no mākslinieciskā un celtniecības viedokļa ir nenozīmīgas, jo tām vienīgais uzdevums bija aiz saviem mūŗiem sargāt to īpašniekus, mūsu zemes iekaŗotājus. Šo piļu īpašnieki vienmēr jutās kā iebrucēji, kas reprezentēja svešu varu iepretī vietējiem iedzīvotājiem, un tamdēļ tiem bija jāslēpjas un jāaizsargājas aiz bieziem mūŗiem un dziļiem grāvjiem. Svešie bruņinieki atradās pastāvīgā kaŗa stāvoklī ar tautu, pie kuŗas viņi bija nākuši it kā kultūras nesēji un tās veicinātāji. Bet no šī laikmeta svešnieku ievestās kultūras nekas, izņemot viņu piļu drupas, nav palicis pāri. Bruņinieku dzīve un darbība nav bijusi tāda, kas atstātu labas, paliekamas pēdas tai tautā, kuŗu viņi bija ar varu un viltu sev pakļāvuši.

Vecās pilis pieder laikmetam no XII. līdz XV. g. s. No tām redzamas atliekas ir uzglabājušās vairākās vietās. Limbažu pils (337. lp.), ko bīskaps Alberts cēlis 1223. g., ir viena no pirmajām. Pa daļai tā ir vēl uzglabājusies. Valmierā pils celta laikā no 1283. līdz 1285. g. (drupu attēls 264. lp.).

Rēzeknē vācieši sāka celt 1285. gadā pili (251. lp.) no apaļiem laukakmeņiem. Šīs ordeņa pils mūŗi vēl tagad redzami stāvajā pilskalnā.

Vienas no labāk uzturētām un apkoptām ir ordeņmestra pils drupas Cēsīs; tais vēl tagad uzglabājušās dekorātīvās zvaigžņu velves, kas pieder agram gotiskam laikmetam (256. lp.). Pils sākta 1208. gadā, nopostīta 1708. gadā. Daļa pils atjaunota, un tā atrodas kaŗavīru rīcībā.

K r u s t p i l s pils (323. lp.) pieder XIII. g. s. sākuma celtnēm; tāpat XIII. g. simtenī celta Kul-

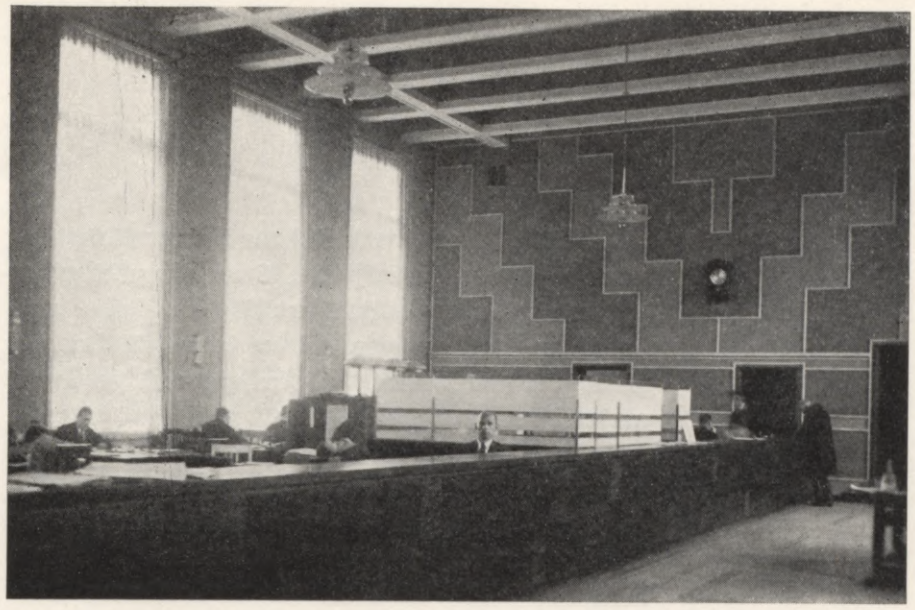

Operāciju zāle Zemes bankas namā Valmierā, pēc arch. A. Kalniņa projekta

dīgas ordeņa mestra pils (287. lp.), bet Alūksnes ordeņa pils, Marijas salā, celta XIII. g. s. beigās (305. lp.).

R ū j i e ņ a s pils celta 1263. gadā, Rūjas krastā. Tās drupas redzam 307. lp.

Ventspils ordeņa mestra „Senā pils" (244. lp.) celta 1242. g. ar raksturīgo romantisko četrstūraino torni, romāņu-gotu formās. G r o b i ņ a s pils celta 1269. gadā.

L u d z a s vecā pils (294. lp.) iesākta 1399. g., celta no akmeņiem un ķieģeļiem.

Bauskas ordeņa pils celta 1443. g. (297. lp.), pēc apmēra ir viena no lielākām, kas Latvijā uzglabājušās.

D o b e l e s pils celta 1335. g., līdz šim drupas vēl labi uzglabājušās un patīkami iekļaujas gleznainā Dobeles parka panoramā (339. lp.).

Vecās pilis celtas pa lielākai daļai no materiāliem, kas bija atrodami pils celšanas vietā, apaļiem laukakmeņiem, plienakmeņiem vai arī no jaukta materiāla — akmeņiem un ķieģeļiem. Ķieģeļi ir šejienes ražojuma un rāda latvju amatnieka teicamu darba labumu.

Šie melnie, nodrupušie un nosūnojušie pilsdrupu mūŗi, kas ilgus gadus bijuši latvju tautas ienaidnieku cietokšņi, kā senatnes vecie rēgi tagad bezspēcīgi vēro Latvijas jaunos laikus un rāda mums, ka sveša vara iznīkst un pazūd, bet Latvija vēl dzīvo vienmēr un tagad atkal savu patstāvīgu dzīvi.

Vecās pilsdrupas ir vienīgi interesantas kā sava laikmeta piemineklļi, tamdēļ tās vienmēr saista tūristu un vēstures pētnieku uzmanību.

Vēl novērojams, ka senajām bruņinieku pilīm ir izraudzītas raksturīgas vietas ar skaistu dabu, bet jāpiezīmē, ka tās pa lielākai daļai celtas uz mūsu senču nopostītiem pilskalniem, kur iepriekš bijušas senlatviešu pilis, kā piem. Rēzeknē, Ludzā, Dobelē un citur. Tas rāda, ka mūsu senči jau pirms svešiem ienācējiem bija atzinuši un novērtējuši šo vietu labās strateģiskās īpašības un dabas skaistumu un tur cēluši

savas pilis, kuŗas svešie iebrucēji varmācīgi nopostīja. Svešo ienācēju kultūras bezspēcību un maznozīmību secināms no tā, ka ilgā starplaikā, no ordeņa pils celtņu laika, tā tad no XIII. g. s. līdz XVIII. g. s. otrajai pusei, nevaram atzīmēt nevienas nozīmīgākas vai dižākas celtnes.

Velākā laika pilis, kas celtas valsts reprezentācijai un lielu muižu centros, pieder XVIII. g. s. otrajai pusei un XIX. g. s. laikmetam.

Šo laikmetu var atzīmēt kā, zināmā mērā, aristokratiskās celtniecības uzplaukumu Latvijā, jo tas iezīmējas ar vairākām, architektoniski ievērojamām celtnēm.

Lielāka daļa tā laika celtņu tagad atrodas valsts vai sabiedrības īpašumā un pārvērstas par garīgas gaismas un kultūras celtnēm. Tādā veidā, var sacīt, vēsture ir piepildījusi savu taisnības principu, un celtnes, kuŗas celtas par latviešu senču līdzekļiem, ir nodotas atpakaļ tautai, lai tās kalpotu viņas garīgās dzīves sekmēšanai un kultūras pacelšanai. Tālā senatnē latvju tautas lielās zemes platības bija piesavinājušies sveši ļaudis gan ar ieroču palīdzību, beidzot uzvarot novājināto tautu, gan ar veiklu politiku vai veiklām galmu intrigām, lai pēc tam ar līdzekļiem, kas iegūti verdzinot mūsu tautu, celtu sev lepnas pilis.

No minētā laikmeta celtnēm apskatīsim tikai architektoniski vērtīgākās.

Politisku, saimniecisku un citu iemeslu dēļ vēsturiskiem stiliem raksturīgās formas visspēcīgāk ir izpaudušās Jelgavas celtnēs.

Viena no dižākām celtnēm Jelgavā ir V i e s t u r a piemiņas pils (221. un 222. lp.), kuŗai pamatakmens likts 1733. gadā un iekšējais iekārtojums pabeigts 1763. gadā.

Šīs celtnes autors ir architekts R a s t r e l l i, kas ir projektējis vēl vairākas citas ievērības cienīgas ēkas. Viņam vienmēr piemitusi tieksme pēc varenām, svarīgām masām, pēc plašuma telpās.

Viestura pils architektūrā vērojama stipra vēlā baroka ietekme. Bet pretēji pils ārējās architektūras vienkāršām un stingrām formām, iekšējā iekārta pievēršas vieglai un greznai rokoko dekorātīvai grācijai.

Viestura piemiņas pils atjaunota 1936. gadā (224. lp.). Pēc 1934. gada 15. maija plašā pils atkal atradusi savu mērķi un nozīmi atjaunotā Latvijā, jo pēc izdarītām plašām pārbūvēm pilī ievietota Latvijas Lauksaimniecības Kamera, bet 1938. gadā, paplašināta ar ceturto korpusu, tā ir pielāgota arī Lauksaimniecības Akadēmijas ievietošanai.

Architektoniski augsti vērtējama arī Akademia Petrina ēka Jelgavā, tagadējā klasiskā ģimnazija (223. lp.). Šī celtne iesākta 1773. gadā, iesvētīta 1775. gadā, un ir dāņu architekta Severina J e n z e n a darbs. Pēc stila tā atgādina Skandinavijas zemēs bieži sastopamo klasiskā stila papildinājumu ar baroka formām. Šis klasiskā celtniecības stila novirziens ienesa Kurzemes pils. celtniecībā jaunu strāvu, ko vērojam pie daudzām celtnēm, kas celtas vēlāk.

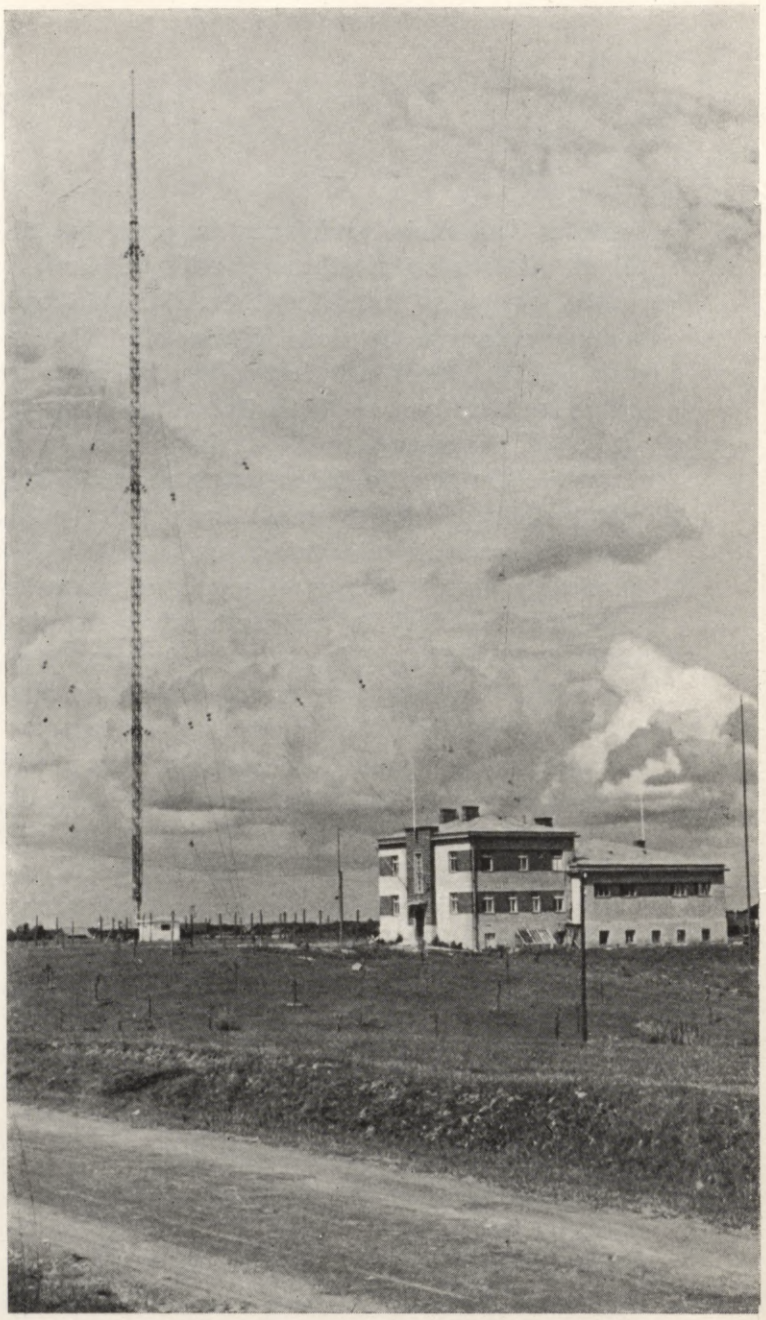

Kuldīgas raidstacija

Vispār var teikt, ka XVIII. g. s. otrā pusē vietējā vācu būvniecība, vārgdama zem Ziemeļkaŗa posta sekām, visumā bija vēl diezgan nabadzīga, tomēr tai saskatāmi vēsturisko stilu elementu ietekme — sākumā baroka stila tradicijas, bet vēlāk, XVIII. g. s. beigās un XIX. g. s. pirmā pusē, pāreja uz neoklasicismu, arī ampīra formu ietekmē.

Muižnieku celtniecībā, blakus vienkāršai kubiskai pils būvei, pastāvēja arī bagātāks celtņu tips, ar uzsvērtu vidu vai ar ēkas vidus un abu galu uzsvērumu, piem. Durbes pils. Tā (271. lp.), ar klasiskām formām, portāls ar kolonnām, pieder XIX. g. s. sākumam.

Gulbenes pils (318. lp.) bagāta ampīra klasiskās formās, arī līdzīgi Alūksnes pilij tagad izmantota kā kaŗavīru mītne.

Alūksnes pils (304. lp.) — gotu formās, tagad izmantota kā kaŗavīru mītne.

Vecauces pils (331. lp.) gotu formās, tagad L. Ūniversitātes lauks. fakultātes izmēģinājuma saimniecība.

Preiļu pils (355. lp.) — agrās gotu formās, tagad lauksaimniecības skola.

XIX. g. s. beigās klasicisma ziedu laiks bija jau pagājis un architektūra iegriezās platajā „visu vēsturisko stilu" gultnē, kāpēc vēlākā laikmeta celtnēs novērojams formu sajukums un nevērība pret architektūras izteiksmi. Tam pamatā bija XIX. g. s. dziļās pārvērtības, kas norisinājās Eiropas sabiedriskajā un saimnieciskajā dzīvē, jo tad izveidojās kapitālistiskā iekārta, ar plašu tirdzniecību un lielrūpniecību, strauji attīstījās technika, ar mašīnām un dzelzceļiem. Tas viss ietekmēja arī cilvēku garīgo pasauli, un prasība pēc skaistuma uz laiku it kā mazinājās. Arī celtniecībā tad radās jaunas problēmas un jauni materiāli, vispirmā kārtā dzelzs, kas ienesa veselu apvērsumu ēku konstrukcijā.

Celtniecība attīstījās straujāk nekā izveidojās jauno materiālu stils; tikai labu laiku vēlāk redzam celtniecības stila pieskaņošanos jaunajiem materiāliem, racionālisma stila laikmetā, ko ienesa celtniecībā galvenā kārtā dzelzsbetons, ar savām nepārredzami plašajām konstruktīvām iespējamībām.

Mūsu laikmetam vistuvākās celtniecības intensīvāko attīstību, aptveŗot to tikai pašās galvenās līnijās, varam iedalīt divos galvenos posmos — pirmskaŗa posmā, kas aptveŗ apm. divdesmit gadus līdz kaŗa un bēgļu laikmetam, un patstāvīgās Latvijas laikmetā.

Pirmajā posmā dižākie sasniegumi rodas nedaudz gados, no 1900. līdz 1914. gadam. Pirmā posma sasniegumi visumā ir reāla rakstura celtniecība, bez iekšējas iedvesmes radīta. Pasaules kaŗš pārtrauc šī virziena celtniecības attīstību. Nodibinoties patstāvīgai Latvijas valstij, sākās otrs posms mums tuvās celtniecības attīstībā.

Jau pirms pirmā posma celtniecības uzplaukuma, visu vēsturisko stilu atdarināšanas laikmetā bija nodibinājušās zināmas tradicijas stilu lietošanā, uzskats, kā stilu noteic celtnes raksturs jeb uzdevums, kādam tā paredzēta. Pēc nodibinātās tradicijas protestantisks dievnams bija jāceļ romānikas, bet vēl labāk gotikas formās, ortodoksu dievnams — bizantijas vai tīri krieviskā stilā, sabiedrisks nams vai oficiāla iestāde — renesanses stila formās, bet nomas namiem piemērotas visu vēsturisko stilu formas. Kā no tālākās celtņu apskates redzēsim, šī pieņemtā tradicija it spilgti izpaužas visā šī laikmeta celtniecībā. Līdztekus monumentālai sabiedrisko ēku celtniecībai arvien lielāku vērību piegrieza arī dzīvojamo ēku architektūrai, bet šo ēku architektūrā kā galvenie faktori tomēr palika lietderība un ērtība.

Skolām, kā nopietna rakstura celtnēm, atzina par vajadzīgu ārējo ietērpu veidot piemērotā noskaņojumā, un tamdēļ daudzām skolu ēkām redzam fasādes bagātīgi izdaiļotas pēc renesanses stila motīviem, bieži pārejot arī baroka formās, bet visumā vērojams architektūras formu sajukums. Ar vairāk vai mazāk tīra stila formām minēsim celtnes: Liepājas Valsts technikumu un Valsts Liepājas ģimnaziju (194. lp.), Daugavpils „Saules" arodskolu (212. lp.), Valsts skolotāju institūtu Jelgavā (236. lp.), Valsts Kuldīgas ģimnaziju (289. lp.) un bij. Ainažu jūrskolu.

Skolu celtnēs vērojama arī vietējā materiāla ietekme ēkas ārējās fasādes veidošanā. Tā, piemēram, ēku fasādēs iestrādāti šejienes ražojuma sarkanie ķieģeļi, veidojot ķieģeļu architektūrai īpatnējas formas, operējot ar mūŗa masu un logu ailām kā konstrasta principiem. To novērojam Otrā valsts vidusskolā Daugavpilī (210. lp.), Daugavpils pilsētas pamatskolā (212. lp.), Daugavpils skolotāju institūtā (213. lp.), Ventspils pilsētas pamatskolā (248. lp.) un Cēsīs skolotāju institūtā (Bērzaunē) (260. lp.). Retāk redzam skolu architektūrā masīvas ampīra stila formas, kā tas ir, piem., I valsts Daugavpils vidusskolai (210. lp.).

Prīmitīvākās un plašākām tautas masām vienkāršāki saprotamās garīgā kulta celtnes atbalstīja visas varas un valdības. Garīgā kulta celtnes — baznīcas — atbalstīja arī drūmākā dēpresijas laikā, gan ne katrreiz tieši garīgās kultūras celšanai, bet arī citu motīvu dēļ, piem. augstākās laicīgās varas esamības principa vienkāršākai iedēstīšanai plašākās masās, bet gala rezultātā tauta tomēr ieguva arī vērtīgas garīgā kulta celtnes — baznīcas.

Pasta un tēlegrafa nams Ogrē

Ne katrreiz to varēja teikt par laicīga kulta celtnēm, piem. par biedrību un tautas namiem, kas gan nekādā gadījumā neatrada toreizējās krievu valdības ne morālisku, ne materiālu atbalstu. Latviešu biedrību namu celšanai vajadzīgie līdzekļi varēja uzkrāties tikai lielākos centros, un tamdēļ varam minēt tikai nelielu skaitu priekš kaŗa celtu biedrību namu.

No latvju tautas pašdarbības ceļā izveidotām celtnēm, kā atsevišķa celtņu grupa, atzīmējami latviešu biedrību nami, kas ir latviešu centības gara spilgts raksturojums. Latv. biedrību nami uzcelti vairākās pilsētās.

Interesants savā architektoniskā veidojumā ir lauks. biedrības nams Smiltenē (321. lp.), veidots pēc architekta Malvesa projekta. Fasāde veidota ziemeļnieku — latviskās formās. Architektūrā saskatāma nācionālo īpatnību meklēšana, kombinējot īpatnas formas un dažādus materiālus, katram dodot savu īpatnējo apdari.

Valsts atbalstu nebija izpelnījušās arī plašākām aprindām pieejamas laicīga kulta celtnes, piem. teātŗi. Lai tos uzturētu, tautai pašai bija jāuzņemas lieli upuŗi, tamdēļ pastāvīgu teātŗa ēku bez Rīgas varam atzīmēt vienīgi Liepājā (184. lp.), kas veidota renesanses formās, un Jelgavā Latviešu biedrības namu un teātri (227. lp.), celtu XX. g. s. sākumā un veidotu ziemeļnieku stila ietekmē — fasāde veidota ar apmetumu un granīta apdari. Citās pilsētās teātŗiem vajadzēja mitināties vairāk vai mazāk piemērotās biedrību telpās, par kuŗām arī gādāja vienīgi pati latvju tauta. Šo teātŗu skatuves gan vairāk atgādināja tās tikai pēc nosaukuma, bet ne pēc izbūves vai noderības, jo parasti bija bez nepieciešamām blakustelpām un ierīcēm dekorāciju pārkārtošanai.

No nedaudzajām priekškaŗa mūzeja celtnēm minēsim Jelgavas mūzeju (225. lp.), baroka celtni no XIX. g. s. beigām, un Jelgavas valsts vēsturisko mūzeju (234. lp.), ar glīto klasisko fasādi no XX. g. s. sākuma. Liepājas pilsētas mūzeja ēka (180. lp.) veidota ar gotiskiem motīviem.

Pārejot pie pārvaldes celtņu apskates, jāsaka, ka nozīmīgākās no tām ir pilsētu valžu nami. Pilsētas nams ir katras pilsētas varas ārējais izpaudums, un tamdēļ pilsētu valžu namu celtnes ir veidotas diezgan solidas un svinīgas.

Ja arī ne ar savu apmēru, tad ar savu ārējo veidojumu pilsētu valžu nami vienmēr izceļas starp citām civīlām celtnēm. Tiem raksturīgais tornis virs ēkas jumta redzams Liepājas un Jelgavas pilsētu namiem (174. un 224. lp.). Abi nami veidoti ar klasisko formu motīviem, Jelgavā arī ar īpatnu mansarda jumtu, kas raksturo vēsturisko formu saskaņojumu šejienes uztverē.

Ventspils pilsētas nams (249. lp.) ar īpatnēju apsidalo piecstūrīgo ieeju un raksturīgu sānu spārnu pilastrojumu, bet Rēzeknes un Kuldīgas pilsētu nami (252. un 288. lp.) veidoti gotiskās formās. Gotu stila motīvi vērojami arī Auces pils. valdes namam (330. lp.).

Visumā var atzīmēt, ka pilsētu valžu namu celtnēs bieži sastopami meklējumi — operēt ar vēsturisko stilu architektoniskiem elementiem vai rast kādu raksturīgu izteiksmi pilsētas valdes namam mūsu apstākļos.

Limbažu pilsētas valdes nams (336. lp.) raksturo parastāku pilsētas pārvaldes nama celtni.

Vairākas pilsētas ieguvušas savā īpašumā pilsētas valdes nama vajadzībām vecas celtnes, no kuŗām dažas ir ar vērtīgu architektonisku veidojumu, piem. Cēsu pilsētas valdes nams (256. lp.), kas veidots īpatnējā ziemeļu celtniecības stila raksturīgās formās.

Daugavpils pilsētas valdes nams (206. lp.) celts no ķieģeļiem, bet fasādē ar apmetumu izveidoti barokāli motīvi.

Ev.-lut. baznīca Rēzeknē

Pie pārvaldes celtnēm minēsim arī Daugavpils prefektūras un Latgales apgabaltiesas namu Daugavpilī (200. lp.), veidotus ar klasiskiem motīviem, baroka ietekmē.

Tādā pašā stila noskaņojumā, ar baroka ieskaņām, veidots Amatu nams Jelgavā (227. lp.).

Naudas iestādes, kā bankas un krāj-aizdevu sabiedrības, kas bagātīgi apgādātas ar līdzekļiem, ir atradušas par iespējamu iegūt savā īpašumā agrākā laika celtnes. No tām atzīmēsim dekorātīvi renesanses formās veidoto Valsts zemes bankas namu Jelgavā (230. lp.). Arī pēc klasiskiem motīviem veidoto Latv. Bankas namu Daugavpilī (211. lp.) un Jēkabpilī (292. lp.).

Ja pārvaldes celtņu grupā varējām atzīmēt dažas arī architektoniskā ziņā vērtīgākas celtnes, tad par iedzīvotāju veselības kopšanas un aizsardzības celtnēm jāteic, ka starp šīm ļoti svarīgām celtnēm nevaram atrast kaut cik vērtīgākas ne pēc iekārtas, nedz pēc architektūras. Tikai dažās lielākās pilsētās tādas ir celtas, no kā secinām, ka tautas garīgās kultūras celšanā un tautas veselības kopšanā iepriekšējā laikmetā maz darīts.

Glītākā no veselības kopšanas celtnēm ir Liepājas pilsētas peldu iestāde (177. lp.), celta 1902. gadā un veidota glītās klasiskās formās, ar plašu kolonādi priekšfrontē.

Daugavpils pilsētas slimnīca (207. lp.) veidota turpretim ķieģeļu architektūrā ar ķieģeļiem raksturīgām sīkdaļām. Ūdens dziedniecības iestāde Mežciemā (215. lp.) pie Daugavpils veidota fachverka formās.

Īpatnēja, gotiskās un baroka formās, ar torni, ir veidota Kuldīgas pilsētas aptiekas ēka (288. lp.).

Šai celtņu grupai pievienosim arī dažas īpatnējākās viesnīcas, piem. bij. Pēterpils, tagad pilsētas viesnīcu Liepājā (184. lp.) un Cera viesnīcu Jelgavā (226. lp.), abas veidotas klasiskās formās.

Turpretim Zemgales kluba fasāde Jelgavā (238. lp.) veidota ar ķieģeļu ornāmentiem, reljefa technikā.

Tuvāki apskatot tirdzniecības un rūpniecības rakstura celtnes, par celtņu stilu jāsaka, ka tās veidotas tikai lietišķā garā, piegriežot vērību vai vienīgi ēku savstarpējai racionālai sakarībai, neizveidojot ēku architektūru un nepieskaņojot to arī pilsētas kopainai.

Techniskām celtnēm īpatnējo raksturu izteic Daugavpils elektrības stacija (205. lp.).

No cita rakstura īpatnējām celtnēm atzīmēsim Skrošu fabrikas monumentālo torni Daugavpilī (207. lp.), ar ķieģeļu motīviem.

Smiltenes p. t. kantoris

No techniskām un satiksmes daudzajām celtnēm, kā stacijām, tiltiem, ceļiem, ostām, atzīmēsim to grupu, kas vairāk piekļaujas pilsētu celtniecībai. Tās ir dzelzceļu staciju ēkas, kuŗu lielākā daļa pieder XIX. g. s. beigām un XX. g. s. sākumam.

Tās gan sevišķi neizceļas ar savu architektonisko stilu vērtību, bet lielāko pilsētu dzelzceļu stacijas pēc apmēra un iekārtas bija raksturīgas iepriekšējā laikmeta ierobežotai un gausai satiksmes kustībai. Visu lielāko pilsētu dzelzceļu stacijas, piem. Daugavpilī, Liepājā (194. lp.) un Jelgavā (226. lp.), neilgi atpakaļ ir paplašinātas un pārkārtotas, bet fasādes nav pārveidotas, un tās reprezentē tā laikmeta ārējo architektūru — Daugavpilī un Liepājā renesanses formās, bet Jelgavā XX. g. s. sākumā celtā stacijas ēka rāda turienes galvenā būvmateriāla — ķieģeļu piemērotību monumentālākām celtnēm.

Visā iepriekšējā celtniecības posmā, kas bija racionālisma un materiālisma ideoloģijas ietekmēts, celtņu stila izkopšana nebija augstākas izjūtas iedvesmota, tamdēļ arī celtnēs parādās tik maz dvēseles izpauduma, bet gan tikai reāls amatniecības atrisinājums.

Tās sekas ir arī šī laikmeta architektūras pagrimšana un stipri brīvā stilu lietošana, visbiežāk renesanses formu elementu pārveidošanā pēc patikas, kas dažreiz noiet līdz šī stila kropļošanai.

Ar Latvijas nodibināšanu 1918. gadā Latvijas pilsētas sāka atzelt, kaŗa un revolūcijas sistās brūces dzīt; pakāpeniski radās un krājās arī jaunas vērtības.

Pirmie gadi pēc valsts nodibināšanas bija veltīti kaŗa postījumu likvidēšanai: sagrauto un izpostīto celtņu atjaunošanai un kaŗa laikos nolaisto ēku remontēšanai. Pēc tam tikai sākās lielais jaunuzbūves darbs, un līdztekus jaunbūvēm veic arī veco, nepraktisko ēku pārbūves.

Pirmā laikā, kad valsts vara bija aizņemta ar valsts aparāta dibināšanu, organizēšanu un

pārkārtošanu, starptautisko apstākļu pazinēji prata veikli izmantot Latvijas politisko stāvokli un ar latvju līdzekļiem un latvju darba spēka radītās lielās vērtības iepludināt savās kabatās; Latvijai tās gāja secen.

Lai gan politisko partiju laikos lielas vērtības Latvijas valstij ir gājušas zudumā, kas lielā mērā ir atsaucies arī uz pilsētu celtniecības attīstību, tomēr jau šai laikmetā celtniecībā ir radītas tādas vērtības, kas raksturo pilsētu saimnieciskās dzīves strauju uzplaukumu un labklājības pieaugumu.

Dzīves rosībai attīstoties visās sadzīves nozarēs, kā sabiedriski kultūrālā, tā arī saimnieciskā dzīvē rodas vajadzība pēc piemērotām celtnēm.

Ievērojams spriegums un sacensības gars mūsu celtniecībā jau sākās ar 1924. un 25. gadu, turpinoties līdz apm. 1930. gadam. Šai laikā radās jau daudzi izcili celtniecības darbi. Tad sakarā ar krizes noskaņām iestājās zināms atslābums. Tomēr šis grūtību posms drīz arī jau bija pārvarēts un pārdzīvots. It sevišķi pēc 1934. gada 15. maija celtniecība atdzīvojas un uzplaukst līdz tādam augstumam, kāds Latvijā līdz šim vēl nav piedzīvots.

Patstāvīgās Latvijas celtniecība ar valsts un pašvaldību gādību ir izpaudusies visās dzīves nozarēs.

Šai laikā uzceltas daudzas garīgā un laicīgā kulta celtnes, kā baznīcas, skolas, tautas nami, biedrības, mūzeji, teātŗi. Arī pārvaldes ēku celšanā atzīmējama liela rosība — uzcelti jauni pilsētu valžu nami, tiesu iestādes, bankas un pasta nami. It sevišķi varam atzīmēt izcili lielo gādību par tautas veselības sargāšanu un veicināšanu: uzceltas daudzas slimnīcas, peldiestādes, patversmes, pirtis, sanātorijas, viesnīcas, lopkautuves un t. t.

Valsts, pašvaldību un ne mazāk arī privātā rosība izpaudusies daudzo rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumu dibināšanā un tām vajadzīgo būvju celšanā, kā elektrības centrālēm, visādām fabrikām, elevātoriem, silosiem, tirdzniecības namiem; sarīkotas arī izstādes.

Ne mazāk rosīga darbība ir noritējusi tīri techniskā un satiksmes celtniecībā — būvēti jauni dzelzceļi un šosejas, tilti, jūŗas un gaisa ostas, radiostacijas, bākas un t. t.

Sabiedriskas ēkas kultūrālām vajadzībām cēlusi gan valsts, gan pilsētu pašvaldības un sabiedriskas organizācijas. Ne mazāk intensīva ir bijusi privāta ierosme tirdzniecības un rūpniecības laukā, jo mūsu valsts saimnieciskā politika dod visplašākās iespējas privātai iniciātīvai, un tā ir izpaudusies kā daudzu uzņēmumu organizācijā, tā arī daudzu techniskų celtņu būvē.

Celtniecībā, valsts uzbūves veicināšanā, liela loma ir piekritusi pilsētu pašvaldībām, kas cēlušas ievērojamu skaitu celtņu gan kultūrālām, gan saimnieciskām vajadzībām.

Kultūras dzīvei attīstoties un dzīves prasībām un vajadzībām pieaugot, arvien vairāk pieauga arī sabiedriskām vajadzībām no jauna celto ēku skaits, un šī rosība celtniecībā pilnīgi neapstājās pat saimniecības krizes gados. Arvien pieaugošā saimnieciskā labklājība stipri ietekmēja celtniecību, kuŗas uzplaukums un attīstība līdz šim laikam neatslābst.

Privātā celtniecība pilsētās līdz 1934. gada 15. maijam bija trūcīgi rēgulēta un apbūve rāda izraibinātu pilsētas ainu; bieži redzam mierīgā pilsētas ainavā internacionālā modernisma atdarinātu ēkas ārējo fasādi. Tās ir sekas no represijas laikiem, kad celtniecība bija zemu noslīdējusi un architekta nozīme stipri mazinājās. Ievērojama daļa pat no pilsētu sabiedriskajām ēkām ir radušās bez architekta līdzdarbības, tādu personu celtas, kas architektūrai nebija sagatavotas, un kā sekas tam ir daudzās mazvērtīgās gan sabiedriskās, gan privātās celtnes. Pat celtņu techniskо prasību piepildījums bieži vien nemaz neiepriecina, nerunājot nemaz par latviskā daiļuma trūkumu.

1934. g. 15. maija atjaunotās Latvijas valsts vadība atzīst, ka celtniecība valstī ir kopjama un atbalstāma. Pēc tam sākās lielais un neatliekamais celtniecības izkopšanas darbs, ar noteiktu domu, lai celtniecība būtu par jaunradāmās latviskās kultūras cienīgu izteiksmes paudēju.

Iegūstot pārliecību, ka celtniecībā izpaužas tautas garīgās un materiālās spējas un paliekami atzīmējas tautas mākslinieciskie un techniskie sasniegumi, saprotama kļūst arī tā lielā interese un gādība, lai celtniecība veidotos un risinātos tādā veidā, kāds atbilst mūsu tagadējam laikmetam.

Katra celtne ir sava laikmeta piemineklis. Tā pārdzīvo ne tikai viena, bet vairāku cilvēku mūžus, tamdēļ mums jācenšas, lai mūsu laikmets ieietu vēsturē ar vērtīgiem piemineklļiem celtņu veidā.

Tāpēc sevišķi pēdējos gados sāk atkal vērtēt celtniecības mākslu un līdz ar to arī architektu ar viņa māku un zināšanām.

Architektiem tagad ir radusies izdevība realizēt savus diženākos nodomus lielu apmēru būvdarbos, gan dzīvojamās un sabiedriskās, gan techniskās celtnēs, un var sacīt, ka celtniecība viņus neierobežo cienīt nedz seno klasisko,

nedz arī moderno stilu, bet lielā mērā atbalsta jaunu, sevišķi mūsu nacionālā gara apdvestu stilu meklējumus.

Līdztekus vēsturisko stilu izkopšanai, balstoties uz latviskās izjūtas bazes, veidojas arī celtnes racionālisma garā, nostādot celtniecību uz ekonomiskiem un sociāliem pamatiem. Jauno racionālismu reprezentē nopietna un loģiska materiālu, kā ķieģeļu un dzelzs lietošana, arī fasādes organiska saskaņošana ar lietišķu plāna kārtojumu un no klasiskām formulām atbrīvotā, konstrukcijai pakļautā dekorācija.

Šo iekšējam saturam piemēroto konstruktīvo architektūru atrodam reprezentētu vairākās lietišķa rakstura celtnēs, piem. skolās, bankās, slimnīcās un t. t. Turpretim sabiedriska un reprezentātīva rakstura celtnēm meklē pilnvērtīgu stila rakstura veidojumu.

KULTA CELTNES

Latvijas lojālie likumi reliģijas jautājumos dod iespēju visām konfesijām brīvi attīstīties, un visu konfesiju draudzes ir atradušas līdzekļus savu baznīcu un dievnamu celšanai. Daudzās pilsētās ir izbūvētas jaunas ev. luterticīgo, tā arī katoļu, pareizticīgo, baptistu un žīdu baznīcas un dievnami.

Ja iepriekšējā laikmetā celtām baznīcām bija jāatbilst tikai reliģiskā kulta iekārtas prasībām, jaunlaika celtnēm jau ir jāatbilst arī visām modernām technikas prasībām un labierīcībām.

Pirmajos Latvijas patstāvības gados baznīcu būvniecībā aprobežojās ar kaŗa laikā izpostīto celtņu atjaunošanu, remontēšanu un technisko labierīcību iekārtošanu, piem. apkures un vēdināšanas ierīkošanu un uzlabošanu, bet pēc tam sākās strauja jaunu baznīcu celtniecības izveidošanās.

Kaŗa laikā sagrautas un visvairāk cietušas baznīcas gar Daugavas krastu, jo tās atradās Pasaules kaŗa tiešā uguns joslā; no atjaunotām baznīcām mināmas Ilūkstes un citas baznīcas.

No daudzajām baznīcu celtnēm atzīmēsim tikai dažas, pilsētu aprakstu illustrācijās ievietotos attēlus. Liepājas Lutera baznīcas (193. lp.) stils ieturēts ziemeļnieciskā celtniecības garā, ar dabīgu akmeņu apdari. Izbūve pabeigta 1934. gadā, bet tornis vēl līdz šim laikam nav pabeigts.

Rēzeknes ev. lut. baznīca (skat. attēlu), pēc būvinž. J. Cīruļa proj., ar gotu stila ķieģeļu fasādi, labā izpildījumā, latviešu tēlnieku, mākslinieku un amatnieku darbs.

Abrenes ev. lut. baznīca (370. lp.) romāņu gotu stilā (prof. P. Kundziņa).

Pasta un tēlegrafa kantoŗa nams Ķemeŗos

Ogres jaunā ev. lut. baznīca, ķieģeļu fasāde, gotu stila motīviem, kompozicijas ziņā maz interesanta.

No citu konfesiju celtnēm un illūstrācijās parādītām minēsim Daugavpils baptistu draudzes Balto baznīcu (203. lp.).

Zilupē pēdējā laikā celta koka Rom. katoļu draudzes baznīca (360. lp.).

Latvijas laikā celto pareizticīgo baznīcu projektu lielākā daļa pieder Latvijas pareizticīgo baznīcas sinodes architektam V. Ščervinskim.

No viņa projektētām baznīcām atzīmējamas: viena no pirmajām patstāvīgā Latvijā celtajām Grīvā, kas celta 1923. gadā no koka.

Zilupē — Vladimira Suzdaļas stila celtne, mūŗa, Abrenē (370. lp.), koka, kaķētu baļķu celtne, īpatnējā ziemeļu krievu stilā, kompakta un labi noskaņota masās.

Pašā pēdējā laikā celtā betona celtne Līvānos, Pliskavas Novgorodas stilā.

VALSTS UN PILSĒTU CELTĀS PAMATSKOLAS

Nesalīdzināmi plašāk Latvijas laikā ir izpaudusies skolu celtniecība.

Valsts pirmajos pastāvēšanas gados pilsētu pašvaldības vairāk nodarbojās ar agrāk uzcelto skolas ēku remontiem un pārbūvēm, bet pēdējos gados noteiktā pārsvarā ir skolu ēku jaunceltnes, no kuŗām daudzas pilnā mērā attaisno moderno gaismas piļu vārdu gan tiešā, gan salīdzināmā nozīmē.

Gūtie sasniegumi ir tik plaši, ka tos nedz skaitļos, nedz pēc kvalitātes nevar salīdzināt ar skolu celtnēm pirms patstāvīgas Latvijas nodibināšanas. Tagadējās celtnes ir nesalīdzināmi vērtīgākas un labākas, jo mūsu tagadējā laikmeta prasības ir citādas, un arī izpildījums atbilst mācības iestāžu prasībām, ir moderns. Jaunie pētījumi, jaunie kultūrālie sasniegumi prasa arī citādu celtņu veidu, nekā tās bija agrāk.

Saldus pagasta nams Saldū, pēc prof. P. Kundziņa projekta

Lielais pilsētu pamatskolu un vidusskolu jaunceltņu skaits spilgti raksturo pilsētu gādību par jauno paaudzi, mūsu valsts tālākiem veidotājiem un sargātājiem. No ļoti lielā skolu jaunceltņu skaita atzīmēsim tikai dažas, pilsētu celtņu attēlos parādītās.

Liepājā Draudzīgā aicinājuma pamatskola (186. lp.), pēc arch. Bikšes projekta, un 28. janv. pamatskola — abas jaunceltnes modernās formās.

Jelgavā pilsētas 15. maija pamatskola (235. lp.), baroka formās, arch. Zebauera projekts.

Ventspilī I. pamatskola (arch. Bikše).

Tukumā pilsētas pamatskola (273. lp.).

Rīgas Jūrmalā pilsētas pamatskola Mellužos (281. lp.), arī Dubultos un Bulduros.

Grīvā valsts pamatskola (296. lp.).

Gulbenē pilsētas pamatskola (320. lp.).

Krustpilī valsts pamatskola.

Valkā pamatskola (333. lp.), prof. P. Kundziņa projekts.

Siguldā pilsētas pamatskola, arī Madonā, Bauskā.

Kandavā Mīlenbacha pamatskola (353. lp.).

Zilupē valsts pamatskola (359. lp.).

Ilūkstē valsts pamatskola (369. lp.), Slokā, Ludzā.

Ķemeros pilsētas pamatskola (374. lp.).

Alūksnes pilsētas Glika pamatskola; Līvānu valsts pamatskola.

ĢIMNAZIJAS

Ludzā (295. lp.), valsts ģimnazija Zilupē, Rūjienā (310. lp.), Valkā (333. lp.), Tukumā valsts ģimnazija, Jāņa Cimzes valsts ģimnazija, Viļakas valsts ģimnazija, Madonas pilsētas ģimnazija un šai gadā pabeigtā valsts ģimnazija Cēsīs.

INSTITŪTI UN ARODSKOLAS

Valsts skolotāju institūts Rēzeknē, prof. P. Kundziņa projekts, un Valsts komercskola, arch. J. Blankenburga proj. (253. lp.).

Valmierā valsts kurlmēmo skola (268. lp.), tp. Jelgavā, Gulbenē valsts komercskola un arodskola (320. lp.), tp. Cēsīs.

Pēc 1934. g. 15. maija galīgi pabeigta daļa no agrāk iesāktām skolu ēkām un veiktas visas atzīmētās un daudzas citas jaunbūves un kapitālās pārbūves.

Šai laikmetā visvajadzīgākais skolu ēku celtniecībā pilsētās jau zināmā mērā bija apmierināts, tādēļ valsts skolu ēku celtniecība novirzās uz apdzīvotiem centriem ārpus pilsētām, kas ir vēl plašāka.

Ievērojama daļa no valsts pamatskolu un vidusskolu jaunceltņu projektiem pieder arch. Blankenburgam, Izgl. min. valsts skolu celtņu un arī daudzu pilsētu pašvaldību skolu celtņu projektu autoram.

Arch. Blankenburgs savās celtnēs pieturas pie klasisko formu tradicijām; laikmetīgākās un modernākās turpretim ir lielās būvmasās kopotās celtniecības formas, kas bieži izteiktas neapmestā ķieģeļu mūrī, kam kontrastā apmestais pamatstāvs un dzegas.

Dažu citu autoru skolu jaunceltņu projekti reālizēti arī starptautiski modernā architektūras izteiksmē, izteicot plānā un formās lietderības principus un konstrukcijas sistēmas. Turpretim tām celtnēm, kuŗu ārējā architektūra iekļaujas latviskam celtniecības garam radniecīgajā ziemeļnieku jaunklasicisma formu izteiksmes lokā, veltīts daudz pūļu, lai iekštelpas izdaiļotu un izkoptu latviskā gaumē.

Vairākos iekšarchitektūras detaļos un iekārtas objektos, piem., kāpņu margu kalumos, aktu zāles griestu laternu konstrukcijā u. c., redzami labi izdevušies tautas mākslas motīvu modernizējumi. Latvisko izteiksmi vēl vairāk pastiprina mākslinieciskie stikla gleznojumi.

Gūtie labie panākumi pierāda, ka latviskās celtniecības darbā mūsu tautas mākslas pūrs ir vērtīgs un pilns ar tagadnē izmantojamu materiālu krājumu.

Telpu iekārtā vērojamas arvien lielākas un pieaugošas prasības. Ja pirmā laikmetā skolas ēkas bija ērti iekārtotas klasu telpas, pakāpeniski ar laiku pieauga prasības pēc visām modernām ērtībām un labierīcībām un daudzām blakustelpām, piem., plašām vingrošanas telpām, ēdamzālēm, dušu telpām, visādiem spec. kabinetiem, laborātorijām un t. t., kuŗas visas vēlāk ceļamās celtnēs paredz kā obligātas un nepieciešamas.

Pilsētu raksturīgāko celtņu attēlos nav uzņemtas ļoti daudzas skolu jaunceltnes, bet skolu būvniecību vislabāk raksturo to skaits. Agrāk

nekārtīgais skolu tīkls tagad izveidots gandrīz pilnībā.

Pēc 1934. g. 15. maija līdz šim laikam uzceltas jaunas un pārbūvētas jau 157 skolu ēkas.

Mūzeju celtniecība priekškaŗa laikmetā bija atstāta pilnīgā novārtā, un iemesli tam pavisam vienkārši.

Pilsētu pašvaldības, kuŗās noteikšana bija sveštautiešiem, neatzina, ka latviešu tautai varētu būt ievērojama un pētīšanas vērta pagātne. Ar privātu personu līdzekļiem izdarītiem pētījumiem bija gadījuma raksturs. Sakarā ar to vismazāk arī pilsētu pašvaldības atzina par vajadzīgu celt mūzejus. Reprezentācijas rakstura mūzeji ir celti Liepājā un Jelgavā, kuŗiem gan mūsu senatnes pētījumu uzkrāšanai toreiz bija samērā maza ņozīme.

Pēc Latvijas patstāvības iegūšanas sākās sevišķi strauja sabiedrisko celtņu celšana, jo Latvijas valdībai nebija vairs iemesla atturēt tautas kultūras attīstību; sevišķi daudz cēla jaunus tautas un biedrību namus.

Ja līdz 1934. g. 15. maijam bieži varēja novērot, ka šo sabiedrisko namu celtnes uzsāka pēc plaši izstrādātas programmas, bet līdzekļu trūkuma dēļ daudzas nepabeidza, tad pēc nācionālās valdības nodibināšanās apstākļi krasi mainījās: visas uzsāktās celtnes plānveidīgi pabeidza.

Kā izcilākās kultūrāli sabiedriskās celtnes, kas pēc 1934. g. 15. maija ierosinātas un uzceltas, būtu miņamas Daugavpils Vienības nams un Liepājas 15. maija nams.

Daugavpils Vienības nams (208. un 209. lp.) celts pēc arch. V i t a n d a projekta un ievērojams pēc saviem apmēriem un izdomas ne tikai Daugavpils, bet visas Latvijas mērogā. Tajā ierīkotas vairākas zāles, teātrim, koncertiem, citiem sarīkojumiem, biedrības, kluba, viesnīcas, veikala telpas, arī peldbaseins un c., pēc vismodernākām prasībām, ar visām iespējamām ērtībām un labierīcībām, labā un reprezentātivā izpildījumā.

Lai gan šīs celtnes funkcionālā nozīme ļoti sarežģīta un raiba, ārējā masā redzama cenšanās dot pēc iespējas monumentālu kopformu.

Šī grandiozā, monumentālā celtne cienīgi reprezentē jauno celtniecības laikmetu, mūsu austrumu un dienvidaustrumu kaimiņiem tuvā pierobežas pilsētā.

Liepājas Latviešu biedrības 15. maija nams (186. lp.), arch. J. Blaua proj., atturīgās formās modernā stilā. Skaista zāle, ar plašām un ērtām blakustelpām, omulīgām restorāna telpām, mājīgām kluba un sporta telpām, un visa ēka labā un solidā izpildījumā godam saucas Latvijai svarīgā un vēsturiskā 15. maija vārdā.

V a l k a s Tautas nams (335. lp.) renesanses formās, celts Latvijas patstāvības pirmajos gados, pēc arch. Raistera izstrādāta projekta, vairākstāvu mūŗa celtne. Plaša skatuve, ērtas bla-

Latvijas banku paviljons Jelgavas izstādē, pēc prof. Dr. P. Kundziņa projekta

kustelpas, labi reprezentē latvju celtniecību mūsu ziemeļu pierobežas pilsētā.

M a d o n ā (341. lp.) aizsargu organizācijas nams, lietišķās, funkcionālās formās, brīvā kompozicijā, iekštelpas veidotas latviskiem motīviem. Iekšējā iekārtā un krāsojumā ir redzamas labi izdevušās latviski noskaņotas formas, pēc arch. Vitanda projekta.

K r u s t p i l ī aizsargu nams, pēc arch. Luca projekta. Ērta skatuve, klasiski motīvi fasādē, iekštelpas veidotas modernizētā barokā.

R ē z e k n ē pēc arch. Pavlova projekta celts tautas nams, ampīra stila veidojumā, liels masās (252. lp.).

Kultūras sabiedrības nams Ainažos (381. lp.), celts pēc prof. P. Kundziņa projekta, īpatnējās latviskotās koka formās.

Rīgas Jūrmalas pilsētas Dzintaros celtais koncertnams, pēc arch. Birznieka projekta, modernā koka konstrukcijā, monumentāla rakstura, ar vienkāršām, bet labi saskaņotām formām un krāsojumu, ar labi izdevušos akustiku, godam reprezentē mūsu moderno koka celtniecību daudziem ārzemniekiem, kas apmeklē populāros Rīgas Jūrmalas vasaras koncertus.

S i g u l d ā Rakstnieku un žurnālistu pils pārbūvēta (358. lp.). No dabīgiem akmeņiem veidotas fasādes raksturs nav pārveidots, bet iekštelpas kapitāli pārkārtotas un bagātīgi izveidotas latviskotās baroka formās, pēc arch. A. B i r k h ā n a projekta.

No daudzajām kult. sab. celtnēm atzīmējamas vēl aizsargu nams Jēkabpilī, biedrību nams Ogrē (352. lp.), lauks. biedr. nams A b r e n ē, tautas nami L u d z ā, Z i l u p ē u. c. Visas celtnes labi reprezentē organizāciju iniciātīvu un ar gūtiem sasniegumiem labi pierāda vienotas kopdarbības svētīgos augļus.

Pie kulta celtņu grupas atzīmēsim arī daudzos atbrīvošanas pieminekļus un pieminekļus kritušiem kareivjiem.

Mūsu tautai ir vēl svaigā atmiņā baigie brīži, kad izcīnīja Latvijas brīvību, un tamdēļ saprotami arī daudzie pieminekļi, kas atgādina mūsu iegūtās brīvības cīņu laikmetu un pauž atzinību šais cīņās kritušiem.

Pieminekļi nav lieli, bet lielākā daļa veidota kā atsevišķi monumenti, vienkāršās, dabīgu akmeņu formās. Visi celti ar tautas līdzekļiem, kas savākti plašām tautas masām piedaloties:

Liepājā Brāļu kapos (170. lp.).

Daugavpilī (212. un 216. lp.).

Jelgavā — Jelgavas atbrīvotājiem, skaists granīta tēls (237. lp.), un piemineklis brīvības cīnītājiem Nikolaja kapos (238. lp.), veidots akmeņu formās.

Raunā atbrīvošanas piemineklis (261. lp.), tēlnieka K. B a u m a ņ a skulptūra granītā.

Valmierā piemineklis Brāļu kapos.

Alūksnē piemineklis 7. Siguldas kājn. pulka kaŗavīriem (303. lp.), izdevīgi izmantota dabīgā apkārtne, sasniedzot skaistu noslēgumu vienkāršā obeliska veida piemineklī. Rūjienā Atbrīvošanas piemineklis (306. lp.), granīta tēls.

Gulbenē piemineklis kritušiem par Latvijas brīvību (317. lp.), masīvās akmeņu formās.

Krustpils piemineklis Latvijas atbrīvotājiem, Daugavas krastā, apaļi, spēcīgi veidots bastions akmeņu formās (323. lp.).

Līvānos kaŗavīriem (327. lp.), Valkā piemineklis Brāļu kapos (332. lp.).

Viesītē Atbrīvošanas piemineklis, akmens skulptūra (367. lp.).

No daudzajiem prof. P. Kundziņa projektētiem pieminekļiem illustrācijās atzīmēti Cēsu Atbrīvošanas piemineklis (255. lp.), šūnakmens obelisks; Limbažu piemineklis atbrīvotājiem (338. lp.), masīvās akmeņu formās, un Mazsalacas piemineklis kaŗavīriem (363. lp.).

Viens no pēdējā laika pieminekļiem ir 1938. gada 14. aug. atklātais Kritušo varoņu piemineklis Balvos, tēlnieka Jansona darbs. Uz paaugstināta postamenta ir veidots spraiguma un drosmes pilns partizāna tēls.

Pieminekļi ir celti arī atsevišķām izcilām personām, piem., pulkv. Kalpaka nāves vietā, Airītēs (302. lp.). Laimīga ideja apvienot pieminekli ar mūzeju. Objekta nācionālā rakstura uzsvēršanai un psīchiskā pārdzīvojuma padziļināšanai, viss ansamblis, saimniecību ieskaitot, komponēts, ievērojot senās celtniecības motīvus.

Pie Slokas, Kaugurciemā, piemineklis kapt. Zoltam (300. lp.), dabīga granīta monuments.

Jelgavā I. Valsts Prezidentam Čakstem (230. lp.).

Piemineklis Baumaņu Kārlim Limbažu kapos (336. lp.).

Siguldā pie Rakstnieku un žurnālistu pils piemineklis Kronvaldu Atim.

Visi pieminekļi veidoti kā brīvi stāvoši, un visiem sasniegts kopskatā cienīgs un apkārtnei piemērots noskaņojums.

PĀRVALDES CELTNES

Pilsētas valdes nams Rūjienā (309. lp.), arch. Klinklāva projekts, atturīgās renesanses formās, ar pilsētas namiem raksturīgo torni. Tornis ir kā akcents vienmuļā pilsētas siluetā; tas kalpo arī praktiskām vajadzībām, jo tanī novietota ūdens tvertne. Tā ir ne tikai viena no skaistā-

Vasarnīca Valteros latv. zemnieku mājas stilā, pēc arch. prof. P. Kampes projekta

kām Rūjienas pilsētas celtnēm, bet arī starp daudziem citiem Latvijas pilsētas namiem.

Vēl atzīmējami pilsētu valžu nami Krustpilī un Ludzā.

Jaunjelgavas pilsētas nams (344. lp.) raksturo pārāk brīvo klasisko motīvu traktējumu — pieci jōniskie pilastri fasādē greznoti apakšdaļā ar girlandēm, bet pusapaļo frontonu grezno divi neproporc. lieli tēli.

Saldus pagasta nams Saldū (prof. P. Kundziņa) solidā veidojumā, klasiskiem motīviem (sk. attēlu).

Apriņķu valžu nami minami Jēkabpilī, Abrenē, Ludzā, Madonā (inž. Zēvers), Ventspilī, Tukumā.

Valsts Zemes banka ir cēlusi namus savām nodaļām Daugavpilī (202. lp.), Rēzeknē (252. lp.) un Valmierā (264. lp.). Visas Zemes bankas celtnes veidotas modernā garā un tajos labi izteikts bankas nama raksturs. Ar labi izteikto architektūru un labo un solido izpildījumu šie nami pieder pie pilsētu labākajām jaunceltnēm.

Arī Latvijas bankas nams Kuldīgā (291. lp.), arch. Blankenburga projektēts, klasiskā renesanses fasādes formā cienīgi reprezentē solido banku architektūru un daiļo pilsētas kopskatu. Latvijas bankas nodaļa cēlusi namu arī Alūksnē. Beidzot no ļoti daudzajām pilsētu saimnieciskās dzīves pārvaldes celtnēm pieminēsim vēl Liepājas pilsētas krājkases un lombarda namu (182. lp.), modernās formās, kuŗa iekšējā, tā ārējā architektūra, ar pilastros veidotu galv. fasādes posmu, labi izceļ ēkas raksturu.

Krājaizd. sab. nams Gulbenē arī pauž privātas iniciātīvas sasniegumus celtniecībā.

Kā liela grupa no valsts pārvaldes ēkām atzīmējamas pasta kantoŗu ēkas, kuŗas celtas arch. D. Zariņa vadībā.

No illustrācijās redzamām celtnēm pieminēsim:

Daugavpils pasta kantori (205. un 211. lp.) modernās formās, kuŗas izceļ ēkas biroja raksturu.

Jelgavas p. t. kantoŗa jaunbūvi (235. lp.), modernās formās, ar baroka motīviem.

Rēzeknē (252. lp.), renesanses formās. Vēl minami Ogres, Ķemeŗu, Valmieras u. c. pilsētu p. t. kantoŗu jaunceltnes. (skat. attēlus.)

Pasta kantoŗu ēku ārējais izskats ieturēts vienkāršās monumentālās līnijās, galvenā vērība piegriezta ēku rakstura un konstrukcijas pareizam atskaņojumam, atsakoties no liekiem detaļiem un izrotājumiem. Dažām celtnēm vērojama vietējo materiālu — šūnakmens vai granītapšuvuma lietošana fasādes izveidošanai. Sevišķi iepriecinoši ir redzēt labo amatnieku darbu celtņu techniskā veidojumā.

Tiesisko attiecību un jautājumu kārtošanai, lai aizvietotu vecās, tumšās un neērtās tiesu iestāžu telpas, ir celtas jaunas tiesu iestāžu ēkas, kā arī tiesu iestāžu telpas ieprojektētas kopā ar citām valsts iestādēm. Tā vairākās Latgales pilsētās, kopā ar pasta resora celtnēm, ir izbūvētas ērtas, gaišas un plašas telpas vietējām tiesu iestādēm. Tādas atradīsim Rēzeknē, Viļēnos un Ilūkstē. Pēdējā laikā ar labu gaumi ir izveidotas arī miertiesas telpas Skrīveŗu pasta namā. Pieminams arī tiesu nams Valmierā (inž. Cinata proj.), klasiskām formām. Telpas paredzētas miertiesai, apgabaltiesas sesijai un zemes grāmatu nodaļai.

Rūpes par pilsoņu veselību izteikušās sanitāro apstākļu uzlabošanā un slimību apkaŗošanai domāto jaunbūvju reālizēšanā.

Attēlos parādītas šādas slimnīcu ēkas: Jelgavas pils. slimnīca (232. lp.), modernās gludās formās, kas raksturo slimnīcas lietišķo nozīmi un cēlo uzdevumu.

Līvānu plašā 3 st. slimnīcas ēka (326. lp.).

Ogres bērnu sanātorija (352. lp.), veidota vienkāršās lietišķās formās, ievērojot mūsu īpatnējos klimatiskos apstākļus, vairāk vērības piegriežot iekšējai izbūvei, turpat Ogrē slimo kases atpūtas nams „Saulstari“ reprezentē plašo slimo kasu veicināto celtniecību.

Lielu palīdzību slimību apkaŗošanā un veselības kopšanā visā valsts mērogā sniedz arī Latvijas Sarkanais Krusts. Sarkanā Krusta slimnīcas celtas un veidotas pēc arch. Al. Klinklāva projektiem.

Latvijas Sarkanā Krusta lipīgo slimību slimnīca Rēzeknē ir divstāvu moderna mūŗa celtne. Ēkas ārējais veidojums funkcionāls, atbilst tās iekšējai lietišķai nozīmei un raksturam.

Sarkanā Krusta slimnīcas paplašinājums Smiltenē. Pie pastāvošās slimnīcas, kuŗa celta priekškaŗa gados, piebūvēts jauns korpuss, kas architektoniski pieskaņots jau pastāvošai ēkai. Fasāde apstrādāta pa daļai ar apmetumu, pa daļai ar sarkaniem ķieģeļiem. Ar būves paplašinājumu slimnīca daudz guvusi, un pēc galīgas paplašināšanas darbu nobeigšanas tā iegūs cildenu skatu.

Latv. Sarkanā Krusta slimnīcas paplašinājums Jelgavā. Jauns korpuss piebūvēts jau pastāvošai slimnīcai. Ar šī korpusa piebūvi iegūts slimnīcas ārējais architektoniskais noslēgums, bet slimnīcai iegūtas jaunas slimnieku un saimniecības telpas.

Latv. Sarkanā Krusta slimnīcas paplašināšana Liepājā. Tāpat kā Jelgavā, arī Liepājas Sarkanā Krusta slimnīca izrādījās par mazu un tai piebūvēti divi jauni korpusi. Slimnīca celta renesanses formās, ar apmetumu un sarkaniem ķieģeļiem. Arī jaunais korpuss pilnīgi pieskaņots vecajam.

No pēdējā laikā celtām slimnīcām minama Limbažu un apkārtnes veselības aizsardzības savienības slimnīca, arī pēc arch. Klinklāva projekta. Ēka ir mūŗa divu stāvu, ar zemes stāvu. Slimnīcā ir ūdensvads, kanālizācija, centrālapkure un citas labierīcības. Tā projektēta 50 gultām ar Rentgena kabinetu, operāciju un dzemdēšanas nodaļu. Slimnīca celta vēsturiskā vietā Ķezbeŗu kalnā. Tā atrodas starp luterāņu un pareizticīgo baznīcu un ir viena no staltākām Limbažu ēkām. Ēkas ārējais veidojums ievērojami ceļ Limbažu pilsētas architektonisko skatu.

Vēl celtas slimnīcas Kuldīgā, Madonā, Ventspilī u. c.

Veselības kopšanai ne mazāk svarīgas ir pirtis, kuŗas gan ne visai daudz, bet tomēr ir atradušas piekrišanu pilsētu celtniecībā, piem., Krustpilī, Saldū, Valmierā, Sabilē u. c.

Visu iepr. grupas celtņu ārējā architektūra cieši saistīta ar konstruktīvo pamatu, nozīmīgākās vietas izceļot ar atturīgiem detaļu akcentiem, piem., krāsaino ķieģeļu motīviem, kas visumā labi saskan ar celtnes saimniecisko raksturu.

Atskatoties uz pilsētu būvniecību vispār, jāatzīst, ka līdz šim novērojamas siltas simpatijas pret klasicismu, jo lielākai daļai sabiedrisko, kā arī privāto celtņu ir izmantoti raksturīgie klasiskie motīvi — kolonnas, pilastri, profiļu kārtojums, rusti, arī pusriņķa logi un t. t.

Pilsoņu veselības veicināšanā ne mazāka nozīme ir pilsētas gaisa uzlabošanai, ko sasniedz ar pilsētā sapratīgi iekārtotām apstādījumu joslām.

Mūsu pilsētu apstādījumi līdz Latvijas patstāvības nodibināšanai bija lielā mērā atstāti novārtā. Tagad visās Latvijas pilsētās, cik apstākļi un līdzekļi to atļauj, ir izveidoti apstādījumi, parki, alejas, sporta laukumi, tā izceļot mūsu pilsētu skaistumu, kā arī veicinot pilsoņu gaumes izveidošanu un veselīgu sportu.

Jau no seniem laikiem ne tikai mūsu tautas, bet arī ārzemnieku iecienīta ir Rīgas Jūrmala un Liepāja.

Rīgas Jūrmala pēdējos gados ir strauji attīstījusies un izveidojusies.

Līdztekus Rīgas Jūrmalai, ir veidojusies Ķemeŗu pilsēta ar ārstniecības iestādi un jūrmalu. Uzcelta grandiozā Valsts Ķemeŗu viesnīca un daudzas citas dziedniecības iestādes.

Liepājas pilsētas apstādījumu, tāpat sporta laukumu ierīkošana ir strauji paplašinājusies. It sevišķi pēdējos gados Liepājas apstādījumi ir stipri paplašināti, kā redzams attēlos 179., 183., 187. un 189. lp.

Peldu iestādes Ventspilī arī atradušas apkārtnes publikas plašu piekrišanu.

Dabas bagātībām apveltītās Sigulda, Cēsis, Talsi arī turpina dabas velti vēl vairāk izkopt, tā padarot šīs pilsētas par plašu pievilkšanas objektu tūristiem. Cēsu pils parka veidojums (261. un 262. lp.), bagāti lietojot raksturīgo šūnakmeni, ar gaumīgām skulptūrām un piemēroti kopjot vecās pilsdrupas, labi raksturo,

Vasarnīca Ogrē, pēc arch. prof. P. Kampes projekta

ko var sasniegt ar centību un prasmi, papildinot ar cilvēka roku darbu dabas doto daiļumu.

Sigulda ar kalnaino apvidu vienmēr ir bijusi par izcilāko tūristu mērķi visos gada laikos kā vasarā, tā rudenī, ziemā un pavasarī. Sigulda un tās apkārtne tagad pieejama arī ar modernākiem satiksmes līdzekļiem, jo to atļauj jaunais dzelzsbetona tilts, kas labi iekļaujas gleznainā Gaujas ielejā (257. lp.).

Minami arī Daugavpils apstādījumi pie pilsētas valdes (206. lp.) un Vienības nama (207. un 208. lp.), Jelgavas Vienības parks (236. lp.) un Tukuma pilsētas parks (273. lp.).

Skaistajos parku paviljonos atrodam gan raksturīgas klasiskās (Alūksnē, Durbē), gan latviskās, tautiskās formas, kā Kuldīgā, Ventas krastā un Talsu pilskalnā (315. lp.).

Lai veicinātu tūrismu un saimniecisko attīstību, nepieciešamas arī viesnīcas.

Blakus esošām, agrākos laikos celtām, minamas projektējamā Jelgavas pilsētas viesnīca (235. lp.) un grandiozā jaunceltā Ķemeru viesnīca (371. lp.), pēdējā pēc prof. Laubes projekta.

Ķemeru viesnīcas architektūras elementi pakļauti bagātam renesanses stilam, bet kompozicijā plaši, bet smalkjūtīgi ietverti arī latviski motīvi, piem., sienu pilastru kapiteļi un daudzi citi detaļi greznoti tautiskiem motīviem; visas celtnes ārējā un iekšējā architektūra saskaņota greznā un latviskā noskaņā. Plašo Ķemeru viesnīcu labi papildina intimais un latviešu viesmīlībai raksturīgais „Jautrais Ods" (273. lp.), pēc arch. Skujiņa projekta, latviskās lauku būvniecības formās.

Bij. Jūrmalas viesnīca Majoros celta pirmskaŗa gaumē.

Sporta laukumi izbūvēti Liepājā, Tukumā un citās pilsētās. Pirtis, lopkautuves Rēzeknē, Aucē, tirgus laukums Tukumā un c. ir pēdējo gadu ieguvums.

TIRDZNIECĪBAS UN RŪPNIECĪBAS CELTNES

Nav iespējams īsā raksturojumā dot pārskatu par plašo privāto celtniecību, kas saistīta ar mūsu tirdzniecības un rūpniecības attīstību. Pat pilnīgi līdz šim mūsu apvidum sveši rūpniecības uzņēmumi ir ne tikai nodibināti, bet arī pierādījuši savu iespēju Latvijā pastāvēt un attīstīties, piem., cukurrūpniecība. Grandiozās cukurfabrikas ir celtas Jelgavā, Krustpilī un Liepājā.

Jelgavas pirmā Latvijas cukurfabrika (228. lp.) gan pēc būtības ir techniska celtne, bet lielās masās labi saskaņota un pierāda, ka arī

Vasarnīca Lielupē, pēc arch. Al. Klinklāva projekta

techniskai celtnei iespējams piešķirt labu skatu, ar labi pārdomātām un līdzsvarotām masām.

Liepājā (171. lp.) un Krustpilī (324. lp.) cukurfabrikas veidotas kā techniskas celtnes, lielās masās.

Pēdējos gados uzceltas vairākas plašas elektrības centrāles. No tām kā plašākās atzīmējamas Liepājas (iekšskats attēlots 174. lp.) un Jelgavas (233. lp.), kuŗas ārējais veidojums ar modernām līnijām.

No citāda rakstura techniskām celtnēm minama Jelgavas pilsētas ūdensvada stacija ar rezervuāru (232. lp.), modernās gludās formās, techniska rakstura celtne, un arī Jelgavas labības elevātors (231. lp.), impozanta, no ķieģeļiem veidota celtne. Tas pats Bauskā.

Ķemeru ūdenstornis (374. lp.) pie dziedniecības iestādes rāda, ka techniskus celtni var labi piemērot kā skatu torni tūristu pievilkšanai, un ar labu veidojumu un labi izvēlētu novietni tā var būt par objektu arī apkārtnes izdaiļošanai.

No tirdzniecības rakstura celtnēm minams Armijas ekonomiskā veikala modernais tirdzniecības nams Liepājā (186. lp.), ne tikai moderns ārējā architektoniskā veidojumā, bet arī veikala iekārtojumā un techniskā ierīkojumā — apkure, vēdināšana un t. t.

Mūsu dzīves sasniegumus un attīstību raksturo periodiskās lauksaimniecības izstādes, no kuŗām grandiozākā bija 1937. gadā Jelgavā rīkotā Zemgales apgabala izstāde (kopskats 234. lp.). Tā reprezentēja ne tikai mūsu lauksaimniecības, tirdzniecības un rūpniecības panākumus, bet rādīja arī labus celtniecības sasniegumus, kas it sevišķi spilgti izpaudās atsevišķo paviljonu veidojumā.

No daudzajiem paviljoniem formās raksturīgākais un izpildījumā vērtīgākais minams Latvijas banku kopīgā celtne, pēc prof. P. Kundziņa projekta. Ar interesantiem detaļiem jaunu formu veidojumā, ar labi nosvērto kopskatu, šī celtne bija viena no maziem monumentiem masīvu formu veidojumā.

TECHNISKĀS UN SATIKSMES CELTNES

Saimnieciskās dzīves attīstība nav iespējama bez labiem satiksmes ceļiem, kā dzelzceļiem, šosejām un ūdensceļiem.

Pēdējos gados ir veikta grandioza ceļu izbūve. Ievērojot Latvijas lielās bagātības ar iekšzemes ūdeņiem, upēm, līdztekus ceļu izbūvēm ir noritējusi arī daudzu tiltu būve.

Daugavpilī Vienības tilts (201. lp.) ir ne tikai svarīgs satiksmei, bet skaists savā tehniskā izpildījumā un zīmīgs nosaukumā; atjaunotais Daugavpils dzelzceļu tilts attēlots 202. lp.

Jelgavā tilts pār Driksas upi (230. lp.), Rūjienā dzelzsbetona tilts pār Rūju (309. lp.), Krustpils dzelzceļa tilts (325. lp.).

Siguldā celts viens no skaistākiem dzelzsbetona tiltiem Latvijā (357. lp.), Mazsalacā (364. lp.) dzelzsbetona tilts pār Salacu, augstākais tilts Latvijā, tilts pār Mēmeli Bauskā (298. lp.).

No satiksmes celtnēm minamas arī pēdējā laikā celtās dzelzceļa stacijas, kas ir ne tikai ērtas dzelzceļu pasažieriem, bet gaumīgas arī architektoniskā veidojumā.

Gulbenes dzelzceļa stacija (320. lp.) reljefās renesanses formās, ar barokālu novirzienu sīkdaļu veidojumā.

Siguldas dzelzceļa stacija labi piekļaujas Siguldas apkārtnes nemierīgajam dabas veidojumam un spilgti rāda mūsu vietējo materiālu labu izlietošanas iespēju.

No ļoti daudzajām pēdējos gados celtām dzelzceļa staciju būvēm atzīmējamas Kārsavas (347. lp.) un Durbes stacija, abas fasādes veidotas, izmantojot izdaiļošanai klasisku formu motīvus (pēdējā baroka formās).

Pieminot visu pilsētu, bet it sevišķi Rīgas Jūrmalas dzelzceļa staciju labā gaumē veidoto apkārtni, jāatzīst, ka viss sasniegtais labi reprezentē mūsu dzelzceļu staciju celtniecības virzienu un teicamos sasniegumus pēdējo gadu laikā.

Doc. P. Zīlīša vasarnīca Lielupē

Ūdenssatiksmes ceļu izveidošanā ne mazums ir veikts, ko raksturo plašo jūrniecības un zvejniecības ostu izbūve. Piem., Liepājā (167. lp.) un Ventspilī (243. lp.) zvejnieku ostu izbūve, Jelgavā (233. lp.) kuģniecības ostas izbūve.

Satiksmes celtnēm pieskaitāmas arī radiofōna stacijas Madonas un Kuldīgas apkārtnē, ar plašām stacijas ēkām, ērtām darbinieku dzīvojamām ēkām un augstiem torņiem.

Gaisa satiksmes ostu izbūves veic pie visām tām pilsētām, kas atrodas satiksmes ceļu centros — Liepājā, Daugavpilī, Jelgavā un c.

PRIVĀTĀ CELTNIECĪBA

Pēc Latvijas patstāvības nodibināšanas, pēc pārdzīvotiem kaŗa postījumiem, vajadzība pēc dzīvojamām mītnēm bija ļoti liela.

Šai īsajā pārskatā privātai celtniecībai var pieskarties tikai gaŗām ejot, lai gan privāto dzīvojamo ēku celtniecībā ieguldītais kapitāls nav mazāks kā sabiedriskās celtnēs ieguldītais.

Pilsētu izbūve pirmajos gados bija maz rēgulēta un pastāvošie būvnoteikumi neprasīja pēc celtņu daiļuma un pieskaņojuma apkārtnei, kamdēļ arī pirmos gados veikto pilsētas izbūves darbu nevar atzīt par sevišķi izdevušos. Tikai pēdējos gados, pēc 1934. g. 15. maija, apstākļi krasi grozījās uz labo pusi, un pēdējos gados sasniegtais pilsētu izdaiļošanā jau dod iespēju atskatīties uz pozitīviem sasniegumiem.

Ģimeņu ēku un mazmāju ārējā architektūrā dominē būves vienkāršā būvmasa, kuŗas priekšējo fasādi parasti atdzīvina trīsstūrainie zelmeņi. Bet atzīmējamas arī celtnes ar izcilu architektūru, kur ēku veidošanai architektu gaume un spējas nav pārāk ierobežotas ar īpašnieku līdzekļiem vai nesaprotamām prasībām. Te atzīmēsim Rīgas Jūrmalā klasiskās formās veidoto J. Dāvja vasarnīcu, pēc prof. E. Laubes projekta, modernā gaumē veidoto Rudzīša vasarnīcu, pēc arch. Klinklāva projekta, un gaumīgās latviskās zemnieku mājas garā pašu īpašnieku veidotās prof. Veisa māju, doc. P. Zīlīša dzīv. ēkas un vairākas arch. prof. P. Kampes projektētās celtnes (sk. attēlus).

SLĒDZIENS

Ar celtniecības pārskatā pieminētām celtnēm nebūt nav dots pilnīgs pārskats par celtniecības skaitlisko daudzumu, jo tas daudzkārt pārsniedz šeit pieminēto, bet ir dots tikai īss celtņu architektoniskais raksturojums.

Iepriekšējo gadu sasniegumi dod mums iespēju paredzēt celtniecības turpmāko attīstību.

Pēdējos gados parādās rūpīgi līdzsvarotās lielāko celtņu masas, apmestās fasādes, kas izveido-

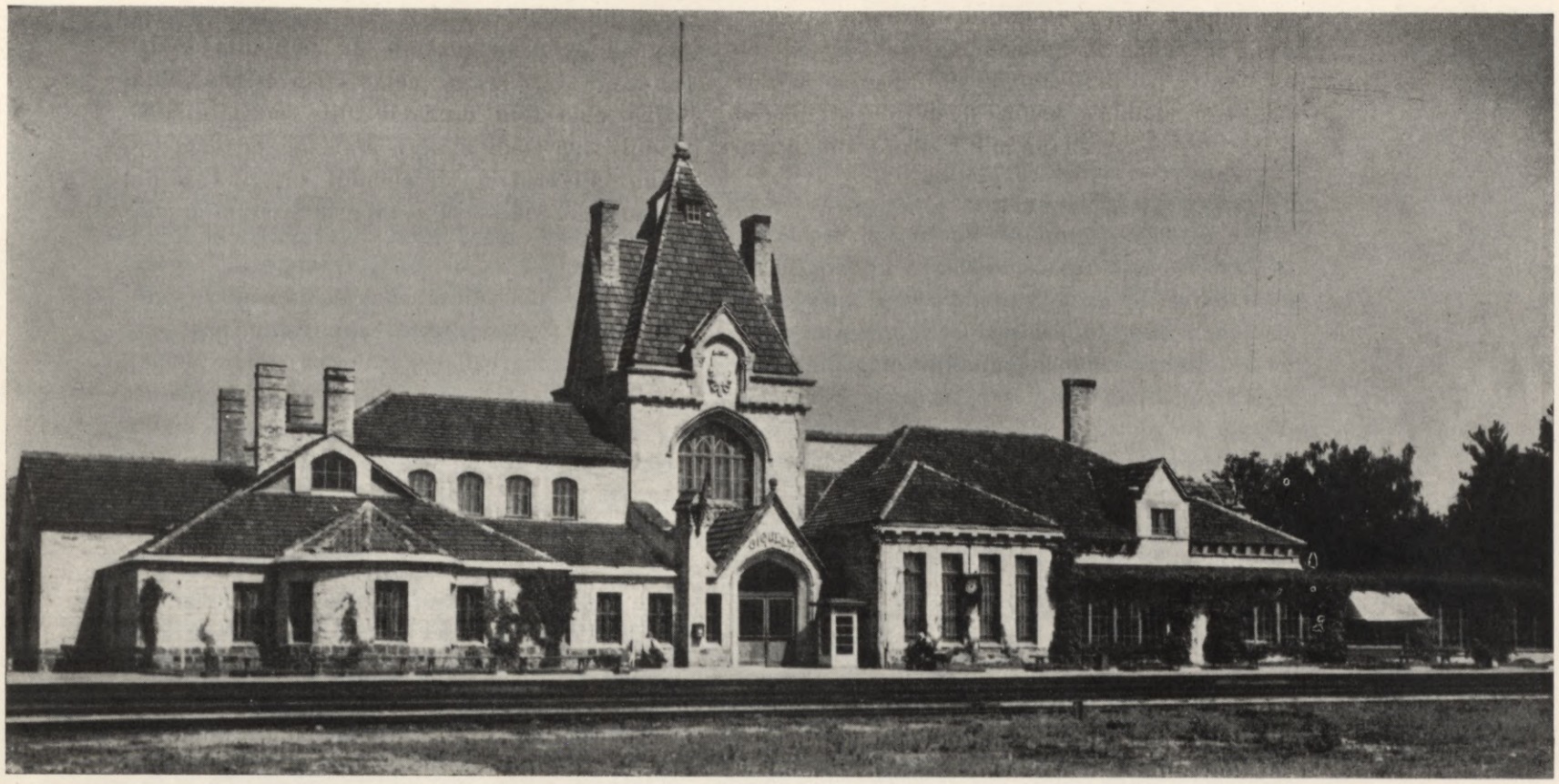

Siguldas dzelzceļa stacija

tas ar profiliem un detaļiem gan klasiskās formās, gan tautiskai mākslai radniecīgā novirzienā.

Arī apmesto būvmasu detaļi, piem., portāli, dzegas u. c., lai būtu kontrastā, veidoti no neapmestiem izšuvotiem ķieģeļiem, kas celtnei piešķir labu un gaumīgu kopskatu.

Šeit jāatzīmē, ka mūsu vietējo būvmateriālu, kā dabīgu akmeņu, tā ķieģeļu materiāliem piemītošais svarīgums un spēks pie mums vēl nav pietiekoši saprasts un izmantots monumentālām būvēm. Nerunājot nemaz par dabīgo akmeņu veidojumu, arī neapmestie ķieģeļi ienes architektūrā spilgtu krāsas svaigumu, ko sevišķi vēl var atdzīvināt ar atsevišķo ķieģeļu krāsainām niansēm, vai dabīgu akmeņu apdari, kā to, starp citu, rāda mūsu viduslaiku baznīcu būves.

Pēdējā laikmeta celtniecībā iezīmējas spilgta cenšanās meklējumos pēc latviešiem īpatnējās celtniecības funkciju izteiksmes, ko var noteikti apzīmēt par mūsu īpatnējā stila izpausmes meklējumiem.

Bet līdz šim gūtie panākumi mūsu īpatnējā celtniecības stila izkopšanā rāda, ka tam vajadzīgs daudz laika, nenoteikti ilgs laiks, tāpat kā tas ir bijis ar citiem vēsturiskiem stiliem.

Stilu izkopjot ir jāizsijā viss, kas būtu tikai „modes kliedziens", tam jāpazūd ātri, tas nedrīkst ietekmēt stila veidojumu. Ja stils tiešām izpauž tautas garu, tad tas veidojas līdztekus dzīves attīstībai un mūžam nezudīs, kā pati tauta, kas šo dzīvi dzīvo un veido.

Celtniecības stilu ietekmē un veido dzīves prasības un apstākļi, vietējā daba un klimats, tautas kultūras līmenis un civilizācija, un to veicina materiālais stāvoklis —, bet pamatu tam dod vienotas tautas vienprātīgā tautiskā apziņā apgarota darbība.

Ievērojamu laiku sasniegumus ierosina un veic diženi cilvēki. Slaveni zinātnieki, lieli dzejnieki vai komponisti, spējīgi celtnieki — atstāj savas darbības dižos gara mantojumus.

Bet dižens valstsvīrs ierosina dižus darbus visās gara un laicīgās nozarēs, modina garīgos spēkus un dod tiem iespēju visā pilnībā izpausties garīgās un laicīgās darbības veidos.

Mūsu tautas Vadonis Kārlis U l m a n i s ir ne tikai atraisījis visus labos garīgos spēkus un devis tiem iespēju darboties, bet arī modinājis un audzinājis latviešu tautisko apziņu, un tamdēļ arī celtniecībā laikmets pēc 1934. g. 15. maija ir iezīmējies sevišķi spilgti.

Divdesmit gadu Latvijas pastāvēšanas laikā ir veikts liels darbs saimnieciskās dzīves izveidošanā, bet sevišķi ražens jaunradīšanas laiks un spilgts Latvijas saimnieciskās dzīves uzplaukums un garīgās dzīves attīstība norit pēc 1934. gada 15. maija, tādos apmēros, ko nevar atzīmēt neviens cits līdz šim pārdzīvotais laikmets.

To apstiprina pēdējos gados pārveidotās pilsētu sejas — jaunās pilsētu pašvaldību un sabiedrisko organizāciju celtnes, daudzās privātās ēkas, kā dzīvojamās, tā tirdzniecības un rūpniecības rakstura, techniskās un sanitārās labierīcības, apstādījumiem un parkiem izdaiļotās pilsētas, ar daudzajiem piemineklļiem — spilgti rāda, ko var sasniegt nedaudzos gados, ja darbu veic ar sajūsmu un vienprātību. Un to mums ir ierosinājis un devis mūsu Vadonis un Valsts Prezidents Kārlis U l m a n i s.

Arch. D. ZARIŅŠ.

PILSĒTU NOZĪME LATVIJAS TAUTSAIMNIECĪBĀ

Visa mūsu saimnieciskā dzīve, izņemot lauksaimniecību, koncentrējas pilsētās, pie kam lielākā daļa mūsu mazo un vidējo pilsētu ir dabiskie lauku centri. Tādēļ pilsētu tirdzniecība un rūpniecība apkalpo arī lauku vajadzības. Uz laukiem tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumu ir maz, un pa lielākai daļai tiem ir mazuma tirdzniecības un amatniecības raksturs.

Strādājošie iedzīvotāji. Saimniecisko dzīvi vislabāk raksturo iedzīvotāju nodarbošanās, ienākumi un dažādās saimniecības nozarēs ieguldītie kapitāli. Iedzīvotāju nodarbošanās pilsētās un uz laukiem ievērojami atšķiŗas. Strādājošo iedzīvotāju skaits ir 1.215.700, no kuŗiem 362.400 jeb 30% atrodas pilsētās un 853.300 — uz laukiem. Lauksaimniecībā ir nodarbinātas 804.800 personu, no kuŗām pilsētu robežās ir tikai 3%. Ja pilsētu administrātīvās robežas nebūtu pēc kaŗa tik lielā mērā paplašinātas, pilsētās nebūtu arī šo nedaudzo zemkopju.

Pilsētās lielā pārsvarā ir visas pārējās nodarbes:

	Pilsētās strādājošo iedzīvotāju % no visas nodarbes
Lauksaimniecība	3,0
Rūpniecība	77,7
Tirdzniecība	86,2
Satiksme un transports	81,8
Valsts un pašvaldības iestādes	85,5
Brīvās profesijas	79,7
Publiskā higiēna	88,0
Apkalpotāji	88,7
Pārējie nodarbes veidi	87,6
Kopā	29,8

Uz laukiem visvairāk nodarbojas ar lauksaimniecību un tās blakus nozarēm, bet pilsētās visvairāk iedzīvotāju ir nodarbināti rūpniecībā, tirdzniecībā, valsts un pašvaldību dienestā, brīvās profesijās un dažādās citās nodarbēs. Uz laukiem ar lauksaimniecību nodarbojas 91,5% no visiem strādājošiem pilsoņiem, bet pārējām nozarēm ir niecīga nozīme; pilsētās neviena nodarbe nav tik lielā pārsvarā. Pilsētās visvairāk strādājošo iedzīvotāju ir nodarbināti rūpniecībā — 35,1%, otrā vietā ir tirdzniecība — 15,1%, un abās šais nodarbēs kopā ir nodarbināti vairāk par pusi visu.

Strādājošie iedzīvotāji pilsētās un uz laukiem.

Nodarbes	Uz laukiem	Pilsētās	Kopā
	Procentos		
Lauksaimniecība	91,5	6,7	66,2
Rūpniecība	4,3	35,1	13,5
Tirdzniecība	1,0	15,1	5,2
Satiksme un transports	0,9	9,1	3,3
Valsts un pašvaldību iestādes	0,6	8,2	2,9
Brīvās profesijas	0,6	5,5	2,0
Publiskā higiēna	0,2	3,0	1,0
Apkalpotāji	0,5	9,7	3,3
Pārējie nodarbes veidi	0,4	7,6	2,6
Kopā	100,0	100,0	100,0

strādājošo iedzīvotāju; vēl liels strādājošo iedzīvotāju skaits ir satiksmē un transportā, apkalpotāji, valsts un pašvaldību iestādēs un citās nodarbēs.

No visiem pilsētās strādājošiem iedzīvotājiem 65,5% ir latvieši, žīdu ir 10,3%, vāciešu — 8,3%, krievu — 8,1% u. c. Strādājošo latviešu procents uz laukiem ir lielāks, bet vācu, krievu un žīdu procents pilsētās ir lielāks nekā uz lau-

Strādājošo iedzīvotāju tautība pilsētās.

	Latvieši	Vācieši	Krievi	Žīdi	Pārējie	Kopā
	Procentos					
Lauksaimniecība	83,7	2,1	7,4	0,8	6,0	100,0
Rūpniecība	65,7	7,3	9,3	8,8	8,9	100,0
Tirdzniecība	45,6	13,1	5,0	31,7	4,6	100,0
Satiksme un transports	77,3	4,4	6,8	2,6	8,9	100,0
Valsts un pašvaldību iestādes	83,5	3,7	6,8	2,0	4,0	100,0
Brīvās profesijas	50,9	21,8	7,9	15,0	4,4	100,0
Publiskā higiēna	58,2	15,8	5,0	14,2	6,8	100,0
Apkalpotāji	71,5	6,6	8,3	2,3	11,3	100,0
Pārējie nodarbes veidi	60,6	8,4	13,5	6,3	11,2	100,0
Kopā	65,5	8,3	8,1	10,3	7,8	100,0

kiem. Strādājošo latviešu procents pilsētās pēc nodarbēm ir svārstīgs: vislielākais procents latviešu ir nodarbināts lauksaimniecībā un valsts un pašvaldību dienestā — tas pārsniedz 83% no visiem šais nodarbēs strādājošiem iedzīvotājiem.

Pilsētās strādā pavisam 237.400 latviešu, no kuŗiem visvairāk ir nodarbināti rūpniecībā — 35,2%; tirdzniecībā, satiksmē un transportā, valsts un pašvaldību iestādēs un par apkalpotājiem katrā šai nodarbē ir nodarbināta apmēram $^1/_{10}$ strādājošo latviešu. Lauksaimniecībā (pilsētu administrātīvās robežās) ir nodarbināti 8,5% no visiem pilsētās strādājošiem latviešiem. Lauksaimniecībā, valsts un pašvaldību dienestā, satiksmē un transportā, kā arī par apkalpotājiem nodarbināto latviešu daļa ir lielāka nekā pārējām tautībām, turpretim tirdzniecībā, brīvās profesijās un citās nodarbēs strādājošo latviešu daļa ir mazāka nekā pārējām tautībām.

Vāciešu, žīdu un citu tautību iedzīvotāju nodarbošanās pilsētās ļoti ievērojami atšķiras no latviešiem. Vācieši visvairāk nodarbināti rūpniecībā — 30,7% no visiem strādājošiem vāciešiem, tirdzniecībā — 23,8% un brīvās profesijās — 14,4% no visiem strādājošiem vāciešiem; arī publiskā higiēnā vāciešu procents ir lielāks nekā citām tautībām. Žīdi pilsētās visvairāk nodarbināti tirdzniecībā — 46,6% no visiem strādājošiem žīdiem, rūpniecībā — 29,9% un brīvās profesijās — 8,0% no visiem pilsētās strādājošiem žīdiem. Vācieši un žīdi ir nodarbināti vairāk ienesīgās un labāk atalgotās nodarbēs (tirdzniecībā, brīvās profesijās un citās), bet latvieši un pa daļai krievi — ražojošās un fiziska darba nodarbēs (lauksaimniecībā, rūpniecībā, satiksmē un transportā, apkalpotāji un citās nodarbēs).

P i l s ē t u i e d z ī v o t ā j u i e n ā k u m i. Pilsētu iedzīvotāju ienākumi jānovērtē pēc strādājošiem iedzīvotājiem. Pilsētu iedzīvotāju ienākumi no lauksaimniecības ir niecīgi, jo tikai 3% no visiem lauksaimniecībā nodarbinātiem dzīvo un to saimniecības atrodas pilsētu administrātīvās robežās. Toties pilsētu iedzīvotāju ienākumi no pārējām nodarbēm ir lieli. Tirdzniecībā, rūpniecībā un visās pārējās nodarbēs, izņemot lauksaimniecību, visā valstī nodarbinātas 410.970 personu, no kuŗām 338.308 jeb 82,3% dzīvo pilsētu administrātīvās robežās. Šais nodarbēs strādājošie iedzīvotāji pilsētās un uz laukiem apaļos skaitļos raksturojami kā 82 pret 18, tādēļ arī ienākumi no minētām nodarbēm starp pilsētās un uz laukiem strādājošiem iedzīvotājiem jādala pēc tā paša samēra. (Šo rindiņu nolūks nav iztirzāt jautājumu, kā cirkulē labumi un pakalpojumi starp lauku un pilsētu iedzīvotājiem, bet vienīgi pēc esošiem materiāliem un skaitļiem konstatēt pilsētu iedzīvotāju ienākumus, tādēļ arī vispusīgāk nenoskaidros pilsētu iedzīvotāju ienākumu un apgrozījumu saistību un atkarību no lauku iedzīvotājiem.)

Pēc iepriekšējiem aprēķiniem tautas ienākums Latvijā 1936. gadā bija 1.050 milj. ls: no lauksaimniecības (kopā ar blakus nozarēm) — 415 milj. ls un no pārējām nodarbēm — 635 milj. ls. Šos ienākumus ir ļoti grūti šķirot starp lauku un pilsētu iedzīvotājiem, jo lauku un pilsētu iedzīvotāju ienākumi atsevišķi nav izpētīti, bet dalīt tos mēchaniski pēc strādājošām personām ir bīstami. Šādas dalīšanas dēļ ciestu pilsētu iedzīvotāju ienākumi, kas caurmērā ir lielāki nekā uz laukiem. Ienākumus dalot, pilsētu iedzīvotāju ienākumi jāpalielina, tikai grūti noteikt, par kādu daļu.

Ar lauksaimniecību pilsētās nodarbojas maza daļa iedzīvotāju, un tādēļ arī, mēchaniski dalot ienākumus, kļūda būs niecīga; tādā gadījumā pilsētu iedzīvotāju ienākumi no lauksaimniecības 1936. g. ir apmēram 12 milj. ls (kopā ar naturālijām — pašu vajadzībām izlietotiem lauksaimniecības ražojumiem). No pārējā tautas ienākuma 635 milj. ls, dalot to mēchaniski pēc strādājošo iedzīvotāju skaita, pilsētu iedzīvotāju ienākumu ir 530 milj. ls un lauku — 105 milj. ls. Tādā gadījumā pilsētu iedzīvotāju kopienākums ir 542 milj. ls. Lai pareizi novērtētu tautas ienākumu, jāzina, ka lauksaimniecībā apmēram puse ienākumu ir naturālijas (pārtika, dzīvoklis, pa daļai apģērbs un citas naturālijas), turpretim citās nodarbēs naturāliju gandrīz nemaz nav. Tādēļ ienākumu attiecības skaidrā naudā būs citādas.

Par iedzīvotāju ienākumiem var spriest arī pēc ienākuma nodokļa maksātāju ienākumiem. Šie ienākumi gan attiecas tikai uz nelielu daļu strādājošo iedzīvotāju.

I e n ā k u m a n o d o k ļ a m a k s ā t ā j i p i l s ē t ā s. Ienākuma nodokli maksā tikai tie pilsoņi, kuŗu ienākumi gadā pārsniedz 2.000 latus, bet algotie darbinieki maksā ienākuma nodokli, ja viņu alga nav mazāka par 3.334 latiem (algotiem darbiniekiem no algas atskaita 40%). Tādēļ visi ienākuma nodokļa maksātāji jāpieskaita turīgākai iedzīvotāju šķirai vai arī labāk atalgotiem darbiniekiem.

No visiem aktīviem iedzīvotājiem ienākuma nodokli maksā tikai 27.500 personu jeb 2,3%; atskaitot lauksaimniecībā nodarbinātās personas, ienākuma nodokļa maksātāju ir 6,8%. No

visiem ienākuma nodokļa maksātājiem pilsētās dzīvo 25.064 jeb 90,9%. Ienākuma nodokļa maksātāju ienākumu kopsumma 1934. g. bija 128,6 milj. ls, no kuŗas pilsētās dzīvojošo nodokļa maksātāju ienākumu bija 120 milj. ls jeb 93,3%. Vēlreiz jāatgādina, ka ienākumus no lauksaimniecības ar ienākuma nodokli neapliek, un tādēļ šie skaitļi raksturo lielākos ienākumus no citām nodarbēm (bez lauksaimniecības).

Lielākais ienākumu avots ienākuma nodokļa maksātājiem ir darba algas.

Ienākumu avoti	Visā valstī	Pilsētās dzīvojošo maksātāju
	ienākumi milj. ls	
Kapitāli	2,1	2,06
Nekustami īpašumi	12,7	12,2
Tirdzniecība	33,6	31,2
Rūpniecība	12,6	11,2
Darba algas	54,7	51,3
Brīvās profesijas	5,8	5,4
Honorāri, tantjemas, gratifikāc.	4,8	4,5
Pensijas	1,7	1,6
Citi ienākumi	0,6	0,5
Kopā	128,6	120,0

Pilsētnieki no darba algām saņem 42,8% no visiem ienākumiem. Ienākumi no tirdzniecības ir otrā vietā — 26,0%; tālāk seko ienākumi no pilsētu nekustamiem īpašumiem, rūpniecības un citiem ienākumu avotiem.

Pilsētās dzīvojošo ienākuma nodokļa maksātāju ienākumi pēc nodarbošanās.

	Procentos no ienākumu kopsummas	Procentos no nodokļa maksātāju ienākumu kopsummas visā valstī
Rūpnieki	10,3	83,9
Tirgotāji	28,8	88,0
a) preču tirdzniecība	20,4	92,8
b) palīguzņēmumi, pakalpes, transports u. c.	8,0	92,8
c) pēc dzīves izdevumiem	0,4	100,0
Algotie darbinieki	40,9	95,2
a) valsts	15,2	92,8
b) pašvaldību un publiski-tiesisko iestāžu	5,6	90,9
c) rūpniecības	9,9	97,5
d) tirdzniecības	9,6	99,3
e) pārējie	0,6	98,2
Brīvās profesijas (izņemot algotos darbiniekus)	10,8	88,1
a) medicīniskais un juridiskais personāls	9,2	88,5
b) rakstniecība un māksla	0,8	99,8
c) mācītāji	0,7	73,7
d) pārējie	0,1	100,0
Namsaimnieki	6,8	98,4
Pensionāri	1,9	95,3
Rentjē	0,3	96,8
Pārējie	0,2	100,0
Kopā	100,0	93,3

Arī pēc nodarbošanās grupām pilsētās dzīvojošo nodokļa maksātāju ienākumi ir daudz lielāki par laukos dzīvojošiem. Pilsētās dzīvojošo algoto darbinieku ienākumu ir 95,2% no šīs grupas ienākumiem visā valstī (uz laukiem dzīvojošo nodokļa maksātāju algoto darbinieku ienākumu ir 4,8% no kopsummas), tirgotāju (vārda plašākā nozīmē) — 88,0% (lauku tirgotāju — 12,0%), brīvo profesiju — 88,1%, rūpnieku — 83,9% (lauku rūpnieku — 17,1%); līdzīgs stāvoklis ir citās nozarēs nodarbinātiem nodokļa maksātājiem.

Tirdzniecība un rūpniecība pilsētās. Tirdzniecībai un rūpniecībai pilsētās ir ļoti liela nozīme, jo šais nodarbēs ir nodarbināts lielākais iedzīvotāju skaits, un tām ir lielākie apgrozījumi un ienākumi. Tādēļ ir nepieciešams šīs nodarbes apskatīt atsevišķi, noskaidrojot uzņēmumu skaitu, nodarbinātās personas un citus jautājumus.

Jāatgādina, ka ziņas par tirdzniecību un rūpniecību noskaidro vienīgi pēc uzņēmumu atrašanās vietas. Ļoti svarīgs ir jautājums par ražoto labumu un preču cirkulāciju — kas ir preču noņēmēji, kam preces ražo un kam tirgotāji tās pārdod (tirgus). Skaidrs ir viens, ka rūpniecība ražo arī lauku iedzīvotāju un lauksaimniecības vajadzībām, bet noskaidrot lauksaimnieku un pilsētnieku pirktspējas vai iepirkumus ar esošiem materiāliem nav iespējams. Tādēļ arī noskaidros vienīgi tirdzniecības un rūpniecības koncentrāciju pilsētās.

Tautas ienākumā tirdzniecībai ir redzama vieta: visā valstī, t. i. uz laukiem un pilsētās, preču tirdzniecības nozīme ir apmēram $^1/_7$ tautas ienākuma; satiksmei un transportam — 5,3% un kreditam un apdrošināšanai — 2,5%; pilsētās šo nodarbju ienākumu nozīme ir ievērojami lielāka.

Pēc tirdzniecības skaitīšanas materiāliem 1935. g. visā valstī bija 46.173 tirdzniecības uzņēmumi (pieskaitot tiem preču tirdzniecību, tirdzniecības palīguzņēmumus, viesu uzņemšanu, satiksmi un transportu, izglītības, sporta un izpriecas uzņēmumus, veselības kopšanas un tīrības un apdrošināšanas un kredita uzņēmumus), kas nodarbināja 95.022 personas. Pilsētās atradās 37.524, t. i. 81,3% no visiem tirdzniecības uzņēmumiem, kas nodarbināja 81.890 personu, t. i. 86,2% no visām tirdzniecības uzņēmumos nodarbinātām personām.

Tirdzniecības uzņēmumu skaits atsevišķās pilsētās ir ļoti dažāds. Visvairāk tirdzniecības uzņēmumu bija Rīgā — gandrīz puse no to kopskaita pilsētās; Rīgas tirdzniecības uzņēmumos strādā vairāk par pusi nodarbināto

Tirdzniecības uzņēmumi pilsētās 1935. gadā.

Nodarbes	Visā valstī			Pilsētās					
	Uzņēmumu	Nodarbināto personu	Algoto darbinieku	Uzņēmumu	Nodarbināto personu	Algoto darbinieku	Uzņēmumu	Nodarbināto personu	Algoto darbinieku
	Skaits						Skaits procentos no nodarbes kopsk.		
A. Preču tirdzniecība	30.573	56.350	17.835	24.762	47.325	16.649	81,0	84,0	93,4
B. Tirdzniec. palīguzņ.	849	2.185	1.363	825	2.148	1.345	97,2	98,3	98,7
C. Viesu uzņemšana	2.754	7.654	4.103	2.252	6.724	3.837	81,8	87,8	93,5
D. Satiksme un transports	5.391	12.167	6.860	4.763	11.105	6.493	88,4	91,3	94,7
E. Izgl., sports, māksla un izpriecas .	282	1.311	1.047	264	1.223	971	93,6	93,3	92,7
F. Veselības kopšana, tīrība, higiēna .	4.588	10.823	6.026	3.765	9.500	5.539	82,1	87,8	91,9
G. Apdrošināšana un kredits . . .	1.736	4.532	3.993	893	3.865	3.471	51,4	85,3	86,9
Kopā	46.173	95.022	41.227	37.524	81.890	38.305	81,3	86,2	92,9

personu. Rīgai mūsu tirdzniecībā ir sevišķi liela nozīme. Pārējās pilsētās ir samērā mazs tirdzniecības uzņēmumu skaits, bet mazās lauku pilsētās to skaits ir niecīgs.

Preču tirdzniecībā bija visvairāk uzņēmumu — 24.762, t. i. 66,0% no visiem tirdzniecības uzņēmumiem, kā arī šai nozarē bija nodarbināts lielākais darbinieku skaits — 47.325 personas, t. i. 57,8% no kopskaita. Visvairāk preču tirdzniecības uzņēmumu, kā arī visvairāk nodarbināto personu, bija Rīgā. Šai nozarei ir pieskaitīti visi tirdzniecības uzņēmumi vārda šaurākā nozīmē.

Visā valstī bija 30.573 preču tirdzniecības uzņēmumi, no kuŗiem pilsētās (pilsētu administrātīvās robežās) atradās 24.762 uzņēmumi, t. i. 81,0% no visiem. Preču tirdzniecībā nodarbināto personu skaits visā valstī bija 56,350, bet pilsētās — 47.325 jeb 84,0%; vēl lielāka daļa bija algotie darbinieki. Līdzīgi preču tirdzniecībai, arī pārējās nodarbēs nodarbināto personu daļa, kā arī algotie darbinieki, pilsētu uzņēmumos ir 85% līdz 99% no visiem.

Pilsētu tirdzniecības uzņēmumu apgrozījumi un peļņa ir vēl lielāka daļa no apgrozījumiem un peļņas visā valstī (šos skaitļus tikai pa daļai var salīdzināt ar uzņēmumu skaitu un nodarbinātām personām, tādēļ tālāki aprēķini kombināciju ceļā nav iespējami). Tirdzniecības uzņēmumu apgrozījumu 1935. g. visā valstī bija 1,017 milj. ls, bet pilsētu uzņēmumu apgrozījumu bija 929 milj. ls jeb 91,4%; šo uzņēmumu peļņa bija 68,0 milj. ls, bet pilsētu — 60,4 milj. ls jeb 88,9%. Peļņas daļa ir mazāka tādēļ, ka pilsētās bija daudz vairuma tirdzniecības uzņēmumu, kuŗu peļņas procents ir mazāks nekā mazuma tirdzniecībā; arī pārējie pilsētu uzņēmumi darbojas ar mazāku peļņas procentu.

Preču tirdzniecībā ir lielākie apgrozījumi — 897 milj. ls, pie kam pilsētu uzņēmumu apgrozījumu ir 820 milj. ls, t. i. 91,4% no preču tirdzniecības apgrozījumiem visā valstī. Preču tirdzniecības apgrozījumi 2 gadu laikā pavairojušies par 134 milj. ls — 19,5%. Vairuma tirdzniecības uzņēmumu apgrozījumi pilsētās ir lielāki nekā mazuma: no visiem vairuma tirdzniecības apgrozījumiem pilsētu uzņēmumos apgrozīja 99,3% un no mazuma tirdzniecības apgrozījumiem — 84,5%. Dažu tirdzniecības nozaŗu uzņēmumi atrodas vienīgi pilsētās, kā piemēram preču nami, rūpniecības mašīnu un automobiļu, gumijas preču tirdzniecības nozare un citas. Mazāko daļu visu apgrozījumu pilsētās apgroza pārtikas, dzērienu un garšvielu tirdzniecības nozare (parastie pārtikas preču veikali, patērētāju biedrības un citi) — 85,0%.

Tirdzniecības uzņēmumu apgrozījumi un peļņa 1935. g.

Nodarbes	Visā valstī		Pilsētās			
	Apgrozījumi	Peļņa	Apgrozījumi	Peļņa	Apgrozījumi	Peļņa
	miljonos latu				Procentos	
A. Preču tirdzniecība	897	52,2	820	46,7	91,4	89,4
B. Tirdzniecības palīguzņēmumi	8	1,6	8	1,6	99,4	99,7
C. Viesu uzņemšana	25	3,3	22	2,7	86,6	84,6
D. Satiksme un transports	25	2,0	24	1,9	95,8	94,5
E. Izglītība, sports, māksla un izpriecas	4	0,2	4	0,2	99,3	99,1
F. Veselības kopšana, tīrība un higiēna	20	3,4	17	2,8	84,2	81,3
G. Apdrošināšana un kredits	38	5,3	34	4,5	90,7	85,3
Kopā	1.017	68,0	929	60,4	91,4	88,9

Tirdzniecības uzņēmumu peļņa pilsētās ir 88,9% no visā valstī iegūtas peļņas; pēc atsevišķām nozarēm šī peļņa ir vēl lielāka.

Pēc 1935. g. rūpniecības skaitīšanas datiem visā valstī bija 49.722 rūpniecības un amatniecības uzņēmumi, pie kam pilsētās darbojās 26.238 uzņēmumi, t. i. 52,8% no kopskaita. Visos rūpniecības un amatniecības uzņēmumos kopā nodarbināja 158.248 personas, no kuŗām pilsētās bija nodarbinātas 118.308 personas jeb 74,8%. Amatniecības uzņēmumos visā valstī bija nodarbinātas 56.417 personu, no kuŗām pilsētās — 33.623, t. i. 59,6% no kopskaita; rūpniecības uzņēmumos visā valstī bija nodarbināta 101.831 persona, no kuŗām pilsētu uzņēmumos bija nodarbinātas 84.685 jeb 83,2%.

Rūpniecības uzņēmumi ir vairāk koncentrēti pilsētās nekā amatniecības uzņēmumi.

Rūpniecības uzņēmumu ražojumu bruto vērtība 1935. g. bija 405 milj. ls un 1936. g. — 473 milj. ls (ražojumu neto vērtība bija ievērojami mazāka — 206 milj. ls un 217 milj. ls). Ražojumu vērtība pilsētu rūpniecības uzņēmumos nav noskaidrota; ir zināma Rīgas rūpniecības uzņēmumu ražojumu vērtība, kas 1935. g. bija 274 milj. ls un 1936. g. — 316 milj. ls, t. i. 68% un 67% no ražojumu kopvērtības. Ražojumu vērtība pārējo pilsētu rūpniecības uzņēmumos arī ir apmēram 1/5 kopprodukcijas.

Tirdzniecība un rūpniecība koncentrējas pilsētās, tādēļ arī lielāko daļu preču pārdod pilsētās, kā arī pilsētu rūpniecības uzņēmumi ražo lielāko daļu visas kopprodukcijas. Šie skaitļi neattiecas uz preču patēriņu; daļu pilsētu rūpniecības uzņēmumos ražoto preču patērē lauku iedzīvotāji.

Rūpniecības uzņēmumu un rūpniecībā nodarbināto skaits pilsētās un valsti.

	Rūpniecība		Amatniecība		Rūpniecība kopā	
	Uzņēmumu skaits	Nodarbināto personu skaits	Uzņēmumu skaits	Nodarbināto personu skaits	Uzņēmumu skaits	Nodarbināto personu skaits
Valstī	8.434	101.831	41.288	56.417	49.722	158.248
Pilsētās	3.277	84.685	22.961	33.623	26.238	118.308
			Procentos			
Pilsētās	38,9	83,2	55,6	59,6	52,8	74,8

Ieņēmumi no nodokļiem pilsētās. Pilsētu pašvaldību budžeti pēdējos gados strauji pavairojās: 1933. g. bija 43,7 milj. ls, 1936. g. — 50,3, 1937. g. — 60,1 un 1938. g. — 63,1, t. i. 5 gadu laikā tie pavairojās par 19 milj. ls. Sevišķi strauji pēdējos gados pavairojās kapitalieguldijumi un izdevumi celtniecībai: 1933. g. to bija 4,5, 1936. g. — 9,8, 1937. g. — 19,3 un 1938. g. — 19,2 milj. ls. Budžetu pavairošanos ietekmēja gandrīz vienīgi ārkārtējie izdevumi, jo pēdējos gados labierīcībām un pilsētu izdaiļošanai izdod ļoti lielas summas.

Nodokļi un nodevas pilsētu pašvaldībās.

	Rīga	Vidzeme	Kurzeme	Zemgale	Latgale	Kopā
			1.000 latos			
1931. g.	15.232	1.546	1.997	1.324	1.116	21.215
1932. „	14.710	1.500	1.951	1.301	1.133	20.595
1933. „	13.549	1.432	1.858	1.241	1.105	19.185
1934. „	13.643	1.408	1.815	1.211	1.165	19.242
1935. „	14.533	1.434	1.888	1.274	1.268	20.397
1936. „	16.705	1.591	2.036	1.414	1.406	23.152
1937. „[1]	18.400	1.694	2.198	1.594	1.472	25.358
1938. „[2]	17.656	1.794	2.364	1.716	1.586	25.116

[1] Budžets. [2] 1938. g. iepriekšējie skaitļi.

Pilsētu pašvaldību ieņēmumi pavairojās tādos pašos apmēros. No atsevišķiem ieņēmumu posteņiem visstraujāk pavairojās nodokļi: 1933. g. to bija 19,2 milj. ls, 1936. g. — 23,2 milj. ls, 1937. g. — 25,4 un 1938. g. — 25,1 milj. ls.

Nodokļi un nodevas caurmērā uz viena iedzīvotāja pilsētu un lauku pašvaldībās.

	Pilsētu pašvaldībās	Lauku pašvaldībās
	latos	
1931. g.	30,54	8,70
1932. „	29,65	10,17
1933. „	27,58	10,07
1934. „	27,66	11,96
1935. „	28,71	11,89
1936. „	32,58	11,97
1937. „[1]	35,69	12,73
1938. „[2]	35,35	13,57

Caurmērā uz viena iedzīvotāja pilsētu pašvaldībās ir 35,35 ls liela nodokļu summa (pagastu pašvaldībās caurmērā uz viena iedzīvotāja ir 13,57 ls, klaušu vērtība — 6,77 ls). Nodokļu un nodevu skaits, ko maksā pilsētu iedzīvotāji, ir liels, bet lielāko daļu ieņēmumu dod tikai nedaudz nodokļu, kā tirdzniecības un rūpniecības, nekustamas mantas, ienākuma, traktieŗu, tirgus, dzīvokļu un daži citi nodokļi.

Preču tirdzniecības apgrozījumi pilsētās 1933.—1935. g. pa nozarēm.

Nozares	1933. g.	1934. g.	1935. gadā mazumā	1935. gadā vairumā	1935. gadā kopā
			1.000 latos		
1. Preču nami	16.264	16.245	18.743	—	18.743
2. Pārtika, dzērieni, garšvielas	284.709	305.844	199.982	143.923	343.905
3. Lauksaimniecības preces	49.993	49.246	16.729	39.455	56.184
4. Tekstilrūpniecības preces, apģērbi	96.520	109.550	62.669	45.477	108.146
5. Apavi, kažokpreces, ādas un ādas izstrādājumi	23.663	24.396	16.875	8.557	25.432
6. Būvmateriāli un piederumi	41.806	46.393	9.514	38.822	48.336
7. Mēbeles, tapsētāju piederumi	5.227	5.110	4.632	542	5.174
8. Mājturības, sporta un kulta piederumi	8.972	10.572	6.441	4.853	11.294
9. Papīrs, rakstāmlietas, grāmatas	24.781	26.155	13.954	13.924	27.878
10. Lauksaimn. mašīnas, darbarīki, māksl. mēsli, sēklas	26.785	31.472	4.526	30.698	35.224
11. Zvejniecības un kuģniecības piederumi, šķiedrvielu izstrādājumi	1.683	2.051	888	1.464	2.352
12. Rūpniecības mašīnas, automobiļi	7.450	9.210	5.154	5.424	10.578
13. Kurināmās un smērvielas	35.375	35.590	5.783	35.489	41.272
14. Instrumenti, aparāti, metalli un juvelieru preces	39.053	48.223	21.952	31.942	53.894
15. Gumijas preces	318	399	266	62	328
16. Ķīmikālijas	19.982	23.307	8.299	16.599	24.898
17. Lietoti priekšmeti un atkritumi	5.015	5.685	4.841	1.302	6.143
18. Tirdzn. ar sevišķi nemin. precēm	642	776	846	—	846
Kopā	687.238	750.224	402.094	418.533	820.627
			Procentos no apgrozījumiem visā valstī		
1. Preču nami	100,0	100,0	100,0	—	100,0
2. Pārtika, dzērieni, garšvielas	84,9	84,5	77,0	99,2	85,0
3. Lauksaimniecības preces	89,9	88,0	76,9	95,5	89,1
4. Tekstilrūpniecības preces, apģērbi	96,5	96,3	93,3	100,0	96,0
5. Apavi, kažokpreces, ādas un ādas izstrādājumi	96,4	95,8	93,2	100,0	95,4
6. Būvmateriāli un piederumi	99,1	98,9	94,8	99,7	98,7
7. Mēbeles, tapsētāju piederumi	99,8	99,6	99,8	100,0	99,7
8. Mājturības, sporta un kulta piederumi	98,8	98,8	96,9	100,0	98,2
9. Papīrs, rakstāmlietas, grāmatas	98,6	98,4	96,7	100,0	98,3
10. Lauksaimn. mašīnas, darbarīki, māksl. mēsli, sēklas	99,7	99,8	97,5	100,0	99,7
11. Zvejniecības un kuģniecības piederumi, šķiedrvielu izstrādājumi	100,0	99,9	99,9	100,0	100,0
12. Rūpniecības mašīnas, automobiļi	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
13. Kurināmās un smērvielas	99,5	98,9	94,3	99,2	99,1
14. Instrumenti, aparāti, metalli un juvelieru preces	98,7	98,8	97,0	100,0	98,8
15. Gumijas preces	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
16. Ķīmikālijas	99,0	99,0	97,1	100,0	99,0
17. Lietoti priekšmeti un atkritumi	99,4	99,2	98,7	100,0	99,0
18. Tirdzn. ar sevišķi nemin. precēm	70,3	62,6	62,8	—	62,8
Kopā	91,6	91,3	84,5	99,3	91,4

Pilsētu iedzīvotāju nozīme ir arī liela pie valsts nodokļu nomaksas. Novērtēt, cik lielas summas nomaksā pilsētu iedzīvotāji, ir ļoti sarežģīta lieta. Noskaidrot, cik lielas summas nomaksā tiešo nodokļu veidā, kā ienākuma, tirdzniecības un rūpniecības, neķustamas mantas un citus, ir samērā viegli; daudz grūtāk tas ir ar nodokļiem uz patēriņa priekšmetiem, kā akcīzēm, muitām un citiem. Lai aprēķinātu, kādus nodokļus maksā pilsētu iedzīvotāji, tad jāaprēķina dažādo priekšmetu patēriņš pilsētās. Šādi aprēķini ir izdarīti tikai caurmērā par 1928./29.—1931./32. s. g.

Minētos gados pilsētnieki nomaksāja 66,8% no visiem nodokļu ieņēmumiem, bet 63,2% no visiem valsts ieņēmumiem. Dažus nodokļus pilsētnieki nomaksāja vēl lielāku daļu, kā, piemēram, naudas kapitālu, ienākuma un citus, bet mantojumu un dāvinājumu, patentu un citus nodokļus nomaksāja mazāku daļu. Lielākie ieņēmumi ir no patēriņa nodokļiem, un tos visvairāk maksā pilsētnieki, tādēļ ka tie visvairāk patērē tās preces, kas apliktas ar nodokļiem (muitu, akcīzi, monopōla priekšmeti); ieņēmumi no pārējiem nodokļiem ir samērā mazi.

Pilsētu nozīme visās tautsaimniecības nozarēs, izņemot lauksaimniecību, ir liela. Lielākā daļa tirdzniecības un rūpniecības, brīvo profesiju un dažādu citu nodarbju koncentrējas pilsētās. Saprotams, šīs nodarbes apmierina kā lauku, tā pilsētu iedzīvotāju vajadzības, tāpat kā lauksaimnieki ražo savām un pilsētnieku vajadzībām.

J. JUREVICS.

LATVIJAS PILSĒTU SAVIENĪBA

Latvijas pilsētu savienība, kas šī gada 31. oktōbrī atskatījās uz 12 darbā pavadītiem gadiem, faktiski ir daudz vecāka. Tās pirmsākums sniedzas atpakaļ līdz pat 1919. gadam. Mēdz būt, ka grūtā brīdī skatās pēc sabiedrotiem un palīgiem. Tā tas bija arī ar Latvijas pilsētām. 1919. gada vasarā, pēc Rīgas atbrīvošanas un Pagaidu valdības atgriešanās, stāvoklis zemē bija neapskaužams. Sevišķi cietušas bija pilsētas. Trūka naudas, trūka pārtikas, kurināmā u. t. t., un par visu to nācās domāt un lauzīt galvu, kā iedzīvotājus paglābt no bada un aukstuma un noorganizēt viņu ārstēšanu un sociālo palīdzību. Dominēja tā tad saimnieciskās rūpes. Dabiski, ka meklējot pēc izejas, kā grūto problēmu atrisināt, radās doma par visu Latvijas pilsētu un miestu spēku apvienošanu. Tā tad tīri ūtilitāros nolūkos.

1919. gada 29. septembrī šis jautājums pirmo reizi nāk Rīgas pilsētas valdes pārrunāšanā. Pārrunā Latviešu dēmokratu savienības iesniegto Latvijas pilsētu savienības projektu un nolemj to celt priekšā tā paša gada 7. oktōbrī iekšlietu ministrijas sasaucamai pilsētu pašvaldību pārstāvju apspriedei.

Tuvāk savienības statūtu projektu Rīgas pilsētas valde apskata savās 1920. gada 20. un 23. februāŗa sēdēs, ievedot pirmprojektā vairākus grozījumus un papildinājumus. 2. martā savienības statūtus pieņem pilsētas dome, tos iespiež un 15. martā izsūta visām Latvijas pilsētām un miestiem ar lūgumu par tiem izteikties. Projektētās savienības mērķis bija „apvienot Latvijas pilsētas un miestus komūnāli-ekonomiskās un sociālās labklājības veicināšanai, lai pašvaldību saimniecības kopējiem līdzekļiem nokārtotu ražošanu, piegādāšanu, izdalīšanu, kā arī komūnāli-saimniecisku darbu izvešanu un kredita apgādāšanu apvienotām pilsētu un miestu vajadzībām".

Kā no šī uzskaitījuma redzams, tad jaunās savienības mērķi bija gluži praktiskas dabas. Ar to arī izskaidrojams, ka savienību dibinātāji paredzēja izveidot kā saimniecisku pasākumu uz kooperātīviem pamatiem. Paju lielums bija noteikts uz 5000 rubļiem un to skaits, kas katram dalībniekam obligātoriski jāiegādājas, bija uzstādīts atkarībā no preču iepirkumu apmēriem. Uz katriem 100.000 rubļiem gadskārtējo preču iepirkuma (caur savienību) vajadzēja iemaksāt vienu papildu paju. Lai pastiprinātu savienības kreditspējas, tad bija paredzēts, ka dalībnieces-pilsētas bez paju iegūšanas vēl izdos īpašus galvošanas rakstus, dodot par katru paju vēl garantiju 10-kārtīgā apmērā.

No savienības tīrās peļņas 20% pieskaitītu rezerves kapitālam, 40% rīcības kapitālam, 8% dividendēm uz pajiem, 10% prēmijām pēc biedreņu iepirkumiem, bet atlikumu speciāliem kapitāliem un nolūkiem savienības mērķu sekmēšanai.

Kā savienības pārvaldes organi bija paredzēti: galvenā komisija (padome), pārvalde (valde) un revīzijas komisija. Galvenā komisijā, kuŗas locekļu skaits nav noteikts, ieiet apvienoto pilsētu galvas vai pa vienam galvas biedram no katras pilsētas un pilsētu domju ievēlēti locekļi, pie kam 1—5 paji dod tiesību uz vienu, 6—15 paji uz divām un 16 un vairāk paji — uz trim vietām. Ja kāda pilsēta iemaksājusi vairāk par 25 pajiem, tad katri tālākie 10 paji tai dod tiesību uz vienu papildu balsi. Galvenā komisija sanāk ne retāk par 3 reizēm gadā. Savienības valdē priekšnieks, viņa vietnieks un 7 valdes locekļi, ko ievēl pilna biedru sapulce 3 gadiem.

Cik savienības jautājums toreiz bijis spiedošs, liecina apstāklis, ka jau 18. martā, nenogaidot pilsētu atsauksmes par savienības statūtiem, Rīga ar tēlegrammām aicina Liepājas, Daugavpils, Jelgavas, Ventspils, Cēsu un Valmieras pilsētu pārstāvjus uz jaunu apspriedi 24. martā. Lieta tā, ka marta beigās uz Amerikas Savienotām valstīm izbrauc Latvijas saimnieciskā misija. Pēdējo Rīga grib izmantot, lai ievadītu Amerikā sarunas par kreditiem pilsētu saimnieciskās dzīves atjaunošanai. Ad hoc sasauktā apspriede norādītā jautājumā nekādus konkrētus rezultātus nevarēja dot un arī nedeva, jo kredita vajadzības un to apmēri steigā nemaz nebija noskaidroti. Vienīgi Rīgas pārstāvji apspriedē minēja, ka galvas pilsētai vajadzēšot kādus 8 miljonus dolaru, no kuŗiem 6 miljoni izlietojami veco parādu un aizņēmumu nomaksai, bet pārējie 2 miljoni dažādu pilsētas uzņēmumu paplašināšanai (pilsētas lombardam — 2 milj. rubļu, elektrības iestādei — 1,5 milj. rubļu, ūdensvadam — 1,3 milj. rubļu, gāzes iestādei — 500.000 rubļu, saldētavai (!) — 5 miljoni rubļu, elevātoram — 500.000 rubļu, kanālizācijai — 5 milj. rubļu un dažādām kredita operācijām — 60

miljonu rubļu). Bet arī no Rīgas vajadzību uzskaitījuma un atsevišķām vajadzībām rezervētā kredita apmēriem nevar secināt, ka pilsētas valde būtu paspējusi jautājumā pietiekoši iedziļināties un savas vajadzības cik necik aptuveni apskaitļot.

Toties apspriede daudz vērības veltīja savienības lietai. Sīki iztirzāja savienības darbības plānu, pie kam vienojās, ka viens no tās galveniem uzdevumiem būs preču apgādāšana. Savienība varētu apvienot kā ārējo, tā iekšējo apgādību, noorganizējot kārtēju preču apmaiņu. Rīga varētu piegādāt mazākām pilsētām kolōniālpreces un tās, savukārt, Rīgai piesūtīt vietējos produktus. Ievēlēja arī pilsētu savienības pagaidu pārvaldi ar 6 locekļiem (3 no Rīgas un pa vienam no Liepājas, Daugavpils un Valmieras).

Lai gan apspriedes dalībniekiem pie statūtiem bija daži iebildumi, tomēr, lai lietu nenovilcinātu, statūtus pieņēma bez grozījumiem un nolēma iesniegt apgabaltiesai reģistrēt. Interese par savienību ir liela. No visām pusēm ienāk piekrītošas atsauksmes un vēlēšanās to redzēt ātrāk nodibināmies. Pilsētas sevišķi nospiež apgādes jautājumi un tās liek lielas, teiksim, pat pārspīlētas cerības uz projektēto savienību. Par to ir pārrunas arī pilsētu pārstāvju apspriedē, kas 1920. g. 6. augustā sanāca Rīgā pārtikas lietu kārtošanai.

Kad apgabaltiesa reģistrāciju formālu iemeslu dēļ noraidīja, statūtus iesniedza Ministru kabinetam. Lai gan tieslietu ministrija atzina, ka uz Kerenska laikā papildinātā pilsētu nolikuma pamata pilsētām ir tiesība savu saimniecisku vai citu vajadzību apmierināšanai dibināt savienības, tā tomēr cēla tīri redakcionālas dabas iebildumus pie vairākiem statūtu pantiem. Statūtus atsūtīja atpakaļ pārstrādāšanai. 1921. g. 2. maija sēdē Rīgas pilsētas valde ievēlēja sevišķu komisiju statūtu projekta pārstrādāšanai saskaņā ar tieslietu ministrijas norādījumiem. Jautājums iegūlās un savienība pie statūtiem tika tikai 1926. gadā. Darbs tomēr nebija atliekams un mēs redzam, ka Latvijas pilsētu sadarbība iet savu ceļu.

Nevarēdamas sagaidīt savienības statūtu apstiprināšanu, pilsētas mēģina izlīdzēties ar periodiskām pilsētu pašvaldību darbinieku sanāksmēm un apspriedēm. Cēsu pilsētas valde 1921. g. 19. jūlijā griezās pie Rīgas pilsētas valdes ar ierosinājumu uzņemties iniciātīvu pilsētu pārstāvju konferences sasaukšanai. Savā iesniegumā tā raksta: „... Ar katru dienu atkārtojas un nāk klāt jauni uz pilsētu komūnālo dzīvi attiecīgi jautājumi, kuŗu atrisināšana un vēlama nokārtošana pilsētu labā iespējama tikai kopējiem spēkiem un ar kopēju uzstāšanos." Cēsīm pievienojas Liepāja, Valka un citas pilsētas, un Rīgas pilsētas valde tā paša gada 25. jūlijā lemj par Latvijas pilsētu pārstāvju priekškonferenci 19. augustā Rīgā.

Priekškonferences dienas kārtībā bez daudziem svarīgiem un aktuāliem komūnāliem jautājumiem (skolas, dzīvokļi karaspēkam un policijai, nespējnieku apgāde un ārstēšana, zemes lietas, būvniecība, pārtikas lietas, bezdarba apkarošana, finansu lietas u. c.) redzams atkal tas pats sasāpējušais savienības jautājums. Apspriedē dalību ņēma pārstāvji no 30 pilsētām. Iztrūka vienīgi Sabile, Durbe, Ilūkste, Grīva un Subate. Savienības jautājumā sapulce pilnvaro Rīgas pilsētas valdi statūtus pārstrādāt saskaņā ar tieslietu ministrijas norādījumiem un tos no jauna iesniegt valdībai apstiprināt. Sakarā ar šo lēmumu Rīgas pilsētas valde 1921. gada 2. novembŗa sēdē no jauna ievēl speciālu komisiju statūtu pārrediģēšanai.

Pilsētas konferences noorganizēšana dažādu apstākļu dēļ stipri ievelkas, lai gan provinces pilsētas atkārtoti par to interesējas un Rīgu skubina. Starplaikā pilsētu pārstāvji no jauna pulcējas Rīgā, lai apspriestu Satversmes Sapulces agrārās komisijas izstrādāto pilsētu zemju likumprojektu. Attiecīgā apspriede sanāk 1922. g. 24. martā, piedaloties delegātiem no 21 pilsētas.

Beidzot, pēc vairākkārtējas atlikšanas, 1923. g. 20. jūlijā sanāk p i r m a i s Latvijas pilsētu kongress. Dienas kārtībā jautājumi par pilsētu tiesisko un saimniecisko stāvokli un par pilsētu nolikuma trūkumiem, pilsētu zemju un dzīvokļu jautājumi, nespējnieku apgādāšana, skolu un slimnīcu uzturēšana, ceļu lietas, pilsētu savienības statūti u. c.

Pēc Liepājas pārstāvja N. Sudmala ierosinājuma nolemj dibināt īpašu permanentu organu. Motivēdams savu priekšlikumu, Sudmals saka: „Viņu varētu nosaukt vai nu par kongresa padomi, vai sekretariātu... Tas būtu izpildu organs, kas apspriestu visus komūnālās politikas jautājumus. Viņš arī sekotu, ka visi kongresa lēmumi tiktu izvesti dzīvē... Es paredzu, ka šim institūtam varētu būt vēl viens svarīgs uzdevums: izstrādāt pilsētu savienības statūtus."

Tālāk, apspriežot pilsētu savienības statūtu jautājumu, referents A. Ozoliņš izteicās pret savienības komerciālo raksturu. Runājot par 1920. gada projektu, Ozoliņš teica: „... projekts tanī laikā sastādītā veidā nav piemērots tagadējiem apstākļiem. Viņš bija piemērots tiem apstākļiem, kad viens no galveniem pilsētu uzdevumiem bija gādāt pārtiku iedzīvotājiem, par pārtikas iepirkšanu un pareizu izdalīšanu. Sakarā

ar šo uzdevumu projektā paredzētas tādas iestādes, kuŗas tagad kongresa dalībnieki neatradīs par vajadzīgām... Sakarā ar toreizējo domu, pilsētu savienība būtu liela tirdzniecības kollēģija un dibinātos uz pajiem. Priekšlikums tādā veidā būtu noraidāms un savienība uzbūvējama uz citiem pamatiem, stādot viņai tos mērķus, par kuŗiem mēs divas dienas debatējām, proti — mūsu tiesiskā stāvokļa izkopšanu un tagadējiem saimnieciskiem apstākļiem piemērotu saimniecisku pasākumu dibināšanu."

Kongress piekrīt referenta domām un jaundibināmam kongresa birojam uzdod statūtus pārstrādāt aprādītā garā.

Tā paša gada 23. oktōbrī kongresu biroju nodibināja pie Rīgas pilsētas valdes. Biroja radīšana liecina, ka, nevarēdamas sagaidīt savienības statūtu apstiprināšanu, pilsētas savu kopējo lietu kārtošanu pārceļ uz kongresiem, bet tekošo jautājumu apstrādāšanai, zem kongresu biroja izkārtnes, rada savienības valdes surrogātu. Biroja nodibināšanu tūliņ notificē Saeimai un attiecīgām ministrijām.

1924. g. 15. martā sanāk Latvijas pilsētu o t r a i s kongress. Dienas kārtībā bija agrārjautājums, kongresu biroja lietas u. c. Pēc kongresa biroja priekšlikuma nolemj izdot mēnešrakstu „Pašvaldības Balss", un šim nolūkam budžetā uzņem 2500 latus.

1924. g. 22. septembrī un 3. novembrī Rīgas pilsētas valde apskata un pieņem kongresu biroja izstrādātos pilsētu savienības statūtus. 6. novembrī tos apstiprina arī pilsētas dome. Tie radikāli pārstrādāti un tanīs kā savienības mērķis paredzēts: „... apvienot visas Latvijas pilsētas un miestus kopēju interešu aizstāvēšanai, komūnālās pašdarbības attīstīšanai un pilsētu un miestu pašvaldības pareizai un lietderīgai izteiksmei". Kā redzams, saimnieciskie pasākumi vairs nav minēti.

1924. g. 15. novembrī sanāk Latvijas pilsētu t r e š a i s kongress. No galveniem jautājumiem dienas kārtībā zemju piešķiršana pilsētu robežās, pilsētu pašvaldību likums, finansu jautājums un pilsētu savienības statūti. Pēdējos neizdodas galīgi pieņemt, jo domas šķiras jautājumā, vai savienībai jābūt publiski, vai privāttiesiskam iestādījumam, un jautājumu atliek uz nākošo kongresu.

C e t u r t a i s pilsētu kongress sanāk 1925. gada 24. oktōbrī. Tā dienas kārtībā pirmā vietā uzņemts jautājums par pilsētu savienību. Tālāk seko jau vecu vecie jautājumi par pilsētu finansēm, zemēm, pilsētu likums, dzīvokļu jautājums, jautājums par pilsētu pārstāvju pārvēlēšanu Centrālās zemes ierīcības komitejā u. c. Sakarā ar pēdējo izceļas domstarpības ar iekšlietu ministriju un kongresu pārtrauc, lai to turpinātu 12. un 13. decembrī. Decembrī kongress pieņem pilsētu savienības statūtus un nolemj tos iesniegt Rīgas apgabaltiesai apstiprināšanai. Formālu iemeslu dēļ apgabaltiesa statūtu apstiprināšanu noraidīja arī šoreiz, kādēļ kongresu birojs statūtus iesniedz iekšlietu ministrijai virzīšanai uz Ministru kabinetu. Arī iekšlietu ministrija cēla iebildumus un pieprasīja statūtos ievest noteikumus, ka 1) pašvaldības departamentam ir tiesība iesniegt priekšlikumus kongresa apspriešanai, 2) pašvaldības departaments var prasīt ārkārtēju kongresu sasaukšanu, uzrādot apspriežamos jautājumus, 3) pašvaldības departamenta pārstāvim tiesība piedalīties kongresā ar padomdevēja balsi, 4) jāformulē, kādā kārtībā pieņemami kongresa, padomes, valdes un likvidācijas komisijas sapulču lēmumi, 5) pašvaldības departamentam ir tiesība prasīt ārkārtējās padomes sēdes sasaukšanu un iesniegt savus priekšlikumus, 6) savienības grāmatas, raksti un dokumenti pēc tās likvidācijas nododami iekšlietu ministrijai un 7) ievedams pants, ka pašvaldības departamentam piekrīt pilsētu nolikuma 82. p. paredzētā uzraudzība par pilsētu kongresu un padomes lēmumiem. Statūtus attiecīgi pārstrādā un iesniedz no jauna iekšlietu ministrijai, un Ministru kabinets tos pieņem satversmes 81. panta kārtībā 1926. gada 26. augustā. Savu definitīvu izpausmi savienības statūti dabūja ar Saeimas lēmumu tikai 1931. g. 2. jūnijā.

1926. gada 31. oktōbrī Rīgā sanāca savienības dibināšanas kongress, kas ievēlēja pārvaldes organus: valdi, padomi un revīzijas komisiju. Tādēļ šo dienu savienība arī uzlūko par savas darbības oficiālo sākumu.

Iekārotais mērķis ar to bija sasniegts. Jaunās savienības stāvoklis tomēr nebija viegls. Kā tas toreiz vispār bija parasts, savienības organus vēlēja pēc partiju atslēgām. Darbam trūka nepieciešamās homogēnitātes, un partiju ķildas un plēšanās to visādi kavēja. Atsevišķi savienības darbinieki tomēr savam darbam nodevās ar visu sirdi un darīja iespējamo, lai savienības lietas labi ietu.

Normālākā gultnē savienības darbs ievirzījās tikai pēc 1934. gada 15. maija. Aizmirsta tukšā partiju frazeoloģija un demagōģija. To atvietojis lietišķums un patiesa vēlēšanās strādāt un pašvaldību lietas, cik tās ietilpst savienības kompetencē, kārtot pēc labākās sirdsapziņas.

Notecējušos 12 gados savienība veikusi ievērojamu darbu. Šai laikā noturēti pavisam 9 kon-

Valdības nams Rīgā

gresi, kuŗos apspriesti svarīgi pašvaldību dzīvi skaŗoši jautājumi, kā: pilsētu izbūve, pilsētu ēku un strādnieku apdrošināšana, žūpības apkaŗošana, dzīvokļu apstākļu uzlabošana pilsētās, pilsētu kredita jautājums, komūnālās statistikas noorganizēšana, pilsētu pašvaldību darbinieku sagatavošana, bezdarba un dzīves dārdzības apkaŗošana, pilsētu pašvaldību uzdevumi izglītības laukā, pilsētu pašvaldības likuma projekts u. c.

Pārējie savienības pārvaldes organi noturējuši sekojošu sēžu skaitu: padome — 32 sēdes, valde — 408 sēdes, revīzijas komisija — 46 sēdes.

Šie sausie skaitļi tālu neaptveŗ visu Latvijas pilsētu savienības aktīvitāti.

Runājot par savienības uzdevumiem, jākonstatē, ka tie pārskata laikā bijuši ļoti plaši un tos pēc satura varētu iedalīt vairākās nozarēs. Statūtu 1. pants nosaka, ka savienības mērķis ir apvienot pilsētas 1) viņu kopīgo interešu aizstāvēšanai, 2) komūnālās pašdarbības attīstīšanai, 3) kopīgu saimniecisku pasākumu nodibināšanai un sekmēšanai un 4) pilsētu pašvaldības darbības pareizai un lietderīgai izveidošanai.

Nav iespējams šai īsā pārskatā uzskaitīt, kas katrā no minētām nozarēm veikts. Jāsaka, ka daudzos gadījumos savienības valdei nācies pārstāvēt savienības dalībnieču intereses un vajadzības un pie tam bieži vien iestāties arī par atsevišķu pilsētu individuālām lietām, atbalstot to lūgumus attiecīgās iestādēs.

Pārskata laikā savienības valdes pārstāvji bez tam permanenti darbojušies līdz dažādās Saeimas un valdības komisijās un iestādēs, kā: Centrālā zemes ierīcības komitejā, Zemes vērtēšanas virskomisijā, Valsts saimniecības padomē, Hipotēku bankas padomē, Pasaules enerģijas konferences Latvijas komitejā, Elektrības padomē, Daugavas izbūves padomē, Latvijas ražojumu propagandas komitejā, Pilsētu nekustamas mantas nodokļa galvenā komisijā, Tirdzniecības un rūpniecības nodokļa galvenā komisijā, Iekšlietu ministrijas būvniecības departamenta techniskā padomē, Ugunsgrēku apkaŗošanas padomē, Tautas labklājības ministrijas veselības padomē, Tuberkulōzes apkaŗošanas padomē un Sab. lietu ministrijas tūrisma komitejā, tāpat viņi ņēmuši dalību dažādās apspriedēs, kuŗām bijis sakars ar pilsētu pašvaldību lietām.

No savienības saimnieciskiem pasākumiem minama pilsētu savstarpējā ugunsapdrošināša-

nas biedrība. Tā nodibināta 1927. g. Biedrības 11 darbības gados izmaksāta, pavisam 41 ugunsgrēka gadījumā, zaudējumu atlīdzība Ls 346.846,73 apmērā.

Biedrības darbības attīstību un tās straujo pieaugumu raksturo tas, ka pirmā darbības gada beigās biedrībā skaitījās apdrošināta pilsētu pašvaldību manta kopā par 4,8 milj. latu, turpretim tagad jau par 25,6 milj. latu.

Vienpadsmit darbības gadu laikā 8 gadi noslēgušies ar peļņu, kopā Ls 107.940,08, bet 3 gadi ar zaudējumu, kopā Ls 18.297,84.

Atzīmējams, ka saskaņā ar statūtiem biedrība 20% no savas peļņas nodod pilsētu savienībai.

Pagājušos darbības gados biedrības finansiālais stāvoklis ir pilnā mērā nostiprinājies un pilnīgi attaisnojusies biedrības dibināšana. No iegūtās peļņas uzkrāti prāvi kapitāli, kas tagad pieder pašām pilsētu pašvaldībām kā biedrības biedrēm, kamēr citos apstākļos tie būtu aizgājuši privāto apdrošināšanas sabiedrību rokās.

Pilsētu pašvaldību darbinieku sagatavošanai sarīkoti vieni vispārēji kursi pilsētu pašvaldību darbiniekiem un 3 speciāli kursi: 1) pilsētu grāmatvežiem, 2) pilsētu valžu locekļiem un sekretāriem un 3) pilsētu grāmatvežiem un revīzijas komisiju locekļiem. Bez tam sarīkots priekšlasījumu cikls mazmāju būvētājiem. Latvijas dziedniecības un atpūtas vietu propagandai sarīkotas 2 izstādes.

Pie savienības bez tam darbojušās atsevišķas sekcijas sekojošos jautājumos: finansu sekcija, komūnālās izglītības sekcija, kūrvietu sekcija, būvniecības sekcija, revīzijas sekcija, biezi apdzīvoto vietu sekcija. Pilsētu pašvaldības darbinieku iepazīstināšanai ar pašvaldības darbu citās valstīs savienība ir sarīkojusi vairākas ekskursijas, apmeklējot Igauniju, Somiju, Zviedriju, Norveģiju, Dāniju, Čechoslovakiju, Austriju un Austrumprūsijas pilsētas.

Līdztekus tam gājis atsevišķo pilsētu pašvaldību instruēšanas un padomdošanas darbs darbvedības un grāmatvedības jautājumos. Nav gandrīz nevienas pilsētas, kas nebūtu izlietojušas savienības instruktora zināšanas un padomus.

Komūnālpolītikas jautājumu iztirzāšanai savienība izdod mēnešrakstu „Pašvaldības Balss". Žurnāls izvērties par neatvietojamu organu sakaru uzturēšanai Latvijas pilsētu starpā. Komūnālās literātūras laukā savienība apgādājusi 11 dažādus izdevumus.

Pilsētu savienība uztur sakarus arī ar radnieciskām organizācijām ārzemēs. Pirmā vietā šeit minama Igaunijas, Latvijas un Lietuvas pilsētu savienību apvienības nodibināšana 1927. gadā. Kopš tā laika sadarbība visu triju minēto valstu starpā turpinājusi sekmīgi izveidoties. Noturētas 4 Baltijas valstu pilsētu konferences.

Pirmā konferencē, kas notika 1927. g. 25. un 26. maijā Rīgā, kā svarīgākie jautājumi dienaskārtībā bija pilsētu pašvaldību tiesiskais stāvoklis, pilsētu pašvaldību finansiāli saimnieciskais stāvoklis, pilsētu izbūve un visu triju valstu pilsētu savienību organizācija un darbība.

Šinī konferencē Baltijas valstu pilsētu savienības nodibināja arī savu pastāvīgo organu — Baltijas valstu pilsētu savienību starpkomiteju, kuŗā ieiet divi pārstāvji no katras valsts pilsētu savienības. Starpkomiteja uztur pastāvīgu kontaktu Baltijas valstu pilsētu savienību starpā konferenču starplaikā un veic priekšdarbus kārtējo konferenču sagatavošanai. Līdz šim notikušas pavisam 18 starpkomitejas sēdes, no kuŗām pēdējā bija saistīta ar speciālu apaļā galda konferenci pilsētu satiksmes un ielu izbūves jautājumos.

Otrā Baltijas valstu pilsētu savienību konference, kas notika 1931. g. 5. un 6. septembrī Tallinā, apsprieda pilsētu pašvaldību uzņēmumu jautājumus: uzņēmumu finanses un tarifus, pārvaldes un koncesiju veidus, municipālizācijas robežas un strādnieku jautājumu.

Trešā konference notika 1935. g. 6. un 7. jūlijā Kaunā, un tās dienaskārtībā bija jautājumi par pilsētu pašvaldību tiesisko iekārtu un sociālo aizgādību.

Ceturtā konference, kas notika 1938. g. 16., 17. un 18. jūnijā Rīgā, apsprieda jautājumus par pilsētu izbūvi, pilsētu pašvaldību finansēm un Baltijas valstu pilsētu pašvaldību tiesību saskaņošanas iespēju meklēšanu.

Tālāk Latvijas pilsētu savienība ir biedrene Starptautiskā pilsētu savienībā (Union Internationale des Villes) un Starptautiskā dzīvokļu un pilsētu izbūves savienībā (Fédération Internationale de l'Habitation et de l'Urbanisme). Šo organizāciju kongresos savienība piedalās ar saviem pārstāvjiem.

Kā no šī pārskata redzams, tad Latvijas pilsētu savienības darbība notecējušos 12 gados bijusi ne tikai vispusīga, bet arī auglīga, un savienība ar labiem panākumiem šai laikā darbojusies līdzi pilsētu pašvaldību lietu tālākā izveidošanā, pati izvēršoties par zināmu faktoru starptautiskā mērogā un tādā kārtā ieliekot arī savu ārtavu Latvijas populārizēšanas darbā un attiecību izveidošanā ar ārzemēm.

R. LIEPIŅŠ,
Latvijas pilsētu savienības
valdes priekšsēdētājs.

IEDZĪVOTĀJU SKAITS LATVIJAS PILSĒTĀS (1935. g. 12. febr. skaitīšanas dati)

№	Tautības / Pilsētas	Latvieši 1930. g.	Latvieši	Krievi	To starpā: Lielkrievi	To starpā: Baltkrievi	Žīdi	Vācieši	Poļi	Lietuvieši	Igauņi	Pārējie un nezināmie	Kopā
1.	Rīga	227.842	242.731	33.022	28.346	4.676	43.672	38.523	15.774	5.788	2.211	3.342	385.063
2.	Liepāja	36.945	38.845	1.943	1.531	412	7.379	4.620	2.261	1.587	107	356	57.098
3.	Daugavpils	11.657	15.158	9.214	8.058	1.156	11.106	508	8.198	300	32	644	45.160
4.	Jelgava	25.695	26.917	1.438	1.030	408	2.039	2.319	604	562	36	184	34.099
5.	Ventspils	14.244	13.078	192	136	56	1.246	728	117	76	25	209	15.671
6.	Rēzekne	4.603	5.775	2.962	2.602	360	3.342	68	909	18	9	56	13.139
7.	Cēsis	7.007	8.020	194	152	42	180	221	52	10	38	33	8.748
8.	Valmiera	7.878	8.056	119	81	38	93	96	30	7	31	50	8.482
9.	Tukums	5.937	6.358	159	100	59	953	451	68	35	12	108	8.144
10.	Rīgas Jūrmala	6.746	6.810	227	208	19	181	424	130	36	18	37	7.863
11.	Kuldīga	5.093	5.479	40	34	6	646	915	41	5	6	48	7.180
12.	Jēkabpils	3.655	3.834	872	765	107	793	58	152	42	1	74	5.826
13.	Ludza	1.581	2.207	1.391	1.228	163	1.518	29	338	12	—	51	5.546
14.	Grīva	888	1.214	2.939	2.696	243	234	11	906	188	1	53	5.546
15.	Bauska	3.635	3.723	49	38	11	778	173	34	110	4	33	4.904
16.	Sloka	4.347	3.958	232	160	72	10	299	90	23	1	38	4.651
17.	Saldus	3.618	3.758	33	25	8	329	178	15	10	2	85	4.410
18.	Alūksne	2.993	3.773	131	101	30	176	36	7	3	211	48	4.385
19.	Rūjiena	4.309	4.138	20	17	3	62	42	6	8	27	34	4.337
20.	Krāslava	706	1.422	651	435	216	1.444	18	647	30	2	62	4.276
21.	Talsi	3.296	3.382	22	21	1	499	144	3	7	9	50	4.116
22.	Gulbene	3.088	3.337	223	204	19	84	37	81	9	22	26	3.819
23.	Smiltene	3.299	3.464	19	16	3	221	25	11	2	8	4	3.754
24.	Krustpils	1.717	2.242	258	168	90	1.043	25	53	9	6	22	3.658
25.	Līvāni	1.948	2.234	231	199	32	981	12	44	1	3	21	3.527
26.	Aizpute	2.538	2.505	30	27	3	534	303	17	11	1	17	3.418
27.	Auce	2.604	2.887	30	29	7	147	105	10	78	2	61	3.320
28.	Valka	3.068	2.988	47	36	11	57	53	19	2	89	13	3.268
29.	Limbaži	2.692	2.659	23	9	14	100	54	4	2	10	18	2.870
30.	Dobele	1.918	2.231	34	19	15	72	77	22	25	1	8	2.470
31.	Madona	1.978	2.142	47	33	14	115	13	9	1	8	22	2.357
32.	Jaunjelgava	1.588	1.527	15	11	4	561	29	5	7	1	8	2.153
33.	Balvi	996	1.466	124	91	33	379	5	19	4	14	13	2.024
34.	Kārsava	527	685	281	266	15	785	10	92	3	—	14	1.870
35.	Sabile	1.503	1.439	3	2	1	281	46	7	1	—	40	1.817
36.	Strenči	1.797	1.630	15	15	—	27	29	5	1	27	29	1.763
37.	Ogre	1.085	1.440	88	75	13	50	72	64	6	5	2	1.727
38.	Kandava	1.432	1.487	13	13	—	68	124	3	1	1	21	1.718
39.	Preiļi	408	438	298	280	18	817	7	64	2	—	6	1.662
40.	Varakļāni	555	625	50	45	5	952	—	11	—	1	22	1.661
41.	Sigulda	1.367	1.537	26	22	4	15	12	6	7	3	12	1.618
42.	Zilupe	.	472	542	362	180	471	11	54	10	1	5	1.566
43.	Pļaviņas	1.848	1.369	47	43	4	35	31	8	1	5	—	1.496
44.	Mazsalaca	1.359	1.464	2	1	1	—	13	—	—	5	8	1.492
45.	Subate	458	483	462	379	83	387	15	59	83	—	—	1.489
46.	Priekule	1.188	1.255	8	4	4	34	24	6	9	1	10	1.347
47.	Viesīte	964	1.061	42	37	5	193	3	18	17	—	6	1.340
48.	Viļāni	616	571	311	311	—	396	1	31	5	—	18	1.333
49.	Ilūkste	609	684	121	103	18	71	6	381	35	—	2	1.300
50.	Abrene	.	479	651	626	25	61	7	24	4	10	6	1.242
51.	Ķemeri	876	1.060	35	31	4	9	27	15	2	1	—	1.149
52.	Valdemārpils	933	930	7	7	—	159	12	4	—	2	21	1.135
53.	Grobiņa	952	926	3	3	—	95	23	4	8	—	15	1.074
54.	Gostiņi	.	444	7	5	2	504	4	2	1	—	31	993
55.	Ape	677	678	12	5	7	82	3	8	—	139	—	922
56.	Salacgrīva	891	901	5	1	4	4	2	—	—	9	—	921
57.	Ainaži	729	755	19	14	5	1	4	—	3	136	—	918
58.	Piltene	691	674	1	1	—	45	9	—	—	—	8	737
59.	Durbe	524	501	—	—	—	8	12	—	3	—	1	525
60.	Lejasciems	484	459	—	—	—	1	—	—	2	1	3	466
	Kopā	432.581	462.765	59.980	51.251	8.729	86.555	51.106	31.542	9.212	3.295	6.108	710.563

LATVIJAS PILSĒTU ĢERBOŅI

RĪGA

LIEPĀJA

DAUGAVPILS

JELGAVA

VENTSPILS

RĒZEKNE

CĒSIS

VALMIERA

TUKUMS

RĪGAS JŪRMALA

KULDĪGA

JĒKABPILS

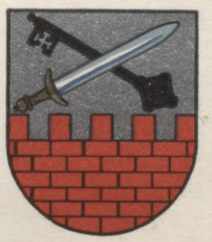

LUDZA

GRĪVA

BAUSKA

SLOKA

SALDUS

ALŪKSNE

RŪJIENA

KRĀSLAVA

TALSI

GULBENE

SMILTENE

KRUSTPILS

LĪVĀNI

AIZPUTE

AUCE

VALKA

LIMBAŽI

DOBELE

MADONA

JAUNJELGAVA

BALVI

KĀRSAVA

SABILE

STRENČI

OGRE

KANDAVA

PREIĻI

VARAKĻĀNI

SIGULDA

ZILUPE

PĻAVIŅAS

MAZSALACA

SUBATA

PRIEKULE

VIESĪTE

VIĻĀNI

ILŪKSTE

ABRENE

ĶEMERI

VALDEMĀRPILS

GROBIŅA

GOSTIŅI

APE

SALACGRĪVA

AINAŽI

PILTENE

DURBE

LEJASCIEMS

RĪGA

RĪGAS DIBINĀŠANAS VĒSTURE

Visvecākais vēstures avots, kas stāsta par Rīgu, nosaucot to vārdā, ir 1209. g. sastādītais dokuments, kas apliecina Jersikas karaļa Visvalža padošanos Rīgas bīskapam Albertam. Jau šis senais avots rāda Rīgu kā dzīvu starptautisku centru, kuŗā sastopas dažādu tautību, kārtu un arodu cilvēki, jo starp padošanās akta lieciniekiem minēti „ļoti daudzi dižciltīgie, garīdznieki, bruņnieki, tirgotāji, vācieši, krievi un lībieši". Otrkārt, minētais dokuments rāda mums Rīgu kā baznīcas centru, jo te ir bīskapa Alberta rezidence un jaunā katoļu bīskapija saucas par Rīgas bīskapiju. Šai laikā bija jau uzcelta arī Pēteŗa baznīca, kuŗas pagalmā karalis Visvaldis nodeva savu latviešu valsti Rīgas bīskapam un saņēma to atpakaļ kā lēni ar trim firsta karogiem. Treškārt, šis vecākais rakstītais avots Rīgas vēsturē rāda mums jauno pilsētu kā Latvijas iekaŗošanas bazi un vācu militārās ekspansijas centru, jo dokumentā minētie krustneši, „Kristus kaŗavīri" (Zobenbrāļu ordenis), bīskaps Alberts un arī Rīgas namnieki un tirgotāji bij spēki, kas, uzvarējuši latgaļu lielkungu Visvaldi, piespieda viņu nākt uz Rīgu, lai te atzītu bīskapa Alberta virskundzību pār savu valsti, kā arī atdotu daļu no tās vācu rokās.

Aplūkojamā bīskapa Alberta lēņa grāmata karalim Visvaldim interesanta arī tai ziņā, ka še Rīgā minēti, no vienas puses, „tirgotāji" (mercatores), no otras atkal — „namnieki" (cives). Par namniekiem sauca pilsētas pastāvīgos un pilntiesīgos iedzīvotājus — ļaužu kārtu, kas dzīvoja pēc kādas pilsētas tiesībām. Turpretim „tirgotāji" bij tikai „viesi", tādi, kas nāk un iet, uzturēdamies pilsētā ilgāku vai īsāku laiku tirdzniecības nolūkā un gatavodamies atkal ceļot tālāk. Ja nu Rīgā blakus tirgotājiem bij arī namnieki (cives, burgenses), tad ir skaidrs, ka Rīgai jau piederēja pilsētas tiesības.

Pilsētas tiesības viduslaikos nozīmēja nevien dažas publiski tiesiskas privilēģijas un līdz ar to lielāku vai mazāku autonomiju namnieku kopai, bet arī pilsētas saimnieciskai dzīvei un pilsētnieku vajadzībām piemērotas privātās tiesības, kuŗu paraugu parasti jaunākās pilsētas aizguva no vecākām. Tiesiskā ziņā kādas apdzīvotas vietas pārvēršanās par pilsētu saistāma ar pilsētas tiesību un it īpaši pilsētas satversmes iegūšanu vai piešķiršanu, kā tas ir vēl šodien.

Rīgas pils no putnu lidojuma

Turpretim saimnieciskā ziņā pilsētas rašanās saistāma ar pastāvīgas tirgus vietas nodibināšanos, tur nometušos iedzīvotāju skaita pieaugumu un pilsētnieciskiem nodarbošanās veidiem (amatniecību, rūpniecību, tirdzniecību).

Ir uzglabājies vēsturisks dokuments, kuŗā kā Rīgas dibinātājs uzstājas bīskaps Alberts. Proti, 1211. g. 25. jūlijā Alberts deklarē, ka kopš Rīgas dibināšanas viņam piederot tiesība piešķirt atsevišķām personām zemi namu celšanai. No šīs deklarācijas arī izriet, ka bīskaps Alberts uzskatīja par Rīgas dibināšanas laiku laikmetu no 1200. līdz 1202. gadam, jo tad viņš ieguva zemi pie Rīgas un sāka to sadalīt apbūves gabalos.

Parasti pieņemtais Rīgas dibināšanas gads, t. i. 1201. gads, balstās uz Indriķa laika grāmatas izteicienu, ka šai gadā „tiek celta Rīgas pilsēta" (Riga civitas edificatur). Īstenībā nav pietiekoša pamata uzskatīt tieši 1201. gadu par Rīgas dibināšanas gadu, jo Rīga nav dibināta neapdzīvotā vietā. Bīskapa Alberta Rīga — kā tas tagad uzskatāms par pierādītu — celta blakus jau sen nodibinātām apmetnēm, kam varēja būt arī pilsētas raksturs. Tāpēc dažu jaunu celtņu uzsākšanai 1201. gadā, gatavojoties uzņemt vācu kolōnistus, nav izšķiroša nozīmes.

Ir viegli saprotams, ka katoļu baznīckungam Indriķim, kuŗa nolūks bij slavēt un cildināt vācu bīskapu un bruņinieku darbus, likās aprakstīšanas vērts tikai viss tas, ko pie Rīgas veica svešo ienācēju vadībā. Bet tomēr apdzīvotas vietas pastāvēšanu pie Rīgas priekšvācu laikos apstiprina pat paša Indriķa vēstījums viņa chronikā.

Tā 1198. g., kad bīskaps Bertolds ierodas Daugavā ar kaŗaspēku, viņa kuģi apstājas pie Rīgas. Šeit uz Rīgas ciemu (ad locum Rige) viņš vēlāk atkal atgriežas ar krustnešiem, lai kopīgi ar citiem līdzbraucējiem apspriestos par kaŗa darbību pret lībiešiem.

Vēl skaidrāka ir nākošā liecība. Proti, atstāstot 1200. gada notikumus, Indriķis raksta, ka Daugavas lejasgalā izcēlušās niknas cīņas starp lībiešiem no vienas puses un bīskapa Alberta atvestiem krustnešiem un vienā kuģī atbraukušiem frīzu tirgotājiem no otras puses. Beidzot lībieši noslēdza mieru „un ar bīskapu un pārējiem vāciešiem gāja uz Rīgas ciemu (ad locum Rige), kur Aso un daudzi citi pieņēma kristību". Ka chronikā Rīgas apzīmēšanai lietotais latīņu vārds „locus" te nenozīmē vis tukšu vietu, bet gan pastāvīgu nometni, vismaz c i e m u (tāpat kā daudzos XIII. g. s. dokumentos), to pierāda Indriķa turpmākais stāstījums:

„Tomēr bīskaps, lībiešu nodevības dēļ neticēdams viņu miera līgumam, ko tie jau vairāk kārt bij lauzuši, pieprasīja ķīlniekus no Anno un Kaupo un zemes vecajiem, kuŗus vācieši ataicināja uz dzīrēm un, kad visi bij sanākuši, ieslēdza vienā namā. Bet viņi, baidīdamies, ka viņus neaizved pār jūŗu uz Vāciju, nodeva bīskapam kādus 30 savus dēlus, labākos no Daugavas un Turaidas novadiem . . ."

No šī apraksta ir skaidrs, ka Rīga (locus Rige) šai laikā (1200. g.) bij jau svarīgs dzīves centrs, jo te notika lībiešu kristīšana, te bīskaps Alberts taisījās rīkot dzīres Daugavas un Turaidas lībiešu vecajiem un beidzot tos ieveda domātā dzīru namā lamatās. Cik plaša bij šī senā priekšvācu laiku Rīga, kāds bij tās iedzīvotāju sastāvs un nodarbošanās, par to svarīgs vārds sakāms mūsu archaiologiem. Vēstures rakstu liecības par to ir gaužam trūcīgas. Avotu trūkuma dēļ mēs arī nevaram noskaidrot, kāda bij senās Rīgas tiesiskā organizācija, varbūtējā pilsētas satversme. Ievērojot vietas izdevīgo ģeografisko stāvokli vien, jādomā, ka jau XI. un XII. g. s. Rīga bij vairāk nekā tikai vienkāršs zvejnieku ciems.

Skaidrs ir tas, ka bīskaps Alberts savu rezidenci un vācu namnieki savus mitekļus cēluši blakus jau pastāvošai zemes pirmiedzīvotāju mītnei. Ka šie pirmiedzīvotāji bijuši tikai lībieši, kā būtu jāsecina no Indriķa chronikas, to mēs nevaram atzīt, jo dokumenti min pie Rīgas arī sēļus, tā tad latviešus, un archaiologi

Rīgas pilsētas ģerbonis no 1640. g.

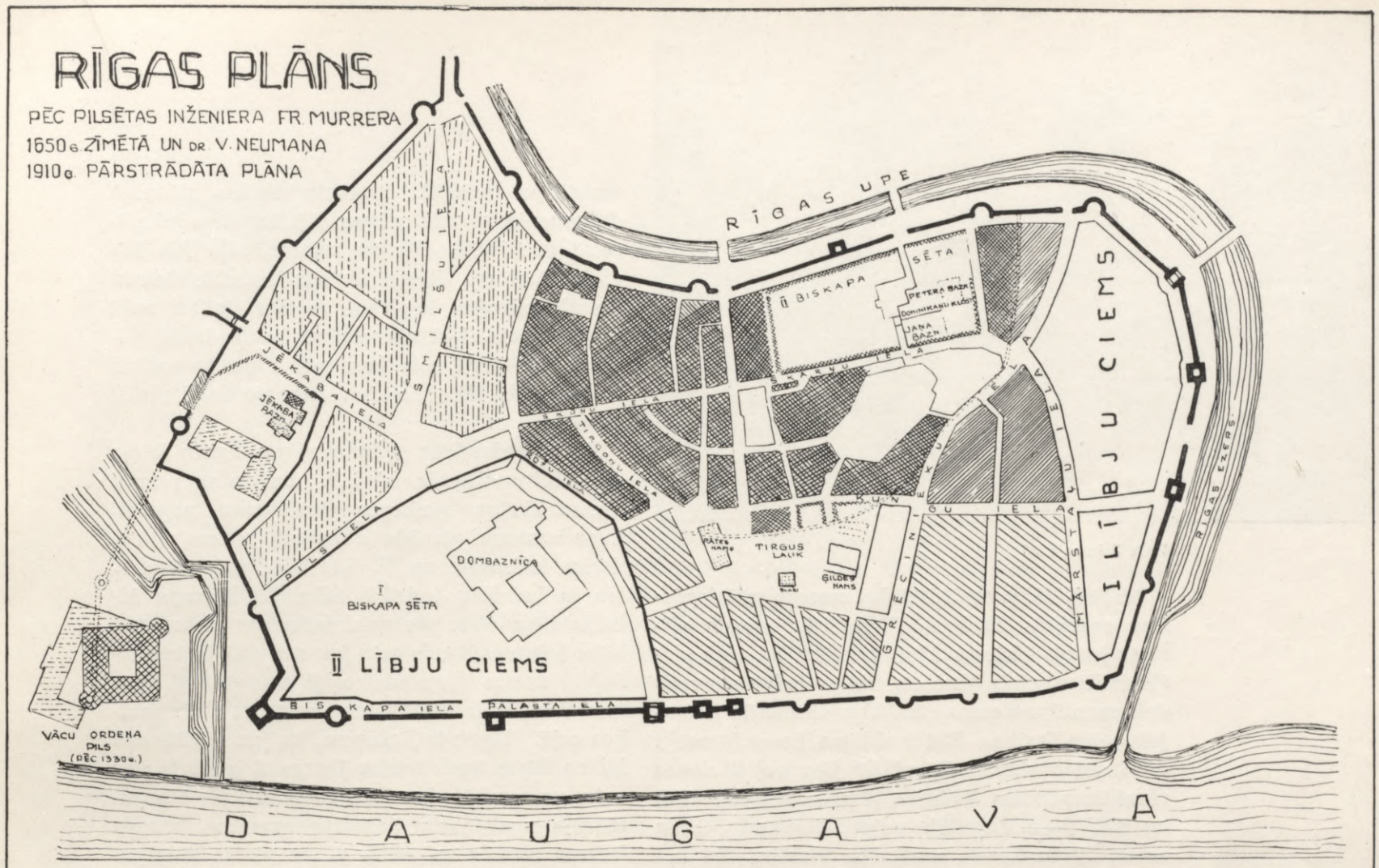

Senās Rīgas plāns

atrod senās Rīgas (X.—XII. g. s.) izrakumos daudz latviešu cilšu īpatnības apzīmogotas mantas, latgaļu, kuršu un zemgaļu senlietas, pat kuršu kapus. Laikam gan lībieši tomēr bija lielākā grupa senās Rīgas iedzīvotāju kopumā vācu invāzijas laikā.

Tāpēc arī Indriķis vēstī, ka (1200. g.) pēc viltīgā kārtā izspiesto ķīlnieku nodošanas „lībieši ierādīja bīskapam pilsētas vietu, ko sauc par Rīgu". Acīm redzot, šī vieta bija pakļauta lībiešu vecāko publiskai varai. 1202. gadā no Vācijas esot ieradušies „pirmie namnieki", jo kamēr bīskaps Alberts (1201. g.) ierīkoja nometni atbraucēju pagaidu uzņemšanai, tikmēr viņa brālis Engelberts Vācijā ar veiklu propagandu bij sapulcinājis ļaudis, kas gribēja izmēģināt laimi svešumā un nomesties uz dzīvi Rīgā.

Šie jaunie namnieki, kas apmetās bīskapa Alberta pārvaldītā pilsētas daļā, protams, prasīja sev tiesības, kas būtu līdzīgas namnieku tiesībām kādā jau labi pazīstamā tirdzniecības vietā. Ir arī uzglabājušies daži dokumenti, kas noskaidro, kādas pilsētas tiesības bīskaps Alberts piešķīra Rīgai.

Viens no tādiem drošiem lieciniekiem ir raksts, kas datēts Rīgā 1225. g. decembrī. Tanī pāvesta legāts, Modenas bīskaps Viļums, izšķir jurisdikcijas strīdu starp Livonijas (jeb Rīgas) bīskapu Albertu, Rīgas baznīcas prāvestu Jāni un Zobenbrāļu ordeņa mestru Folkvīnu no vienas puses un Rīgas sindiku Albertu, t. i. namnieku pilnvaroto pārstāvi, no otras puses. Minētais sindiks apgalvojis, ka Rīgas namniekiem esot tiesība pašiem ievēlēt pilsētas soģi, tāpēc ka viņiem piederot gūdu tiesības (jus Gutorum), ko bīskaps viņiem piešķīris kopš pilsētas dibināšanas. Uz to bīskaps atbildējis, ka viņš tiešām kopš pilsētas dibināšanas esot piešķīris Rīgas namniekiem gūdu tiesības vispār un sevišķi atsvabinājis viņus no tiesas divkaujas, karstas dzelzs pārbaudījuma, muitas un krasta tiesas. Tomēr starp bīskapu un Rīgas pilsētu bija domstarpības par to, kādas īsti ir gūdu tiesības. Ar legāta Modenas Viļuma starpniecību strīdīgās puses beidzot vienojās par vairākiem noteikumiem, kuŗus tad ierakstīja izlīguma grāmatā, piem., ka namnieki var paši ievēlēt sev pilsētas soģi, ka viņi ir atsvabināti no muitas, krasta tiesas, karstas dzelzs pārbaudījuma u. t. t. Bet bez tam izlīgumā uzņēma šādu noteikumu: ja 3 gadu laikā Rīgas namnieki varēs pierādīt, ka Gotlandē dzīvojošiem vāciem pieder vēl kādas citas tiesības, tad viņi iegūs arī vēl tās, izņemot tiesību vēlēt savu svētnieku.

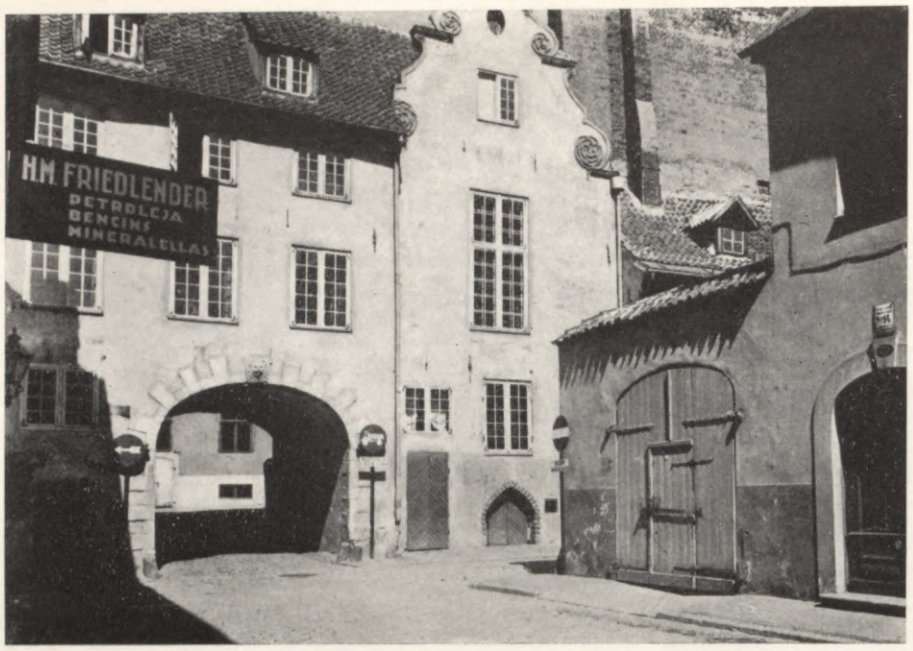

Vecie Zviedru vārti

No šī 1225. g. sastādītā dokumenta mēs iegūstam svarīgas liecības. Pirmkārt, jaunais pilsētas kungs bīskaps Alberts atzīst, ka viņš piešķīris Rīgai gūdu tiesības. Kā no beigu norunas dokumentā redzams, tās bija Gotlandē dzīvojošo vācu tiesības. Bet ir zināms, ka ar formulu „Gotlandes vācu iedzīvotāji" jāsaprot turienes vienīgās pilsētas Visbijas vācu namnieki. XII. un XIII. g. s. tirgotāju valodā Gotlande, Gūdu zeme, Gūdu krasts nozīmēja Visbiju. Tā tad bīskaps Alberts, aicinot no ārzemēm namniekus, bija piešķīris Rīgai Visbijas pilsētas tiesības.

Nav jādomā, ka šīs tiesības tika dotas vienīgi vācu labā. Bīskaps Alberts bij ieinteresēts saistīt Rīgā iespējami vairāk kapitāla un veicināt tās apgrozību, lai Rīga patiešām izaugtu par spēcīgu baznīcas valsts galvas pilsētu bīskapa vadībā. Ja nu Visbija bija izveidojusies par iespaidīgu tirdzniecības mezglu Baltijas jūrā, kur draudzīgi blakus darbojās ir vācu, ir zviedru tirgotāji, tad arī viņas tiesības varēja uzskatīt par ļoti piemērotām tirdzniecībai un namnieku kārtas attīstībai.

Rīgas namnieku sastāvs XIII. g. s., protams, bija ļoti raibs. Blakus pa jūras ceļu atbraukušiem vāciem un zviedriem mēs sastaptu te arī no sauszemes puses ienākušos leišus un krievus un tāpat ne mazāk zemes pirmiedzīvotājus latviešus un lībiešus. „Pieņēmums, ka latviešu amatnieki bijuši Rīgā no pirmām dienām un ne mazā skaitā, ir daudz ticamāks nekā apgalvojums, ka vāciešu ienācēji ienesuši amatus. Tas pats attiecināms uz tirgotājiem, arī to nebūs trūcis. Rīgas parādnieku grāmatā, no 1286. līdz 1352. g., mēs sastopam veselu rindu latviešu vārdu... Tie visi ir tirgotāji, kam Rīgas pilsēta piešķīrusi kreditu." Tā raksta prof. A. Tentelis „Senatnes un Mākslas" 1936. g. III. nr.

Rīgas tuvākā apkārtnē XIII. g. s. sākumā dzīvoja ir lībieši, ir latvieši. Kad 1226. g. pāvesta legāts nosprauda Rīgas pilsētas novada jeb tā sauktā patrimōniālā apgabala robežas, attiecīgā dokumentā ir runa arī par sēļu laukiem šai pilsētas territōrijā. Cik noprotams, sēļu jeb latviešu īpašumi Rīgas novada robežās tobrīd strauji vairojās, izspiežot lībiešus, jo šai pašā laikā pieminēti sēļu vecie un jaunie lauki pilsētas territōrijā, pie kam par viņu jaunajiem laukiem aizrādīts, ka tie vismaz pa daļai pirkti no lībiešiem.

Bet jau daudzus gadu simteņus agrāk Rīgas apkārtni apdzīvoja latvieši. Lai minam kaut Pļavniekkalna senkapus Katlakalna pagastā, kuŗu izrakumi pierāda te zemgaļu mītnes vidējā dzelzs laikmetā, no V. līdz VII. gadsimtenim. Un ja Latviešu Indriķis saka, ka bīskapa Alberta Rīga celta pie ostai izdevīgas vietas, tad būtu brīnums, ka šo ostu jau sen nebūtu izmantojuši zemes pirmiedzīvotāji un vīkingi, kas taču bieži bija sastopami Daugavas tirdzniecības ceļā. Tāpēc ir jāpieņem, ka jau priekšvācu laikos Rīgas upes ieteku Daugavā izlietoja par ostu, un, varbūt, jau vīkingu laikos pie tās pastāvēja nocietināta tirgotāju apmetne. Uz to laikam norāda arī 1610. g. pie platās Rīdziņas zemē atrastās būves no ozola un priežu baļķiem.

Par Rīgas „veco pilsētu", kas pastāvēja pirms vācu Rīgas, liek domāt arī paša bīskapa Alberta izteiciens 1220. g. dokumentā, ka viņš uzcēlis hospitāli „Rīgas jaunajā pilsētā" (in nova civitate Rigae).

Pēc prof. Fr. Baloža domām jau vismaz XI. un XII. g. s. tagadējās Rīgas vietā, senās Rīdzenes upes un „ezera" (Rīdziņas paplašinājuma) labajā krastā pastāvējusi pilsēta; vienā pilsētas daļā līdzās kādam lībiešu tirgotāju kvartālam atradies arī kuršu kvartāls, kuŗa kapulauks konstatēts tagadējās Māŗas baznīcas vietā un tuvākā apkaimē. Jau kopš vīkingu laikiem un pat vēl XIII. g. s. otrā pusē ļoti svarīgu lomu Kursas tautsaimniecībā spēlēja jūŗas kuģniecība un tirdzniecība, tāpēc arī ir saprotama kuršu tirgotāju apmešanās senā Rīgā. Un, liekas, arī ar saimnieciskām interesēm Daugavas tirdzniecībā saistāms ievērojamais kuršu uzbrukums vācu Rīgai 1210. g. 13. jūlijā, ko rīdzinieki ilgi neaizmirsa, svinot Sv. Margrietas dienu savas izglābšanās piemiņai.

Kad kuršu lielā flote rīta blāzmā parādījās pie Daugavgrīvas, visa jūŗa likās pārklāta kā ar tumšu mākoni. Neaizkardami divus pie Daugavgrīvas noenkurotos krustnešu kuģus, viņi steidzās uz Rīgu, bet te viņus vispirms pamanīja Daugavas zvejnieki un brīdināja rīdziniekus. Pilsētā sāka zvanīt lielais kaŗa trauksmes zvans, namnieki līdz ar zobenbrāļiem un

akmeņu sviedējiem, kā arī svētnieki un pat sievietes ķērās pie ieročiem. Kurši izkāpa krastā un ar lielu kaŗaspēku uzbruka pilsētai. Pie pirmiem apcietinājumiem, kas bij uzcelti laukā pilsētas vārtu priekšā, kuršiem stājās pretim lībieši un akmeņu šāvēji. Bet namnieki nodedzināja apmetni (ciemu, villam), kas atradās ārpus mūŗiem. Daži namnieki pievienojās cīņai. Daudzus kuršus ievainoja metamo mašīnu akmeņi un strēlnieku bultas. Kurši sanesa ap pilsētu visapkārt kokus, un, tos aizdedzinot, radīja milzīgas liesmas, lai tā piespiestu Rīgu kapitulēt. Bet kad rīdziniekiem ieradās palīgspēki no ārienes, kurši atteicās no pilsētas aplenkuma un aizgāja.

Šī uzbrukuma apraksts Indriķa chronikā ļauj mums nojaust, ciktāl jau desmit gadu laikā bija nocietināta jaunā Rīga, — nevien ar mūri visapkārt, bet arī ar vaļņiem kā pirmo nocietinājumu līniju. (Rīgas „vecajā pilsētā“ laikam gan ietilpa arī „ciems ārpus mūŗiem“, kuŗu pilsētnieki 1210. g. nodedzināja.) Otrkārt, redzams, ka kuršus atsita nevis vācu spēki, par kuŗiem Indriķis atzīmē, ka Rīgā atradušies tikai nedaudzi zobenbrāļi, bet gan vietējie lībieši, kas cīnījās pirmās līnijas nocietinājumos.

Tomēr tieši lielā ugunsgrēka sekas izmantoja bīskaps Alberts, 1211. g. 25. jūlijā ierādīdams un iesvētīdams Māŗas baznīcas celšanai vietu, kur agrāk pacēlās lībiešu nami, bet tagad bij palicis vairs tikai tukšs laukums (area) un viens vienīgs mūŗa nams. Atsavināto gruntsgabalu vietā Alberts piešķīra lībiešiem citus vai samaksāja par tiem naudā.

Tai pašā gadā Alberts, rūpēdamies par tirdzniecības attīstību Rīgā, piešķīra muitas brīvību visiem tirgotājiem, kas brauc uz Rīgu un citām Livonijas ostām, un atļāva katras ārzemju pilsētas tirgoņiem pašiem tiesāt savu biedru noziegumus. Bet reizē izteikta arī Rīgas atkarība no Alberta tiesas ziņā: namnieku lietas tiesā bīskapa iecelts soģis. Rīgas nauda kaļama Gotlandes naudas vērtībā.

Šai laikā bīskaps Alberts vēl bija pilntiesīgs pilsētas kungs, tāpēc Zobenbrāļu ordenis, sadalījis ar bīskapu Latviju un Lībiju, 1213. g. pra-

Rīga ap 1650. g.

sīja no bīskapa arī trešo daļu Rīgas pilsētas, it sevišķi trešo daļu no Rīgas baznīcām, desmitām, tiesas un naudas kalšanas ienākumiem. Kādu laiku šo prasību atbalstīja arī pāvests.

Nakts ugunsgrēka blāzmā 1215. g. top saskatāma daļa senās Rīgas silueta. Dega tas pilsētas kvartāls, kas vispirms bij apjozts ar mūri; starp citu sadega iekšpus mūŗa celtā pirmā Māŗas baznīca līdz ar lielo kaŗa zvanu, kas bij vēstījis 1210. g. kuršu uzbrukumu. Nodega arī bīskapa nams līdz ar kaimiņu mājām un Zobenbrāļu baznīca. Pēc koka doma (Māŗas baznīcas) nodegšanas jauno bīskapa (vēlāk: archibīskapa) katedrāli sāka celt 1210. g. nodegušā lībiešu ciema vietā, uz 1211. g. atsavinātā laukuma. Kā Indriķis savā laika grāmatā raksta, arī vecā, skanīgā kaŗa zvana vietā tika izliets jauns, vēl lielāks zvans.

Vēl 1220. gadā kā pilsētas kungs parādās bīskaps Alberts, dibinādams jaunajā Rīgā hospitāli (laikam Sv. Juŗa hospitāli) un paturēdams par to pilnīgu noteikšanu. Bet jau šai un turpmākos gados Alberts iekļuva smagos politiskos sarežģījumos un bija pat spiests atzīt Dānijas karaļa Valdemāra virskundzību. Skaitā un spēkā pieaugušie Rīgas namnieki un tirgotāji vairs negribēja pakļauties ne Albertam, ne Valdemāram un sacēlās ir pret bīskapu, ir pret dāņu soģi. Rīga cīnījās par plašāku autonomiju. To viņa arī sasniedza un dabūja tās tiesisko apstiprinājumu 1225. un 1226. g. dokumentos. Šie gadi ir laiks, kuŗā izveidojās tā Rīgas pilsētas satversme, kas paglabāja daudzas raksturīgas pazīmes līdz pat XIX. gadsimteņa otrai pusei. Rīgas jaunā satversme radās kā kompromiss starp pilsētu un bīskapu, pie kam par šķīrējtiesnesi darbojās pāvesta legāts bīskaps Modenas Viļums.

Vispirms jau 1225. g. decembrī legāts atzina, ka laicīgo lietu izspriešanai namnieki var paši vēlēt pilsētas soģi, bet amatā viņu ieved Rīgas bīskaps. Tomēr bez šīs samazinātās tiesas kundzības bīskaps vēl paturēja naudas kundzību Rīgā: bīskaps var kaldināt visāda veida pilsētas naudu, bet tai jābūt Gotlandes naudas labumā un svarā.

Otrkārt, 1226. g. martā legāts noteica Rīgas pilsētas territōrijas robežas un piešķīra tai gruntskunga tiesības šai patrimōniālajā apgabalā. Daugavas labajā krastā robeža sākās pie Doles Rumbulas, gāja taisnā līnijā līdz Gaŗās upes tiltam, no turienes līdz Ropažu ezera (tagadējā Ķīšu ezera) galam un Daugavgrīvas klosteŗa robežai; kreisā krastā robeža no Rumbulas gāja taisni līdz tuvākai vietai pie Misas, no turienes taisni līdz Gātes ietekai Lielupē, tad pa upes vidu līdz jūŗai un pa jūŗas krastu līdz Daugavgrīvas klosterim.

Treškārt, legāta Modenas Viļuma darbības laikā nodibinājās Rīgas pašvaldības augstākais organs — pilsētas padome (rāte jeb maģistrāts), un padomes locekļi (rātes kungi) pirmoreiz pieminēti 1226. g. 18. apr. dokumentā, kas ietveŗ ar legāta starpniecību noslēgtu līgumu starp Zobenbrāļu ordeni un Rīgu. Ļoti iespējams, ka tieši pāvesta legāts veicināja rātes rašanos Rīgā, tā zināmā mērā kļūdams par autonomās Rīgas dibinātāju, pretstatā bīskapam Albertam, kas Rīgu gribēja vienmēr paturēt savā kundzībā un ciešā atkarībā.

Modenas Viļums darbojās Latvijā nevis kā vācu kundzības, bet kā pāvesta un universālās Romas pārstāvis, un viņa ietekme še bija tik liela, ka Latviešu Indriķis savā chronikā, kas sacerēta legāta darbības laikā, kādā vietā uzsveŗ: „Roma diktē tiesības, bet Rīga kristī ļaudis.“ Šie vārdi gan rakstīti sakarā ar bīskapa Alberta piedalīšanos 1215. g. Laterāna koncilā.

Savas legācijas laikā Viļums rīkojās kā pilnīgs pāvesta vietnieks un valdnieks pār Latvijā un Igaunijā katoļu baznīcai pakļautajām zemēm. 1226. g. pavasarī viņš sasauca Rīgā Māŗas baznīcā vispārēju zemes saeimu, kur piedalījās „bīskapi, svētnieki, garīdznieki, zobenbrāļi kopā ar baznīcas vasaļiem un Rīgas namnieki“. Šai sanāksmē atgādinājuma dēļ nolasīja Laterāna koncila lēmumus un pieņēma vēl dažus jaunus likumus katoļu baznīcas labā. No Rīgas vēstures viedokļa ir zīmīgi, ka arī namnieku pārstāvji piedalījās šai zemes saeimā un Rīga te politiski nostājās līdzās bīskapam Albertam un Zobenbrāļu ordenim.

Patiešām, Rīga, ieguvusi politisku autonomiju, centās nostāties līdzās bīskapam un ordenim arī citādā ziņā: pilsēta prasīja sev līdzīgas tiesības iekaŗojamo zemju sadalīšanā. Tas nozīmēja, ka nevien ordenis un bīskaps, bet arī Rīga gribēja dibināt savu valsti Latvijā.

Ieilgušo strīdu izlēma legāts Modenas Viļums kā šķīrējtiesnesis un 1226. g. 11. aprīlī noteica: sadalot turpmāk iekaŗojamās zemes laicīgās kundzības ziņā, bīskapam, Zobenbrāļu ordenim un Rīgas pilsētai jādabū katram viena trešā daļa. Šāda līdztiesība tika motivēta ar ordeņa un pilsētas piedalīšanos kaŗa gājienos, gan dodot kaŗavīrus, gan pabalstot tos ar materiāliem līdzekļiem.

Bīskapam Albertam klājās kā burvja mācekļim, kas nevar savaldīt paša izsauktos garus. Kā zināms, Zobenbrāļu ordenis Rīgā tika dibināts bīskapa Alberta uzdevumā (1202.—1204. g.),

Rīga ap 1700. gadu

lai viņa rīcībā būtu pastāvīgs kaŗaspēks Livonijas baznīcas valsts iekaŗošanai un aizstāvēšanai. Bet jau dažus gadus pēc dibināšanas, proti, 1207. g. ordenis pieprasīja sev trešo daļu no visām iekaŗotām un iekaŗojamām zemēm. Ordenis panāca savu. Bet nu XIII. g. s. 20-tos gados arī Rīgas pilsēta pieprasīja sev trešo daļu no Latvijā un Igaunijā iekaŗojamām zemēm un panāca pāvesta legāta atzīšanu.

Pēc Alberta nāves arī nākošais Rīgas bīskaps Nikolajs atzina Rīgas pilsētas tiesības uz territōrijas kvoti Livonijā. Tāpat kā ordenim bīskaps Rīgai piešķīra zemi kā lēni (feodu), par kuŗu jādod uzticības zvērasts un jākalpo kaŗā. Proti, 1231. g. 9. augustā Nikolajs izlēņoja Rīgas pilsētai („namniekiem un viņu abu dzimumu mantiniekiem") ar visām laicīgas varas tiesībām trešo daļu Sāmsalas, Kursas un Zemgales, kas iekaŗota pēc 1226. g. vai kas tiks iegūta nākotnē. Pilsētas vārdā minēto lēni saņēma divpadsmit rātes kungi un solījās aizsargāt kā Rīgas pilsētu, tā arī visas Rīgas bīskapijas robežas pret ikkatru ienaidnieku.

Ir tiesa, ka Rīga drīz pazaudēja visus savus territōriālos ieguvumus ārpus patrimōniālā apgabala, tomēr aplūkotie fakti spilgti raksturo pilsētas straujo spēka pieaugumu apmēram trīsdesmit gadu laikā — no bīskapam pakundzētas tirgotāju nometnes līdz patstāvīgam polītiskam faktoram, kas palīdz bīskapam un ordenim iekaŗot Latviju un dibina savu valsti iekaŗotās zemes trešdaļā.

B. ĀBERS.

NO LATVISKĀS RĪGAS SENATNES

Jauno Rīgu ceļ uz stipriem un dziļiem pamatiem. Un lai tos rastu, bija jāizrokas cauri biezajai sārņu kārtai, kas Rīgā krājusies gadu simteņus, līdz vecās latviski lībiskās Rīgas pamatiem.

Ceļot jauno Rīgu, dienas gaismu ieraudzīja tā senā Rīga, kas likās uz visiem laikiem paglabāta zem smagiem atkritumu slāņiem.

No šīs senās Rīgas mums gandrīz nekas nebija palicis pāri, bet tagad Rīgas vēsturiskais mūzejs ir pārpildīts ar priekšmetiem, kas raksturo līdz šim gandrīz pilnīgi nepazīstamo Rīgas kultūru no X. līdz XVIII. g. s. Atrasto priekšmetu starpā ir daudz latviešu nācionālo priekšmetu, kādu mums Rīgā līdz šim bija ļoti maz.

Tomēr tas nav pats svarīgākais. Pēdējo gadu izrakumi, sevišķi Daugmalē un Talsos, ir devuši ārkārtīgi plašus materiālus par latviešu biezi apdzīvotu vietu resp. pilsētu kultūru IX.—XIII. gadu simteņos, t. i. ap vācu ienākšanas laiku. Ar to mums arī noskaidrojas latviešu pilsētu kultūrālā seja un tradicijas un rodas iespēja salīdzināt Rīgas dzīvi un kultūru šai un nākošos gadu simteņos ar veco latviešu pilsētu kultūru.

Līdz šim mums sludināja, ka Rīgu esot dibinājuši sveši ļaudis, kas nākuši šeit ar savu svešu kultūru, kas augstu pacēlusies pāri pār latviešu pilsētu kultūru un krasi no tās atšķīrusies.

Archaioloģiskie izrakumi šādu krasu lūzumu ne pašas Rīgas kultūrā, ne arī latviešu pilsētu kultūrā vācu ienākšanas laikā neapstiprina. Gluži otrādi. Rīgas kultūrā XIII.—XVII. g. s. ļoti skaidri saskatāmas tās pašas latviešu pilsētu kultūras tradicijas, kādas novērojamas latviešu pilsētās IX.—XIII. g. simteņos, t. i. Rīga izaug un attīstās kā latviska pilsēta, latviešu kultūras tradicijās.

Arī priekš vācu ienākšanas latviešu pilsētām nav sveši ne importēti priekšmeti, ne arī Eiropas kultūras ietekme. Šī ietekme ar tirdzniecības straujo uzplaukumu Rīgā stipri pieauga, bet tomēr savas latviskās tradicijas līdz XVI.—XVII. g. s. Rīgas kultūra rūpīgi uzglabā.

Par to nav arī ko brīnīties. Ne tikai vairākums Rīgas iedzīvotāju bija latvieši, bet arī vairākums amatnieku, un tikai XVII. g. s. beigās un XVIII. g. s. sākumā izdevās no cunftīgiem amatiem izspiest latviešus.

Un šie latviešu amatnieki turējās stingri pie savām latviešu tradicijām, neatsakoties no tādu technisku ieguvumu izmantošanas, ko deva Rietumeiropas kultūra. Tāpat arī Rīgas latviešu iedzīvotāji nebūt necentās atsviest savas sentēvu parašas un pārņēma no Rietumeiropas parašām un lietām tikai to, kas bija derīgs un saskanēja ar latviešu tradicijām. Tādā kārtā izrādījās, ka vēl XVIII. g. s. beigās un XIX. g. s. sākumā Rīgas latvieši staigāja savā īpatnējā nācionālā tērpā un tiem bija savas īpatnējas nācionālas rotas, ko darināja latviešu saktu kalēju amats Rīgā.

Cik lielu ietekmi uz pārējo latviešu materiālo kultūru atstāja šie Rīgas latvieši, rāda tas, ka XIX. g. s. sākumā, kad izzuda latviešu tautiskie tērpi un rotas Rīgā, tie izzūd arī Zemgalē un citās vietās, un arī tur ļaudis sāk ģērbties pēc Rīgas modes, galvenā kārtā Rīgas latviešu jaunās modes.

Ja līdz šim Rīgas nācionālos tērpus un rotas materiālu trūkumu dēļ ignōrēja, tad tas ir novedis mūsu etnografijā pie nevēlamām parādībām. Latviešu greznākās rotas lietas, ko varēja, saprotams, iegādāties tikai pārtikušie Rīgas lat-

Rīgas pils tornis ar Valsts Prezidenta standartu

vieši, palika pilnīgi neievērotas. XVIII. g. s. katram Rīgas pārtikušam latvietim bija zelta saktiņa un nereti pat vairākas, kas mūsu etnogrāfijā bija gandrīz nepazīstamas, tāpat par nācionālu rotu uzskatīja bronzas un misiņa jostas, kamēr Rīgā katrai pārtikušai latvietei bija sudraba josta līdz 4 mārciņu smagumā. Nebija pazīstami arī Rīgas samta ņieburi ar zelta tresēm un sudraba pogām. (Sk. J. Straubergs, Latviešu saktu kalēju amats un Rīgas latv. rotas. Senatne un Māksla 1938. III.) Tam, ka Rīga arī pēc vācu ienākšanas paliek latviska pilsēta, ir latviešu vēsturē un sevišķi latviešu pilsētu vēsturē milzīga nozīme. No vienas puses šie Rīgas izrakumi dod mums to pāreju no aizvēstures uz vēsturi, kā mums līdz šim trūka. Tie arī rāda, ka veco latviešu pilsētu kultūra, kad šīs pilsētas, vāciem ienākot, zaudē savu administrātīvo nozīmi, panīkst un pazūd, turpina pastāvēt, ka Rīga uzsūc latviešu amatniekus no visas Latvijas un tie ne tikai turpina darbu vecajās latviešu tradicijās, bet viņu darbs šeit izveidojas vēl plašāks un dziļāks.

Beidzot šie paši izrakumi arī rāda, ka Rīgā grūti atrast starpību vienkāršo latviešu un vāciešu kultūrā, un bieži bija tā, ka nevis latvieši piemērojās vācu prasībām un kultūrai, bet tieši otrādi — vācieši pielāgojās latviešu kultūrai.

Kopā ar Daugmales un Talsu izrakumiem Rīgas izrakumi atveŗ mums pilnīgi jaunu lapas pusi latviešu pilsētu vēsturē un no jauna rāda, ka par kādu Rīgas dibināšanu 1201. gadā nevar būt nekādas runas.

Jautājums par Rīgas dibināšanu ir jau iztirzāts citā vietā, tādēļ tikai īsumā atgādināšu, kā un kad ir radies uzskats, it kā Rīgu dibinājis bīskaps Alberts 1201. gadā.

Parasti domā, ka šis uzskats par Rīgas dibināšanu 1201. gadā pastāv no veciem laikiem un dibinās uz vecām tradicijām. Jo daudziem nav zināms, ka šis 1201. gads ir Baltijas vācu vēsturnieku XIX. g. s. izgudrojums, kas runā pretim vecajām Rīgas tradicijām, bet zināmu ideoloģisku motīvu dēļ tika pēdējā gadu simtenī no šīm vācu aprindām ar visiem līdzekļiem kultivēts.

Rīgā, ne arī citur vēl XIX. g. s. sākumā 1201. gads kā Rīgas dibināšanas gads nav pazīstams. Pazīstamā Tallinas Intelmana rēķinu grāmatā, kas iznāca 1736. gadā, 43. lpp. aprēķina pilsētu vecumu, un tur kā Rīgas dibināšanas gads minēts 1223. g. Tāpat arī „Rigische Rechenbuch" dažādos izdevumos (sk. R. R. 1769. g. izdevumu 55. lpp. un Rig. Rechenb. 1805. g. izd. 55. lpp.) minēts tas pats gads, un tā ir grāmata, ko izdod pēc Rīgas rātes pavēles un ko lieto visās Rīgas skolās.

Sv. Pēteŗa baznīca

Nav šaubu, ka 1223. gads, kas minēts šais izdevumos, ir Rīgas rātes un vispārīgi XVIII. g. s. atzītais Rīgas dibināšanas gads, kas balstījās uz vecām Rīgas tradicijām.

Nav grūti arī atšifrēt šī gada vēsturisko nozīmi Rīgas dzīvē. Ap 1221. gadu Rīgā uzliesmo

Eka konvents un sv. Jāņa baznīca no Skārņu ielas

cīņa pret bīskapu Albertu un viņa iecelto soģi, cīņa par pilsētas pašvaldību. 1225. gadā Rīgā jau darbojās pilsoņu vēlētā rāte. Par to, kad šī rāte sākusi darboties, dokumenti nav uzglabājušies, bet ļoti daudz motīvu ir par to, ka Rīga ieguvusi savas pilsētas tiesības un savu pirmo vēlēto pilsētas pārvaldi 1223. gadā.

Rīgas vecās tradicijas Rīgas dibināšanu tā tad attiecina uz 1223. gadu, t. i. uz to gadu, kad Rīga ieguva vai nu ar bīskapa piekrišanu, vai bez tās, pilsētas tiesības un kad ievēlēja pirmo rāti. Tirdzniecības pilsētām, kuŗas pamazām izaug no apdzīvotām vietām un tirgiem, tā gandrīz ir vienīgā un formāli pareizā izeja.

Un arī tagad mēs tālāk neesam tikuši. Vienīgā atbilde, ko mēs par Rīgas dibināšanu varam dot, ir tā, ka Rīga kā pilsēta juridiski pastāv no 1223. gada. Ja mēs jautāsim, kad faktiski dibināta Rīga, tad vispirms mums būs jāizšķiŗas par to, ko saukt par Rīgas dibināšanu. Vai momentu, kad Rīgas vietā pirmais iedzīvotājs uzcēla savu mitekli; vai to, kad te parādījās pirmais ciems; vai to, kad parādījās pirmais Rīgas apcietinājums „vecais kalns"; vai to, kad Rīgas ostā iebrauca pirmais vikingu kuģis; vai to, kad iebrauca pirmais vācu kuģis; vai to, kad parādījās pirmie vācu kaŗotāji; vai to, kad bīskaps uzcēla savu pili?

Katrs no šiem notikumiem ir svarīgs moments Rīgas pilsētas attīstībā, bet lielāko daļu no tiem pat nav iespējams datēt, un nav pamata kādu no tiem sevišķi izcelt un nosaukt to par dibināšanu. Kādām aprindām bija svarīgi Rīgas dibināšanu attiecināt uz laiku, kad Rīga palika par vācu iekaŗotāju bazi, un tā radās 1201. gads.

* * *

Nav uzglabājušās ziņas arī par Rīgas iedzīvotāju kristīšanu un pirmām Rīgas baznīcām. Vienīgi vecais Rīgas birģermeistars Nīenštets, balstoties uz vecām Rīgas tradicijām, stāsta, ka bīskaps Meinhards vispirms apmeties Rīgā, kristījis vietējos iedzīvotājus, iemācījies viņu valodu un tad tikai devies uz Daugavas lībiešu centru Ikšķili. Indriķa chronika stāsta plaši par Daugavas lībiešu atgriešanu pie kristīgās ticības, bet par Rīgas un apkārtnes iedzīvotāju atgriešanu nemin ne vārda. Ka Daugavas tirdzniecieciskos centros kristīgā ticība izplatīta jau stipri agri, to rāda arī Daugmalē izraktie kristīgā kulta priekšmeti. Rīgas lībieši jau bīskapa Alberta pirmos valdības gados piedalās aktīvi kaŗa gājienos pret pagāniem.

Tādā gadījumā Rīga bija kristīga jau priekš vācu uzkundzēšanās, un jau lībiešu latviešu laikā Rīgā bija savas baznīcas. Vecākā Rīgas baznīca ir Pēteŗa baznīca. Šī baznīca visos laikos ir bijusi Rīgas pilsētas oficiālā baznīca un arvienu pilsētas īpašums. Visi svinīgie dievkalpojumi un ceremonijas, kas bija saistītas ar Rīgas pilsētu, notikās šai baznīcā. Pēteŗa baznīcas kā Rīgas galvenās baznīcas mācītāji arvienu ir pirmā vietā, un Pēteŗa baznīcas virsmācītājs ir Rīgas mācītāju prīmārs un superintendents.

Šīs Pēteŗa baznīcas privilēģijas ir ļoti vecas. Kad 1209. gadā Jersikas karalis ierodas Rīgā, lai nodotu lēņu zvērestu bīskapam Albertam, tas jānodod Rīgas vācu un lībiešu iedzīvotāju klātbūtnē Rīgas oficiālās Pēteŗa baznīcas pagalmā.

Rīgas rāte ne tikai rūpējās par šīs baznīcas remontiem un uzturēšanu kārtībā, bet arī izdod atļaujas altāŗu celšanai šai baznīcā, un vispārīgi, par spīti bīskapa mēģinājumiem sagrābt baznīcu savās rokās, patur šīs baznīcas saimnieka tiesības. Tāpat arī Rīga uztur un pārvalda pie šīs baznīcas nodibināto Pēteŗa skolu.

Jau Liborijs Bergmans savā Rīgas baznīcu vēsturē Pēteŗa baznīcu atzīst par vecāko Rīgas baznīcu, un šīs baznīcas privilēģijas varēja rasties, kā vecākās Rīgas baznīcas privilēģijas, vēl tai laikā, kad bīskapa sēdeklis atradās ārpus Rīgas.

Par pašu Pēteŗa baznīcas nosaukumu Bruinings aizrāda, ka šis nosaukums varēja rasties Brēmenes un Hamburgas ietekmē, kuŗu patrons

bija sv. Pēteris, un tai laikā, kad Livonija vēl atradās zem Brēmenes archibīskapa.

Bet bīskapa Alberta laiks vairs nav tas, kad Brēmene Rīgas tirgū ieņem redzamu vietu. Pats bīskaps Alberts kratās vaļā no Brēmenes archibīskapa virskundzības, un 1213. gadā pāvests šo virskundzību atceļ, piezīmējot, ka tā sen jau nepastāvot. Brēmenes ietekme Rīgas dzīvē vislielākā ir Meinharda laikā, un šis arguments liecina par to, ka Pēteŗa baznīca nodibināta jau XII. g. s., bīskapa Meinharda laikā.

To, ka Pēteŗa baznīca dibināta Rīgā jau tai laikā, kad Rīga piederēja lībiešiem un latviešiem, liecina arī ciešās veco latviešu brālību saistības ar Pēteŗa baznīcu, kas nekad nevarētu rasties, ja šī baznīca būtu radusies kā vācu baznīca vācu laikā.

Vecākās latviešu brālības nastnieku patroni ir sv. Pēteris, Erasms un Kristaps, un tiem ir savs altāris un vikārija Pēteŗa baznīcā, un tā ir vienīgā brālība, kuŗas patrons ir Pēteris.

Nastnieku (vēlāk sāls nesēju) amata lādē uzglabājusies Rīgas virsbīskapa Silvestra 1464. g. 21. okt. privilēģija, ar kuŗu tas piešķiŗ cienījamiem nastnieku amata vecajiem un cienījamai svētās miesas brālībai lēņu tiesības un patronātu par altāri un vikāriju, ko tie nodibinājuši Sv. Pēteŗa baznīcā un apdāvinājuši ar bagātām dāvanām, ar tiesībām pieņemt un atlaist mācītājus.

Arī liģeŗiem bija savs altāris Pēteŗa baznīcā. Tā tad Pēteŗa baznīca ir dibināta kā latviešu un lībiešu baznīca jau XII. g. s. un savas latviskās tradicijas uzglabā līdz reformācijai.

Bet arī reformācijas sākumā Pēteŗa baznīcā ir pirmā latviešu luterāņu draudze, un šīs draudzes pirmie mācītāji ir reformācijas vadoņi Rīgā, brāļi Jēkabs un Andreļs Knopkeni, kas ir nastnieku amata mācītāji jau 1518. gadā.

Kad pēc reformācijas nodibinājās pirmā palīdzības kase, kas uzņēmās tos sociālos pienākumus, ko līdz šim veica katoļu baznīca, tad šīs kases pārvaldē ieiet arī latviešu pārstāvis, nastnieks Celle.

Tikai tad, kad vācu draudze no Jēkaba baznīcas pārnāk uz Pēteŗa baznīcu un abas latviešu draudzes pāriet Jēkaba baznīcā, šī vecu vecā latviešu Pēteŗa baznīca, kas dibināta kā latviešu baznīca un ar kuŗu saistīta kā latviešu kristīšana Rīgā, tā arī pirmās latviešu luterāņu draudzes dibināšana, pāriet vācu rokās.

Otra Rīgas baznīca, kas dibināta XII. g. s. latviski-lībiskā Rīgā, ir Pāvila baznīca. Tā ir latviešu zvejnieku ciema baznīca, kas atradās Daugavas krastā un kuŗu zemi atpirka bīskaps Alberts, tajā vietā dibinot savu sētu un Māŗas baznīcu. Kad iedzīvotāji šo vietu atstāja, tie pārgāja uz Jaunpilsētā nodibināto Jēkaba baznīcu, bet Pāvila baznīca, kas atradās netālu no Māŗas baznīcas, apm. Šāļu un Rōzena ielas stūrī, pārgāja Māŗas baznīcas mūku rīcībā. Tikai tad, kad pilsētai izceļas konflikts ar bīskapu, pilsēta 1383. gadā atņem bīskapam šo baznīcu kā vecu pilsētas īpašumu. Savas pretenzijas uz Pāvila baznīcu kā vecu pilsētas īpašumu pilsēta ceļ jau XIII. g. s. vidū.

Bruinings (Mitteil. XIX. 514.), analizēdams Pāvila baznīcas stāvokli, atrod, ka grūti ir izskaidrot šo baznīcu kā Māŗas baznīcas blakusbaznīcu un ka tā nevar būt daudz vēlāk celta kā Māŗas baznīca.

Tās tad būtu abas pirmās latviešu baznīcas Rīgā. XIII. g. s. Pāvila baznīcas vietā nāk klāt jauna pilsētas baznīca — Jēkaba baznīca, kas apkalpo Jaunpilsētas iedzīvotājus, un latvieši no Pāvila baznīcas pāriet uz šo baznīcu. Tāpat arī uz šo baznīcu pāriet Mazās Ģildes amatnieki. Tā tagad pamazām pārvēršas par svarīgāko latviešu centru un rīkojumus latviešu valodā nolasa šai baznīcā. Pēc reformācijas ap

Sv. Jāņa baznīcas iekšiene

1530. gadu uz Jēkaba baznīcu pāriet arī Pēteŗa baznīcas latviešu draudze un tā paliek par svarīgāko garīgās kultūras centru ne tikai Rīgas latviešiem, bet arī visai Latvijai. Jēkaba baznīca ilgi nepaliek latviešu rokās, jo 1581. gadā to nodod katoļiem. Tas noved pie lielākās Rīgas revolūcijas, tā sauktiem kalendāra nemieriem, un uz kādu laiku Jēkaba baznīca no jauna nokļūst latviešu rokās, bet pēc revolūcijas vadoņu notiesāšanas latviešu draudze galīgi pāriet uz Jāņa baznīcu, kas celta XIII. g. s. vidū kā dominikāņu klosteŗa baznīca, bet reformācijas sākumā tika pārvērsta par noliktavu un pat par lopu kūti. Tā arī paliek Rīgas latviešu galvenā baznīca līdz mūsu dienām. Viņai drīz vien pievienojas divas ārpilsētas latviešu baznīcas: Ģertrūdes un Jēzus. Šīs baznīcas celtas, lai apmierinātu to latviešu vajadzības, kas plašā skaitā XVII. g. s. sāk apmesties Rīgas ārpilsētās.

* * *

Archaioloģiskie izrakumi, kā arī vecās skandinaviešu sagas rāda, ka latvieši nebūt nebija noslēgušies no ārpasaules, bet atradās dzīvos sakaros ar apkārtējām tautām. Latvieši kultūras attīstībā ietilpst ziemeļu tautu grupā. Šo ziemeļtautu kultūra, sākot ar vidējo dzelzslaikmetu, strauji attīstās, bet vēlajam dzelzslaikmetam iestājoties, nokļūst stiprā latīņu kultūras ietekmē un kristīgās ticības izplatīšanās iet straujiem soļiem uz priekšu. Pēc tam, kad vācieši bija sagrāvuši un izlaupījuši Romas impēriju, šo klasiskās kultūras sargu un šūpuli, Romas katoļu baznīca palika par šīs kultūras atlieku glabātāju, un šai kultūrai arī šai prīmitīvā veidā ir tik milzīgs spēks, ka tā neapturami pakļauj vienu pēc otras ziemeļu kultūras zemes.

Latvija jau priekš vācu uzkundzēšanās bija ceļā uz kristīgo ticību un agrāk vai vēlāk bez kādiem varas darbiem pati būtu piegriezusies kristīgai ticībai, jo ceļu uz šo ticību tā bija jau atradusi patstāvīgi.

Visas ziemeļu kultūras tautas, sākot ar vāciem, skandinaviešiem un beidzot ar baltu tautām, nosēdās pie latīņu kultūras ābeces, lai svešā valodā piesavinātos klasiskās kultūras gudrības un kopā ar to rastu drošus jaunus pamatus savas kultūras attīstībai.

Šis skolniecības laikmets ilgst gandrīz veselu gadu tūkstoti. Jo tikai XIX. g. s. jaunās nācionālās kultūras droši nostājās uz savām kājām. Vēl XVIII. g. s. Vācijā valda latīņu un franču kultūras hēgemonija. Šai kultūras skolā latviešiem bija jāmācās ļoti nelabvēlīgos apstākļos. Tā kā tiem gandrīz viss bija nolaupīts, tad nebija iespējams skolu kārtīgi apmeklēt, un zināšanas pa lielākai daļai bija jāiegūst ne tieši no skolas meistariem, bet no vecākiem skolas puikām.

Ka šī mācība nevarēja būt sevišķi laba un sistēmatiska, tas pats par sevi saprotams, un beidzot tā iznāca arī ļoti dārga, jo vecākie skolnieki nesaudzīgi izmantoja jaunākos un nekad neaizmirsa lielīties ar to, ko tie jaunākajam devuši. Tai pašā laikā tie rūpīgi raudzījās, lai jaunākais neiemācītos par daudz un nepārsniegtu viņus zinībās.

Un tomēr visi šie nelabvēlīgie apstākļi nenomāca latviešu garu. Tie nebūt nepalika kultūrā tik tālu atpakaļ, kā to vēl tagad viens otrs domā, bet gandrīz soli pa solim sekoja pārējo ziemeļu tautu sasniegumiem.

Tas sevišķi skaidri redzams, ja salīdzina latviešu literātūras izveidošanās gaitu ar vācu literātūras attīstību. Distance šeit starp abām kultūrām parasti nemaz tik liela nav un bieži pavisam niecīga.

Latviešu literātūras šūpulis ir Rīga. Tas vēl līdz šim laikam ir maz uzsvērts, jo Rīgas latviešu dzīve bija maz pazīstama.

Tāpat kā vācu un pārējo ziemeļu tautu, arī pirmā latviešu literātūra ir garīgā literātūra. Lai gan katoļu ticība visās zemēs dievkalpojumus noturēja latīņu valodā, tomēr bez ļaužu pamācības viņu mātes valodā nevarēja iztikt. Tādā kārtā nācās kā misionāriem, tā arī paras-

Jēzus baznīca

Māŗas baznīca no 15. maija laukuma puses

tiem latviešu draudžu priesteŗiem prast latviešu valodu. Nācās šai valodā spredikot, laulāt, sūdzēt grēkus, skaitīt lūgšanas, un tā tad bez mātes valodas iztikt nevarēja pie draudzes apkopšanas. Rīgā mēs jau XV. g. s. sastopam katoļu draudzes sevišķus latviešu spredikotājus. Laba daļa priesteŗu bija arī latvieši, jo skolās, kuŗās gatavoja priesteŗus, un Rīgā tāda bija Doma skola, uzņēma zēnus bez tautību atšķirības, un šīs skolas apmeklēja daudzi trūcīgu vecāku bērni. Tomēr no priekšreformācijas latviešu rakstiem nekas nav uzglabājies.

Vienīgais, kas uzglabājies, ir latviešu brālību grāmatas, un tās dod ļoti svarīgas ziņas ne tikai par Rīgas latviešu dzīvi, bet par Rīgas dzīvi vispārīgi. Izrādās, ka Rīgas latviešu sabiedriskā dzīve jau XV. g. s. ir ļoti dzīva un latvieši ļoti aktīvi piedalās kā baznīcas dzīvē, apgādājot savus altāŗus un vikārijas, bet plaši arī rūpējas par saviem biedriem un tiem ir stingri reglāmentēta saviesīgā dzīve.

Tomēr par kaut kādiem nopietnākiem darbiem mātes valodā priekš reformācijas nav ko runāt, tā bija tikai papildu valoda, un tulkojumiem latviešu valodā šai laikā ir nejaušs raksturs.

Bet kad nāk reformācija ar dievkalpojumiem mātes valodā, latviešu valoda Rīgas baznīcās sāk skanēt varbūt pat ātrāk kā vācu. Nav jāaizmirst tas, ka reformācijas pirmie sludinātāji Rīgā ir brāļi Knopkeni, kas ir Pēteŗa baznīcas latviešu draudzes mācītāji, un iespējams, ka daži no mūsu pirmajiem garīgiem tekstiem ir Knopkenu tulkoti.

Latviešu 1585. g. un 1615. g. katķisma izdevumos, baušļu, lūgšanas un ticības apliecības teksti ir vecāki par Lutera mazā katķisma tekstiem, un tie radušies tā tad jau priekš 1530. g., kad pirmais latviešu katķisms Ramma redakcijā parādās jau iespiestā veidā kā pirmā latviešu grāmata.

1537. gadā parādās jau pilnīgs Jēkaba baznīcas mācītāja Eka tulkots Lutera mazais katķisms, un tā tad jau no paša sākuma latviešu literātūra bez kāda nokavējuma seko vācu literātūrai.

Un tas arī ir pilnīgi saprotams: dievkalpojumus vajadzēja noturēt kā latviešu, tā vācu valodā, un abās valodās tad arī radās nepieciešamā literātūra.

Pirmās latviešu iespiestās literātūras centrs ir Jēkaba baznīca. Vēlāk, kad Jēkaba baznīcu atdod katoļiem, šis centrs pāriet uz Jāņa baznīcu Rīgā. Rīga par šo reformācijas un latviešu literātūras centru paliek dabiski tādēļ, ka tā

gandrīz ir vienīgā vieta Vidzemē, kuŗā jau no paša reformācijas sākuma bija kārtīgi noorganizētas latviešu draudzes. Kokneses prāvests Grajs XVII. g. s. otrā pusē kādā ziņojumā raksta, ka Lutera mācība, kas pēc reformācijas ievesta Rīgā un citās pilsētās, pēc zviedru uzvaras XVII. g. s. sākumā ievesta arī pārējā Vidzemē, un mums tam arī jātic, jo poļu valdības laikā Vidzemē reformāciju neizdevās izvest, un tikai retās vietās muižu īpašnieki bija pieņēmuši luterāņu mācītājus vai pat par tādiem bija likuši Jēkaba latviešu draudzes mācītājiem izskolot savus zemniekus latviešus.

Rīgā turpretim pastāvēja divas kārtīgas latviešu draudzes ar diviem virsmācītājiem un diviem diakoniem. Tikpat mācītāju bija arī vācu draudzēm. Un drīz vien pēc reformācijas Jēkaba baznīcas mācītāju rīcībā ir rokrakstā latviešu rokas grāmata (daļa iespiesta), kur sakopots viss, kas latviešu dievkalpojumiem vajadzīgs: katķisms divos variantos, dziesmu grāmata un evanģeliju un epistulu grāmata.

Rīgas senceltne

Šīs Jēkaba baznīcas rokas grāmatas nozīme latviešu literātūrā ir ļoti liela. Šo rokas grāmatu var apzīmēt par latviešu literātūras pirmavotu. Abu pirmo iespiesto latviešu rokas grāmatas izdevumu pamatā ir šī Jēkaba baznīcas rokas grāmata.

Pirmās latviešu rokas grāmatas izdevēji 1586. g. izlietoja materiālus, ko bija savācis mirušais Dobeles mācītājs Johans Rivijs. Izrādījās, ka šis Rivijs savas garīdznieka gaitas sācis Rīgas Jēkaba baznīcā kā palīgmācītājs pie Eka, kam pieder lieli nopelni Jēkaba baznīcas rokas grāmatas sastādīšanā. Rivijam kā palīgmācītājam ne tikai bija šīs latviešu rokas grāmatas manuskripts pieejams, bet viņa uzdevumos ietilpa arī šīs grāmatas pārrakstīšana, un viegli bija pārrakstīt kādu šīs grāmatas eksemplāru savām vajadzībām.

Kad Rivijs ir spiests no Rīgas aiziet, viņš paņem līdz Jēkaba baznīcas rokas grāmatas norakstu, kam toreiz ir ļoti liela vērtība. Pēc Rivija nāves šos materiālus pārņem mācītāju komisija, kam uzdots rūpēties par rokas grāmatas iespiešanu. Šīs komisijas priekšgalā nostājas Iecavas mācītājs Mike, dzimis rīdzinieks un cēlies no latviešu ģimenes. Tādā kārtā pirmās latviešu rokas grāmatas izdošanā, kaut arī šī grāmata iznāk Karaļaučos un to izdod kurzemnieki, Rīgas līdzdalība ir ļoti liela.

Jēkaba vai tajā laikā jau Jāņa draudzes rokas grāmatu iespiež pilnīgi tikai 1615. gadā pie Mollina Rīgā. Sevišķi vērtīga šai izdevumā ir dziesmu grāmata, kas dod iespēju izsekot latviešu garīgās dziesmas attīstībai, sākot ar reformāciju līdz grāmatas iespiešanai.

Šīs grāmatas dziesmu tekstu analize rāda, ka līdzās Rīgas vācu dziesmu grāmatai augusi latviešu dziesmu grāmata. Ap 1537. gadu Eka laikā šī dziesmu grāmata jau tik pilnīga, ka pilnīgi var apkalpot dievkalpojumus, bet nākošie mācītāji un diakoni Sterbels, Dāle, Tims, Sūriņš čakli papildina tās saturu ar jaunām modernākām dziesmām, un 1615. g. dziesmu grāmatā netrūkst tādu dziesmu, kas Rīgas vācu dziesmu grāmatu līdz šim pazīstamos izdevumos līdz 1615. g. nav sastopamas, bet ņemtas no kādiem pazudušiem Rīgas dziesmu grāmatas izdevumiem, kas iznākuši ap 1615. gadu.

Latviešu vecās garīgās literātūras pētniekam un arī katram, kas paņem šos rakstus savās rokās, duŗas acīs šo pirmo rakstu neiespējamā rakstība un valoda.

Bet lielākā daļa no šiem kritiķiem nav paguvuši apskatīt tos vācu orīģinālus, no kuŗiem tulkotas šīs pirmās grāmatas, jo tad tie redzētu, cik neizkopta ir vācu literāriskā valoda un

rakstība XVI. g. s. Vācu garīgos rakstos neievēro elementārākos gramatikas likumus, jauc kopā lejasvācu ar augšvācu, un tā saukto „schreibmeisteru“ rakstības likumi un receptes ir tiešām apbrīnojami. Ka vācu neizkoptā rakstība un valoda ir stingri kropļojusi XVI. g. s. latviešu valodu un rakstību, tas nav apšaubāms.

Latviešu grāmatniecības attīstību veicina sevišķi Rīgas pilsētas tipografija. Šo tipografiju Rīgas pilsēta nodibina 1588. gadā, t. i. priekš 350 gadiem.

Pirmais Rīgas pilsētas grāmatu iespiedējs ir Nikolajs Mollins, kas 1588. g. ierodas Rīgā un iesāk savu darbību un turpina to līdz 1625. gadam. No Mollina iespiestiem darbiem ir zināmi 160, no kuŗiem 117 ir latiņu valodā, 37 vācu valodā un 3 latviešu valodā. Tā tad no Mollina iespiestām grāmatām 73% ir iespiestas latiņu valodā, 23% vācu un 2% latviešu valodā. Šis saraksts rāda, ka vācu valoda Rīgā vēl lielā cieņā Mollina laikā nav un tā tāpat kā latviešu vēl ir tikai vienkāršu ļaužu valoda.

Sarakstā atzīmētās latviešu grāmatas nav nekas cits, kā 1615. gadā pie Mollina iespiestā latviešu rokas grāmata, kas sastāv no trim daļām: katķisma, evanģelija ar epistulām un dziesmu grāmatas. Ar šo grāmatu Mollins bija sevišķi lepns, un šīs grāmatas iespiešana bija liels notikums. Mollins šo izdevumu veltī rātei, rātes kungiem, kā arī ģildēm un melngalvjiem un no pēdējiem saņem par šo izdevumu gratifikācijas.

Ar šo izdevumu bija pārvarētas ne tikai tās grūtības, kas bija saistītas ar pirmās grāmatas iespiešanu jaunā valodā, bet šis darbs ir arī viens no lielākiem Mollina iespiestiem darbiem. Ja vēl ņem vērā to, ka šis 70 lokšņu biezais darbs tika iespiests daudz lielākā eksemplāru skaitā kā nedaudzie biezie vācu un latiņu darbi, tad to varam atzīmēt par Mollina lielāko iespiedumu.

Jāatzīmē arī tas, ka šo grāmatu Mollins ir izdevis divreiz, lai gan no jauna pārspiesti ir tikai virsraksts un priekšvārds.

Pēc Mollina Rīgas pilsētas tipografijas vadību pārņem Šrēders un to vada laikā no 1625. līdz 1657. gadam. Ka Šrēdera laikmetā kultūrālās prasības jau ir citas, to rāda viņa izdotās grāmatas. Latiņu izdevumu skaits pastāvīgi mazinās, bet pieaug iespiesto vācu un latviešu grāmatu skaits. Ja Mollina laikā iespiež tikai latiņu skolas grāmatas, tad Šrēders jau vislielāko vērību piegriež vācu skolu grāmatām un izdod Vedemeijera (1627., 1637. un 1647. g.) un Langes (1650. g.) rēķinu grāmatas, to pašu autoru

Vējdzirnavas Brīvdabas mūzejā

ticības mācības grāmatas, dziesmu grāmatas skolas bērniem u. t. t.

Pirmo latviešu iespiedumu trūkumi jau tik skaidri, ka Šrēders neuzdrošinās tos pārspiest agrākā veidā. Ja vēl Mollins varēja apmierināties ar veco manuskriptu iespiešanu, jo bija nepieciešams latviešiem kaut ko dot, tad tas bija tais laikos, kad vēl arī vācu izdevumos maz vērības piegrieza gramatikai. Tagad kopā ar vācu gramatiku arī latviešu gramatika un pareizā valoda bija nākusi dienas kārtībā. Jaunās rokas grāmatas redaktoram tā tad uzstādītas stingras prasības, un neviens negrib šo atbildīgo darbu uzņemties. Beidzot atrodas vīrs, kas uzņemas jaunās rokas grāmatas redakciju un kas to arī godam veic. Šis vīrs ir Mancelis.

Par šo latviešu rokas grāmatas (vademēkuma) izdevuma rediģēšanu Šrēders šīs rokas grāmatas 1631. g. izdevuma priekšvārdā stāsta sekojošo:

„Latviešu jeb nevācu grāmatu es darbu sākot atradu maz un tur bija ne tikai lieli ortografijas trūkumi, bet arī tulkojums bija nesaprotams un neskaidrs. Tādēļ es atzinu par vaja-

dzīgu šo nabaga un pa daļai vēl pagāna zemnieku ļaudīm nepieciešamo grāmatu izdot un iespiest viņu dabīgajā, tīrā un saprotamā valodā, lai tiem Dieva svētos vārdus varētu biežāki priekšā lasīt un lūgties un dotu vairāk iespējas tos dzirdēt, mācīties un pēc tiem dzīvot. Tādēļ es sirsnīgi lūdzu vienu otru šo latviešu grāmatu korriģēt un izlabot, bet tie atteicās, vieni tādēļ, ka vecuma dēļ nevarot šo smago darbu uzņemties, otri negribēja citiem priekšā steigties. Tā kā grāmatu krājumi gāja uz beigām un es ilgāki gaidīt nevarēju, tad griezos pie ļoti cienīgā Juŗa Manceļa kunga, par kuŗu man daudzi lauku mācītāji stāstīja, ka tas ne tikai šo valodu nopietni studējis, bet arī salīdzinot ar citiem šai valodā ir ļoti stiprs un to labi zina. Manu lūgumu šo darbu Dievam par godu un daudz dvēselēm par svētību, pēc tam kad dzirdēja, ka citi ir atteikušies, viņš arī pieņēma, ar prieku pie šī darba ķērās un pabeidza, un es nešaubos, ka šis darbs būs viņa meistara cienīgs. Viņš pārtulkoja arī Sīraka gudrības grāmatu, stāstus par Jeruzalemes izpostīšanu un daudzas skaistas kristīgas dziesmas, kas līdz tam laikam vēl latviešu valodā nebija sastopamas, kas arī šeit iespiestas.

Tā kā minētais Manceļa kungs atzina par nepieciešamu, lai dabīgo latviešu valodu varētu pareizi izrunāt un izlasīt, ievest strīpotus burtus, arī es tam piekritu. Tas bija grūts darbs, jo nevarēja atrast pasaulē neviena tāda burtu lējēja, kas šādus strīpotus burtus gatavotu, un biju spiests pats sagatavot formas un palikt par burtu lējēju. G. Osterbergers Karaļaučos, kas pirmais 1586. g. šo grāmatu iespieda, un Mollins, kas to savā laikā divreiz iespieda, negribēja par tiem rūpēties vai arī nevarēja šādus burtus nekur dabūt. Neviens nezina to, cik grūti man tas nācās. Tāpat arī kopā ar vienu garīdznieku, kam valoda ir labi pazīstama, es ar vislielāko uzcītību pārbaudīju korrektūras. —

Katrs saprātīgs un mācīts cilvēks, kas valodu labi prot, šo darbu par ļoti rūpīgu atzīs. Bet ja kādam šī valoda izliksies sveša un tas cels iebildumus, ka parasti tā sevišķi šai pilsētā nerunā, tad jāzina, ka iespiedējs nevar rīkoties pēc katra nepareizas izrunas un īsto latviešu valodu nevar mācīties no tiem latviešiem, kas dzīvo pilsētā un kuŗu valoda ir samaitāta. Tādēļ arī autors un izdevējs nav turējušies pie pilsētas izrunas, ko runā latviešu mazākums, bet pie tā, kā runā Vidzemes, Zemgales un Kurzemes zemnieku vairākums. Esmu pārliecināts, ka katrs zemnieks uz zemēm jeb citur šo tulkojumu sapratīs un katrs to par pareizu latviešu valodu atzīs.

Ceru, ka ar Dieva palīgu man izdosies vēl daudzas grāmatas latviešu valodā iespiest un saviem pēcnācējiem es šai lietā būšu sataisījis ceļu, bez kuŗa tiem latviešu grāmatu iespiešana būtu ļoti apgrūtināta."

To raksta Šrēders 1631. g. rokas grāmatas priekšvārdā. Šrēders bija tā tad tas, kas atrada Manceli un kas kopā ar Manceli nosprauda ceļus latviešu valodas izkopšanai. Mancelim Šrēders paliek visu laiku uzticams, izdodot kā viņa valodnieciskos darbus, tā arī viņa lielo spredikļu grāmatu.

Cenzdamies labot latviešu valodu, Mancelis aizgāja tik tālu, ka izlaboja pat garīgo dziesmu valodu, padarot tās ritmiski vēl vairāk nelietojamas, kā tas bija līdz tam.

Bet saprotams ir tas, ka Mancelis varēja savā laikmetā izaugt gan liels kā prōzas meistars, bet katrs valodnieks nevar būt dzejnieks, un Manceļa laikmetā tas, kas varēja uzrakstīt vāju dzeju latīņu valodā, nebūt vēl nevarēja tādu uzrakstīt vācu un vēl mazāk latviešu valodā.

Manceļa un Šrēdera laikmeta gramatikas raksturu apstiprina arī Rehehuzena gramatika un Einhorna piezīmes pie šīs gramatikas.

Kad 1643. g. Šrēders izdod ceturto rokas grāmatas izdevumu, tad dziesmu grāmatu pārspiež bez kādām maiņām un klāt nāk tikai viena jauna Manceļa dziesma. No dziesmu grāmatas plašākas papildināšanas kā Šrēders, tā, liekas, arī pats Mancelis atsakās, jo Manceļa bezatskaņu dziesmai vairs nav nākotnes.

Un nākošais piektais rokas grāmatas izdevums jau noteikti cenšas atbrīvoties no Manceļa bezatskaņu dziesmām. Gerharda skola un tās bagātīgā reprezentēšanās 1664. g. Brevera rediģētā Rīgas vācu dziesmu grāmatā nevarēja neietekmēt arī latviešu garīgās dziesmas likteņus.

Tai pašā laikā, kad modernā garīgā dziesma 1664. g. Rīgā svin savu uzvaru, latviešu literātūrā parādās cienīgs Gerharda skolas meistars,

Lauku sēta Brīvdabas mūzejā

Rīgas kopskats no Pārdaugavas

kas tālu pārspēj kā sava, tā arī nākošā gadu simteņa dziesminiekus un ko mēs ar pilnām tiesībām varam saukt par latviešu garīgās dziesmas tēvu. Tas ir Fīrekers. Un Rīga ir tā, kas Fīrekeram, tāpat kā Mancelim, pašķiŗ ceļu latviešu literātūrā.

1672. gadā Rīgas pilsētas tipografijā iespiestā piektajā rokas grāmatas izdevumā Fīrekers sāk savu uzvaras gājienu, bet šai pašā tipografijā 1685. g. Nellera iespiestā sestā rokas grāmatas izdevumā jau pirmoreiz iespiestas visas Fīrekera dziesmas. Bet jau tā paša 1685. gada rudenī latviešu dziesmu grāmatu ar Fīrekera dziesmām izdod Radeckis Jelgavā Adolfi redakcijā un 1686. g. Vilkena spiestuve Rīgā Glika redakcijā.

Ar šīm grāmatām tad arī izbeidzās Rīgas pilsētas tipografijas monopōls latviešu grāmatu iespiešanā. Šis monopōls izjuka tādēļ, ka šī tipografija viena pati vairs nespēja apmierināt latviešu tautas prasības pēc grāmatām. XVII. g. s. otrā puse ir tas laikmets, kad grāmata sāk iet tautā un kad visās ziemeļu valstīs ļaudis iemācās lasīt un grāmata nonāk arī zemnieku mājā.

Ģenerālsuperintendents Fišers jaunas tipografijas dibināšanu Rīgā motīvē ar to, ka pilsētas tipografija nav spējīga veikt tos plašos darbus, kas bija jāizdod, starp citu arī bībeles iespiešanu latviešu valodā.

Ar Fišera aiziešanu šī tipografija pamazām likvidējās, un lielā Ziemeļu karā arī pilsētas tipografiju Pēteris I. pārved uz Pēterpili. Kad Frēlichs pēc kara šo tipografiju atjauno, tā tomēr nav spējīga apgādāt latviešus ar grāmatām, un latviešu grāmatas no jauna iespiež Karaļaučos. Savu darbu paplašina arī Jelgavas spiestuve, kas XVIII. g. s. otrā pusē iespiež pat Rīgas un Vidzemes dziesmu grāmatu.

Rīgas pilsētas tipografija XVIII. g. s. beigās zaudē savu vadītājas lomu latviešu grāmatu iespiešanā. Tāpat arī tā zaudē savu privilēģēto stāvokli kā pilsētas tipografija. Tipografiju skaits sākot ar XVIII. g. s. beigām Rīgā strauji pieaug, un pieaug arī to tipografiju skaits, kas iespiež latviešu grāmatas. Tomēr Rīga paliek visos laikos latviešu grāmatniecības centrs.

* * *

Latviešu skolu sākumu parasti saista ar Glika vārdu. Tas tomēr nav pareizi, jo latviešu skolas sākumi meklējami jau ilgi priekš Glika.

Gliks pat nav pirmās latviešu lauku skolas dibinātājs, jo vecāko lauku skolu Raunā dibinājis Raunas mācītājs Jānis Reiters ap 1660. gadu, un Glika laikā par šo skolu ziņo, ka tā esot veca skola, kas pastāvot jau ilgus gadus. Tā tad pirmās lauku skolas dibināšana saistās ar lielā latviešu patriota, Rīgas latviešu dēla Reitera vārdu.

Rīgas senceltne (Dannensterna nams no pagalma)

Jau simt gadus priekš Glika dibināta pirmā latviešu skola Rīgā, un tā tad latviešu skolas šūpulis ir Rīga.

Rīgas pirmā latviešu skola ir Jēkaba skola, kas dibināta jau XVI. g. s. otrā pusē, kad Jēkaba baznīca vēl bija latviešu rokās. XVII. g. s. sākumā šī skola izveidojas par labāko Rīgas rēķinu skolu un bieži pārspēj pat Pēteŗa skolu.

Latviešu skolu sākums Rīgā meklējams tai pašā laikā, kad Rīgā sākās vācu skolas resp. skolas ar mācību mātes valodā.

Kad latviešu draudze pāriet uz Jāņa baznīcu, Jēkaba skola pamazām zaudē savu latvisko raksturu un tās vietā pie Jāņa baznīcas nodibinās Jāņa skola. Šai skolai 1632. gadā pievienojas Ģertrūdes skola, kuŗas pirmais skolotājs ir Mārtiņš Baķītis. Jāņa un Ģertrūdes skolas skolotāji, kas tajā pašā laikā ir šo baznīcu ķesteŗi, XVII. g. s. pirmā pusē saņem privilēģiju, ka viņiem vienīgajiem ir tiesība mācīt latviešu bērnus Rīgā.

Šo pirmo latviešu skolu uzdevums bija vispirms apkalpot draudzes vajadzības. Skolotājs tajā pašā laikā bija ķesteris un dziedāja ar skolniekiem baznīcā, skaitīja katķismu, pavadīja uz kapiem mirušos un mācija bērnus ne tikai dziedāt un pātarus skaitīt, bet arī lasīt un rakstīt.

Un tiem, kas latviešu skolas bija beiguši, nebija nekādu šķēršļu izglītības turpināšanai vai nu rēķinu skolās, vai arī latīņu Doma skolā.

Tādēļ arī nav brīnums, ka Rīgā netrūka latviešu pat ar augstāku izglītību, un vienkāršu latviešu amatnieku starpā mēs sastopam ļaudis, kam ir pietiekoša izglītība, lai varētu uzņemties ne tikai amata rakstveža pienākumus, bet arī ieņemt ķesteŗu un skolotāju vietas.

Kā piemēru minēsim latviešu linu audēju amatu Rīgā, kuŗa rakstveži arvienu ir paša amata locekļi un kuŗa locekļiem ir it kā monopōls uz ķesteŗu un skolotāju amatiem Rīgas latviešu draudzēs. XVII. g. s. pirmā pusē bez pirmajiem Ģertrūdes draudzes ķesteŗiem un skolotājiem Mārtiņa Baķīša un Gorjesa Blūma sastopam ķesteŗu amatos šādus linu audējus: Indriķi Kleisi, kas liekas esam ienācis no Zemgales, Indriķi Vilku, Jirgenu Lībieti.

Ka linu audēji saviem bērniem nav lieguši pat augstāko izglītību, rāda tas, ka linu audēja Kleiša dēls ir Doma baznīcas virsmācītājs maģistrs Vilhelms Kleisis, tā dēls ir Rīgas birģermeistars, no linu audēju Pīļu ģimenes nāk mācītājs Pīles (Piel), linu audēja Piņķa dēls ir mācītājs Pinkenius.

Bet ne tikai linu audēju bērni ir mācīti vīri. Zvejnieka Brieža dēls ir Doma skolas skolotājs no 1592. līdz 1617. gadam, un Rīgas amatnieka dēls Jānis Reiters ir pirmais latviešu mācītājs, kas kopā ar to ir karsts latviešu patriots, kam cīņā par savas tautas tiesībām bija vairākkārt jādodas emigranta gaitās un kas kā emigrants beidz savu mūžu svešumā. Šis vīrs bija tas, kas nodibināja pirmo lauku skolu Raunā un kas pirmais ķērās pie bībeles tulkošanas latviešu valodā.

No XVI. g. s. mācītājiem jāatzīmē Iecavas mācītājs Mike (Mixius), pirmās latviešu rokas grāmatas (1586./87. g.) redaktors, kas cēlies no vecas latviešu nastnieku ģimenes.

Netrūkst arī vēlāk latviešu skolotāju Rīgas vācu skolās. Tāds ir XVII. g. s. otrā pusē Pēteŗa skolas skolotājs Matīss Večs un XVIII. g. s. sākumā bāriņu skolas skolotājs Skuja.

Vispārīgi latviešu izglītība Rīgā neaprobežojās tikai ar latviešu skolām, latvieši apmeklē bez kādiem ierobežojumiem kā Doma skolu, tā arī vēlāk Zviedru liceju. XVIII. g. s. vidū gan cenšas nepielaist latviešus vācu skolās, bet arī šis mēģinājums beidzas nesekmīgi. Latviešu dziņa pēc izglītības ir tik liela, ka tie šķēršļus pārvar, lai gan daži latvieši, kā Steinhauers, ir spiests saviem bērniem dot izglītību ārzemēs, un J. Steinhauera dēls Jānis, kas mācās Anglijā, vēlāk tur arī paliek par mācītāju.

Un 1804. gadā latviešu amatu pārstāvji jau lepni raksta: „Amata locekļi tagad ne tikai runā un raksta vāciski, bet māca saviem bērniem arī augstas gudrības, tā ka tiem arī izglītības netrūkst un tādēļ arī daudzi šo amatu locekļu dēli ar saviem nopelniem pie augstām goda vietām tikuši ne tikai valsts militārā un civīlā dienestā, bet arī par pārtikušiem un spējīgiem tirgotājiem."

Tagad mēs arī zinām, ka fon Grindeli un fon Michelsoni nav vienīgie Rīgas latviešu dēli, kas augstās goda vietās tikuši. Kad sāksies sistēmatiska Rīgas latviešu ģimeņu pētīšana, tad redzēsim, cik daudz izglītotu un slavenu vīru ir cēlušies no Rīgas latviešiem.

Vairākums Rīgas latviešu savu izglītību guva Rīgas latviešu skolās. Par šo skolu sākumu un Jēkaba, Jāņa un Ģertrūdes skolas dibināšanu jau minējām iepriekš.

Ģertrūdes skolas nodibināšanās tik agrā laikmetā, t. i. 1632. gadā, ir ļoti zīmīga. Ģertrūdes baznīca XVII. g. s. pirmā pusē ir tikai latviešu draudzes baznīca, un šai laikā tur nav brīv nemaz vāciski spredikot. Tā tad šī skola nodibinājās pie tīras latviešu draudzes, tūliņ pēc Ģertrūdes (Juŗa) baznīcas atjaunošanas. Tas rāda, ka skola jau latviešu dzīvē ir iekaŗojusi paliekamu vietu.

Pirmais šīs skolas skolotājs ir Mārtiņš Baķītis, linu audēju eltermaņa Mārtiņa Baķīša dēls un pats arī linu audēju meistars. Mārtiņš Baķītis vairākkārtīgi bijis linu audēju amata rakstvedis, un tai laikā, kad M. Baķītis ir rakstvedis, ir pārrakstītas linu audēju grāmatas un linu audēju šrāgas latviešu un vācu valodā. Pārrakstītājs ir bijis pats Baķītis, un tā tad ar šo vārdu saistās vecākais un plašākais manuskripts latviešu valodā.

Mārtiņš Baķītis mirst 1648. g. Pēc viņa Ģertrūdes skolotājs ir atkal linu audēju meistars un amata rakstvedis Gorjess Blūms, un pēc tā par skolotāju nāk Mārtiņa Baķīša dēls Andrejs Baķītis.

Šo triju skolotāju laikā Ģertrūdes skola kopā ar Jāņa skolu ir vienīgās latviešu skolas Rīgā. Abu šo skolu monopōlu lauž 1676. g., kad Jēzus baznīcas dziedātājs Butlers dabū tiesības Latgales priekšpilsētā atvērt trešo latviešu skolu, kas vēlāk paliek par Jēzus baznīcas skolu. Jau agrāk 1667. gadā Pārdaugavas zvejnieki nodibina sev skolu Iļģuciemā.

Sākumā latviešu skolas ir baznīcas un pašu skolotāju personīga lieta, jo algas viņiem kā skolotājiem nemaksā un viņu atalgojums ir skolas naudas. Bet lūzums notiek 1664. gadā, kad rāte piespriež Jāņa skolas skolotājam 40 dālderus algas gadā, par ko tam 12 skolnieki par velti jāsagatavo tik tālu, lai tie varētu pildīt priekšdziedātāju un citus baznīcas amatus.

1672. gadā jau abas latviešu skolas nostāda līdzīgi vācu skolām zem konsistorijas kontroles, un latviešu Jāņa un Ģertrūdes skola paliek par Rīgas publiskām skolām. Tomēr prasība pēc jaunām skolām latviešos ir ļoti liela, un skolas sāk pieprasīt ne tikai pašā Rīgā, bet 1672. g. arī Rīgas patrimōniālā apgabala iedzīvotāji.

Beidzot 1681. g. 30. novembrī Rīgā publicē rīkojumu par jaunu skolu dibināšanu un obligātoriskas mācības ievešanu Rīgā un Rīgas

Rīgas Latviešu biedrības nams

patrimōniālā apgabalā, nosakot arī sodus par skolas neapmeklēšanu.

Bez jau pastāvošām latviešu skolām — Jāņa, Gertrūdes, Butlera un Juŗa muižas — latviešu skolas nodibinājās vēl Iļģuciemā, Torņkalnā, Āgenskalnā un pie Juŗa patversmes, tāpat arī Piņķos, Salā un Katlakalnā, tā ka tai laikā, kad Gliks sāk dibināt savas skolas Alūksnē, Rīgā ir jau reālizēts obligātorisko latviešu skolu tīkls un nekādā ziņā Gliku par pirmo latviešu skolu dibinātāju saukt nevar. Latviešu skolas šūpulis ir Rīgā.

* * *

Latviešu vēsturē jaunākie laiki sākas ar 1848. gadu. Tas ir gads, kad latvju zemnieks iegūst brīvību, kad izbeidzas klaušu darbs un kad zemnieks dabū tiesību brīvi mainīt savu dzīves vietu. Latviešu tauta straujā gaitā dodas uz priekšu, lai panāktu to, kas nokavēts svešas tautas kundzības laikā. Grūti vēl tagad aptvert to milzīgo darbu, ko veikusi brīvā latviešu tauta šajos 90 gados. Drudžainais darbs un asās cīņas, kā kultūrālā, tā saimnieciskā un politiskā laukā, prasīja visus spēkus un visu uzmanību, tā ka neatlika laika paskatīties atpakaļ. Tādēļ mēs arī savā vēsturē tālu atpakaļ neskatījāmies. Savu sabiedrisko vēsturi mēs sākām no tautas atmodas laikmeta, kas pirmais deva skaidrus nācionālus lozungus.

Bet ja kāda cīņa nav sagatavota, tad tā parasti tik labi neveicas. Tas, ka latvieši tūliņ pēc brīvības iegūšanas varēja tik sekmīgi ķerties pie savas tautas organizēšanas darbiem, rāda to, ka tai jau iepriekš ir bijušas stingras kultūras, saimnieciskas un sabiedriskas tradicijas.

Kur šīs vecās tradicijas latviešu tauta mantojusi? Atbildot uz šo jautājumu, jāatzīst, ka lieli nopelni šeit ir tieši latviešu pilsētām.

Tur dzīvoja brīvi latvieši, kas savu brīvību nebija nekad zaudējuši un kas par savām tiesībām bija cīnījušies gadu simteņiem. Šo latviešu rindas pastāvīgi papildinājās ar tiem latviešiem, kam pietika enerģijas un naudas, lai izrautos ārā no dzimtbuves. Kad pēc 1848. gada sākās strauja latviešu plūšana uz pilsētu, tie atrada priekšā jau latviešus, kas savās cīņās bija jau atkaŗojuši sev visas tiesības, iekaŗojuši drošas pozicijas saimnieciskā laukā un kam bija vecas sabiedriskas tradicijas. Ienācējiem latviešiem tādā kārtā jau bija ceļš vaļā, lai varētu

Strūklaka Vērmanes dārzā

darboties aktīvi saimniecības laukā un iegūt sev ne tikai maizi, bet arī pārticību. Ļoti noderīgi bija arī veco latviešu pilsētnieku lielie piedzīvojumi sabiedriskā laukā pie sabiedriskās dzīves noorganizēšanas. Neaizmirsīsim, ka Rīgas Latviešu biedrības dibinātāji, kas parakstīja statūtus: Roze, Tīdemanis, Baumanis, nāk no vecu veco Rīgas latviešu amatu rindām. Tā tad Rīgas Latviešu biedrība, kuŗas dibināšanu mēs parasti uzskatām par jaunas latviešu sabiedriskās dzīves sākumu, ir radusies ciešā kontaktā ar vecās Rīgas latviešu sabiedriskām organizācijām.

Un tagad, kad plīvurs no senās latviešu vēstures sāk arvienu vairāk pacelties, mēs ar godbijību šķirstām tās lapas puses, kas mums stāsta par latviešu pilsētu un šo pilsētu latviešu vēsturi, kā arī par viņu vecām organizācijām, brālībām un amatiem.

Pieminot šīs vecās cīņas, pirmā vietā arvienu paliks vecā latviskā Rīga ar savu spēcīgi organizēto brīvo latviešu saimi.

J. STRAUBERGS.

RĪGAS CELTNIECĪBA

Daudzās, jo daudzās grāmatās apgalvots, ka Rīgu nodibinājuši ienācēji, svešinieki, datējot dibināšanas faktu ar gada skaitli 1201. Un tā ilgus gadus, kamēr mūsu dzimtenes senatnes pētīšanas pavedieni atradās sveštautiešu rokās, kas visus viņu rokās bijušos materiālus tulkoja tikai no savas tautas viedokļa un sev par labu, nevienam latvietim nebija iespējams apšaubīt par īstenību pieņemtās hipotezes. Tikai atjaunotajā Latvijā ar plaši pasāktiem pētījumiem gan senvēsturē, gan vēsturē gūts daudz jaunu neapstrīdamu liecību, pierādījumu un jaunu patiesu atziņu, pret kuŗām senie maldi izklīst kā drēgna nakts migla rīta saules staros, un mūsu pārsteigtajai acij atveŗas arvien jaunas latviešu daiļās un varenās pagātnes ainavas.

Tā tas šoreiz noticis ar Rīgu. Kaut gan Rīgas novietne (Vecrīga) segta ar bieziem vēlāko laiku kultūras noslāņojumiem, vairākkārt izvandīta un cieši apbūvēta, tomēr vietu vietām arī še zemes klēpis izdevis svarīgas senatnes liecības: tā Vaļņu ielas rajonā 6 m dziļumā konstatēti vietējie senvēstures koka celtniecības fragmenti: baļķu konstrukciju atliekas, tai pašā rajonā vairākkārt atrastas lībiešu senlietas, Māŗas baznīcas apkaimē atraktas kuršu XI.—XII. g. s. kapenes, un tā paša laika senlietas konstatētas arī citur tuvākā Rīgas apkārtnē. Beidzot bagātus materiālus par senās Rīgas latvisko raksturu dienas gaismā cēlis galvas pilsētas vēsturiskā mūzeja direktors Rauls Šnore ar saviem darbiniekiem, izdarīdams 1938. gadā galvas pilsētas Rīgas valdes uzdevumā un Pieminekļu valdes pilnvarā plašus izrakumus un pētījumus pilsētas biroja nama, armijas ekonomiskā veikala un pasta krājkases namu būvvietās.

Prof. Dr. Fr. Balodis ar saviem pētījumiem noskaidrojis, ka jau kopš X. gadsimta Rīgas novadu pārvaldījuši lībieši, un jau XI.—XII. gadsimtā tagadējās Rīgas vietā, senās Rīdzenes upes un ezera krastā pastāvējusi pilsēta un tirdzniecības osta, un Māŗas baznīcas un Torņkalna rajonā jau bijušas apmetnes. Noskaidrots arī, ka senās Rīgas izveidošanā dalību nav ņēmuši tikai lībieši vien, bet arī kuronizētie lībieši — „ventiņi" un brašie jūŗas braucēji — kurši, kā tirgotāji un kā iekaŗotāji, kas pēc Indriķa chronikas ziņām (XIV, 5) agrāk ienākušos ventiņus piespieduši atkāpties tālāk uz Vidzemi pie letgaļiem.

Rodas jautājums, kāda tad nu bija senās latviskās Rīgas celtniecības seja? Pirmajā acumirklī šķiet, ka uz šo jautājumu nemaz nav iespējams atbildēt, tomēr atceroties pēdējo gadu prof. Fr. Baloža, Dr. V. Ģintera un A. Karnupa plašos pētījumus Raunas, Daugmales un Talsu pilskalnos, varam jau ticami noskaidrot ne tikai varbūtējos celtniecības pamatveidus, bet arī diezgan sīkās techniskās detaļas. Kopsummā izrakumos savākto materiālu bagātība tik liela, ka dod iespēju mākslinieka fantazijai uzburt skatamībai pat visu senās Rīgas kopainavu (L. Liberts — Rīga XI. g. s.), kas visa, domājams, bijusi reālizēta koka architektūrā.

Pirmās Rīgas celtniecības ainas noskaidrošanai un salīdzinājumiem jāņem vērā mūsu

Rīgas pils

pilskalnu pētījumi un latviešu etnografiskā celtniecība, kuŗā daudz līdzteku gan formā, gan technikā ar senvēstures būvveidiem. Izrakumu materiāli dod pamatu apgalvojumam, ka XI.—XII. gadsimta latviešu namdaŗu amata prasme nekādi nav zemāk vērtējama par tagadējo, jo atrastas ne tikai rūpīgi darinātas apaļu kaķētu guļkoku ēku daļas ar izvirzītiem pakšu galiem, bet arī tēstu un plēstu koku konstrukcijas, pie kam nereti lietāts labākais, kaut gan grūtāk apstrādājamais materiāls — ozola koks.

Lietātas arī techniski sarežģītākās slīpo pakšu konstrukcijas. Minētais dod mums priekšstatu par jaunākā dzelzslaikmeta Daugavas ostas pilsētu, latvisko Rīgu, kas, domājams, bijusi nelielu (ca. 4 × 5 m) guļkoku savrupceltņu kopojums gar ceļiem, ielām un laukumiem. Protams, šādam tirdzniecības centram netrūka arī nocietinājumu, kuŗus uz pilskalnu analoģijas pamata varam rekonstruēt kā rūpīgi darinātus un izbūvētus vaļņus un aizsargsienas ar vairākiem sevišķi nostiprinātiem

Melngalvju nams

torņu veida ieejas vārtiem. Tā īsumā varētu raksturot pirmo Rīgas celtniecību, kas, ņemot vērā koncentrētās materiālās vērtības un citas plašākas iespējamības, varēja būt techniskā un mākslinieciskā ziņā daudz pilnīgāk izkopta kā tālākas iekšzemes nometnēs un pilskalnos.

Ar Brēmenes Alberta atgriešanos Rīgā 1201. gadā sākās rosīgāki vācu ienācēju nometnes izbūves darbi Rīdzenes upes krastos lībiešu ciemu tuvumā un uz lībiešu zemēm. Sakarā ar to par Rīgas pilsētas dibināšanas gadu dēvē 1201. gadu, kaut gan, kā mēs augstāk redzējām, šis gada skaitlis nebūt nenoteic Rīgas izcelšanās sākumus.

Ienācēji vispirms izbūvēja apmetnes (pilsētas) aizsargmūri, kuŗa aizvējā tad cēla kulta, pārvaldes un dzīvojamās ēkas ar nelielu tirgus laukumu un noliktavām. Jaunajā pilsētā joprojām dominēja koka ēkas, kas gandrīz visas iznīcinātas lielā ugunsgrēkā 1215. gadā. Nodegušo pilsētu tomēr drīz atjaunoja, arvien vairāk piegriežoties ugunsdrošajam mūŗa būveidam. Tomēr arī turpmākie 1264., 1274. un 1293. gada lielie ugunsgrēki lielu daļu blīvā apbūvē celtās pilsētas pārvērta pelnos. Pēdēji pieminētais lielais ugunsgrēks pamudināja pilsētas likteņa lēmējus izšķirties par plānveidīgu būvniecību, un tā drīz vien pasludināti tika pirmie Rīgas būvnoteikumi, kas noliedza koka ēku būvi pilsētas centrā un deva arī citus tīri techniskas dabas priekšrakstus par sienu biezumu, augstumu u. t. t. Tas apstāklis, ka gandrīz simts gadus Rīgā tika plaši piekopts koka būvveids, dod norādījumu, ka arī ieceļotāju mitekļu būvēs plaši izmantots augsti kvalificētais vietējais namdaŗu darba spēks, kas tik veikli prata apieties ar vietējo būvmateriālu — koku. Arī turpmākos gadsimtos, kā to pierāda mūsu vēsturnieku pēdējo gadu pētījumi, latviešu amatnieku darba nozīme nevis mazinājusies, bet arvien pieaugusi.

Vāciešu sāktais Rīgas nostiprināšanas un tālākais izbūves darbs notiek romānikas laikmetā, kad ziemeļu zemēs uzplaukst mūŗa architektūra, kas ar savām techniskām priekšrocībām (salīdzinot ar koka celtnēm), stiprumu un ugunsdrošību bija noderīgāka piļu cietokšņiem un pilsētu iežogošanai. Tāpēc saprotams, kāpēc Rīgas izveidošanas pirmā posmā galvenā uzmanība pievērsta apmetnes nodrošinātājam — pilsētas mūriem, otrā plānā atstājot kulta ēkas, un mazāk ievērojot pārējās vajadzības.

Ap 5—6 metru augstie pilsētas mūŗi bijuši veidoti no lauku un kaļķakmeņiem un arī no ķieģeļiem. Šie mūŗi nocietināti ar noteiktos attālumos izbūvētiem, uz āru izvirzī-

Vecais rātsnams

tiem torņiem, kas pēc ārējās formas bija gan šķautņaini, gan apaļi. No senajiem, tomēr ne pirmajiem, XIII. gadsimtā celtiem Rīgas torņiem līdz mūsu dienām labāk uzglabājušies trīs: 1) Rīgas pils būvē ietvertais Sv. Gara tornis, 2) Smilšu resp. Pulvertornis Torņa ielā, kas vēlāk, piemērojot vācu stud. korporācijas konventam, diezgan ievērojami pārbūvēts (tagad tur atrodas Latvijas Kara mūzejs), un 3) tornis Aldaru un Torņa ielu krustojumā, kas tagad ietverts par Zviedru vārtiem saucamā ēkā Torņa ielā 11. Zviedru vārtu nosaukums šai celtnei pastāv no XVII. gadsimta, kad pēc ģenerālgubernātora Ēricha Dālberga pavēles blakus tornim uz Daugavas pusi izlauza aili, izveidojot tur pārvelvētu, ar kaltu akmeņu plakanu rustiku izdaiļotu caurbrauci. Iekaltais gada skaitlis — 1698 norāda, kurā gadā pārveidojumi notikuši. Zviedru vārti ir Rīgas pilsētas īpašums, iznomāts Latvijas architektu biedrībai, kas še ar saviem līdzekļiem arch. S. Trofimova lietpratīgā vadībā izdarījusi lielākus kopšanas un renovēšanas darbus.

Ja pirmie Rīgas mūri sen jau noārdīti vai fragmentu veidā ieslēgti tagadnes Rīgas pamatos un mūros, tad tomēr vēl līdz mūsu dienām diezgan labā stāvoklī uzglabājies viens no pirmajiem Rīgas XIII. gadsimta sākuma būvpieminekļiem — Sv. Juŗa baznīca, kas celta drīz pēc pirmās mūŗa baznīcas būves Ikšķilē. Juŗa baznīcas plāns radniecīgs tā laika Gotlandes baznīcām ar divu jomu dalījumu, kvadrātveida altāŗa telpu un pusaploces apsīdu. Tas liecina, ka šā dievnama, tāpat kā Ikšķiles baznīcas, būvi vadījuši Gotlandes meistari. Juŗa baznīcas plānā saredzama romāņu stila sistēma, un tāpat ārējā architektūra ieturēta šim stilam raksturīgā vienkāršībā. Juŗa baznīca likvidēta ap XV. gadsimta vidu, pēc tam tā kādu laiku izmantota kā klosteris, bet sākot ar XVI. gadsimtu kā mantu noliktavas, kādas tur pastāv vēl tagad. Drīz pēc Juŗa baznīcas sākta arī pārējo vēl tagad pastāvošo viduslaiku baznīcu būve. Jēkaba baznīca celta XIII. gs. sākumā ārpus toreizējiem pilsētas mūŗiem, latviešu draudzes vajadzībām. Celtnes vecākā daļa ir koris, kas, domājams, sākumā kalpojis kā kapella. Pati baznīca ar torni uzbūvēta XIII. gs. II. pusē, vēlās romānikas formās; tā celta trīs jomos ar taisnu koŗa noslēgumu. 1482. gadā cīņās ar ordeni pēdējais baznīcu stipri nopostījis, tā ka pēc tam dievnamu nācies gandrīz no jauna uzcelt. 1582. g. ar ķēniņa Stefana Batorija pavēli baznīca nodota jezuītiem, kuŗu

rīcībā tā atradusies līdz 1621. g. Latvijas brīvvalsts laikā, saskaņā ar noslēgto konkordātu, Jēkaba baznīca kļuvusi par Romas katoļu baznīcas katedrāli Rīgā.

Tāpat XIII. gs. sākumā (1215) sākta Archibīskapa katedrāles — (Doma resp. Māŗas baznīcas) būve, kas turpinājusies ilgāku laiku, līdz pat 1260. gadam, kad būvdarbi, atskaitot torni, nobeigti. Doma baznīca sākotnēji pēc Reinas-Saksijas skolas parauga projektēta kā bazilika ar divām apsīdām abos galos un diviem torņiem. Vēlāk Hanzas pilsētu ietekmē plāns grozīts, izvēloties telpnes baznīcas schēmu ar trim līdzīga augstuma garenjomiem, kas arī vēlāk pārveidota.

Šī dievnama architektūra veidojusies romānikas un gotikas ietekmē. Romānikas formās uzcelta klosteŗa daļa ar kapitula zāli un pagalma apeju. Kādu koŗa daļas ārpusē iemūrētu figūrālu kapiteli uzskata par lībiešu virsnieka krūšu tēlu; bez tam dažos pagalma ejas kolonnu kapiteļos izcirstas galvas domā par ēkas būvētāju amatnieku attēliem.

Pateicoties gotikas ietekmei jomu velvju četrstūŗi ieguvuši iegarenu formu un radušies lauzti velvju un arku profili. Gotiskais ziemeļu portāls tiek uzskatīts par Gotlandes meistaru darbu.

Pēteŗa baznīcas pirmā mūŗa ēka celta XIII. g. s. sākumā. Tā pastāvējusi līdz XV. gadsimta sākumam, kad tā nojaukta un tai pašā vietā sākta jauna celtne ķieģeļu architektūrā. Jaunā dievnama projektēšanai un būvvadībai uzaicināts Rostokas būvmeistars J. Rumešotels, kas jauno baznīcu projektējis, ņemot paraugam savas dzimtenes baznīcas. 1408. līdz 1409. gadam uzbūvēta koŗa daļa. Tad būves darbos iestājies pārtraukums līdz 1456. gadam, kad darbi atkal atjaunoti, bet līdzekļu trūkuma dēļ tikai lēnām virzījušies uz priekšu. Domājams, materiālo aprēķinu dēļ grozīts arī baznīcas plāns, atmetot paredzēto šķērsjomu un izbūvējot tikai bazilikālo garentelpu. XV. gadsimta beigās Pēteŗa, kā arī Doma baznīcai uzbūvēts masīvs piramidveida tornis uz četrām ielodzēm un ķieģeļu ornāmentu izdaiļotiem zelmiņiem. Šis lielais tornis 1666. gadā sabruka. Jauno, tagadējam līdzīgo, Rīgas siluetam tik zīmīgo Pēteŗa baznīcas torni 1690. gadā uzcēla pilsētas būvmeistars Ruberts Bindenšū. Šī skaistā celtniecības mākslas darba mūžs tomēr nebija ilgs, jo 1721. gada 10. maijā, kad Rīgā viesojās Krievijas cars Pēteris I., baznīcā iespēra zibens, un tā līdz ar torni nodega. Baznīcu atjaunoja 1724. g., bet torni, pēc cara pavēles, atjaunoja pēc Bindenšū zīmējumiem 1743. gadā, pie kam

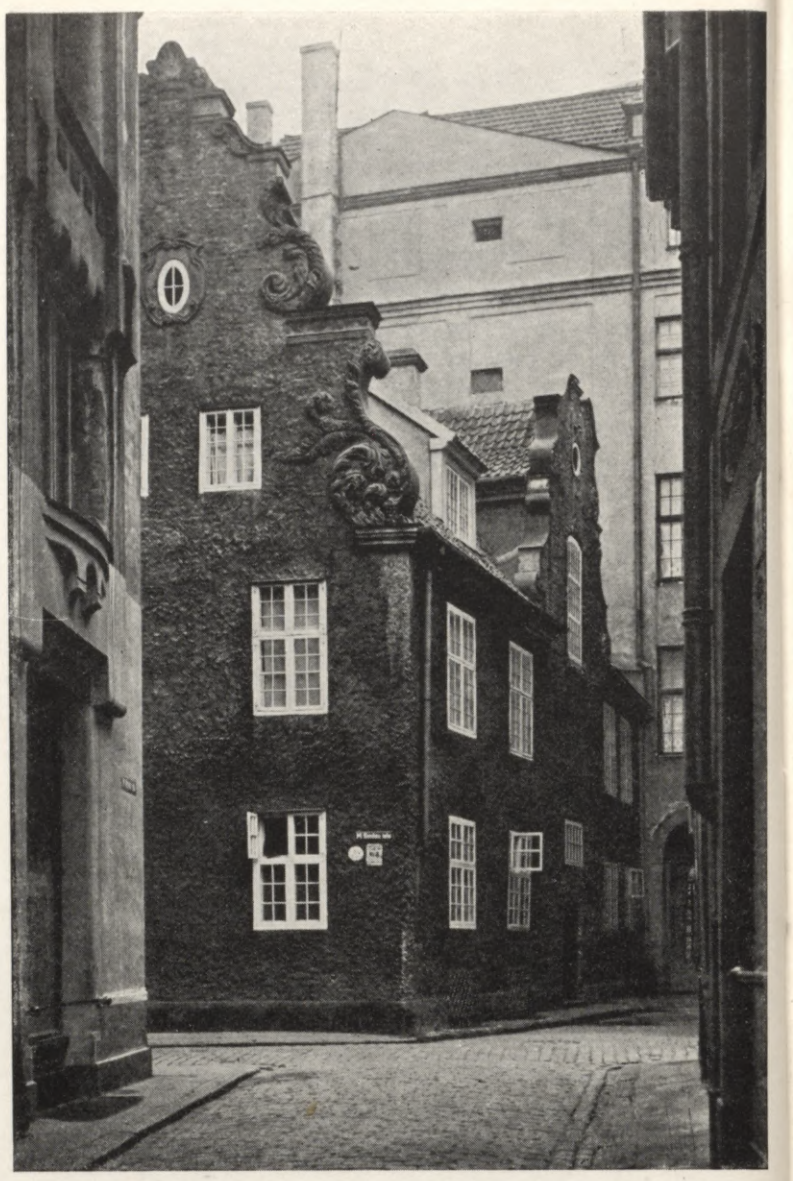

XVII. g. s. nams M. Smilšu ielā 8

samazināts tika torņa augstums. Atjaunošanas darbus veica galdniekmeistars J. Vilberns. Sv. Pēteŗa baznīca ir raksturīgs gotikas stila piemineklis, kuŗā visskaidrāk izteikta šī stila konstruktīvā sistēma un kompozicijas dominante — vertikālisms. Skaistos baznīcas portālus XVII. gadsimta beigās akmenī kalis vietējais meistars A. V. Šmīsels.

Jāņa baznīcu, kas sākotnēji kalpoja kā Dominikāņu klosteŗa baznīca, nodibināja bīskaps Nikolajs XIII. gadsimta četrdesmitos gados, bet no pirmās baznīcas tikai fragmenti vairs uzglabājušies vēlākās celtnes sastāvā, kas izbūvēta XV. un XVI. gadsimtu maiņā ar rātes un pilsoņu līdzekļiem. Jāņa baznīcas vecākā daļa celta vienkāršotā gotikas stilā, un tās krāšņums — četras plašās tīklu velves un raksturīgais ziemeļgala zelminis — ir tiešām tā laika mūrnieku meistardarbi. Kopš 1582. gada baznīca kalpo latviešu draudzes vajadzībām un no 1587. g. līdz 1589. gadam ievērojami paplašināta ar lielu piebūvi altāŗa galā. Piebūve celta vēlās renesanses stilā resp. manierisma laika formās. Baznīcas piebūve celta trīs jomos, kuŗu plašās arkas ar krusta velvēm balstās uz toskāņu ordra kolonnām. Fasādes apdarē pielietāti pilastri, bet logu veidojums ietu-

rēts gotikas stilā. Būvdarbi veikti rātskunga Hollera uzraudzībā. Tagadējo altāri 1741. gadā izgatavojuši galdniekmeistars Kārlis Apelboms un kokgriezējs Jēkabs Maijers.

Pieminama vēl tagadējā pareizticīgo Alekseja baznīca, kas XVIII. g. s. sākumā izbūvēta XIII. gadsimta nodibinātās Cisterciešu mūķeņu Sv. Marijas baznīcas vietā un savos mūros glabā XIII. gadsimtā celtā dievnama daļas.

Vidus laiku būvniecībai pieder arī Valsts Prezidenta pils. Pēc Marburgas chronista Vīganda liecībām tagadējā vietā Rīgas pils pamati likti 1330. g. 15. jūnijā, pie kam šās nozīmīgās celtnes pirmo pamatakmeni iemūrējis pats ordeņa mestrs Eberhards. Jaunajai pilij liktenīgas tapa 1481. gadā no jauna sāktās cīņas starp ordeni un virsbīskapu un pilsētu. Šais cīņās mestram neveicās. Rīgas pils tika ielenkta, un tai nācās izturēt ilgu blokādi, līdz beigās pils garnizons, zaudējis daudz cīnītāju, bada mocīts 1484. g. pavasarī (18. V.) bija spiests kapitulēt. Pēc tam ar lielu niknumu uzsākta un turpināta pils izlaupīšana un sagraušana.

Dažus gadus vēlāk ordenis savu stāvokli atkal nostiprināja, un pēc zaudētām cīņām Rīgas pilsēta, saskaņā ar 1491. gada 30. marta nolīgumu, piespiesta 6 gadu laikā atjaunot pašas nopostīto ordeņa pili tās agrākā veidā.

Pils atjaunošanas darbu nobeigšanas laiks nav skaidri zināms. Ņemot vērā, ka abas piemiņas plāksnes virs pils ieejas vārtiem ar Dievmātes un mestra Pletenberga attēliem atzīmē 1515. gadu, tiek pieņemts, ka tās atzīmē pils atjaunošanas darbu pabeigšanas laiku. Pletenberga laikā celtais ēkas kodols pat tagad vēl labi saskatāms pils dienvidu daļā ap senējo pils pagalmu, kaut gan tas turpmākos laikos vairākkārtēji pārveidots un paplašināts.

Pirmatnējā veidā ordeņa pils pastāvējusi tikai neilgu laiku, jo jau poļu valdības uzdevumā pārbūvētas un pa daļai no jauna celtas dažas ēkas priekšpils rajonā un vecie vaļņi ap pili pārvērsti bastejās. Daudz lielākas pārvērtības pils piedzīvoja zviedru laikos, kad sākot ar 1625. gadu gandrīz nepārtraukti noritēja dažādi remonti un pārkārtošanas. No piebūvēm lielākās izdarītas 1649. un 1682. gadā. 1649. g. uzcelta lielāka jaunbūve priekšpils rietumu daļā, no vārtu torņa uz Daugavas pusi. Šās ēkas ziemeļrietumu stūrī izbūvēts erkers, kas gandrīz neskarts uzglabājies līdz mūsu dienām. Šis zīmīgais stūra tornītis sadalīts līmeniskām profilu joslām, pie kam laukumi starp pilastrīšiem zem logiem izdaiļoti īpatnējiem ornāmentāliem ciļņiem.

Ievērojamākas pārbūves Rīgas pils pieredzēja XVIII. g. s. otrā pusē, kad Vidzemes ģenerālgubernātora G. Brauna uzdevumā 1783. gadā nojauca Čakstes laukuma pusē zviedru piebūvēto arsenālu, lai tā vietā uzceltu plašāku ēku guberņas pārvaldes vajadzībām.

Pēc pasaules kara un vācu okupācijas iestāžu likvidēšanas Rīgas pili pārņēma Latvijas valsts un nodeva to Latvijas Valsts Prezidenta rīcībā. Latvijas valdības uzdevumā valsts reprezentācijas telpas piemērotas laikmeta prasībām un ar mākslinieku līdzdalību uzpostas. 1923. gadā notika valsts reprezentācijas telpu izdaiļošanas konkurss, kurā labākos panākumus guva

Pēteŗa baznīcas portāli

Rīgas senceltnes (Sv. Gara konvents)

mākslinieks Ansis Cīrulis, un pēc viņa metiem tapa izdaiļota sūtņu akreditēšanās zāle. Vēlākos gados izdaiļošanas darbos ņēmuši dalību arī prof. J. Kuga (griestu gleznojumi) un prof. Dr. arch. h. c. E. Laube. Atjaunotās Latvijas laikā Valsts Prezidenta pils rūpīgi apkopta, izremontēta un valsts reprezentācijas telpas izdaiļotas ar mākslas darbiem. 1938. gadā valsts reprezentācijas telpas ievērojami paplašinātas, izbūvējot prof. E. Laubes vadībā pils ceturtā stāvā plašu svētku zāli ar blakustelpām. Krāšņā lielā telpa veidota latviskā gaumē, izmantojot rotājumiem tautas mākslas motīvus, un izdaiļota ar daudziem latviešu labāko mākslinieku darbiem. Izbūvēts arī jauns pils tornis.

No viduslaiku Rīgas privātiem dzīvokļu namiem, par nožēlošanu, maz kas līdz mūsu dienām uzglabājies. Tomēr no dažādiem aprakstiem un attēliem noprotams, ka privātā celtniecība Rīgā ir bijusi līdzīga citām Hanzas pilsētām. Pilsētas mūŗiem nocietinātā kodolā dominējošo pārsvarā bijušas mūŗa ēkas, bet priekšpilsētās ārpus mūŗiem celtas koka ēkas, kas biežajos kaŗos arvien tikušas nodedzinātas, lai nedotu uzbrucējiem laupījuma un patvēruma. No dažiem veciem attēliem, piemēram, Minstera kosmografijas XVI. gadsimta zīmējuma un XVII. gadsimta N. Mollina vaŗa grebuma u. c. varam diezgan noteikti spriest par pilsētas centra apbūves sistēmu un privāto namu izskatu. Pieminētā veidā varam izsekot, ka XV, XVI. un XVII. gadu simtenī Rīgā dominējušas nelielas (8×14 m), vairumā 2 stāvu (retāk 3) augstas mūŗa ēkas ar stāviem divslīpu kārniņu jumtiem, pie kam jumtu abos galos redzami stāvi zelmiņi gludu trīsstūŗu izskatā vai pakāpju veidā. Arī namu savstarpējais grupējums citāds kā tagad parasts. Nami bijuši novietoti cits pie cita nevis līdztekus ielai, bet ar savu galveno asi stateniski ielai, kāpēc tāda ielas būvlaidlīnija perspektīvā izskatījās kā milzu zāģa zobu rinda. Vēlāk renesanses stila ietekme šos pret ielu vērstos zelmiņus izrotāja ar šim stilam zīmīgiem volūtu liekumiem. Pieminētā veida viduslaiku tipa zelmiņus, gan stipri pārveidotus, vietām vēl redzam: piemēram, namiem M. Pils ielā 17 un 19 un Vecpilsētā, bet renesanses stila zelmini — Minsterejas ielā 10 (no ielas neredzams). Savrup pieminams viens no Rīgas viduslaiku architektūras zīmīgākiem un greznākiem objektiem — XIV. gadsimtā celtais Melngalvju nams, kas kopš 1460. g. atrodas Melngalvju sabiedrības rokās un no 1793. gada viņu īpašumā. XV. gadsimta un XVII. gadsimteņa celtne ievērojami paplašināta un pārveidota, pie kam XVII. gadsimtā raksturīgais kāpienu zelminis pārveidots renesanses

Portāls L. Monētu ielā 11

gaumē, pievienojot volūtas un citus to laiku gaumei atbilstošus akcentus. Laimīgā kārtā mazāk pārveidots uzglabājies Melngalvju nama muguras puses zelminis.

Kopsummā renesanses stila būvpieminekļu Rīgā visai maz, un tie paši ļoti fragmentāri. Pēc prof. B. Vipera domām mūsu celtniecībā sastopamie renesanses stila elementi ir tik neizkopti, ka tos nemaz nevar piedēvēt renesanses stilam, bet ka tos pareizāk būtu apzīmēt par manierisma resp. kontrreformācijas stila pieminekļiem. Ja mēs šā laika mantojumā ieskaitītu Jāņa baznīcas piebūvi un Melngalvju nama pārveidojumus, tad te, varbūt, varētu pievienot vēl tikai dažas būvju sīkdaļas, kā, piem., portālu Zirgu ielā 26, L. Monētu ielā 11, Doma laukumā 11, tagad. Latvijas Ūniversitātē Raiņa bulv. 19 u. c.

Arī renesansei sekojošais baroka stils Rīgā nav atstājis lielu viengabala stila darbu. Šī laikmeta mākslinieciskās vērtības galvenā kārtā izkaisītas kā atsevišķas būvju sīkdaļas. Bez baroka stila zīmogu nesošām Sv. Pēteŗa baznīcas, Archibīskapa katedrāles, Jāņa baznīcas celtņu daļām ievērību pelna tanī laikā celtie t. s. Reuterna un Dannenšterna (Mārstaļu ielā 21, tagad Pfāba) nami. Tie celti laikā, kad baroka stils Rietumeiropā bija sasniedzis savus ziedu laikus. Šos abos namos, kas celti nopietna klasicistiska baroka garā, mūsu architektūras vēstures speciālisti atrod arī Holandes un zviedru celtniecības ietekmes. Noskaidrots, ka šo namu vērtīgos portālus kalis Sv. Pēteŗa baznīcas portālu autors A. V. Šmīsels, Dancigas meistara Šlītera (vecākā) skolnieks.

Jau kopš manierisma laika Rīgā ieviesusies un nostiprinājusies tradicija izdaiļot namu ieejas ar bagāti veidotiem portāliem. Sevišķi plaši šāds paradums piekopts baroka laikā. Kaut gan ar laiku dažādās pārbūvēs un remontos liels skaits portālu gājis zudumā, tomēr arī līdz mūsu dienām uzglabājušies vairāki labi šā laika gaumes un stila paraugi.

Būvpieminekļu skaita ziņā labāk reprezentēts pārejas laikmets no baroka uz klasicismu, un šis laiks devis arī vienu otru mākslas ziņā augstāk vērtējamu darbu. Kā viena no šī perioda raksturīgākām celtnēm minama bij. Rātsnama (tag. pilsētas centrālās bibliotēkas) ēka Rātslaukumā, ko projektējis kaŗa inženieris J. H. Etingers. Nama pamatakmens likts 1750. gadā, bet būvdarbi pabeigti tikai 1765. gadā. Rātsnams sākotnēji bijis tikai divstāvu ar 3 stāvu frontonu un velvētu balkonu virs ieejas durvīm. Trešais stāvs uzbūvēts XIX. g. s. vidū pēc arch. J. D. Felsko projekta un viņa vadībā.

Skats no Latv. Bankas uz Jēkaba baznīcu

Lielāka rosība Rīgas izbūvē valdīja XVIII. gadu simteņa beigās, un šai laikā radusies liela daļa celtņu Vecrīgas sastāvā. Tagad varam izjust gandarījumu par to, ka taisni šai rosīgajā būvniecības laikā Rīgā darbojies izcils celtnieks — Haberlands, kas ar savu izkopto, līdzsvaroto architektūras stilu bijis par priekšzīmi visiem saviem laika biedriem — būvmeistariem un architektiem.

Klasicisma laika iezvanītājs Rīgas celtniecībā, būvmeistara palīgs Kristaps Haberlands (1750—1803) dzimis Rīgā, strādājis sākumā kā mūrnieks, vēlāk papildinājies aroda zināšanās Berlīnē un Drēzdenē. Savos darbos viņš sekojis franču meistaru Blondela u. c. ievadītām atziņām, kuŗas iezīmē cenšanās pēc vienkāršības un formu daiļuma. Haberlanda celto ēku ārējo architektūru raksturo plakana rustika apakšstāvā un stūŗu apdarē, lēzeni rizaliti ar trīsstūŗa frontoniem (M. Grēcinieku ielā 2), diviem stāviem cauri ejoši plakani pilastri ar vienkāršotiem joniskiem (M. Grēcinieku ielā 2) vai korintiešu (L. Jaunavu ielā 3) kapiteļiem. Ļoti

Britu klubs Pils ielā

īpatnēji rizalitu vai sienu plakņu ietvertie noapaļotie ēku stūri, kas nereti kanelūru izvagoti. Haberlanda būvēm zīmīgi arī doriešu stila motīviem izdaiļotie portāli un balkoni virs ieejas durvīm. Tāpat nereti viņa būvēs vietām redzam pielietotus t. s. bizīšu stilam raksturīgos nokārušos vītņu motīvus.

Pirmā vietā minama viņa celtā īpatnējā Katlakalna baznīca, kas ievērojama nevien savas noskaņotās architektūras dēļ, bet arī kā luterāņu dievnama centrālbūves tips. Vēl pirms Katlakalna baznīcas būves Haberlands pēc ķeizarienes Katrīnas II. pavēles cēlis pareizticīgo Pēteŗa Pāvila baznīcu Citadelē (1776.—1786.). Celtne reālizēta pēc cita celtnieka (D. Trezini?) projekta klasicisma motīviem piesātinātā vēlā baroka stilā, pie kam baznīcas tornis visā augstumā celts mūŗa konstrukcijā.

Bez tam Iekšrīgā vēl tagad redzam lielāku skaitu Haberlanda būvētu privātu celtņu, no tām, piemēram, varētu minēt namus: M. Grēcinieku ielā 2, Jaunavu ielā 3, Teātŗa ielā 6, Kalēju ielā 4, L. Pils ielā 6, 9 u. c.

No klasicisma ziedu laiku piemineķļiem minami pirmā kārtā J. D. Gotfrīda (1768.—1831.) darbi, starp kuŗiem stila ziņā vērtīgākais ir kaŗa resora dižais noliktavu nams pie Jēkaba laukuma. Arī otrs vērtīgākais šī laikmeta stila paraugs saistās ar Gotfrīda vārdu. Tā ir Jēzus baznīca. 1822. g. celtā Jēzus baznīca tagadējā vietā ir skaitā ceturtā. Pirmo 1635. g. celto baznīcu nopostīja 1656. g. cara Alekseja Michailoviča kaŗa pulki. Otrā baznīca iesvētīta 1688. g., to cēlis ievērojamais būvmeistars Bindenšū. Šo baznīcu nopostīja Pēteŗa Lielā kaŗaspēks 1710. gadā, ieņemdams Rīgu. 1733. g. iesvētīja trešo, Toma Bindenšū celto Jēzus baznīcas namu, kas pastāvēja līdz Napoleona kaŗa laikam, kad tas, tuvojoties franču armijai 1812. gadā, pēc ģenerālgubernātora Esena pavēles līdz ar citām priekšpilsētas ēkām nodedzināts.

Tagadējo Jēzus baznīcu J. D. Gotfrīds cēlis pēc guberņas architekta K. Breitkreica un J. Krīka metiem. Tā ieturēta Krievijas ietekmētā ampīra stilā, tāpat kā tuvumā esošais Latgales priekšpilsētas tirdzniecības pagalms un pa daļai arī Marijas pasludināšanas baznīca (1814.—1818.). Līdzīgi Katlakalna baznīcai, Jēzus baznīca pieder protestantu baznīcu celtniecībā reti sastopamajam centrālbūvju tipam, kas radniecīgs Vidzemē zviedru laikos XVII. gadu simteņa otrā pusē celtajām koka baznīcām ar „krusta plāniem". Neminot vairākus Gotfrīda projektētos privātus namus, vēl atzīmēsim tagad jau trešā vietā uz Viestura dārzu pārceltos Aleksandra vārtus (1815.).

Šim pašam laikam pieder pareizticīgo Aleksandra Ņevska baznīca Brīvības un Lāčplēša ielas stūrī. Tā ir stingrās klasiskās formās ieturēta uz trim asīm simmetriska centrālbūve ar trim izvirzītiem frontoniem, no kuŗiem viens ar galveno ieeju vērsts pret Brīvības ielu. Torņis baznīcas aizmugurē uzcelts 1865. gadā.

Ļoti svarīga Rīgas celtniecībai un vispār pilsētas likteņiem ir XIX. gadsimta otrā puse, kad Rīgai par labu izšķīrās daudzi svarīgi jautājumi, kas pavēra ceļu lielai saimnieciskai rosībai un līdz ar to celtniecības uzplaukumam. Pirmkārt, 60. gados Rīga atbrīvojās no XVI. gadsimta sākumā izbūvētiem nocietinājumiem (1857.—1864.), kas kaŗa technikai progresējot, sen jau bija savu nozīmi zaudējuši. Līdz ar bastionu un vaļņu noārdīšanu ārpus vecpilsētas esošās priekšpilsētas ciešāk savienojās ar pilsētas centru, ieguva lielāku nozīmi un, kas svarīgākais, jaunus būvnoteikumus ar atļauju celt augstas ugunsdrošas ēkas ārpus kanāla, kur agrāk aiz stratēģiskiem apsvērumiem tas bija

noliegts. Otrkārt, šai laikā Rīga kļuva arī par dzelzceļa satiksmes mezglu.

Jau 1852. gadā bija atļauta Rīgas-Daugavpils dzelzceļa būve, bet Krimas kaŗš u. c. novilcināja būvdarbu sākšanu līdz 1858. g. Satiksmi uz šīs līnijas atklāja 1861. g. septembŗa mēnesī. Un nedaudz vēlāk, 1868. g. novembrī Rīgai ar dzelzceļa satiksmi piesaistīta Jelgava, 1872. g. — Mīlgrāvis, 1873. g. — Bolderāja, 1877. g. — Tukums un 1889. g. — Pliskava. Ap to pašu laiku Rīgā ierīkots elektromagnētiskais tēlegrafs. Kuģu un prāmju labošanas darbiem Rīgā ziemas ostā 1864.—65. gados izbūvēja doku ar kuģu remontiem piemērotām darbnīcām.

Pieminētās u. c. labierīcības arvien vairāk nostiprināja Rīgas kā ostas, rūpniecības un tirdzniecības pilsētas stāvokli un sekmēja būvniecības rosību. Tiešām, ar uzcelto ēku skaitu un jaunbūvju lielumu XIX. gadsimta otrā puse pelna ievērību. Daži pilsētas rajoni šai laikā pilnīgi no jauna apbūvēti un tādā veidā pastāv līdz mūsu dienām.

Architektūrā un mākslā vispār XIX. gadsimta otrā pusē iestājies pagurums, nav jaunu ideju, un mākslas pasaule kavējas pagājušo vēsturisko stilu atmiņās, apstājoties te pie viena, te otra stila vērtībām, bet dažu brīdi jūsmojot par vairākiem stiliem vienā un tajā pašā laikā un vietā. Rīgā šai laikā, tāpat kā Vakareiropā, zeļ visu vēsturisko stilu eklekticisms.

Sv. Jāņa baznīca no Jāņa ielas

Māŗas baznīca (Arhibīskapa katedrāle) no pagalma

Celtnieku vidū šā laika spilgtākā persona ir latvietis Jānis Baumanis (1834.—1891.), kas savas celtnieka gaitas sācis kā vienkāršs namdaŗa māceklis, bet vēlāk paša spēkiem un dzelzs gribu ieguvis tos laikos latviešiem tik grūti sasniedzamo augstāko izglītību. Baumanis studējis Berlīnē un Pēterpilī, kur 1865. gadā ieguvis mākslas akadēmijas diplomu. Augstāk pieminētā XIX. g. s. jaunbūvju rajonā un citur vairāk par 80 jaunbūvēm celtas tieši pēc viņa projektiem un viņa vadībā. Dažās vietās Baumaņa celtie nami veido nepārtrauktu būvlaidu līniju, kā, piemēram: Raiņa bulv. 2, 3, 4, 6, 9, 11, 25, 27, 29, 31, 33; Kalpaka bulv. 4, 5, 7, 9; Vaļņu ielā 24, 26, 28, 30 un Merķeļa ielā 4, 5, 7, 9, 10, 12, 13, 17, 19. Apskatot Baumaņa celtņu architektūru konstatējams, ka arī viņam nav bijis iespējams nodibināt un radīt jaunas stilistiskas vērtības, bet katrs viņa darbs tomēr liecina par ļoti labu gaumi un stilu izpratni, pie kam sevišķu Baumaņa cienību izpelnījušies renesanses un baroka stila motīvi, kuŗus viņš labprāt plaši pielieto savās kompozicijās. Telpu trūkuma dēļ šeit nav iespējams apskatīt visas Baumaņa būves, tāpēc aprobežosimies tikai ar sabiedriska rakstura ēku pieminēšanu.

Bij. Saeimas nams (agr. Bruņniecības nams) Jēkaba ielā celts 1867. gadā pēc arch. J. Baumaņa un R. Pfluga kopēja projekta. Ārējā arhitektūra, izmantojot ciļņotas un gludas rustikas motīvus, izpildīta atdarinātās Florences palazzo celtniecības formās.

Apgabaltiesas nams uzcelts 1888. gadā pēc J. Baumaņa meta viņa paša būvvadībā, pēc tam, kad viņš ar savu īpatnēji ķeizara kroņa veidā sacerēto nama plānu bija izpelnījies toreizējās valdības ievērību. Apgabaltiesas nama ārējais veidojums ir viens no Baumaņa interesantākiem darbiem, labi izdevies renesanses un baroka formu lokālizējums ar Rīgai piemērotu sabiedriskas ēkas izteiksmi.

Pieminēt vēl varētu viņa celto Konservātorijas namu Kr. Barona ielā (agr. Aleksandra ģimnaziju, 1873.—1874.), Amatnieku biedrības namu (1868.—1870.), Visu Svēto baznīcu (1869.—1870.) un cirku (Merķeļa ielā 4). Toreizējos apstākļos Baumanis izpelnījās ievērību arī kā techniķis konstruktors (cirka kupols no dzelzs sliedēm), kā arī ar dažiem jaunievedumiem dzīvokļu namu plānos.

Rosīgākais J. Baumaņa laika biedrs — architekts J. D. Felsko, pēc kuŗa projektiem reālizētas daudzas tā laika jaunceltnes, piemēram:

Nams Jaunavu ielā 3

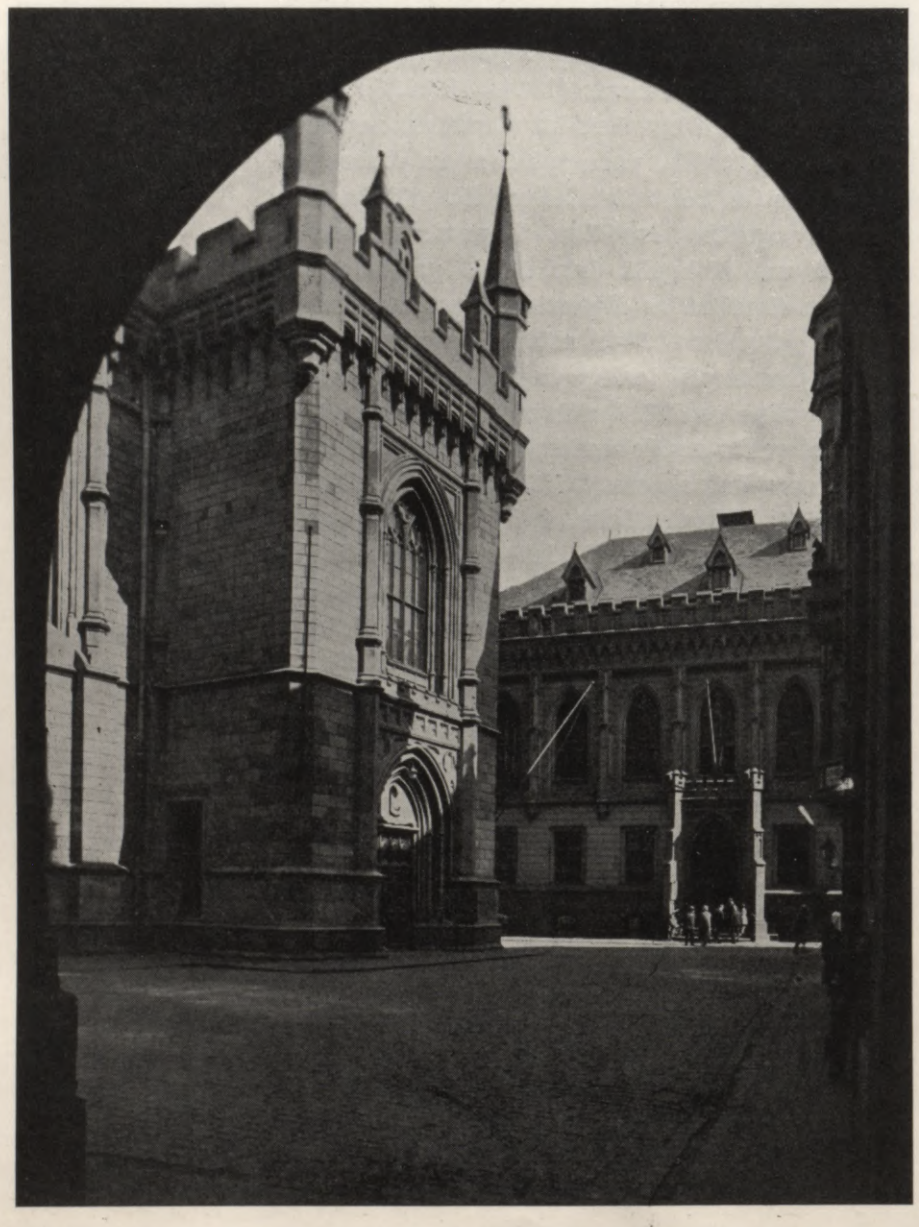

Kongresu nams un Amatu nams (bij. Lielā un Mazā ģilde)

Sv. Trīsvienības baznīca (1876.—1878.), — gotisko formu atdarinājums, Mārtiņa baznīca Pārdaugavā (1851.) — romāņu stilā, Anglikāņu baznīca (1852.—1859.) — gotika, Ģertrūdes baznīca (1866.—1869.), Amatu nams (bij. Jāņa ģilde 1864.—1866.) un daudzas citas ēkas. Blakus Amatu namam esošā pseudogotikas stilā celtā Kongresa nama (bij. lielā ģilde) būve pabeigta 1859. gadā. Projekta autors — bij. Pēterpils mākslas akadēmijas profesors K. Beine, būvdarbu vadītājs — H. Šēls. Kongresu nams celts senās Lielās Ģildes nama vietā un apakšstāvā ietveŗ sevī divas vēsturiski un mākslinieciski vērtīgas, ap XIV. gadsimta sākumu celtās senās Lielās Ģildes telpas — t. s. Ģildes zāli jeb Minstera istabu un t. s. brūtes kambari (piebūvēts XVI. g. s. sākumā). Pirmā no tām ir divu jomu kolonnu zāle, pārsegta 14 krusta velvēm, kas telpas vidū balstās uz 5 zemām kolonnām ar viduslaiku kapiteļiem un bazēm. Brūtes kambaris savu nosaukumu dabūjis no pilsoņu senās paražas — kāzu svinības noturēt Ģildes namā. Šai telpā Ģildes vecākie un pārstāvji noturējuši arī savas apspriedes.

Līdzās Baumanim nākas minēt viņa laika biedru Kristapu Morbergu (1844.—1928.), kas līdzīgi Baumanim savas gaitas sācis kā vien-

kāršs būvstrādnieks, vēlāk papildinājies tehniskās aroda zināšanās Berlīnē un rosīgi darbojies būvniecības laukā, uzceldams daudz namus gan citiem, gan sev. Senatnes pētnieki nešaubās par to, ka viņš savus namus (Aspazijas bulv. 3, 4, 5, Z. Meierovica bulv. 7, 8 u. c.) cēlis pēc paša idejas metiem, kaut gan oficiālos projektus parakstījis cits architekts.

Starp citiem J. Baumaņa laika biedriem vēl minams R. Pflugs, kas cēlis bij. Saeimas namu (kopā ar Baumani), Pareizticīgo Pokrova baznīcu (1875.—1879.), daudzus privātus namus (Raiņa bulv. 21 u. c.) un arī pareizticīgo katedrāli Vienības laukumā. Šis Bizantijas formās celtais dievnams ir bagātākais un greznākais starp pārējām pareizticīgo baznīcām. Rūpīgi saskaņotam plānam izvēlēta piemērota ārējā architektūra divi krāsu ķieģeļu izpildījumā.

H. Šēla un arch. J. Hesa būvvadībā pēc prof. L. Bonšteta projekta celts Nācionālās operas nams. Šā lielā mākslas tempļa architektūra ieturēta hellēniskā klasicisma formās. Ieejas priekšā izvirzītais portiks iespaidīgi pasvītro celtnes sabiedrisko raksturu un monumentālitāti.

Prof. H. O. Hilbigs cēlis Ūniversitātes veco ēku (1866.—1869.), izvēloties šai celtnei pseudoromikas formas un reālizējot tās neapmestā ķieģeļu architektūrā, Pāvila baznīcu (1885.—1887.) u. c. Arch. H. Bose cēlis Biržas namu u. c., prof. J. Kochs — Lutera baznīcu Torņkalnā (1888.—1891.), Ūniversitātes jauno ēku Kronvalda bulvārī (pabeigta 1900. g. prof. O. Hofmaņa vadībā) u. c.; arch. R. Šmelings — prefektūras ēku (1889.—1891.).

Ja XIX. gadu simteņa pēdējā desmitā būvniecības rosība Rīgā it kā apsika, tad pēc neilga laika, ap gadsimtu maiņu tā no jauna atdzīvojās, lai pēdējā gadu desmitā priekš pasaules kaŗa pārvērstos īstā būvdrudzī. Šis laiks zīmīgs arī citādā ziņā, jo divdesmitā gadsimta pirmajā desmitā saviļņojās mākslas pasaule, pacēlās jo skaļas protesta balsis pret vēsturisko stilu eklekticismu, pret vēsturisko stilu atdarināšanu un atskanēja saucieni pēc jaunām mākslas izteiksmēm, pēc jaunām vērtībām. Celtnieki meklē iespējas demonstrēt būvmateriālu dabiskās formas un dažās zemēs (piem., Somijā) izveidojās īpatnēja architektūra. Konstruktīvo un dekorātīvo formu meklēšanā architekti neatzina nekādu priekšrakstu un rīkojās brīvi, ņemdami paraugam dabas motīvus un tos vairāk vai mazāk stilizēdami.

Jauno virzienu sauca par moderno stilu, jaunatnes stilu (Jugendstil) un citos vārdos. Šī stila krāšņākie ziedi devuši mums tagad pilnīgi ne-

Birža ar skatu uz Māŗas baznīcu

saprotamas, dažkārt grūti paciešamas, konstruktīvi neloģiskas, ar celtnes iekšējo saturu nesaskaņotas un dažādiem rotājumiem raibi apkrautas, pa lielākai daļai apmetumā izveidotas namu fasādes. Rīgā šā laika raksturīgākais paraugs ir Alberta iela.

Ļoti prāvs ir tā laika Rīgas līdzveidotāju latviešu architektu skaits, un visi tie lielāko tiesu izglītojušies Rīgas politechniskā institūtā. Kā pirmais architekts, kas augstāko technisko izglītību baudījis Rīgā, minams J. Baumaņa laika biedrs Konstantīns Pēkšēns (1859.—1928.), kuŗa galvenais darbības lauks bijis privātmāju būves Rīgas priekšpilsētās. No lielākiem darbiem pieminami — Berga bazārs un Trīsvienības sieviešu klosteŗa baznīca Rīgā. Tālāk īpaša

Apgabaltiesa

Raiņa bulvāris

vieta ierādāma Aleksandram Vanagam (1873.—1919.), kas ne tikai bija dziļi ieinteresējies par mūsu lauku būvniecības un etnografijas vērtībām, bet tautas mākslas motīvus mēģināja pielietot arī pilsētu būvniecībā savos projektos, kā tas vērojams viņa būvētās celtnēs Marijas ielā 70, Brīvības ielā 24 un citur. Savā ilgajā darbības laikā daudz vērtīga Rīgas architektūrai devis prof. Dr. E. Laube (1880.). Viņa celto daudzo celtņu architektūra liecina par autora nerimstošo meklētāja garu no klasicisma uz XX. gadu simteņa modernā stila romantismu un pēdējā laikā atkal atpakaļ pie klasicisma motīviem. No vecākās paaudzes latviešu celtniekiem vēl biežāk piemin bankas nama Kr. Barona ielā un nama Brīvības ielā 2 autoru E. Poli (1872.—1914.), vec. doc. A. Malvesu (*1878.) — nams Tērbatas ielā 23/25, vec. doc. E. Štālbergu (*1883.), profesoru P. Kundziņu (*1888.), K. Bikši (*1883.), J. Blankenburgu (*1887.) u. c., kas darbojušies galvenā kārtā Latvijas brīvvalsts laikā.

No gadsimteņu maiņā celtām lielākām sabiedriska rakstura ēkām vēl varētu pieminēt diezgan labā gotiskā stila imitācijā celto komercskolas namu (1902.—1903.), ko cēlis arch. V. Bokslavs, Pilsētas mākslas mūzeju (1903.—1904.), ko projektējis architekts V. Neimans ar konsultantiem Dr. V. Zeidlicu un Drēzdenes architektu P. Vallotu, izmantojot ārējai architektūrai ziemeļu baroka motīvus, Nācionālo teātri (1900.—1902.) pseudobaroka formās projektējis un cēlis architekts A. Reinbergs, Rīgas pasta kantori — Krievijas pasta un tēlegrafa pārvaldes vecākā architekta J. Novikova mets, un vēlās renesanses un baroka stila atdarinājumā celto R. katoļu Alberta baznīcu (1900. g.) cēlis J. Bokslavs pēc prof. Kocha meta. Tāda vispārējos vilcienos tēlojas Rīgas pilsētas izbūves aina un celtniecības stāvoklis līdz pasaules kaŗam.

Rīgas pilsētas Viļa Olava komercskola

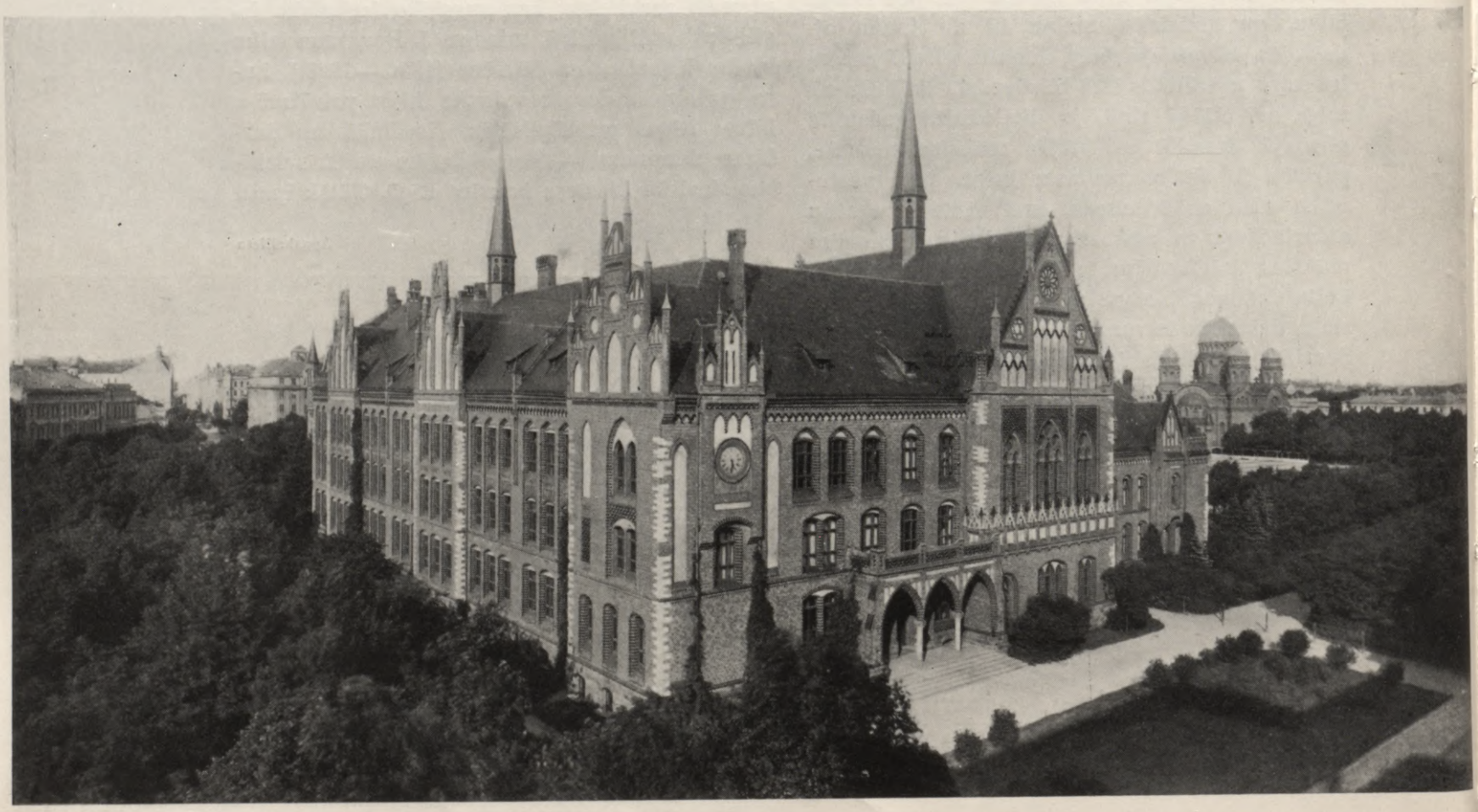

Latvijas Sarkanā Krusta celtnes Jāņa Asaŗa ielā

Latvijas valsts laikā ēkas ar sabiedrisku nozīmi Rīgā cēlusi gan valsts, gan pilsētas pašvaldība, gan sabiedriskas organizācijas.

Rīgas pilsētas līdz šim uzcelto ēku vidū ar savu plašumu pirmo vietu ieņem centrālais tirgus, kuŗa būve uzsākta 1924. gadā un pabeigta 1930. gadā. Tirgus situācijas un atsevišķu ēku projektus toreizējā virsarchitekta P. Dreijmaņa vadībā izstrādājuši pilsētas inženieŗi V. Isajevs, G. Tolstojs un architekts P. Pavlovs. Tirgus komplektējas no 5 paviljoniem, no kuŗiem lielākais pie Gogoļa ielas nodots tirdzniecībai vairumā, bet pārējie četri — sīktirdzniecībai. Paviljoni savienoti savstarpīgi ar apakšzemes tuneļiem un izejām uz kanāla krastu.

Centrāltirgus pēc savas saimnieciskās nozīmes uz ilgiem laikiem piederēs redzamākām celtnēm, ko latviešu valsts galvas pilsēta cēlusi un cels savām vajadzībām. Tirgus būvkomplekts izmaksājis Rīgas pilsētai vairāk kā 5.000.000 latu.

Ļoti lielu vērību Rīgas pilsēta veltījusi jaunatnes audzināšanas apstākļu uzlabošanai, gan celdama jaunas skolas, gan remontēdama un paplašinādama vecās.

1926. gadā, sakarā ar Bolderājas pievienošanu pilsētas territōrijai, Bolderājā pēc arch. P. Dreijmaņa meta uzsākta lielas pamatskolas būve, kas ar pārtraukumiem ilgusi līdz 1930. gadam.

1926.—27. g. ievērojami paplašināta ar jaunām piebūvēm 9. pamatskola Krimuldas ielā un 18. pamatskola Ķīšezera ielā (arch. A. Grīnbergs).

1932. g. uzcelta pusbūvē 22. pamatskolas ēka L. Solitūdes ielā 30 (arch. A. Grīnbergs). Nākošajā gadā sāka celt lielo 10. pamatskolas ēku Čiekurkalnā, I. gaŗā šķērslīnijā 53 (arch. A. Grīnbergs).

Jo ražens skolu jaunbūvēm ir laikmets pēc 1934. g. 15. maija. 1934. gadā ne tikai pabeigta pusbūvē 10. pamatskola, bet pasāktas un gadu vēlāk pabeigtas 3 jaunas skolu būves: 45. pamatskola Atgāzenes ielā 22 (arch. A. Grīnbergs), 46. pamatskola Kandavas ielā (arch. A. Grīnbergs) un 11. pamatskola Maskavas ielā 209 (arch. J. Rengarts).

Latviešu akciju bankas nams Vaļņu un Kaļķu ielas stūrī

Ev. lut. baznīcas ģimnazija Pārdaugavā

1935.—36. gadā uzcelta 13. pamatskola Adolfa ielā 8 ar 8 klasēm, aktu zāli, ēdamistabu un skolas pārziņa un apkalpotāju dzīvokļiem (arch. J. Rengarts).

Daudz pilsētas skolu jaunceltņu reālizēts pēc pilsētas architekta A. Grīnberga metiem starptautiski modernā architektūras izteiksmē. Atturīgi vienkāršos būvmasu kārtojumos pasvītrots ailu laukumu līmeniskums un trepju telpu lielie vienlaidu stateniskie logi, pie kam ieeju motīvi akcentēti ar līmeniskām, gludu plākšņu pārsedzēm, kas dažos gadījumos atbalstītas uz pīlāriem (46. pamatskola, 10. pamatskola). Ar latvisku architektūras izteiksmi ievērību pelna 1935. gadā pabeigtā 11. pamatskolas ēka Maskavas ielā 209 (arch. J. Rengarts).

No valsts celtajām skolu ēkām atzīmējamas — II. valsts ģimnazijas nams Pārdaugavā, Vīlipa ielā un Franču liceja ēka Aristida Briāna ielā 1 (arch. J. Blankenburgs).

Rīgas pilsētas rūpes par pilsoņu veselību izteikušās arī vairāku dziedniecības iestāžu jaunceltnēs. 1926. un turpmākajos gados izbūvēta II. pilsētas slimnīca Latvijas Ūniversitātes vajadzībām un pilnīgi no jauna uzcelta un moderni iekārtota tuberkulōzes sanātorija Biķerniekos (arch. K. Bikše). Tai pašā laikā pilsētas nomalēs uzceltas 4 pirtis — Bolderājā, Čiekurkalnā, Iļģuciemā un Vecmīlgrāvī. Šai nozarē jaunceltņu skaitu vairojis arī Latvijas Sarkanais Krusts, uzceldams pēc jaunlaiku prasībām iekārtotas ortopaidiskas darbnīcas un noliktavas Pērnavas ielā 32 un turpat tuvumā Jāņa Asaņa ielā žēlsirdīgo māsu skolu ar internātu un veselības kopšanas punktu (arch. A. Klinklavs).

Lai mīkstinātu dzīvokļu krizi un sagādātu vismaz daļai trūcīgāko iedzīvotāju nedārgus un veselīgus dzīvokļus, Rīgas pilsēta pēc dažu Va-

Pilsētas blokēka Jāņa Asaņa ielā

kareiropas pilsētu (galvenokārt Vīnes) parauga uzcēlusi dažas vairākstāvu blokmājas un vairākas divstāvu ģimeņu ēkas. Ģimeņu ēkas celtas klajā apbūvē un sakārtotas Liepājas un Ropažu ielā kā grupu resp. rindu ēkas.

Liepājas un Ropažu ielā ģimenes ēku projektus izstrādājusi pilsētas būvvalde toreizējā virsarchitekta P. Dreijmaņa vadībā. Darbi sākti 1926. g. un nobeigti 1927. gadā.

Tai pašā 1927. gadā pilsēta sāk celt pēc virsarchitekta P. Dreijmaņa projekta grandiōzu 5 stāvu dzīvojamo ēku starp Ausekļa, Sakaru un Eksporta ielām, pieturoties t. s. malu apbūves

Pilsētas pamatskola Bolderājā

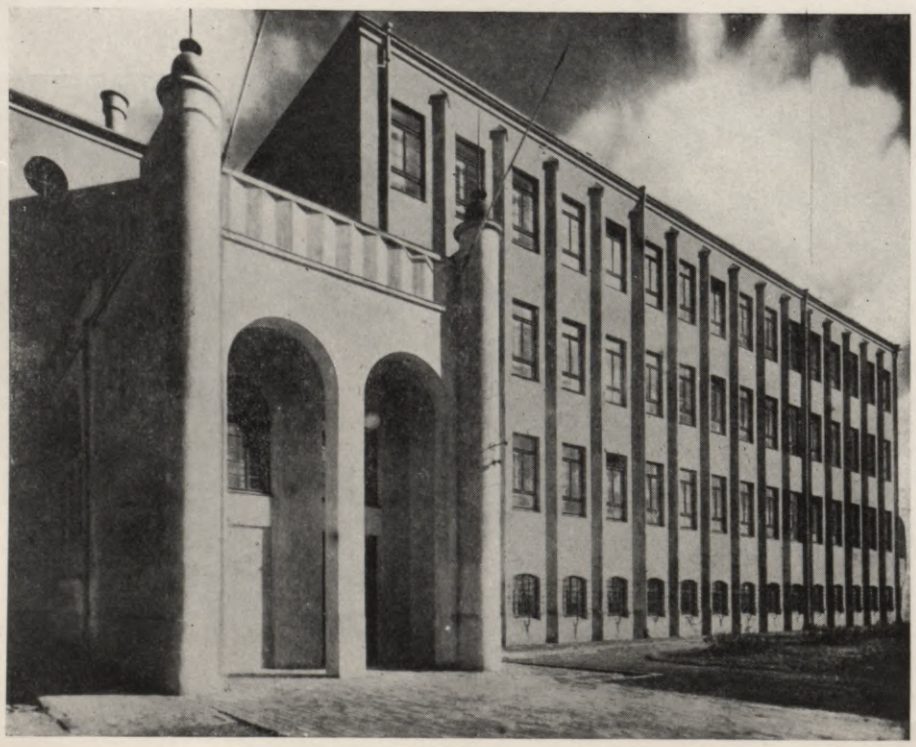

principam, atstājot būvbloka vidū lielu saules pagalmu.

1929. gadā uzceltas pusbūvē vēl trīs lielas blokēkas: pie 1905. gada parka (arch. O. Tīlmaņa projekts, Samarina un Rēznas ielu stūrī (doc. arch. E. Štālberga projekts) un Samarina un Žīdu ielu stūrī (arch. H. Pīranga projekts). Ārējā architektūrā laikmetam zīmīgākās ir doc. E. Štālberga un architekta O. Tīlmaņa projektētās blokēkas pie 1905. g. parka un Samarina un Rēznas ielu stūrī. Rūpīgi līdzsvaroto, apmesto būvmasu detaļas, kā, piem., portāli, dzegas u. c. kontrasta dēļ izpildītas neapmestā izšūvotā ķieģeļu mūrī.

Privātas personas Latvijas laikā Rīgā būvējušās vairāk kā jebkad, sevišķi Rīgas nomalēs, kur daži rajoni pilnīgi no jauna izauguši, kā, piem., Zemitāna laukuma rajons u. c. Tāpēc dabiski rodas jautājums, ko rāda mums šis jaunais „kultūras spogulis" (tā architektūru mēdz apzīmēt), kādas labierīcību, technikas un mākslas vērtības tas devis mūsu paaudzei un kādu mantojumu atstās nākotnei. Ja ar tādu jautājuma skatu veŗamies jauno namu rindās un priekšpilsētu parceļu platībās, tad līdz 1934. gadam tur ieraugām diezgan maz iepriecinoša. Protams, galīgai vērtēšanai un salīdzināšanai pagājušais laiks par mazu, distance par īsu, un mēs daudzas parādības šobrīd redzam pārāk lielā rakursā, tomēr dažas lietas var atzīmēt jau tagad. Tā vispirms pieminams, ka visgreizākos soļus atrodam jaunajos ģimeņu mazmājiņu rajonos, kas devīgu roku piebārstīti sliktas gaumes un nemākulīgas iekārtas kastīšu stila paraugiem. Neraugoties uz pilsētas būvuzraudzības un kreditiestāžu pūlēm, vēl pagaidām nav pilnīgi izdevies novērst nevēlamās parādības. Šādu būvniecības lietu attīstību galvenā kārtā veicina divi apstākļi: būvētāju ierobežotie līdzekļi un nelietpratēju darbība projektu sastādīšanā, kuŗu vēl līdz šim, diemžēl, nav izdevies likvidēt. Šai ziņā kaut cik labāks stāvoklis ir pilsētas centrā, jo lielākos namus ceļ tikai līdzekļiem nodrošinājušies būvsaimnieki lietpratēju architektu vadībā. Tāpēc pilsētas centra namu vairums uzcelti labākā, ērtākā iekārtojumā un rūpīgākā ārējā architektūrā.

Fasāžu apdarē vispārēja raksturīga pazīme ir cenšanās atbrīvoties no parastā apmetuma. Vienkāršā apmetuma vietā labprāt lieto dabisku akmeņu aplikumus, bet biežāk lētākās mākslīgā akmens plātnes, granīta un šūnakmeņu imitācijas un dabisku akmeņu graudu apmetumu.

Architektūras vēsturnieki konstatē, ka mūsdienu Rīgas celtniecībā saskatāmi trīs attīstības

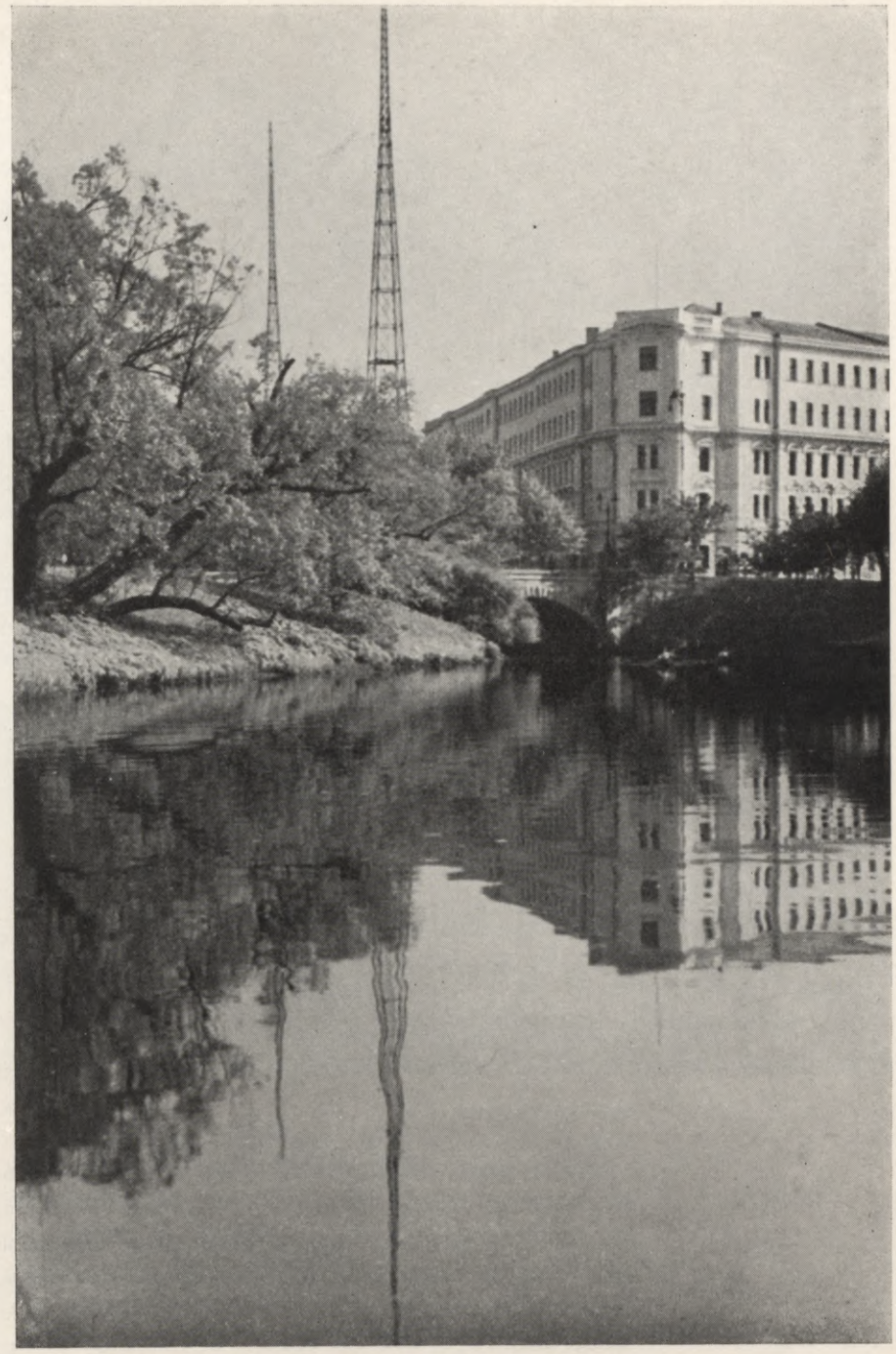

Rīgas galvenais pasta un tēlegrafa nams un pilsētas kanālis

virzieni: nācionālais, kosmopolītiskais un individuālistu meklējumi. Tomēr šķiet, ka individuālistu darbus par kādu atsevišķu architektūras virzienu grūti būs apzīmēt, jo tie arvien tuvosies vai pat iekļausies vienā no pirmiem diviem jēdzieniem, kas paši par sevi ļoti plaši tulkojami.

Nācionālais virziens Rīgas celtniecībā tagad visumā eksponējas nevis etnografiski romantiskā plāksnē (sal. ar pirmskaŗa arch. Vanaga būvēm), bet gan plašāka jēdziena latviski nācionālā uztverē, ienesot mūsu nācionālās vērtības Eiropas kopkultūrā.

Pilsētas blokēkas pagalms

Tiesu pils (projekts)

Pēdējo gadu Rīgas celtniecības kopaina rāda, ka privātā celtniecība iemīļojusi starptautiskā modernisma ceļu, gan ne burtiskos norakstos, bet pielaikotā un pārstrādātā veidā. Pagaidām, liekas, vēl nav apnikušas askētiskas fasādes akmens imitācijā, bet vai tas vēl ilgi būs „modē", grūti nosakāms. Jau saklausāmas arī diezgan skaļas kritiskas balsis, kas prasa stingrāku norobežošanos no nivelējošā modernisma un patstāvīgākus, Latvijai raksturīgākus ceļus celtniecības gaitās. Visumā patlaban jaušama liela rosība nacionālās architektūras meklējumos, un pagaidām, šķiet, vadošo aktīvo celtnieku domas nosvērušās par labu atzinumam, ka Latvijas nācionālai architektūrai jāaug uz vēsturisko mākslas stilu vērtību pamatiem, nenoraidot latviešu senatnes celtniecisko un mākslinieciskо atziņu mantojumu. Minēto it kā apstiprina pašreiz topošās monumentālās celtnes: Tiesu pils (arch. F. Skujiņš), Finansu ministrijas nams (arch. A. Klinklavs) u. c., Armijas ekonomiskais veikals (pulkv. arch. A. Galindoms) u. c.

Vienotā Latvijā pašķīrušies ceļi monumentālajam celtniecības darbam. Celtnieku saimei jāatrisina plašas un svarīgas architektūras problēmas, jārada mūsu vienības un varenības laikmeta piemineķļi, kam jāizteic viss labākais, ko latviešu radošais gars var dot. Ļoti liels un svarīgs uzdevums, liela uzticība latviešu celtnieku saimei. Bet no otras puses konstatējams, ka bez vecākās paaudzes celtniekiem mūsu Ūniversitāte jau sagatavojusi desmitiem jaunu speciālistu, no kuŗiem sacensībās un praktiskā darbā daudzi jau paspējuši pierādīt savu gatavību liela stila uzdevumiem. Minētais dod pamatu cerībām, ka architektu vienotā saime viņai dāvāto lielo uzticību pilnā mērā attaisnos un ka pēc nedaudziem gadiem ne tikai galvas pilsētā, bet arī visur Latvijā dominēs latviski nācionālas celtnes Latvijas vienības, spēka un kultūras renesanses piemineķļi.

PĒTERIS ĀRENDS,
architekts.

Armijas ekonomiskā veikala nams (projekts)

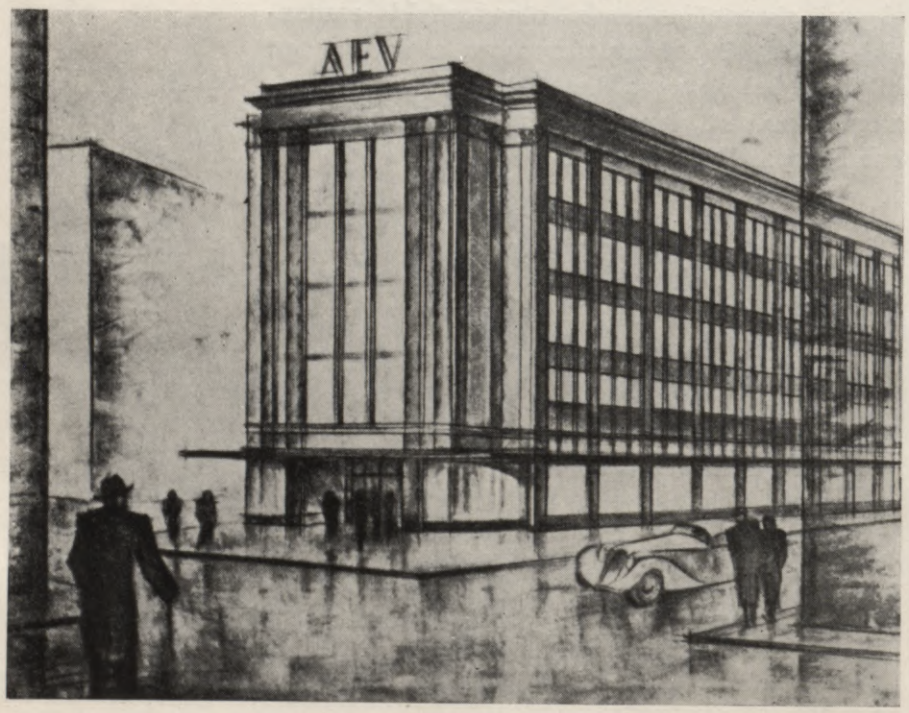

RĪGA KĀ LATVIEŠU KULTŪRAS CENTRS

Gan kā Hanzas savienības locekle, gan poļu, zviedru un krievu valdīšanas laikos Rīga pastāvīgi bijusi ievērojams politiskās, saimnieciskās un kultūrālās dzīves centrs. Taču plašāku un dziļāku nozīmi šai ziņā Rīga ieguvusi tikai pēdējos pusotra simta gados, kļūdama par latviešu sadzīves degpunktu. To veicināja vairāki apstākļi. 1796. g. pēc Kurzemes hercogistes pievienošanas Krievijai latviešu novadi pirmo reizi pēc vairākiem gadsimteņiem ir kaut cik apvienoti, jo priekš tam Latvija bija sadalīta vairāku kundzību starpā. Ja apskatām latviešu tautas etnografiskās robežas, redzam, ka tikai latviešu likteņu nelāgā politiskā konstellācija varēja tik ilgi kavēt Rīgas kā latviešu kultūras centra attīstību, jo ģeografiski Rīga jau no šīs pilsētas dibināšanas laikiem ir Latvijas sirds. 1796. gads Rīgas kā Baltijas un sevišķi latviešu zemju mētropoles stāvokli galīgi nostiprina. Arī administrācijas ziņā Rīga kļūst par Baltijas galveno pilsētu, jo, kamēr vien pastāv Baltijas ģenerālgubernātora institūts (līdz 1876. g.), šīs krievu administrācijas augstās amatpersonas sēdeklis ir Rīga. Turklāt 1816.—1819. g. brīvlaišanas akti nodibina visā Baltijā — vismaz nomināli — tādu stāvokli, ka, dzimtļaudīm atgūstot brīvību, politiski tiesīgo starpā Vidzemē un Kurzemē latvieši kļūst par majoritāti, kuŗas varu gan sākumā milzīgi ierobežo kārtu privilēģijas. Fabrikām savairojoties, cunftu un ģilžu būšanai panīkstot, latvietis pamazām iekaŗo Rīgu. Tikai netaisnais pilsētu vēlēšanu likums gādā, ka latviešus nepielaiž pilsētas pārvaldē. Tikai kad kaŗa laikā 1915. g. toreizējo pilsētas galvu vācieti Bulmeringu izraida uz Irkutskas guberņu, 1916. g. par pilsētas galvu ievēl latvieti A. Krastkalnu. 1917. g. kļūst par pilsētas galvu G. Zemgalis. Apmēram gadu gaŗš ir smagais vācu okupācijas laiks, un pēc tam 1918. g. beigās par pilsētas galvu pagaidu dome ievēl atkal G. Zemgali. Tomēr tikai pēc 1934. g. 15. maija arī Rīgas pašvaldībā visa vara nāk latviešu rokās, un šim faktam atbilstošā garā veidojas tagad arī Rīgas kā Latvijas galvas pilsētas kultūras seja. Rīga kļūst par latviešu kultūras centru.

Kultūru raksturo izglītība un māksla. Mūsu galvas pilsētā koncentrēti gandrīz vai visi galvenie Latvijas izglītības un mākslas iestādījumi.

Rīga ir Latvijas augstāko mācības iestāžu mītne — te atrodas Latvijas Ūniversitāte, Latvijas Konservātorija un Latvijas Mākslas akadēmija.

Latvijas Ūniversitāte ir bijušās 1862. g. nodibinātās Baltijas politechniskās skolas (Rīgas Politechniskā institūta) pēcnācēja. Atšķirībā no Politechniskā institūta, kas deva tikai augstāku technisku izglītību, 1919. g. nodibinātā Latvijas

Rīga dimd, Rīga dimd, Kas to Rīgu dimdināja

Latvijas Ūniversitāte

Ūniversitāte ir vienota tipa augstskola, kādas pastāv, piemēram, Z. A. S. valstīs. Ūniversitātes 11 fakultātes aptveŗ teōrētiskās, praktiski tehniskās, gara un dabas zinātnes un veicina ikviena savā nozarē zinātnisko pētīšanu un zinātnes izplatīšanos tautā, kā arī gatavo Latvijas vajadzībām darbiniekus ar augstāko izglītību.

1938. g. sāka darboties arī 12. fakultāte — Romas katoļu teoloģijas, bez tam pie teoloģijas fakultātes atvērta pareizticīgo teoloģijas nodaļa. Nodibināti dažādi institūti, stacijas, kabineti, bibliotēkas. Ūniversitātes bibliotēkās 1937. g. 1. septembrī bija 317.421 grāmata, to starpā centrālajā bibliotēkā 135.527. Nodibināti ievērojami stipendiju fondi trūcīgu studentu un jauno zinātnieku pabalstīšanai; no šiem fondiem ievērojamākais ir Kr. Morberga veltījums. Latvijas Ūniversitāte Rīgā liek drošus pamatus latviešu zinātnei.

Latvijas Konservātorija, kuŗas sākumi meklējami 1919. g., ir mūsu augstākā mūzikas mācības iestāde. Konservātorijā piecas nodaļas: 1) kompozicijas teōrijas un ērģeļu, 2) dziedāšanas, 3) klavieŗu, 4) stīgu instrumentu un 5) pūšamo instrumentu (ar kaŗa kapelmeistara un sitamo instrumentu klasi). Dažādos Latvijas stūŗos nonākuši, absolventi gādā par to, lai mūsu mūzikas kultūra būtu pasargāta no diletantisma.

Svētās uguns altāris Brāļu kapos

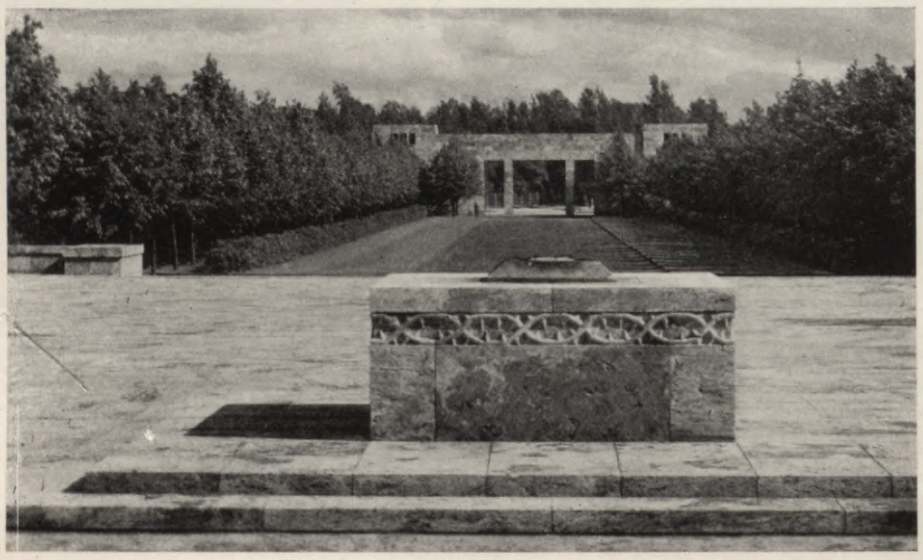

Latvijas Mākslas akadēmija, kas nodibināta 1919. g., sniedz saviem audzēkņiem augstāko izglītību tēlotājas un lietišķās mākslas nozarēs, kā arī veicina mākslas attīstību valstī vispār. Mākslas akadēmijā pastāv vispārīgās mākslas klases, meistardarbnīcas tēlniecībā, glezniecībā, grafikā un lietišķā mākslā un paidagōģiski kursi. Mākslas akadēmija Rīgā ar savām augstajām prasībām uztur latviešu tēlotājas un lietišķās mākslas līmeni respektējamā augstumā.

Pie Rīgas augstākām mācības iestādēm pieskaitāms arī Latvijas Lauksaimniecības kameras mājturības seminārs, kas ziemu ir Rīgā, Herdera institūts, Angļu valodas institūts, divi komercinstitūti.

Augstu attīstības pakāpi Rīgā sasniedzis obligātorisko skolu tīkls, kas aptveŗ pirmskolas, pamatskolas un papildu skolas. Vispār par Rīgas vecāko skolu uzskatāma pēc dažām ziņām 1211. g. dibinātā Doma skola, kas pastāvējusi kā garīdznieku skola. Par pirmo pilsoņu skolu uzskata 1353. g. (pie Pēteŗa baznīcas) dibināto Pēteŗa resp. Morica vācu skolu, kur māca vāciski lasīt, rakstīt, rēķināt, bez tam reliģiju un baznīcas dziedāšanu. Zviedru laikos nodibina Ģertrūdes, Jāņa, Jēzus skolu, Torņkalna un Klīversalas zēnu skolu, Bāriņu skolu u. c. zemākā tipa mācības iestādes, kuŗās mācās arī latviešu bērni, pie kam Jāņa skolā un vēl dažās skolās māca arī latviski. Krievu laikmetā jaunas skolas nodibina tikai XVIII. g. s. beigās Āgenskalnā un Katrīndambī; XIX. g. s. pirmajā pusē nodibina vēl četras skolas; skolās mācības notiek vācu valodā, pie kam valsts valodu (krievu) māca tikai kā atsevišķu mācību priekšmetu, lai gan programmu un mācību gaitu nosaka 1802. g. dibinātās izglītības ministrijas ierēdņi — kurātori, direktori, inspektori. Skolas kļūst par rīdzinieku pārvācotājām. XIX. g. s. otrā pu-

sē rodas vēl kādas 25 skolas gan pilsētas centrā, gan nomalēs, pie kam 1885. g. uzceļ arī divas lielas elementārskolu ēkas (tagadējo V. Zālīša (1.) un Kr. Barona (2.) pamatskolu). Skolas ir sākumā, galvenā kārtā, vienklasīgas, no 1885. g. tās pakāpeniski pārvērš par divklasīgām. No 1887. g. mācības norit krievu valodā, sākas pārkrievošanas laikmets. Pilsētas skolās par skolotājiem tai laikā iekļuva arī daži latvieši — par to bija gādājis mūsu tautas atmodas kustības darbinieks Fr. Brīvzemnieks, ko krievu valdība iecēla Rīgā par tautskolu inspektoru. Viņa laikā savas skolas nodibināja arī dažas latviešu organizācijas; tā radās Rīgas Latviešu biedrības Reiņa meiteņu skola, Jonatāna palīdzības biedrības elementārskola, Torņkalna palīdzības biedrības elementārskola u. c., kuŗās mācīja arī latviešu valodu. Arī pilsētas skolās pēc 1905. g. iekārtoja latviešiem atsevišķas skolas vai klases, kur pirmos divus gadus varēja mācīt visus priekšmetus latviešu valodā. Skola nebija obligātoriska, turklāt bija jāmaksā skolas nauda, lai gan jāpiebilst, ka pilsētas skolās 1914. g. 2. pusgadā tikai ceturtā daļa skolēnu maksājusi pilnu skolas naudu, pārējiem tā atlaista pavisam vai pa daļai. Gan pilsētas skolu tīklu pirmskaŗa gados strauji paplašina, taču vēl 1906. ga-

Latvijas Konservātorija

dā pilsētas skolās mācās tikai viena piektdaļa skolēnu, kamēr privātās, biedrību un baznīcu skolās 67%. Daudz bērnu skolā neiet nemaz.

Galvas pilsētas Rīgas uzturēto obligātorisko skolu tīkla attīstība beidzamajos 20 gados liecina par milzīgu progresu. Pamatskolu un pirmskolu un viņu audzēkņu skaita pieaugumu raksturo sekojoši dati:

	1914. g.	1920. g.	1930. g.	1937./38. m. g.
Skolas	44	62	114	116
Skolēni	8.976	21.415	28.844	32.309

Pilsētas uzturētās skolās 1937./38. m. g. mācījušies 91,5% no visiem skolas vecuma bērniem. Bez tam Rīgā 1937./38. m. g. pastāvējušas 3 valsts uzturētas pamatskolas ar 567 skolē-

Kr. Valdemāra jūŗskola

niem un 46 privātskolas (kopā ar bērnu dārziem) ar 2490 skolēniem.

1937./38. m. g. Rīgā pastāvējusi 61 obligātoriska pilsētas latviešu skola ar 645 klasēm un 20.470 skolēniem (63,4% no visiem skolēniem) un 55 obl. pilsētas minoritātu (vācu, krievu, žīdu, poļu, lietuvju, igauņu, baltkrievu) skolas ar 417 klasēm un 11.839 skolēniem (36,6%). Skolēnu starpā bijuši 4,7% ārzemju pavalstnieki. Pastāv vakara pamatskolas skolēniem, kas dienu nodarbināti, un īpatnējās pamatskolas.

Latvijas 20 pastāvēšanas gados Rīgas pilsēta ir uzcēlusi vairākus jaunus, moderni iekārtotus skolu namus, tomēr vēl daudzas skolas mīt īrētās telpās vai nopirktās un pārbūvētās ēkās. Skolu celtniecības darbs sevišķi strauji gājis uz priekšu pēc 1934. g. 15. maija: 1935. gadā uzcelti nami Čiekurkalna (10.), Atgāzenes (45.) un Ausekļa (46.) pamatskolai, 1936. g. — Pumpura (11.), Sarkandaugavas (13.) un 2. jauktu tautību pamatskolai, 1937. g. — E. Dārziņa (35.) pamatskolai un 1938. g. — Viestura (48.) pamatskolai.

Lielu vērību pilsētas Izglītības valde piegriezusi arī skolu izdaiļošanai.

Rīgas pilsēta uztur arī 5 (krievu valdības laikos 3) ģimnazijas ar 2472 audzēkņiem (1937. g.). To starpā ir 3 latviešu ģimnazijas ar 1863 audzēkņiem, 1 vācu un 1 žīdu ģimnazija. Bez tam Rīgā pastāv 5 valsts, 11 biedrību un 6 privātpersonu ģimnazijas. Pavisam tā tad Rīgā ir 27 šī tipa skolas ar 7970 audzēkņiem.

Pilsēta uztur technikumu un komercskolu, kuŗās kopā 1937. g. bija 1103 audzēkņi. Bez tam Rīgā ir valsts un dažādu organizāciju speciālās vidusskolas.

Pastāv 5 pilsētas arodskolas ar 1548 audzēkņiem. Pavisam Rīgā ir 18 arodskolas ar 2821 audzēkni.

Līdz 1938. g. 1. augustam Rīgā pastāvēja skolotāju institūts, kas tagad pārcelts uz Cēsīm. Pilsēta piedalās institūta uzturēšanā.

Rīgā ir Kr. Valdemāra kuģu vadītāju un mēchaniķu skola, kuŗai 1936./37. g. bijuši 223 audzēkņi.

Audzinātāju un skolotāju darbam un arodizvēles gadījumos lielu atbalstu sniedz Rīgas pilsētas psīchotechnikas un arodizvēles institūts (agrāk: Rīgas pilsētas jaunatnes pētīšanas institūts), kas dibināts 1923. g. Tas noskaidro 1) iespēju atpakaļpalikušos, psīchopatiskos, nervozos un neurasteniskos bērnus audzināt un mācīt un 2) arodpiemērotību. Te meklē un saņem padomu skolu absolventi, sevišķi rīdzinieki, kā arī dažas valsts un pašvaldības iestādes. No 1927./28. māc. g. institūts sāka skolēnus šai ziņā pārbaudīt un dot attiecīgus padomus arī provinces pilsētās, 1935./36. māc. g. jau 14 pilsētās. 1923. g. institūtam bijuši 76 apmeklētāji, 1937. g. jau 25.171. Tas rāda, cik liela ir vajadzība pēc šādas iestādes.

Nācionālais teātris

Pilsētas mākslas mūzejs

1936. gadā Latvijā darbojušies 207 pastāvīgi kursi; 127 no tiem jeb 61,4% atradušies Rīgā.

Iedzīvotāju garīgās attīstības līmeni zināmā mērā var raksturot valodu prašana. Rīgas iedzīvotāju starpā, kā 1930. g. tautas skaitīšanas materiāli rāda, 26,7% pratuši divas valodas, 30,79% — trīs valodas, 10,56% — pat četras valodas; tikai vienu valodu pratuši 28,73%. Valodu prašanas ziņā Rīga stāv citiem Latvijas novadiem priekšgalā.

Nopietnu kultūras veicināšanas darbu Rīgā strādā mūzeji, bibliotēkas, teātŗi u. c. līdzīgi iestādījumi.

1920. g. nodibinātais Valsts mākslas mūzejs atrodas Rīgas pilī. Viņš krāj un glabā mākslas priekšmetus un populārizē latviešu un kaimiņtautu gleznieciību, tēlnieciību, grafiku un dekorātīvās mākslas. Atsevišķa nodaļa veltīta beļģu jaunlaiku mākslai. 1938. g. 1. jūnijā mūzejā bija 2296 mākslas priekšmeti, vairāk kā puse no tiem gleznas.

1920. g. nodibinātais Valsts vēsturiskais mūzejs arī atrodas Rīgas pilī un ir izaudzis no Rīgas Latviešu biedrības mūzeja, kas cēlies XIX. g. s. beigās. Valsts vēsturiskais mūzejs ir Latvijas valsts senmantu centrālā glabātuve. Viņš vāc, glabā, pētī mūsu kultūras pieminekļus, kam nozīme archaioloģijā, etnografijā, vēsturē vai mākslas vēsturē. 1937. g. 31. martā mūzejā bija 120.468 priekšmeti, pie kam numismatikas kollekcijā vien 1936. g. 1. janv. bija 69.237 priekšmeti.

Kaŗa mūzejs nodibināts 1919. gadā un līdz šim atrodas vēsturiskajā Pulveŗtornī. Šī mūzeja sākumi meklējami 1916. g., kad bij. krievu armijas virspavēlnieks atļauj dibināt latviešu strēlnieku pulka kaŗa mūzeju. Mūzejā glabājas veclaiku kaŗa rīki, 1905. g. revolūcionāru ieroči, bet sevišķi plaši materiāli savākti par strēlnieku cīņām un par pasaules kaŗu. Tāpat daudz priekšmetu savākts par atbrīvošanas cīņām pret landesvēru, dzelzsdivīziju, Bermontu un lieliniekiem. Tur redzam partizānu ieročus, latviešu kareivju pēcnāves attēlus, pirmos nācionālos karogus u. t. t. Mūzejā ir arī Beļģijas nodaļa, Beļģijas valdības dāvana mūsu Kaŗa mūzejam. Pavisam mūzejā ap 60.000 priekšmetu. Tā kā mūzejam Pulveŗtornī par šauru, Kaŗa ministrija tam ceļ jaunu modernu namu.

Pilsētas vēsturiskais mūzejs nodibināts 1936. g. Viņa kodolu sastāda 1764. g. mirušā Dr. N. Himzeļa naturāliju kabinets, ko pilsēta ieguva 1773. g., kā arī citi pirkumi un dāvinājumi. Līdz 1936. g. 17. jūlijam šie krājumi bija deponēti Doma mūzejā. Pēc mūzeja nodibināšanas Pieminekļu valde nodeva tā glabāšanā daļu no bij. Doma mūzeja krājumiem, Pilsētas valde mūzejam pievienoja pilsētas monētu krātuvi (kuŗā vairāk kā 28.000 numismatisku priekšmetu), mūzejam nodeva arī dažu likvidēto organizāciju vēsturiskās mantas. Mūzejā ap 80.000 priekšmetu. Tā krājumi aptveŗ Rīgas un apkārtnes senvēsturi, Rīgas attīstību,

Rīgas Latviešu biedrības jaunceltne

amatniecību, tirdzniecību, kuģniecību, sabiedrisko kultūru, mūziku, pilsoņu atpūtu un izpriecas, Rīgas celtniecību, mēbeles, grafiku, ieročus, keramiku, kā arī objektus, kas raksturo latviešu nācionālo kultūru. 1938. g. dziesmu svētku laikā mūzejs sarīkoja Latviešu dziesmu svētku izstādi, kuŗai bija savācis apm. 1500 priekšmetus. 1938. g. mūzejs Rīgas jaunceltņu būvlaukumos izdarīja archaioloģiskos izrakumus, iegūdams vairāk kā 10.000 senlietu.

Rīgas pilsētas mākslas mūzejam tāpat kā Rīgas pilsētas vēsturiskajam mūzejam pamatā Dr. N. Himzeļa kollekcija, ko pilsēta ieguvusi 1765. g. Mūzeja tagadējā mītne uzcelta 1905. g.

Dailes teātris

Līdz 1919. g. mūzejā latviešu mākslinieku darbu nebija gandrīz nemaz, bet tagad atrodami visi ievērojamākie latviešu gleznieciības un skulptūras reprezentanti (1936. g. 1. janvārī pavisam 67 latviešu autoru 261 glezna un akvarelis). Grafiskā kabineta krājumos apmēram 3500 asējumu, litografiju u. t. t. Mūzejs pastāvīgi atvēl telpas arī mākslinieku organizāciju un atsevišķu autoru izstādēm.

Pēdējos gados gādāts par to, lai ievestu kārtību Rīgas pilsētas vēsturiskajā archīvā, kas svešu kundzību laikos bija pamests novārtā. Šim archīvam svarīga Latvijas vēstures avota nozīme. Savu XIII. g. s. un vēlāko gadu krievu tekstu dēļ archīvs ieņem izcilu vietu pat visā Austrumeiropā šīs sugas institūtu starpā, un tāpēc to bieži izmanto arī ārzemju zinātnieki.

1919. g. Rīgā nodibināts Valsts (vēsturiskais) archīvs. Te atrodami dokumenti, kas sākot ar XIV. g. s. raksturo dzīves veidu un galvenos notikumus latviešu novados un arī ārpus tiem, sevišķi bij. Baltijas ģenerālgubernātorātā; bagāts ir baznīcgrāmatu nodalījums, kur atrodami pirms 1834. g. sastādītie dzimtsaraksti.

Skolu mūzejs nodibināts 1919. g. Tas kalpo skolu vajadzībām. Tas sakāms sevišķi par viņa ceļojošo nodaļu, kas nav publiska, bet pieejama vienīgi skolām. Mūzejā ir šādas nodaļas: zooloģijas, ģeoloģijas un minerāloģijas, ģeografijas, lauksaimniecības, matēmatikas, paidagoģijas, botanikas, fizikas, vēstures, akvāriju un terrāriju un technoloģijas. Mūzejā ir 12.057 apskatāmi priekšmeti.

1937. g. Rīgā nodibināts Rakstniecības un teātŗa mūzejs, kuŗā sakopoti apmēram 16.000 priekšmetu, kas raksturo latviešu rakstniecības un teātŗa sasniegumus un reprezentātīvākos darbiniekus (R. Blaumani, A. Brigaderi, J. Raini, A. Saulieti, A. Alunānu, J. Duburu u. c.).

Bez tam Rīgā atrodas Latvijas Bērnu palīdzības savienības veselības kopšanas mūzejs, Mežu departamenta mūzejs Zooloģiskā dārzā, Darba mūzejs u. c. līdzīgas dabas iestādījumi.

Par skatuves mākslas sākumiem Rīgā stāsta jau Indriķa chronika. Viduslaikos Rīgā notiek tādi paši teātŗa uzvedumi kā vēl mūsu dienās dažās Vācijas pilsētās reliģisku svētku gadījumos (Ķelnē u. c.). Drošākā gultnē teātŗa lieta Rīgā ievirzās, kad 1863. g. uzceļ pilsētas teātŗa namu, kas 1882. g. nodedzis un 1887. g. atjaunots. Te priekš kaŗa mitinājies Vācu teātris. 1902. g. pilsēta uzceļ Krievu teātŗa namu. Tikai par latviešu teātri pilsētas pašvaldība toreiz nerūpējās. Latviešu teātŗa jautājuma nokārtošanu tad uzņēmās pati latviešu sabiedrība, un 1868. g. sāk Rīgā darboties latviešu teātris, kas, Rīgas

NACIONALA OPERA

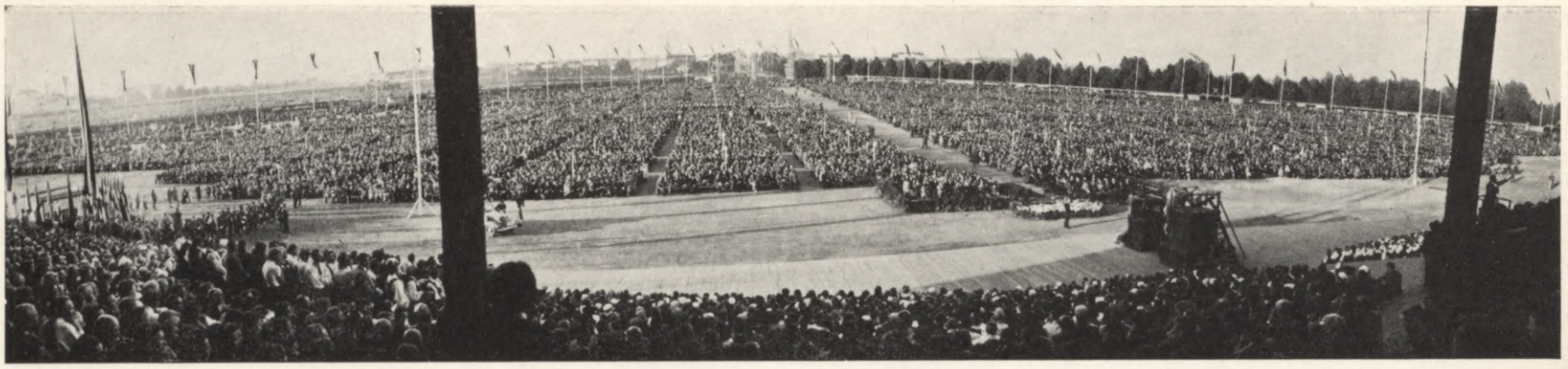

IX. vispārējie dziesmu svētki Rīgā

Latviešu biedrībai nodibinoties, drīz kļūst par šīs biedrības teātri. No 1870. g. līdz 1885. g. to vada latviešu teātŗa tēvs Adolfs Alunāns. Šis teātris gadu no gada manāmi attīstās un 1899. g. piedzīvo savu 1000. izrādi, bet 1918. g. — 3000. izrādi. 1880. g. tas sarīko 15 izrādes, 1890. g. — 39, 1900. g. — 73, bet 1910. g. jau 170 izrādes ar 108.143 apmeklētājiem. 1902. gadā Rīgā nodibinās otrs latviešu teātris — Rīgas Latviešu sabiedrības Jaunais latviešu teātris, Romanova ielā 25, kuŗu krievu administrācija slēdz 1905. gadā. 1908. g. šais pašās telpās sāk darboties Latviešu skatuves biedrības Jaunais Rīgas teātris, kam lieli nopelni latviešu teātŗa vēsturē. Īsā laikā Raiņa Uguns un nakts te piedzīvo 100 izrādes.

Latvijas valdības laikā kā valsts teātris bij. Krievu teātŗa namā uzsāk darbību Nācionālais teātris 1919. g. 30. novembrī. Rīgas pilsēta piedalās teātŗa uzturēšanā. Teātŗa nams pieder pilsētai. Nācionālais teātris skatuves darbus traktē reāli psicholoģiski. Drīz vien viņš ap sevi saista tikpat plašu skatītāju publiku kā priekš kaŗa abi lielie latviešu teātŗi kopā. Ilgus gadus šī teātŗa repertuārs cieši saistīts ar Brigaderes un Raiņa vārdu (teātrī inscenētas 17 Brigaderes lugas; Raiņa Jāzeps un viņa brāļi izrādīti 125 reizes).

Jaunus ceļus teātŗa mākslā iet Dailes teātris, kas 1920. g. 19. novembrī atklāj savu darbību bijušā Jaunā Rīgas teātŗa telpās. Ed. Smiļģa vadībā teātris nostāda sava darba centrā nevis autora tekstu, bet inscenējumu, pēdējo uzskatīdams un izveidodams par jaunu patstāvīgu mākslas darbu. Dailes teātŗa zāle gan ir mazāka nekā Nācionālajai operai un Nācionālajam teātrim — vietu skaits tikai 768, kamēr operā pat 1533, taču, apmeklētāju skaita ziņā nostādamies valsts teātriem līdzās, Dailes teātris pierādījis, ka latviešu publika ir teātŗa mākslas sapratēja un atzinēja, jo, nemājodams visai reprezentātīvās telpās, teātris tomēr reprezentē augstus mākslas sasniegumus. Arī Dailes teātris saņem no Rīgas pilsētas pašvaldības zināmu pabalstu.

Nomaļu publikas apkalpošanai vairākus gadus Rīgā darbojās Mazais teātris, iemantodams mākslai daudz cienītāju Rīgas nomaļu rajonos — Mīlgrāvī, Solitūdē, Čiekurkalnā, Torņakalnā un citur. No šī teātŗa tagad izveidojies Dailes teātŗa Mazais ansamblis, kuŗa uzdevums ir sniegt tautai vērtīgas izrādes par lētu cenu. 1937./38. g. sarīkota Rīgā 16 vietās un provincē pavisam 141 izrāde, apmeklētāju kopskaits 61.160 jeb 434 katrā izrādē.

Par plašāko Latvijas skatuves mākslas institūtu izvērtusies Latvijas Nācionālā opera. Jau 1912. g. Rīgā bija nodibināta Jurjānu Pāvula vadībā privāta latviešu opera. 1918. g., nodibinoties Latvijas valstij, sāk organizēt Latvijas operu, kas sākumā darbojas tagadējā Nācionālā teātŗa telpās ar prof. Jāz. Vītolu kā direktoru. 1919. g. augustā Latvijas Nācionālo operu nodibina kā valsts iestādi, un tā paša gada 2. decembrī ir operas pirmā izrāde tagadējās telpās. Šai sezonā inscenē arī Alfr. Kalniņa operu „Baņuta“, tādā kārtā attaisnojot jaunās mākslas iestādes nosaukumu. Šīs mākslas nozares īpatnējie izteiksmes līdzekļi atļāvuši operai satikties arī ar citām tautām šo tautu ievērojamākos instrumentālās un vokālās mūzikas mākslas paraugos, tāpat arī sastrādāt ar cittautu diriģentiem, režisoriem, artistiem. Bizè „Karmena“ spēlēta 248 reizes; „Traviata“ — 173 u. t. t. Balets „Gulbju ezers“ piedzīvojis 93 izrādes. Bet liela vērība piegriezta arī nācionālajai mūzikai. Latvijas nācionālajā operā pirmizrādes piedzīvojušas 9 latviešu orīģināloperas (Jāņa Mediņa „Uguns un nakts“ 49 reizes) un 2 orīģinālbaleti (Jāņa Mediņa un O. Lēmaņa „Mīlas uzvara“ 23 reizes).

Spožu uzplaukumu operā piedzīvojusi mūsu baleta māksla, jo priekš kaŗa balets šī vārda nopietnākajā nozīmē Rīgā nemaz nepastāvēja. Tagad mūsu balets labi pazīstams ārzemēs un reprezentē vispār lielas patstāvīgas mākslas vērtības. Trupas augšanu un jaunu talantu veidošanu garantē pie operas pastāvošā baleta skola. Augstus koŗa mākslas sasniegumus reprezentē operas koris (47 dziedātāji), kas arī pazīstams ārzemēs. Ievērojamu materiālu pabalstu opera saņem arī no Rīgas pašvaldības. Operas nams ir pilsētas īpašums.

Skaņu mākslas veicināda ma, pilsēta sarīko pilsētas publiskajos dārzos vasarā simfōniskos koncertus (1938. g. vasarā 38) un promenādes koncertus, pie kam bieži ir tā, ka vienā vakarā orķestŗi uzstājas 5 dārzos uzreiz, tādā kārtā gādādami, lai Rīgas iedzīvotājiem karstajā va-

saras laikā ir nevien atpūta skaistajos apstādījumos, bet arī mākslas baudījums.

Pavisam Rīgā notikušas 1936./37. g. sezonā 1775 teātŗa resp. operas izrādes, kuŗās bijuši 864.818 apmeklētāju (visā Latvijā 2695 izrādes ar 1.216.432 apmeklētājiem).

Pilsēta nodomājusi piedalīties arī teātŗa pils „Ziemeļblāzma" atjaunošanā. Grandiozo dzelzsbetona „Ziemeļblāzmas" namu, kā zināms, uzcēlis un dāvājis tautai lielais filantrops Augusts Dombrovskis jau priekš Pasaules kaŗa.

Rīgā atrodas Latvijas galvenās bibliotēkas. Valsts bibliotēkā, Rīgas pašvaldības un privātās publiskās bibliotēkās un akadēmisko mācības iestāžu bibliotēkās kopā ir apmēram 2.000.000 grāmatu. No visām Latvijas pašvaldību un privātu publisku bibliotēku grāmatām Rīgā vien ir 50%. Šādu bibliotēku 1936. g. bija Rīgā 151, no tām 38 bibliotēkās vairāk kā 5000 grāmatu, 23 — vairāk kā 10.000, 13 — vairāk kā 20.000. Šīs bibliotēkas 1936. g. izsniegušas 2.372.552 grāmatas un tām bijuši 112.705 lasītāji, citiem vārdiem — vairāk kā 25% no Rīgas iedzīvotājiem bijuši šo bibliotēku pastāvīgi apmeklētāji, pie kam jāievēro, ka šai skaitlī nav ierēķināti Valsts bibliotēkas un augstskolu bibliotēku lasītāji.

Valsts bibliotēka ir lielākā Latvijas un Rīgas grāmatu krātuvju starpā. 1936. g. sējumu skaits Valsts bibliotēkā bijis 514.030. Viņa krāj un uzglabā: 1) visu, kas mūsu grāmatrūpniecībā izdots un ko izdod, 2) ārzemju izdevumus, kas raksturo Latvijas kultūru, un 3) pēc iespējas arī izdevumus, kas raksturo ārzemju kultūru. Viņa saskaņā ar likumu saņem 6 eksemplārus no visiem Latvijā izgatavotiem iespieddarbiem. Viņa krāj arī manuskriptus, vēstules u. t. t. Viņa izdod periodikā iespiesto rakstu sistēmatisko rādītāju „Latvijas zinātne un literātūra". Bibliotēkas centrāle grāmatas izsniedz vienīgi lasīšanai uz vietas, bet dubletu nodaļa arī uz mājām. Bibliotēku caurmērā gadā apmeklē 5000 lasītāji. 1936. g. izsniegts lasīšanai uz vietas 89.655 sējumi, uz mājām 31.176 sējumi, pavisam 120.831 sējums.

Pilsēta uztur 12 bibliotēkas, no tām 10 ir tautas bibliotēkas un 2 — zinātniskas (Rātslaukuma un Misiņa). Pie visām bibliotēkām ir lasītavas. Tautas bibliotēkās bija 1938. g. 1. janvārī 353.299 grāmatas, 1937. gadā lasītāji šīs bibliotēkas apmeklējuši 1.107.258 reizes, un tiem izsniegtas 1.668.653 grāmatas jeb apmēram 4 grāmatas gadā caurmērā uz katru Rīgas iedzīvotāju. Bibliotēkām ir arī filiāles — grāmatu izdalīšanas punkti. Pie visām bibliotēkām, izņemot VIII., ir bērnu un jaunatnes nodaļas. Pirmā tautas bibliotēka atvērta 1906. gada 10. oktōbrī.

Rātslaukuma bibliotēka dibināta XVI. g. s. sākumā. Jau 1588. g. izdots noteikums, ka tai pienākas Rīgā izgatavoto iespieddarbu obligātoriskais eksemplārs. Sākot ar 1920. g. šī bibliotēka saņem vienu eksemplāru no ikkatra Latvijā izgatavota poligrafiska ražojuma. Viņa ieguvusi Broces un Napjerska krājumus, Paulučija bibliotēku, daudz vecu manuskriptu, inkūnābulu. Bagāta bibliotēkas Livonica. 1938. g. sākumā bibliotēkā skaitījās 184.836 grāmatas.

Jāņa Misiņa bibliotēka dibināta 1885. g. Pilsēta to 1925. g. nopirka, saņemdama no Misi-

Valsts Prezidents Kārlis Ulmanis un ministru prezidenta biedrs, kaŗa ministrs ģen. J. Balodis IX. visp. dziesmu svētkos, dziedātāju vidū

ņa 28.000 sējumu, bez tam kollekcijas ar literātūras un kultūrvēsturisku nozīmi. Vērtīgākais šai krājumā ir latviskie izdevumi, kuŗu starpā daudz retumu. Bibliotēkas vadītājs literātūrvēsturnieks K. Egle gādājis par to, ka pēdējos gados šī iestāde izvērtusies par latviešu grāmatu pilnīgāko krātuvi visā Latvijā. Patlaban bibliotēkā ap 60.000 sējumu (kopā ar nesen iegūto J. Vīgraba krājumu). Bibliotēkā novietoti arī brāļu Kaudzīšu, J. Lautenbacha, T. Zeiferta, Fr. Veinberga u. c. archīvi.

Rīga ir arī mūsu žurnālistikas centrs. No Latvijā 1936. g. izdotiem 154 žurnāliem Rīgā izdoti 130 jeb 84,4%, turklāt šie žurnāli ir arī lielākie šī žanra izdevumi. No 132 latviešu žurnāliem Rīgā iznākuši 109; 55.913 rīdzinieki abonē žurnālus, 50.263 abonē latviešu žurnālus, 51.427 pērk latviešu žurnālus; 29% no visiem Rīgas iedzīvotājiem iegūst žurnālus, 26% rīdzinieku iegūst latviešu žurnālus.

Visi lielākie Latvijas laikraksti iznāk Rīgā, 1936. g. pavisam 33, no tiem 14 latviešu valodā; Rīgā bijuši minētā gadā 133.479 laikrakstu ieguvēji; Rīgā izplatīti 40,7% no visiem Latvijā izplatītiem laikrakstu eksemplāriem.

Žurnālu un laikrakstu noiets Rīgā liecina, ka rīdzinieki Latvijā izrāda par aktuālajiem notikumiem lielāku interesi nekā citu apgabalu iedzīvotāji.

Rīga ir arī mūsu kongresu pilsēta. Te sēdekļis visu Latvijas lielāko organizāciju centrālēm un daudzām biedrībām, kuŗu darbības lauks sniedzas bieži vien tālu pāri Rīgas robežām.

Šīs ziņas rāda, ka Rīgas loma Latvijas kultūras dzīvē ir relātīvi ļoti ievērojama. Rīgā koncentrētas līdzās materiālām vērtībām arī milzīgas gara bagātības, ko sarga un vairo dažādi šim nolūkam radīti institūti, kuŗu uzturēšana prasa gan arī lielus naudas līdzekļus. Rīgas pilsētas Izglītības valdes budžets 1938. gadā ir 7.881.176 latu liels. Ievērojamas summas kultūras veicināšanai Rīgā veltī arī valsts un dažādas organizācijas. Un Rīga ar sekmēm gādā par to, lai latviešu kultūra savā attīstībā nepaliek uz vietas. Rīga mūs ievada visu lietu latviskā skatījumā — gan ne vecā Rīga, bet tā īsti latviskā Rīga, kuŗai latviešu tauta uzspiedusi savas īpatnības zīmi pēdējos 70—80 gados, sevišķi Latvijas patstāvības laikā.

ARTURS BAUMANIS.

GALVAS PILSĒTAS SAIMNIECĪBA

I VĒSTURISKS ATSKATS. RĪGAS ATTĪSTĪBA LĪDZ PASAULES KAŖAM

Kā dati par Rīgas iedzīvotājiem rāda, tad līdz pagājušā gadsimteņa sākumam tā bijusi samērā maza pilsētiņa. 1760. g. Rīgā skaitījušies tikai 14.000 iedzīvotāju, kāds skaits laika sprīdī līdz 1812. gadam pieaudzis uz 36.000. Pēc dzimtsbūšanas atcelšanas un zemnieku atbrīvošanas sākas straujāks posms Rīgas attīstībā. 1850. g. Rīgai ir jau 61.000, 1867. g. — 119.000, 1881. g. — 193.000, 1897. g. — 280.000 un 1913. g. 5. decembrī jau 517.000 iedzīvotāju. Tas ir maksimālais iedzīvotāju skaits, kāds Rīgai jebkad bijis.

Šie skaitļi rāda, ka Rīga sevišķi strauji attīstījusies XIX. gadsimteņa otrā pusē un XX. gadsimteņa sākumā. Laikā no 1890. līdz 1911. g. Rīgas iedzīvotāju skaits divkāršojies, t. i. no 234.000 pieaudzis uz 469.000. Iedzīvotāju pieaugums vedams sakarā ar lauku ļaužu strauju ieplūšanu Rīgā. Rīgas rūpniecības uzņēmumi resp. lielāka peļņa un lielpilsētas dzīves apstākļi lauku cilvēku vilināt vilināja, un tanīs laikos bija parasta parādība, ka laukstrādnieki, sevišķi muižās, Jurģos, tā sauktos „aukcionos" vairāksolīšanā izpārdeva savu iedzīvi, lai laukus nomainītu pret rūpniecības proletāriāta dzīvi Rīgā.

Pasaules kaŗš un Rīgas evakuācija reducē tās iedzīvotāju skaitu gandrīz par $^2/_3$: Rīgai kā neatkarīgas Latvijas galvas pilsētai 1920. g. 14. jūnijā ir vairs tikai 189.000 iedzīvotāju. Vēlākos gados, kā to rāda tabula, sakarā ar normālu apstākļu iestāšanos un bēgļu atgriešanos, Rīgas iedzīvotāju skaits atkal strauji pieaug. Rīgai ir

1921. g.	— 256.000	iedzīvotāju
1922. g.	— 285.000	„
1923. g.	— 305.000	„
1924. g.	— 323.000	„
1925. g.	— 340.000	„
1930. g.	— 378.000	„
1937. g.	— 389.000	„

Straujais un nemitīgais iedzīvotāju pieaugums priekš kaŗa nevarēja neietekmēt pilsētas pašvaldības saimniecību, un kā tā laika vēstures materiāli liecina, pēdējās attīstība gājusi milzu soļiem uz priekšu, sasniegdama savu kulminācijas punktu 1913./14. g. Līdztekus tam veidojušās arī pilsētas labierīcības.

Interesanti atzīmēt, ka pilsētas progress tolaik bija par strauju, lai pilsētas tēvu mentālitāte tam spētu pielāgoties. Raksturīga šai ziņā ir elektrības vēsture Rīgā. Kādus 10 gadus turpinājās toreizējās pilsētas valdes prātošana, vai Rīgai elektrība vispār vajadzīga. Gāzes aizstāvji bija tanīs domās, ka elektrība ir nevajadzīgs lukss un ka pilsēta arī turpmāk var tīri labi iztikt ar gāzi. Ar gāzes aizstāvju un elektrības piekritēju kaŗiem tad arī izskaidrojams tas apstāklis, ka mūsu citkārt priekšzīmīgā un progresīvā Rīga (salīdzinot ar citām toreizējās Krievijas pilsētām) elektrības ievešanas ziņā starp sev lieluma ziņā līdzīgām pilsētām palika pēdējā vietā un pilsētas elektrības spēkstacija sāka darboties tikai 1905. gadā.

II RĪGAS SAIMNIECĪBA NEATKARĪGĀS LATVIJAS LAIKĀ

Mantojums, ko Rīga kā neatkarīgās Latvijas GALVAS PILSĒTA 1918. gada 18. novembrī dabūja pūrā līdz no savas priekšteces — Krievijas provinces pilsētas, nekāda ziņā neiepriecināja. Kaŗš un iedzīvotāju un uzņēmumu evakuācija bija galīgi sagrāvušī pilsētas saimniecību. Agrākās rezerves un kapitāli bija izsikuši, vai arī sakarā ar krievu rubļa, „ostrubļa" un vācu markas, kas Latvijā apgrozījās vācu okupācijas laikā, devalvāciju sarukuši līdz nullei. Kase bija tukša. Uzdevumi un pienākumi pret iedzīvotājiem, turpretim, pieauguši. Pilsētai nācās rūpēties un gādāt, lai tiem būtu pārtika un kuriņāmais, noorganizēt pilsētas apgādi ar ūdeni, elektrību, gāzi, sakārtot slimnīcas un medicīnisko palīdzību, kas tobrīd bija nepieciešamāka kā jebkad, kā arī pārņemt trūcīgo ēdināšanu un nespējnieku sociālo apgādi, — problēma, kas likās gandrīz neatrisināma. Ja pilsētas pašvaldība ar visu to tomēr godam tikusi galā, tad tas liecina par Rīgas lielo vitālitāti, kas to vēstures gaitā allaž saglābusi no sabrukuma un no jauna uzvedusi uz līdzena ceļa. Tā tas bija arī toreiz.

Pilsētai samērā īsā laikā izdevās savu budžetu līdzsvarot. Tā aizņēmumi 1920. gada budžeta sabalansēšanai līdzinās 27%, bet nākošā gadā deficits jau noslīd uz 2,6%. Interesanti atzīmēt, ka 1919. un 1920. g. tekošo izdevumu segšanai pilsētai pat nācās izlaist savu naudu. To vēlākos gados atkal izņēma no apgrozības. Meklējot ceļus, kā uzlabot pilsētas kasi, Rīga nodarbojās arī ar eksporta tirdzniecību. Uz to liktās cerības tomēr neattaisnojās un tirdzniecību drīz vien nācās izbeigt.

Brīvības un Aspazijas bulvāŗa stūris

Kopš tā laika pilsētas saimniecība, izņemot vēlākos vispārējās krizes gadus, nemitīgi gājusi plašumā. Attiecīgo gadu pilsētas budžeti rāda sekojošu ainu (brutto summās):

1920. g.	—	187	milj. rubļu
1921. g.	—	630	„ „
1922. g.	—	12,3	„ latu
1923. g.	—	15,4	„ „
1924. g.	—	19,8	„ „
1925. g.	—	23,7	„ „
1926. g.	—	30,1	„ „
1927. g.	—	29,6	„ „
1928. g.	—	33,8	„ „
1929. g.	—	39,1	„ „
1930. g.	—	40,9	„ „
1931. g.	—	43,7	„ „
1932. g.	—	43,4	„ „
1933. g.	—	41,1	„ „
1934. g.	—	42,0	„ „
1935. g.	—	44,2	„ „
1936. g.	—	52,2	„ „
1937. g.	—	56,0	„ „
1938. g.	—	61,3	„ „

Rīgas budžets jau 1928. g. sasniedz priekškaŗa (1913. g.) apmērus, lai pēc tam lēnākā vai straujākā tempā joprojām pieaugtu. Un tas arī saprotams, ja patur acīs, ka līdz ar Rīgas iedzīvotāju skaita pieņemšanos un viņu materiālā līmeņa uzlabošanos nākušas klāt arī prasības pēc pilsētas labierīcību uzlabošanas un tālākizveidošanas.

1. PILSĒTAS UZŅĒMUMI.

Raksturīga šai ziņā ir pilsētas labierīcību uzņēmumu attīstības gaita. Ūdens, gāzes un elektrības patērēts:

Rīgas gāzes iestāde

Gads:	Ūdens:	Gāze:	Elektrība:
1913.	10.114.177 m^3	1.923.276 m^3	8.199.640 kWh
1921.	8.857.714 „	62.026.000 „	11.090.620 „
1922.	9.236.081 „	1.800.948 „	12.486.000 „
1923.	9.501.896 „	1.783.987 „	18.201.800 „
1924.	10.512.859 „	2.091.939 „	25.526.100 „
1925.	10.893.247 „	2.391.804 „	32.219.200 „
1926.	11.348.513 „	2.793.224 „	37.219.550 „
1927.	12.492.691 „	3.159.104 „	44.504.500 „
1928.	12.984.494 „	3.805.947 „	57.054.340 „
1929.	14.194.306 „	4.279.830 „	67.307.250 „
1930.	15.171.466 „	4.831.245 „	76.742.050 „
1931.	15.140.000 „	5.204.260 „	73.718.050 „
1932.	14.973.000 „	5.180.925 „	70.301.650 „
1933.	15.454.000 „	5.029.750 „	77.749.550 „
1934.	16.121.000 „	5.170.855 „	88.342.400 „
1935.	16.893.000 „	5.321.719 „	96.827.000 „
1936.	17.024.000 „	6.463.506 „	107.310.750 „
1937.	16.790.000 „	7.150.830 „	119.062.900 „

No tabulas redzams, ka ūdens un gāzes patēriņa ziņā Rīga pirmskaŗa līmeni sasniedza 1924. g., bet elektrības patēriņš jau 1921. gadā pārsniedza 1913. g. apmērus. Sevišķi strauji audzis pēdējais un proti 14,5-kārtīgi, gāzes patēriņš tanī pašā laikā pieaudzis 3,7-kārtīgi un ūdens patēriņš par apm. 66%. 1937. g. caurmērā katrs iedzīvotājs patērējis: elektrības (nodots spēkstacijā) 306 kWh un gāzes 17,00 m^3 gadā, ūdens 139 litrus dienā.

Viss tas no pilsētas prasīja lielus kapitāla ieguldījumus attiecīgu uzņēmumu paplašināšanai un modernizēšanai. 1938. g. 1. janvārī minētos uzņēmumos bija ieguldīti pavisam 46,8 milj. latu. Turpmākos gados, sakarā ar pievienošanos Ķegumam un citiem neatliekamiem darbiem, būs nepieciešami tālāki visai prāvi kapitāla ieguldījumi.

Ievērojams ir arī pilsētas satiksmes uzņēmums. Ielu dzelzceļos pēc 1938. g. 1. janvāŗa bilances skaitījās investēti 9 milj. latu un pilsētas tvaikoņos 0,5 milj. latu. Ar tekošo gadu no jauna nāk klāt pilsētas autobusu uzņēmums. Šī pilsētas satiksmes nozare līdz šim atradās privātu uzņēmēju rokās un nebija apmierinoša. Tā kā atrast piemērotus koncesionārus neizdevās, pilsētai cits neatlika, kā autobusu lietu ņemt pašai savās rokās.

Pirmie soļi šai virzienā jau sperti, pārņemot pilsētas pārzināšanā 21. autobusu līniju. Tai

pakāpeniski sekos tālākas līnijas un, ja negadīsies kādi neparedzēti kavēkļi, autobusu satiksme galīgi pāries pilsētas rokās jau 1940. g. sākumā.

Kā neatkarīgās Latvijas laikā augusi un veidojusies satiksme Rīgā, rāda sekojošie skaitļi:

Ielu dzelzceļš

Gads	Līniju kopgarums km	Ritošais materiāls: Motorvagoni	Ritošais materiāls: Piekabinātie vagoni	Kopā	Pārvadātais personu skaits (miljonos)
1908.	40,4	87	36	123	29,4
1911.	47,1	98	69	167	40,7
1914.	53,6	113	99	212	50,8
1919.	24,1 (ekspluatācijā)	38	28	66	15,4
1921.	29,9 (ekspluatācijā)	49	37	86	18,1
1924.	48,3 (ekspluatācijā)	71	59	130	34,7
1930.	78,1	118	92	210	48,6
1933.	86,6	127	107	234	35,6
1937.	87,1	153	128	281	38,6

Autobusi.

Gads	Pārvadāto pasažieru skaits (miljonos)
1924.	2,2
1930.	7,8
1933.	8,9
1937.	29,8

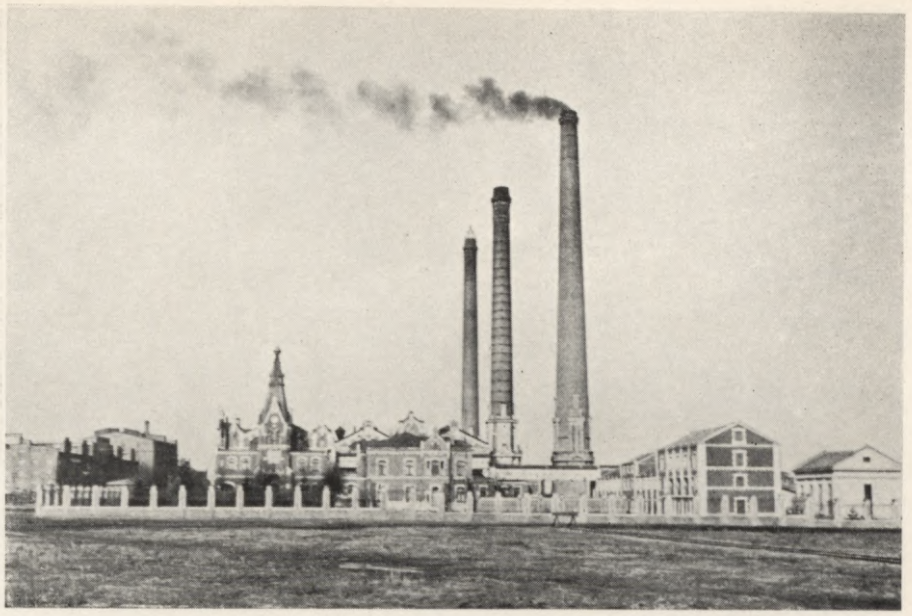

Rīgas elektrības iestāde

Pilsētas tvaikoņi.

Gads	Pārvadāto pasažieru skaits (miljonos)
1911.	7,0
1914.	7,8
1919.	1,6
1921.	4,5
1924.	6,1
1930.	4,7
1933.	3,3
1937.	2,0

Apskatītie ekspluatācijas dati liecina, ka ielu dzelzceļu relātīvā loma pilsētas satiksmē, kaut arī lēnām, slīd uz leju. Ja ielu dzelzceļš 1913. g. pavisam pārvadājis 52 milj. pasažieru, tad notecējušā gadā to lietojuši vairs tikai nepilni 39 milj. braucēju. Tramvaju izspiež

Pilsētas valdes nams Raiņa bulv. 7

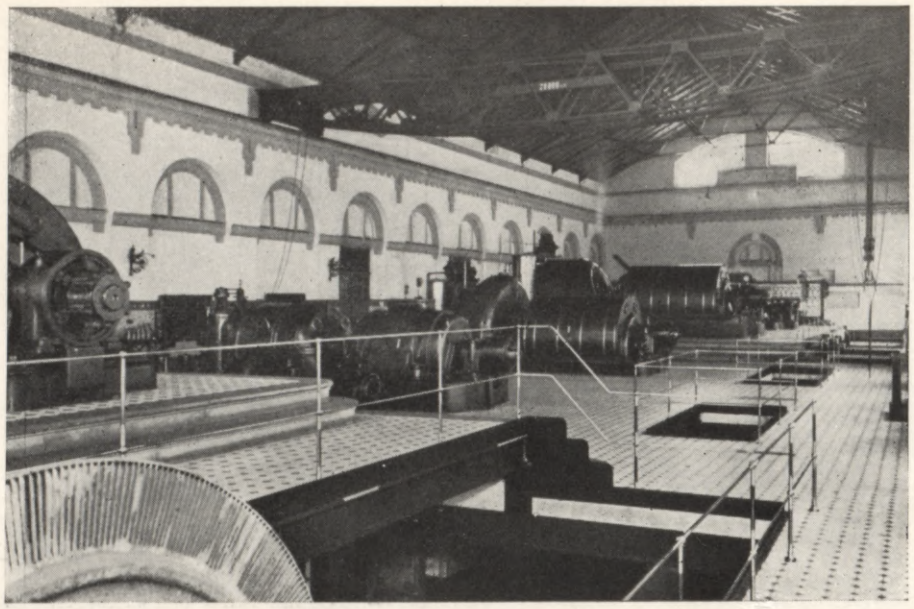

Mašīnu telpa elektrības iestādē

autobuss. Šī modernākā satiksmes līdzekļa lietotāju skaits no 2,2 milj. 1924. g. pieaudzis līdz 29,8 milj. pagājušā gadā, pieņemdamies gadu no gada. Vērojot autobusu satiksmes attīstību, nav nekādu šaubu, ka pilsētas satiksmē autobusam pieder nākotne. Pilsētas tvaikoņu satiksme, turpretim, arvienu vairāk sarūk. Ar to konkurē kā ielu dzelzceļš, tā autobuss, un tai Rīgā nav nekādu nākotnes izredžu. Ar projektētā Valdemāra ielas tilta uzbūvēšanu tā vēl tālāk ievērojami samazināsies. Rīgā kā ostas pilsētā to pavisam likvidēt gan laikam arī tad nevarēs, kaut gan tvaikoņu satiksme pilsētai nes deficitu.

Satiksmes lietu labākai atrisināšanai tās nācās atšķirt no būvju valdes un apvienot īpašā satiksmes valdē, kuŗa personāla ziņā, ar saviem divi ar pus tūkstošiem darbinieku, būs vislielākā pilsētas saimniecības nozare.

2. TIRGI UN LOPKAUTUVE

Lai atvieglinātu preču apmaiņu starp laukiem un pilsētu un nokārtotu pilsētnieku apgādi ar pirmās nepieciešamības priekšmetiem, bija nepieciešams izveidot tos iestādījumus, kas šādai apmaiņai kalpo: t i r g u u n l o p k a u t u v i.

Līdz 1914. g. tirgiem Rīgā nebija piegriezta vajadzīgā vērība. Daudzmaz modernizēts bija

Sūkņu stacija jaunajā pilsētas ūdensvadā

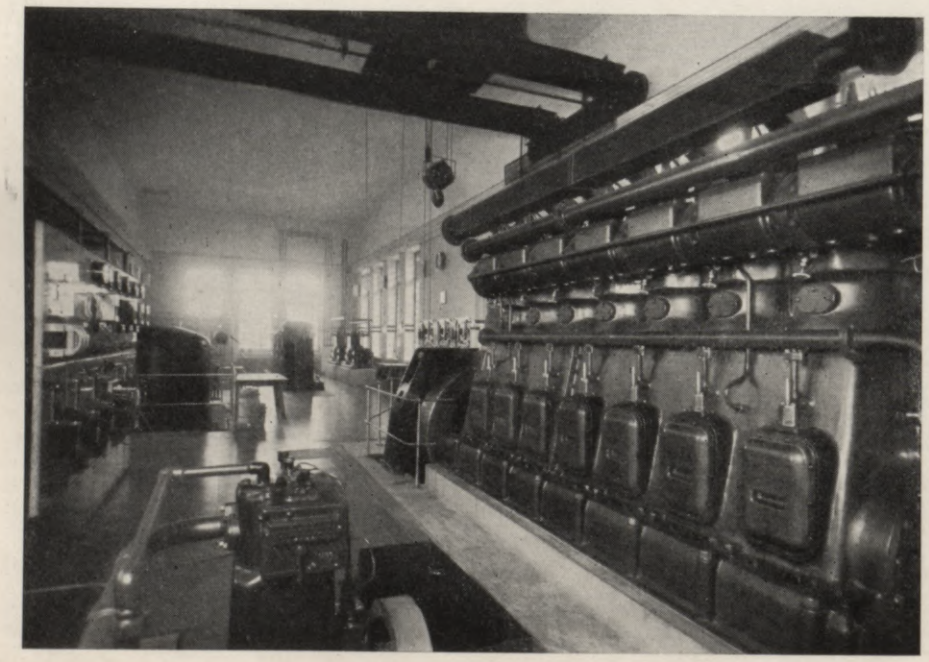

tikai Vidzemes (toreizējais Aleksandra) tirgus, kas nāca gatavs 1902. gadā. Āgenskalna tirgus ēku, turpretim, gan uzcēla 1914. g., bet kaŗam sākoties vairs nepaguva iekārtot. Šo darbu veica tikai neatkarīgās Latvijas laikā. Lielākais pasākums šai nozarē bija Daugavmalas tirgus likvidēšana, atvietojot to ar jauno Centrāltirgu 1930. gadā. Šis tirgus ir lielākais un modernākais ne tikai Latvijā. Izbūves un iekārtas ziņā tas izdevīgi atšķiŗas no līdzīgiem iestādījumiem ārzemēs, un tādēļ nav nekāds brīnums, ja iebraucēji ārzemnieki labprāt to apmeklē. Rīga ar savu Centrāltirgu patiesi var lepoties.

1936. gadā pilsēta uzsāka Vidzemes tirgus modernizēšanas darbus. Tie sekmīgi turpinās, un ar nākošo gadu šis rajona tirgus būs pilnīgi savu uzdevumu augstumos. Jaunais tirgus nams bez daudziem veikaliem vēl sagādās tirdziniekiem un citiem maziem ļaudīm pāri par simtu modernu, ar visām jaunlaiku labierīcībām apgādātu mazu dzīvokļu.

Arī l o p k a u t u v e kopš 1934. g. ievērojami paplašināta un modernizēta, tā ka tā sava apjoma, tā arī higiēnas ziņā spēj apmierināt visas prasības, kādas lopkautuvēm var stādīt. Tirgiem un lopkautuvei pilsētas budžetā pēdējos gados paredzētas prāvas summas: 1936. g. — Ls 1.046.000, 1937. g. — Ls 1.075.000 un tekošam gadam — Ls 1.215.000, tanī skaitā Ls 203.000 kapitāliem ieguldījumiem. Vidzemes tirgus nama būvizdevumi šai summā neietilpst, un, cik paredzams, tie pārsniegs 1,7 milj. latu. Tāpat atsevišķi līdzekļi paredzēti laucinieku stadulas izbūvei Centrāltirgū. Tirgus un lopkautuves kopvērtība, neskaitot tekošā gada kapitālieguldījumus, reprezentē 19,8 milj. latu.

3. IELAS UN KANĀLIZĀCIJA

Ikgadus prāvus līdzekļus pilsētas budžetā nākas rezervēt arī kanālizācijai un ielu izbūvēm. No visām Rīgas ielām apm. 810 km garumā uz 1938. g. 1. janvāri nostiprināti bija tikai 420 km. Kopš 1936. g. 1. janvāŗa nostiprināto ielu garums pieaudzis par 41,6 km. Arī tekošā gadā turpinās jaunu ielu izbūve resp. segas modernizēšana. Pēc segas veida nostiprinātās ielas sadalās šādi:

betona	3,2 km	=	18.300 m²
asfalta	15,1 „	=	121.700 „
bitumināto ķieģeļu	2,2 „	=	23.200 „
rindu akmeņu bruģa . . .	83,3 „	=	608.900 „
apaļo akmeņu bruģa . . .	175,7 „	=	1.604.400 „
granīta šoseju	82,6 „	=	360.650 „
plienakmeņu	42,5 „	=	185.500 „
grants lūžņu ceļu	15,6 „	=	80.000 „

11. novembŗa bulvāris

Vajadzības tā tad vēl ārkārtīgi lielas. Visu pilsētas ielu nostiprināšana būs iespējama tikai pēc gadu desmitiem, jo īsākā laikā šim nolūkam sagādāt pietiekošus līdzekļus pilsētai nebūs pa spēkam. Nostiprinātās ielās līdz šim jau ieguldīti kādi 25 milj. latu. Nākošā un turpmākos gados paredzēts dot modernāku segu galvenām satiksmes maģistrālēm, kā arī tām ielām, pa kuŗām norit autobusu satiksme. Modernizējot ielu segu jau nostiprinātās ielās, atbrīvotos bruģēšanas materiālus izlieto vēl nenostiprināto ielu savešanai kārtībā. Tekošā gadā ielu jaunbūvēm pavisam paredz izdot ap 2 milj. latu.

Strauji uzlabo arī i e l u a p g a i s m o š a n u. Elektrisko spuldžu skaits 1935.—1937. g. pieaudzis no 3068 uz 3479. Šogad ielu apgaismošanas pārkārtošana turpinās.

Lielas summas aiziet arī t i l t u b ū v ē m. 1938. g. šim nolūkam budžetā uzņemti 1,1 milj. latu.

Ciešā sakarā ar ielu nostiprināšanu un segas modernizēšanu stāv k a n ā l i z ā c i j a s jautājums.

Sistēmatiskās kanālizācijas vadu kopējais gaŗums 1938. g. 1. janvārī bija 139 km pret 132 km 1934. gadā. Tas nozīmē, ka laikā kopš 1934. g. klāt nākuši pavisam 7 km jaunu vadu. Kanālizācijai pievienoto gruntsgabalu skaits tanī pašā laikā pieaudzis no 2582 uz 2965 vai no 68,7% uz 76,3%, rēķinot no visa gruntsgabalu skaita, kas atrodas sistēmatiskās kanālizācijas rajonā. Nepievienoti vēl joprojām paliek 23,7% nekustamu īpašumu. Kanālizācijā līdz šim ieguldīti kādi 15 milj. latu. Arī šogad kanālizācijas jaunbūvēm paredzēts izdot ap 400.000 latu.

Kanālizācijas tīkls vēl tālu nav pietiekošs. Apskaitļots, ka sistēmatiskās kanālizācijas rajonā dzīvo tikai kādi 280.000 iedzīvotāju. Tas nozīmē, ka apmēram 100.000 iedzīvotājiem šīs labierīcības vēl trūkst. Lai ar sistēmatiskās kanālizācijas tīklu nokļūtu arī līdz viņiem, būtu nepieciešami ļoti lieli līdzekļi, kādu pilsētai nav, un arī aizņemties tos būtu grūti, jo kanālizācijā ieguldītie kapitāli nerentējas. Nodeva par kanālizācijas lietošanu līdz šim pat nesedza tās uzturēšanas izdevumus.

4. BŪVNIECĪBA

Kā jau redzējām, Rīga priekš kaŗa varēja uzņemt pāri par pusmiljonu iedzīvotāju. Taisnība, toreiz Rīga ļoti strauji būvējās un ar katru gadu nāca klāt ievērojams skaits jaunu dzīvojamo telpu. Bet, no otras puses, ir zināms, ka 1913.—14. g. bija jau sajūtama zi-

Jaunie Rīgas pilsētas autobusi

nāma dzīvokļu pārprodukcija. Daudzi dzīvokļi, sevišķi tanīs namos, kur trūka modernu labierīcību, stāvēja tukši, un būvniecībai draudēja krize. Tādēļ izklausās neticami, ka pēc kaŗa Rīgā pie ievērojami mazāka iedzīvotāju skaita varētu būt dzīvokļu trūkums. Tas tomēr tā bija un ir vēl šodien. Izskaidrojums šai parādībai meklējams vairākos virzienos.

Visupirms jāatceras, ka daļa koka nameļu, sevišķi pilsētas nomalēs, iedzīvotājiem evakuējoties no Rīgas, tika pamesti likteņa varā. Palikuši bez saimnieka un uzraudzības tie pa kaŗa un revolūcijas gadiem aizgāja bojā, un apkārtējie iedzīvotāji tos vienkārši pievāca malkai. Pieņem, ka kaŗa laikā nojaukti 27% no Rīgas namiem resp. 24% no visiem dzīvokļiem. Tālāk valsts centrālo iestāžu novietošanai Rīgā paņēma zināmu skaitu lielāko celtņu, kāpēc dzīvokļu fondam zudumā gāja prāvs skaits lielāku un viduvēju dzīvokļu. Bet ir vēl viens faktors, kas ietekmēja un vēl šodien ietekmē dzīvokļu jautājumu Rīgā. Es domāju pieaugušo iedzīvotāju turību un prasību pēc labākiem un ērtākiem dzīves apstākļiem. Daļa no tiem, kas agrāk iztika ar apdzīvojamu virtuvi, ar laiku pārgāja uz vien- un divistabu dzīvoklīšiem. Šādu „izplešanos" dzīvokļu frontē veicināja arī zemās, ar īres likumu normētās nomas. Un vēl šodien izdevumi par dzīvokli strādnieku budžetos procentuāli nav sasnieguši pirmskaŗa līmeni. Viena daļā šī parādība būs izskaidrojama arī ar to, ka daudzās vietās ļaudis vēl dzīvo ļoti saspiesti. Apakšīrnieku institūts pie mums, sevišķi nabadzīgākos pilsētas raļonos, vēl arvienu stipri izplatīts. 1930. gadā Rīgā skaitījās 28.558 tādu ģimeņu resp. saimniecību, kam pašām nebija sava pastāvīga dzīvokļa.

Dzīvokļu krizi palielināja arī tas apstāklis, ka pēckaŗa gados privātā būvniecība bija samērā maz aktīva. Laikā no 1925. līdz 1930. g. Rīgā no jauna uzcelti tikai ap 2000 dzīvokļu un no 1931. līdz 1938. g. 7387 dzīvokļu ar 16.663 istabām.

Pilsētas blokēka

Blokēka pie 1905. g. parka

Lai kaut cik mīkstinātu dzīvokļu krizi, pilsēta agrākos gados pati sākusi aktīvi piedalīties dzīvokļu būvniecībā. Uzceltas vairākas blokmājas un ģimeņu mājiņas. Šais celtnēs ir pavisam 594 dzīvokļi. Arī Vidzemes tirgus ēkas augšējos stāvos izbūvēja dzīvokļus ar 1—4 istabām. Dzīvokļu īres savos namos pilsēta nosaka pēc pašizmaksas, iekalkulējot īres maksā vienīgi aizņēmumu procentus, amortizāciju un ekspluatācijas izdevumus.

5. NEKUSTAMIE ĪPAŠUMI

Pilsētas uzņēmumi un nekustamie īpašumi sastāda vissvarīgāko komūnālās saimniecības sektoru, un tādēļ ir dabīgi, ka pilsētas valde šo ienākumu avotu izkopšanai piegriež visnopietnāko uzmanību.

Kā no 107. lp. tabulas redzams, tad galvas pilsētas nekustamā manta 1938. g. 1. janvārī līdzinājās pavisam 292 milj. latu, no kādas summas 149,2 milj. latu dod pilsētas zemes un apstādījumi un 15,6 milj. latu — pilsētas meži. Nekustamu īpašumu uzturēšanai pienācīgā augstumā pilsēta izdod ievērojamas summas. Atskaitot policijas un kaŗaspēka novietošanu, pilsētas nekustamu īpašumu valdes kārtējie izdevumi tekošā gadā pārsniedz 2 milj. latu. Nekustamu īpašumu iegūšanai un jaunbūvēm bez tam ārkārtējā budžetā uzņemts pāri par 4 milj. latu. Sevišķu vērību piegriež pilsētas mežu atjaunošanai un nosusināšanai, tāpat kle-

jojošo smilšu nostiprināšanai, purvu un pļavu kultivēšanai. Mežus atjauno ar tādu aprēķinu, lai ne tikai kompensētu tekošās cirsmas, bet aizpildītu arī tos robus, kas kaŗa laikā un mūsu valsts pirmajos pastāvēšanas gados radīti ar mežu pastiprinātu izciršanu.

Pilsētas blokēka pie 1905. g. parka

	Zemes vērtības Ls	Apbūves vērtība Ls	Dažādas vērtības Ls	Kopvērtība Ls	Faktiskā kapitālizētā vērtība Ls
I. Nekustamu īpašumu valde:					
1) Ēku daļa	10.555.563	12.140.947	—	22.696.510	21.172.226
2) Zemju daļa	91.596.592	639.917	519.554	92.756.063	92.756.063
3) Dārzu daļa	53.107.278	871.655	2.538.897	56.517.830	56.448.004
4) Mežu daļa	—	—	15.628.627	15.628.627	15.628.627
II. Veselības valde	3.817.096	6.166.422	—	9.983.518	9.982.863
III. Izglītības valde	7.284.798	12.391.776	—	19.676.574	19.676.574
IV. Aizgādības valde	1.140.344	3.575.035	—	4.715.379	4.715.379
V. Tirdzniecības valde	16.428.671	8.813.381	—	25.242.052	19.319.072
VI. Uzņēmumu valde	4.275.192	3.561.582	—	7.836.774	7.836.774
VII. Būvju valde	3.150.268	3.437.852	34.503.343	41.091.463	41.091.463
VIII. Dažādas valdes	2.276.581	4.718.454	—	6.995.035	6.995.035
Pavisam kopā . .	193.632.383	56.317.020	53.190.421	303.139.824	295.622.080
Amortizācijas atskaitījumi par 1936. un 1937. g.		—	—	—	3.509.968
Nekustamas mantas vērtība 1937. g. 31. decembrī		—	—	—	292.112.112

Ar 1938. gada 1. janvāri modernizēta pilsētas aptīrīšana resp. mēslu uzkrāšana un novešana. To uzņēmusies pilsēta. Tradicionālās mēslu kastes pakāpeniski likvidē, pārejot uz noslēdzamām skārda atkritumu tvertnēm. Atkritumu novešanai iegādāti Kuka sistēmas automobiļi. Tvertņu iztukšošana un mēslu novešana ar šīs sistēmas mašīnām iekārtota tā, ka nerada ne putekļus, nedz smaku, kā tas, diemžēl, bija agrāk ar primitīvo zirgu vai auto transportu. Ar mēslu kastu likvidēšanu un transporta modernizēšanu ieguvumi higiēniskā ziņā ir ievērojami.

Reorganizēta arī fekaliju novešana. Agrākais izgāšanas laukums likvidēts, un sauso ateju saturs tagad tiek ievadīts kanālizācijas maģistrālē un kopā ar netīriem ūdeņiem aizskalots prom.

Arvien vairāk pieaugošā motorizētā satiksme prasa, lai ielas ziemā būtu brīvas no sniega un ledus. Sniega notīrīšanai iegādāti speciāli arkli. Asfaltēto ielu apkaisīšanu slidenā laikā izdarīs ar speciāliem smilšu kaisītājiem.

Pilsētas blokēkas pagalmā

6. SKOLAS.

Liels izdevumu postenis pilsētas budžetā ir izdevumi kultūras un izglītības laukā. Priekškaŗa Rīga 1913. g. šīm vajadzībām izdeva 3 miljonus latu pie pāri par pusmiljona iedzīvotāju. Tagad, turpretim, pie nepilniem 400.000 iedzīvotāju iziet 7,9 milj. latu vai par 160%

Pilsētas blokēka

Sarkandaugavas pamatskola

Emīļa Dārziņa pamatskola

vairāk. Toties, protams, arī sasniegumi ir ievērojami lielāki. Toreiz (1914. g.) pilsēta uzturēja 44 pamatskolas ar 190 klasēm un 9348 skolēniem. 1937. g., turpretim, Rīgas pilsētai bija 116 pamatskolas ar 1087 klasēm un 32.321 skolēnu. Bez tam Rīgā darbojas vēl 3 valsts, 4 sab. organizāciju un 6 privātas pamatskolas, kopā ar gandrīz 2 tūkstošiem skolēnu, tā ka kopējais pamatskolu skolēnu skaits sasniedz 34.125, pret, kā jau teikts, 9348 skolēniem 1914. gadā. Bez tam priekš kaŗa skolas nebija par brīvu, kaut arī maksa bija noteikta mērena un lielu daļu skolēnu no maksas atbrīvoja.

Pilsēta uztur arī 5 ģimnazijas, komercskolu, amatniecības skolu un technikumu, kā arī dažas speciālas arodskolas. Ģimnazijas pēc saviem apmēriem pieder pie lielākām Latvijā. 3 latviešu ģimnazijas pēdējā mācības gadā reformētas un pārvērstas par valodu ģimnazijām, ar pastiprinātu jauno valodu mācīšanu. Stundu skaits šinīs valodās noteikts ar tādu aprēķinu, lai abitūrienti galvenā svešvalodā varētu brīvi izteikt savas domas.

Vērību piegriež arī arodskolām. Tām pārkārtotas mācību programmas, lai šīs skolas patiesi sagatavotu speciālistus-praktiķus attiecīgiem arodiem.

Profesionālās izglītības jautājums meitenēm vēl nav galīgi atrisināts. Vēl stāv priekšā mājturības un šūšanas skolu reorganizācija. Paštaik veic attiecīgos priekšdarbus, un pēc jautājuma vispusīgas izpētīšanas tās pārkārtos uz jauniem, dzīves prasībām atbilstošiem pamatiem.

Viss tas, protams, prasīs prāvus papildu līdzekļus no pilsētas kases, bet vajadzība pēc šo mācību iestāžu reformēšanas ir tik evidenta, ka izdevumi pilnā mērā attaisnosies.

Ir saprotams, ka tik lielā mērā paplašinot skolu tīklu Rīgā, pilsētas valde visām skolām nevarēja uzcelt savas mājas. Jaunnodibinātās skolas vajadzēja novietot nomātās, bieži vien ne visai piemērotās telpās. Tādēļ skolu namu celšanai pilsēta visu laiku veltījusi lielu vērību. Arī 1938. g. budžetā uzņemti līdzekļi 2 skolu jaunbūvju pabeigšanai un vienas jaunceltnes uzsākšanai. Tomēr vajadzības vēl ir ļoti lielas. Izglītības valde izkalkulējusi, ka skolu telpu jautājuma definitīvai atrisināšanai tuvākos 10 gados vēl būtu vajadzīgs pāri par 20 milj. latu.

7. SLIMNĪCAS

Daudz uzmanības pilsētai nācās veltīt savu slimnīcu un pārējo veselības kopšanas iestāžu izbūvei un modernizēšanai.

Andreja Pumpura pamatskola

Čiekurkalna pamatskola

Izstrādātais un pilsētas valdes apstiprinātais veselības kopšanas iestāžu pārveidošanas un izbūves plāns tuvākiem 10 gadiem prasa veselu rindu jaunbūvju visās pilsētas slimnīcās. Tā reālizēšanai arī būs nepieciešami prāvi līdzekļi. Rēķinoties ar pašreizējām būvju cenām, vajadzēs kādus 15—18 milj. latu. Nesen jau nāca gatava jaunā nervu klīnika I. pilsētas slimnīcā. Turpat uzcelta jauna, pēc visām prasībām iekārtota virtuve, un šoruden vēl liks pamatus jaunai apvienotai katla un saimniecības mājai. Bērnu slimnīcā pabeigta jaunās virtuves izbūve, un pašlaik ir darbā izolātora ēka. Sarkankalna slimnīcā izbūvēta jauna veļas mazgātava. Tālāk izstrādāts un pašlaik apspriešanā atrodas dzemdniecības un sieviešu klīnikas jaunbūves projekts II. pilsētas slimnīcā. Modernizēta arī slimnīcu aparātūra, un ievērojami paplašināts inventārs. Veco ēku modernizēšanai gadu no gada dažādās nodaļās izdara kapitālus pārbūves darbus. Tekošā gada ārkārtējā budžetā slimnīcu jaunbūvēm un pārbūvēm, aparātūras un inventāra paplašināšanai uzņemti 1,6 milj. latu pret 1,2 milj. latu iepriekšējā gadā. Veselības valdei pakļauto iestāžu uzturēšanai 1938. gada kārtējā budžetā bez tam paredzēts izdot 5,9 milj. latu. Tādā kārtā šīs valdes kopējais izdevumu budžets sasniedz 7,6 milj. latu pret 6,7 milj. latu 1937. g., 5,5 milj. latu 1936. g. un 4 milj. latu 1913. g.

Lielas rūpes pilsētai sagādā izstāvošās parādu summas, kas tai pienākas par ārstēšanu. 1936. gadā tās kopā sastādīja ap 2 milj. latu. Pateicoties starplaikā spertiem soļiem kopējo parādu summu gan izdevies nospiest uz 1.387.000 latiem 1938. g. 1. septembrī, bet arī tā vēl ir ļoti liela, un nav nekādu izredžu to kādreiz visā pilnībā piedzīt. Lieta tā, ka uzrādītā summā ietilpst pāri par $^1/_2$ miljona latu, kas attiecas uz 1936. un agrākiem gadiem, un taisni šīs summas iekasēšana ir vairāk nekā problēmatiska. Pa-

Atgāzenes pamatskola

Atpūtas telpas nervu klīnikā I. pils. slimnīcā

Jaunā virtuve I. pils. slimnīcā

Ielu laistītājs darbā

rādu iekasēšanu pilsētas slimnīcās apgrūtina tas apstāklis, ka tanīs uzņem slimniekus no visas Latvijas. Parasti iebraucēji no provinces ierodas ar trūcīgiem piederības dokumentiem, bez naudas un saslimuši tādā formā, ka slimnīcām nav iespējams tos noraidīt. Arī dažādos nelaimes gadījumos cietušos vai pēkšņi saslimušos bieži vien nākas uzņemt bez iemaksām un bez noskaidrotas piederības sociālās apgādes ziņā. Iznākums ir tas, ka izdevumus par šo slimnieku ārstēšanu lielā daļā jānes Rīgas pašvaldībai.

Pēdējos divos gados izcila vērība piegriezta skolēnu zobu ārstēšanai. Attiecīgo ģenerālkampaņu uzsāka 1937./38. māc. gadā, un to tekošā mācības gadā paredz novest līdz galam. Trūcīgo vecāku bērniem, kas nav slimo kasu dalībnieki, zobus ārstē pilsēta.

8. SOCIĀLĀ AIZGĀDĪBA

Arī izdevumiem sociālai aizgādībai ir augoša tendence. 1913. g. Rīga par visiem sociālās aizgādības veidiem kopā izdeva 1,8 milj. latu, t. i. tikpat, cik pēckaŗa Rīga šīm vajadzībām atlicinājusi 1923. g. Kopš tā laika šis budžeta postenis ir nemitīgi audzis, sasniegdams

1925. g.	—	2,7	milj. latu
1930. g.	—	4,3	„ „
1933. g.	—	5,0	„ „
1934. g.	—	5,49	„ „
1935. g.	—	5,47	„ „
1936. g.	—	5,3	„ „
1937. g.	—	5,7	„ „

Kā redzams, tad izdevumi sociālās aizgādības laukā kopš 1913. g. vairāk nekā trīskārtojušies. Salīdzinot ar 1925. g. tie ir divkāršojušies.

Pēdējos gados pilsēta sevišķu vērību piegriež b ē r n u d ā r z i e m. Aizgādības valdes nodomi šai ziņā ir tādi, lai visu to vecāku bērni, kas dienu atrodas darbā ārpus mājas, nepaliktu bez uzraudzības. Pilsēta šai nolūkā pašlaik uztur 20 bērnu dārzus, kuŗus apmeklē ap 2000 bērnu, kā arī ar subsidijām atbalsta dažādu sab. organizāciju bērnu dārzus. Visu Rīgas bērnu dārzu kopējo apmeklētāju skaitu var pieņemt apm. 3000. Ar to tomēr vēl nepietiek, un bērnu dārzu tīklu paredzēts vēl tālāk paplašināt. Nākošā gadā projektēts no jauna atvērt vēl kādus 10 bērnu dārzus darba ļaužu rajonos dažādās pilsētas daļās.

1939. g. sākumā nāks gatavas un varēs nodot ekspluatācijai divas bērnu dārzu jaunceltnes, M. Altonavas un Dagmaras ielā. Tās būs modernākās Rīgā, ierīkotas pēc visām jaun-

laiku prasībām. Gādība par bērniem mūsu galvas pilsētai arī turpmāk paliek par vienu no svarīgākiem uzdevumiem.

Ierīkojot bērnu dārzus, pilsēta tanī pašā laikā pakāpeniski likvidē bērnu patversmes, atdodot bērnus audzināt ģimenēs.

Plaši izvērtusies ir bērnu sūtīšana atpūtā uz laukiem, un šogad jau ap 7000 jauno rīdzinieku vasaru pavadīja laukos. Iepriecinoši, ka šis pasākums ar katru gadu gūst plašāku piekrišanu.

Vārgākos mazturīgo vecāku bērnus aizgādības valde vasaras atpūtā novieto savā Baltezera kolōnijā vai arī sūta uz atpūtas namiem ārpus Rīgas.

9. FINANCES.

Pilsētas saimniecības barometrs ir tās budžets. Tas sevī atspoguļo ne tikai komūnālās saimniecības apmērus, bet arī rāda, kā rodas pilsētas financiālie līdzekļi un kādu vajadzību apmierināšanai tos izlieto.

Kā jau sākumā aizrādīts, Rīgas budžets kopš 1913. g. gandrīz divkāršojies, pieaugdams no 34,2 milj. uz 61,3 milj. latu. 1938. gada budžets savā ienākumu un izdevumu daļā sadalās sekojoši:

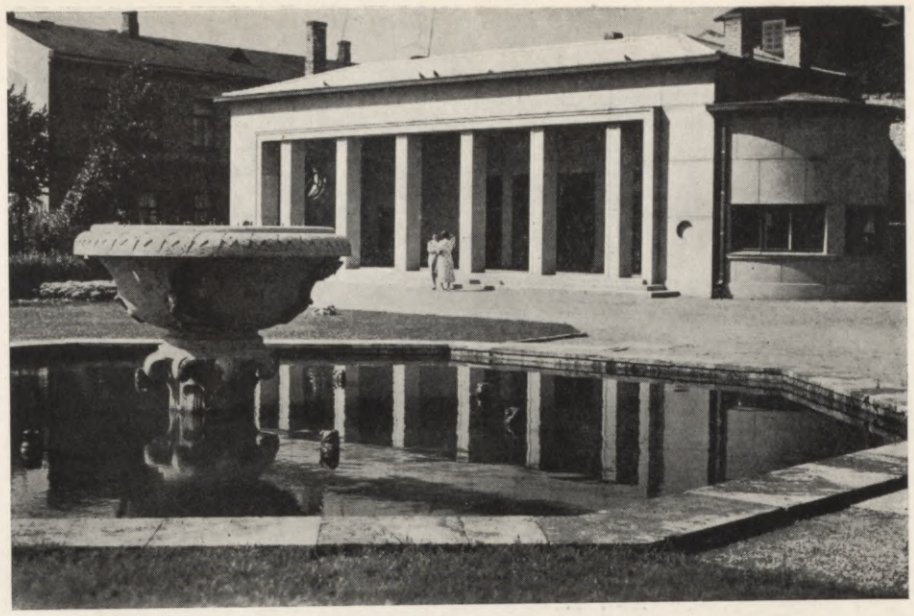

Paviljons un strūklaka Ziedoņa dārzā

	Ieņēmumi Ls	Izdevumi Ls
a) Kārtējais budžets:		
Pilsētas valde	200	889.960
Aizgādības valde	365.658	5.752.819
Būvju valde	6.891.092	9.162.081
Finanču valde	15.606.764	6.425.219
Izglītības valde	592.461	7.357.176
Nekust. īp. valde	3.130.390	2.631.740
Tirdzniec. valde	3.364.740	1.012.675
Uzņēmumu valde	17.395.077	7.968.067
Veselības valde	5.478.347	5.949.387
Revīzijas kom.	—	68.374
Bāriņtiesa	295	58.691
Dzimtsarakstu nod.	32.000	51.435
Statistiskais birojs	110	27.518
	52.857.134	47.355.142

Bērni Kronvalda dārzā

Atkritumu aizvākšana

b) Ārkārtējais budžets:	Ls	Ls
Aizgādības valde	—	390.000
Būvju valde	—	2.632.600
Finanču valde	7.823.923	606.704
Izglītības valde	—	524.000
Nekust. īp. valde	670.000	4.069.600
Tirdzniecības valde . . .	—	203.000
Uzņēmumu valde	—	3.925.945
Veselības valde	—	1.644.066
	8.493.923	13.995.915
Kopā . .	61.351.057	61.351.057

Pilsētas b i l a n c e 1938. g. 1. janvārī noslēdzās ar 379 milj. latu pret 369 milj. gadu iepriekš. Pieaugums tā tad līdzinās 10 milj. latu.

Pilsētai 1938. gada 1. janvārī bija šādi p a r ā d i:

Sniega arkls darbā

Ugunsdzēsēju kāpnes

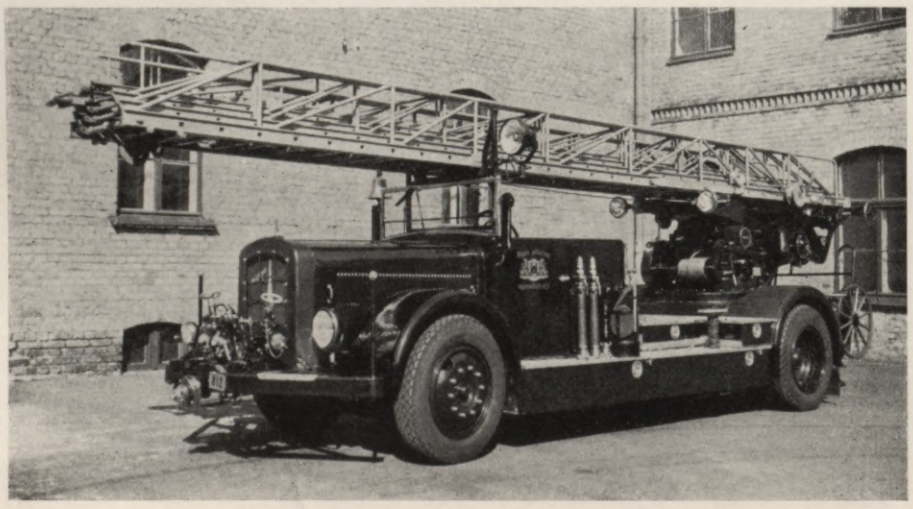

Iekšējie aizņēmumi:	1938. Ls	1937. Ls
Parāds Latvijas Kreditbankai (no Finanču ministr. pārvestie aizdevumi) .	1.200.322,65	1.679.554,96
Latv. Kreditbankas aizdev. nekust. mantas iegūšanai, pilsētas izveidošanai un paplašināšanai . . .	1.000.000,00	—
Tautas labklājības min. aizdev. sabiedr. darbu izvešanai	679.668,31	678.778,31
Latvijas Bankas aizdevumi jaunā ūdensvada būvei	750.000,00	1.350.000,00
Latv. Hipot. bankas aizd.	1.510.907,96	1.523.019,17
Rīgas Pilsēt. diskonta bankas aizdev.	279.000,00	279.000,00
Ārējais aizņēmums:		
1913./14. g. 4% (agrāk $4^1/_2$%) aizņēmums . . .	18.462.489,60	18.462.489,60
Pavisam . .	23.882.388,52	23.972.842,04

Salīdzinot ar gadu iepriekš, parādu kopsumma tā tad nedaudz samazinājusies.

Ja atskaita 1913./14. g. ārējo aizņēmumu, ko mūsu galvas pilsēta pārņēma kā priekškaŗa mantojumu un kas pilsētas saimniecībai tikpat kā nekā nav devis, jo aizņēmums izlietots kaŗa laika vajadzībām, tad iznāk, ka visu Latvijas neatkarības laiku parādu kopsumma līdzinās tikai kādiem 5,4 milj. latu. Tas nav daudz. Ja Rīgas kopējais īpašums pēc bilances līdzinās 329,4 milj. latu, tad apgrūtinājums, procentuāli ņemot, ir tikai 7,2%. Nebūs daudz pilsētu pasaulē ar tik niecīgiem parādiem.

No vienas puses tas ir labi un liecina, ka pilsētas pašvaldība līdz šim gandrīz visu veikusi ar kārtējiem ienākumiem budžeta rāmjos. Bet tanī pašā laikā, no otras puses ņemot, tas rāda, ka pilsēta visas būves un citus kapitālieguldījumus, labumus no kuŗiem baudīs arī nākamās paaudzes, uzkrauj tagadējai paaudzei. Šādu nastu sadalīšanu finanču zinātnē pieņemts uzlūkot par netaisnīgu. Pie mums šai parādībai tomēr ir savs izskaidrojums. Kredits komūnālām vajadzībām līdz šim bija gaužam ierobežots, tā kā par lielākiem aizņēmumiem nemaz nebija ko domāt un lielākām pilsētām galvenā kārtā nācās iztikt pašām ar saviem līdzekļiem.

Lielāki pasākumi bez kredita operācijām nemaz nav iedomājami. Kā jau aprādīts, mūsu mētropolei vēl nākas apmierināt ļoti daudzas un tālu ejošas vajadzības. Pilsētas uzņēmumu izveidošanai, skolu, slimnīcu un citām jaunbūvēm, ielu un kanālizācijas izbūvei, jaunam Daugavas tiltam un citām neatliekamām vajadzībām nepieciešamās summas var rēķināt ap 100—120 milj. latu. Šī summa ir gan liela

absolūti ņemot, bet salīdzinot to ar pilsētas budžetu tā līdzinās tikai apm. divu gadu budžetiem kopā ņemot. Arī salīdzinot ar pilsētas mantu šāds apgrūtinājums nebūtu pārspīlēts, jo visa parādu kopsumma pat tādā gadījumā nesniegtos vairāk par 40%. Ir turpretim pilsētas un pie tam tādas, kuŗas parasti uzskata par bagātām, kur apgrūtinājumi ar parādiem sasniedz 50—60 un vairāk procentu.

Mūsu galvas pilsētas saimnieciskais stāvoklis pēdējos gados ir bijis pilnīgi apmierinošs, un jādomā, ka tāds tas paliks arī uz priekšu.

R. LIEPIŅŠ.
Galvas pilsētas Rīgas galva.

Pilsētas kanāla apstādījumi

Lielais Vērmanes dārzs

RĪGAS DĀRZI UN APSTĀDĪJUMI

Par galvas pilsētas Rīgas atklāto dārzu un apstādījumu sākumu jāuzskata 1814. gads, kad toreizējais ģenerālgubernātors markīzs Pauluči iecēla sevišķu t. s. „priekšpilsētas apstādījumu ierīkošanas komiteju", kuŗa jau tanī pašā gadā izdarīja pirmos darbus angļu gaumē ierīkojamam dārzam, tag. Vērmanes dārza vietā. Vecākais Rīgas dārzs, tag. Viestura dārzs, gan jau kopš simts gadiem atradās pilsētnieku lietošanā, bet tas vēl nebija pilsētas īpašumā un kopšanā.

Apstādījumi Brāļu kapos

Minētā komiteja pastāvēja un darbojās, ar mainīgiem panākumiem, līdz 1879. gada rudenim, kad, pēc jauno pilsētu nolikumu spēkā stāšanās, pie pilsētas valdes nodibinājās īpaša pārvalde dārzu un apstādījumu ierīkošanai un kopšanai, pieņemot arodnieciski izglītotu daiļdārznieku kā darbu vadītāju un padomdevēju. Jaunā pārvalde mantojumā saņēma ļoti nolaistu Viestura dārzu un dārzniecību, bez lietpratības ierīkotos un sliktā stāvoklī uzturētos Vērmanes dārzu un kanāļa apstādījumus un apm. 10 tūkstošu gabalu trūcīgi koptu alejas koku.

Lietpratīgā vadībā līdz Pasaules kaŗam Rīgā izveidojās iekārtas un krāšņuma ziņā labākiem Vakareiropas lielpilsētu dārziem līdzīgi dārzi un apstādījumi: Viestura dārzs, lielais un mazais Vērmanes dārzs, kanāļa apstādījumi, apstādījumi Vienības laukumā, 1905. gada parks, Miera dārzs, Kojusalas dārzs, Torņakalna dārzs, pa daļai arī Dzegužkalna parks un apsākti plaši ierīkošanas darbi Pēteŗa parkā, tag. Uzvaras laukumā. Bez tam ierīkoti vairāki lielāki un

mazāki laukumi pilsētas centrā. Dārzu uzturēšanas un jaunierīkošanas budžets jau bija sasniedzis gandrīz 100 tūkstošu rubļu gadā.

Kaŗam ieilgstot, dažādu nelabvēlīgu apstākļu un arī līdzekļu trūkuma dēļ, aiz nepietiekošas kopšanas un uzraudzības dārzi stipri cieta, tā ka Latvijas valdības sākumā tie atradās visai sliktā un nopostītā stāvoklī. Bet jau 1920. gadā atkal varēja sākt pakāpeniski uzkopt un laika vajadzībām pieskaņoti pārveidot vispirms daļu apstādījumu pie Bastejkalna, tad abus Vērmanes dārzus, kanāļa apstādījumus pie operas un bij. gāzes iestādes, 1905. gada parku, Miera dārzu, Kojusalas un Torņakalna dārzu, Čakstes un Jēkaba laukumu, bet no jauna ierīkot apstādījumus Ravelīna laukumā (tagad ieņem jaunās tiesu pils būve) un 11. novembŗa bulvārī; tāpat apstādījumus un rotaļu laukumus pie Hospitāļu un Klusās ielas, kā arī ierīkot sporta stadionu pie 1905. gada parka. Ierīkota arī daļa Raiņa kapu. Latgales priekšpilsētas iedzīvotāju vajadzībām iesākti zemes sagatavošanas darbi apm. 11 ha liela parka ierīkošanai. Vēl nebijusi rosība un darbības plašums atklāto dārzu izkopšanā un jaunradīšanā sākās ar 1934. gada 15. maiju: pēdējos četros gados pārvei-

Rīgas apstādījumi ziemā

Gulbji Viestura dārzā

Jaunais Ziedoņa dārzs

Pilsētas kanāla apstādījumi ziemā.

dots un pa daļai jaunierīkots plašais Kronvalda dārzs, no jauna radīts 6,5 ha lielais Ziedoņa dārzs, pārveidoti un uzlaboti Vienības laukuma apstādījumi, pārveidoti apstādījumi pie Brīvības pieminekļa un, sakarā ar izdarītiem bulvāŗa un ielu paplašinājumiem, izdarīti dažādi mazāki apstādījumu pārveidojumi un uzlabojumi centra dārzos. Tā galvas pilsētas apstādījumi pieauguši no apm. 64 ha priekškaŗa platības līdz tagadējiem apm. 96 ha kopplatības.

Ka rīdzinieki pareizi saprot un cienī savus dārzus un apstādījumus, to pierāda apstāklis, ka jau sen vairs nenotiek ļaunprātīgi postījumi. To vērā ņemot bija iespējams novākt traucējošos un neglītos žogus Vērmanes, Kronvalda, Miera, Kojusalas un Torņakalna dārziem un iesākt pakāpeniski likvidēt arī izskatu traucējošos stiepuļu iežogojumus gar celiņu malām, liekot to vietā cementa apmalītes.

Lai veicinātu un darītu patīkamu publikas uzturēšanos dārzos, tur vasaras sezonās ikvakarus notiek dažāda veida koncerti.

Bet lielos baros mazāko paaudzi dārzos pievelk daudzie rotaļu laukumi ar betonētām smilšu kastēm un bradājamie baseini.

Visu apstādījumu augu un ziedu māte — pilsētas dārzniecība pie Viestura dārza — pēc 15. maija dabūjusi galvas pilsētas cienīgu ietērpu: uzceltas jaunas siltumnīcas ar ļoti plašu palmu māju, ierīkotas cementa betona lecektis, nošosēta piebrauktuve pie augu mājām un uzcelta jauna mītne gulbjiem.

Galvas pilsētas pašvaldība vienmēr pienācīgi atzinusi dārzu un apstādījumu svarīgo audzinošo ietekmi uz iedzīvotājiem, kādēļ arī nekad un sevišķi tagad neskopojas ar vajadzīgo līdzekļu atvēlēšanu savu plašo zaļumvietu uzturēšanai un jaunradīšanai, ko pilsētas iedzīvotāji atmaksā ar pareizu izpratni.

A. ZEIDAKS,
Dārzu direktors.

GALVAS PILSĒTAS RĪGAS IZBŪVE

Pilsētas izbūves plānus sastādot, jāmet skats tālu uz priekšu un jācenšas paredzēt un tēlot lielpilsētas politiski saimnieciskās, techniskās un kultūrālās dzīves nākotnes ainu. Šāda nākotnes paredzēšana ir ļoti sarežģīts un smags uzdevums. Pilsētu izbūve un pārveidošana iespējama tikai ilgākā laika periodā, bet viņas dzīves dinamiskie elementi — iedzīvotāju pieaugums un satiksme — prasa neatliekamus uzlabojumus un grozījumus, nedodot tajā pašā laikā nekādas garantijas par savas attīstības robežām. Dzīves tempam vienmēr pieaugot, sen jau atmesta doma par pilsētas izbūves plānu sastādīšanu gadsimteni uz priekšu. Nav arī nozīmes sastādīt detaļētus apbūves plānus visai pilsētas territōrijai. Jaunlaiku pilsētas būvniecības plāni rāda tikai vispārīgas attīstības līnijas, paturot plašas iespējas grozījumiem un pārveidojumiem atsevišķās daļās.

Rīgas vēsture un attīstības gaita bagāta notikumiem, krasām pārmaiņām un katastrofiskiem postījumiem. Dibināta savā laikā kā tirgoņu un iekaļotāju osta, Rīga pārdzīvojusi ilgstošus patstāvības un nebrīvības periodus. Laikā, kad sāka augt un attīstīties lielpilsētas, t. i. XIX. gadsimtenī, Rīga ir lielas valsts provinces pilsēta. Šo kraso pārmaiņu, ilgstošo kaļu un pēdējo gadsimteņu provinciālisma sekas jūtami iespaidojušas Rīgas celtniecību. Pilsēta ar tik svarīgu vēsturisku nozīmi tomēr pavisam nabaga architektūras un mākslas piemineklim un viņā tik maz celtņu, kas būtu saglabājušas latvju nācionālās kultūras iezīmes. Taisni XIX. gadsimtenis, kad norisinājās Rīgas piepešā pārvēršanās ievērojamā lielpilsētā, ir mākslā un celtniecībā sniedzis vismazāk.

Rīgas vecākā vēsturiskā daļa, tā sauktā Iekšrīga, kuŗas apbūve izveidojusies jau līdz XVIII. gadsimtenim, aizņem territōriālā un apbūves ziņā niecīgu izplatījumu un jaunos pilsētas izbūves plānos tai nepiekrīt noteicošā loma. Galveno pilsētas daļu sastāda XIX. un XX. gadsimteņa sākumā apbūvētie rajoni, kas apņem agrāko vēsturisko kodolu ar moderno daudzstāvu ēku celtniecību. Šī materiālā ziņā svarīgākā pilsētas daļa radusies laikmetā, kad pilsētas būvniecības zinātne arī Rietumeiropā bija vēl bērnu autos un mūsu zemē par to vēl nebija ne jausmas. Jaunās pilsētas izcelšanās un apbūve sakrita ar ekonomiskās dzīves pārveidošanas procesu, kad spējš rūpniecības un ārējās tirdzniecības uzplaukums radīja ārkārtīgu būvēšanos. Šajā laikā spēkā esošiem būvju likumiem un noteikumiem bija tīri technisks un ugunsdrošības raksturs. Zemes izmantošanu apbūvei vispilnīgākos apmēros uzskatīja par katra privātīpašnieka tiesību, un īpašnieks varēja brīvi izvēlēties, kāda tipa ēku celt — dzīvojamo, noliktavu vai fabriku. Vienīgais noteicējs šajā ziņā palika tīri saimnieciska interese — pieprasījums pēc dzīvokļiem vai citām telpām. Dažos gadu desmitos radās veselas jaunas pilsētas daļas, un vienā otrā gadījumā pilsētas toreizējai pārvaldei neatlika nemaz laika pārdomāt, kādu ielu tīklu noteikt un kur būtu norādāmas apbūves robežas. Sakarā ar to radās plaši apbūvēti rajoni ar pilnīgi nesakārtotu ielu tīklu, nepietiekoši platām ielām, bez zaļumu, dārzu vai parku rezervātiem. Šai spontānai apbūvei bieži nebija pat territōriālas sakarības: blīvi apbūvētiem rajoniem sekoja vietas ar retām ēkām, daudzstāvu mūŗa kvartāli mainījās ar koka 1 un 2 stāvu namiem. Dzīvojamās un rūpniecības ēkas, noliktavas un koku krautuves raibā mistrojumā sadalījās pa visu pilsētas territōriju. Par izbūves estētisko pusi vispār nenācās runāt, jo valdošais uzskats bija tāds, ka

Brīvības pieminekļa tēlu grupas

katram namam jābūt savā stilā un īpašniekam jādod pilnīga brīvība ēkas veidojuma izvēlē.

Toreizējām noteicošām iestādēm nebija arī nekādas iespējas paredzēt tagadējās technikas attīstību, sevišķi satiksmes nozarē. Tikai nejaušība ir nākusi atsevišķos gadījumos palīgā, nosakot pie apbūves tādus ielas platumus, kādi kaut cik piemēroti modernas pilsētas izbūves prasībām.

Ņemot vērā šādu būvniecisko mantojumu, Rīgas izbūves plānu sastādot bija jāsāk vispirms domāt, kā labot un pārveidot jau esošo un saskaņot to ar jaunceļamām pilsētas daļām.

Rīgas ģeografiskais stāvoklis ir pilsētas attīstībai labvēlīgs. Tāpat arī apkārtnes daba ir bagāta jaukiem kopskatiem un krāšņuma, un arī tagadējā, vēl nesakārtotā veidā, Rīga pieskaitāma interesantākām un skaistākām Eiropas pilsētām. Jau vēsturiskā veidošanas gaitā noteicošais pilsētai ir bijis jūŗas tuvums un Daugava. Tāpat svarīga nozīme piekritusi ceļiem, kas pilsētu vieno ar pārējiem valsts novadiem un kaimiņu valstīm. Tālāko pilsētas attīstību lielā mērā iespaidos vispārīgā saimnieciskā politika, nosakot, kādos apmēros tirdzniecība un rūpniecība turpmāk koncentrēsies valsts galvas pilsētā. Neatkarīgi no nākamās pilsētas apmēriem, Rīgas izbūves plānos vislielākā vērība piegriežama iedzīvotāju dzīves ērtībām, labierīcībām un higiēnai. Dzīvokļu izbūvei ierādāmi rajoni, kas necieš no mitruma, rūpniecības tuvuma u. tml. Šos rajonus jāapgādā ar pienācīgu labierīcību tīklu un jāparedz ērts savienojums un satiksme ar darba vietām.

Rīgas pilsēta jau 1924. g. ir ķērusies pie izbūves plāna izstrādāšanas, un 1937. gadā pabeigti un iesniegti apstiprināšanai Ministru kabinetam galvas pilsētas Rīgas administrātīvā apgabala un centrālās daļas izbūves plāni. Nenogaidot šo ģenerālo izbūves plānu apstiprināšanu, pilsētai bija jāizstrādā un pa daļai jārealizē vesela rinda tā saukto rajonu apbūves un ielu rēgulācijas plānu. Tāpat, lai rastu jauniem plāniem pietiekošu likumu bazi, vienā laikā ar izbūves plāniem pilsēta izstrādāja projektu likumam par galvas pilsētas Rīgas celtniecību un projektu jauniem būvnoteikumiem.

Piemineklis Sidrabkalniņā

No šiem darbiem par svarīgāko jāuzskata pilsētas administrātīvā apgabala izbūves plāns. Šis plāns nosaka pilsētas attīstības galvenās līnijas un administrātīvā apgabala zemju izmantošanu. Plānā norādītas vietas dzīvojamiem, rūpniecības un tirdzniecības rajoniem, ostai, sabiedriskām celtnēm un labierīcībām, zaļumiem un lauksaimniecībai izmantojamām zemēm. Izbūves plāns rāda arī galveno sauszemes, sliežu un ūdensceļu schēmu kā iekšpilsētas satiksmei, tā arī pilsētas savienojumam ar valsts lielajiem centriem un transitceļiem. Visa Rīgas territorija pašlaik aptveŗ pāri par 21.000

Valsts Prezidents Kārlis Ulmanis atklāj 15. maija laukumu

ha. No visas būvniecībā izmantojamās platības lauvas tiesa nozīmēta apbūvei ar dzīvokļiem. Jaunie izbūves plāni un noteikumi paredz dzīvojamo rajonu novietošanā un izbūvē citādus principus, nekā tas ir bijis līdz šim. Dzīvokļu rajoniem izbūves plānā paredzētas tikai tādas vietas, kuŗu dabiskās īpašības, grunts sastāvs, gruntsūdens līmenis u. tml. garantē pietiekoši higiēniskus dzīves apstākļus. Tāpat vērība piegriezta tam, lai dzīvojamos rajonus netraucētu rūpniecība un lai viņu tuvumā būtu nodrošināti pietiekoši zaļumu rezervāti un parki. Izbūves plāns tieši nenosaka apbūves blīvumu un stāvu augstumus, bet būvnoteikumos, kas šo plānu paskaidro un papildina, ir paredzētas dažādas apbūves zonas, iedalot centrā rajonus ar slēgtu apbūvi un vairākstāvu ēkām un nosakot nomalēm klaju apbūvi ar 1 un 2 stāvu ēkām. Kā slēgtā, tā vaļējā apbūvē paredzēti uzlabojumi dzīvojamo ēku būvniecībā, ievērojami samazinot apbūves blīvumu un noliedzot slēgto pagalmu izveidošanu, šķērskorpusus, vientraktu ēkas ar pretugunsmūŗiem u. tml. Šinī ziņā jākonstatē, ka, lai gan šie noteikumi vēl nav apstiprināti, paši dzīvojamo ēku cēlēji jau tos lielā mērā pielieto un sevišķi daudzstāvu ēkas ceļ jau pilnīgi modernās celtniecības garā.

Rūpniecībai izbūves plānos paredzēti sevišķi rajoni. Šie rajoni ierādīti pa daļai sakarā ar jau tagad pastāvošiem rūpniecības centriem, bet plānos parādītas vietas arī tālākas nākotnes prasībām. Rūpniecības rajoniem paredzēti ērti satiksmes ceļi, un smagās rūpniecības rajoni visur savienoti ar dzelzceļu un ostu. Sevišķa vērība piegriezta prasībai, lai rūpniecība ar dūmiem, izgarojumiem un troksni netraucētu dzīvojamos rajonus. Šinī ziņā tomēr nav domāts jau tūliņ visas rūpniecības pārcelt uz plānā paredzētām vietām. Šī pārkārtošana varēs notikt tikai dažu gadu desmitu laikā, un sakarā ar to sevišķi noteikumi un plāni paredz, ka arī dzīvojamos rajonos esošie uzņēmumi varēs zināmu laiku darboties un daži palikt tur arī ilgāku periodu. Tāpat dzīvojamos rajonos vienmēr atļaus ierīkot darbnīcas un amatniecības uzņēmumus, kas apkalpos tieši attiecīgā rajona iedzīvotājus.

Rūpniecības galvenais rajons paredzēts tā sauktajā rūpniecības ostā — Daugavas kreisajā krastā, Spilves līdzenumā. Šo rajonu no vienas puses robežo Daugava, no otras dzelzceļš, un ar attiecīgiem kanāļiem un sliežu nozarojumiem šeit iespējams dot visas vajadzīgās transporta ērtības. Šis centrālais rūpniecības rajons domāts galvenā kārtā smagai rūpniecībai, un tanī varētu novietoties dažādi rūpniecības uzņēmumi bez sevišķiem ierobežojumiem.

Arī šeit novērojama parādība, ka pēckaŗa gados Spilves rajonā jau radušās vairākas lielas fabrikas, un paredzams, ka tuvākā laikā šajā

Apstādījumi pie Brīvības pieminekļa

Ieeja Brāļu kapos

vietā ierīkos vēl jaunus plašus uzņēmumus. Rīgas pastāvošā rūpniecība jau ir nostiprinājusies dažās vietās ārpus šī rajona, kas ir pilnīgi saprotams, ņemot vērā pilsētas lielo izplatījumu. Daļa no šiem rajoniem nozīmēti rūpniecībai arī jaunajā izbūves plānā. Kā ievērojamākos varētu minēt rajonus ap Kuzņecova un Kvadrāta fabriku, rajonu pie Vairoga un VEF'a Brīvības gatvē, rajonu pie Sarkandaugavas, Ganību dambja un Mīlgrāvī, rajonu pie Lielās Juglas, starp Juglas un Ķīšu ezeru.

Rīgas osta izbūves plānā ieņem centrālo vietu. Ostas plānu sastādot, bija jāņem vērā pilsētas vēsturiskā attīstība, kas savā laikā augusi apkārt ostai, kā arī jauno laiku kuģniecības prasības. Sakarā ar to visa ostas territorija iedalīta vairākās daļās: osta vietējai satiksmei un pasažieru kuģniecībai, eksporta osta, koku, ogļu, degvielu un kaŗakuģu osta. Eksporta ostai ierādīta vieta labajā krastā, sākot no tagad pastāvošās ostas līdz Mīlgrāvja kanālim. Atsevišķas vietas augšpus Daugavas tiltiem, Zaķu, Zvirgzdu, Grāpju un Putnu salas paredzētas iekšējai kuģniecībai un koku un būvmateriālu novietošanai. Kreisā Daugavas krastā, Spilves rajonā, ziemeļu daļa paredzēta rūpniecības ostai, rūpniecības jēlvielu un izstrādājumu piegādāšanai un eksportam.

Lai mazinātu vispārīgo pilsētas apbūves blīvumu un radītu svaiga gaisa un atpūtas rezervātus, izbūves plāns paredz ievērojamu daļu no pilsētas territorijas neapbūvēt, atstājot publiskus zaļumus un parkus, mežus vai lauksaimniecībai izmantojamas zemes. Šādām vajadzībām noteikti aizsargājami rajoni ar jau pastāvošu vērtīgu audzi, tāpat apbūvei nederīgas zemes. Šo zemju platība pārsniedz 4000 ha. Lielākā daļa no tām atrodas pilsētas vai valsts īpašumā, kas arī turpmāk paturamas to rokās un dažos gadījumos tālāk izkopjamas ar meliorāciju, sējumiem u. tml.

Izbūves plānā paredzētas arī vietas tehniskām labierīcībām — kanālizācijas laukiem, tāpat sporta laukumiem, militārām vajadzībām, kā arī sabiedrisko ēku būvniecībai. Šīm vajadzībām izbūves plāns paredz ap 2500 ha.

Kā jau agrāk minēts, Rīgai, pārvēršoties par Latvijas galvas pilsētu, nākas gādāt arī vietas

Apstādījumi 11. nov. bulvārī pie pils

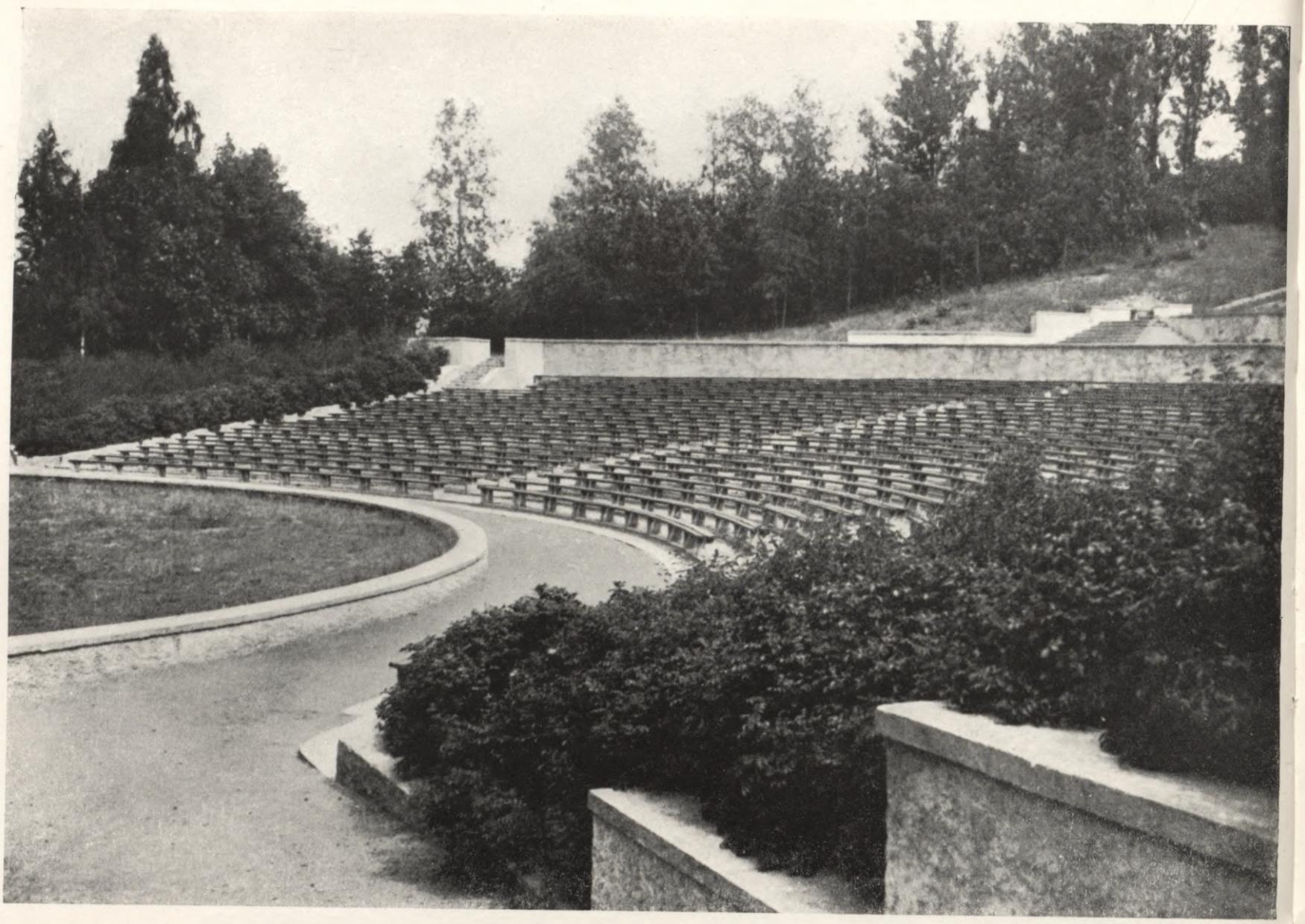

Brīvdabas teātris Dzegužkalnā

vairākām jaunceltnēm valsts un sabiedriskām vajadzībām. Lai šīm celtnēm dotu piemērotu novietni un tās apvienotu lielākos veidojumos, izstrādāts pilsētas centrālās daļas izbūves plāns. Šis plāns nosaka rajonus, kas paredzēti monumentālajām administrācijas un sabiedriskām celtnēm, un tuvāki parāda visas pilsētas centrālās daļas izveidojumu. Par centrālo daļu projektā apzīmēts Daugavas labā krasta rajons starp Daugavu, Elīzabetes un Turgeņeva ielu, bet kreisā krastā Uzvaras laukuma apkārtne.

Centrālā daļa visa jau gandrīz pilnīgi apbūvēta, un brīvas ir tikai joslas, kas atstātas zaļumiem vai satiksmei.

Esošā apbūve radusies dažādos laikmetos un daudzās vietās netikvien materiālā ziņā ir mazvērtīga, bet arī higiēniskā un estētiskā ziņā neatbilst vairs tagadējā laikmeta prasībām.

Ņemot vērā šo stāvokli, centrālās daļas izbūves projekta pamatā likti sekojošie principi:

1. Esošie zaļumi saudzējami un pēc iespējas vēl paplašināmi. Ja kādā vietā apbūve skaļ zaļumu joslas, citā vietā jādod attiecīgs ekvivalents, radot jaunus laukumus un apstādījumus.

2. Jaunas ēkas ceļamas veco, savu laiku pārdzīvojušo un mazvērtīgo būvju vietā.

3. Monumentālai celtniecībai jārada kompleksi architektūrā, izveidojot veselas ielas un laukumus ar saskaņotām un vienā stilā ieturētām celtnēm.

Centrālā daļā jau pašlaik atrodamas ievērojamākās valdības, sabiedriskās un monumentālās celtnes. Turpmākam šo celtņu grupējumam izraudzītas joslas, kas zināmā mērā apvieno un saista līdz šim izkaisīto sabiedrisko ēku novietni pilsētas plānā. Rajoni, kas turpmāk nozīmēti monumentālo celtņu izbūvei, paredzēti starp Merķeļa ielu un Raiņa bulvāri un gar Valdemāra ielu līdz Daugavai. Šinī joslā jau atrodamas daudzas sabiedriskas ēkas, kā Konservātorija, Latviešu biedrība, Ūniversitāte, Zemkopības ministrija, Ārlietu ministrija, Nāc. opera, Nāc. teātris, skolas, valsts banka un pils.

Tāda pati sabiedrisku celtņu josla turpmāk varētu attīstīties gar 13. janvāŗa ielu un 11. novembŗa bulvāri un pie Torņa ielas pēc tās paplašināšanas un izbūves. Šo joslu jau tagad iezīmē Kaŗa mūzeja jaunceltne, pils, pasta un prefektūras ēka un vairāki pēdējā laikā sabiedriskām vajadzībām iegūtie nami.

Viss, kas līdz šim minēts, attiecas uz zemju izmantošanu un apbūvi, tā tad uz lietām ar ilg-

11. novembŗa bulvāris ar atbrīvoto laukumu pilsētas valdes nama celšanai

stošu vai pat pastāvīgu raksturu. Lielpilsētu dzīvē, sākot ar XX. gadsimteni, vienmēr lielāku lomu spēlē dinamiskie elementi, motorizētā un elektroficētā satiksme. Satiksmes prasības aug tik straujā tempā, ka ar katru gadu pārsniedz agrākos aprēķinus un gandrīz nemaz nav nosakāms, kas šajā ziņā notiks pēc 20 un 30 gadiem. Tāpat kā visās vecajās lielpilsētās, arī pie mums Rīgā nākas konstatēt, ka pastāvošie ielu platumi satiksmes ielās nav pietiekoši, tāpat kā daudzos gadījumos šo ielu virzieni nav labi izvēlēti un ielās par daudz līkumu un asu leņķu. Pēdējais sevišķi sakāms par nomalēm un Pārdaugavu, kur pastāvošai ielu schēmai nav nekādas noteiktas sistēmas un plašiem rajoniem trūkst tiešu savienojumu ar centru vai ar blakusrajoniem.

Jaunie pilsētas izbūves plāni rāda satiksmes ielu tīklu un šī tīkla izveidošanu tālākai nākotnei. Šie paredzējumi skaŗ divus jautājumus. Apbūvētās pilsētas daļās nākas pastāvošās ielas paplašināt un iztaisnot, atsevišķos posmos pat dodot jaunus virzienus vai tā saucamos caurlauzumus. Nomalēs un vēl neizbūvētos rajonos jāparedz lielas jaunas maģistrāles, kas uzņems nākotnes kustību un atslogos centra ielas. Par galvenām satiksmes maģistrālēm uzskatāmas ielas, kas savieno pilsētu ar tālākiem valsts novadiem. Šeit vispirms jāmin virziens, ko lieto starptautiskai satiksmei — Brīvības un Vienības gatve, tālāk Latgales, Bauskas, Kalnciema šoseja. Satiksmei ar pilsētas tuvākiem centriem kalpos Jūrmalas gatve, Viestura prospekts, Bolderājas ceļš.

Tālākā nākotnē daļu no caurejošās ātrkustības paredzēts no Juglas novadīt pār Biķeŗiem un Rumpmuižu uz jaunprojektēto tiltu pie Katlakalna. Lielajos satiksmes ceļos kustība dalīta vairākās joslās: vieglai auto kustībai, zirdziniekiem un riteņbraucējiem. Tāpat ērtai kājnieku satiksmei ar zaļumu joslām paredzēti kokiem apdēstīti bulvāŗi vai gatves. Tālākā nākotnē,

Rīgas centrs naktī

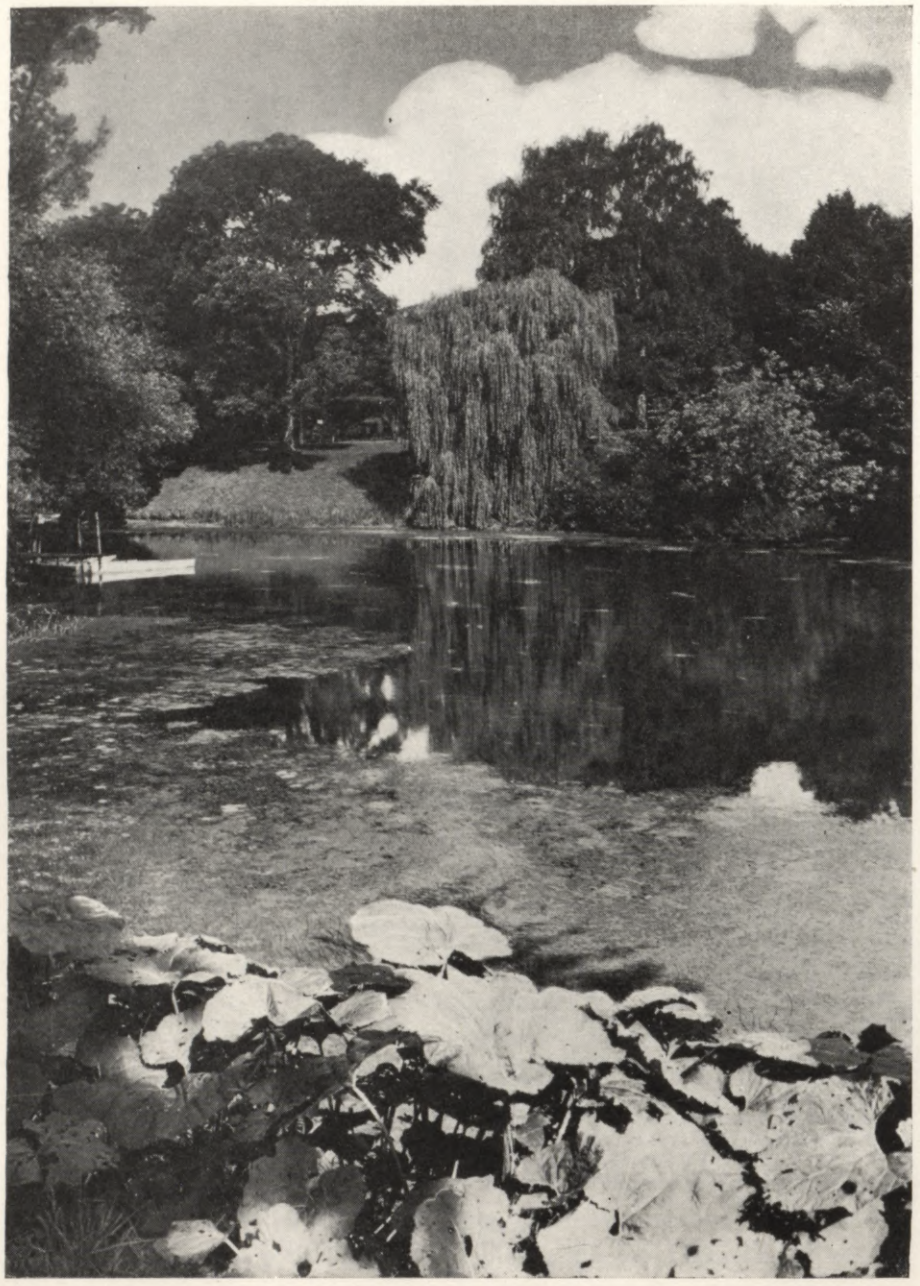

Rīgas apstādījumi

kad auto kustība pieaugs, nāksies satiksmes ielu šķērsojumos ierīkot braucamos ceļus vairākos līmeņos, tāpat paredzēts novērst dzelzceļu un ielu krustošanos vienā līmenī. Satiksmes ielu tīkla izveidojums stāv ciešā sakarā ar jaunu tiltu izbūvi pāri Daugavai. Par tuvākā laika uzdevumu var uzskatīt tikai Valdemāra ielas tilta būvi, bet ļoti tālai nākotnei turpretim pieskaitāmi projekti par tiltu būvi pāri Zaķu salai un pie Katlakalna.

Pēc Valdemāra ielas tilta uzcelšanas satiksmes virzieni centrālā daļā, tāpat arī abu Daugavas krastu satiksme ievērojami grozīsies. Visa Jūrmalas satiksme novirzīsies uz šo tiltu, tāpat satiksme ar Uzvaras laukumu un rajonu pie Slokas, Kalnciema un Daugavgrīvas ielas. Labajā krastā noteicošu nozīmi virzienā uz jauno tiltu iegūs Torņa un Rūpniecības iela ar caurlauzumu pāri Kronvalda dārzam un Citadeles rajonam, tāpat Valdemāra iela. Kreisajā krastā ievērojamas pārgrozības tagadējā ielu tīklā radīs Uzvaras laukums. Lai nesadalītu laukuma territoriju pārāk sīkās vienībās, nāksies pārkārtot Slokas un Bāriņu ielas un Nameiša bulvāra virzienu. Jārada jauns savienojums ar Vienības gatvi un Valdemāra ielas tiltu. Lielas pārgrozības izbūves plāns paredz Iekšrīgas galvenās ielās, kur rēgulējumi skars Kaļķu, Audēju, Grēcinieku, Smilšu, Jaunielu un Kungu ielu. Tagadējā Šķūņu un Skārņu ielas virzienā paredzēts radīt plašu iekšēju bulvāri stacijas rajona savienojumam ar pilsētas „Sitiju" — 15. maija laukumu. Tāpat par plašu bulvāri pārveidojama Ķēniņu iela no Audēju līdz 13. janvāŗa ielai.

Līdztekus ielu tīkla uzlabošanai un jaunveidošanai izbūves plāns paredz veselu rindu jaunu laukumu. Tā centrālā daļā paredzēts liels satiksmes laukums jaunprojektējamā tilta galā pie Valdemāra ielas. Jau atbrīvots 15. maija laukums pie Katedrāles un laukums starp Jāņa un Pēteŗa baznīcu. Pēc jaunās centrālstacijas būves stacijas priekšā radīsies jauns laukums, tāpat 13. janvāŗa ielā, jaunā bulvāŗa galā. Kā varenākais veidojums šinī ziņā uzskatāms Uzvaras laukums, kuŗa territorija plānā pagaidām iezīmēta tagadējās robežās, neuzrādot tuvāki izbūves veidu, kamēr nebūs noslēgusies projektu sacensība laukuma izbūvei. Šeit pagaidām varētu atzīmēt nodomu par tagadējās Torņakalna preču stacijas pārcelšanu pāri dzelzceļam, blakus Vienības gatvei, un Uzvaras laukuma savienošanu ar dzelzs, pontonu un jaunceļamo Valdemāra ielas tiltu ar plašiem bulvāŗiem.

Rīgas izbūves plāni, kā redzams, aptveŗ ļoti plašas problēmas, kuŗu veikšanai nepieciešami vairāki gadu desmiti. Nekādā gadījumā nedrīkst pieiet šiem plāniem klāt ar pašreizējā stāvokļa vai acumirklīgo prasību mērauklu. Tas, kas liekas šodien nepiepildāms vai fantastisks, pēc nedaudziem gadiem kļūst visiem saprotama dzīves prasība, un kļūdas, kādas tiktu nodarītas, ir gandrīz nelabojamas. Jau tie piedzīvojumi, kādi ir bijuši pilsētai 15 gados, kamēr izstrādāts izbūves plāns, rāda, cik strauji pārveidojas tagadējā pilsētas būvniecība. Daudzas lietas, kas 10 un 15 gadus atpakaļ likās pareizi atrisinātas, nācās pašā pēdējā laikā grozīt un labot. Tāpat nenogaidot visa lielā plāna apstiprināšanu, nācās pa šiem gadiem izdot veselu rindu noteikumu, atsevišķu rēgulācijas plānu un pārveidojumu projektu un šos fragmentus jau reālizēt. Tā pēdējos gados izdarīti gandrīz visās satiksmes ielās lieli rēgulācijas darbi. Piem., Slokas iela paplašināta un papildināta ar jaunu daļu pāri Uzvaras laukumam, pārvēršot to no mazas nenozīmīgas ielas par pirmās šķiras satiksmes ielu. Vienības gatvei dots jauns virziens no dzelzstilta, un tā vairs nešķērso

Uguņošana uz Daugavas 15. maija svētkos

dzelzceļu vienā līmenī. Iztaisnotas un paplašinātas Bauskas un Daugavgrīvas iela. Iekšrīgā izdarīti plaši rēgulācijas darbi Kaļķu, Skārņu, Ķēniņu un Smilšu ielā un izveidoti 15. maija laukums un laukums starp Pēteŗa un Jāņa baznīcu. Arī privātā būvniecība ir sekojusi šim piemēram un pilsētas norādījumiem, un pie jaunām celtnēm visur redzama ielas paplašināšana un uzlabojumi ēku celtniecībā. Sevišķi pēdējos 4 gados pilsētas būvniecība ir gājusi straujiem soļiem uz priekšu, un, pateicoties valsts un pilsētas vadībai, Rīgas izbūves plāniem ir jau likti stipri pamati.

Arch. P. DREIJMANIS,
Galvas pilsētas Rīgas būvju valdes
priekšnieks.

Peldbaseins bērniem 1905. g. parkā

RĪGAS NOZĪME SAIMNIECISKĀ DZĪVĒ

Galvas pilsētas nozīme politiskā un administrātīvā ziņā visās valstīs arvien ir ļoti liela; to nevar salīdzināt ar citām pilsētām, jo galvas pilsētā atrodas visas augstākās valsts iestādes. Turpretim galvas pilsētas nozīme saimnieciskā un kultūras dzīvē dažādās valstīs nav vienāda, jo vienmēr valsts politiskais un administrātīvais centrs nav noteicējs un izšķirējs saimnieciskā un kultūras dzīvē.

Pa daļai galvas pilsētas nozīmi valstī var noteikt pēc iedzīvotāju skaita, salīdzinot to ar iedzīvotāju kopskaitu visā valstī. Eiropas valstu galvas pilsētās iedzīvotāju ir 7,0% no visiem iedzīvotājiem. Atsevišķo valstu galvas pilsētu iedzīvotāju skaita nozīme ir ļoti dažāda: lielākais procents iedzīvotāju dzīvo Kopenhagenā (Dānijā) — 22,6%, bet mazākais procents Belgradā (Dienvidslavijā) — 1,6%.

Mūsu galvas pilsēta Rīga pēc iedzīvotāju skaita ir otrā vietā, jo iedzīvotāju skaits Rīgā ir 19,6% no visas Latvijas iedzīvotājiem. Salīdzinot ar Igaunijas un Lietuvas galvas pilsētām, Rīgas nozīme ir ievērojami lielāka, jo Tallinā iedzīvotāju bija 12,2% no visiem Igaunijas iedzīvotājiem, bet Kaunā — tikai 4,4% no visiem Lietuvas iedzīvotājiem. Tādēļ mūsu galvas pilsētas nozīme pēc iedzīvotājiem, salīdzinot ar citām Eiropas un arī Baltijas valstīm, ir ļoti liela.

Lai pareizi noskaidrotu Rīgas nozīmi mūsu saimnieciskā dzīvē, tad jāapskata tās atsevišķās nozares, noskaidrojot strādājošo iedzīvotāju skaitu un procentu, to ienākumus, apgrozījumus, peļņu u. c., kas raksturo saimniecisko dzīvi.

Iedzīvotāju skaits Eiropas valstīs un to galvas pilsētās.

Valstis	Iedzīvotāju skaits 1.000		Galvas pilsētas iedzīvotāju %
	Valstī	Galvas pilsētā	
Latvija — Rīga	1.965	385	19,6
Igaunija — Tallina . . .	1.130	138	12,2
Lietuva — Kauna . . .	2.527	107	4,4
Dānija — Kopenhagena .	3.722	843	22,6
Anglija — Londona . . .	45.810	8.204	17,9
Ungārija — Budapešta . .	8.989	1.421	15,8
Beļģija — Brisele . . .	8.331	869	10,4
Norveģija — Oslo . . .	2.895	253	8,7
Portugale — Lisabona . .	7.260	594	8,2
Zviedrija — Stokholma .	6.267	502	8,0
Somija — Helsinki . . .	3.787	278	7,3
Francija — Parīze . . .	41.910	2.830	6,8
Grieķija — Atēnas . . .	6.839	459	6,7
Vācija — Berlīne	74.298	4.243	5,7
Čechoslovakija — Prāga .	15.187	849	5,6
Holande — Hāga . . .	8.557	438	5,1
Bulgārija — Sofija . . .	6.254	288	4,6
Spānija — Madride . . .	23.907	953	4,0
Polija — Varšava . . .	34.221	1.179	3,4
Rumānija — Bukaresta .	19.423	631	3,2
Italija — Roma	42.704	1.179	2,8
Šveice — Berne	4.174	112	2,7
Dienvidslavija — Belgrada	15.174	242	1,6

Pie Vācijas pieskaitīti arī bij. Austrijas iedzīvotāji.

Strādājošie iedzīvotāji Rīgā. Visā valstī ir 1.215.700 strādājošo (aktīvo) iedzīvotāju, no kuŗiem Rīgā dzīvo 209.200, t. i. 17,2%. Lauksaimniecībā visā valstī nodarbinātas 804.800 personas, tā tad vairāk nekā pārējās nodarbēs. Rīgā lauksaimniecībā (kopā ar blakusnozarēm) strādājošo iedzīvotāju ir maz, un to skaits ir tikai 0,7% no visām šai nodarbē

Arkadijas dārzs rudenī

nodarbinātām personām. Turpretim no tiem, kas strādā pārējās nodarbēs, Rīgā dzīvo ļoti liels procents; vienīgi valsts un pašvaldību dienestā nodarbināto un rūpniecībā strādājošo Rīgā atrodas mazāk par pusi; tirdzniecībā, satiksmē un transportā, brīvās profesijās, publiskā higiēnā un citur nodarbināto iedzīvotāju Rīgā ir vairāk par pusi. Rīgā nodarbināti augstāk kvalificēti strādnieki, kas redzams pēc to ienākumiem, tādēļ faktiski Rīgas nozīme šai ziņā ir vēl lielāka.

Strādājošie Rīgā.

	Procentos no visiem strādājošiem
Lauksaimniecība	0,7
Rūpniecība	49,2
Tirdzniecība	52,0
Satiksme un transports	51,5
Valsts un pašvaldību iestādes	43,5
Brīvās profesijas	56,3
Publiskā higiēna	55,9
Apkalpotāji	53,5
Pārējie nodarbes veidi	37,4
Kopā	17,2

Rīgas strādājošo iedzīvotāju skaits dalījumā pēc nodarbēm atšķiras ne tikai no lauku, bet arī no provinces pilsētu iedzīvotājiem. Visvairāk Rīgas iedzīvotāju ir nodarbināti rūpniecībā — 38,5%; uz laukiem rūpniecībā nodarbināto procents ir niecīgs — 4,3%, bet arī provinces pilsētās tas ir mazāks — 30,5%. Tādēļ rūpniecībai Rīgā ir liela nozīme, un tā atrodas pirmajā vietā. Otrā vietā ir tirdzniecība, jo tur nodarbināti 15,8% no visiem Rīgā strādājošiem iedzīvotājiem; pie tirdzniecības ir skaitīti arī tirdzniecības palīguzņēmumi, kredita un apdrošināšanas iestādes, viesu uzņemšanas un citi līdzīgi uzņēmumi.

Strādājošie pēc nodarbēm.

Nodarbes	Visā valstī	Uz laukiem	Pilsētās (bez Rīgas)	Rīgā
	Procentos			
Lauksaimniecība	66,2	91,5	12,0	2,8
Rūpniecība	13,5	4,3	30,5	38,5
Tirdzniecība	5,2	1,0	14,2	15,8
Satiksme un transports	3,3	0,9	8,0	9,9
Valsts un pašv. iest.	2,9	0,6	9,5	7,2
Brīvās profesijas	2,0	0,6	3,8	6,7
Publiskā higiēna	1,0	0,2	2,6	3,3
Apkalpotāji	3,3	0,5	9,1	10,1
Pārējie nodarbes veidi	2,6	0,4	10,3	5,7
Kopā	100,0	100,0	100,0	100,0

Pārējās nodarbēs strādājošo iedzīvotāju Rīgā, izņemot apkalpotājus, ir mazāk par 10%. Lauksaimniecībā strādājošo iedzīvotāju procents Rīgā ir mazs — 2,8%, bet provinces pilsētās tas ir daudz lielāks — 12,0%.

Rūpniecība un amatniecība. Pēc 1935. g. tirdzniecības un rūpniecības skaitīšanas materiāliem visā valstī darbojās 49.774 rūpniecības un amatniecības uzņēmumi, kas nodarbināja 162.209 personas. Rīgā darbojās 12.443 (25,0%) rūpniecības un amatniecības uzņēmumi ar 80.543 (49,7%) nodarbinātām personām.

Rīgā atrodas $^1/_4$ uzņēmumu, bet šais uzņēmumos strādā puse nodarbināto personu, t. i. Rīgas rūpniecības un amatniecības uzņēmumos ir nodarbinātas tikpat daudz personu, kā visās provinces pilsētās un pagastos kopā. Daudzās svarīgākās rūpniecības un amatniecības nozarēs Rīgā strādā vairāk par pusi un dažās pat $^9/_{10}$ nodarbināto personu, piemēram, ķīmikāliju rūpniecībā (87,3% no visām šai nozarē nodarbinātām personām). Rīgā ir koncentrēta ne tikai puse rūpniecības un amatniecības uzņēmumu, bet šeit darbojas arī lielākie uzņēmumi, jo vienā Rīgas uzņēmumā ir nodarbināts divreiz vairāk personu nekā provincē.

Spilves aerodroms

Ata Kronvalda dārzs

Rūpniecība un amatniecība pēc nozarēm 1935. g.

Nozares	Visā valstī: uzņēmumu	Visā valstī: nodarbināto personu	Rīgā: uzņēmumu	Rīgā: nodarbināto personu	Procentos: uzņēmumu	Procentos: nodarbināto personu
	Skaits				Procentos	
Raktuves un akmeņlauztuves	49	1.812	2	27	4,1	1,5
Keramika, akmens izstrādāj. un saistošas vielas	845	6.971	106	3.275	12,5	47,0
Metallapstrādāšana un mašīnrūpniecība	6.682	22.909	1.338	10.903	20,0	47,6
Ķīmikāliju rūpniecība	365	5.173	254	4.517	69,6	87,3
Ādu rūpniecība	819	2.586	152	1.401	18,6	54,2
Tekstilrūpniecība	1.395	18.016	164	13.684	11,8	76,0
Kokrūpniecība	6.597	20.728	1.368	9.600	20,7	46,3
Papīrrūpniecība	86	3.193	67	1.083	77,9	33,9
Poligrafiskā rūpniecība	801	4.030	334	3.092	41,7	76,7
Pārtikas un garšvielu rūpniecība	5.006	21.058	483	8.531	9,6	40,5
Apģērbs, apavi, tualetes un galanter. piederumi	19.036	30.296	6.930	14.760	36,4	48,7
Būvdarbība	8.012	24.438	1.243	9.444	15,5	38,6
Gāzes, elektribas un ūdensvadu iestādes	81	999	2	226	2,5	22,6
Kopā	49.774	162.209	12.443	80.543	25,0	49,7

Tādēļ arī provincē amatniecībai ir lielāka nozīme nekā Rīgā, bet rūpniecībai — mazāka.

Visā valstī 1935. g. amatniecībā bija nodarbinātas 54.827 personas, no kuŗām Rīgā bija 15.745 (28,7%), turpretim rūpniecībā visā valstī bija nodarbinātas 107.382 personas, no kuŗām Rīgā — 64.798 (60,3%). Rīgas amatniecības uzņēmumu nozīme pēc nodarbināto personu skaita ir nedaudz lielāka par $^1/_4$, turpretim rūpniecības uzņēmumu nozīme ir $^3/_5$ (pēc ražojumu vērtības tā ir vēl lielāka).

Rūpniecība un amatniecība 1935. g.

	Uzņēmumu skaits	Nodarbināto personu skaits
	Visā valstī	
Amatniecība	41.096	54.827
Rūpniecība	8.678	107.382
	Rīgā	
Amatniecība	10.519	15.745
Rūpniecība	1.924	64.798
	Rīgā (procentos)	
Amatniecība	25,6	28,7
Rūpniecība	22,2	60,3

Par rūpniecību Valsts statistiskā pārvalde ikgadus ievāc ziņas, un tādēļ tās attīstībai un stāvoklim var sekot par gaŗāku periodu. No 1931. līdz 1936. g. mūsu rūpniecība strauji attīstījusies (par rūpniecības uzņēmumiem skaita tos, kas nodarbina 5 un vairāk strādniekus, vai arī izmanto mēchanisko dzinējspēku), pie kam šai laikā nāca klāt daudz jaunu uzņēmumu, kā arī strauji pavairojās nodarbināto personu skaits un ražojumu vērtība. Arī Rīgā rūpniecības uzņēmumos pavairojās nodarbināto personu skaits un ražojumu vērtība.

Rīgas rūpniecība.

	Uzņēmumu	Nodarbināto personu	Ražojumu vērtība milj. ls.
	Skaits		
	Visā valstī		
1931. g.	3.032	66.304	356,1
1932. „	3.523	61.604	284,8
1933. „	3.788	70.387	312,1
1934. „	4.288	84.669	373,1
1935. „	5.312	93.793	404,5
1936. „	5.565	100.682	473,3
	Rīgā		
1931. g.	1.215	44.725	226,7
1932. „	1.368	40.964	183,5
1933. „	1.503	46.315	206,0
1934. „	1.676	56.114	251,6
1935. „	1.903	61.675	273,8
1936. „	2.018	66.618	315,7
	Rīgā (procentos)		
1931. g.	40,1	67,5	63,7
1932. „	38,8	66,5	64,4
1933. „	39,7	65,8	66,0
1934. „	39,1	66,3	67,4
1935. „	35,8	65,8	67,7
1936. „	36,3	66,2	66,7

Rūpniecības uzņēmumu skaits Rīgā 5 gadu laikā pavairojās par 800; 1936. g. darbojās 2.018 uzņēmumu, t. i. 36,3% no rūpniecības uzņēmumu skaita visā valstī. Rūpniecības uzņēmumos nodarbināto personu skaits Rīgā 5 gados pavairojās par 22.000; 1936. g. bija nodarbināts 66.618 personu, t. i. 66,2% no visos rūpniecības uzņēmumos nodarbinātām personām; ražojumu vērtība 5 gadu laikā pavairojās par 89 milj. ls, un 1936. g. tā bija 316 milj. ls. Rīgas rūpniecības uzņēmumi algās izmaksāja 74,1 milj ls, t. i. 72,1% no kopsummas valstī. Salīdzinot rūpniecības stāvokli 1932. un 1936. gadā, rūpniecības attīstība ir vēl straujāka, jo 1932. g. saimnieciskā krize rūpniecībā sasniedza maksimu.

Pēc rūpniecības nozarēm Rīgas nozīme sevišķi izceļas apģērbu un apavu, poligrafiskā un tīrības un higiēnas nozarē, kur ražojumu vērtība Rīgā pārsniedz $^{9}/_{10}$. Mazāk par pusi Rīgas rūpniecības uzņēmumi ir ražojuši tikai trijās nozarēs — raktuvēs un akmeņlauztuvēs, papīrrūpniecībā (lielākie uzņēmumi atrodas Rīgas apkārtnē, bet galvenās valdes un kantoŗi atrodas Rīgā) un pārtikas un garšvielu rūpniecībā (pieskaitītas arī lauku dzirnavas, bet sevišķi liela brutovērtība ir pienotavām).

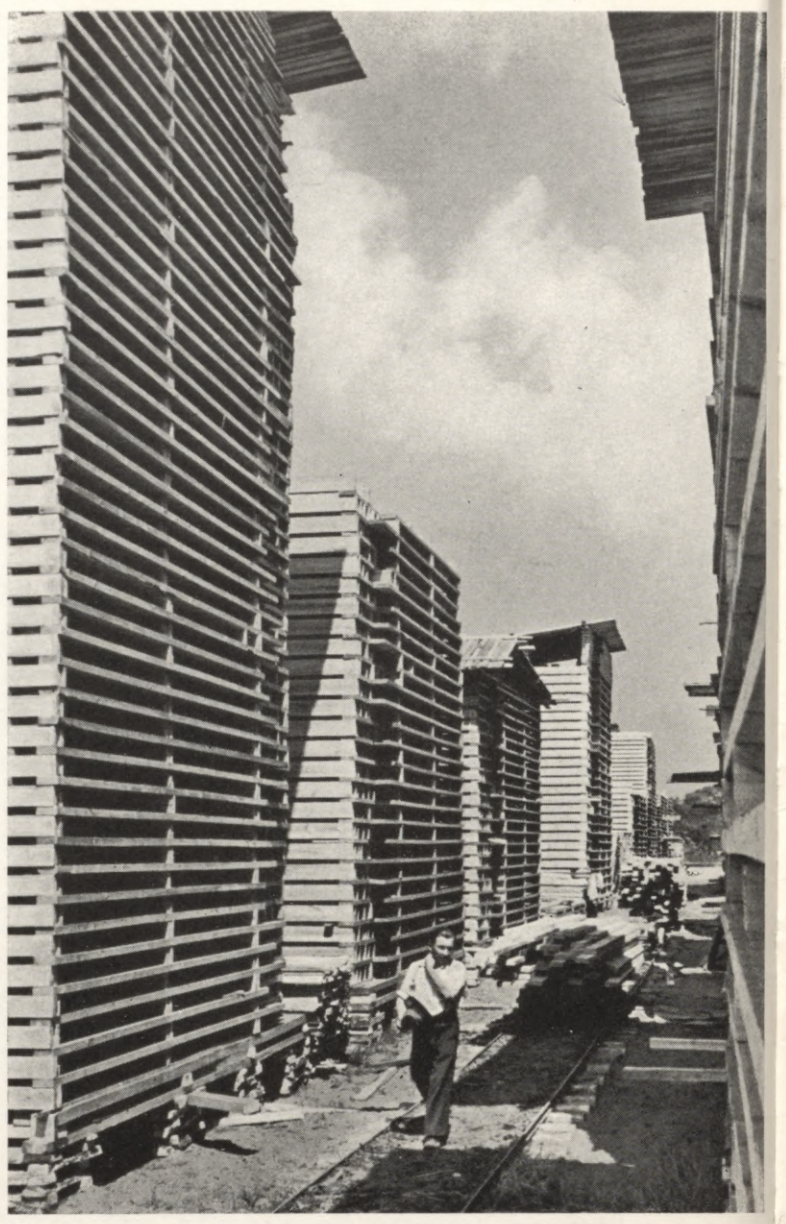

Eksportam sagatavoti kokmateriāli

Rīgas tekstilrūpniecības uzņēmumiem bija lielākā ražojumu vērtība, un 1936. g. tā bija 65,1 milj. ls (85,4% no šās nozares ražojumu vērtības visā valstī). 1936. g. darbojās 100 tekstilrūpniecības uzņēmumu (25,4%), kas nodarbināja 13.156 personas (78,6%), kuŗu darba algas bija 14,4 milj. ls (86,6%). Ļoti liels strādnieku skaits nodarbināts metallapstrādāšanas un mašīnrūpniecībā, un pēdējā gadā Rīgā izveidojās lielākais metallrūpniecības uzņēmums ar dažādām ražošanas nozarēm. Pārtikas un garšvielu nozarē arī nodarbināts ļoti liels strādnieku skaits, kas ražo preces par 58 milj. ls, tomēr Rīgā šai nozarei nav sevišķi lielas nozīmes (pēc ražojumu vērtības — 42,3% un pēc nodarbinātām personām — 50,0%). Liels personu skaits nodarbināts arī kokrūpniecībā, apģērbu un apavu, ķīmikāliju, keramikas, saistošu vielu rūpniecībā un citās nozarēs; Rīgai šais nozarēs ir lielākā nozīme.

Rūpniecība 1936. g.

Nozares	Uzņēmumu	Nodarbināto personu	Nodarbināto personu algas	Ražojumu vērtība
	Skaits		1000 ls	
	Visā valstī			
Raktuves un akmeņlauztuves	17	1.466	1.111	2.486
Keramika, akmens izstrādājumi un saistošas vielas	173	5.712	5.808	18.107
Metallapstrādāšana un mašīnrūpniecība	703	16.936	22.140	57.950
Ķīmikāliju rūpniecība	180	4.718	5.914	33.264
Ādu rūpniecība	96	1.653	2.076	15.668
Tekstilrūpniecība	394	16.741	16.573	76.304
Kokrūpniecība	1.040	14.590	10.598	42.390
Papīrrūpniecība	57	3.278	3.310	17.890
Poligrafiskā rūpniecība	147	3.346	4.895	13.554
Pārtikas un garšvielu rūpniecība	1.886	16.622	15.930	137.475
Apģērbs, apavi, tualetes un galanterijas piederumi	321	5.984	4.848	19.532
Būvdarbība	424	7.087	6.255	17.867
Gāzes, elektrības un ūdensvadu iestādes	79	1.534	2.533	19.388
Tīrība un higiēna	48	1.015	754	1.398
Kopā	5.565	100.682	102.745	473.273
		Rīgā		
Raktuves un akmeņlauztuves	1	18	11	38
Keramika, akmens izstrādājumi un saistošas vielas	49	3.512	4.381	14.370
Metallapstrādāšana un mašīnrūpniecība	431	11.065	13.782	38.569
Ķīmikāliju rūpniecība	147	4.222	5.421	29.766
Ādu rūpniecība	53	1.267	1.703	13.095
Tekstilrūpniecība	100	13.156	14.358	65.130
Kokrūpniecība	322	9.162	7.844	32.313
Papīrrūpniecība	45	1.269	968	4.063
Poligrafiskā rūpniecība	98	2.980	4.588	12.802
Pārtikas un garšvielu rūpniecība	279	8.318	9.707	58.216
Apģērbs, apavi, tualetes un galanterijas piederumi	270	5.295	4.503	18.295
Būvdarbība	180	4.867	5.095	15.251
Gāzes, elektrības un ūdensvadu iestādes	2	521	977	12.435
Tīrība un higiēna	41	966	732	1.354
Kopā	2.018	66.618	74.070	315.697
		Rīgā (procentos)		
Raktuves un akmeņlauztuves	5,9	1,2	1,0	1,5
Keramika, akmens izstrādājumi un saistošas vielas	28,3	61,5	75,4	79,4
Metallapstrādāšana un mašīnrūpniecība	61,3	65,3	62,2	66,6
Ķīmikāliju rūpniecība	81,7	89,5	91,7	89,5
Ādu rūpniecība	55,2	76,6	82,0	83,6
Tekstilrūpniecība	25,4	78,6	86,6	85,4
Kokrūpniecība	31,0	62,8	74,0	76,2
Papīrrūpniecība	78,9	38,7	29,2	22,7
Poligrafiskā rūpniecība	66,7	89,1	93,7	94,5
Pārtikas un garšvielu rūpniecība	14,8	50,0	60,9	42,3
Apģērbs, apavi, tualetes un galanterijas piederumi	84,1	88,5	92,9	93,7
Būvdarbība	42,5	68,7	81,5	85,4
Gāzes, elektrības un ūdensvadu iestādes	2,5	34,0	38,6	64,1
Tīrība un higiēna	85,4	95,2	97,1	96,9
Kopā	36,3	66,2	72,1	66,7

Apstādījumi pie Nacionālās operas

Rīgas koku osta

Rīgā ir koncentrēta ne tikai $^2/_3$ rūpniecības, bet galvas pilsētā, ar maz izņēmumiem, atrodas visi lielie rūpniecības uzņēmumi. Tādēļ arī Rīgā caurmērā vienā rūpniecības uzņēmumā nodarbinātais strādnieku skaits (33) ir divreiz lielāks nekā visā valstī; līdzīgi ir ar ražojumu vērtību (visā valstī vienā rūpniecības uzņēmumā ražoja preces caurmērā par 85.000 ls, bet Rīgā — par 156.000 ls). Dažās nozarēs izšķirība ir vēl lielāka, piemēram, gāzes un elektrības nozarē, tekstilrūpniecībā, keramikas, akmeņu, saistošu vielu rūpniecībā un citās nozarēs, kur caurmērā vienā rūpniecības uzņēmumā nodarbināts ļoti liels strādnieku skaits.

T i r d z n i e c ī b a. Preču tirdzniecībā un tirdzniecībā vispār (vārda plašākā nozīmē) Rīgai ir ļoti liela nozīme. Pēc 1935. g. tirdzniecības skaitīšanas materiāliem visā valstī darbojās 46.173 tirdzniecības uzņēmumi (ieskaitot arī tirdzniecības palīguzņēmumus, viesu uzņemšanas, satiksmes un transporta, izglītības, sporta, mākslas un izpriecas peļņas uzņēmumus, veselības kopšanas un tīrības un apdrošināšanas un kredita uzņēmumus), kas nodarbināja 95.022 personas un 41.227 algotus darbiniekus. Rīgā darbojās 17.991 tirdzniecības uzņēmums (39,0%) ar 46.232 (48,7%) nodarbinātām personām un 26.070 (63,2%) algotiem darbiniekiem. Rīgas tirdzniecības uzņēmumi ir lielāki nekā provinces tirdzniecības uzņēmumi; nodarbināto personu Rīgas tirdzniecības uzņēmumos ir par 25% vairāk nekā visā valstī, bet algoto darbinieku Rīgas tirdzniecības uzņēmumos ir par 60% vairāk. Tādēļ arī Rīgas tirdzniecības uzņēmumu procents ir samērā mazāks nekā tur nodarbināto personu, bet sevišķi algoto darbinieku procents. Preču tirdzniecība ir plašākā tirdzniecības nozare, un visā valstī pastāv 30.573 uzņēmumi, no kuŗiem Rīgā ir 11.719, t. i. 38,3%; Rīgas preču tirdzniecības uzņēmumi nodarbina 25.561 (45,4%) personu un 11.599 (65,0%) algotos darbiniekus. Tirdzniecības palīguzņēmumiem Rīgā ir vislielākā nozīme, jo šais uzņēmumos nodarbināto personu ir 79,0% no visām; nākošā vietā ir satiksmes un transporta uzņēmumi (62,1%).

Rīgas tirdzniecības uzņēmumu apgrozījumiem ir vēl lielāka nozīme nekā nodarbināto personu un algoto darbinieku skaitam. Tirdzniecības uzņēmumu (vārda plašākā nozīmē) apgrozījumu 1935. g. visā valstī bija 1.017 milj. ls, bet Rīgas uzņēmumu — 674 milj. ls, t. i. 66,3%. Lielākie apgrozījumi bija preču tirdzniecībā: visā valstī — 897 milj. ls, bet Rīgā — 589 milj. ls, t. i. 65,7%. Procentuāli sevišķi lieli bija Rīgas vairuma tirdzniecības uzņēmumu apgrozījumi — 355 milj. ls, t. i. 84,3% no apgrozījumiem visā valstī. Vairuma tirdzniecībā Rīgas tirdzniecības uzņēmumu apgrozījumi pārsniedz $^4/_5$. Mazuma tirdzniecībā Rīgas uzņēmumiem nav tik lielas nozīmes, un 1935. g. to apgrozījumu bija 234 milj. ls, t. i. 49,1%.

Rīgas uzņēmumu apgrozījumi tirdzniecības palīguzņēmumos, satiksmē un transportā, apdrošināšanas un kredita nozarē sasniedz $^4/_5$ un pat vairāk. Tirdzniecības uzņēmumu peļņa 1935. g. bija 68 milj. ls, no kuŗas Rīgas uzņēmumi ieguva 41 milj. ls, t. i. 60,3%. Rīgas preču tirdzniecības uzņēmumu peļņa 1935. g. bija 30,5 milj. ls, t. i. 58,4%; tirdzniecības palīguz-

Tirdzniecības uzņēmumi.

Nodarbes	Uzņēmumu	Nodarbināto personu	Algoto darbinieku
		Skaits	
		Visā valstī	
A. Preču tirdzniecība	30.573	56.350	17.835
B. Tirdzniecības palīguzņēmumi	849	2.185	1.363
C. Viesu uzņemšana	2.754	7.654	4.103
D. Satiksme un transports	5.391	12.167	6.860
E. Izglītība, sports, māksla, izpriecas	282	1.311	1.047
F. Veselības kopšana, tīrība un higiēna	4.588	10.823	6.026
G. Apdrošināšana un kredits	1.736	4.532	3.993
Kopā	46.173	95.022	41.227
		Rīgā	
A. Preču tirdzniecība	11.719	25.561	11.599
B. Tirdzniecības palīguzņēmumi	629	1.727	1.114
C. Viesu uzņemšana	873	3.256	2.265
D. Satiksme un transports	2.466	7.559	5.267
E. Izglītība, sports, māksla, izpriecas	154	815	665
F. Veselības kopšana, tīrība un higiēna	1.758	4.983	3.009
G. Apdrošināšana un kredits	392	2.331	2.151
Kopā	17.991	46.232	26.070
		Rīgā (procentos)	
A. Preču tirdzniecība	38,3	45,4	65,0
B. Tirdzniecības palīguzņēmumi	74,1	79,0	81,7
C. Viesu uzņemšana	31,7	42,5	55,0
D. Satiksme un transports	45,7	62,1	76,8
E. Izglītība, sports, māksla, izpriecas	54,6	62,2	63,5
F. Veselības kopšana, tīrība un higiēna	38,3	46,0	49,9
G. Apdrošināšana un kredits	22,6	51,4	53,9
Kopā	39,0	48,7	63,2

Skats uz Centrāltirgu

Preču tirdzniecības apgrozījumi Rīgā 1933.—1935. g. pa nozarēm.

Nozares	1933. g.	1934. g.	1935. gadā mazumā	1935. gadā vairumā	Kopā
			1000 latos		
Preču nami	16.264	16.245	18.743	—	18.743
Pārtika, dzērieni, garšvielas	182.691	192.360	104.092	115.457	219.549
Lauksaimniecības preces	27.562	23.968	5.533	26.605	32.138
Tekstilrūpniecības preces, apģērbi	72.303	81.519	37.692	38.696	76.388
Apavi, kažokpreces, ādas un ādas izstrādājumi	15.593	15.247	7.968	7.458	15.426
Būvmateriāli un piederumi	32.339	37.096	7.195	31.541	38.736
Mēbeles, tapsētāju piederumi	3.238	3.996	3.412	541	3.953
Mājturības, sporta un kulta piederumi	6.952	8.396	4.103	4.733	8.836
Papīrs, rakstāmlietas, grāmatas	20.858	21.747	9.248	13.628	22.876
Lauksaimn. mašīnas, darbarīki, māksl. mēsli, sēklas	24.486	28.919	2.168	30.271	32.439
Zvejniec. un kuģniec. pieder., šķiedrvielu izstrādājumi	1.067	1.413	264	1.464	1.728
Rūpniecības mašīnas, automobiļi	7.198	8.680	5.000	5.424	10.424
Kurināmās un smērvielas	32.085	31.934	4.044	33.592	37.636
Instrumenti, aparāti, metalli un juvelieru preces	31.373	38.821	14.293	29.291	43.584
Gumijas preces	310	386	251	62	313
Ķīmikālijas	17.187	20.314	5.940	15.718	21.658
Lietoti priekšmeti un atkritumi	3.675	4.371	3.562	999	4.561
Tirdzniecība ar sevišķi neminētām precēm	192	240	214	—	214
Kopā	495.373	535.652	233.722	355.480	589.202
			Procentos no apgrozījumiem visā valstī		
Preču nami	100,0	100,0	100,0	—	100,0
Pārtika, dzērieni, garšvielas	54,4	53,1	40,1	79,6	54,3
Lauksaimniecības preces	49,6	42,8	25,4	64,4	50,9
Tekstilrūpniecības preces, apģērbi	72,3	71,6	56,1	85,1	67,8
Apavi, kažokpreces, ādas un ādas izstrādājumi	63,5	59,9	44,0	87,1	57,9
Būvmateriāli un piederumi	76,7	79,1	71,8	81,0	79,1
Mēbeles, tapsētāju piederumi	76,5	77,9	73,4	100,0	76,2
Mājturības, sporta un kulta piederumi	76,5	78,5	61,7	97,5	76,8
Papīrs, rakstāmlietas, grāmatas	83,0	81,8	64,1	97,9	80,7
Lauksaimn. mašīnas, darbarīki, māksl. mēsli, sēklas	91,2	91,7	46,7	98,6	91,8
Zvejniec. un kuģniec. pieder., šķiedrvielu izstrādājumi	63,4	68,8	29,7	100,0	73,4
Rūpniecības mašīnas, automobiļi	96,6	94,2	97,0	100,0	98,5
Kurināmās un smērvielas	90,2	88,7	65,9	94,6	90,4
Instrumenti, aparāti, metalli un juvelieru preces	79,3	79,5	63,2	91,7	79,9
Gumijas preces	97,5	96,7	94,4	100,0	95,4
Ķīmikālijas	85,2	86,3	69,5	94,7	86,1
Lietoti priekšmeti un atkritumi	72,8	76,3	72,6	76,7	73,5
Tirdzniecība ar sevišķi neminētām precēm	21,0	19,4	15,9	—	15,9
Kopā	66,0	65,2	49,1	84,3	65,7

Tirdzniecības uzņēmumu apgrozījumi un peļņa.

Gadi	Preču tirdzn.	Tirdzniecības palīguzņēmumi	Viesu uzņemšana	Satiksme un transports	Izglītība, sports, māksla, un izpriecas	Veselības kopšana, tīrība un higiēna	Apdrošināšana un kredits	Kopā
			Apgrozījumi visā valstī — milj. latos					
1933. g.	750	8,7	22	21	3,3	18	40	863
1934. „	821	9,4	24	22	3,7	19	39	938
1935. „	897	7,9	25	25	3,8	20	38	1.017
			Rīgā — milj. latos					
1933. g.	495	7,7	12	17	2,4	10,5	32	577
1934. „	536	8,0	13	18	2,7	11,0	31	619
1935. „	589	6,8	13	21	2,7	11,4	30	674
			Rīgā procentos pret valsti					
1933. g.	66,0	88,5	54,5	81,0	72,7	58,3	80,0	66,9
1934. „	65,3	85,1	54,2	81,8	73,0	57,9	79,5	66,0
1935. „	65,7	86,1	52,0	84,0	71,1	57,0	78,9	66,3
			Peļņa visā valstī — milj. latos					
1935. g.	52,2	1,6	3,3	2,0	0,23	3,4	5,3	68,0
			Peļņa Rīgā — milj. latos					
1935. g.	30,5	1,4	1,5	1,5	0,16	1,8	4,1	41,0
			Peļņa Rīgā procentos pret valsti					
1935. g.	58,4	87,5	45,5	75,0	69,7	52,9	77,4	60,3

ņēmumu peļņa Rīgā bija 87,5%, bet pārējās nodarbēs Rīgas uzņēmumu peļņas nozīme bija mazāka; viesu uzņemšanas nozarē tā bija vismazākā — 45,5% no šo uzņēmumu peļņas visā valstī.

Ārējās tirdzniecības apgrozījumi visā valstī pēdējos gados strauji pavairojās, bet sevišķi

Importa un eksporta vērtība.

Gadi	Imports	Eksports	Kopā
		1000 latos	
		Visā valstī	
1931. g.	177.083	163.757	340.840
1932. „	84.576	96.528	181.104
1933. „	91.215	81.526	172.741
1934. „	94.895	85.267	180.162
1935. „	100.980	98.747	199.727
1936. „	121.867	138.347	260.214
1937. „	231.200	260.735	491.935
		Rīgā	
1931. g.	148.536	143.359	291.895
1932. „	72.769	85.152	157.921
1933. „	80.986	68.780	149.766
1934. „	81.646	70.420	152.066
1935. „	91.300	80.429	171.729
1936. „	111.265	112.699	223.964
1937. „	213.025	206.002	419.027
		Rīgā (procentos)	
1931. g.	83,9	87,5	85,6
1932. „	86,0	88,2	87,2
1933. „	88,8	84,4	86,7
1934. „	86,0	82,6	84,4
1935. „	90,4	81,4	86,0
1936. „	91,3	81,5	86,1
1937. „	92,1	79,0	85,2

Rīgas ostā

„Bēkona Eksporta" desu ražošanas nodaļa

1937. gadā, kad tie palielinājās līdz 492 milj. ls (imports kopā ar eksportu).

Ārējās tirdzniecības darījumi, kas gāja caur Rīgas muitnīcu, paplašinājušies tādos pašos apmēros. 1937. g. ārējās tirdzniecības kopapgrozījuma bija 492 milj. ls, pie kam uz Rīgu attiecas 419 milj. ls, t. i. 85,2%. Eksporta vērtība 1937. g. bija 261 milj. ls, bet caur Rīgu eksportēto preču vērtība bija 206 milj. ls, t. i. 79,0%. Caur Rīgas muitnīcu importēto preču vērtība 1937. g. bija 213 milj. ls, t. i. 92,1%. Ārējās tirdzniecības apgrozījumu nozīme Rīgā pēdējos gados ievērojami pieaug.

Importa un eksporta daudzums.

Gadi	Imports	Eksports	Kopā
		tonnās	
		Visā valstī	
1931. g.	1.049.611	773.587	1.823.198
1932. „	733.952	657.024	1.390.976
1933. „	813.408	954.175	1.767.583
1934. „	918.701	1.041.986	1.960.687
1935. „	1.048.526	1.052.766	2.101.292
1936. „	1.100.882	1.078.736	2.179.618
1937. „	1.221.468	1.993.404	3.214.872
		Rīgā	
1931. g.	779.692	523.674	1.303.366
1932. „	595.285	415.933	1.011.218
1933. „	682.884	581.585	1.264.469
1934. „	742.063	661.533	1.403.596
1935. „	877.574	672.628	1.550.202
1936. „	939.332	690.045	1.629.377
1937. „	1.048.963	1.348.896	2.397.859
		Rīgā (procentos)	
1931. g.	74,2	67,7	71,5
1932. „	81,1	63,3	72,7
1933. „	84,0	61,0	71,5
1934. „	80,1	63,5	71,6
1935. „	83,7	63,9	73,8
1936. „	85,3	64,0	74,8
1937. „	85,9	67,7	74,6

1937. g. ievests un izvests 3,2 milj. t preču, bet caur Rīgu — 2,40 milj. t, t. i. 74,6%; caur Rīgu izvests 67,7%, bet ievests 85,9% preču. Rīgai ārējā tirdzniecībā ir lielāka nozīme nekā iekšzemes tirdzniecībā.

Satiksme un transports. Rīgas ostai ir ļoti liela nozīme; Rīgas ostā ienākušo kuģu skaits un tonnāža ir lielāka nekā pārējās mūsu ostās. Pēdējos gados, bet sevišķi 1937. gadā, strauji attīstījās kuģniecība mūsu ostās: 1937. g. ienākušo kuģu skaits bija 3.289, no kuriem 2.054 kuģi ienāca Rīgas ostā, t. i. 62,5%.

Kuģu kustība.

Gadi	Visās ostās ienākušo kuģu skaits	tonnāža tonnās
1931. g.	2.937	1.476.924
1932. „	2.625	1.234.815
1933. „	2.722	1.462.651
1934. „	2.805	1.463.174
1935. „	2.854	1.424.299
1936. „	2.650	1.500.828
1937. „	3.289	1.893.566
	Rīgas ostā	
1931. g.	1.758	886.707
1932. „	1.681	785.832
1933. „	1.656	915.573
1934. „	1.707	949.707
1935. „	1.688	899.385
1936. „	1.563	912.966
1937. „	2.054	1.242.555
	Rīgas ostā (procentos)	
1931. g.	59,9	60,0
1932. „	64,0	63,6
1933. „	60,8	62,6
1934. „	60,9	64,9
1935. „	59,1	63,1
1936. „	59,0	60,8
1937. „	62,5	65,6

Visu ienākušo kuģu tonnāža bija 1,89 milj. t, bet Rīgas ostā ienākušo kuģu tonnāža bija 1,24 milj. t (65,6%). Rīgas ostai mūsu kuģniecībā ir $^2/_3$ no visu mūsu ostu nozīmes.

Preču pārvadājumi pa dzelzceļiem caur Rīgu arī ir lieli: 1936./37. s. g. pa mūsu dzelzceļiem pārvadāja 3,2 milj. t kravas (skaitot tikai izkraušanu), no kuŗas Rīgā pienāca 1,66 milj. t, t. i. 51,7%. Vairāk nekā puse preču, kuŗas pārvadāja pa mūsu dzelzceļiem, pienāca Rīgā.

Dzelzceļu stacijās pienākušās un izsūtītās preces.

	Pienācis	Izsūtīts	Kopā
		Tonnās	
		Visā valstī	
1934./35. s. g.	2.894.767	2.921.022	5.815.789
1935./36. „ „	2.880.558	2.900.870	5.781.428
1936./37. „ „	3.209.770	3.223.346	6.433.116
		Rīgā	
1934./35. s. g.	1.395.705	380.808	1.776.513
1935./36. „ „	1.391.472	381.899	1.773.371
1936./37. „ „	1.660.495	440.484	2.100.979
		Rīgā (procentos)	
1934./35. s. g.	48,2	13,0	30,5
1935./36. „ „	48,3	13,2	30,7
1936./37. „ „	51,7	13,7	32,7

No Rīgas izsūtīto preču daudzums ir mazāks; Rīgā pienāk visas tās preces, ko eksportē uz ārzemēm, vai arī izejvielas, kas vajadzīgas mūsu rūpniecībai. Visos pēdējos gados pa mūsu dzelzceļiem visvairāk pārvadāja koku materiālus: 1936. g. to bija 37% no visiem pārvadājumiem, bet 1937. g. — vairāk par pusi.

Pasažieŗu kustība pa mūsu dzelzceļiem pēdējā laikā arī strauji attīstījusies, bet Rīgas nozīme nav mainījusies.

Pa dzelzceļiem pārvadātie pasažieŗi.

Gadi	Izbraukuši		
	Visās stacijās	Rīgā	Rīgā
	1000		%
1931./32.	13.436	4.323	32,2
1932./33.	10.634	3.431	32,3
1933./34.	12.327	4.061	32,9
1934./35.	13.762	4.508	32,8
1935./36.	14.076	4.565	32,4
1936./37.	14.685	4.822	32,8

1936./37. s. g. pa mūsu dzelzceļiem pārvadāja 14,7 milj. pasažieŗu, pie kam no Rīgas izbrauca 4,8 milj. pasažieŗu, t. i. 32,8% no visiem.

Rīgas iedzīvotāju ienākumi. Rīgas iedzīvotāju ienākumi, salīdzinot ar tautas ienākumiem, ir ļoti lieli. Izņemot lauksaimnie-

Daugava un 11. novembŗa bulvāris

Rīgas kopskats

cību, visās pārējās nodarbēs Rīgā nodarbināta puse strādnieku. Tirdzniecībā, rūpniecībā, satiksmē ir vairāk par pusi šais nodarbēs nodarbināto personu. Lieli ienākumi ir arī algotiem darbiniekiem, valsts, pašvaldību, brīvo profesiju un citiem darbiniekiem, kuŗu dzīves un darba vieta ir Rīga. Ir grūti aprēķināt Rīgas iedzīvotāju ienākumus, bet arī tad, ja tos novērtē pēc minimālām likmēm, 1936. gadā to bija 350 milj. ls, t. i. 33,5% no kopsummas.

Ienākuma nodokļa maksātāju ienākumi.

Ienākumu avoti	Visā valstī	Rīgā dzīvojošo maksātāju	Procentos no nodokļu maksātāju ienāk. visā valstī
	Ienākumi milj. ls		
Kapitāli	2,1	1,8	84,2
Nekustami īpašumi .	12,7	9,5	74,7
Tirdzniecība . . .	33,6	21,2	63,1
Rūpniecība . . .	12,6	9,0	71,7
Darba algas . . .	54,7	40,3	73,7
Brīvās profesijas . .	5,8	3,6	61,7
Honorāri, tantjemas, gratifikācijas . .	4,8	3,6	74,1
Pensijas	1,7	1,2	70,3
Citi ienākumi . .	0,6	0,4	67,9
Kopā	128,6	90.6	70,4

Sīkākas ziņas ir par turīgāko pilsoņu un labāk atalgoto darbinieku ienākumiem. Šās ziņas attiecas uz ienākuma nodokļa maksātājiem. Pēc likuma ienākuma nodokli maksā tikai tās personas, kam gada ienākumi pārsniedz 2000 ls, vai arī alga ir lielāka par 3334 ls gadā. Ienākuma nodokļa maksātāju skaits pēdējos gados svārstās no 27.000 līdz 30.000 personām, pie kam Rīgā dzīvo 63% no ienākuma nodokļa maksātāju kopskaita. Ienākuma nodokļa maksātāju ienākumu visā valstī bija 128,6 milj. ls, bet no šās summas Rīgā dzīvojošo nodokļa maksātāju ienākumu bija 90,6 milj. ls, t. i. 70,4%; septiņas desmitdaļas turīgāko pilsoņu (izņemot lauksaimniekus) un labāk atalgoto darbinieku savus ienākumus iegūst Rīgā.

Šie pilsoņi raksturo ne tikai Rīgas nozīmi mūsu saimnieciskā dzīvē, bet tie ar saviem lieliem ienākumiem un apgrozījumiem vairo pārējo Rīgas iedzīvotāju ienākumus un arī caurmēra ienākumu.

Rīgas iedzīvotājiem ienākuma nodokļa maksātājiem lielākie ienākumi ir no darba algām — 40,3 milj. ls (44,5% no visiem), otrā vietā ir ienākumi no tirdzniecības (vārda plašākā nozīmē un bez algotiem darbiniekiem) — 21,2 milj.

Rīgā dzīvojošo ienākuma nodokļa maksātāju ienākumi pēc nodarbošanās.

Nodarbes	Ienākumi 1000 latos	Procentos no nodokļa maksātāju ienāk. visā valstī
Rūpnieki	10.208	73,0
Tirgotāji	23.515	63,2
a) preču tirdzniecībā	15.440	58,6
b) palīguzņēmumi, pakalpes, transporta u. c.	7.616	73,1
c) pēc dzīves izdevumiem	459	100,0
Algotie darbinieki	39.103	76,0
a) valsts	11.807	60,2
b) pašvaldību un publiski-tiesisko iestāžu	5.877	80,0
c) rūpniecības	10.719	88,2
d) tirdzniecības	10.225	87,8
e) pārējie	475	67,9
Brīvās profesijas (izņemot algotos darbiniekus)	8.567	58,6
a) medicīniskais un juridiskais personāls	7.240	57,7
b) rakstniecība un māksla	869	93,0
c) mācītāji	396	37,2
d) pārējie	62	100,0
Namsaimnieki	6.745	81,2
Pensionāri	1.848	78,7
Rentjē	344	83,2
Pārējie	233	81,9
Kopā	90.563	70,4

ls (23,4%), trešajā vietā ienākumi no nekustamiem īpašumiem (namsaimniecības) — 9,5 milj. ls (10,4%), ceturtajā vietā ienākumi no rūpniecības — 9,0 milj. ls (10,0%); Rīgas ienākuma nodokļa maksātāju ienākumi no pārējiem avotiem ir mazāki: no brīvām profesijām — 3,6 milj. ls (4,0%), no honorāriem, tantjemām un gratifikācijām — 3,6 milj. ls (4,0%), no kapitāliem — 1,8 milj. ls (2,0%), no pensijām — 1,2 milj. ls (1,3%) u. c.

Salīdzinot Rīgas ienākuma nodokļa maksātāju ienākumus ar visu valsti, redzam, ka mūsu galvas pilsētai ir ļoti liela nozīme. Visās nodarbēs, izņemot lauksaimniecību, tie ir lielāki par $^3/_5$, bet dažās sasniedz $^4/_5$ un pat vairāk. Lielākais procents ienākumu Rīgas ienākuma nodokļa maksātājiem ir no kapitāliem — 84,2%, bet mazākais procents ienākumu ir no brīvām profesijām — 61,7%. No darba algām Rīgas ienākuma nodokļa maksātāji saņem 73,7%, no tirdzniecības — 63,1%, rūpniecības — 71,7%, nekustamiem īpašumiem, izņemot lauksaimniecību — 74,7% u. t. t.

Atsevišķo ienākuma nodokļa maksātāju ienākumi bieži rodas no vairākiem avotiem (piemēram, tirgotājiem bez ienākumiem no tirdzniecības ir arī ienākumi no nekustamiem īpašumiem u. t. t.). Šķirojot ienākuma nodokļa maksātājus pēc nodarbošanās, Rīgā lielākie ienākumi ir algotiem darbiniekiem (kuŗiem pieskaitīti valsts, pašvaldību, publiski-tiesisko iestāžu darbinieki, tirdzniecības un rūpniecības algotie darbinieki un pārējie) — 39,1 milj. ls, t. i. 43,2% no visiem Rīgas ienākuma nodokļa maksātāju ienākumiem (ieskaitot visus ienākuma avotus, kā darba algu, ienākumus no nekustamiem īpašumiem, honorārus, ienākumus no tirdzniecības un rūpniecības un pārējos). Otrā vietā ir tirgotāju ienākumi — 23,5 milj. ls (26,0%). Ienākumi pārējās nodarbošanās grupās ir ievērojami mazāki: rūpnieku — 10,2 milj. ls (11,3%), brīvo profesiju—9,5%, namsaimnieku—7,4% u. c.

Valsts elektrotechniskā fabrika (VEF)

Ūdensbaseins ar strūklaku Ata Kronvalda dārzā

Pilsētu nodokļi un nodevas.

Nodokļi un nodevas	Visā valstī		Rīgā		Rīgā	
	1935. g.	1936. g.*)	1935. g.	1936. g.*)	1935. g.	1936. g.*)
	1000 latos				Procentos	
1) Piemaksas vai daļas no valsts nodokļiem	11.316	12.747	8.771	10.231	77,5	80,3
Ienākuma	3.099	3.675	2.519	3.100	81,3	84,4
Tirdzniecības un rūpniecības zīmju	503	510	327	335	65,0	65,6
Vērtības pieauguma	6	6	3	1	53,5	17,4
Procentuālais peļņas	2.445	3.330	1.887	2.800	77,2	84,1
Nekustamas mantas	5.194	5.161	3.994	3.995	76,9	76,6
Aktu	69	65	41	40	58,8	61,6
2) Patstāvīgie nodokļi	8.174	7.947	5.218	4.956	63,8	62,4
Dzīvokļu	1.714	1.647	1.067	1.000	62,2	60,7
Tirdzniecības uzņēmumu telpu	308	304	207	205	67,2	67,4
Ūtrupju	19	15	18	15	97,2	97,0
Reklāmu	237	207	205	180	86,5	86,9
Traktieŗu	1.246	1.227	754	727	60,6	59,3
Patentu	134	142	54	60	40,2	42,2
Izpriecu	1.078	1.009	859	800	79,7	79,3
Zirgu un ekipāžu	92	86	44	38	47,4	44,1
Suņu	147	147	105	105	71,3	71,6
Laivu, motorlaivu un jachtu	6	4	4	1,5	62,6	40,2
Pierakstīšanās	37	33	18	16	49,0	47,9
Kravu	444	444	329	320	74,2	72,0
Tirgus	1.820	1.793	1.158	1.097	63,6	61,2
Gaļas sanitārās uzraudzības	600	607	353	350	58,8	57,7
Būvplānu apstiprināšanas	23	22	12	12	54,4	53,2
Dzimtssarakstu	47	44	31	30	66,3	67,4
Pārējie	222	216	—	—	—	—
3) Nodevas	828	818	504	524	60,8	64,1
Apliecību un dokumentu	96	79	59	50	61,6	63,5
Par pilsētas svaru lietošanu	96	92	70	68	72,5	73,4
Par kanālizāciju	434	480	337	374	77,7	77,9
Par netīrumu izvešanu	30	31	30	31	100,0	100,0
Par ielu, šoseju un trotuāru uzturēšanu un ierīkošanu	20	17	7	0,5	35,1	3,0
Pārējās	152	119	1,5	0,4	1,0	0,3
4) Soda naudas	79	67	40	24	50,3	36,1
Kopā	20.397	21.579	14.533	15.735	71,2	72,9

*) Budžets.

Salīdzinot dažādo nodarbju ienākuma nodokļa maksātāju ienākumus Rīgā un visā valstī, novērojama ļoti liela dažādība: Rīgā algoto darbinieku ienākumu ir 76,0% no to ienākumiem visā valstī, tirgotāju — 63,2%, rūpnieku — 73,0%, namsaimnieku — 81,2%; arī pensionāri, kas saņem lielākās pensijas, dzīvo Rīgā, un to ienākumu ir 78,7%. Rīgas ienākuma nodokļa maksātāju ienākumi visās nodarbēs pārsniedz pusi, un vienīgi Rīgas mācītājiem ienākumi ir tikai 37,2%.

Nodokļi un nodevas Rīgā un citās pašvaldībās.

	Rīgā	Provinces pilsētās	Pagastos
		1000 latos	
1931. g. . . .	15.232	5.983	14.191*)
1932. „ . . .	14.710	5.884	11.885*)
1933. „ . . .	13.549	5.636	11.359*)
1934. „ . . .	13.643	5.599	11.497*)
1935. „ . . .	14.533	5.865	12.262*)
1936. „ . . .	15.735*)	5.845*)	13.402*)
	Caurmērā uz viena iedzīvotāja (ls)		
1931. g. . . .	40,31	18,89	11,77*)
1932. „ . . .	38,92	18,58	9,85*)
1933. „ . . .	38,85	17,74	9,43*)
1934. „ . . .	36,10	17,62	9,55*)
1935. „ . . .	37,74	18,02	9,89*)
1936. „ . . .	40,86*)	17,96*)	10,81*)

*) Budžets.

Rīgas nozīme pašvaldību un valsts saimniecībā. Rīgas saimniecība ir ļoti plaša, un tā aptver daudz svarīgu nozaru. Tādēļ arī Rīgas pilsētai ir ne tikai absolūti lielākie ienākumi, bet arī caurmērā uz viena iedzīvotāja ienāk lielākas summas nekā pārējām pilsētām. Pēdējos gados Rīgas ieņēmumi no nodokļiem un nodevām svārstās no 13,5 līdz 15,7 milj. ls, t. i. caurmērā uz viena iedzīvotāja iznāk 39—41 ls liela summa. Provinces pilsētu ieņēmumi no nodokļiem un nodevām ir tikai 5,85 milj. ls, bet caurmērā uz viena iedzīvotāja — 18 ls.

Pagastu pašvaldībām nodokļu un nodevu ieņēmumi caurmērā uz viena iedzīvotāja ir tikai 10 līdz 11 ls. Tādēļ mūsu pašvaldību starpā Rīgai ir izcila nozīme ne tikai pēc saviem absolūtiem apmēriem, bet arī ar lielo intensīvitāti.

Salīdzinot dažādo nodokļu un nodevu ieņēmumus Rīgā un provinces pilsētās, redzam, ka 72,9% no pilsētu pašvaldību nodokļu kopsummas ienāk Rīgā. Daļas no valsts nodokļiem, kas ir lielākā nodokļu grupa, 1936. g. visām pilsētām deva 12,7 milj. ls, bet Rīgai — 10,2 milj. ls, t. i. 80,3%. Lielākais procents bija ienākuma (84,4%) un procentuālā peļņas nodokļa ieņēmumiem (84,1%). Pilsētu pašvaldību patstāvīgie nodokļi 1936. g. deva 8,0 milj. ls lielus ieņēmumus, no kuŗiem Rīgā ienāca 5,0 milj. ls, t. i. 62,4%. Lielāko procentu Rīgā deva ūtrupju nodoklis — 97,0%, reklāmu — 86,9% u. c. Starp pilsētu pašvaldību patstāvīgiem nodokļiem daži nodokļi Rīgā deva samērā mazu daļu.

Rīgas nozīme valsts financēs ir liela. Rīgas nodokļu un nodevu maksātāji, kā arī citi ienākumi valstij dod 50,1%; pusi ieņēmumu, kuŗus var sadalīt pa apgabaliem un pilsētām, dod Rīga. Dažu nodokļu un nodevu procents ir vēl lielāks, piemēram, ienākuma nodokļa ieņēmumu Rīgā ir 74,7% no šā nodokļa ieņēmumiem visā valstī, tirdzniecības un rūpniecības — 74,4%; naudas kapitālu nodokļa nozīme ir vēl lielāka.

Caurmēra ieņēmumi 1928./29.—1931./32. s. g. periodā valstī un Rīgā.

Ieņēmumi	Valstī	Rīgā	Rīgā
	milj. ls		%
Nodokļi	91,9	48,4	52,7
Ienākuma	4,5	3,3	74,7
Naudas kapitālu	0,64	0,55	86,4
Nekustamas mantas	4,8	2,5	52,5
Mantošanas un dāvinājumu . .	0,9	0,25	31,2
Tirdzniecības un rūpniecības . .	4,7	3,5	74,4
Ārkārtējais peļņas	0,2	0,13	66,3
Zīmognodevas	8,8	5,2	58,7
Apdrošināšanas	0,9	0,46	52,3
Ievedmuitas	47,4	23,7	50,1
Akcīzes	18,6	8,6	46,1
Patentu	0,6	0,17	27,3
Nodevas un citas atlīdzības . . .	5,7	2,5	42,9
Muitas, ostu un iekšējās satiksmes	3,7	1,9	50,1
Mācības naudas	1,9	0,56	29,1
Spirta un degvīna monopōls . . .	22,2	8,7	39,0
Valsts kreditiestāžu peļņa . . .	4,3	2,7	61,6
Kopā	124,1	62,2	50,1

Mūsu galvas pilsētai saimnieciskā dzīvē ir ļoti liela nozīme. Rīgā ir lielākie tirdzniecības un rūpniecības apgrozījumi. Rīgas ostā ienāk daudz vairāk kuģu nekā pārējās ostās. Arī Rīgas iedzīvotāju ienākumi ir lieli, tādēļ tie ir spējīgi maksāt lielus nodokļus, kas pavairo galvas pilsētas pašvaldības ieņēmumus un ceļ Rīgas nozīmi valsts financēs. Mūsu galvas pilsētas lielā saimnieciskā nozīme pilnīgi saprotama, jo Rīgā dzīvo $^1/_5$ iedzīvotāju, kas nodarbināti nozarēs ar lieliem apgrozījumiem un peļņu. Tomēr nav jāaizmirst, ka Rīga ir tikai centrs, ka tā dzīvo no visas valsts un dod visai valstij.

J. JUREVICS.

Aspazijas bulvāris

Gulbji Kronvalda dārzā

RĪGAS LOMA MŪSU ZEMES RAŽOJUMU PATĒRIŅĀ

Ja mēs gribētu Rīgas lomu un nozīmi Latvijas tirgus preču patēriņā mērot tikai ar tām 20%, kādas Rīgai piekrītas pēc tās iedzīvotāju skaita, tad nodarītu lielu kļūdu, jo Rīgas īpatnējais svars šeit ir tāļu lielāks par šo piektdaļu. Jau pēc savas būtības ikviena pilsēta resp. pilsētnieks ir ievērojamāks tirgū laisto preču pircējs, kā savu ražojumu pašpatērētājs, pat ja viņš ražo kādas ikdienas patēriņa preces, jo pēdējām koppatēriņā var būt tikai ļoti šaura nozīme. Tas tīri dabīgi, jo, praktiski ņemot, pilsētas ir gandrīz izslēgtas no pārtikas ražošanas, kas preču koppatēriņā sastāda apmēram pusi vai pat pāri par pusi. Laucinieks, turpretim, vispirmā kārtā ir pašražotājs, kas ar saviem ražojumiem apgādā pats sevi un pie tam iespējami tālejoši, tirgū pērk tikai to, ko pats nespēj vai neprot saražot, kamēr tirgū laiž tikai to, kas paliek no viņa ražojumiem pāri pēc paša vajadzību apmierināšanas. Citiem vārdiem sakot, pilsētās preču patēriņā valda pilnīga naudas resp. tirgus saimniecība, bet uz laukiem — natūrālā resp. ražošanas saimniecība. Tas simtprocentīgi sakāms par pārtiku, bet pa daļai attiecināms arī uz citiem ražojumiem, kā vilnu, ādām, liniem, kokiem un taml. Bez tam savā nospiedošā vairumā pilsētu iedzīvotāji nav preču ražotāji — uzņēmumu īpašnieki, bet tikai algots darba spēks, preču sadalītāji, administrātori u. t. t., kas v i s u savu patēriņu sedz ar tirgū iegūstamām precēm un ražojumiem. Pēc lauksaimniecības grāmatvedības datiem lauku iedzīvotāju (arī algas cilvēku) uzturā tirgus preces dod tikai kādas 10% no uztura kopvērtības, kamēr pilsētnieku — 100%. Bet arī pārējā patēriņā šīs attiecības nav daudz savādākas, vismaz tādā nozīmē, ka izdotās summas pilsētās ir jūtami lielākas, kā uz laukiem. Pēc tiem pašiem grāmatvedības rezultātiem mājturībai vidēja lauku saimniecība gadā izdod naudā tikai nepilnus Ls 250,—, kamēr Rīgas strādnieku budžetā vienas ģimenes pārtikai vidēji aiziet Ls 730,—, apģērbam Ls 220,—, dažādiem mājturības izdevumiem pie Ls 200,—. Pilsētas bez tam ir daudz pirktspējīgākas kā lauki, jo caurmēra ienākums katram strādājošam pilsētās ir $3^1/_2$ reizes lielāks (caurm. Ls 1540,—), kā uz laukiem (caurm. Ls 430,—). Dabīgi, ka šīm attiecībām jāatspoguļojas arī tirgus preču patēriņā.

Zināmā mērā līdzīgas parallēles mēs varam novilkt, ja salīdzinām Rīgas 389.000 iedzīvotāju tirgus preču patēriņa spējas ar pārējo pilsētu 320.000 iedzīvotāju patēriņa spējām. Arī šeit patēriņa attiecībās figurēs citi skaitļi, kā tie 56%, kādi Rīgai piekrītas no Latvijas pilsētu iedzīvotāju kopskaita. Rīga ir mūsu valsts bagātākā pilsēta, šeit koncentrēta lielākā daļa mūsu rūpniecības, amatniecības, tirdzniecības un administrācijas, un līdz ar to tās iedzīvotāju caurmēra ienākumi ir jūtami augstāki, kā pārējās pilsētās. Ja Rīgā ar ienākumu nodokli 1937. g. bija aplikti 16.913 maksātāji ar 95 milj. ls lielu kopienākumu, tad Daugavpilī, Liepājā un Jelgavā (ar kopsummā 137.000 iedzīvotājiem vai $^1/_3$ no Rīgas iedzīvotājiem) — tikai 3119 maksātāji ar 12,4 milj. ls lielu kopienākumu. Pret Ls 28,72 ienākuma nodokļa, ko caurmērā maksā katrs rīdzinieks, pārējās 3 mūsu lielpilsētās iznāk tikai Ls 7,36 resp. viena ceturtā daļa. Bet ko mazāki vai lielāki ienākumi nozīmē preču patēriņā, to ļoti labi raksturo valsts statistiskās pārvaldes nupat publicētie pētījumi par strādnieku ģimeņu budžetiem Rīgā 1936./37. g. No tiem redzams, ka pie ģimenes ienākumiem līdz Ls 1600,— gadā, tā izdod par pārtiku caurmērā Ls 525,— (par apģērbu — 184 ls), bet pie ienākumiem no Ls 1600,— līdz 2500,— jau Ls 789,— (par apģērbu — Ls 194,—) un pie ienākumiem pāri Ls 2500,— pat Ls 911,— (par apģērbu — Ls 307,—). Pie apmēram Ls 1000,— starpības ienākumos izdevumi pārtikai bijuši labāk atalgotai grupai par 73%, bet apģērbam par 67% lielāki, kā zemākā atalgojuma grupai. Statistika rāda, ka provincē rūpniecības strādniekiem stipri zemāka izpeļņa kā Rīgā, pie kam starpība sasniedz kvalificētiem strādniekiem 40%, bet nekvalificētiem — 25%. Pēc slimo kasu ziņām Rīgas algoto darbinieku izpeļņas ir caurmērā par 30% augstākas kā provincē. Tas pats sakāms par pašvaldību darbiniekiem, kuŗu atalgojums Rīgā ir par 35—45% augstāks par provinces pilsētu caurmēru. Visu to kopā saņemot ar lielu noteiktību var secināt, ka Rīgas iedzīvotāju tirgus preču patēriņa spējas ir ievērojami augstākas kā provinces pilsētu. Varam iet pat tālāk un teikt, ka ne tikai spējas, bet arī pats patēriņš, jo c e n u līmeņu starpības visā visumā ir par mazām, lai šīs lielās diferences izlīdzinātu.

Daudz grūtāks uzdevums ir ietērpt Rīgas patēriņu konkrētos skaitļos un parādīt tādos pat skaitļos Rīgas līdzdalību kopējā tirgus preču patēriņā. Patiesībā būtu jāsaka, ka acumirklī tas nepavisam pat nav iespējams, jo daudz maz pilnīgas patēriņa statistikas nav ne mums, nedz arī ārzemēs. Ir tikai atsevišķi fragmentāri statistiski dati un vairāk vai mazāk izdevušies teorētiski patēriņa aprēķini, kam vairāk illūstrā-

tīva nekā absolūta nozīme. Tomēr zināmu jēdzienu tie dod, kamdēļ arī tiem tagad piegriezīsimies. Vienu šādu aprēķinu (patiesībā divus — 1937. g. sākumā un 1938. g. beigās) sastādījis Rīgas pilsētas statistiskais birojs, un šie skaitļi jau bijuši pieietami plašākai publikai Jelgavas izstādes Rīgas novietnē un nesen atpakaļ dienas presē. Jāsaka tomēr, ka abas šīs kalkulācijas nav pietiekoši pilnīgas un, šķiet, sevišķi pēdējā zīmē Rīgas patēriņu par zemu. Esmu mēģinājis tamdēļ šim jautājumam pieiet ar pašā pēdējā laikā publicēto strādnieku ģimeņu budžetu datu palīdzību un, proti, sekojošo apsvērumu dēļ.

Valsts statistiskai pārvaldei ar t. s. strādnieku ģimeņu budžetu korespondentu palīdzību izdevies pietiekoši sīki un, galvenais, vispusīgi noskaidrot dažādos izdevumu posteņus tipiskās strādnieku ģimenēs Rīgā un pie tam pie dažādām izpeļņām resp. ienākumiem, sadalot tos pēc ienākumiem 3 grupās un 1 caurmēra grupā, noskaidrojot: 1) ģimenes budžetus pie ienākumiem līdz Ls 1600,— gadā, 2) budžetus pie Ls 1600—2500,— ienākumiem, un 3) budžetus pie ienākumiem virs Ls 2500,—. Pirmā grupā savākti sīki budžeta dati no 11 ģimenēm, otrā — no 13 un trešā — no 8, vai kopā no 32 ģimenēm. Dati ir no 1936./37. g., tā tad no paša pēdējā laika, kas ievērojami palielina viņu nozīmi. Aprēķināti nevien atsevišķo grupu ģimenes caurmēra ienākumi, bet noskaidroti arī katras grupas ģimenes galvas ienākumi, tā kā aina pilnīgi noteikta. Attiecīgo grupu ģimeņu caurmēra ienākumi bijuši Ls 1372,—, Ls 1996,— un Ls 2765,— vai caurmērā Ls 1974,—, kamēr ģimenes galvas caurmēra ienākumi šajās grupās bijuši Ls 1005, Ls 1761 un Ls 1899,— vai caurmērā Ls 1536,—. Tā kā Rīgas kvalificēto strādnieku algas svārstās ap Ls 1600—Ls 1750,—, tirdzniecības darbinieku arī vidēji ap šo pašu summu, bet valsts un pašvaldības darbinieku caurmēra atalgojums grozās ap Ls 1800—Ls 1900,—, tad puslīdz droši var pieņemt, ka Rīgas iedzīvotāju caurmēra ienākumi atbilst apmēram augstākai strādnieku budžeta grupai, t. i. Ls 1900,—, jo nekvalificēto strādnieku algu iztrūkumu ar uzviju sedz brīvo profesiju un uzņēmumu īpašnieku ievērojami lielākie ieņēmumi. Tamdēļ šķiet, ka Rīgas patēriņa aprēķinos mēs būsim stipri tuvu īstenībai, ja tiem pamatā ņemsim a u g s t ā k ā s grupas strādnieku budžeta skaitļus. Katrā ziņā no šiem datiem izejot mēs neriskējam aprēķināt Rīgas koppatēriņu par augstu. Pēc dažām pazīmēm spriežot, dažā preču grupā, kā, piem., gaļai, faktiskie patēriņa skaitļi gan būs pat augstāki, un proti par apm. 15—20%. Taču, lai pārāk neattālinātos no faktiskā materiāla, paliksim pie ģimeņu budžeta skaitļiem, paturot tikai vērā iepriekš teikto.

Kāds nu izskatās šāda vidusmēra rīdzinieka ģimenes budžets, izejot no šiem strādnieku ģimenes budžeta skaitļiem? Izrādās, ka pārtikai caurmērā izdotas 38,3%, apģērbam — 12,9%, dzīvoklim — 17,5%, pārējām vajadzībām (ieskaitot nodokļus) 31,3%. Šeit jāpiezīmē, ka šīs attiecības maz ko atšķiras no tiem skaitļiem, kādi iegūti, pētot intelliģento profesiju, piem., ierēdņu budžetus. Aprēķinot uz t. s. patērētāju vienībām (statistiskā šeit katru pieaugušu vīrieti pielīdzina 1,0 patērēt. vienībai, sievieti — 0,8 vien., bērnus, atkarībā no vecuma un dzimuma, 0,3—0,9 vien.), pārtikai caurmērā izdod katra patērētāju vienība Ls 414,— gadā, apģērbam — Ls 139,—, dzīvoklim — Ls 190,—, pārējām vajadzībām — Ls 339,—. Tā kā Rīgā ir pavisam 340.000 patērētāju vienības (pie 389.000 iedzīvotājiem), tad varam pieņemt, ka Rīga pārtikai izdod 140 milj. latu gadā, bet apģērbam 47 milj., par dzīvokli 65 milj., pārējām vajadzībām (inventāra iegādei, tīrībai, satiksmei, izpriecām, kultūrai, nodokļiem u. t. t.) — 115 milj. Tādā kārtā dabūjam, ka Rīgas iedzīvotāji tiešo dzīves vajadzību segšanai ikgadus izdod 367 milj. ls, no tiem apmēram pusi resp. kādus 190—200 milj. ls par ikdienišķā patēriņa priekšmetiem. Lai dabūtu Rīgas kopējo preču un ražojumu patēriņu, tad šai summai nāktos pieskaitīt izdevumus dažādiem kapitāliem ieguldījumiem rūpniecības, tirdzniecības un tamlīdz. uzņēmumos un namniecībā, taču par tiem sīkāku datu vai pieturas punktu nav. Turpretim daudz sīkāki varam jautājumu noskaidrot par pārtiku, kas reprezentē apm. 70—75% no ikdienišķā preču un ražojumu patēriņa kopsummas

Centrāltirgus

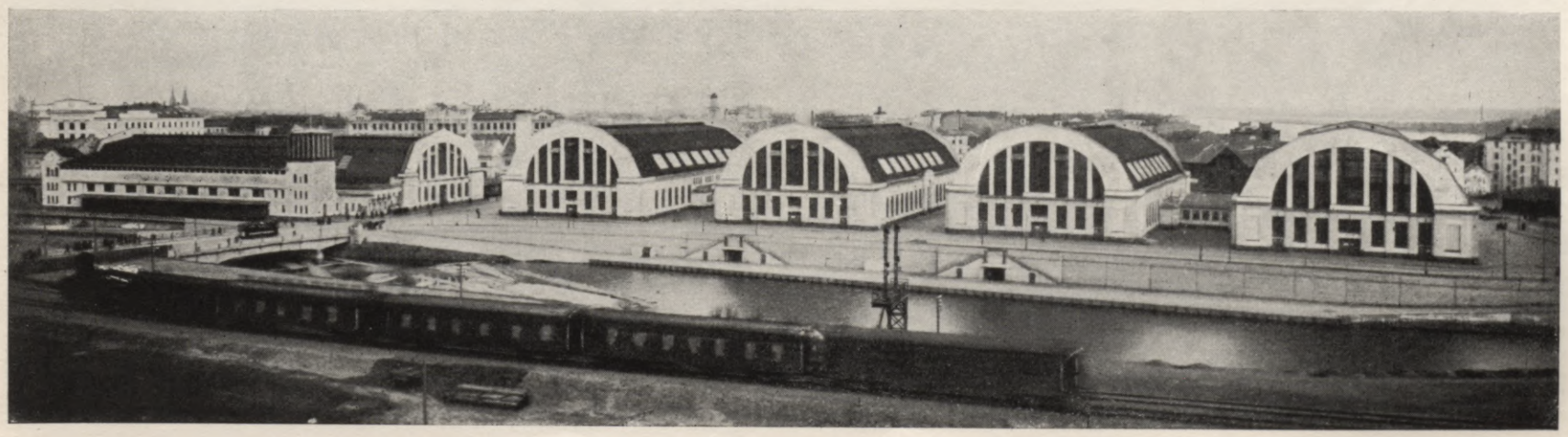

Valsts statistiskā pārvalde, apstrādājot ģimenes budžetu datus, pie pārtikas izdevumiem aprēķinājusi, cik izdevis vai patērējis 1 pieaudzis patērētājs — vīrietis (sieviešu patēriņš pielīdzināts 0,8, bet bērnu 0,3—0,9 patēr. vien.) pašā ģimenē, ņemot tā tad vērā tikai tās personas, kas tieši piedalījušās ģimenes kopgaldā. Šeit dati rāda, ka apskatāmā (par tipisku vidusmēra rīdzinieku ģimenēm izraudzītā) grupā par augu valsts produktiem uz katru patērētāju vienību izdoti Ls 188,— (no tiem par labības produktiem Ls 75,—, saknēm un dārzājiem Ls 29,—, augļiem un ogām Ls 30,—, dažādiem augu valsts produktiem Ls 54,—), par dzīvnieku valsts produktiem Ls 218,— (no tiem par gaļu un taukiem Ls 91,—, piena produktiem un olām Ls 111,—, zivīm Ls 15,—), par garšvielām Ls 7,—, par dzērieniem Ls 10,—. Aprēķinot pēc šiem skaitļiem Rīgas patēriņu, dabūjam, ka dažādu labības produktu patērēts par 25,5 milj. ls, sakņu un dārzāju par 9,9 milj., augļu un ogu par 10,2 milj., dažādu citu augu valsts produktu par 18,4 milj., gaļas un tauku par 30,9 milj., piena produktu par 37,7 milj., zivju par 5,1 milj., garšvielu par 2,4 milj., dzērienu par 3,4 milj. ls. Ja arī šīs summas rāda, cik Rīga izdod par veikalos vai tirgū iegūstamām pārtikas precēm, un tajās ietilpst laba daļa šo produktu tālāk apstrādāšanas un izdalīšanas darba algas un citu izdevumu, tad tomēr no tām secināms, kāds ievērojams tirgus pārtikas precēm, kuŗas gandrīz 100% apmērā nāk no mūsu pašu lauksaimniecības, ir Rīga, un cik svarīgi, ka, pateicoties mūsu Vadonim un 15. maija Latvijai, šis tirgus pilnos apmēros saglabāts mūsu pašu zemturim-ražotājam.

Tagad piegriezīsimies patērēto pārtikas produktu v a i r u m i e m. Ņemot atkal talkā strādnieku ģimeņu augstākā patēriņa grupu, atradīsim, ka Rīgas labības produktu patēriņš iznāk uz 1 patērētāju vienību 170,3 kg gadā, kas sadalās šādi: 67,9 kg rudzu maizes, 66,2 kg kviešu maizes, 3,7 kg kviešu smalkcepumu, 21,8 kg kviešu miltu, 3,7 kg miežu putraimu, 3,7 kg makaronu un citu labības izstrādājumu un 3,3 kg zirņu un pupu. Aprēķinot pēc šiem skaitļiem Rīgas patēriņu un ņemot vērā izmaluma un piecepuma procentus, kā arī to, ka Rīgā apēd daudz bīdelētu rudzu maizes, dabūjam, ka Rīgas uzturam gadā vajaga apm. 25.000 tonnu rudzu, 42.000 tonnu kviešu (rudzu patēriņš pēdējos desmit gados samazinājies par kādiem 30%, bet kviešu audzis par 20—25%), kādas 3000 tonnas miežu un 1000 tonnas zirņu un pupu. Pie šīs grupas patēriņa vēl jāatzīmē, ka vērojama nevien patērētāju pārorientēšanās no rupjmaizes uz baltmaizi, bet arī absolūtā maizes patēriņa samazināšanās, kas strādnieku ģimeņu budžetu caurmērā pēdējos desmit gados līdzinās 22 kg uz patērētāja vienību resp. 15%. Tas izskaidrojams ar saimniecisko apstākļu uzlabošanos un tai sekojošo vērtīgāko — gaļas un piena produktu patēriņa pieaugumu. Atzīmēsim, ka apmēram līdzīgus Rīgas patēriņa skait-

Laiviņu piestātne Rīgas pilsētas kanāli

Rīgas dzelzstilti (pa labi atjaunotais Zemgales tilts)

ļus rudziem un kviešiem dabūjam, ja izejam no Z. M. labības biroja aprēķinātā Latvijas pilsētu gadskārtējā patēriņa — 40—45.000 tonnām rudzu un 75—80.000 tonnām kviešu. Pēc šiem skaitļiem un ņemot vērā Rīgas īpatnējo svaru patēriņā, nāktos pieņemt, ka rīdzinieki apēd gadā apm. 25—27.000 tonnas rudzu un 45—50.000 tonnas kviešu, t. i. nedaudz vairāk, kā pēc pielietotās metodes aprēķināts.

Sakņaugu un dārzāju patēriņš iznāk uz patērētāju vienību 195,9 kg, no kuŗiem uz kartupeļiem krīt 122,7 kg, bietēm, burkāniem un kāļiem 13,8 kg, skābiem kāpostiem 11,5 kg, sīpoliem 3,8 kg, tomātiem 7,4 kg, pārējiem dārzājiem 18,7 kg. Rīgas koppatēriņu pēc šiem datiem var aprēķināt šādu: 42.000 tonnas kartupeļu, 4700 tonnas biešu, kāļu un burkānu, 3900 tonnas skābu kāpostu, 1300 tonnas sīpolu, 2500 tonnas tomātu, 6400 tonnas dažādu citu dārzāju, vai kopsummā apaļas 60.000 tonnas sakņaugu un dārzāju. Atkal salīdzinājumi ar 1926. gadu liecina, ka dārzāju patēriņš jūtami pieaug, pie kam tas sevišķi sakāms par tomātiem un gurķiem, bet arī par kartupeļiem, bietēm un burkāniem.

Augļu un ogu patērēts uz patērētāju vienību 69,7 kg gadā, kas dod 23.700 tonnas koppatēriņa. No tā uz āboliem krīt 43,0 kg resp. 14,600 tonnas, bet zemenēm 8,8 kg, resp. 3000 tonnas, mežogām 4,8 kg resp. 1600 tonnas. No dažādiem citiem augu valsts produktiem atzīmējams cukurs, kuŗa patēriņš līdzinās 37,0 kg resp. 12.600 tonnām, neieskaitot to cukuru, kas izlietots saldumiem, dzērieniem un fabrikās ražotiem ievārījumiem. Ievārījumu un marmelādes patērēts 16,2 kg resp. 5500 tonnas, bet šokolādes un konfekšu — 4,3 kg resp. 1500 tonnas.

Gaļas un gaļas izstrādājumu patēriņš pēc strādnieku ģimeņu budžetiem zīmējas šāds: dažādas gaļas 88,0 kg un tauku 3,8 kg uz patērētāju vienību, pie kam desu veidā patērēti 12,5 kg gaļas. Dažādu dzīvnieku gaļas patēriņš bijis apmēram (jo nevar tieši noteikt desās iestrādātās gaļas sastāvu) šāds: cūkgaļas un tauku — 35,6 kg, liellopu gaļas — 28,7 kg, teļa gaļas 13,6 kg, aitu gaļas 7,3 kg, putnu gaļas 2,8 kg. Pēc šiem datiem Rīgas koppatēriņš būtu aprēķināms šāds: cūkgaļas 12.100 tonnas, liellopu — 9800 tonnas, teļa — 4600 tonnas, aitas — 2300 tonnas un putnu — 1000 tonnas, vai kopsummā 31.100 tonnas gaļas. Šie skaitļi diezgan ievērojami atšķiras no tiem, kādi iegūti aprēķinot Rīgas gaļas patēriņu pēc Rīgas pilsētas lopkautuves un gaļas apskates datiem, kas, piem., 1936. gadam devuši šādus gaļas vairumus: liellopu gaļas 13.700 tonnas, cūkgaļas 19.400 tonnas, teļu gaļas 4200 tonnas, aitu gaļas 2200 tonnas vai kopsummā 39.500 tonnas gaļas. Jāpiezīmē, ka daži autori, piem., A. Ceichners, aprēķina mūsu pilsētu gaļas patēriņu pat 84.000 tonnas, ko es uzskatu par pārspīlētu, jo pēc Rīgas pilsētas lopkautuves un gaļas apskates, kā arī pārējo pilsētu attiecīgiem datiem (ja ņem vērā, ka no šo pilsētu kautuvēm laba daļa gaļas izvesta uz Rīgu un tā tad figūrē statistikā divas reizes), mūsu pilsētu gaļas patēriņš rēķināms kopsummā ne vairāk kā apm. 65—70.000 tonnas. Kuŗi no šiem skaitļiem tuvāki īstenībai, grūti pateikt, taču pilnīgi noteiktus

Kāda galvas pilsētas Rīgas bērnu dārza audzēkņi pie sava ūdens baseina

skaitļus mēs varam sniegt, ja gaļas patēriņu vērtējam pēc apēsto lopu galvām, kas 1936. gadam uzrāda sekojošo Rīgas gaļas lopu patēriņa ainu: 78.464 liellopus, 149.972 teļus, 107.898 aitas un 161.501 cūku, t. i. turpat pusmiljonu mājkustoņu.

Piegriezīsimies tagad piena produktu un olu patēriņam, kur ļoti redzamu vietu ieņem svaiga piena patēriņš, proti 233,6 kg uz patērētāju vienību. Tam seko sviests ar 18,9 kg, skābs krējums ar 10,9 kg, biezpiens ar 8,8 kg, siers ar 2,8 kg. Svaiga piena veidā tādā kārtā Rīga patērē gadā 79.400 tonnas, skābā krējumā, sviestā, biezpienā un sierā — apm. 200.000 tonnas piena (jo piens patērēts 6400 tonnu sviesta, 3700 tonnu skāba krējuma, 3000 tonnu biezpiena un 1000 tonnu siera ražošanai) vai kopsummā pie

Viens no sīktirdzniecības paviljoniem Centrāltirgū

280.000 tonnas piena, t. i. kādu 100.000 govju piena ražu. Olu patērēts 141 gabals uz patērētāju vienību resp. 48 milj. gabalu.

Zivju patēriņš sasniedz 21,1 kg resp. 7200 tonnas jeb reņģu 8,1 kg (2800 tonnas), siļķu 3,4 kg (1200 tonnas) un pārējo zivju 9,6 kg (3200 tonnas).

Šiem patēriņa skaitļiem vēl jāpievieno degvīnā un spirtā patērētie kartupeļi, kur Rīgas daļa varētu izteikties apmēram 16—18.000 tonnās (koppatēriņš visā valstī sasniedz 75.000 tonnas) un alū patērētie mieži (apm. 1500 tonnas).

Atliek mums vēl pēdējais jautājums: kādu daļu no Latvijas preču tirgus reprezentē Rīga? Kā jau ievadā redzējām, uz šo jautājumu nav viegli atbildēt, un daudz maz apmierinoši tas iespējams vienīgi par pārtikas produktiem. Rīgas pārtikas produktu patēriņš pēc augšā minētās metodes un pie 1935./36. g. cenām aprēķināts ap 140 milj. ls, pie kam šī summa sastādās no produktu ražotāju cenas, produktu apstrādāšanas un izdalīšanas izdevumiem un starpnieku peļņas. Cik šīs atsevišķās sastāvdaļas lielas, nav tieši nosakāms, bet aptuveni gan ražotāju iegūtā summa nepārsniegs 50—65%, kā nu kuŗā produktu grupā. Mēs jau redzējām, ka Rīgas patērēto labības produktu tirgus cena (noapaļoti) sasniedz 26 milj. ls, sakņu un dārzāju — 10 milj., augļu un ogu — 10 milj., gaļas un tauku — 31 milj., piena produktu —

38 milj., zivju 5 milj., dažādu citu — 21 milj., dzērienu 3 milj. Šiem skaitļiem pretim mēs varam nostādīt valsts statistiskās pārvaldes aprēķinātos lauksaimnieku kases ieņēmumus 1935. gadā: no maizes labības 22,7 milj. ls apmērā, no gaļas — 40,4 milj., piena produktiem — 47,3 milj., kartupeļiem — 6,9 milj., augļiem un ogām — 5,0 milj., mājputniem un olām — 8,8 milj., pārējiem ražojumiem — 44,7 milj. vai kopsummā 176 milj. ls kases ieņēmumu, no kuŗiem uz pārdotiem pārtikas produktiem krīt apm. 130 milj. latu. Ja rēķina tikai iekšzemē ražotos pārtikas produktus un pieņem, ka Rīgas patērēto produktu kopizmaksa tikai 60% ir ražotāja saņemtā daļa, tad 70 milj. ls būtu Rīgas līdzdalība vietējo pārtikas produktu patēriņā iepretim tiem apm. 130 milj. ls, par kādu summu vispār lauksaimnieki pārdevuši savus pārtikas produktus iekšzemes un ārzemju tirgos.

Beidzot šo apcerējumu vēl īsumā pieskarsimies jautājumam, kādu daļu no mūsu lauksaimniecības kopprodukcijas patērē Rīga. Arī šeit, saprotams, nav absolūti precīzu skaitļu, un tamdēļ tālāk aprēķinātie procenti var svārstīties uz vienu vai otru pusi un pie tam sevišķi atkarībā no ikgadējām ražām, taču zināmu nojēgumu tie dod. Ņemot pēdējo piecu gadu (1933.—1937. g.) caurmēra ražas un atskaitot nost izlietoto sēklu, ir jārēķina, ka Rīga patērē apm. 8% no mūsu rudzu netto produkcijas un apm. 27% no kviešu netto ražas, pie kam ārpus Rīgas mūŗiem palikušajā daļā ietilpst arī tie vairumi, kas izbaŗoti lopiem. Kartupeļiem attiecīgais aprēķins dod 5%. Ievērojami lielāku daļu no kopražas Rīga patērē cukura, kur Rīgas līdzdalība pieaug līdz 31%. Par cukura patēriņu mums ir, pateicoties pilnīgam monopōlam, noteikti dati, no kuŗiem redzams, ka, piem., 1937. gadā patērētas pavisam 44.300 tonnas cukura, no kuŗām saldumu rūpniecībā u. t. t. apm. 4000 tonnas. Tikai stipri teōrētisks aprēķins iespējams pienam un piena produktiem. Ja piena kopražu teōrētiski vērtē 1,64 milj. tonnu gadā, tad no šī vairuma Rīgas patēriņu var izrēķināt 17%. Attiecinot Rīgā sviestā un skābā krējumā patērētos piena taukus uz mūsu sviesta eksportu iznāk, ka Rīga patērē apmēram pusi no sviesta eksporta. Atskaitot nost eksportu, Rīgas līdzdalība vietējās piena ražas koppatēriņā (kuŗā ietilpst arī teļu dzirdīšana) jau sasniedz 24%. Tikai šāds pats teōrētisks aprēķins iespējams olām, kuŗu kopražu vērtē 180 milj. gabalu, kas Rīgai dotu 27% lielu patēriņa daļu. Sīkāka statistika mums ir zivju nozvejai Latvijas ūdeņos, kas 1937. gadā devusi 13.800 tonnas, no tām 7300 tonnas reņģu un brētliņu. Atmetot nost importētās siļķes, Rīgas līdzdalība zivju izlietošanā izpaužas 44% (pie reņģēm — 38%). Atliek vēl gaļa, kur mēs atkal esam spiesti piegriezties teōrētiskiem aprēķiniem. Pie pēdējiem šeit sīkāki neapstāšos, tikai atzīmēšu, ka var pieņemt kā pilsētu un lauku patēriņu apm. 160.000 liellopus, 635.000 teļus, 750.000 aitas un apm. 1 milj. cūku (ieskaitot eksportu) gadā. Izejot no šiem skaitļiem, Rīgas daļa pie liellopiem būtu 49%, teļiem — 24%, aitām — 14%, cūkām — 16%. Aprēķinot apēstās gaļas svaru dabūjam kopsummā 180.000 tonnas, no kuŗām Rīgā patērē 39.500 tonnas gaļas vai 22%.

Ar to lai man atļauts nobeigt šo apskatu par „Rīgas lauvas apetīti".

J. VĀGNERS,
galvas pilsētas Rīgas valdes loceklis.

RĪGA TAUTAS DZIESMĀS

Veci celmi, dziļas saknes,
Kuplas auga atvasītes;
Veci vīri, gudri vārdi,
Drīz kungiem atbildēja.
(B. 31370.)

Rīgai nav latviešu tautas dziesmu, kas būtu pašā Rīgā sacerētas; šās parādības izskaidrojumam neder doma, ka Rīgā nav latviešu bijis; arī tautas dziesmās būs pietiekami daudz svarīgu aizrādījumu, kas liecina pretējo. Tāpat ir arī zināms, ka XVIII gs. Jāņu resp. Zāļu dienas svinēšanu ir atjaunojis pazīstamais latviešu tiesību aizstāvētājs Šteinhauers, un Zāļu diena top par ievērojamu svētku dienu Rīgā ar līgo dziesmām, kas brīvi skan vakarā. Tomēr Rīgas latviešu tradicijas un viņu cīņas par tiesībām maz atbalsojušās tautas dziesmās, kas šeit nav atradušas labu zemi vietējo apstākļu attēlošanai; pilsētas steiga gan būs bijis lielākais traucējums, un galu galā kāda no tautas dziesmām šādi raksturo to pašu Rīgu: „Kas tur dzied? Nabags dzied, Visi Rīgas nami skan, Bagāts raud, meži skan, Nauda moca dvēselīti“ (B. 1005). Ar retiem izņēmumiem zvejnieku dziesmās, visas pārējās dziesmas par Rīgu nāk no laukiem. Ar zemnieka skatu Rīga ir skatīta, no zemnieka viedokļa tā ir vērtēta, un ar patiku tomēr apdziedāta, kaut gan grūtību nav maz Rīgas braucējiem. Rīga ir tautas dziesmās tikpat mīļa, kā citi mūsu zemes novadi; nav izjūtas par kādu svešu ķermeni latviešu tautas organismā.

„Viena meita Rīgā dzied, Otra dzied Valmierā, Abas dzied vienu dziesmu — Vai tās vienas mātes meitas“ (B. 1) — ar šo dziesmu iesāk Kr. Barons savu daiņu kopojumu: tā pati dziesma skan visai latviešu zemei. Nekur tautas dziesmās Rīga nav nosaukta par sveštautiešu pilsētu, nedz arī tēlota kā sveša un nepieejama; retie izņēmumi ir dziesmās par vāciešiem, kas vai visur ir nosaukti par ienācējiem, vai arī kā tādi fiksēti tautas izjūtā: „Vai, vācieti, velna bērns, Ko tu nāci šai zemē: Rīgā tevim tēvs, māmiņa, Vāczemēi bāleliņi“ (31859). Brīnišķīga izjūta ir šai dziesmā par to, ka nav saites ar Vāczemi trūkušas, īsti un pilnīgi tikai uz mūsu zemi vien orientējoties. Tautu meita noraida vācieti, kas tai grib tuvoties: „Ai vācieti, plikadīda, Vai es tava līgaviņa? Rīgā tava līgaviņa Ielas malu vazājas“ (31855). Rūgtas domas ir dziesmā par Rīgas pili, ko dziedātājs, ja tam nauda būtu, nopirktu ar visiem vāciešiem un tiem darītu to, „ko vācietis man darīja“. Motīvā par dancināšanu un ugunspakuršanu gan atspoguļojas spīdzināšanas, cilvēku dedzināšana raganu prāvās, kuŗu apoloģētus apkaŗo vēl XVIII gs. Kanolds, kurpretim pārējie motīvi ir no muižu klaušām: „Dienu liktu mežā braukt, Nakti riju kuldināt“, kā arī „Kas tievāki, mālus mīt, Kas resnāki, celmus lauzt: Redz, vācieti, velna bērns, Kā maizīte jāpelnī“ (31874, var.). Ne jau vāciešu rīdzinieku dēļ ir pret Rīgu tik daudz simpatiju tautas dziesmās; svešs elements ir arī krievi (31773 u. c.). Ir savs lepnums tautā par šo pilsētu, jo „Lieli ceļi, mazi ceļi, Visi Rīgā satecēja.“ Rīgas bagātība ir lauku darinājums: „Rīga balta, Rīga balta, Kas to baltu darināja? Kurzemnieku rudzi, mieži (Sirmi, bēri kumeliņi)“ (31802); sal.: „Balti, balti Rīgas mūŗi, kas tos baltus balināja? Vidzemnieku balti lini, Tie tos baltus balināja“ (31802, 31803). Šo dziesmu varianti ir arī Latgalei un atsevišķiem novadiem.

Rīgas dziesmas, ar maz izņēmumiem, nav jaunas, un tais atspoguļojas vecākas attiecības ar pilsētu, kāpēc šīs dziesmas ar ainu, kādu veido, ir visai vērtīgas mūsu tautas dzīves zināmam posmam. Kopā ar kultūras vēstures datiem viņas dod paliekamu iespaidu, un šādi kommentāri dod iespēju pārliecināties par viņu precīzitāti. Gan „Rīgas kungi “top jaunākā laikā par pateicīgu, bet bezpersonīgu un bezveidīgu objektu apdziedāšanās dziesmās, gan sava romantika ir arī īstajās dziesmās, bet pirmās ir viegli pie malas novirzāmas, un romantika vecajās dziesmās netraucē uztvēruma pareizību. Protams, vēl daudz kas ir pētījams, un dažā labā vietā šis un tas paliks nepietiekami kommentēts resp. noskaidrots, bet neizdarītais darbs šai nozarē var būt izdarāms arī turpmāk, pieaugot mūsu zināšanām par latviešu dzīvi Rīgā.

Pirmā aina, ko dod tautas dziesmas, ir braukšana uz Rīgu. Vēl lielie ceļi, gan tagad savu agrāko nozīmi zaudējuši, ir liecinieki ar gaŗajiem un plašajiem krogiem tam, ko nozīmējuši šie braucieni ar vairākām dienām ceļā muižas gaitās un arī savām vajadzībām. Šīs dziesmas runā pašas, un paskaidrojumi ir lieki viņu virknei. — „Aiz ko mani kungi sūta Gaŗajā celiņā? Zināj' mani gudru vīru, Redz baŗotu kumeliņu“ (31726). Ceļi nav droši, nav drošs arī pajūgs: „Tīri rudzi, grūtas dzirnas Kausē labus malējiņus; Rīgas ceļi smilšu ceļi, Kausē labus kumeliņus“ (31836); „Ai akmin, melnacīti, Negul ceļa maliņā, Dažu slieci tu satrieksi, Dažu ratu ritenīti“ (31723); „Ai ziemeļa māmuliņa, Kam tik gauži putināji? Neredz ceļa kumeliņš, Salūst manas kamaniņas“

Rīgas autoosta

(31724); „Čiku čiku, grabu grabu Ceļa vīra kamaniņas; Izčīkstējšas, izgrabējšas, Paliek ceļa maliņā“ (31838). Grūti iet arī kumeļam: „Grūši pūta kumeliņis, Rīgas ceļu tecēdams; Augsti bija Rīgas kalni, Smags tas kunga vezumiņš“ (31763); „Aiz Daugavas augsti kalni, Iedobaini tīrumiņi, Ķēv' ar kāju krustu meta Pret kalniņu tecēdama“ (31725); „Kumeliņis kalnus raud, Vai es kalnus audzināju? Dieviņš kalnus padarīja, Kundziņš smagu vezumiņu“ (31780); „Ceļa vīra kumeliņš Kā sarmuls locījās No kalniņa pret kalniņu Ar smago vezumiņu“ (31846); „Ceļa vīra kumeļam Sviedri guļ mugurā: To darīja augsti kalni, Smagi kunga vezumiņi“ (31845). Ko var palīdzēt braucējs? „Vakar pirku kumeliņu, Šodien kunga vezumā; Kumeļam sviedri bira, Man birst gaužas asariņas“ (31842); „Ceļa vīri, nabadziņi, Paši tek kājiņām, Kumeliņus taupīdami Otrajam celiņam“ (31847); „Braucu dienu, braucu nakti Augstus kalnus, dziļas lejas; Gāžu kalnus ielejā, Lai ielejas līdzinās“ (31740). Kā lūgšana skan ceļa vīra dziesma: „Līdzi, Dievis, debess tēvis, Es iesāku gaŗu ceļu. Augsti kalni, dziļas lejas, Ātris manis kumeliņš“ (31791). Lieliska ir aina par šiem ceļiem, kas mūžam ir braucēju pilni un miera neatrod, dziesmā: „Lai guļ miegu, kas guļ miegu, Ceļa māte negulēja; Tur tecēja dienu, nakti Dzelžiem kalti skritulīši“ (31790). Nevar sacīt, ka tie būtu arī pilnīgi droši, kāpēc lūdz ceļa vīrs: „Es iesāku gaŗu ceļu, Nāc, Dieviņ, līdz ar man; Ja nenāc pats Dieviņš, Dod man savu zobentiņ“ (31754). Pusnaktī ar gaiļiem braucējs dodas ceļā (31738, 31750), vāja ir viņa ceļa maize (31744), ar ko tikko pietiek atpakaļ braucot: „Dievs, gausini man maizīti, Tālu mana cepējiņa; Pēdīgajo klaipu griezu Daugaviņas maliņā“ (31742, sal. „Rīgas torņa maliņā 31742[1]); arī apģērbs nav pārāk silts (31786, 31849); mājā to gaida ar bažām: „Gaida mani sētiņā, Gaida lieli, gaida mazi; Lielākaji gaidīt gaida, Mazākaji gauži raud“ (31756, sal. 31757—31760, 31792). Tāls ir Rīgas ceļš (31875), tīkama ir atpūta, ja ceļā ir māsiņa (26683), un ceļa braucējs var teikt malējai: „Kumeļš kāju neraudāja, Rīgas ceļu tecēdams, Tautu meita roku raud Viena rīta malumiņu“ (22513).

Šī aina ir papildināma ar citām; maz kas tiek zemniekam no muižu klaušām, bet līdz ar to viņš var Rīgā arī savu mantu apmainīt pret naudu vai pret citām mantām. Arī klaušās latvieša lepnums prot ar zināmu spīti prātu mierīgu saturēt un izturību dot: „Kundziņš manim spītēdams, Dara lielu vezumiņu, Es kungam spītēdams, Labu jūdzu kumeliņu“ (31781, sal. „Brauc virsū sēdēdams“ 31782, „Vēl lielāku vezmu vedu“ 31783); bet bramanība jau ir dziesmā „Kurzemnieki Rīgā brauca, Skanēt skan Rīgas pils; Trīs birkavi, seši podi, Tas bij vīra vezumiņš“ (31787). Zemnieku plūsme uz Rīgu un viņu preču pievedumi dokumentēti

aprakstos; goda vieta Rīgas trauksmes aprakstos ir Plīnija poēmai „Encomium Rigae", 1595[1]; Rīga ir centrs, kas kā magnēts pievelk — tā smagiem vezumiem steidzas uz Rīgas mūŗiem pa pilniem ceļiem zemnieki un svešnieki (v. 1185) ar labību un liniem, medu, vaskiem u. c. (v. 1201. s.). Ielas skan, ir pajūgu pilnas, preces pilda spīķeŗus un pagrabus; kā bites dara darbu ļaudis. Tautas dziesmas liecina to pašu.

Zemnieks var priecāties par rudziem tīrumā: „Ai rudzīti, rogainīti, Tavu dārgu augumiņu; Tevis dēļ Rīgas kungi Zelta naudu kaldināja" (27909), sal.: „Saujā naudu žvadzināja" ib.[2], „Visi Rīgas precinieki Uz Daugavas naudu skaita", ib.[1] (pēdējais variants par Daugavu var būt piemērots ziemas ledus ceļam — sk. Plīniju; sal. arī „Pretim nāca Rīgas kungi, Pretim deva sudrabiņu", ib.[3]). Tāpat dzied arī par kviešiem resp. pūriem (32527) un liniem (28271). Uz Rīgu aiziet kā muižas („Ellē, ellē kunga rija, Rīgā mani bālēliņi; Ko ellē nokūlām, To uz Rīgu aizvedām", 31540), tā arī zemnieku labība, arī pat pavairāk pārdota. Tā to

Milzu koki galvas pilsētas Rīgas mežā

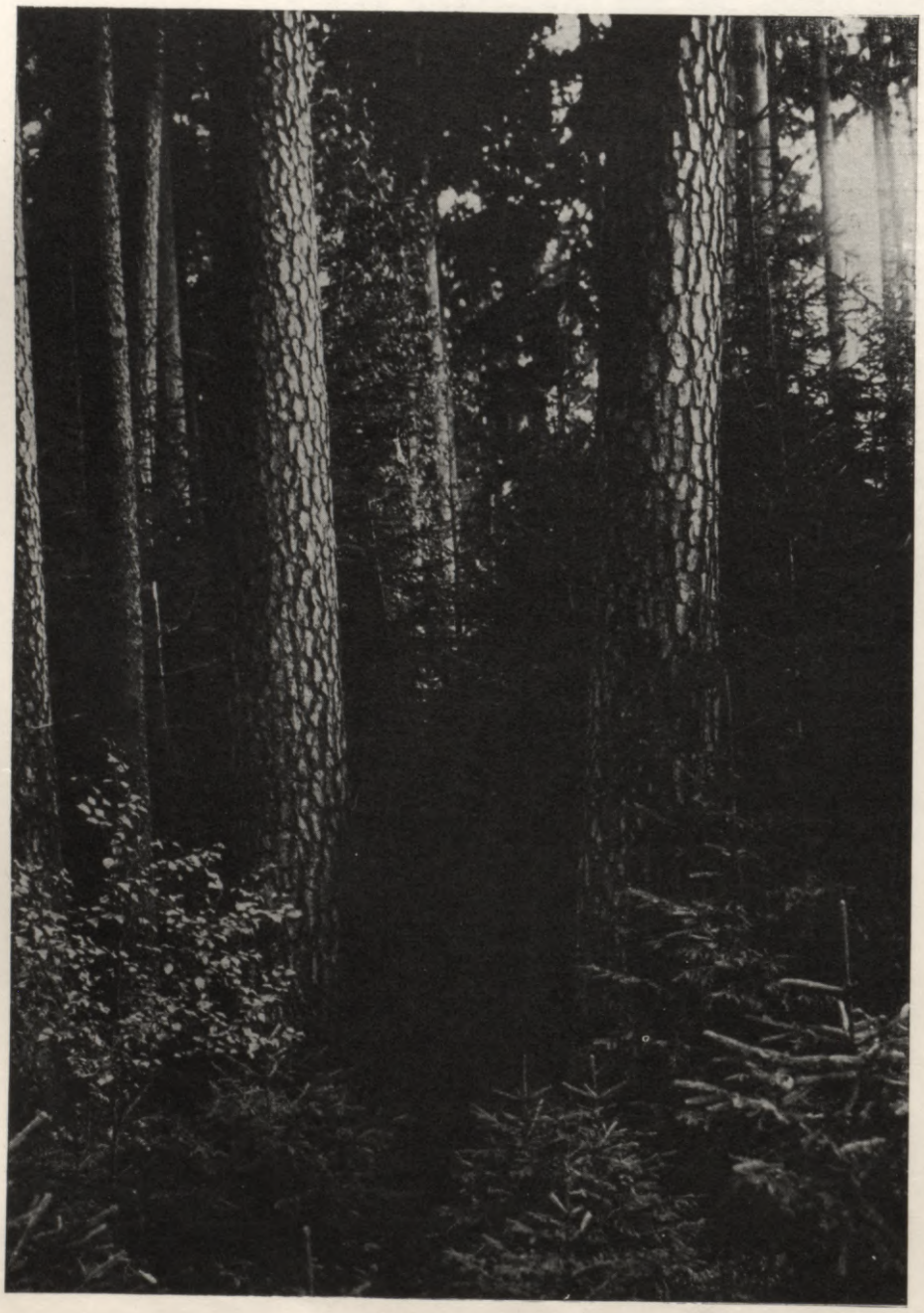

piemin dzērāju dziesmas: „Suntelnieki, Ropelnieki, Tie bagāti maizes tēvi; Mājā ceplis, mežā malka, Rīgā rudzi spīķerī (12851), sal. 2890, 2905. Visvairāk dziesmu ir par liniem: „Audziet, mani balti lini, Zītariņa galviņām, Lai nāk Rīgas saimnieciņi, Siekiem naudu mērodami" (28283); „Audziet, mani gaŗi lini, Mirkstiet balti ezerā, Es grib Rīgas namniekiem novilkt lūša kažociņu" (28287, sal. „Noņemt caunu cepurīti", ib.[1], „Es novilku namniekam Dābulainu kažociņu", ib.[2]; „Melna samta kažociņu", ib.[3]); tāpat: „Ziedi, mana linu druva, Zilajiem ziediņiem; Tevi gaida Rīgas kungi Gaŗajām cepurēm" (28378, arī „Zilajām cepurēm"; tāpat: „Lai dancoja Rīgas kungi Zilām samta biksītēm", ib.[2]; „Dancoj Rīgas namnieciņi Zilajām biksītēm", ib.[1]). Pats „Linu jumis Rīgā brauca Ar deviņi melni zirgi; Pretim nāca Rīgas kungi, Siekiem naudu mērodami" (28548). Par liniem nāk nauda, un tautietis var dziedāt: „Ziedi, mana linu druva, Zilajiem ziediņiem; Tur būs man brūni svārki, Tur naudiņas nodzerties" (28379).

Bitei ir arī slava: „Man biį viena sila bite, Kā telīte pirmu pienu; Mucām medu Rīgā vedu, Kuģiem vaskus Vāczemē" (30271); pēdējā daļa atgādina senos rakstus par bagātām dravām un vasku krājumiem. Protams, uz Rīgu ved arī lopus; aitu brīdina, lai tā neguļ ceļa maliņā, lai tiesas kungi to Rīgā braucot neieņem karītē (29062); pieminēti arī vērši (29215). Caunu ādām pielādēta pilna laiva, kas viegli tek, bet Rīgas kungi nāk pretim, siekiem naudu mērīdami (30899).

Preču pārdošanā visbiežāk pieminēti Rīgas namnieki. Ar vēstures patiesību tas saskan visā pilnībā, jo minētās tautas dziesmas ir par to laiku, kad šeit nav brīvas tirdzniecības, kad zemnieki pārdot var ne patērētājiem, bet tikai Rīgas namniekiem, un pie tam tiem, kas no pilsētas ieguvuši tiesību ar zemniekiem tirgoties. Vēl veci ļaudis atminējušies šādus noņēmējus Rīgā dažādām preču katēgorijām. Namniekiem ieplūst zemnieku manta; labību un linus viņu uzdevumā latviešu liģeŗi un kaņepju kūlēji sagaidīja ārpus Rīgas vārtiem, vezumus ievadīja Rīgā, nosvēra un novietoja spīķēŗos. Tie ir tie „Rīgas kungi" tautas dziesmās, kas nāk pretim; tā piem.: „Rīgas kungi naudu skaita Egles tilta galiņā; Vidzemnieki gaŗām brauca Ar savām dzeltainēm" (31809). Tautas dziesmās var arī dziedāt: „Resni, resni Rīgas kungi, Kas tos resnus pataisīja? Kurzemnieku rudzi, mieži, Tie tos resnus sabaroja" (31800). Pārdošana dažreiz ir arī ietaisīto parādu līdzināšanai: „Rīgas kungi, namnieciņi, Man naudiņas aiz-

Ieeja Viestura dārzā (bij. Aleksandra vārti)

dodiet; Uz rudeni atvedīšu Baltu linu vezumiņu“ (31808). Par iegūto naudu pirka preces, visvairāk gan tieši nepieciešamās, kā sāli (2139, 2369, 2371), siļķes (2139, 2369), arī tabaku (2369, 2371), cukuru (2871), ziepes (2369, 4582[1], 10319, 13297), adatas (6679, sal. 7146) u. c., bet tāpat arī greznuma lietas apģērbam. Tas ir tālā ceļa ieguvums: „Es ir Rīgu nenoietu, Kam ne Rīgas sudrabiņa; Es neņemtu līgaviņas, Kam ne kreklu audējiņas (22608). Ja pirmā preču daļa nāk no tirgotājiem, otrā ir no amatniekiem, kas izgatavo zemniekiem vajadzīgās mantas. Šie amatnieki, sev. vēveŗi, kalēji un dreimaņi Rīgā ir latvieši, kas savas amata tiesības ir paturējuši, neraugoties uz nikniem vāciešu uzbrukumiem un mēģinājumiem saņemt vienīgi savās rokās tirdzniecības un amatniecības tiesības, izstumjot latviešus no amata organizācijām un viņus tais neuzņemot[2]. Šie amatnieki arī ir tie „bāleliņi“ Rīgā, ko piemin tautas dziesmas. Rīga nav bijusi latviešiem nekad galīgi slēgta; tautas dziesmas piemin gājējus uz Rīgu: „Kur tu iesi, bāleliņi, Baltas kājas apāvies? Ieš, māsiņa, es uz Rīgu Zelta naudas pelnīties“ (31785); ceļš uz turieni nav nezināms: „Man māmiņa Rīgā sūta, šķiet man Rīgu nezinot; Jau es biju Rīgas ceļu Pēdiņām noskaitījis“ (31799). Ar drošu dūšu un tukšu kabatu tie devušies ceļā, kā zināms, arī kā bēgļi no kungu muižām. Protams, Rīgas dzīve ir patīkama: „Ejam, brāļi, mēs uz Rīgu, Rīgā laba dzīvošana; Stikla durvis, vaŗa vārti, Veŗas paši neveŗami“ (31746); „Rīgā rej zelta suņi, Sudraboti gaiļi dzied“ (31747), tur ir „Sarkans alus, brandavīns, Daiļas pašas nesējiņas“ (31748); sal. arī 19955, 19518. Latvieši bez tam ir no seniem laikiem Rīgas iedzīvotāju pamata elements, un viņu amati „ir īsti pilsētas amati un līdz ar to viena daļa no to vietējo iedzīvotāju kopības, kas jau no pašas pilsētas dibināšanas ir sasnieguši savas īpašas tiesības un brīvības, kas līdzvērtīgas pārējām pilsētas tiesībām“; „Šie amati nav cēlušies jaunākos laikos, bet jau vairāk kā priekš 300 gadiem, un tā tad daudz agrāk kā daudzi no tagadējiem vācu amatiem“; viņiem bijušas arī namnieku tiesības, kas bijušas iegūstamas vispirms, un tikai pēc tam viņus varējuši uzņemt amatos[3]. 1753. gadā ģenerālgubernātora rezolūcijā pieminētas bez šīm namnieku un amatnieku katēgorijām arī citas latviešu grupas. Lai tiktu amatā, jānokalpo 6—7 gadi par kalpu pie kāda namnieka, pie kam šie ļaudis ir brīvi cilvēki un nevienam nepieder par vergiem, jo viņi kalpo, kur un cik ilgi vēlas, un tad iestājas pēc savas patikas amatā[4]. Tautas dziesmas šo latvisko Rīgu labi pazīst: „Ai radiņi, ai radiņi, Pa pasauli izklīduši: Cits Rīgā, Jelgavā, Cits dižā Dobelē“ (3840); namnieka dēlus min budēļos nākušus (33481, 33489) no Rīgas; Rīgas kungi ir par līgavaiņiem minēti, tāpat kā Rīgas sulainīši (9934); sal. Rīgas preciniekus 10542 — 10544, 10319, 13507, 13658, 14122. Ir arī otrādi: Rīgas meitas, protams arī latvietes, iegūst ne vienu vien mīļu skatu. Puiša gods prasa zināmu pašuzslavu, kāpēc „Pāri jāju pār Daugavu, Tilts rībēja, pieši skan; Atskatos atpakaļ, Rīgas meitas pakaļ skrej“ (31798); laivenieks var dziedāt „Rīgā auga mastu koki, Zēģelīšu audējiņas“ (14278, 30778), ko viņš Rīgā meklē. Rīgas meitas ne arvien ir godam pieminētas (34448, 20873, 11947), bet parasti viņas ir ie-

Arkadijas dārzs

braucējiem izpalīdzīgas un rūpējas par labu uzņemšanu (31810, 31811); kad tam ir rokas nosalušas vai nogurušas, viņas tam veŗ Rīgas vārtus, dara siltu istabiņu. Nav brīnums par saprašanos jauno starpā un atvadīšanos, kad gredzentiņš ir jaunekļa pirkstā: „Ceļa vīrs, ceļa vīrs, Atdod manu gredzentiņu; Paga, paga, Rīgas meita, Lai aizjūdzu kumeliņu“ (6421). Jauneklis var lepoties: „Trīsreiz Rīgu aptecēju, Smilgām šūti zābaciņi; Gribēj mani Rīgas meita Par kundziņu paturēt“ (26387[4]). Līdzīgi — „Rīgas meitas kājas āva, Grib ar mani līdzi iet; Kur tu iesi, Rīgas meita, Tu nemāki siena pļaut“ (31812).

Sal. arī „Skaisti dzied ceļa vīri, Kumeliņus sajūguši; Rīgas meitas uzdzirdušas Cik ko līdzi neatnāca“ (I 598[3]). Pieminētas arī precības vai derības ar rīdziniecēm: „Rīgā mana līgaviņa Dārgu naudu saderēta“ (13651), sal. „Zirgs uz zirga, lūks uz lūka, Vis uz Reigu nūļeigova; Atvadam Reigas meitu Ar vis zaltu sudobreņ“ (18709); sal. arī 15962. Radniecība ar Rīgu tāpēc arī šad tad tautas dziesmās pieminēta: „Tās māsiņas bāleliņi Rīgā stīgu kalējiņi“ (20489, 20585, sal. 21554), „Rīgā man div' bāliņi Baltu pērļu kalējiņi“ (5938); jaunavai nevar tuvoties: „Ko puisīti skatījies, Tu jau mani nedabūsi; Es meitiņa Rīgā augu, Cēsīs gāju baznīcā“ (10053). Tāpat: „Lepna bija tā meitiņa, Nedrīkstēju bildināt; Tai meitiņai bāleliņš Rīgā zelta kalējiņš“ (11263). Tautu meita arī citādi Rīgā ceļu negriež: „Kundziņš liels, kundziņš mazs, Bāliņš ņēma cepurīti, Lai nāk visi Rīgas kungi, Es neņēmu vainadziņu“ (5960); sal.: „Tā slavēja mūs māsiņu Kā to lielo Rīgas pili; Apkārt jāja precinieki Kā ap Rīgu kaŗa vīri“ (14308). Lepns gan ir arī tautu dēls: „Es bij puika, kam bij vara, Es varēju lielīties; Rīgā pirku kumeliņu, Tērbatā līgaviņu“ (13182). Uz Rīgu aiziet māsiņas: „Balts gailītis Rīgā dzied Balta staba galiņā; Tur aizgāja mūs māsiņa Baltam naudas kalējam“ (18188). Rīgā paliekot tiek vaļā no dzimtbūšanas un pats var nodibināt savu dzīvi. Rīgas latviešus var tikai apbrīnot: „Vai tas manis bāleliņis Ar tik gludu valodiņu? Rīgā dzimis, Rīgā audzis, Rīgas svārki mugurā“ (3670).

Minētās dziesmas vēl reiz liecina, ka dzīvais kontakts ar latviešu Rīgu nav izzudis bijis, un var noskaidrot, kāpēc Rīga nav par svešu pilsētu uzskatīta. Gan laucinieks tur iebraucis nevar ar pazīstamiem lepoties, jo „Rīgu lielu daudzenāja, Daudzi kungi kundzenāja; Es izjāju Rīgas pili, Neviens mani nepazina“ (31815, sal. 31746[9]); arī naudu viss šeit maksā: „Krogus galdi, Rīgas pils Bez naudiņas nemieloja; Savi īsti bāleliņi, Tie mieloja bez naudiņas“ (19332, sal. 31813, 31814). Tomēr ievēro viņu šeit naudas māte „ar sudrabu apbērdama“ (31844), un par šo naudu var pirkt visu vajadzīgo. No šiem pirkumiem visvairāk pieminētas drēbes. Gan uz laukiem netrūkst vērpēju un audēju, un atrodam daudzas tautas dziesmas ar lauku drēbju slavēšanu, kā: „Kam svārciņi Rīgā pirkti, Tam klibo kumeliņš; Man bij treju mātes austi, Man tecēja dancodams“ (29778), vai: „Nākat piecas rīdzinieces Pretim vienai kabilniecei Pie vērpšanas, pie aušanas, Pie villaines rakstīšanas“ (6874[2]), tomēr Rīgas vēveŗiem tāpat dod aušanai savu dziju (7106, 7034, 7036—38), smalku vērpumiņu (7032 — 38, 7106, 7240, 7248[2], 7753, 9349[3]), lai tie auž ar 100 nītīm (7106), grāmatiņā (rakstos) vērdamies (7074[1]), lai bāliņam ir smalki krekli u. t. l. Arī Rīgā pirkta drēbe; tā lutina ar smalku kreklu miežu arājiņu (7352), vēveŗi auž puķu paladziņu (7481); Rīgā pērk nēzdodziņu (1820), autu „zeltītām maliņām“ (24460), „dārgu vadmaliņu“ (11839, 9349[4]), svārkus, parasti brūnus (29778), kamzoļus (31902), vesti (20497), virsas drēbi (20497), oderi (20640), skoteli (20661), arī „slēžu mici“ (5820), mici „sidraba knipelēm“ (24461[1]), „zeltītām bantītēm“ (24462), „sidrabiņa spicītēm“

Ģimenes dārziņš

Archaioloģiski izrakumi senās Rīdzenes upes vietā.

Ostas ielas turpinājums, netālu no Mīlgrāvja

(24463) vai „šņorītēm“ (24463[1]), arī zīda kleitu (5700[2]) vai „mēļu villainīti“ (3550, 8507[1]). Pieminēti arī Rīgas dzīpari (4624), dzīparu josta (15054) u. t. t. Šai ziņā rīdzinieces apskauž: „Kas kait Rīgas meitiņām raibu cimdu neadīt; Jūŗa vērpa dzīparīņus, Daugaviņa šķeterēja“ (30823). Rīgā pērk arī kurpes „augstajiem papēžiem“ (11291, sal. zābaciņus 18776), caunu cepuri (11287, sal. 13896), spalvas cepuri (13896), roņa tabakas maku (34283, sal. 35420) u. t. l., bet sevišķi rotas lietas. Vainadziņu dažādība tautas dziesmās ir ievērojama: „Kas kaiš man nevalkāt Baltu pērļu (var. zelta lapu, baltu zīļu, vizulīšu) vainadziņu; Rīgā man div' bāliņi Baltu pērļu (var. zelta lapu, vizulīšu) kalējiņi (arī „baltu zīļu lējējiņi“)“ (5938). Tāpat arī Rīgā pērk „baltu pērļu“, arī „smalku zīļu“, „madarotu“, „vizulīšu vainadziņu“ (6078); „Rīgā pirku, naudu devu, Ko par naudu nedabūs“ (5779). Tos kaļ bāleliņi vai Rīgas kalējiņi, pie kuŗiem kalēja amatu Rīgā var mācīties tie, kas to neprot (2093[2]). Daudzināta ir viņu māksla sev. pūra kaldināšanā. „Bajāriņa meitiņai Rīgā pūru kaldināja, Sērdienei, nabadzei, Ar viciņu savicoja' (V 4874); Rīga dimd (16624, 16626), kad bāleliņi kaļ dzelzi, sudraba izrotājumus un liedina zelta vāku; pūru kaļ „deviņiem žuburiem“ (4628, 6163[4]), arī „deviņām atslēgām“ (7816); izkaļ arī gultu (24849, 24869, 24875), šūpuli, arī atslēgu, kas dziesmu pūram pazudusi (910). Vainagiem „divus stūŗus zelta lika, Trešo tīra sudrabiņa“ (6164, sal. 4574, 4576, 4526, 6163). „Piecu brāļu māsa biju, Rīgā kroni kaldināja. Tā bij galva, kas panesa Piecu brāļu sudrabiņu“ (6042). Rīgā pērk arī lielo sudraba saktu (33605), gredzenus (2429, 10082[11]), Vainaga vizulīšus (6175, 9812), metalla jostas (1505). „Rīgas sudrabiņš“ (25698) ir iecienīts; „Zirgs lokā, zirgs lokā, Viss uz Rīgu aiztecēja; Tie atveda mūs' meitai Visu Rīgas sudrabiņu“ (5740).

Rīgas kalējiņam, liekas, būs bijusi laba iztikšana un daudz pircēju: „Ik dieniņas tautās jāja Kā pie Rīgas kalējiņa“ 14179[1]; tautietis savai izredzētai mantu grib Rīgā pirkt: „Prātam ņēmu līgaviņu, Ir bagāta, nav bagāta; Būs prātam līgaviņa, Rīgā pirkšu bagātību“ (11395). Sal. „Caur ūdeni, caur akmeni Vilku Rīgas sudrabiņu; Caur krūmiem nolūkoja Sev diženu līgaviņu“ (11571).

Viena lieta tikai Rīgā nav pērkama: „Bagātību Rīgā pirku, Smukumiņu nevarēju“ (11201).

Kalējam ir arī citi darbi: zirgus kalt (29847[4]), slieces (15952), dzelzu ķēdes kalt (9811), u. t. l.

Dreimaņi darinājuši ratiņus (7019, 6969), arī gultas.

Pieminēta arī kumeliņu pirkšana Rīgā (15909, 15953 u. c.) un Rīgas zirgu zagļi (32965).

Tautas dziesmas nav tikai vēstures lasāmā grāmata, jo ne jau nu tas ir viņu tiešais uzdevums; šīs četrrindas ar lielu precīzitāti tomēr atzīmē atsevišķus faktus un iespaidus, kuŗu kopojums dod mums ainu virkni, kas pienācīgi papildina citus dokumentus. Būs grūti atrast īsāku un skaidrāku Rīgas raksturojumu par to, kāds ir dziesmā „Sen to Rīgu daudzināja, Nu to Rīgu ieraudzīju: Visapkārt smilšu kalni, Pati Rīga ūdenī"; pietiek atgādāties pilsētas situāciju ar nerēgulētām upītēm Rīgas tagadējā teritorijā, Daugavas un kanāla ieslēgto Rīgu, kā arī smilšu kalnus ar norakto un nolīdzināto Kubes kalnu („Esplanāde"), kā arī citiem smilšu kalniem, ko atmin vēl vecākā paaudze Rīgas nomalēs. Sal. arī 31829. Nedaudzie vārti ir vienīgā ieeja Rīgā: „Apkārt griezu kumeliņu Apardams, ecēdams. Apkārt jāju Rīgas pili, Rīgai vārtu meklēdams" (31729), bet laiviniekam ir jāzina, kur laivu piesiet: „Palīdz Dievs, palīdz Laime Tam jaunam stūrmaņam Še palaisti, tur piesiet Rīgas salas galiņā" (30823). Tālu šai „Rīgas salā" mirdz augsti torņi, sevišķi labi redzami no „Rīgas pils" — iekšpilsētas pāri retākajām ārpilsētas mājām: „Kas mirdzēja, kas spīdēja Rīgas torņa galiņā: Krieviņš torņa galiņā zeltītiem svārciņiem" (31773); baznīcu torņi ir ar gaiļiem — „Skaisti dzied Rīgas gaiļi Augsta torņa galiņā" (30615, sal. 30682), dziesmu liek skandināt torņa galiņā arī lakstīgalai, ko aicina līdzi uz Kurzemi vai Vidzemi (30616, 30614). Tāpat arī tur ir pulksteņi: „Zvana Rīgas pulksteņiem Par jaunām dvēselēm" (30897 var.). „Ai Dieviņ, gauži skan Visi Rīgas pulkstenīši; Jūŗā slīka simts laiviņu, Divi simti īrējiņu" (30691). Tad pati Rīga ar viņas lielajām mājām: „Gana liela Rīgas pils, Salmu jumta neredzēja: Ķieģeļiemi, dakstiņiemi, Ozoliņa galdiņiem" (31761). „Krustu krustu, margu margu Rīgas pils samūrēta; Caur krustiem, Caur margiem Neredz saules uzlēcot" (31776, sal. 31775). „Stūrs pie stūra, mūrs pie mūra, Caunes aste galiņā" (31828). Atsevišķas reminiscences uzglabājušās par kaŗa gaitām: Bisenieki, strēlnieki, Mani īsti bāleliņi, Sašaudīja Rīgas pili Deviņos gabalos (31944). Šī Rendas dziesma var būt veca, no seniem kaŗa gājienu laikiem uz Rīgu un latviešu cīņām; sal. arī 32160: „Zila zaļa gaisma ausa, Iesarkana saule lēca: Vai tie mani bāleliņi Rīgas pili dedzināja?" Jaunākas ir dziesmas, kur par kaŗa celšanu vaino Rīgas kungus (32172, sal. 32148; arī par bāleliņiem Rīgas kaŗa pulciņā 32004[5]), kāpēc „Dod kaŗā bāleliņus, Mūs maizītes arājiņus". Varbūt mēŗa laiku atmiņas ir dziesmā: „Aizķīlēju Rīgas vārtus Ar ozola ķīlīšiem, Lai nenāca Rīgas nāve Kurzemēi ļaužu kaut" (27673 — Lestenē), bet kāds lubānietis lūdz: „Ai Dieviņ, ai Dieviņ, Kaut savā zemītē, Lai tie mani neapēstu Rīgas pils vagulīši" (27303).

Pārskats par Rīgu tautas dziesmās nebūtu pilnīgs, ja nepieminētu arī žanru un humoru tanīs. Ticējumos daļa ir par pirmo braucienu uz Rīgu. Maziem bērniem liek mēli pie apsaluša durvju kliņķa vai atslēgas piebāzt, lai Rīgu redzētu, bet kad tie pirmo reiz brauks Rīgā, tiem vajadzēs lielo Kristapu savdabīgi godināt. Ceļa vīri, uz Rīgu braucot, ap svēto ozolu ceļā (Nītaurē) veduši 3 reiz apkārt zirgu, kas vēl nav Rīgā bijis, saslējuši to uz pakaļkājām un sacījuši: „Veries kur Rīga, veries kur Rīga", tāpat arī braucēju, kas pirmo reiz uz Rīgu brauc, veduši 3 reiz apkārt un cēluši ozola žākā, tos pašus vārdus sacīdami (A. Lerchis-Puškaitis VII 342). Tādi, kam uz Rīgu nebijis jābrauc, dziedājuši: „Nabadziņi, nabadziņi, Kā mēs Rīgu redzēsim: Vienis otru pacelsim, Tad mēs Rīgu redzēsim" (31231). „Utis kož, galva niez, Bagātie aprunāja; Dievs dod tev, bagātais, Ar utīm Rīgā braukt" (8997). Pa daļai bērnu dziesmas, pa daļai tautas fantazijas darinājumi ir dažādie braucieni uz Rīgu ar visādiem pajūgiem — „Ar vilciņu Rīgā braucu Tēvam pirkti tabaciņu", jo vilks nokodis kumeliņu (2368 — 73); Rīgas kungi var brīnīties par zaķi kamanās (2299, 2300), par cūciņu, silītē iejūgtu (2418), par gailīti, ar ko uz Rīgu brauc, „Div' auziņas vezumā" (2457—64); uz Rīgu brauc pūce tiesāties (2506), kaķis ved peles pārdot (2267); balodis ved pārdot linus, lai pirktu zelta gredzentiņu (2429) u. t. l.

Rīga ir arī dažādos salīdzinājumos, gan parasti apdziedāšanās dziesmās: „Domāju, domāju, kur tādus redzēju? Rīgas torņa galiņā, Desu mulda mugurā" (var.: R. bodes galiņā, Zušu mulda rociņā; desu spainis rociņā, sēņu virkne pakaļā; R. torņa galiņā, Desu mulda mugurā, sēņu spainis rociņā — 20757, sal. 20755). „Kur es tādu plurētu Jānīti redzēju? Rīgā, Rīgā Pie malkas blāķa, Galviņa lejā, Kājiņas gaisā" (20473). Dzērājam rudzi ir Rīgas spīķērī (27045), „Izputējši, iznīkuši Dzērbeniešu tēva dēli; Div' noslīka, div' nomira, Divi Rīgā cietumā" (12752). Nav saudzēti arī paši rīdzinieki. „Ei kundziņi, Rīgas kungi, Jūsu resnus vēderiņus; To jums dara cepti cāļi, Aiz Daugavas kā-

postiņi". „Pieci brieži purvu brida, Otri pieci Daugaviņu; Kad zinātu Rīgas kungi, Tad sūtītu mediniekus" (30501). Rīgas preciniekiem arī jādzird paasi vārdi (13507 u. c.). Jaunie ļaudis viens otram sola šo to Rīgā pirkt: „Rīgā pirku pātadziņu, Liku pūra dibenā, Ka varēju tautas dēlu Ik rītiņa sutināt" (21794); „Mana maza līgaviņa Cisiņās pazudusi; Rīgā pirku grābeklīti Līgaviņas sameklēt" (21298). Sievas mātei Rīgas braukšana neko labu nesola: „Ar znotiņu Rīgā braucu, Avēngalva kulītē; Ja znotiņš nemielos, Grauzīš' savu avēngalvu" (26602[1]). Rīga tomēr ir iespaidīga, un „Rīgas pils" salīdzinājumos ir solida. „Ekur sēd meitu māte Kā lielā Rīgas pils; Apkārt stāv znoti, draugi, kā ap Rīgu kaŗa vīri" (23620; var. dēlu māte ar dēliem un vedekliņām); sal. 14308: „Tie slavēja mūs māsiņu Kā lielo Rīgas pili; Apkārt jāja precinieki Kā ap Rīgu kaŗa vīri". Pretēji, turpretim, „Pārdod mani bāleliņi Par to alus biķerīti; Es nebiju Rīgas pils, Par naudiņu līdzināma" (15541). No Rīgas nāk arī Mārtiņš ar 300 kalpiem, paretam arī Jānīti izvada uz Rīgu.

Rīgas ceļa grūtības nevar iebaidīt braucējus: „Ķēvīt, mana svilpastīte, Tu zin Rīgu, Tērbatiņu; Jaunas meitas nezināja Svētdien ceļu baznīcā" (20847); tā var dziedāt jauneklis, un, lai grūti ir bijuši laiki, vēl piemetināt: „Es bij puika, man bij vara; Es ar varu lielījos: Ar krūtiemi kalnus gāžu, Nastu nešu mugurā; Rīgu nešu saujiņā, Jelgaviņu padusē, Diezgan liela Liepājiņa, To aizspraužu aiz cepures" (13186, 10). Tā ir dziesma par vienu vienotu latviešu zemi un latvisko Rīgu tanī.

Prof. K. STRAUBERGS.

[1] Sk. A. Spekke, Alt-Riga im Lichte eines humanistischen Lobgedichtes v. J. 1592, Rīgā, 1927.

[2] J. Straubergs, Rīgas latviešu pirmās nacionālās cīņas 18. gs., A. Gulbis Rīgā, 1936.

[3] J. Straubergs, 174.—175. lpp.; ģenerālgubernātora 1753. g. 8. janvāŗa rezolūcija.

[4] Ibid. 175. lpp.

Nostiprinātās klejotāju kāpas Vecāķu jūrmalā

RĪGAS IEDZĪVOTĀJU SKAITA ATTĪSTĪBA 1547.—1935. G.

Rīgas iedzīvotāju skaita vēsturiskai statistikai[1] mums ir šādi tiešie avoti: vērtējumi, rātes un mācītāju ziņojumi, dvēseļu revīziju dati un tautas skaitīšanas materiāli. Šai avotu uzskaitījuma kārtībā izteikts nevien ziņu vecums, bet arī to drošība. Vecākās, bet arī problēmatiskākās ziņas ir vērtējumi, turpretim tautas skaitīšanas dati ar relātīvi lielu drošību dod ziņas tikai par samērā jaunākiem laikiem[2].

Pirmā daudzmaz pēc tagadnes prasībām izdarītā tautas skaitīšana Rīgā notika 1867. gada 3. martā[3]. Turpmākās skaitīšanas Rīgā notika 1881. gada 29. decembrī, kad izdarīja vispārēju tautas skaitīšanu Krievijas Baltijas provincēs[4], un 1897. gadā, kad notika pirmā vispārējā tautas skaitīšana Krievijā[5]. Rīgas pilsēta tautas skaitīšanu sarīkoja arī 1913. gadā. Jaunāko laiku tautas skaitīšanas dati par 1920., 1925., 1930., 1935. gadu visiem pazīstami un viegli pieejami; minam tos tikai salīdzināšanas dēļ.

Tautas skaitīšanās konstatētais iedzīvotāju skaits Rīgā.

Gads	Diena	Vīrieši	Sievietes	Kopā
1867.	3. martā	52.047	50.543	102.590[3]
1881.	29. decembrī . . .	85.825	83.504	169.329[4]
1897.	28. janvārī	143.304	138.926	282.230[5]
1913.	5. decembrī . . .	258.899	258.623	517.522[10]
1920.	14. jūnijā	.	.	185.137[6]
1925.	10. februārī . . .	150.439	187.266	337.699[7]
1930.	11. februārī . . .	168.410	209.507	377.917[8]
1935.	12. februārī . . .	170.584	214.479	385.063[8]

Visus šos skaitījumus raksturo modernais princips: ar vairāk vai mazāk labiem panākumiem cenšas uztvert visas personas, kas noteiktā (kritiskā) brīdī atrodas skaitīšanas vietā.

Salīdzinot augšējos datus par Rīgas iedzīvotāju skaitu, jāņem vērā arī territorija, uz kādu tie attiecas. Protams, ja analizējam tikai pilsētas iedzīvotāju skaita pieaugumu, šis jautājums nav tik svarīgs, kā citos gadījumos, kad iedzīvotāju skaitu domājam izlietot salīdzinājumiem ar citiem saimniecības jautājumiem. Rīgas territorija tieši 19. g. s. otrā pusē vairākkārt paplašināta (sīkāki dati B. v. Schrenck, Beiträge zur Statistik der Stadt Riga und ihrer Verwaltung, Riga 1909. 1.—9. lpp.). 1867. un 1881. g. dati attiecas uz vienu un to pašu territoriju. Turpretim 1897. g. dati attiecas uz lielāku territoriju, jo te ietilpināts arī t. s. patrimoniālais apgabals un Daugavgrīva. Skaitot tikai pilsētas territoriju, 1897. gadā Rīgā bija 255.879 iedzīvotāji (129.789 vīrieši, 126.090 sievietes), bet arī šī territorija bija lielāka nekā 1881. g. skaitīšanā ietilpinātā, proti, 1881. gada skaitīšanā, ņemot 1897. gada territoriju (ar 255.879 iedz.), aplešami 188.200 iedzīvotāji[9].

1913. g. skaitīšanas rezultātos arī ietilpst patrimoniālais apgabals ar 9546 iedzīvotājiem. To atskaitot, Rīgā bija 507.976 iedzīvotāji, bet pilsētā šaurākā nozīmē — 481.950.

Par Rīgas iedzīvotāju skaitu kaŗa laikā mums ir šādi dati. 1914. gadā iedzīvotāju skaitu vērtēja uz 530.500, bet 1917. gada rudenī tas bija samazinājies uz 212.797. Bēgļiem atgriežoties, iedzīvotāju skaits 1918. gada vasarā[10] atkal pieauga uz apm. 240.000. 1919. g. lielinieku sarīkotā tautas skaitīšanā reģistrēja 201.166 iedzīvotājus. Salīdzinot šo skaitli ar 1920. gada tautas skaitīšanas rezultātiem, redzam, ka 1919. gada liktenīgās dienas bijušas smagākais pārbaudījums jaunās Latvijas valsts galvas pilsētai.

Modernās tautas skaitīšanas principu neievēroja un tā prasību nevarēja izpildīt avots, kas mums dod ziņas par Rīgas iedzīvotāju skaitu iepriekšējā posmā — sākot ar 18. gs. beigām. Šis avots ir t. s. dvēseļu revīzijas, un to nolūks bija tīri fiskāls — gūt datus galvas naudas noteikšanai. Lai sasniegtu savu mērķi, šinīs revīzijās pirmkārt nereģistrēja faktiskos iedzīvotājus, bet gan juridiskos, t. i., kas attiecīgā vietā bija „piederīgi". Otrkārt nereģistrēja tās personas, kas gan attiecīgā vietā bija pierakstītas, bet kas no galvas naudas bija atsvabinātas. Vidzemē galvas naudu ieveda tikai 1783. gadā[11]. Lai sagatavotu galvas naudas ievešanu Vidzemē, uz šo provinci attiecināja arī Krievijas vispārējo IV dvēseļu revīziju 1782. gadā. Revīzijas fiskālais nolūks Vidzemē palika apslēpts, un tā izdevās teicami[12]. Sliktāk izdevās turpmākās dvēseļu revīzijas (piektā — 1795. gadā, sestā — 1811. gadā). Kamēr ceturtā revīzijā skaitīšanu izdarīja rāte, bet piektā policija, piedaloties pilsētas galvām un vecākiem, sesto revīziju izdarīja sevišķa ad hoc nodibināta komisija. Nākošā, septītā, revīzija notika ļoti ātri pēc sestās revīzijas 1815./16. gadā, jo Napoleona kaŗā Krievija zaudēja daudz iedzīvotāju un galvas nauda bija jāsadala uz atlikušajiem maksātājiem. VIII revīziju izdarīja 1833./34. gadā, IX — 1850./51. gadā, desmito — 1858./59. gadā. Skaitļus, ko šīs revīzijas sniedz par Rīgas iedzīvotājiem, papildina policijas un citu iestāžu ziņojumi un aplēsumi.

Pēc šiem datiem Rīgas iedzīvotāju skaits bija[13]:

Gads	Skaits	Gads	Skaits	Gads	Skaits
1782.	24.515[14]	1848.	58.650	1858.	72.136
1794.	27.813[15]	1849.	57.906	1859.	73.325
1804.	30.219[16]	1850.	61.543	1860.	73.609
1812.	36.654[17]	1851.	64.095	1861.	73.953
1816.	39.122[18]	1852.	65.777	1862.	72.931
1824.	39.908[15]	1853.	65.413	1863.	77.467[22]
1827.	47.949[19]	1854.	63.738	1864.	75.808
1836.	56.564[20]	1855.	60.463	1865.	83.494
1840.	59.960[21]	1856.	61.861	1866.	81.750[23]
1847.	60.426	1857.	61.878		

Starp šiem skaitļiem un tautas skaitīšanas datiem trūkst kontinuitātes. Tas arī pilnīgi saprotams, jo ziņu ievākšanas metodes krasi atšķīrās. Atšķirība sevišķi spilgti redzama, ja salīdzinām 1867. gada tautas skaitīšanas datus ar tā paša gada policijas iestāžu ziņojumu par Rīgas iedzīvotājiem[24]. Rīgā bija iedzīvotāji:

	Vīrieši	Sievietes	Kopā
Pēc policijas ziņām . . .	52.056	45.616	97.672
Pēc skaitīšanas datiem . .	52.047	50.543	102.590
Starpība . . .	—9	+4.927	+4.918

Ka vīriešu skaits pēc abiem avotiem saskan, bet diference ir tikai sieviešu skaitā, nav nekas vairāk kā nejaušība. To pierāda tas, ka visās Vidzemes guberņas pilsētās kopā pēc abiem avotiem vīriešu skaits arī labi saskan (pēc policijas ziņojumiem 73.962, pēc skaitīšanas datiem — 73.973), kamēr atsevišķās pilsētās tomēr konstatējamas prāvas diferences (piem., Cēsīs, pēc policijas ziņojuma, bija 1885 vīrieši, Valkā — 1348, bet pēc tautas skaitīšanas datiem Cēsīs bija 1563 vīrieši, Valkā — 1716).

Vispār augšējie skaitļi noder tikai iedzīvotāju skaita pieauguma tendences raksturošanai, un viņu drošība ir samērā maza. Salīdzinājumus traucē skaitļu ievākšanas dažādās metodes.

Rīgas iedzīvotāju skaita konstatēšanai priekš 1782. gada revīzijas mūsu rīcībā ir Rīgas rātes ziņojumi zviedru un krievu kara pārvaldes organiem.

Lielā Ziemeļu karā Rīgas aplenkuma laikā pilsētas rāte pēc kara iestāžu rīkojuma reģistrēja iedzīvotāju skaitu un pārtikas krājumus. Bija paredzēts, ka iedzīvotājiem pārtiku atstās diviem mēnešiem, bet pārējais jānodod karaspēkam. Varam sagaidīt, ka šā skaitījuma nolūka dēļ iedzīvotāju skaits sarakstos nebūs uzdots mazāks par faktisko, kas ļoti bieži gadās nodokļu un citiem nolūkiem sastādītos tamlīdzīgos sarakstos. Par pilnīgāko sarakstu uzskatāms 1710. gada 10. janvāra rātes ziņojums ģenerālgubernātoram Strombergam[25]. Saskaņā ar šā ziņojuma kopsavilkumu Rīgas četros iecirkņos bija:

Iedzīvotāji	Bēgļi	Pie iedzīvotājiem novietoti karavīri	Kopā
8.534	1.245	676	10.455

Šinī savilkumā neietilpst muižnieku namu iedzīvotāji, kā minēts ziņojumā. Kopējā iedzīvotāju skaita aplēšanai tos tā tad nāktos pieskaitīt klāt. Kā redzams no rātes 1728. gada 3. janv. ziņojuma gubernātoram Černiševam, Rīgā tad bija 43 muižniekiem piederoši nami[26].

Šo 43 namu iedzīvotāju skaitu varam pieņemt 350 personas. Pārbaudot pārējos skaitļus, duras acīs mazais karavīru skaits. Acīm redzot ziņojumā reģistrēti gan tie virsnieki un kareivji, kas bija novietoti pie iedzīvotājiem, bet nav reģistrēti kazarmās un sardznīcās novietotie karavīri. Rīgai kapitulējot 1710. gada 4. jūlijā, tur atradās 5382 karavīri[27]. Pieskaitot apaļos skaitļos 5500 karavīrus kopējam iedzīvotāju skaitam, ar abiem šiem korriģējumiem Rīgas iedzīvotāju skaits vērtējams līdz 11.355 personām vai atskaitot bēgļus — 10.110.

Saprotams, ka kara laikā karavīru skaits garnizonā ļoti ievērojami svārstījās, tā ka atsevišķos gadījumos varam aplēst pavisam citus rezultātus. Piemēram, 1709. gada novembrī, neskaitot citadeli un priekšpilsētas, Rīgā atradās 10.121 karavīrs un viņu piederīgie (tai skaitā 973 karavīru sievas un 494 bērni)[28]. Tas nozīmē, ka šinī laikā Rīgā atradās vairāk kā 16.000 personu.

1717. gada 9. septembrī gubernātors Goļīcins pieprasīja rātei, cik Rīgā iedzīvotāju un cik namnieku, cik sieviešu, vīriešu un cik bērnu un kalpotāju, kā arī namu skaitu. Rāte nolēma sarakstu sastādīt[29]. 1718. gada 6. oktōbrī tāds saraksts iesniegts prezidentam Isājevam[30].

Pēc šā saraksta Rīgā skaitījās: vīrieši 585, sievietes 660, zeļļi 350, „jumpravas“ 142, dēli 532, meitas 542, zēni 350, ļaudis un kalpi 660, sievas un kalpones 926; kopā 4747[31].

Tālāk ziņojumā minēts, ka priekšpilsētās atrodoties vāci un nevāci kopā 1021 persona. Pavisam kopā tā tad būtu 5768 personas.

Lai pareizi novērtētu šo ziņojumu, mums jāiepazīstas ar rātes sarakstu par Rīgas namiem, kas iesniegts gubernātoram Černiševam 1728. gada 3. janvārī[32].

Pēc šī saraksta četros iecirkņos Rīgā bija 38 garīdznieku nami, 43 muižnieku nami, 61 magistrātu locekļu nams, 451 namnieku nams, 77 iedzīvotāju nami, kopā — 670 nami ar 983 istabām, 1397 kambaŗiem un 92 tukšiem kambaŗiem. Šos namus pēc šā saraksta apdzīvoja 6143 iedzīvotāji.

Uz šā rātes ziņojuma pamata gubernātors Černiševs izdeva pavēli novietot pie pilsētas iedzīvotājiem kaŗaspēku. Šai 1728. gada pavēlei pievienots saraksts[33], no kuŗa redzams, cik telpu caurmērā bija katrai nama katēgorijai, un kuŗš tādējādi ir augšā sniegtās tabulas papildinājums:

Nami	Namu skaits	Istabas	Kambaŗi	Telpas kopā
Muižnieku	43	70	145	215
Maģistrāta locekļu . .	61	91	203	294
Namnieku	451	677	1 000	1 677
Ļaužu	77	85	60	145
Garīdznieku	38	62	78	140
Kopā . . .	670	985	1 486	2 471

Kareivjus parasti nenovietoja muižnieku, maģistrāta locekļu un garīdznieku namos. Tādēļ pamats domāt, ka 1718. gada sarakstā neietilpst iedzīvotāji par šiem 139 namìem ar 649 dzīvojamām telpām. Turpretim 1728. gadā nevarēja paredzēt, vai kaŗaspēku nenovietos arī muižnieku un maģistrāta locekļu namos. Jādomā, ka 1728. gadā minētais iedzīvotāju skaits (6143) tuvāks īstenībai nekā 1718. gadā minētais Rīgas iedzīvotāju skaits. Bez tam 1728. gada sarakstā pie iedzīvotāju skaita ir piezīme „cilvēki, kam šie nami pieder un kas tur dzīvo, kā arī visas personas, kas namos atrodas vai tur novietotas". 1728. gadā Rīgā pie iedzīvotājiem novietoja 2643 kareivjus. Varam pieņemt, ka kopējais iedzīvotāju skaits kopā ar garnizonu kaŗavīriem kazarmās pārsniedza 10.000.

Cenšoties nodibināt Rīgas iedzīvotāju skaitu par vēl agrākiem gadiem, nekā mums ziņas sniedz nupat iztirzātie dokumenti, izdevās atrast[34] kādu vērtējumu, kas, liekas, labi atbilst patiesiem apstākļiem. Šis dokuments ir projekts par Rīgas iedzīvotāju aplikšanu ar tiešiem un netiešiem nodokļiem. Dokuments nav datēts, bet, spriežot pēc zviedru ēru pārlēšanas kursa vecdāldeŗos, tas sastādīts laikā no 1664. līdz 1685. g.

Rīgas iedzīvotāju skaits šinī projektā novērtēts līdz 6000 personām bez kareivjiem. 1665. gadā Rīgas garnizonā bija 2551 kaŗavīrs[35], kopā tā tad 17. gs. beigās Rīgas iedzīvotāju skaits pēc šiem datiem pārsniedz 8550. Projektā arī minēts, ka Rīgā atrodas 800 nami. Šis skaitlis saskan ar kādu Rīgas rātes 1661. gada vērtējumu[36], pie kuŗa vēl atgriezīsimies. Tā kā namu skaits bieži vien noder par netiešu avotu iedzīvotāju skaita aplēšanai, minēsim vēl kādu agrāku liecību par Rīgas namu skaitu. 1626. g. Rīgas rāte raksta[37] Svantem Baneram, ka pilsēta cēlusi garnizonam 20 sardznìcas un 35 namus. Citur iekšpus mūŗiem novietot kaŗaspēku gandrīz neesot iespējams. Iekšpus mūŗiem atrodoties tikai 434 nami, neskaitot maģistrāta locekļu, garīdznieku un skolas namus, kas no šādām klaušām brīvi. Šinī namu skaitā esot tikai 223 prāvākas ēkas, bet arī tanīs esot tikai viena, lielākais divas vai trīs mazākas istabas. Pārējās telpas aizņemot noliktavas un pagrabi, jo preces pastāvīgo kaŗu dēļ ārpus pilsētas nevarot turēt. Liecības trūkums ir, ka nav minēti privilēģēto namu īpašnieku katēgoriju nami un nav minēti nami, kas atradās ārpus mūŗiem. Bez tam, ievērojot skaitījuma vai vērtējuma nolūku, varam pieņemt, ka arī neprivilēģēto namu skaits iekšpus mūŗiem varēja būt lielāks, nekā liecībā minēts. Daudz drošāks turpretim ir rātes jau pieminētais 1661. gada vērtējums. Šo vērtējumu izdarīja, lai konstatētu pārtikas vajadzību. Skaitot vienu lastu labības uz namu, rāte konstatē, ka pilsētas iedzīvotāju uzturam vajaga 800 lastu labības. Pārlešot šo skaitli pūros, iegūstam 38.400 pūru. Šis skaitlis ļoti tuvu pieiet nodokļu projektā minētam labības daudzumam, jo tur, skaitot 6 pūrus labības uz personu, kopējais patēriņš novērtēts 36.000 pūru (neskaitot garnizonu). Projekta dati arī labi saskan ar citām liecībām. Piem., projekts paredz aplikt ar nodokļiem 100 namniekus, kas valkā dimantus (katram pēc projekta būtu jāmaksā 12 vecdāldeŗi, turpretim muižniekiem, kas valkā dimantus, autors grib uzlikt tikai 4 vecdāldeŗus), 200 namniekus, kas valkā zelta un sudraba lietas (Zeug), 200 namniekus, kas valkā „raibas" drēbes (Zeuge). Kopā minēti 500 ar nodokli apliekami namnieki. Šim skailim varam nostādīt pretī Rīgas namnieka Garfelda 1648. gadā sastādīto sarakstu, kur vārdā nosaukti 399 Lielās ģildes locekļi[38]. Šis bija Rīgas iedzīvotāju turīgākais slānis un projektā neapšaubāmi ietilpa ar nodokli apliekamo skaitā. Nodokļu projekts vispār paveŗ interesantu skatu uz Rīgas 17. gs. saimniecisko dzīvi, bet tā iztirzāšana ietu pāri šā raksta robežām.

Par Rīgas iedzīvotāju skaitu 16. g. s. mums pagaidām trūkst jebkādu drošāku ziņu. Sebastiana Minstera 1550. gadā Bāzelē publicētā darbā Cosmographey (928. lpp.) pēc Jāņa Hazentētera liecības, kas datējama ar apm. 1547. g., Rīgā esot tikpat daudz iedzīvotāju kā Breisgavas Freiburgā (Freiburg im Breisgau). Diemžēl, šīs pilsētas iedzīvotāju skaits mums nav zināms, bet, ja apsveŗam, ka nedz Sebastians Minsters, nedz Hazentēters nesalīdzina Rīgu ar Bāzeli, kas viņiem bija labi pazīstama, jāpieņem, ka Rīga bija mazāka par Bāzeli, jo par Bāzeli, bez šaubām, bija mazāka arī Freiburga.

Tādēļ ir pamats spriest, ka Bāzeles iedzīvotāju skaits ir Rīgas iedzīvotāju skaita augstākā robeža. Bāzelē 1454. gadā bija 9000—10.000 iedzīvotāju — 16. g. s. varbūt vairāk. Varam vērtēt, ka Rīgas iedzīvotāju skaits 16. g. s. bija apm. 6000, t. i. tikpat cik 17. g. s. bez garnizona. Spriežot pēc prāvesta Nagela liecības, 1454. gadā Rīgā trešā daļa iedzīvotāju bijusi latvji un nevāci[39]. Protams, ka šis vērtējums par Rīgas iedzīvotāju skaitu 16. g. s. un nacionālo sastāvu 15. g. s. ir daudz nenoteiktāks un nedrošāks nekā vēlāko gadu simteņu dati, bet tas tomēr dod kaut tikai aptuvenu pieturas punktu turpmākiem pētījumiem.

Pēc tagadējā jēdziena pilsēta ar nepilniem 10.000 iedzīvotāju ir maza, bet šāda mēraukla neder seno pilsētu lieluma novērtēšanai. Lai spriestu par to, vai Rīga bija senatnē maza, vai liela pilsēta, jāpatur prātā, ka „mazs" un „liels" ir relātīvi jēdzieni, kādēļ atbilde meklējama vienīgi salīdzinājumā ar citām pilsētām tai pašā laikā. Piecpadsmitā gadu simtenī laikam vislielāka pilsēta bija Venecija ar 190.000 iedzīvotājiem. Turpretim Lībekas iedzīvotāju skaitu vērtē uz 22.000, Nirnbergas un Dancigas — 20.000. Rīgas lielumu 15. g. s. nezinām, bet 16. g. s., kā redzējām, tās iedzīvotāju skaitu vērtē uz 6.000. Pēc Forsela aplēsuma, 1571. gadā Stokholmā bijis 6000—7000 iedzīvotāju, tā tad apm. tikpat cik Rīgā, bet šo skaitli tagad atzīst par zemu aplēstu. Pēc Zundkvista aplēsuma, Gustava Ādolfa laikā Stokholmā bijuši 9000 iedzīvotāju. Šo skaitu atzīst par ticamu. Rīga tā tad 17. g. s. sākumā lieluma ziņā tuvojās Stokholmai. 17. g. s. beigās Stokholmā vērtē jau 42.000—43.000 iedzīvotājus, Kopenhagenā apm. tikpat daudz, kamēr Rīgas iedzīvotāju skaits laikam nesasniedza 10.000. Eiropas pilsētu augšanu vispār raksturo šādi dati: Ap 1600. g. 13 pilsētās iedzīvotāju skaitu var vērtēt pāri par 100.000, ap 1700. g. jau 17 pilsētās, ap 1800. g. — 21, 1850. g. jau 43, 1870. — 70, 1880. — 95, 1896. — 121, 1902. — 210, 1925. — 210. Rīga šo pilsētu skaitā ietilpst tikai ar 1870. g. Sava ģeopolītiskā stāvokļa dēļ Rīga nevarēja sekot tai straujai pilsētu augšanai, kas iezīmējās Vakareiropā jau 18. g. s. Rīgas augšana gan arī sākās šinī gadu simtenī, bet tā bija lēnāka. 18. g. s. leksikografi tomēr atzīst, ka Rīgā ir daudz iedzīvotāju. Piemēram, populārākais 18. g. s. leksikografs Antons Frīdrichs Bišings raksta par Rīgu: „Šī pilsēta nav sevišķi liela, bet tur daudz iedzīvotāju, tā stiprs cietoksnis un slavena un bagāta tirdzniecības pilsēta." (A. F. Büsching, Neue Erdbeschreibung, I, Hamburg, 1758. 681. lpp.). Angļu leksikografs Postleveits raksta: „Rīgas tirdzniecība ar Angliju, Holandi, Maskaviju un Baltijas pilsētām padara šo pilsētu visai ievērojamu un ar iedzīvotājiem bagātu. Pilsētā ir gandrīz tikpat veikalu cik namu." (Malachy Postlethwayt, The Universal Dictionary of Trade and Commerce etc. Vol. II, London 1774).

Vērojot Rīgas iedzīvotāju skaita attīstību pēdējos divi simts piecdesmit gados, redzam, ka šis skaits gandrīz piecdesmitkārtojies. Saprotams, tas varēja notikt tikai pilsētai plešoties plašumā. Bet tieši pret to kopš pilsētas dibināšanas visiem spēkiem cīnījās pilsētas rāte. Tomēr priekšpilsētas sāka veidoties jau viduslaikos. Vispirms tagadējās Brīvības ielas virzienā, tad Rigeholmas salā (Latgales priekšpilsētā) un citur sāka celt namus ārpus pilsētas mūriem. 1543. gadā rāte liek „kaitīgos" namus ārpus pilsētas noplēst, lai šo namu iemītnieki nenodarbotos ar „kaitīgo" uzpirkšanu un lai varētu pārveidot pilsētas nocietinājumus. 1551. gada kapitula un pilsētas līgums paredz, ka tagadējā Latgales priekšpilsētā esošais tīrums nav apbūvējams. Iebūvieši un kambarnieki tur nav ciešami, celtie nami noplēšami un atstājami tikai četri vai pieci nami, kas tur atrodas jau no seniem laikiem[40]. Pirmā priekšpilsēta, ko faktiski atzina, bija ap veco Ģertrūdes baznīcu. 1592. gadā uz šo priekšpilsētu izbruģēja ceļu pāri purvam. Labu nojēgumu par Rīgas apbūvi 1612. gadā ārpus nocietinājumiem dod N. Mollīna Rīgas ainava, kas reproducēta kā pielikums A. Spekkes rakstam: „1612. g. Rīgas skata holandiešu prototips"[41]. Latgales priekšpilsēta radās tikai zviedru laikos. Rīgas rāte prata iekšpilsētas namnieku tiesības nosargāt, un tikai 18. g. s. beigās krievu valdība pielīdzināja ārpilsētniekus tiesību ziņā pārējiem namniekiem. Protams, daudzie karī arī kavēja priekšpilsētu uzplaukumu, jo namus dedzināja gan ienaidnieka, gan pašu karaspēks. Tikai ilgstošais miers, priekšpilsētu namnieku tiešību ierobežojumu atcelšana un Rīgas vaļņu nojaukšana (1857.) veicināja Rīgas uzplaukumu. Bet nedzirdēti straujā tempā turpinājās iedzīvotāju skaita palielināšanās, kad Rīga no tirdzniecības pilsētas kļuva par rūpniecības pilsētu. Pagājušā gs. otrās puses straujā Rīgas iedzīvotāju skaita palielināšanās ir visai komplicētu saimniecisku pārmaiņu redzama izpausme. Zemnieku māju iepirkumi akumulēja kapitālu, kas kopā ar Krievijas muitas politikas pievilkto ārzemju kapitālu novietojās rūpniecībā. Paātrinātais un palielinātais naudas apgrozījums deva iespēju fabriku masu produkcijas ražojumiem izspiest mājamatniecības darinājumus. Tirgu vēl paplašināja satiksmes uz-

labojumi — Krievijas dzelzceļu tīkla izbūve, ostu un ūdensceļu izkopšana. 1866. g. 4. jūnija patents deklarēja t. s. rūpniecības brīvību un ievadīja šīs struktūrālās pārmaiņas saimniecībā. Iedzīvotāju skaita palielināšanās bija šo pārmaiņu tiešās sekas.

Kļūstot par Latvijas galvas pilsētu, Rīga drīz vien atspirga no kaŗa sistām brūcēm un iedzīvotāju skaita ziņā strauji sāka atkal tuvoties priekškaŗa galotnei. Tikai šī attīstība vairs neharmonēja ar visas valsts iedzīvotāju skaitu un nesaskanēja ar valsts interesēm. Šinī atziņā bija vienisprātis visi reāli domājošie politiskās un saimnieciskās dzīves vadītāji, kuŗus neietekmēja šauru grupu, bet visas tautas intereses. Bet novērst draudīgo ļaunumu neviens nespēja. Tagad valstij ir vadītājs, kas nevien saprot valsts intereses, bet prot arī izraudzīt visefektīgākos līdzekļus šo interešu reālizēšanai. Ja paskatāmies uz Rīgas iedzīvotāju attīstības līkni, tad redzam, ka 1935. gada tautas skaitīšana jau iezīmē tādu lūzumu, kas nozīmē, ka turpmāk Rīgas iedzīvotāju skaits nostabilizēsies līmenī, kas atbilst valsts saimnieciskās dzīves vajadzībām un vispārējām interesēm.

EDGARS DUNSDORFS.

[1] Sal. autora rakstu žurnālā Senatne un Māksla 1936. III.

[2] Arī citas zemes un pilsētas šinī ziņā nav daudz labākā stāvoklī.

[3] Die Resultate der am 3. März 1867 in der Stadt Riga ausgeführten Volkszählungen.

[4] Ergebnisse der baltischen Volkszählung vom 29. Dezember 1881. I. Riga 1883.

[5] Первая всеобщая перепись населенія Россійской имперіи. XXI.

[6] 1920. g. skaitīšana izdarīta vasarā, turpmākās ziemā, kad pilsētās vairāk iedzīvotāju. Agrākos Valsts statistiskās pārvaldes izdevumos par Rīgas iedzīvotāju skaitu minēti divēji skaitļi. Statistiskās gada grāmatās līdz 1936. gadam, ieskaitot, bija uzdoti 188.662 iedzīvotāji, turpretim pārskatos par tautas skaitīšanas rezultātiem vienmēr minēti 185.137 iedzīvotāji. Tagad arī Statistiskā gada grāmatā uzdots pēdējais skaitlis.

[7] M. Skujenieks, Otrā tautas skaitīšana Latvijā.

[8] Latvijas statistikas gada grāmata 1930. gadam, ibid. 1934. gadam un attiecīgās Valsts statistiskās pārvaldes publikācijas par tautas skaitīšanas rezultātiem.

[9] B. v. Schrenck, Rigas natürliche Bevölkerungsbewegung in der Jahren 1881—1911, Riga 1913, 10. un sek. lpp.

[10] Par 1913. g. iedzīvotāju skaitu sk. Е. Штида, Перепись населенія въ г. Ригѣ и Рижскомъ патримоніальномъ округѣ отъ 5 декабря 1913 г. I, Рига 1914., par 1914. un 1917. g. sk. autora rakstu „Rīgas saimniecības vēsture", Latv. konversācijas vārdnīcā (1938.), par 1918. g. iedzīvotāju skaitu sk. B. v. Gernet, Die Entwicklung des Rigaer Handels und Verkehrs, Jena 1919, 135. lpp. Par 1919. g. sk. Dr. R. Adelheima datus Wochenschrift für Stadt und Land 1920. Nr. 2.

[11] 1783. g. 8. maija ukazs un 1783. g. 29. maija Vidzemes ģenerālgubernātora patents Nr. 2216.

[12] Burchard v. Schrenck, Zur Geschichte der Arealvermessung und der Bevölkerungsstatistik Livlands. Baltische Monatsschrift XXXVII, Reval 1890. 182. u. sek. lpp.

[13] Sal. M. Skujenieks, Latvija — zeme un iedzīvotāji, 90. lpp. un B. v. Schrenck op. cit. 198. un sek. lpp. Pēc Minkvica (15. piez.) 1760. gadā Rīgā bija 14.028 iedzīvotāji, bet 1767. gadā 20.003. Sk. Statistisches Jahrbuch der Stadt Riga I. 1891. 73. lpp.

[14] Eckhardt, Topographische Uebersicht der rigischen Statthalterschaft Riga 1792.

[15] Минквицъ, Военное-статистическое обозрѣніе Лифляндской губерніи. СПБ 1853 г.

[16] Livländischer Kalender auf das Jahr 1805. Riga.

[17] O. v. Huhn, Topographisch-statistische Beiträge des Gouv. Livland im Allgemeinen, Riga 1823 (manuskripts).

[18] VII revīzijas rezultāti.

[19] Provinz-Blatt für Cur-, Liv- und Esthland 1828.

[20] Статистическій Ежегодникъ города Риги, 1891.

[21] Статистическія таблицы о состояніи городовъ Россійской имперіи, СПБ 1853 г.

[22] Fr. v. Jung-Stilling, Material zu einer allgemeinen Statistik Livlands und Oesels. 3. Jahrgang, Riga 1866.

[23] R. Eckhart, Material zu einer allgemeinen Statistik Livlands und Oesels, Riga 1870.

[24] Turpat, IV lpp.

[25] Aktenstücke und Urkunden zur Geschichte der Stadt Riga (ed. Buchholtz und Bulmerincq), Riga 1906. III, 357. lpp.

[26] Turpat, II sēj. 175. lpp.

[27] A. v. Richter, Geschichte der . . . Ostseeprovinzen, II Riga 1858, 315. lpp.

[28] F. Arfwidsson, Försvaret av Östersjöprovinserna 1708—1710, Gefle 1936, 393. lpp: „Quartier-Rolle".

[29] Aktenstücke, op. cit. I sēj. 274. un 293. lpp.

[30] ibid. 311. un sek. lpp.

[31] Sarakstā nepareizi saskaitīts 4870.

[32] Aktenstücke II, 151. lpp.

[33] ibid. 175. lpp.

[34] Zviedrijas valsts archīvs, Livonica Avd. 14 Handlingar rör. lic. och. tullar. Šis dokuments iespiests pie autora raksta, Senatne un Māksla, 1936. III 60.—62. lpp., un tas sniedz interesantus datus par Rīgas namu vērtību, namu, veikalu un noliktavu ienesīgumu, dzirnavu un amatnieku apgrozījumiem, namniekiem piederošiem mājlopiem, tirdzniecības apgrozījumiem u. c. Dokumenta ziņas vēl nav kritiski novērtētas.

[35] Zviedrijas valsts archīvs, Livonica 1935. II vol. 219.

[36] Rīgas pilsētas vēst. archīvs. Ā. r. arch. III. 10,5.

[37] R. Liljedahl, Svensk förvaltning i Livland 1617—1634. Uppsala 1933, 114. un sek. lpp.

[38] Zviedrijas valsts archīvā, kamerālā nodaļā vol. 164. un Rīgas pils. bibliotēkā Broces krājumā.

[39] L. Arbusow, Studien zur Geschichte der lettischen Bevölkerung Rigas im Mittelalter und 16. Jahrhundert, Latvijas augstskolas raksti I, Rīgā 1921., 87. un sek. lpp. Arbuzova vērtējums, ka Rīgā 16. g. s. būtu bijuši 10.000—15.000 iedzīvotāju, noraidāms.

[40] W. v. Gutzeit, Mitteilungen X, Riga 1865.

[41] A. Spekke, 1612. g. Rīgas skata holandiešu prōtotips, Latvijas universitātes raksti, filoloģijas un filozofijas fakultātes serija III, 1. Rīga, 1935.

LIEPĀJA

I. VISPĀRĒJS APSKATS

Liepāja atrodas uz 20°39′ gaŗuma un 56°30′ platuma gradiem, 230 km attālumā no galvaspilsētas Rīgas.

Pilsēta robežo ziemeļos ar Medzes, austrumos — Grobiņas un dienvidos — Pērkones pagastu. Rietumos pilsētas robežas viscaur pieskaŗas Baltijas jūŗai.

Ieņemdama samērā šauru (1,5—2,5 km) zemes joslu, ko kontinenta pusē norobežo lēzena, Liepājas un Tosmares ezeru apsmelta ieplaka, Liepāja varējusi augt tikai šīs joslas gaŗumā, t. i. uz ziemeļiem un dienvidiem. Tāpēc pilsētas samēri nevienādi: no rietumiem uz austrumiem 1,4—2,2 km, bet no dienvidiem uz ziemeļiem ap 8 km (Kaŗa ostu ieskaitot). Galvenās ielas un transita kustība virzās pilsētas gaŗumā — no ziemeļiem uz dienvidiem, bet šķērsielas kalpo tikai iekšpilsētas satiksmei.

No sauszemes Liepāju iekļūst pa trim dabiskiem ģeografiskiem vārtiem. Galvenie vārti ir zemes sažmauga starp Liepājas un Tosmares ezeriem, pret pilsētas ziemeļaustrumu daļu. Šais vārtos savirzās visi 5 dzelzceļi, kas ienāk Liepājā: no Rīgas c. Saldu, no Rīgas c. Mažeikiem, no Kuldīgas, Aizputes un Rucavas; tāpat arī zemes ceļi. Otriem vārtiem, kas atrodas pilsētas ziemeļos starp Tosmares ezeru un jūŗu, nozīme tikai vietējā satiksmē (starp Liepāju un ziemeļu jūrmalu). Svarīgāka nozīme dienvidu vārtiem — starp Liepājas ezeru un jūŗu. Pa tiem iet sauszemes ceļš no Liepājas gar jūrmalu uz Pērkoni, Bernātiem, Nīcu, Rucavu, Palangu un Klaipēdu. Minētajiem 3 vārtiem un virzieniem no sauszemes puses piemērots arī Liepājas galveno ielu virziens. Tā Liepājas dienvidu daļā, Vecpilsētā, galvenās ielas stiepjas no dienvidiem uz ziemeļiem, bet ziemeļu daļā, Jaunpilsētā, tās novirzās uz ziemeļiem, uz Liepājas un Tosmares ezeru starpas vārtiem.

Liepājas morfoloģijā atšķiŗamas 3 ģeografiski norobežotas daļas: Vecliepāja, Jaunliepāja un Kaŗa osta. Vecliepāja ir dienvidos no Liepājas ezera notekas resp. vecās ostas, Jaunliepāja atrodas Liepājas ezera notekas resp. vecās ostas ziemeļos. Savrup no Jaunliepājas, aiz neapbūvēta smilšu klajuma, ir Kaŗa osta.

Vecliepājas centrālai daļai ir lielpilsētas izskats: tīras, labi bruģētas ielas (kaltiem zviedru akmeņiem), ar glītiem 1—4 stāvu mūŗa namiem un samērā rosīgu kustību. Šādas ielas ir Vecliepājā nevien šīs pilsētas daļas šaurākā centrā (Lielā iela, Rožu laukuma apkaime un Graudu iela), bet arī tā saucamā apstādījumu rajonā, kur ir vairākas labi koptas ielas (Ūlicha, Peldu, Dzintara, Liepu u. c.) ar glītiem mūŗa namiem. Sānielas Vecliepājā ir šauras, blīvi apbūvētas; šeit viss liecina, ka šī pilsētas daļa celta pagājušos gadsimteņos. — Jūŗas pusē Vecliepājas kodolam piekļaujas vasarnīcu rajons, kupliem lapu kokiem apstādītām ielām. Galvenais satiksmes ceļš šeit ir Kūrmājas prospekts, kas ved uz jūrmalas apstādījumiem — plašu un skaistu parku, ar labi koptiem ceļiem. Vecliepājas ziemeļu nomali gar veco ostas malu ieņem noliktavas, kuŗu augstie un stāvie jumti pauž kaut ko viduseiropeisku.

Citāds raksturs ir Jaunliepājai, kas atrodas Liepājas ezera notekas resp. vecās ostas zieme-

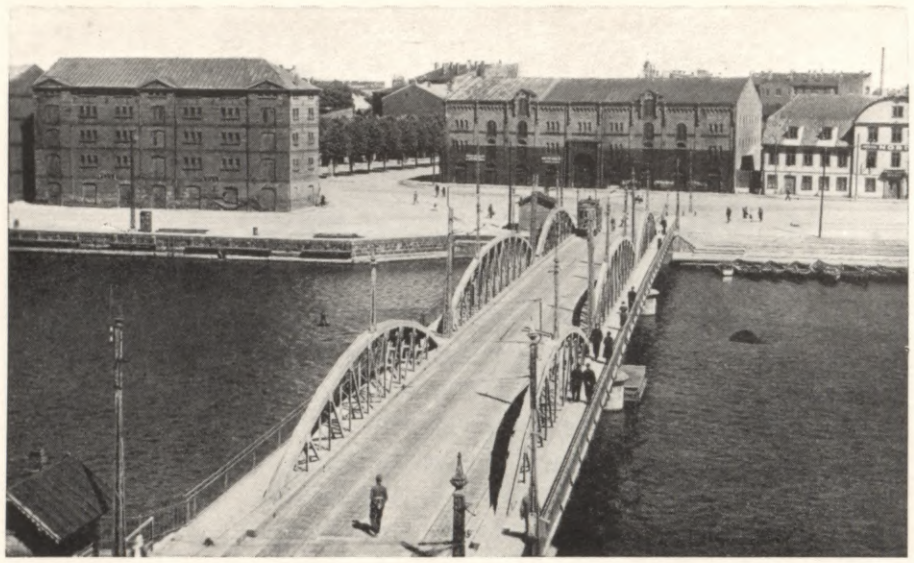

ļos. Jaunliepāju ar Vecliepāju savieno 2 tilti, kas celti iespējami tālāk no jūŗas, lai netraucētu kuģu kustību ostā. Tāpēc arī ielas Jaunliepājā vilktas radiāli no galvenā tilta gala. Jaunliepājā ostas malā paceļas augstas elevātoru un noliktavu ēkas; tur atrodas arī dažas fabrikas, piem. bekona fabrika un pienotava. Tām pretī, ostas malā, Liepājas-Aizputes dzelzceļa stacija. Jaunliepājai vairāk provinciāls raksturs.

II. VĒSTURISKAS ZIŅAS

Skaistā Baltijas jūŗa, kuŗai pieglaudusies Liepāja, tīrais un veselīgais gaiss, saulainā plūdmale un neaizsalstošā osta ir tās dabas veltes, kas sekmējušas Liepājas nodibināšanos, attīstīšanos un izveidošanos.

Senā pagātnē Liepājas ezers saukts par Līvas ezeru, un upīte, kas to savieno ar jūŗu, par Līvu, kas lībju valodā nozīmē smiltis (līv). Šis apzīmējums ļoti labi raksturo smilšaino zemes ļoslu starp ezeru un jūŗu, uz kuŗas atrodas Liepāja.

XIII. gadsimtenī (1253. g.) dalot Kursu starp Kursas bīskapu un Livonijas ordeni, pēdējais starp citu dabū arī Līvu (Lyva), nelielu zvejnieku ciemu pie ezera un Līvas upes, pie kam ordenis un bīskaps vienojas par ezera un upes kopīpašumu: neviens bez viņu kopīgas atļaujas nedrīkst ierīkot tur tačus. Tā jaunie zemes kungi fiskālos nolūkos ierobežoja seno iedzīvotāju tiesības un savās tirdzniecības un militārās interesēs vienojās, ka ceļu pa Līvas ezeru un upi līdz jūŗai lietos kopīgi un brīvi bīskaps un ordenis.

XIII. gadsimtenī celtās un savstarpējās cīņās nopostītās pils vietā ordenis uzcēla Līvā mūŗa pili, pie kuŗas nodibinājās pilsētiņa, ko apjoza mūris ar torņiem. 1418. g. Līvu nodedzināja sirotāji leiši, tikai pils palika neaizkarta. 1422. gadā pili apsēda poļu karaļa Jagaiļa kaŗapulki, bet nespēja to ieņemt. — Līvas ostas nozīme ap šo laiku sāka mazināties, jo osta pamazām piesērēja, un jau XVI. gs. kuģi bija jāizkrauj atklātā reidā. No 1560.—1609. g. Līva nokļuva Prūsijas pārvaldībā: lai iegūtu līdzekļus cīņai ar krievu cara Jāņa Briesmīgā kaŗapulkiem, kas XVI. gs. vidū iebruka Livonijā, ordeņa mestrs Gothards Ketlers ieķīlāja Grobiņas fogteju, kuŗā ietilpa arī Līva, Prūsijas hercogam Albrechtam par 50.000 gulžiem. 1570. un 1571. g. hercogs izdeva likumu, kas aizliedza vāciem bez sevišķas atļaujas apmesties Līvā, lai tur varētu nometināt jo vairāk kuršu zvejnieku, kas maksāja kunga tiesu. Hercogs Georgs Frīdrichs ar 1579. g. izdotu instrukciju ierobežoja arī iebraucēju tirgotāju tirdzniecības tiesības.

Kāds 1581. g. vēsturisks avots liecina, ka starp kuģu būvētājiem Līvā bijuši arī latvieši (kurši). Kuršu kuģiem bijušas uzliktas klau-

Liepājas un apkārtnes 1637. g. situācijas plāns

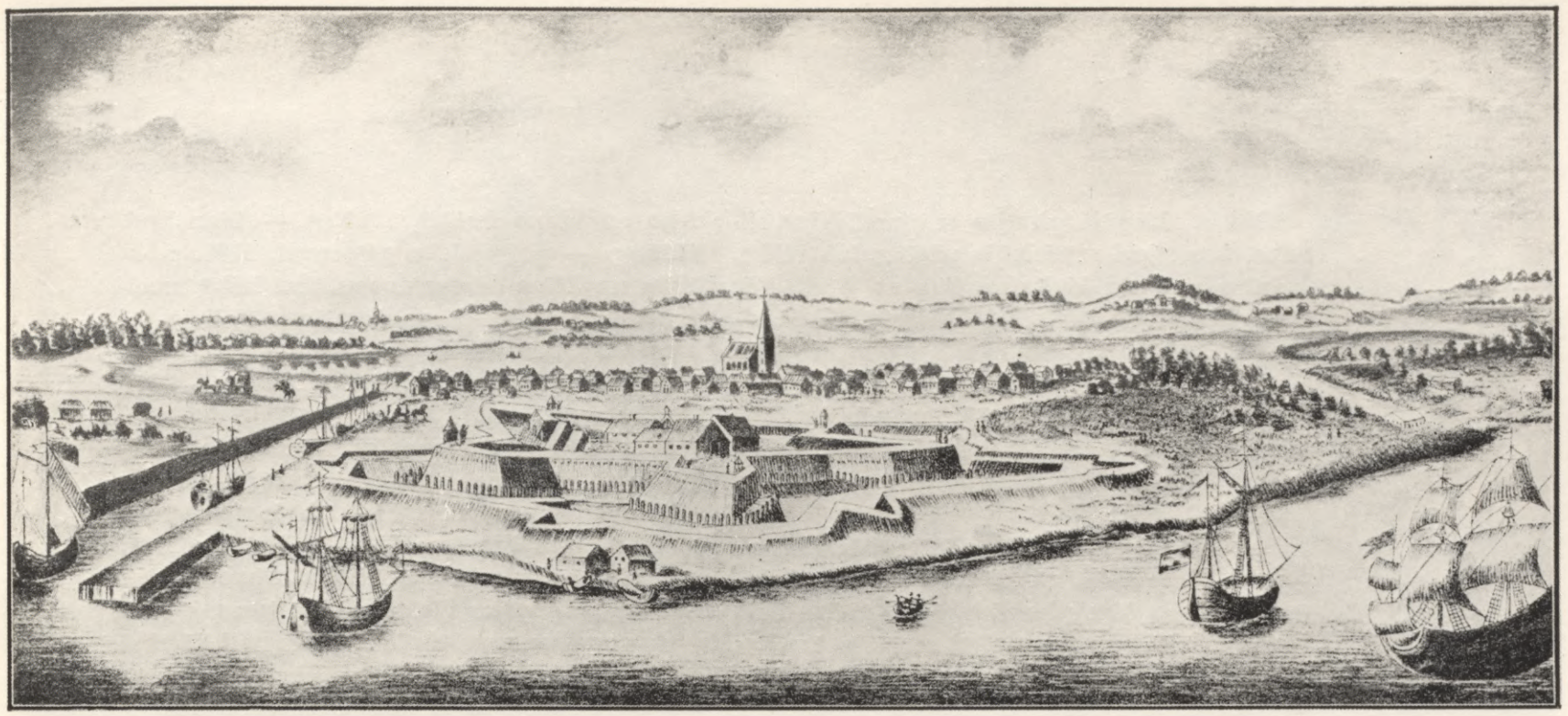

Liepāja ap 1705. g.

šas: ikgadus brauciens hercoga labā uz Karaļaučiem, Dancigu, Lībeku, Rīgu, Tallinnu u. c. Latvju (kuršu) nacionālā ekspansija pamazām asimilēja lībjus un pārlatvināja arī vārdu „Līva", kas bija pazīstams gan vēl līdz XVI. gs. beigām, bet ko XVII. gs. jau atvietoja tautas etimoloģijā radusies „Liepāja". Tāpēc arī 1625. gada 18. martā, kad Liepājai piešķīra pilsētas tiesības, ģerbonī zīmēja nevis kāpu, bet l i e p u, ko sarkans lauva atbalsta ar labo ķetnu.

XVII. gs. sākumā Liepāju pievienoja Kurzemes hercogistei. 1609. g. Kurzemes hercogs Vilhelms apprecēja Prūsijas hercoga Alberta Frīdricha meitu Sofiju, ar tās pūru iegūdams Grobiņas fogteju līdz ar Liepāju.

Liepājas pilsētas tiesības 1626. g. apstiprināja arī Kurzemes hercogistes lēņu valdnieks, Polijas karalis Sigismunds III. un pēc tam viņa pēcteči 1649., 1669., 1677. un 1680. g. Pilsētas robežas bija noteiktas territorijā: no jūŗas līdz Liepājas ezeram un no Pērkones upes līdz Tosmares ezeram un Ķīšupei. Pilsētas territorijā ietilpa arī lieli lauku īpašumi ar 10 ciemiem: Priežuciemu, Alkšņuciemu, Vīkuciemu, Upmalciemu, Siekarciemu, Jaunciemu, Sudmalciemu, Ķaupuciemu, Jūrmalciemu un Mazpērkoni. Šo ciemu iedzīvotājus sauca par kambarniekiem, jo viņi maksāja nodevas pilsētas „kambarim", t. i. pilsētas kasei. Minēto ciemu iedzīvotāji bija brīvi cilvēki un piedalījās pilsētas dienestā kā naktssargi, ugunsdzēsēji un kareivji ar saviem virsniekiem un karogiem.

Pilsētas iedzīvotāji, kuŗu vairākums bija latvieši, nodarbojās ar tirdzniecību. Visai tirdzniecībai ar ārzemju tirgotājiem vajadzēja iet caur liepājnieku rokām, izņemot paša hercoga aģentus un muižniekus, kam bija atļauta tieša tirdzniecība ar ārzemniekiem.

Liepājas pilsētas pārvaldes sastāvā bija divi birģermeisteri, seši rātskungi, tiesas pārzinis un rakstvedis. No tiesu iestādēm pilsētā darbojās pārvaldes tiesa, bāreņu tiesa, līgumtiesa un amattiesa. Kriminālietas izsprieda pilsētas rāte kopā ar Grobiņas kapitānu. Pilsētas rāte rūpējās arī par bezdarba novēršanu un izglītības lietām. 1638. g. Liepāja izdeva skolu likumu, kas kļuva par paraugstatūtiem visām Kurzemes skolām.

Ir zvejnieku ciema Līvas, ir Liepājas pilsētas attīstībai ir ciešs sakars ar ostu. Sākumā ostu radīja Līvas upe, bet tā pamazām piesērēja, līdz XVII. gadsimtenī Līva pavisam aizmilza. Hercoga Frīdricha pēctecis hercogs Jēkabs un viņa dēls Frīdrichs Kazimirs piegrieza lielu vērību Kurzemes hercogistes un līdz ar to Liepājas tirdzniecības attīstībai. Hercogs Jēkabs projektēja padarīt Bārtas upi kuģojamu un atslēgt Liepājai aizmugurē esošo Lietavu. Līdz 1660. g. ar Liepāju konkurēja Sventājas osta. Slēdzot Olīvas miera līgumu, miera slēdzēji vienojās slēgt Sventāju. Liepājas nozīme Baltijas jūŗā ar to bija ļoti ievērojami cēlusies.

Bernātu peldvieta pie Liepājas

1646. g. Liepājā plosījās mērim līdzīga slimība, kas stipri satricināja pilsētas labklājību. Zviedru un poļu karš, kas ilga no 1658. līdz 1660. gadam, pilsētu galīgi iznīcināja. 1661. g., pēc visām kara briesmām, Liepājā atkal izcēlās mēris. Visi šie notikumi izjauca hercoga Jēkaba projektus par Liepājas ostas izbūvi. Tos reālizēja tikai viņa pēctecis Frīdrichs Kazimirs, kurš 1697.—1703. g. izraka pirmo mākslīgo ostu, ap 3 metru dziļu.

No pārciestajām likstām pilsēta drīz vien atspirga. Starp 1770. un 1780. g. Liepājas iedzīvotāju skaits bija pieaudzis līdz 2000 cilvēkiem. Pilsētas atzelšanu ļoti sekmēja hercoga Jēkaba kooperātīvās tirdzniecības veids. Hercogs izsludināja Liepājas pilsoņu tiesības uz kuģu kravu pajiem: katrs pilsonis varēja iemaksāt pilsētas kasē zināmu summu uz pajiem un pēc preču pārdošanas saņemt attiecīgu peļņu. Tā īsā laikā pilsoņu vidū radās daudz turīgu vīru, kas vēlāk — hercoga Frīdricha Kazimira laikā — nodibināja pirmās Liepājas rēderejas.

Kuģniecībai un tirdzniecībai paplašinoties un iedzīvotāju skaitam pieaugot, pacēlās arī Liepājas pilsoņu pašapziņa, ko veicināja XVIII. gs. humānisma idejas, kas no Vakareiropas atbalsojās arī Kurzemē. Kopā ar citām Kurzemes pilsētām liepājnieki nodibināja Kurzemes pilsētu savienību, lai cīnītos par tādu pat tiesību un priekšrocību iegūšanu, kādas sev bija nodrošinājusi muižniecība. Sekojot Vakareiropas pilsētu paraugam, liepājnieki nodibināja dažādas labdarības, pašpalīdzības un izglītības iestādes: 1777. g. — Konrāda aklo iestādi, 1780. g. — Brauna skolu, 1786. g. — atraitņu un bāreņu apgādības iestādi, 1789. g. — bēru kasi, 1790. g. — nespējnieku patversmi, 1798. g. — Vites un Hīkes bāreņu namu. Šai laikā uzceltas arī vairākas sabiedriskas ēkas: 1749. g. — katoļu Sv. Jāzepa baznīca, 1742.—1758. g. — pilsētas Trīsvienības baznīca un 1784. g. — komēdiju nams.

Pēc Polijas sadalīšanas poļu dumpinieki mēģināja vēl Kurzemē radīt centrus cīņai par Polijas atjaunošanu, un 1794. g. kāds poļu dumpinieku pulciņš ieņēma Liepāju. Bet jau 1795. gadā Kurzemi pievienoja Krievijai. Kurzemes un līdz ar to Liepājas vēsturē sākās jauns posms.

Ar visu savu veco vēsturi un ģeografiskā ziņā izdevīgo stāvokli, Liepāja pat hercogu laikos nespēja sasniegt Rīgai līdzīgu stāvokli. Tas izskaidrojams ar to, ka Liepājai trūka tās aizmugures, kādu Rīgai nodrošināja Daugava laikmetā, kad galvenie transporta ceļi starp ostām un zemes iekšieni bija upes. Liepājas ezerā ietekošās upes ir sīkas un neiestiepjas tālu kontinentā. Tāpēc arī straujāka Liepājas attīstība sākās tikai tad, kad Liepājas-Romnu dzelzceļš tai atklāja aizmuguri. — Otrkārt, Liepājas attīstību kavēja tās priekšrocības, ko Rīga bij ieguvusi sev ārējā tirdzniecībā. Jau 1615. g. Rīga bij panākusi no Kurzemes hercogistes līgumu, kas aizliedza Liepājai un Ventspilij izvest labību. Vēl Kurzemes hercogistes vēstures beigu cēlienā 1783. g. starp hercogisti un Krieviju noslēgtais līgums uz laiku aizliedza Liepājai eksporttirdzniecību, ar to stipri samazinot pilsētas ienākumus. XIX. gs. sākumā, kad eksportu aizliegumi bija krituši, Liepājai atkal ierobežoja importa tiesības: daudzas preces, ko

Liepājas osta

Zvejnieku osta ar bāku

Krievija varēja ievest caur Pēterpils un Rīgas ostām, Liepājas ostai bija aizliegtas. Tādēļ kuģi labāk brauca uz tādām ostām, uz kuŗām varēja vest no ārzemēm samaksātu kravu, un nevis uz Liepāju, kurp bija jābrauc ar balastu.

Stāvoklis par labu Liepājai krasi mainījās, kad Krievija bija spiesta atmest savus nodomus Dardaneļos un pievērsties Baltijas jūŗai. Sākās arī Liepājas ostas padziļināšana un nostiprināšana: 1860.—1863. g., tad 1871.—1886. g., turpināta 1890.—1897. g., un 1901.—1904. g. ostu padziļinot, tanī nu varēja iebraukt arī lielie ōkeanu kuģi. Sevišķa liela rosība Liepājas ostā attīstījās ziemas mēnešos, kad citas Baltijas jūŗas ostas bija aizsalušas. Nodibinājās tieša tvaikoņu satiksme starp Liepāju un Krievijas un citām ārzemju ostām: Stetīnu, Hamburgu, Kopenhagenu, Londonu u. c. No 1906. g. pastāvēja tieša tvaikoņu satiksme starp Liepāju un Ņujorku; to uzturēja 5 tvaikoņi, atejot uz Ameriku katru nedēļu ar emigrantiem un preču kravām.

1871. g. uzsāka Liepājas-Romnu dzelzceļa būvi, lai savienotu Liepājas ostu ar Krievijas dienvidrietumu zemkopības rajonu. Tika izbūvēti arī galvenās līnijas atzarojumi, tā kā līdz 1891. g. Liepājas-Romnu dzelzceļš ar atzarojumiem bija sasniedzis 1381 km gaŗumu, tā atklājot Liepājai plašu aizmuguri.

Liepāja strauji attīstījās un uzplauka. Vispilgtāk pilsētas attīstību raksturo iedzīvotāju skaita pieaugums: kamēr 1800. g. Liepājā bija tikai 4500 iedzīvotāju, 1840. g. — 11.000, 1863. g. — 10.000, 1881. g. iedzīvotāju skaits bija jau pieaudzis līdz 29.600, bet 1897. g. — 64.500. Pasaules kaŗam sākoties 1914. g. Liepājā bija 94.000 iedzīvotāju.

XIX. gs. Liepājā vairojās arī labierīcības un vispārībai derīgas iestādes; 1821. g. ostas krastmalā uzcēla loču torni, 1830. g. — koka tiltu pār ostas kanālu, tā savienojot abas pilsētas daļas. Tai pašā 1830. g. uzcēla un iekārtoja pilsētas slimnīcu, 1839. g. izstrādāja statūtus pilsētas bibliotēkai, 1860. g. — dziedniecības un peldu iestādi, 1862. g. — zīdaiņu patversmi, 1869. g. atklāja kābeli starp Liepāju un Kopenhagenu, 1877. g. — atvēra jūŗskolu, 1880. g. — gāzes fabriku. Tai pašā 1880. gadā uzbūvēja dzelzceļa tiltu, bet 1883. g. blakus koka tiltam pār kanālu uzbūvēja dzelzs tiltu. 1889. g. atklāja elektrisko ielu dzelzceļu — p i r m o Krievijā, bet 1911. g. ostas malā uzcēla 2 elevātorus.

Līdztekus kuģniecībai un tirdzniecībai Liepājā attīstījās arī rūpniecība: 1910. g. Liepājā bija 52 fabrikas ar 22 milj. rubļu lielu ražojumu vērtību.

Beidzot jāmin arī Liepāja kā cietoksnis. Pirmos apcietinājumus krievi Liepājā izbūvēja jau poļu dumpja laikā, bet 1883. g. tos nojauca. 1893. g. sāka celt Liepājas jūŗas cietoksni, izbūvēja Kaŗa ostu, 8 krasta baterijas un sauszemes nocietinājumus. Kad noskaidrojās, ka flotes bazes nodrošināšanai ir no sauszemes, ir no jūŗas puses nepieciešamas jaunas milzu būves, cietoksni 1908. g. likvidēja, ierīkojot Kaŗa ostā bazi tikai mazākiem kaŗa kuģiem. 1914. gada 2. augustā, kad vācu kreiseŗi „Augsburg“ un „Magdeburg“ sāka apšaudīt Kaŗa ostu, krievu flotes admirālis pavēlēja uzspridzināt apcietinājumus, iznīcinot milzīgus krājumus akmeņogļu, naftas u. c. Vācu armijas galvenie spēki Liepājā iegāja 1915. g. 8. maijā.

III. LIEPĀJA LATVIJAS VALSTS TAPŠANAS DIENĀS

Latvijas tapšanas laikmeta un latvju brīvības cīņu vēsturē spilgti iezīmējusies arī Liepāja: kad jauno Latvijas valsti drīz pēc tās proklamēšanas sagrābj savās rokās ienaidnieki,

Liepāja kļūst par otro Latvijas galvas pilsētu.

Kad 1919. g. 2. janvārī lielinieki iebrūk Latvijā, Pagaidu valdība ar Ministru prezidentu K. Ulmani priekšgalā ir spiesta atstāt Rīgu un pārcelties uz Liepāju, apmetoties Lielā ielā 6. Liepājā Pagaidu valdība nodzīvo sešus mēnešus — līdz 1919. g. 8. jūlijam, kad atgriežas atkal Rīgā.

1919. g. 1. februārī Liepājā ieradās vācu ģenerālis fon Golcs, kas visiem spēkiem centās kavēt Pagaidu valdības darbību un sekmēt vācu muižniecības nolūkus — gāzt Latvijas un arī

Pagaidu valdības mītne 1919. g.

Vadoņa ozols ostmalā, kur 1919. g. 27. jūnijā no tv. „Saratova" nokāpa Ministru prezidents K. ULMANIS ar Pagaidu valdību

Igaunijas valdību un nodibināt „Baltijas valsti". — 7. aprīlī ģen. Golca rīcībā no Vācijas ieradās Pfefera nodaļa, 15. aprīlī — Mēdena kalnu baterija, kā arī no lielinieku frontes — Manteifeļa landesvēra trieciena grupa. Vāci visādi mēģināja provocēt sadursmes starp Liepājas garnizona latviešu un vācu karavīriem, lai rastu nodomātajam apvērsumam attaisnojumu. Kad tas tomēr neizdevās, Pfefera nodaļa 16. aprīlī ielenca Kara ostā jaunformējamā bataljona štābu, nogalināja sargkareivi, apcietināja virsniekus un izlaupīja telpas. Tai pašā laikā pilsētā valdības iestādēm uzbruka Manteifeļa trieciena grupa bruņota vilciena un bruņota auto aizsardzībā. Sazvērnieki apcietināja iekšlietu ministru Dr. M. Valteru un apgādības ministru J. Blumbergu, bet ministru prezidents K. Ulmanis ar pārējiem ministriem paspēja nokļūt angļu pārstāvniecībā, vēlāk pārejot uz Latvijas kuģi „Saratovu", kas atradās Liepājas reidā, angļu kara kuģu apsardzībā.

16. aprīļa pēcpusdienā Liepājas ielas bij ielenkuši vācieši. Valdības ēkas sazvērnieki izlaupīja un izdemolēja. Bet vācu skurbulis nebija bez rūgtuma: vāciem vispirms nepatika tas, ka latvju karavīri un visi pilsoņi izvairījās no sadursmēm ar viņiem un izturējās disciplīnēti, otrkārt — nebija vairs valdības. Lai stāvokli glābtu, vāci izprovocēja ziņu, ka valdības vietā nodibinājusies militāra diktatūra, kuŗu atbalstot un kuŗā piedaloties arī pulkv. J. Balodis. Šo provokāciju izgaisināja mūsu armijas frontes delegācija, kas vācu karaspēka daļu pavēlniekam fon Golcam paziņoja frontes pilnīgu uzticību Ministru prezidentam K. Ulmanim un viņa likumīgai valdībai. Frontes delegāciju, kuŗas sastāvā bija kapt. Galindoms, kapt. Luters un virsl. Mežciems, ģen. Golcs pieņēma tagadējā Liepājas pilsētas mūzeja ēkā.

10. maijā sazvērnieki sastādīja jaunu „valdību", tā saucamo Niedras un Brimmera kabinetu, kas tomēr neatrada atbalsta nevienā latviešu iedzīvotāju grupā un jūnija beigās, pēc Cēsu kaujām, izklīda.

Izdarījis apvērsumu, Golca karaspēks 22. jūnijā atstāja Liepāju un apmetās Priekules rajonā. Ģen. fon Golcs neticēja, ka Vācija parakstīs Versaļas miera līgumu, un tāpēc loloja cerības turpmākām kara dēkām. Uz rudens pusi Liepājā saformējās jaunas latviešu armijas daļas, kuŗu rīcībā bija arī neliels bruņots vilciens. Kad 7. nov. vāci ar pēkšņu uzbrukumu gribēja ieņemt Šķēdes tiltu, viņi atrada priekšā jau sagatavotu pretinieku.

Vētra jūrā pie mōla

IV. LIEPĀJAS AIZSTĀVĒŠANA 1919. GADA RUDENI

Latvijas naidniekiem brīvā Latvija bija kā dadzis acīs. Liepājai liktenīgas kļūst atkal 1919. g. novembŗa pirmās dienas, kad arī pēc mūsu zemes dienvidu pērles savu roku izstiepj Bermonta pulki.

1919. g. 14. novembrī plkst. 6 sākās Bermonta uzbrukums. Savu galveno spiedienu pretinieks izdarīja pa Tosmares ezera ledu, virzienā uz Mazo fortu (starp Ziemeļu un Redana fortiem), straujā triecienā un ar lielu pārspēku salauzdams mūsu aizstāvju spēku. Pēc šī forta ieņemšanas pretinieks attīsta savu uzbrukumu gar Tosmares ezera rietumu krastu, virzienā uz dienvidiem, uz Ziemeļu fortu, kuŗu pēc niknas cīņas ieņem. Radījis tādā kārtā mūsu aizstāvju frontē plašu robu, pretinieks attīsta uzbrukumu: daļa pretinieka spēku dodas ziemeļu virzienā pret Ziemeļu fortu un Šķēdes tiltu, daļa Kaŗa ostas darbnīcu virzienā, daļa uz dienvidiem — pret Vidus fortu. Ieņēmis Vidus un Dienvidu fortu (fortu iekšienē ielenkti paliek kādi 20 vīri, kas turpina varonīgu cīņu), pretinieks dodas tālāk pilsētas virzienā, ieņem pilsētas saimniecību Sauldruvas (Saules muižu) un ielaužas pat Drāšu fabrikā.

Gaismai austot visi forti ir ienaidnieka rokās. Guvis šādu lielu uzvaru, ienaidnieks turpina doties uz priekšu gan Kaŗa ostas rajonā, gan uz pilsētu.

Niknā cīņa norisinājās tumsā, kas pavairoja sajukumu. Arī sakaru tīkls bija pilnīgi dezorganizēts. Stāvoklis likās neglābjams.

Tomēr tā par katastrofu nedomāja Liepājas aizstāvji un viņu vadītājs, ģenerālis D a n k e r s. Puse spēku atradās rezervē. Šos spēkus nu izmantoja cīņu vadītājs un svieda pretuzbrukumā. Dienvidu forta un Saules muižas virzienā dodas Grobiņas batalj. 2. rotas pusrota un 3. rotas pusrota. Pretinieka iekļūšanu Kaŗa ostā attur Latgales divīzijas papildu bataljona 3. un 9. rota. Galvenie pretuzbrukuma spēki tiek vērsti pret Tosmares ezeru, virzienā pret Ziemeļu un Redana fortiem. Diezgan viegli izdodas atgūt Vezuva fabriku. Pretinieks stipri

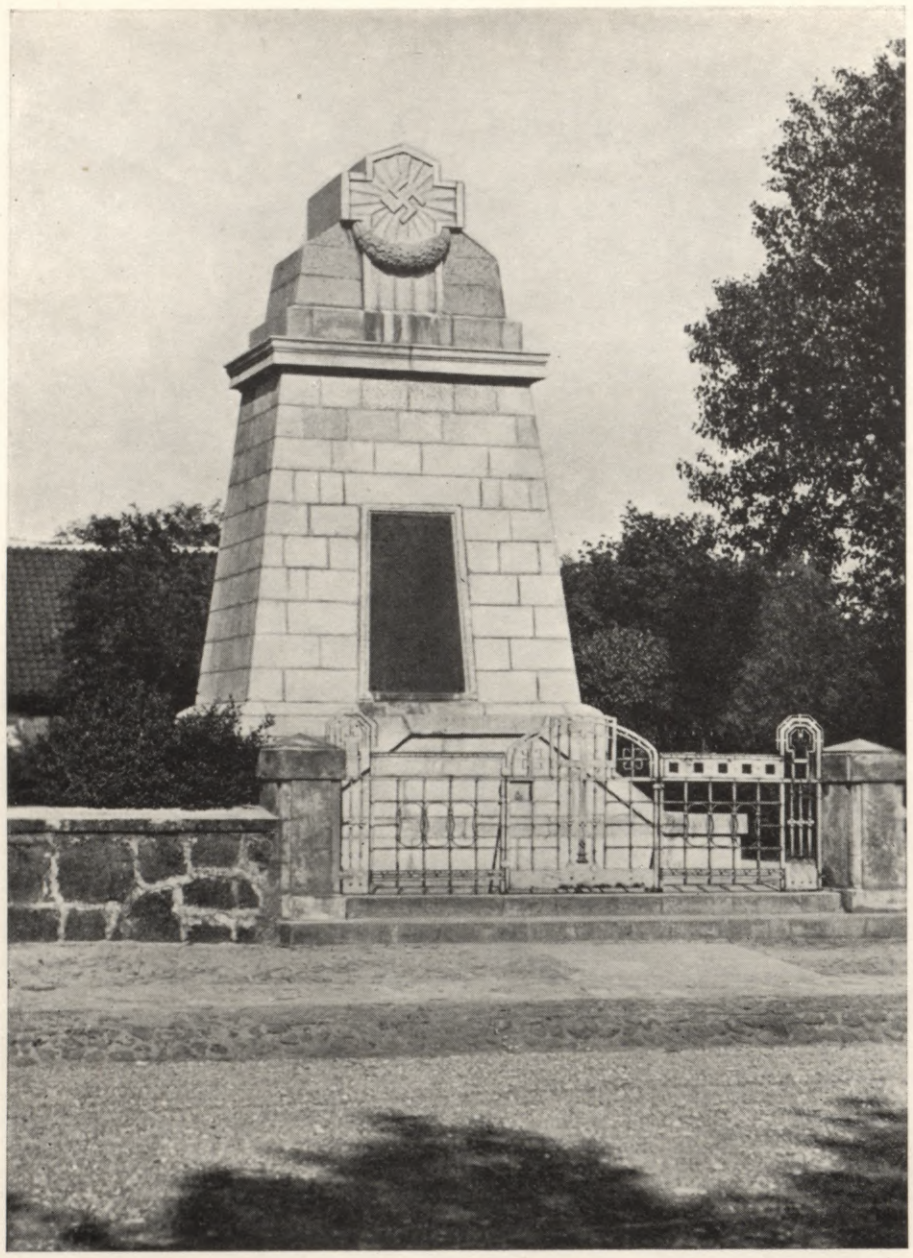

Piemineklis Brāļu kapos Liepājas aizstāvjiem

turas Sauldruvās. Pēc ilgākas kaujas ar bruņotā vilciena palīdzību izdodas ieņemt Sauldruvas.

Fortu atkaļošana sākas no kreisā spārnā esošā Redana forta, kuŗš tiek atgūts ap plkst. 9. Mūsu aizstāvju pretuzbrukums tad vēršas pret Ziemeļu fortu, kuŗš pēc niknas cīņas tiek atgūts. Šī forta ieņemšanā varonību parāda 55 g. vecais Kaŗa ostas darbnīcu strādnieks Jēkabs Klavieris, aizraudams sev līdz dažus strādniekus un kareivjus un pirmais ielauzdamies fortā. Pēc Ziemeļu forta krīt Vidus forts. Visilgāk kauja turpinās ap Dienvidu fortu. Cīņās nāk palīgā fortā ieslēgtie 20 mūsu kaŗavīri un apšauda ienaidnieku no muguras. Ap plkst. 13 arī šis forts atgūts un reizē ar to atjaunots mūsu pilsētas aizstāvju agrākais stāvoklis.

Sakautais pretinieks atkāpjas Grobiņas virzienā. Mūsu kaŗaspēka daļas, sekojot pretiniekam, paātrināja tā atkāpšanos. 26. novembrī Liepājas aizstāvju priekšējās daļas bija sasniegušas Lietavas robežu un kaujas izbeidzās.

Liepājas aizstāvēšanas cīņās bija sakauts un bēdza skaitliskā ziņā daudz stiprākais un arī desmitkārt labāk apbruņotais ienaidnieks. To bija veikuši vāji apbruņotie un nepietiekoši apmācītie Liepājas aizstāvji, kas tēvijas mīlestībā bija gatavi ziedot par savu tautu un savu zemi savu dzīvību. — Mūsu pilsētas aizstāvji 9 stundu ilgā cīņā bija zaudējuši: kritušiem: 1 virsnieku un 36 kareivjus, ievainotiem: 3 virsniekus un 68 kareivjus, bez vēsts pazudušiem: 3 virsniekus un 124 kareivjus.

Kā kaŗa trofejas iegūti 10 ložmetēji, 9 patšautenes, 150 šautenes, 7 prožektori u. c., gūstā saņemti 4 virsnieki un 46 kareivji.

Cīņas pie Liepājas vedamas zināmā sakarībā ar cīņām pie Rīgas. Ja ienaidniekam būtu izdevies ieņemt Liepāju, viņa spēki šeit būtu atbrīvojušies un viņš tos būtu pārsviedis Rīgas frontē. Ar Liepājas aizstāvju spožo uzvaru Bermonta pulki dabūja spēcīgu triecienu, kas arī morāliskā ziņā ietekmēja šī avantūrista spēkus. Nav šaubu, ka Liepājas aizstāvji ir sekmējuši brīvības cīņās gūtos panākumus mūsu valstij liktenīgajās Bermonta dienās. Lai viegla dusa Liepājas Brāļu kapos Liepājas aizstāvjiem, kas cīņās guruši, lai slava varoņiem, kas dzīvē atgriezušies!

J. Čakstes laukums

V. SAIMNIECISKĀ DZĪVE LIEPĀJĀ

Liepājas saimnieciskās dzīves un pilsētas iedzīvotāju labklājības pamati ir rūpniecība, tirdzniecība un zvejniecība. Eiropas ģeografiskai kartei pārveidojoties pasaules kaŗa laikā un Latvijai kļūstot par patstāvīgu un neatkarīgu valsti, Liepājas saimnieciskā aizmugure ir Liepājas, Aizputes un Kuldīgas apriņķi. Bazējoties uz šo aizmuguri, liepājnieki veido savu saimniecisko dzīvi, kas ar katru gadu kļūst spriegāka un rosīgāka.

A. RŪPNIECĪBA

Viens no Liepājas četriem fabriku rajoniem ir Vecliepājas ziemeļaustrumos, uz zemes stūŗa starp Liepājas ezeru un tā noteku, kam te var piekļūt pa ūdeni un dzelzceļu. Te darbojas trīs koku zāģētavas — Silenieka, Hilmaņa un Petroviča, te ir finieŗu fabrika, Liepājas sērkociņu fabrika Vulkāns, Liepājas ādu fabr. Korona. Rietumos šiem fabriku puduŗiem pieslejas pilsētas gāzes fabrika un Kangisera dzirnavas ar koku zāģētavu. Jaunliepājas rietumos jūŗas malai pieslejas otrs prāvs fabriku rajons. Tur ostas malā linoleja un korķu fabrika, eļļas fabrika un Pluto metallu apstrādātava. — Trešais Liepājas fabriku rajons ir pie dzelzceļa stacijas. Tur lielākā no visām fabrikām ir Liepājas drāšu fabrika un galvenās dzelzceļu darbnīcas. Savrup no Jaunliepājas atrodas Kaŗa osta, kur ir Liepājas Kaŗa ostas darbnīcas un Liepājas cukurfabrika.

Lielākie Liepājas rūpniecības uzņēmumi ir Liepājas Kaŗa ostas darbnīcas un Drāšu fabrika. L. K. O darbnīcās strādā daudzas ražošanas nodaļas ar dažādām palīga nodaļām. Ievērību pelna Kaŗa ostas darbnīcu sausie doki un peldošais doks. Šeit kuģu būvi un remontus veic ar modernu ierīču palīdzību. Tālāk minamas sekojošas nodaļas: katlu smēde, kuģu būves nodaļa, smēde, mēchaniskā nodaļa, lietuve ar 4 kausējamām krāsnīm, vagonu būves nodaļa, koku apstrādāšanas darbnīca, darba rīku nodaļa, presētava un emaljētava, niķelētava un chrōmētava, skābekļa ražošanas ierīce, aviācijas nodaļa (būvē visādas lidmašīnas) u. c.

Tālāk minama Liepājas drāšu fabrika, ko 1933. g. 4. augustā izsolē ieguva Liepājas Kaŗa ostas darbnīcas. Drāšu fabrikā ir sekojošas ražošanas nodaļas: Martena nod., velmēšanas nodaļa, stiepuļu stieptuve, naglu, važu un dakšu nod. un mēchaniskā nod. Minētajām nodaļām

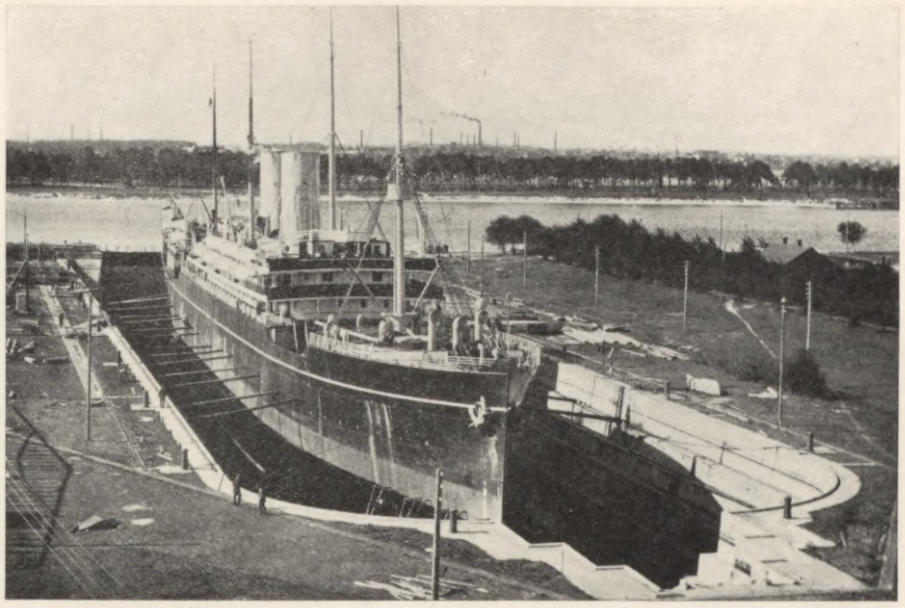

Liepājas Kaŗa ostas darbnīcu sausais doks

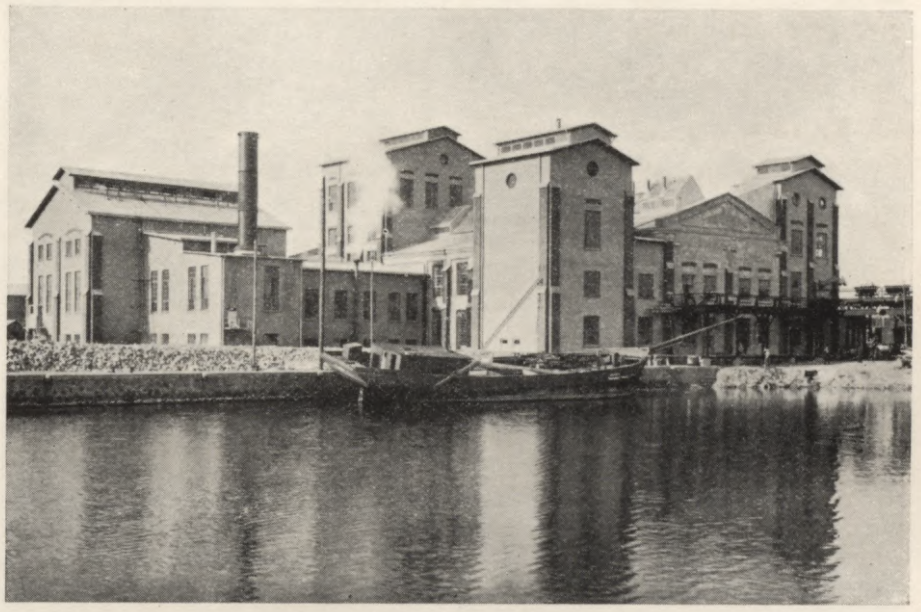

Liepājas cukurfabrika

Kalve ar 5 t smago veseri Liepājas kaŗa ostas darbnīcās

Vecais tirgus

ādas, apģērbu, mēbeļu un sporta piederumus, galanterijas u. c.

Liepājā diezgan plaši attīstīta arī sīkrūpniecība un amatniecība. Te jāmin apavu un apģērbu rūpniecība, kokrūpniecība, pārtikas un garšvielu rūpniecība, papīra un poligrafiskā rūpniecība, tekstilrūpniecība u. c. rūpniecības nozares.

Rūpniecībā nodarbināto Liepājas iedzīvotāju skaits 1936. gadā bijis 7185.

B. TIRDZNIECĪBA

Pēc pirmajā vispārējā tirdzniecības uzņēmumu skaitīšanā (1935. g.) iegūtām ziņām Liepājā bijuši pavisam 3102 dažādi tirdzniecības uzņēmumi, no kuŗiem 2841 (91,59%) bijuši mazie uzņēmumi, kuŗos nodarbinātas 1—4 personas jeb pavisam 4155 personas — 67,76% no visos tirdzniecības uzņēmumos nodarbināto personu kopskaita.

Uzņēmumu, kuŗos nodarbinātas 5 vai vairāk personas, Liepājā 1935. g. bijis 261 (8,41%); šajos uzņēmumos pavisam bijušas nodarbinātas 1977 personas — 32,24% no visos tirdzniecības uzņēmumos nodarbināto personu kopskaita.

Tirdzniecības uzņēmumu kopējais skaits 1932. g. bijis 2546, bet 1933. g. samazinājies par 135 uzņēmumiem, kamēr ar 1934. g., kad pēc 15. maija pārgrozībām atplaukst un kļūst rosīgāka vispār saimnieciskā dzīve, tirdzniecības uzņēmumu skaits arī Liepājā atkal pieaug, un jau 1934. g. šo uzņēmumu kopskaits ir 2500 pret 2411 iepriekšējā 1933. gadā.

ĀRĒJĀ TIRDZNIECĪBA

Visdzīvākā tirdzniecība ar ārzemēm caur Liepājas ostu bijusi 1928. un 1929. g., bet visklusākā — 1932. un 1933. g. Sākot ar 1934. g. tirdzniecība atkal jūtami pieaug, un jau 1935. g. importa tonnāža ir 125.415 t pret 82.459 t 1932. gadā, bet eksporta — 112.928 t pret 47.178 t 1932. g., t. i. gandrīz trīskārtojusies. 1935. g. eksports un imports caur Liepājas ostu sasniedz jau 238.343 t, ko pārsniedz vairs tikai 1927.—1930. g. g. imports un eksports.

Straujais importa un eksporta pieaugums caur Liepājas ostu 1934. un 1935. g. (arī 1936. g. tonnāža nebūs mazāka) izskaidrojams ar saimnieciskās dzīves rosību un atplaukumu pēc 1934. gada 15. maija.

Eksportam un importam caur Liepājas ostu pieaugot, darbu atraduši jauni simti Liepājas ostas strādnieku.

Par pieaugušo rosību Liepājas saimnieciskā dzīvē liecina arī pa dzelzceļu Liepājā pienākošo

ir dažādas palīgnodaļas. Fabrika apgādāta modernām mašīnām un darba ierīcēm. Fabrika ražo dažādus lauks. darba rīkus un mašīnas, dažādu metallu lējumus u. t. t., sākot ar naglām un beidzot ar dzelzceļa sliedēm un rūpniecības mašīnām.

Liepājas cukurfabrika ir jaunākā no 3 Latvijas cukurfabrikām. Nōmināli fabrika celta 800 tonnu cukurbiešu pārstrādāšanai diennaktī, bet faktiski spēj pārstrādāt 1000 tonnu. 1934./35. g. kampaņā fabrika 126 dienās pārstrādāja 125.000 tonnu cukurbiešu, iegūstot 19.970 tonnu resp. 199.700 maisu kristallcukura.

Liepājas sērkociņu fabrika arī ir apgādāta vismodernākām mašīnām un 1934.—35. g. ražojusi 40—45 milj. kārbiņu gadā.

Liepājas ādu fabr. Korona ir viens no lielākiem ādu rūpniecības uzņēmumiem Latvijā. Fabrika ražo virsādas, cietās un mīkstās zoļ-

un no Liepājas izsūtīto preču daudzums pēdējo desmit gadu laikā.

Pēdējos trijos gados preču apgrozība Liepājā, salīdzinot ar iepriekšējiem gadiem, ir stipri pieaugusi, vairāk kā divkāršojot preču apgrozības daudzumu 1932./33. un 1931./32. budžeta gados un tālu pārsniedzot arī „bagātos" 1929./30. un 1930./31. budžeta gadus.

Par saimnieciskās dzīves rosību, Liepājas un Liepājas apkārtnes iedzīvotāju labklājības pieaugšanu liecina arī pa dzelzceļiem pārvadājamais pasažieru skaits, kas pēdējos 11 gados pakāpeniski pieaudzis, bet jo strauji vairojies pēdējos pāris gados — pēc 1934. g. 15. maija.

No Liepājas izbraukušo pasažieru skaits 1935./36. g., salīdzinot ar 1925./26. g., vairāk nekā divkāršojies (1925./26. g. — 100%, 1935./36. g. — 220,3%).

C. ZVEJNIECĪBA

Atbalstot zvejniecību, valdība pie zvejnieku ostas Liepājā ir uzcēlusi plašākās un modernākās zivju apstrādāšanas ierīces Latvijā: 1) žāvētavas un sālītavas ēku, ar 10 lielām zivju žāvēšanas krāsnīm, kurināmā materiāla noliktavu, garāžu, pagrabu zivju uzglabāšanai un ledus pagrabiem; 2) kantoŗa telpas ar zvejnieku sapulču zāli, galdnieku darbnīcu un diegu un tīklu noliktavu; 3) plašu laivu būvētavas ēku; 4) 2 segtas metalla cisternas, koptilpumā 200 t, naftas un gāzeļļas uzglabāšanai zvejnieku vajadzībām. Šinī ziemā ar Zemkopības min. līdzekļiem tiek celta pirmā un modernākā zivju miltu fabrika Latvijā, kas sāks darboties nāk. pavasarī.

Visas šīs ierīces nodotas Liepājas rajona zvejnieku kooperātīva izmantošanā, kas apvieno visus zvejniekus no Lietuvas robežas līdz Sārnatei ziemeļos.

Pateicoties šiem jaunievedumiem, zvejniecība pēdējā laikā ievērojami uzplaukusi. Pašlaik Liepājā ir 80 motora un 36 buŗu zvejas laivas. Katru gadu piebūvēts tiek klāt lielāks skaits jaunu lielu zvejas motorlaivu ar 60 z. sp. stipriem motoriem.

Ar zvejniecību pašlaik Liepājā nodarbojas apm. 360 personas, no kuŗām 170 ir biedri kooperātīvā. 1937. g. nozvejots kopā 4.325.472 kg dažādu jūŗas zivju, pārsvarā mencas, reņģes un butes.

Šo zivju lielāko tiesu paņem kooperātīvs, kuŗa zivju apgrozījumi 1937. g. bijuši par Ls 250.000.

Kooperātīvs svaigās un žāvētās zivis izsūta pa visu Latviju pa dzelzceļu un ar smagiem preču automobiļiem. Liepājas rajonā zvejnieku kooperātīvam šim nolūkam ir nodoti lietošanai 3 smagie zivju izvadājamie automobiļi, kas 1937. g. kopā pārvadājuši 630.000 kg dažādu zivju.

Liepājas jūrmalas kāpas

Pilsētas valdes nams

Pilsētas galvas kabinets

Turboģenerātors Liepājas pilsētas elektrības centrālē

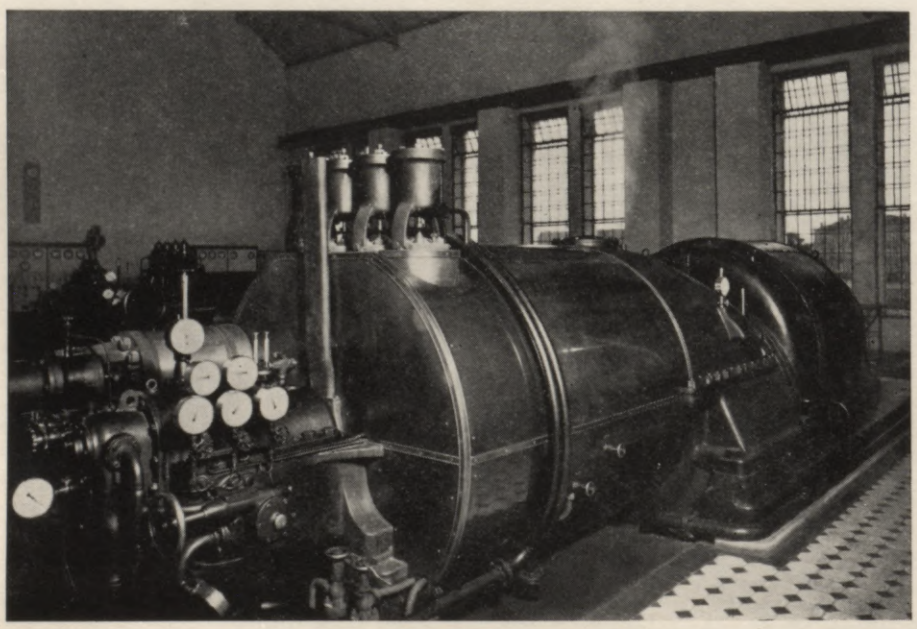

VI. LIEPĀJAS PILSĒTAS SAIMNIECĪBA

Nodibinoties patstāvīgai Latvijas valstij, Liepājas pilsētas saimnieciskie pamati bija galīgi sabrukuši. Liepāja bija zaudējusi arī savu plašo un bagāto Krievijas aizmuguri. Tukša bija osta, tukšas lielās noliktavas ostmalā. Daļa lielo rūpniecības uzņēmumu Pasaules kaŗa sākumā bija evakuēta uz Krieviju, daļa kavējās ar darbības atjaunošanu. Pēc kaŗa trokšņa un cīņu vētrām pilsētā valdīja miers un klusums. Un tanī laikā Liepāja ieguva „snaudošās skaistules" nosaukumu.

Liepājnieki tomēr nezaudēja ticību. Pamazām sadzija kaŗa sistās rētas ir Liepājā, ir tās apkārtnē. Uz drupām cēlās jauna dzīvība. Tomēr politisko partiju strīdi un kaŗi, kas arī Liepājā bija jo sīvi, nomāca kā privāto iniciātīvu saimnieciskās dzīves izkopšanā, tā arī traucēja pilsētas pašvaldības darbu. Tāpēc arī Liepājā ar katru gadu pieauga bezdarbnieku rindas, kas no dienas dienā virināja sociālās apgādības iestāžu durvis.

Tad atausa 15. maija rīts. Un „snaudošā skaistule" Liepāja modās jaunai ražena darba dienai. Modās reizē ar visu zemi, ar visu tautu. Un šodien liepājnieki var tiešām lepoties ar to, kas panākts atjaunotās Latvijas trijos gados, ejot vienprātībā, vienotiem un kopējiem spēkiem savas labklājības veicināšanas un savas pilsētas izkopšanas un izdaiļošanas darbā.

1. LIEPĀJAS PILSĒTAS PAŠVALDĪBAS SAIMNIECISKIE UZŅĒMUMI UN LABIERĪCĪBAS

Viens no plašākiem pilsētas saimnieciskiem uzņēmumiem ir

pilsētas elektrības centrāle,

kas nodibināta un sākusi darboties 1899. g. To būvējusi uz koncesijas tiesībām franču kontinentālā sabiedrība, kuŗas īpašumā un vadībā uzņēmums darbojās līdz 1928. g. 1. novembrim, kad to izpirka pilsētas pašvaldība.

Elektrības spēkstacija, kas bija izbūvēta līdzstrāvai, jau izpirkšanas laikā vairs nespēja apmierināt Liepājas iedzīvotāju prasības, kāpēc nekavējoties bija jāizbūvē jauna spēkstacija. Jaunā spēkstacija, kas tika uzcelta pilnīgi no jauna trijfazu maiņstrāvai, sāka darboties 1930. g. janvārī, ar vienu tvaika turbīnu 2500 kW jaudas un attiecīgu tvaika katlu. Pieslēdzot jaunus strāvas patērētājus, spēkstacijas izbūve bija jāturpina: 1930. g. uzstādīja otru tvaika katlu un 1931. g. — otru tvaika turbīnu ar 4000 kW jaudu; 1933. g. uzstādīja arī trešo tvaika katlu.

Sevišķi straujš strāvas patēriņa pieaugums atkal sākās pēc 1934. g. 15. maija, sākoties jaunam, rosmes pilnam saimnieciskās dzīves periodam. Atkal bija jāpaplašina spēkstacija, uzstādot jaunu 6500 kW jaudas tvaika turbīnu un ceturto tvaika katlu, kas sāka darboties 1936. gadā.

Līdztekus spēkstacijas izbūvei bija jāizbūvē strāvas vadu tīkls, kas prasīja ļoti liela darba un kapitāla ieguldījumu. Liepājas pilsētā bija jāizbūvē agrākā līdzstrāvas tīkla vietā maiņstrāvas vadu tīkls un gaisvadu tīkla vietā kābeļu tīkls. Jauno spēkstaciju pilsētas pašvaldība izbūvēja ar tādu aplēsi, lai tā būtu spēka avots nevien Liepājai, bet arī v i s a i Lejaskurzemei, kuŗas apgādāšana ar elektrisko strāvu iesākta jau 1931. gadā, izbūvējot Liepājas-Durbes augstsprieguma līniju. Ar katru gadu tīklu paplašinot, strāva ir kļuvusi pieejama visiem Lejaskurzemes lielākiem centriem (1931. g. — Durbei un Grobiņai, 1932. g. — Aizputei un Priekulei, 1933. g. — Vaiņodei un Cīravai, 1934. g. — Skrundai, 1935. g. — Pāvilostai un Sakai, 1936. g. — Nīcai).

Izbūvējot 20.000 voltu augstsprieguma līnijas uz visiem minētajiem punktiem, radās iespēja apgādāt arī tā paša rajona lauksaimniecības ar elektrisko strāvu, kur gan vēl nav sasniegti tādi panākumi kā pilsētās. Tas izskaidrojams ar to, ka lauku apgādāšana ar strāvu prasa ļoti lielus līdzekļus līniju un transformātoru staciju izbūvei; tāpat lieli līdzekļi vajadzīgi arī pašiem lauksaimniekiem, jo apgaismošanas installācija uz laukiem, kur tā jāierīko izklaidētās saimniecības ēkās, izmaksā daudz dārgāki nekā pilsētās.

Tagad, kad lauksaimnieku stāvoklis ar atjaunotās Latvijas valdības gudro saimniecības politiku ievērojami uzlabojies, arī lauksaimniekiem būs iespējams savās sētās kalpināt elektrību, ja vien pilsētas pašvaldībai izdosies iegūt līdzekļus līniju izbūvei. Dārgu kapitālu līnijās nav iespējams ieguldīt, jo peļņu no šī pasākuma iegūt pagaidām nav iespējams.

Liepājas pilsētas elektrības spēkstacijas attīstību raksturo sekojošie skaitļi:

Gads	Patērētāju skaits			Patērētājiem nodotās kWst.			Ieguldītais kapitāls			
							spēkstacijā	vadu tīklā		Kopā
	Liepājā	ārpus Liepājas	kopā	Liepājā	ārpus Liepājas	kopā		Liepājā	ārpus Liepājas	
1929.	9.533	—	9.533	2.708.593	—	2.708.593	644.233,59	345.500,—	—	989.733,59
1930.	10.924	—	10.924	4.113.151	—	4.113.151	1.900.191,74	552.685,39	—	2.452.877,13
1931.	11.494	77	11.571	8.089.263	3.890	8.093.153	2.248.876,23	660.700,—	66.480,08	2.976.056,31
1932.	11.690	639	12.329	6.589.725	48.894	6.638.619	2.282.661,81	678.706,72	159.637,09	3.121.005,62
1933.	12.194	855	13.049	8.108.460	123.748	8.232.208	2.491.998,55	739.356.76	260.362,08	3.491.717,39
1934.	12.720	1.173	13.893	10.739.419	327.778	11.067.197	2.477.438,40	785.205,36	421.479,62	3.684.123,38
1935.	13.233	1.401	14.634	11.784.330	1.015.473	12.799.803	2.477.411,38	810.051,90	562.643,55	3.850.106,83
1936.	13.880	1.571	15.451	11.867.273	1.213.753	13.081.026	3.043.995,43	865.610,09	675.457,48	4.585.063,—
1937.	14.538	1.871	16.409	12.206.440	1.637.070	13.843.510	3.070.228,19	901.591,82	760.523,41	4.732.343,42

1937. g. uzdotas apmēra summas.

Izbūvēts vadu tīkls: 1935. g. — 132 km; 1936. g. — 153 km; 1937. g. — 71 km.

Pieslēgti pagasti: Vērgaļu, Sakas, Pāvilostas, Bārtas — 1935. g.; Nīcas, Dzērves, Kalētu — 1936. g.; Pērkones, Aisteres, Dunalkas, Rāvas, Rudbāržu, Medzes — 1937. g.

Gaļas skārņi pilsētas tirgū

Kā no tabulas redzams, tad Liepājas pilsētā elektrības patērētāju skaits 1936. g. bijis 13.711 pret 12.720 patērētājiem 1934. g., bet Liepājā patērētājiem nodotā elektriskā strāva tanī pašā laikā pieaugusi no 8.108.460 kWst 1933. g. uz 13.592.681 kWst 1936. g., t. i. par 5.484.221 kWst. Šis ārkārtīgi straujais elektriskās strāvas patēriņa pieaugums Liepājā (ap 40%) sākot ar 1934. g. runā nepārprotamu valodu par Liepājas rūpniecības un vispār saimnieciskās dzīves atplaukšanu un iedzīvotāju labklājības līmeņa pacelšanos.

Tāpat no tabulas redzams, ka strāvas patērētāju skaits uz laukiem 1936. g., salīdzinot ar patērētāju skaitu 1933. g., divkāršojies, bet patērētās strāvas daudzums tanī pašā laikā — desmitkārtojies. Tanī pašā laikā centrāles un vadu izbūvē ieguldītais kapitāls ir vairāk miljonu latu liels.

Pilsētas gāzes iestāde

Gāzes iestādi pilsētas pašvaldība pārņēma savā īpašumā 1932. gadā, kad izbeidzās Gaardenes gāzes sabiedrības koncesija, stipri nolietotā stāvoklī, kāpēc arī te vajadzēja nekavējoties ķerties pie plašākiem remontiem. 1933. g. pilsētas pašvaldība veica vispārējās ierīces un ēku remontus; 1934. g. uzstādīja jaunu tvaika katlu un iekārtoja modernu benzola ražošanas ierīci; 1935. g. izbūvēja jaunu gāzes ražošanas krāsni. Lai gāzes ražošanai patērētu iespējami mazāk kurināmā materiāla, 1936. g. uzstādīja ierīci gāzes ražošanas krāsns kurināšanai ar kūdru.

Gāzes iestāde gada laikā ražo apm. 560.000 m^3 gāzes, 1500 t koksa, 100 t darvas un 12 t benzola. Gāzes patērētāju skaits pilsētā ir 2256.

Ielu dzelzceļš

Reizē ar elektrības iestādi pilsētas pašvaldība savā īpašumā pārņēma arī ielu dzelzceļu ar 10,5 km līnijas kopgaŗumu, 18 motorvagoniem un 13 piekabināmiem vagoniem. Arī ielu dzelzceļš — ir līnijas, ir ritošais sastāvs — tika pārņemts stipri nolietotā stāvoklī, kāpēc tā uzturēšana un remonts prasa no pilsētas pašvaldības katru gadu prāvus līdzekļus. Lai gan pēdējos gados satiksme jūtami uzlabota (vagoni tiek laisti biežāki — nobrauktais kilometru skaits no 579.500 — 1928. g. pieaudzis uz 737.100 — 1935. g.), ielu dzelzceļš pilsētas pašvaldībai peļņu nedod, kāpēc jaunu līniju izbūve nav paredzēta, tāpat netiks atjaunots vai papildināts ritošais sastāvs, bet satiksmes uzlabošanai ar priekšpilsētām pakāpeniski tiks iekārtotas autobusu līnijas.

Tagad ielu dzelzceļš gadā pārvadā pāri par 2.000.000 pasažieŗu.

Liepājas plūdmale

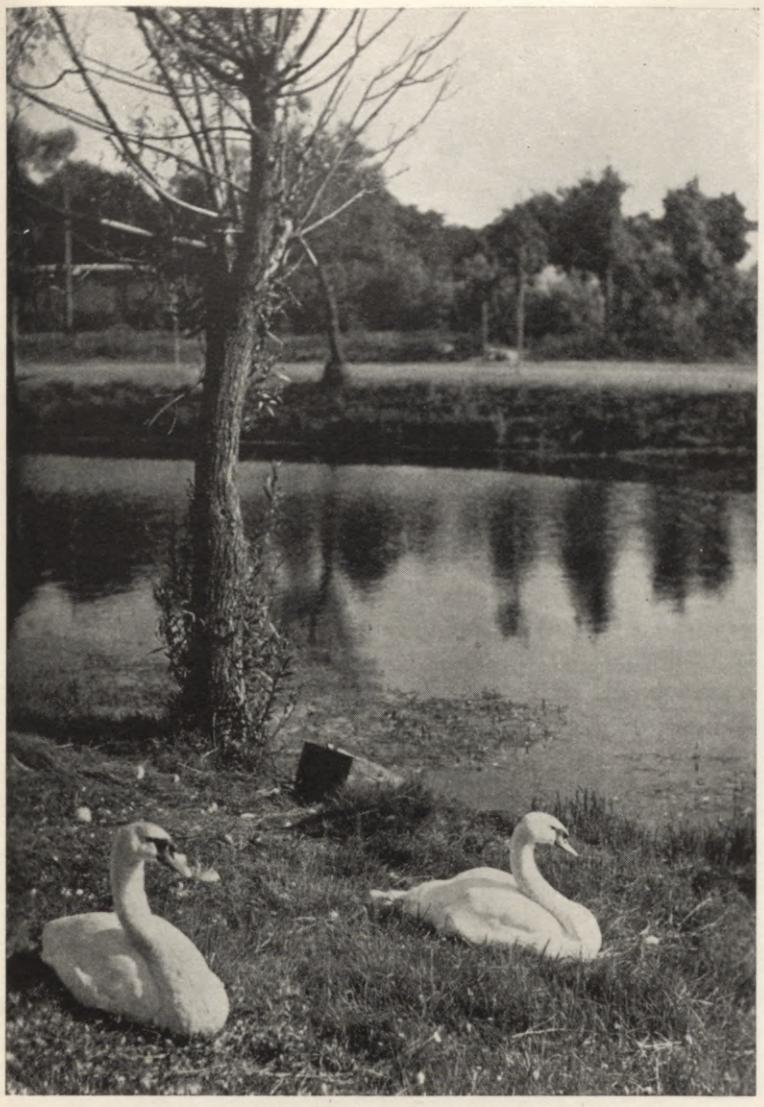

Gulbji pilsētas apstādījumos

las ērzeļi — jaukts arabu sugas, tīrasiņu Ardeņu un Oldenburgas sugas; divas tīrasiņu Ardeņu ķēves, kas atvestas no Zviedrijas, un trīs jauktas Ardeņu sugas ķēves.

Laukkopībā lielāko ienākumu — ap Ls 7000 gadā dod kāposti, Ls 1000 cukurbietes, Ls 3000 graudi un kartupeļi, ap Ls 2000 sakņaugi.

Pilsētas pašvaldība Sauldruvas izveidos par priekšzīmīgu lauksaimniecības un lopkopības paraugfermu, kas tad nevien pilsētas pašvaldības iestādēm ar lētu un vērtīgu produktu piegādi, bet kā paraugsaimniecība kalpotu arī Liepājas apkārtnes lauksaimniekiem. Apkārtnes lauksaimniekiem nākotnē būs iespēja iegādāties no Sauldruvām vērtīgus govslopus, krietnākos un izturīgākos zirgus, kā arī labākās šķirnes sēklu.

2. PILSĒTAS PAŠVALDĪBAS ĪPAŠUMI

Pilsētas pašvaldības īpašumu vienību skaits 1937. g. 1. janvārī bija 162, vērtībā Ls 12.304.584. No šiem īpašumiem apbūvētas ir 72 vienības, uz kuŗām atrodas 122 ēkas (neieskaitot sīkās saimniecības ēkas). Minēto īpašumu skaitā ie-

Liepājas pilsētas peldu iestāde

Liepājas pilsētas saimniecība „Sauldruvas"

Sauldruvas pilsētas pašvaldībai 1625. gadā dāvinājis hercogs Frīdrichs. Priekš kaŗa pašvaldība muižu iznomāja. 1914. g. nodega visas muižas ēkas. Okupācijas laikā muižā saimniekoja vācu kaŗaspēks.

Pēc vācu okupācijas izbeigšanās pilsētas pašvaldība mēģināja pati muižā saimniekot, bet katru gadu cieta neveiksmi. Tad muižu atkal iznomāja, bet arī tā cieta lielus zaudējumus. Sākot ar 1928. g. pilsētas pašvaldība muižu apsaimnieko atkal pati.

Patstāvīgās saimniekošanas gados, sevišķi pēdējos, Sauldruvas izveidojušās par priekšzīmīgu fermu. Sauldruvu platība ir 187 ha; aŗamzemes — 64 ha, dārza — 2 ha, kultivēto pļavu, zālāja uņ ganību — 85 ha, ezeru, kanālu, grāvju, ceļu un citas saimnieciski neizmantojamās zemes — 36 ha. 1931. gadā pilsētas pašvaldība ieguva 41 ha no Tosmares purva, kas tagad nosusināts un pārvērsts kultivētās ganībās.

Saimniecībā izcila vieta ierādīta lopkopībai: kūtī ir 80 slaucamas govis, teles un 4 tīrasiņu L. B. sugas buļļi.

Saimniecībā iegādāti labi vaislas ērzeļi un sugas ķēves. Šogad saimniecībā atrodas trīs vais-

Liepājas jūrmala

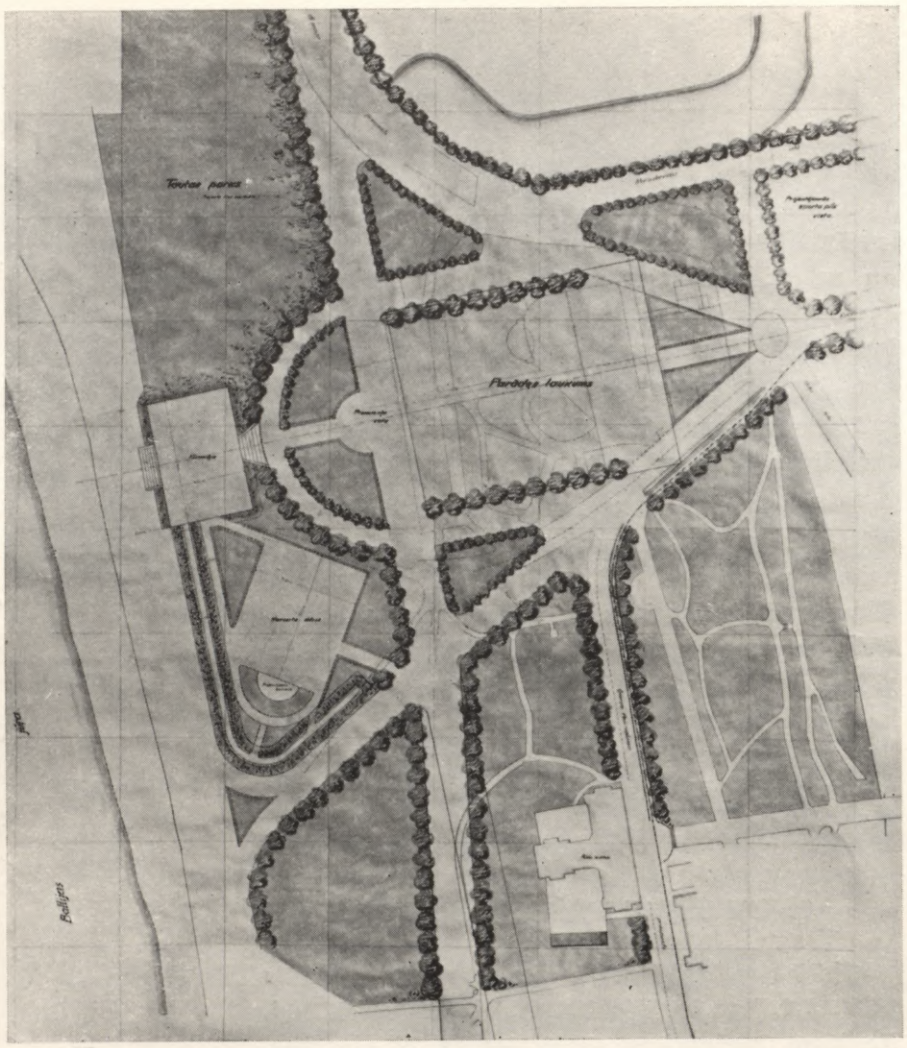

Liepājas kūrmājas un apkārtnes izdaiļošanas projekts

telp 10 skolas ēkas, 67 dažādu pilsētas uzņēmumu un saimniecisku pasākumu ēkas, 39 iestāžu un patversmju ēkas. No lielākiem pilsētas pasākumiem un labierīcībām jāmin: pilsētas slimnīca ar 17 ēkām, pilsētas elektrības centrāle — 4 ēkas, pilsētas ferma „Sauldruvas" — 10 ēkas u. c. Neapbūvētu pilsētas īpašumu ir 90 vienības ar kopplatību 861,57 ha, galvenām kārtām zaļumu joslas, parki, aerodroms un neapbūvētas rezerves zemes. Daļa minētās platības sadalīta ģimeņu dārzos, 200—1800 m^2 lielās vienībās. 1937. g. 1. janvārī bija iznomāti 1545 ģimeņu dārziņi, kopplatībā 78 ha.

Pilsētas pašvaldība savā īpašumā ieguvusi arī 136 ha lielo Reiņa mežu — atpūtas un zaļumu vietu pilsētas iedzīvotājiem, nododot pret mežu valsts zemju fondā vairākas pļavas un Plostnieku mājas aiz Liepājas ezera.

VII. VESELĪBAS KOPŠANA

1. LIEPĀJA KĀ PELDU UN DZIEDNIECĪBAS VIETA

Kā peldu un dziedniecības vieta Liepāja pazīstama jau 18. gadsimtenī ar saviem sēra avotiem. 19. gs. sākumā (1830. g.) Liepāju apmeklējuši pāri par 300 ārzemju peldviesu. Toreiz tagadējās peldu un dziedniecības iestādes vietā bijusi privāta tāda pat veida iestāde. 1860. g. Liepājā dziedniecības nolūkā ieradies Krievijas troņmantinieks ar dažiem lielkņaziem, bet divi gadus vēlāk tādā pat nolūkā Krievijas cars ar ģimeni, kāpēc arī līdz 1901. g. peldu iestādi sauca par Nikolaja peldu iestādi.

1902. g. pilsētas pašvaldība nobeidz jaunās peldu iestādes būvi un arī vecā peldu iestādes ēka pāriet pašvaldības īpašumā. Jaunajā ēkā iekārtotas siltas jūras vannas, garaiņu pirts un ūdensdziedniecība. Vecajā ēkā iekārtotas dūņu un sēru vannas. Dūņas ieveda no Ārensburgas, Ķemeriem un Odesas limāniem.

Kad 1925. g. atrod augstvērtīgās Liepājas dziedniecības dūņas, Liepājas peldu un dziedniecības iestāde strauji atplaukst. Kamēr priekš kaŗa sezonā izsniedz tikai 200 dūņu vannu, 1925. g. jau izsniegtas 2450.

Latvijas Ūniversitātes prof. Dr. J. K u p c i s, kas pētījis Liepājas dūņas, starp citu izsakās:

„Liepājas dūņām nav līdzīgu dūņu Vakareiropā, jo tur nav līdzīgu apstākļu dūņu radīšanai. Tāpēc viena no vietām ar lielu balneoloģisku nākotni ir Liepāja. Netikvien ērtā satiksme, labās Liepājas vasarnīcas un skaistā apkārtne pievilks slimniekus, bet kūrorta smagumpunkts bazēsies uz jūras ūdens, klimata un dziedniecības dūņām."

Strauji pieaugot peldu un dziedniecības iestādes apmeklētāju skaitam, iestādes iekārta pēdējos gados sistēmatiski pārkārtota, modernizēta un mēchanizēta. 1933. g. iestādi pārbūvē, un tanī iekārto 11 dūņu, 9 ogļskābes un 10 siltas jūras ūdens vannas, dūņu iepakājumu gultas, ūdensdziedniecību un garaiņu pirti.

1935. g. sevišķa vērība tiek piegriezta peldu un dziedniecības iestādes ārējai izdaiļošanai. 1936. g. izdara plašas pārbūves garaiņu pirts un ūdensdziedniecības atpūtas telpās. Vecā iestādes ēkā izbūvē un iekārto istabas un dzīvokļus iestādes apmeklētājiem, kas ierodas ārstēties no laukiem un citām pilsētām. (Maksa par vienu istabiņu diennaktī Ls 0,50.) Arī jaunā Pilsētas viesnīcā peldviesiem pieejamas visas labierīcības. Satiksmi starp peldu iestādi un Pilsētas viesnīcu uztur ielu dzelzceļi.

Liepājas jūrmalas apstādījumi

Pilsētas peldu un dziedniecības iestāde kopā ar dabas bagātībām un labierīcībām izceļ Liepāju kā peldvietu pāri daudziem slaveniem ārzemju kūrortiem.

Liepājā ideāli tīrs ir jūras gaiss. Peldu viesiem un slimniekiem, kas atbraukuši Liepājā atpūsties un veseļoties, visas labierīcības viegli un ērti sasniedzamas. Liepājas jūrmalas apstādījumi ir lielākais dēstītais parks visā Latvijā. Parkā skaisti sporta laukumi un zāļu laukumi, kur publika var pavadīt atpūtas brīžus tieši zālītē.

Sporta laukums ir viens no lielākajiem Latvijā, un tanī notiek arī starptautiskas sacīkstes sportā. Aiz pilsētas sporta laukuma, netālu no dziedniecības iestādes, atrodas pilsētas tenisa laukums. Iepretim peldu iestādei — romantiskais Gulbju ezers ar tempļveidīgu mājiņu uz ezera saliņas.

Klusuma mīļotājiem, bez krāšņā parka, dažu minūšu autobraucienā gar skaisto jūrmalu sasniedzamas priedēm apaugušās Bernatu kāpas.

Kaut gan Liepāja ir arī rūpniecības centrs, taču visi rūpniecības veida uzņēmumi atrodas gluži citā pilsētas daļā, kas no kūrorta rajona pilnīgi izolēta. Šinī ziņā Liepājas jūrmala ir atsevišķa kūrorta pilsēta.

2. PILSĒTAS SLIMNĪCA

Pilsētas slimnīca dibināta 1830. gadā. Tā aizņem 99.957 kv. m lielu platību, ar 14 galvenām ēkām un daudzām blakusēkām. Slimnīcas novietne ir visideālākā: plašais parks un tīrais gaiss, tāpat visā slimnīcas apkārtnē valdošais miers un klusums labvēlīgi ietekmē slimniekus.

Nodibinoties Latvijas valstij, pilsētas pašvaldība piegriež nopietnu vērību slimnīcas izbūvei un labierīcībām. 1921. g. slimnīcas vadību uzņemas Dr. A. Kaire. Tiek izbūvēta chirurģiskā nodaļa, kas izmaksā Ls 110.000, pārbūvē psichiatrisko nodaļu, kas izmaksā Ls 104.000. Šajā laikā tiek atjaunots slimnīcas inventārs un slimnīca iegūst modernu Rentgena aparātu. Izveidojot nodaļas, tiek nodibināti ārstu štāti, atvērta pie slimnīcas žēlsirdīgo māsu skola, kas savā pastāvēšanas laikā (no 1921. g. līdz 1932. g.) sagatavo 88 diplomētas māsas. 1936. gadā žēlsirdīgo māsu skola atkal atjaunota.

Pēc 1934. g. 15. maija pilsētas slimnīcas uzpošanas un izveidošanas darbs tiek turpināts. Šinī laikā plaši remonti izdarīti visās slimnīcas ēkās, atjaunots un papildināts inventārs un me-

Pilsētas mūzejs

dicīniskie instrumenti. Lielākais ieguvums šai nozarē ir jauna Rentgena apstarošanas ierīce, jauni diatermijas un elektrizācijas aparāti. Iegādāts arī jauns ātrās palīdzības auto.

Medicīniskais personāls papildināts ar vienu ārstu speciālistu rentgenoloģijā un vienu ārstu speciālistu ādas un veneriskās slimībās. Līdz ar to pilsētas slimnīcai tagad ir ārsti speciālisti visās nozarēs, kā stacionārai, tā ambulatoriskai ārstēšanai.

Slimnīca tagad var uzņemt ap 450 slimnieku.

Liepājas pilsētas slimnīca kalpo arī plašākai Liepājas apkārtnei un tās iedzīvotājiem. Tā 1934. g., kad pilsētas slimnīcā ārstējušies 4812 slimnieku, laucinieku bijis 1106, no citām pilsētām 116 slimnieku.

3. SABIEDRISKĀS PALĪDZĪBAS DARBS LIEPĀJĀ

izpaužas divos virzienos: slēgtā apgādībā — patversmēs un atklātā apgādībā — ārpus patversmēm.

Atklātā apgādībā pabalstāmie saņem pabalstu naudā, malkā, ārstēšanu un zāles. Pabalsta saņēmēju skaits svārstās no 800—1000 personām.

Šī svārstība atkarīga no ārstēšanas palīdzības: ļoti bieži ārstēšanas palīdzība jāsniedz personām, kas pēc visiem pārējiem apstākļiem nemaz nav sociāli apgādājamie, bet kā gadījuma darba strādnieki palikuši bez darba un nokļuvuši tādā stāvoklī, ka par ārstēšanu nespēj samaksāt.

Atsevišķi pabalstāmo grupa ir slimojošie ar tuberkulōzi. Šos slimniekus pašvaldība atbalsta, vai nu piemaksājot par viņu ārstēšanu sanātorijās, vai sniedzot viņiem stacionāru vai ambulatorisku ārstēšanu pilsētas slimnīcā.

Nespējnieku patversmes

Nespējniekiem pilsētas pašvaldība uztur divas patversmes: vienu — Liepājā, otru bij. Kalētu muižā. Nespējnieku patversme pilsētā atrodas īrētās telpās; Kalētu muižas centru pilsēta ieguvusi savā īpašumā, un patversme te iekārtota muižas pilī. Abās patversmēs telpas atbilst savam uzdevumam un iekārtotas ar visām labierīcībām. Abās nespējnieku patversmēs savu mūža vakaru pavada 300—400 nespējnieku. Viena nespējnieka uzturēšana patversmē pilsētas pašvaldībai izmaksā ap Ls 30 mēnesī.

Bērnu apgādība

izpaužas galvenā kārtā patversmēs un bērnu dārzos. Pilsēta uztur 2 bērnu patversmes (vienu lielākiem zēniem), kur bērnus uzņem no 2 gadu vecuma un patur līdz 17. dzīvības gadam. Bērnus sūta skolā, bet pēc pamatskolas beigšanas apmāca kādā amatā. Apdāvinātiem un centīgiem dod iespēju apmeklēt arī vidusskolu. Viena bērna uzturēšana patversmē pilsētas pašvaldībai izmaksā Ls 35—40 mēnesī.

Pilsētas pašvaldība uztur arī 2 bērnu dārzus, vienu Vecliepājā un otru Jaunliepājā. Bērnu dārzos bērni audzinātāju uzraudzībā uzturas no plkst. 7—18, t. i. tik ilgi, kamēr bērnu mātes ir darbā. Bērnu dārzos bērni saņem brokastis, pusdienu, launagu un vakariņas, sevišķi trūcīgie — arī drēbes un apavus.

VIII. IZGLĪTĪBA

1. SKOLAS

Liepājā 1936./37. māc. gadā darbojās pavisam 34 dažādas mācības iestādes, kas pēc sava rakstura, audzēkņu un mācības spēku skaita sadalās šādi:

Mācības iestādes	Mācības iestāžu skaits	Audzēkņu skaits	Mācības spēku skaits
I. Obligātās skolas . .	25	5.842	274
II. Vispārizglīt. vidusskolas .	3	634	66
III. Speciālās izglīt. vidusskolas:			
A 1) Technikumi . .	2	314	32
2) Komercskolas . .	1	206	24
3) Lietišķās mākslas vidusskola . .	1	144	20
B 1) Komercinstitūts .	1	43	9
IV. Arodu skolas:			
Technik. vakara amatn. skola	1	114	16
Žīdu amatnieku skola .	1	42	7
Zvejn. un zivkop. skola	1	14	6
Kopā	36	7.353	454

No obligātām skolām 21 (tanī skaitā 1 atsevišķu pirmskolu, 2 bērnu dārzus un 1 īpatnējo bērnu skolu), ar 5595 bērniem un 238 skolotājiem, uztur pilsētas pašvaldība. Tāpat pašvaldība uztur 1 (vakara) technikumu. Bez min. skolām darbojas vēl tautas konservātorija un dažādi Darba kameras sarīkoti vakara kursi.

Obligāto skolu skaits atsevišķos gados Liepājā bijis šāds:

Māc. gads	Skolu skaits	%	Skolēnu skaits	%	Skolotāju skaits	%
1920./21. . .	25	100	5.805	100	288	100
1921./22. . .	30	120	6.634	114,28	320	111,11
1922./23. . .	33	132	6.982	120,28	375	130,21
1923./24. . .	30	120	6.800	117,14	366	127,08
1924./25. . .	29	116	6.464	111,35	354	122,92
1925./26. . .	28	112	6.162	106,15	338	117,36
1926./27. . .	30	120	5.794	99,81	323	112,15
1927./28. . .	34	136	5.684	97,92	325	112,85
1928./29. . .	34	136	5.409	93,18	322	111,81
1929./30. . .	30	120	5.297	91,25	306	106,25
1930./31. . .	32	128	5.496	94,68	312	108,33
1931./32. . .	32	128	5.925	102,07	295	102,43
1932./33. . .	29	116	5.986	103,12	285	98,96
1933./34. . .	27	108	5.453	93,94	259	89,93
1934./35. . .	24	96	5.757	99,17	276	95,83
1935./36. . .	23	92	5.790	99,74	281	97,57
1936./37. . .	25	100	5.842	100,64	274	95,14

Šinīs skaitļos ir divi iezīmīgi momenti. Ar 1924./25. māc. gadu skolēnu skaits obligātās skolās sācis mazināties, tādēļ ka laikā no 1925. līdz 1930. g. samazinājies arī iedzīvotāju skaits par apm. 3500, galvenokārt sveštautieši. Ar 1930./31. māc. gadu skolēnu skaits atkal pakāpeniski pieaug līdz 1932./33. māc. gadam, kad atkal noslīd. Ar 1934./35. māc. gadu, pateicoties pilsētas valdes izglītības nodaļas un skolu valdes kontrolei par skolas gados esošiem bēr-

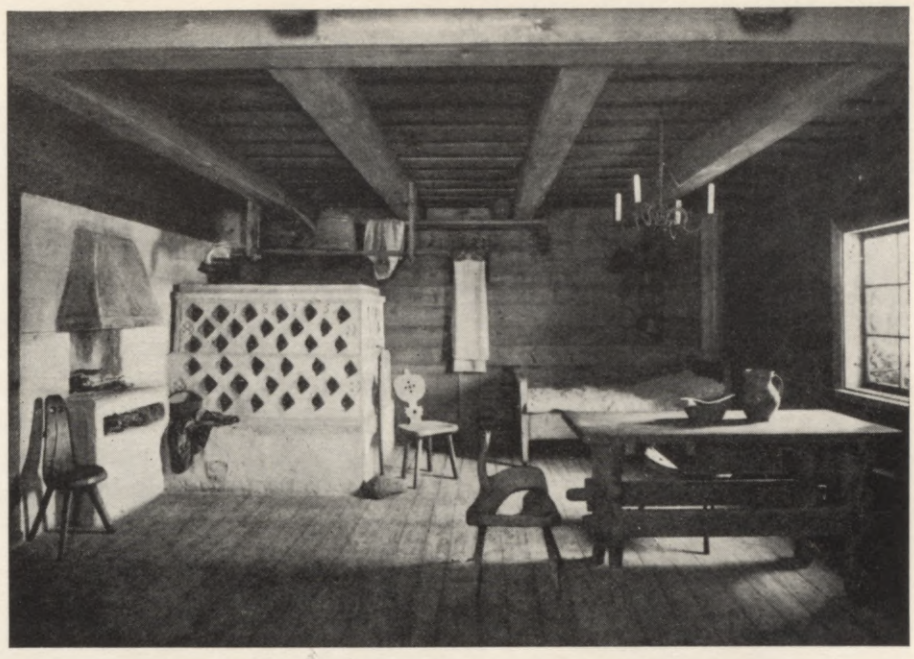

Rucavas istaba, gleznu galerija un vēstures nodaļa pilsētas mūzejā

niem, skolēnu skaits sasniedz atkal savu dabīgo pieaugumu.

Ģimnazijas apmeklējošo skolēnu skaits laikā no 1920./21. māc. gada līdz 1936./37. māc. gadam pakāpeniski samazinājies. Kamēr 1921./22. māc. gadā ģimnazijās bija 1646 skolēni, 1927./28. g. šis skaits bija noslīdējis uz 930, bet 1936./37. māc. gadā tas ir 654 vai tikai 39,93% no 1921./22. māc. gada skaitļa.

2. PILSĒTAS BIBLIOTĒKA

Liepājas pilsētas bibliotēka kā publiska bibliotēka pastāv no 1839. g. februāŗa, kad Lielās

ģildes vecākais Ū l i c h s izstrādāja bibliotēkas noteikumus un pierakstījās pirmie 9 abonenti, kuŗi arī sadāvināja bibliotēkai 793 grāmatas. Arī vēlākā laikā grāmatu skaits paplašinājies galvenokārt ar dāvinājumiem. Sevišķi ievērojami tie bijuši 1859./60. g., tā ka 1888. gadā iespiestā pirmā katalogā jau minēti 5000 nosaukumi 8900 sējumos. 1905. g. izdotā otrā iespiestā katalogā bibliotēkā jau ap 14.000 grāmatu.

1919. g. 7. jūnijā bibliotēkai pieņēma pastāvīgus darbiniekus un to atvēra lasītājiem. Pēc divu skolu bibliotēku pievienošanas bibliotēkā skaitījās ap 22.000 sējumu, no kuŗiem tikai ap 700 bija latviešu valodā. Pilsēta atvēlēja diezgan plašus līdzekļus latviešu grāmatu iegādei un 1919. g. 16. decembrī atvēra atsevišķu bērnu nodaļu — p i r m o L a t v i j ā. 1919./20. g. tika arī saņemti oblig. preses eksemplāri, tā ka jau 1921. gadā bija ap 30.000 sējumu, no kuŗiem latviešu valodā bija ap 8000. 1934. gadā latviešu grāmatu bija 13.500, bet 1937. g. — 39.000.

Bibliotēkas pastāvēšanas pirmos 50 gados iegūtas 9000 grāmatas, turpmākos 30 gados — 13.000, no 1919. g. līdz 1934. g. — 26.000 un pēdējos 3 gados — 26.500. Pilsētas valde ziedojusi lielus līdzekļus bibliotēkas paplašināšanai, sevišķi 1936. gadā, iegūstot bibliofila A. Fišera 22.500 latviešu grāmatu krājumu.

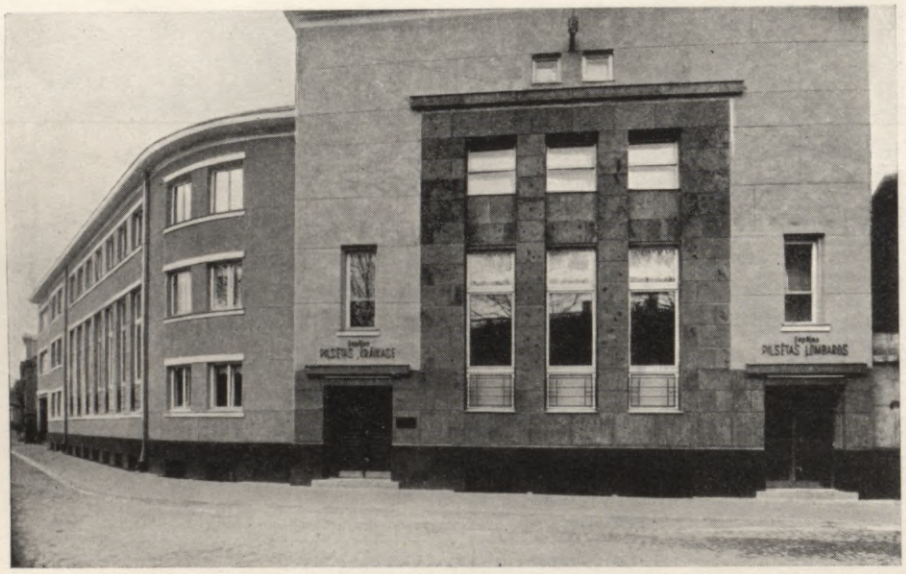

Pilsētas krājkase un lombards ar operāciju telpām

3. LIEPĀJAS MĀKSLAS UN VĒSTURISKAIS MŪZEJS

1923. gadā Liepājā nodibinājās Kurzemes mūzeja biedrība.

Pateicoties pilsētas pašvaldības atbalstam, kas mūzeja telpām nodeva namu Čakstes laukumā, tāpat sabiedrības atsaucībai, jau 1924. gadā tika atklāts Liepājas mūzejs ar nodaļām vēsturei, etnografijai un mākslai. Nodibinot ciešākus sakarus ar sabiedrību kā pilsētā, tā uz laukiem, izdevās iegūt daudz vērtīgu eksponātu. Sevišķi spilgti un vispusīgi mūzejā atspoguļojas Liepājas apvidus etnografiskās īpatnības ar krāšņajiem tautas tērpiem, iedzīves priekšmetiem, darba rīkiem, Rucavas istabas pilnīgu iekārtu u. c. Kopējais eksponātu skaits šinī nozarē skaitās 3000 priekšmetu.

Vēstures nodaļā sakopoti materiāli, kas raksturo Liepājas pilsētas sabiedriski kultūrālo dzīvi, piegriežot izcilu vērību Latvijas tapšanas laikam un 1919. g. notikumiem.

Ievērības cienīga kollekcija ir ap 300 g. vecā Liepājas Annas baznīcas iekārta un tās pašas baznīcas vecā bibliotēka.

Mūzeja archīvā glabājas plašs aktu un dokumentu krājums no pilsētas administrātīvām un sabiedriskām iestādēm, kas apgaismo pilsētas pagātni. Starp citu archīvā atrodas vērtīgi dati par atmodas laika darbiniekiem Kr. Valdemāru un Kronvalda Ati, kas savā laikā apmeklējuši Liepājas augstāko apriņķa skolu.

Mākslas nodaļā ietelp 50 mākslas darbu, starp kuŗiem redzamāko vietu ieņem vietējo mākslinieku ražojumi.

Pavisam mūzejā pašlaik ir ap 8000 priekšmetu.

Mūzeju caurmērā gādā apmeklē 3000 personu, no kuŗiem 10 proc. ir lauku un pilsētu skolu audzēkņi.

1935. gadā Liepājas pilsētas valde ieguva mūzeja vajadzībām piemērotu namu un to pārbūvējot mūzejam iekārtoja 10 atsevišķas telpas un izbūvēja plašāku gleznu zāli.

Mūzejs jaunajā ēkā tika atklāts 1937. gada 9 maijā un atvērts publikai ikdienas, izņemot pirmdienas.

Liepājas jūrmalas apstādījumi

IX. LIEPĀJA 15. MAIJA SAULĒ

Ar 1934. gada 15. maiju mūsu tautas un valsts saimnieciskā un kultūras dzīvē sākās nepiedzīvota rosme, celtniecības un jaunradīšanas prieks, kas nu ar katru gadu sit augstāku vilni, rauj plašāku gultni un gūst spēcīgāku plūdumu, aizskalojot pēdējās sastinguma un nevarības paliekas, iedvešot arvienu stiprāku paļāvību saviem spēkiem un savai nākotnei. Kā spēcīgas straumes darba rosme un darba spars izplūst no katras lauku sētas un pilsētas, lai kopā vienodamies kļūtu par lielu un varenu, spēcīgu un daiļu vienības un vienprātības straumi — par ķīlu tautas laimīgai nākotnei un slavu mūžīgai Latvijai, par godu tautas un valsts dižajam V a d o n i m.

Varenajā un skaistajā darba ritmā, kas pulsē visā mūsu zemē — saimnieciskā, sabiedriskā un kultūras dzīvē, — ir iekļāvusies arī Liepāja. Ar katru gadu Liepājas saimnieciskā dzīve kļūst stiprāka un garīgā dzīve možāka. 15. maija saulē Dzintarjūras pērles Liepājas seja top latviska un daiļa.

Polītisko partiju saimniekošanas sekas jo sajūtamas bija Liepājā. Tā bija nevarība un nespēks, ko saņēma kā mantojumu pēc 15. maija jaunais Liepājas pilsētas saimnieks. Tomēr prieks par 15. maija sauli un ticība latvju tautas nākotnei lika pārvarēt visas grūtības un ar divkāršu enerģiju un neizsīkstošu darba prieku tiekties pēc tiem mērķiem, ko 15. maija Saulvedis ir spraudis Latvijai un latvju tautai un reizē ar to arī Liepājai un liepājniekiem.

1. LIEPĀJAS PILSĒTAS SAIMNIECĪBA ATJAUNOTĀ LATVIJĀ

Lielākais pilsētas saimniecības uzņēmums, kā jau minēts, ir pilsētas e l e k t r ī b a s c e n t r ā l e. Lielais strāvas patēriņa pieaugums liecina, ka atjaunotās Latvijas laikā, pirmkārt, stipri attīstījusies rūpniecība pilsētā un, otrkārt, pieaugusi iedzīvotāju labklājība, kas dod iespēju dzīvokļu apgaismošanai patērēt vairāk elektriskās strāvas.

Paplašinot elektrības centrāli, augstsprieguma tīklam bija iespējams pievienot jo plašus lauku rajonus; šis darbs pakāpeniski, cik to līdzekļi atļauj, tiek turpināts.

Atjaunotās Latvijas laikā pilsētas valde sevišķu vērību piegriezusi arī p i l s ē t a s s l i m n ī c a i, izdarot plašus remonta darbus, atjaunojot iekārtu, ierīces u. t. t. 1937. g. 7. novembrī pilsētas valde atvēra papildu sanātoriju ar 40 gultām tuberkulozes slimniekiem Kaŗa ostā.

1936. g. 21. martā pilsētas valde lika pamatakmeni un 1937. g. 20. februārī iesvētīja un atklāja jauno p i l s ē t a s k r ā j k a s e s un l o m b a r d a n a m u, kuŗa būve izmaksāja 271.000 latu.

1936. g. pilsētas pašvaldība ieguva savā īpašumā Pēterpils viesnīcu. Lai iegūtajā ēkā va-

Pilsētas viesnīca

rētu iekārtot modernu viesnīcu un tūristu mītni, 1936. un 1937. g. viesnīcas ēkai piebūvēja jaunu korpusu, bet vecajā ēkā izdarīja plašus pārbūves un remonta darbus. Vecajā ēkā tagad iekārtota plaša un skaista koncertzāle, restorāns, viesnīca ar 60 ērtiem un visām labierīcībām apgādātiem numuriem un plaša tūristu mītne (140 gultas) ar atsevišķu ēdamzāli, mazgājamām telpām ar dušām u. c. Vecajā ēkā atrodas arī bāra telpas un labi iekārtota bumbotava.

Koncertzāle pilsētas viesnīcā

Pilsētas drāma un opera

Jaunceltajā viesnīcas korpusā iekārtotas arī pilsētas valdes pieņemamās telpas un pilsētas galvas dzīvoklis. Apakšējā stāvā ierīkota kafejnīca un veikali. Tagad Liepājas pilsētas viesnīca ir viena no plašākām un modernākām viesnīcām Latvijā; tas pats sakāms par tūristu mītni.

Sevišķu vērību pilsētas valde piegriezusi satiksmes ceļiem un ielām, tāpat pilsētas nekustamo īpašumu remontiem. Pēdējos gados pārbruģētas daudzas ielas, bet no jauna izbūvēta Zemnieku iela. Pilsētas valde ķērusies arī pie gaŗāka transitceļa — ielas izbūves, ko nobeigs nākošos gados. Šis jaunais ceļš nepieciešams Pērkones un Nīcas pagastu zemturiem, lai nokļūtu uz Cukurfabriku, Bekona eksporta fabriku, Piena centrāli un valdības labības sabērtuvēm, nekrustojot Vecliepājas šaurās ielas, kur jau tā satiksme kļuvusi dzīva un neērta.

1937. gadā pilsētas valde stājās pie satiksmes uzlabošanas pilsētā, iekārtojot autobusu satiksmi ar Kaŗa ostu un Ziemeļu un Tosmares priekšpilsētām. Tā kā tramvaja ceļi ir stipri nolietojušies, tāpat arī ripojošais sastāvs, tramvaju nākošos gados pakāpeniski atvietos ar autobusa līnijām visā pilsētā.

Šinī pašā laikā paplašināta un modernizēta arī pilsētas ugunsdzēsēju stacija. Lai ugunsgrēku gadījumos stacijai būtu iespējams nekavējoties izbraukt uz ugunsgrēka vietu, pilsētas pašvaldība iekārtoja dzīvokļus ugunsdzēsēju komandai pie stacijas, iegūstot namu Ludviķa ielā 5 un to pārbūvējot.

1934. gadā pilsētas valde ķērās pie ūdensvada būves priekšdarbiem. Tagad šie darbi prof. Bīmaņa vadībā ir jau veikti. Tiklīdz būs sagādāti vajadzīgie līdzekļi, pilsētas valde ķersies pie ūdensvada izbūves, kuŗa nepieciešamība jau sen sajūtama.

Apgabala izstāžu, tirgu un taml. plašāku sarīkojumu vajadzībām pilsētas valde 1937. gadā ieguva bij. analīnkrāsu fabrikas ēkas ar 4,119 ha zemes platības.

2. KULTŪRAS DZĪVE

Tautas izglītībai un kultūrālās dzīves izkopšanai atjaunotās Latvijas laikā pilsētas valde piegriezusi izcilu uzmanību.

a) Skolas un tautas izglītība

1937. g. 27. jūnijā pilsētas valde Valsts prezidenta Dr. K. Ulmaņa, valdības locekļu un tūkstošiem liepājnieku klātbūtnē lika pamatakmeni 28. janvāŗa Draudzīgā aicinājuma pamatskolai Jaunliepājā. Skolā

telpas paredzētas 800 skolniekiem. Bez klašu telpām 28. janvāŗa pamatskolā būs plaša vingrotava ar dušām, aktu zāle, vēstures, fizikas, ģeografijas u. c. kabineti, mājturības klase ar virtuvi u. c. saimniecības telpām. Skolā atradīsies arī skolas pārziņa dzīvoklis.

Skolu ceļ pēc arch. Bikšes idejiskā meta, un tā izmaksās Ls 700.000. Būvi beigs 1938. gada 1. augustā.

Pirmskolas un bērnu dārza vajadzībām pilsētas valde 1935. gadā ieguva namu Avotu ielā 10, Vecliepājā. Bērnu dārzu šinī mācības gadā apmeklē 130 bērni.

Lai dotu iespēju darbnīcu un fabriku mācekļiem, kas dienā nodarbināti, iegūt nepieciešamās teorētiskās zināšanas, pilsētas valde 1935. gada janvārī atvēra Liepājas pils. vakara technikumu, kas darbojas Liepājas valsts technikuma telpās.

1936. g. pilsētas valde nodibināja un atvēra 2. pakāpes vakara pamatskolu, ko apmeklē tie jaunieši, kam apstākļu dēļ nav bijis iespējams iegūt pamatskolas izglītību.

Liepājas pilsētas pašvaldība materiāli atbalsta arī Liepājas valsts lietišķās mākslas vidusskolu, dodot šai mācības iestādei par brīvu telpas ar apkurināšanu un apgaismošanu.

Tāpat brīvas telpas ar apkurināšanu un apgaismošanu pilsētas pašvaldība dod Valsts rokdarbu darbnīcām.

Materiāli pilsētas valde atbalsta arī Liepājas tautas konservātoriju, Liepājas valsts zvejniecības un zivkopības skolu u. c. izglītības un mācības iestādes.

Visās Liepājas valsts vidusskolās pilsētas pašvaldība 1935. gadā nodibināja 15. maija stipendijas.

b) Mūzejs

1935. gadā pilsētas pašvaldība ieguva par Ls 45.000 skaistu māju Kūrmājas prospektā mūzeja novietošanai. Jaunās mūzeja ēkas izbūve un iekārtošana mūzeja vajadzībām izmaksāja Ls 35.000.

c) Pilsētas bibliotēka. Pilsētas pašvaldības gādību par pilsētas bibliotēku raksturo jauniegādāto sējumu skaits un straujais lasītāju un abonentu skaita pieaugums.

d) Liepājas pilsētas drāma un opera

Mūsu laikmets, kas atraisījis vienotās latvju tautas radošos spēkus, uzlicis lielus pienākumus arī teātrim. Lielajā celtniecības darbā, kas pārveido mūsu zemi un mūsu dzīves pamatus,

Vestibils un tūristu telpas pilsētas viesnīcā

teātris nevar noslēgties sevī, nevar palikt vienaldzīga skatītāja vai vērotāja lomā. Teātrim, kuŗam dots visasākais un spožākais ierocis — dzīvais vārds, jābūt lielā un varenā laikmeta domu, ideju un ideālu paudējam, jābūt visa latviskā kopējam un daiļotājam, tautas garīgā spēka stiprinātājam, labo tikumu kopējam un vairotājam.

Lai arī Liepājas teātris savu lielo uzdevumu varētu veikt, Liepājas pilsētas valde atzina, ka teātris savu pienākumu pret sabiedrību varēs veikt tikai tad, ja tā pastāvēšana būs nodrošināta. Tāpēc pilsētas pašvaldība ar valdības un

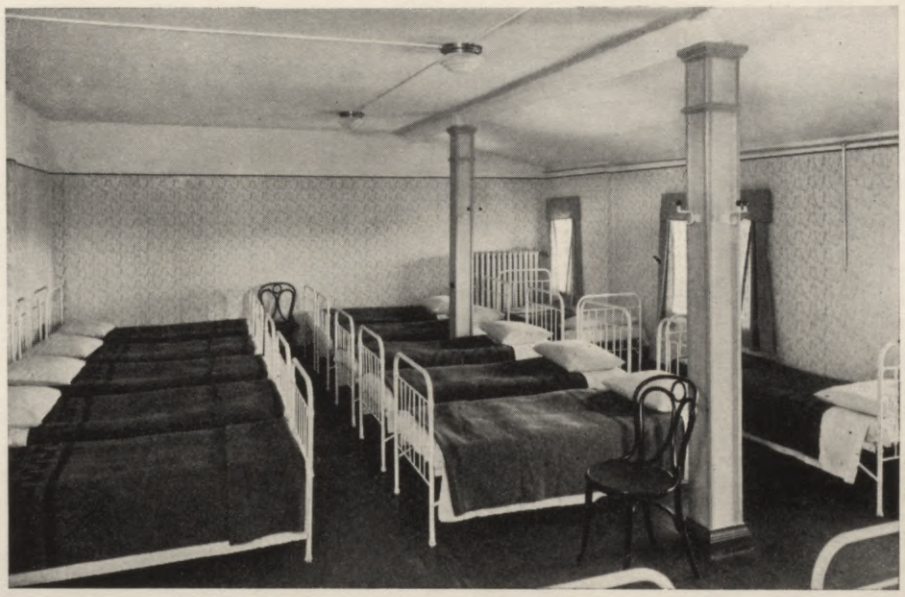

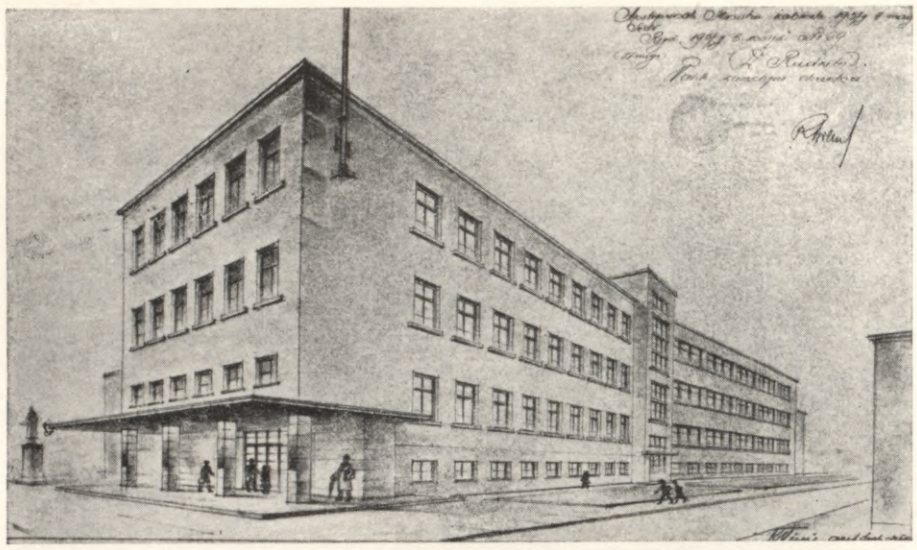

Draudzīgā aicinājuma pamatskolas projekts

izglītības ministrijas atbalstu 1934. g. decembrī pārņēma savā gādībā un vadībā Liepājas Jauno teātri, bet 1935. g. janvārī arī Liepājas operu, apvienojot abas šīs iestādes ar nosaukumu „Liepājas pilsētas drāma un opera".

Ar pāriešanu pilsētas pašvaldības pārziņā Pilsētas drāma un opera sāka sarīkot viesizrādes arī ārpus Liepājas. Drāma sarīkojusi viesizrādes tuvākā Liepājas apkārtnē, bet opera viesojusies visā Latvijā (Ventspilī, Tukumā, Aucē, Saldū, Kuldīgā, Dobelē, Jelgavā, Rīgā, Cēsīs, Valkā, Rūjienā, Alūksnē, Gulbenē, Madonā, Daugavpilī, Rēzeknē u. c.), gūstot visur lielus panākumus.

Liepājas Latviešu biedrības 15. maija nams

Armijas ekonomiskais veikals

e) Sabiedriskā dzīve

Veicot savus tiešos uzdevumus saimnieciskā un kultūras darbā, pilsētas valde ierosinājusi un kārtojusi arī daudzus sabiedriskās dzīves jautājumus, razdama arvienu atsaucību un atbalstu Liepājas sabiedrībā un dažādās organizācijās.

Pilsētas galva E. Rimbenieks 1935. gadā ierosināja piemineklļa celšanu Liepājas atbrīvošanai Kūrmājas apstādījumu rajonā. Šis ierosinājums ir guvis dzīvu atsaucību sabiedrībā, un 1938. g. 1. janvārī piemineklļa fondā jau sakrāti Ls 37.000.

1934. g. 10. augustā Liepājas pilsētas valde tautas Vadoņa Dr. K. Ulmaņa, atbrīvošanas cīņu virspavēlnieka ģenerāļa J. Balož a un citu valdības locekļu un tūkstošiem skolu jaunatnes un Liepājas iedzīvotāju klātbūtnē atklāja piemiņas plāksni pie nama Lielā ielā 6 ar uzrakstu:

„1919. gadā šai namā mita un darbojās brīvās Latvijas pirmā valdība Ministru Prezidenta Kārļa Ulmaņa vadībā."

1936. g. 27. jūnijā pilsētas valde iedēstīja piemiņas ozolu ostmalā, pretim muitnīcai, kur 1919. g. 27. jūnijā no kuģa „Saratova" uz brīvās Latvijas zemes nokāpa pagaidu valdība ar Ministru prezidentu K. Ulmani.

Meža dienu sarīkošanā pilsētas pašvaldība ņēmusi dzīvu dalību. Sekojot tautas vadoņa Dr. K. Ulmaņa aicinājumam jau pirmajās mežu dienās, 1935. gadā, piedaloties strādniekiem, aizsargiem, karavīriem, skolu jaunatnei un organizācijām, iedēstīja dažādus kokus, kopskaitā 27.977 — 1936. g. mežu dienās 7485 mežu dienu dalībnieki iedēstīja 153.680 kociņus un krūmus, bet 1937. g. mežu dienās 24.073.

1937. gadā pilsētas pašvaldība ieguva savā īpašumā namu Bāreņu ielā 1, ko nodeva 15. Liepājas aizsargu pulka vienību mītnes ierīkošanai.

1937. gadā Latvijas karja invalidu Liepājas nodaļai pilsētas pašvaldība nodeva namu Bāreņu ielā, kur karja invalidi ierīkojuši sev patīkamu mītni.

f) Sporta sekmēšanai un izkopšanai kalpo pilsētas stadijs, „Olimpijas" laukums un pilsētas tenisa laukums.

Lai ziemā sporta dzīve neapsiktu, pilsētas pašvaldība izbūvēja Bāreņu ielā vingrotavu, kuŗu atklāja un nodeva sporta organizāciju lietošanā 1938. g. janvāŗa mēnesī.

Izbūvētā vingrotava, lai gan tanī iespējams izkopt visus sporta veidus, nav tomēr tik plaša

un ērta, lai visā pilnībā varētu apmierināt tagadējās sporta dzīves prasības. Ņemot to vērā, pilsētas valde ierosināja sporta pils būves jautājumu, nodibinot speciālu fondu šim mērķim. Šo ierosinājumu silti atbalsta visas sporta organizācijas un Liepājas sabiedrība.

Pašvaldības darbu Liepājas saimnieciskā, sabiedriskā un kultūras darbā papildina darbi, ko veic valsts un paši liepājnieki. Te vispirms jāmin tā vērība, kādu valsts piegriež

zvejniecības veicināšanai un izkopšanai.

Zvejniecība Liepājā un gar visu jūrmalu ir ievērojama tautsaimniecības nozare. Simtiem zvejnieku ģimenēm jūras zvejniecība ir vai nu vienīgais ienākumu avots, vai arī stiprs atbalsts zemkopībai, kas jūrmalas smiltī nespēj nodrošināt eksistenci. Izbūvētā zvejnieku osta, laivu būvētava un zvejniecības ražojumu apstrādāšanas fabrikas veicina zvejniecību, atvieglo zvejnieku darbu un vairo arī zvejnieku ienākumus. Nodibinātais kooperātīvs sekmē zvejniecības ražojumu nogādāšanu tirgū.

Visi šie iestādījumi radušies tikai pēdējos gados, pēc 15. maija un nodibināti ar valdības un zemkopības ministrijas atbalstu.

1937. gadā Liepājas un apkārtnes piensaimnieku sabiedrību apvienība lika pamatakmeni jaunam namam, kas kalpos lauksaimniecības un piensaimniecības ražojumu apstrādāšanai, ar ko piensaimnieku uzņēmumi stipri paplašināsies.

15. maija saulē pacēlās arī Armijas ekonomiskā veikala nams Rožu laukumā. Šis tirdzniecības uzņēmums ar savām daudzajām nodaļām plaukst un attīstās.

Pēdējā gadā Liepājā nodibinājās C. S. „Turības" Liepājas nodaļa un Liepājas patērētāju biedrība „Centība", apvienojot sevī Kurzemes lauksaimnieku ekonomisko sabiedrību un patērētāju kooperātīvu „Zieds".

Tālāk jāmin a/s. „Bekona eksports", kas ar savu darbību veicina cūkkopības attīstīšanos Liepājas apkārtnē un nodrošina lauksaimniekiem iespējami augstas cenas par bekona cūkām.

Lai sekmētu jūras zvejniecību un dīķsaimniecību attīstīšanos, Zemkopības ministrija 1935. gadā nodibināja zvejniecības un zivkopības skolu, kur teorētiski un praktiski skolas audzēkņi mācās zvejniecības darbā un zvejniecības ražojumu apstrādāšanā un izmantošanā.

Saimnieciskās dzīves kārtošanā un veicināšanā sadarbojas arī Liepājas naudas iestādes: Latvijas Bankas Liepājas nodaļa, Zemes ban-

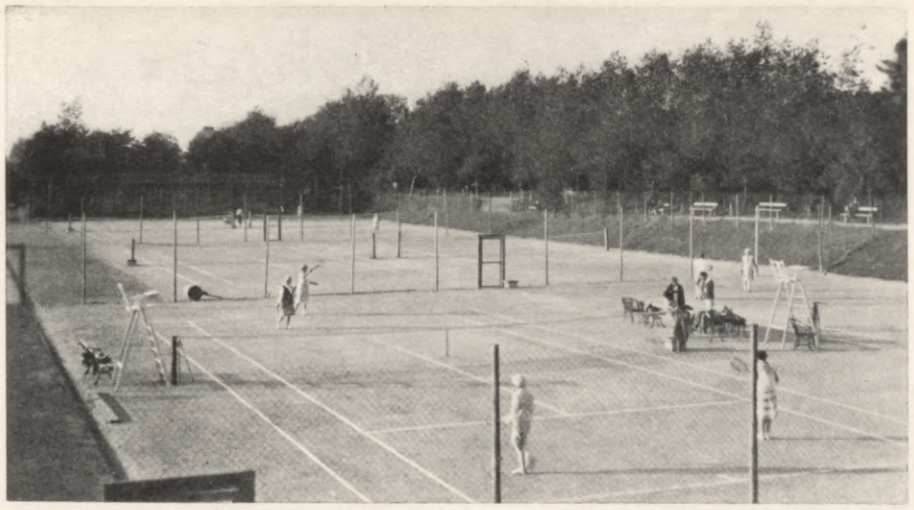

Pilsētas tenisa laukums

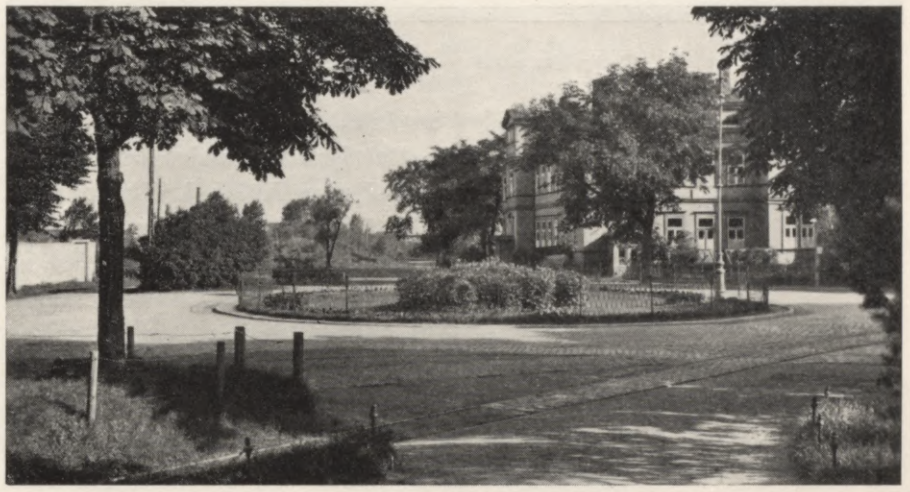

Pilsētas apstādījumi

Raiņa parks

Veceliepājas skats

kas Liepājas nodaļa, Latvijas Kreditbankas Liepājas nodaļa, Latvijas Zemnieku bankas Liepājas nodaļa, Liepājas Pilsētas krājkase u. c. privātas naudas iestādes (a/s. Liepājas Tirgotāju banka, Savstarp. kreditbiedr. „Diskonts" u. c.) un krāj-aizdevu sabiedrības.

Arī sabiedriski kultūrālā dzīvē ar 15. maiju radusies jauna rosme un darba prieks. Te vispirms minama Liepājas Latviešu biedrība. 1934. gadā biedrība lika pamatakmeni savam jaunajam namam — 15. maija piemineklim, ko nosauca par 15. maija namu.

Namā atrodas plaša izrīkojumu zāle ar skatuvi un orķestŗa telpu, plašām blakustelpām, garderobēm u. t. t. Apakšstāvā vēl atrodas restorāns un veikalu telpas. Otrā stāvā — biedrības mītne ar „mazo zāli", kabinetiem u. c. Trešā stāvā atrodas Valsts zemes bankas Liepājas nodaļa ar pārvaldnieka dzīvokli u. c. Pagraba telpās atrodas Liepājas aizsargu štāba bataljona mītne, bumbotava, biljarda istabas u. c. 15. maija nams ir plašākā celtne Liepājā, un tā būve izmaksājusi ap Ls 800.000.

Viena no vecākām biedrībām ir Liepājas Latviešu labdarības biedrība (dib. 1880. g.).

Rosīgi darbojas Liepājas Filharmonija (dib. 1926. g.), sarīkodama vasarās vērtīgus koncertus Kūrmājas dārzā.

Vīru koŗa „Dziedonis" Liepājas nod. (dib. 1928. g.) ir viens no labākiem vīru koŗiem nevien Liepājā, bet arī visā Latvijā.

Rosīgi darbojas arī „Latvju jaunatnes" Liepājas nodaļa.

Kurzemes mūzeja biedrība (dib. 1922. g.) apvienojusi visus vēsturiskos un etnografiskos mantu krājumus, kas novietoti pilsētas mūzejā, Kūrmājas prosp. 16.

Liepājas Namīpašnieku biedrība dibināta 1923. g.

Pēdējos gados nodibinājušās un rosīgi darbojas Liepājas strādnieku arodbiedrība, Liepājas Amatnieku biedrība, Latvijas Tirgotāju un rūpnieku biedrība, Liepājas Zvejnieku aroda biedrība u. c.

No sporta biedrībām minamas sporta biedrība „Olimpija", Armijas sporta klubs, 15. Liepājas aizsargu pulka sporta klubs, „Latvju jaunatne" u. c.

3. LIEPĀJAS IZDAIĻOŠANA

Katrai pilsētai jārūpējas arī par savu daiļumu. Tāpēc tās veltes, ko Liepājai devusi daba

Raiņa parks

Rožu laukums

— skaistā plūdmale un kāpas — jāpapildina ar apstādījumiem un parkiem. Pilsētas uzpošanā un izdaiļošanā jau daudz kas pēdējos gados veikts un arī pasākts.

Jūrmalas apstādījumi izdaiļo plūdmali vairāk kā 3 km. Parkā atrodas nevien mūsu koku kultūras, bet arī svešzemju augi, 130 dažādu koku un krūmu sugu un pasugu. Apstādījumos atrodas arī Kūrmājas dārzs, kur peldsezonas laikā Liepājas filharmonija sarīko simfoniskus koncertus.

Pilsētas valde ķērusies pie Kūrmājas dārza rajona radikālas pārveidošanas. Izstrādātā plānā paredzēts: radīt novietni Liepājas atbrīvošanas piemineklim, kam piekļautos plašāks laukums karaspēka parādēm un tautas sanāksmēm un sarīkojumiem svētku dienās; tālāk paredzēts dārzs, ar valni aizsargāts pret valdošiem vējiem, simfonisko koncertu sarīkošanai. Kūrmājai, restorānam un kafejnīcai paredzēta vieta uz mākslīgas terases plūdmalē. Liepājas atbrīvošanas pieminekļa rajona izveidošanas darbi jau uzsākti.

Otrs plašākais dēstītais parks ir Raiņa parks Jaunliepājā, kuŗa izkopšanai arī piegriezta vajadzīgā vērība.

Pilsētas centrā atrodas Rožu laukums, kas savu nosaukumu ieguvis ar to, ka vasarā šī laukuma vidū plaukst un zied simtiem krāšņu rožu. Pārējais laukums apdēstīts labi koptiem kokiem un košuma krūmiem.

15. maijs radījis jaunu rosmi pilsētas izdaiļošanā. Tiek papildināti un izkopti vecie apstādījumi, apdēstīti kokiem un košuma krūmiem līdz šim vēl neapdēstītie laukumi un stūŗi.

1935. g. pavasarī iesākti darbi 4 jaunu parku radīšanai. Kā pirmais no tiem minama Vienības birzs jūrmalā, no Pērkones ielas uz dienvidiem. Birzī iestādīti 1575 bērziņi, un redzamākā uzkalniņā iedēstīti Tautas vadoņa Dr. K. Ulmaņa un kaŗa ministra ģen. J. Baloža ozoli. Vienības birzi, paplašinot dēstījumus, paredzēts izveidot par tautas svētku un plašāku sarīkojumu birzi.

Otra ir Varoņu birzs pie Brāļu kapiem, Pulkv. Kalpaka ielā. Birzs aleju centrā iedēstīti Tautas vadoņa un brīvības cīņu vadītāja ozoli.

Plašāki apdēstījumi veikti visā pilsētā. 6,5 km gaŗumā ar kārkliem un priedītēm apdēstīta jūrmala, tādā kārtā nostiprinot jūŗas kāpas.

Apdēstīts 15. maija prospekts (no Kūrmājas prospekta līdz mōliem) un laukums starp 15.

Rožu laukums

Jūrmalas apstādījumi

Vienības birzs ar Vadoņa ozolu

O. Skulmes glezna „Pagaidu valdības atgriešanās Liepājā"

maija prospektu un „Olimpijas" kanāli. Tā 15. maija prospekts ar katru gadu kļūst krāšņāks.

Pērkones upmalas parkā no Dienvidu forta līdz Liepājas ezeram iedēstīti vairāki tūkstoši jaunu kociņu (bērzi, melnalkšņi u. c.).

Pilsētas galvas E. Rimbenieka ierosinājums par ostmalas izveidošanu un izdaiļošanu arī sāk reālizēties. Nākošos gados Liepājas valsts komercskolas, „Olimpijas" un zvejnieku ostas rajons izveidosies par mūsu pilsētas skaistāko apstādījumu, kas ārzemju kuģiem apmeklējot Liepāju, paudīs tiem latvisko daiļumu.

Pilsētai plešoties plašumā, vēl daudzi laukumi un ielas gaida lapoto tērpu. Šo darbu veikšanai gatavojas pilsētas dārzniecība, ierīkojot kokaudzētavas un siltumnīcas.

Izdaiļojot savu pilsētu parkiem, dēstījumiem, košuma krūmiem un puķēm un rodot dzīvu atbalstu šai darbā kaŗavīros, aizsargos, fabriku strādniekos un skolu jaunatnē, pilsētas valde, cik apstākļi un līdzekļi to atļauj, rūpējas arī par pilsētas izveidošanu. Liepājas atbrīvošanas pieminekļa rajona izveidošanai sekos arī pilsētas centra izveidošana, no Pilsētas viesnīcas līdz Rožu laukumam. Izveidošanas darbi arī šeit jau iesākti ar Pilsētas viesnīcas izbūvi un jaunceltni, tāpat pilsētas jauno krājkases un lombarda stalto celtni, kam sekos Trīsvienības baznīcas apkārtnes izveidošana un izdaiļošana un jaunā pilsētas valdes nama būve. Tāpat arī citos pilsētas rajonos pilsētas valde rūpējas par ielu rēgulēšanu, ēku uzpošanu u. t. t.

X. VĒSTURISKI PIEMINEKĻI UN PIEMIŅAS

1. PIEMIŅAS OBJEKTI, KAS ATKLĀTI PĒC 1934. G. 15. MAIJA

Atjaunotās Latvijas diženums izpaužas nevien tais vērtībās, kas tiek radītas saimnieciskā un kultūras dzīvē, bet cenšas iemiesoties arī vēsturiskos pieminekļos un piemiņās, kas nākošām latvju audzēm gadu simtiem cauri paustu šī lielā laikmeta varenumu, latvju tautas gara možo strāvojumu un kvēlo sirdsdedzi.

Skaists un mūžam zaļojošs pieminekļlis tautas vienībai Liepājā būs jau minētā V i e n ī b a s b i r z s jūrmalā, no Pērkones ielas uz dienvidiem, ko pilsētas valde ar saviem darbiniekiem, skolu jaunatni, aizsargiem, kaŗavīriem un visiem liepājniekiem stādījusi 1935. g. mežu dienās.

To pašu pauž arī 15. m a i j a p r o s p e k t s no Kūrmājas prospekta līdz mōliem, kas ar gaišo 15. maiju saista pilsētas ievērojamākās un jaukākās vietas, cauri pilsētas jaunajiem apstādījumiem.

Ostmalā Vecliepājā, kur 1919. g. no tvaikoņa „Saratova" nokāpa Pagaidu valdība, tautas gaviļu sveikta, pilsētas valde 1936. g. svinīgi iedēstīja V a d o ņ a o z o l u uz sevišķi izbūvēta un izdaiļota pamata.

P i e m i ņ a s p l ā k s n e pie Latvijas pirmās valdības mītnes, Lielā ielā 6, atklāta 1934. gadā.

Pilsētas valdes namā, pilsētas valdes reprezentācijas telpās, gleznotāju O t o S k u l m e s un J. B ī n e s darbos attēlota Tautas Vadoņa un pirmās valdības galvas Dr. K. U l m a ņ a a t g r i e š a n ā s L i e p ā j ā un n o k ā p š a n a u z b r ī v ā s L a t v i j a s z e m e s 1919. g a d ā.

15. m a i j a n a m s pie Rožu laukuma arī ir dižens piemineklis 15. maijam.

28. j a n v ā ŗ a D r a u d z ī g ā a i c i n ā j u m a pamatskola Jaunliepājā būs dižākā celtne Liepājā un krāšņākais piemineklis Tautas Va-

doņa Dr. Kārļa Ulmaņa Draudzīgajam aicinājumam.

Varoņu birzs pie Brāļu kapiem, Kuršu ielā, dēstīta 1936. g., piedaloties pilsētas valdei, skolu jaunatnei un kaŗavīriem, Liepājas atbrīvošanas cīņās kritušo varoņu piemiņai.

2. PIEMIŅAS OBJEKTI, KAS ATKLĀTI LATVIJAS LAIKĀ LĪDZ 1934. G. 15. MAIJAM

Brīvības cīņās pie Liepājas un tās apkārtnē kritušiem varoņiem ierīkoti Brāļu kapi pilsētas Ziemeļu kapsētā, kur 1924. g. uzcelts arī piemineklis.

Brīvības cīņās pie Liepājas kritušo varoņu piemiņai arī Liepājas Annas baznīcā 1924. gadā atklāta piemiņas plāksne, kuŗā iegravēti kritušo varoņu vārdi.

Prezidenta Čaksteslaukumā, starp Rožu, Alejas un Kr. Valdemāra ielām, sakarā ar Liepājas 300 gadu jubileju 1925. g. iedēstītas Valsts prezidenta J. Čakstes, ārlietu ministra Z. Meierovica un pilsētas galvas E. Rimbenieka liepas.

Georga Vašingtona vārdā nosaukts prospekts no Kūrmājas prospekta gar peldu iestādi līdz Rožu ielai, godinot amerikāņu lielā valstsvīra piemiņu un izsakot arī pateicību amerikāņu tautai par kaŗa laikā sniegto palīdzību Liepājas iedzīvotājiem.

Valstsvīru, citu tautas darbinieku un rakstnieku piemiņu godinot nosauktas pilsētas latviešu pamatskolas viņu vārdos. Tā Liepājā pastāv 28. janvāŗa Draudzīgā aicinājuma pamatskola, Raiņa pamatskola, Blaumaņa pamatskola, Kronvalda Ata pamatskola, Čakstes pamatskola, Jēkaba Janševska pamatskola, Jāņa Poruka pamatskola un Saulieša pamatskola.

3. IEVĒROJAMĀKĀS JAUNĀKO LAIKU CELTNES

Bez jau minētajām lielajām un skaistajām celtnēm, kas celtas pilsētā pēc 1934. gada 15. maija — 28. janvāŗa pamatskolas, 15. maija nama, Armijas ekonomiskā veikala, Pilsētas krājkases un lombarda un Pilsētas viesnīcas — vēl jāmin: Pilsētas drāmas un operas nams Teātŗa ielā 4, kas pabeigts 1915. gadā.

Pilsētas vēsturiskā un mākslas mūzeja ēka Kūrmājas prospektā 16, kas celta angļu gotikas stilā un ir viena no skaistākām ēkām pilsētā.

Lutera baznīca Jaunliepājā, Brīvības ielā, kuŗas celšanas darbi iesākti priekš pasaules kaŗa, bet nobeigti tikai 1934. gadā. Tornis vēl puscelts un augstumā pārsniegs Annas baznīcas torni. Baznīca kā stila, tā iekšējās iekārtas ziņā ir viena no skaistākām ev. lut. baznīcām Latvijā.

Valsts ģimnazijas nams Ausekļa ielā 9 celts 1913. gadā.

Valsts tehnikuma nams Kr. Valdemāra ielā 4 celts 1884. gadā.

Pilsētas peldu un dziedniecības iestādes galvenā ēka apstādījumu rajonā celta 1902. gadā doriešu stilā.

Annas baznīca, pilsētas vecākā celtne, pirmo reizi minēta vēsturiskos dokumentos 1509. g., kad tā atradusies tag. Vecajā kapsētā. Tagadējā vietā baznīca uzcelta 1597. g. Baznīca vairākkārt pārbūvēta, tornis tagadējā veidā uzcelts 1871.—1873. g. un, sasniedzot gandrīz 60 metrus, ir pašlaik augstākā celtne pilsētā. Annas baznīca ir viena no lielākajām baznīcām Latvijā.

Sv. Annas baznīca

Trīsvienības baznīca Lielajā ielā ir otra vecākā baznīca Liepājā, ko cēlusi pilsēta. Baznīca celta romāņu stilā no 1742. līdz 1758. g.

Sv. Jāzepa katoļu baznīca Pēteŗa ielā celta romāņu bazilika stilā 1894.—1900. g.

XI. TAUTAS DARBINIEKI, KAS DZĪVOJUŠI LIEPĀJĀ

Liepājas tuvākā apkaimē, Mazkrotes Vidus muižiņā 1837. g. 15. aprīlī dzimis lielais tautas atmodas laikmeta darbinieks un latvju nacionālās apziņas visspēcīgākais modinātājs Kronvalda Atis. 16 gadu vecumā Kronvalda Atis iestājies Liepājas apr. skolā, kur mācījies 5 gadus. Tagad šīs skolas telpās darbojas pilsētas 2. pamatskola, kas pārdēvēta Kronvalda Ata vārdā.

Liepājā 5 gadus apriņķa skolā mācījies arī Krišjānis Valdemārs (1849.—1854. g.). Apmeklēdams skolu, Kr. Valdemārs Liepājā sarakstījis savu pirmo literārisko darbu „300 stāstus". Še Kr. Valdemārs nodibinājis arī krājkasi, pirmo visā Krievijā.

Ap 1887. g. Liepājā dzīvojis arī tautas atmodas laikmeta darbinieks un tautas daiņu krā-

Sv. Trīsvienības baznīca

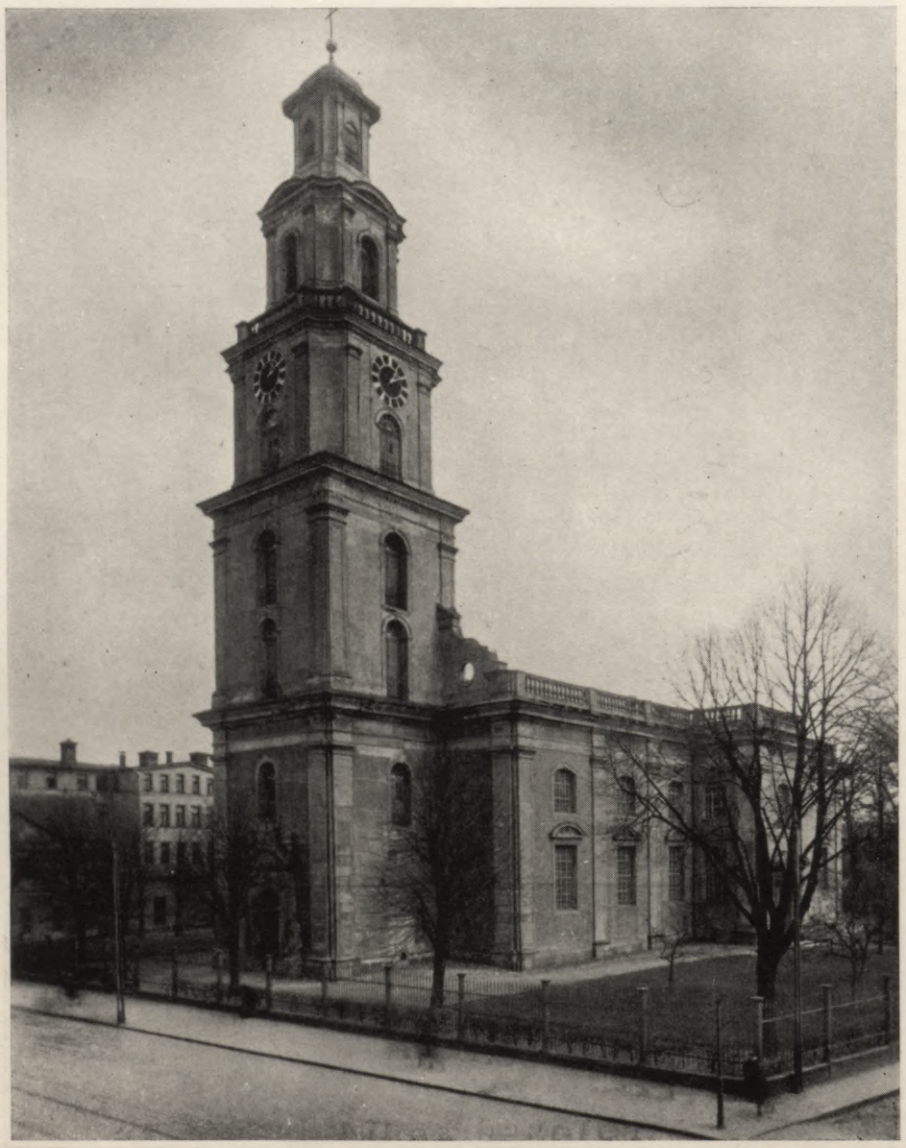

Sv. Trīsvienības baznīcas portāls

jējs, Lejas Kurzemes apgabala tautskolu inspektors Fricis Brīvzemnieks (Treulands).

Liepājā dzīvojis (1896.—1902.) Kursas rakstnieks Jēkabs Janševskis. Liepājas „Latvietī" 1884. g. parādījušies pirmie J. Janševska literāriskie darbi. Tuvākā Liepājas apkārtnē — Nīcā viņš strādājis kā skolotājs 1889.—1896. g. L. Ū. studentu vienība „Kursa" nolēmusi celt Liepājā J. Janševskim pieminekli.

No 1923. g. līdz 1926. g. Liepājā dzīvojis un vadījis dienas laikrakstu „Kurzemes Vārds" rakstnieks Haralds Eldgasts (Jānis Miķelsons).

Teodors Breikšs, skolotājs un sabiedrisks darbinieks, bija pirmais latviešu pilsētas galva Liepājā.

Andrejs Bērziņš, valsts un sabiedrisks darbinieks, no 1891. g. darbojies tuvākā Liepājas apkārtnē kā pašvaldības un sabiedrisks darbinieks, vēlāk kā laikraksta „Dzīve" izdevējs un redaktors, pils. domes priekšsēdētājs un pilsētas galva.

Marģers Skujenieks, valstsvīrs un publicists, priekš kaŗa darbojies Liepājā kā žurnālists un redaktors Andr. Bērziņa izdotā laikrakstā „Dzīve".

XII. LIEPĀJAS NOVADA ĪPATNĪBAS

Runājot par Liepājas novada īpatnībām, vispirms jāatzīmē tie savdabīgie ģeografiskie apstākļi, kādos atrodas mūsu zemes dienvidvakaru galējā stūrī iespiestie pagasti: Bārtas, Dunikas, Rucavas, Nīcas un Pērkones. Vienā pusē Lietavas robeža, otrā — jūŗa; milzīgie meži kā dzīvs žogs šķiŗ vienu pagastu no otra; Tosmares, Liepājas, Meķes un Papes ezeri, izzūdošo ezeru zemie līdzenumi un purvi, ūdeņiem bagātā Bārtavas upe rada īpatnēju dzīves veidu minēto pagastu iedzīvotājiem. Šejieniešu nodarbošanās ir nevien zemkopība, bet arī jūŗas, ezera un upes zveja, meža darbi, koku pludināšana, ezera doņu un niedru vākšana un apstrādāšana, dažāda veida mājrūpniecība u. c.

Piejūŗas smilšaino kāpu apdzīvotājiem galvenā nodarbošanās ir zveja, jo zeme tiem maza un neauglīga, daudz ja iegūst pārtikai nepieciešamo maizi un kartupeļus. Ziemā, kad zveja apsīkst, zvejnieki dzīvo no minētām blakus peļņām.

Zemkopjiem daudz rūpju sagādā tālu izkaisītās ganības un pļavas, kas bieži 20 un vairāk kilometru atstatumā no mājas iedalītas purvājos, mežos un ezeru salās. Biežie plūdi pavasaros un rudeņos daudz posta nodara sevišķi Nīcas pagastā, Bārtavas upes lejas galā.

Sv. Jāzepa katoļu baznīca

Pēdējā laikā ar valsts Vadoņa sevišķu gādību ievērojami atvieglots kā zvejnieku, tā lauksaimnieku liktenis. Ar milzīgiem zemes rakumiem — kanāliem, zvejnieku ostām, ūdeņus rēgulējošām slūžām, zemes pareizu sadalīšanu, labiem ceļiem un citām labierīcībām ir ļoti daudz līdzēts minēto pagastu labklājībai.

Apskatītās ģeografiskās savdabības laika ritumā ietekmējušas arī ļaužu tikumus, parašas un visu dzīves veidu. Bagātīgi saglabājušās senču tradicijas, kas izpaužas tautas tērpos, celtnēs, iedzīves priekšmetos, dziesmās, valodā.

Ja celtnēs un iedzīves priekšmetos saskatāma zināma stila vienība visos minētajos pagastos, tad tērpu ziņā tie viens no otra krasi atšķiŗas. Tautas tērpu košums nevien personīgi izcēla darinātāju, bet arī modināja sacensību atsevišķo pagastu starpā. Priekš kaŗa tautas tērpi šeit bija vēl vispārējā cieņā un lietošanā, sevišķi baznīcā ejot un godos. Vēl tagad, paveŗot veco māmiņu pūru vākus, pārsteidz lielā tērpu bagātība, prasme un izkoptā gaume, kas parādās šajos darbos. Pēc kaŗa cieņa pret tautas tērpiem, kā arī citām senču tradicijām sāka apsikt un šķita, ka arī šeit izzudīs novada īpatnības, kā tas sen jau noticis citos mūsu dzimtenes apvidos.

Tautas Vadoņa pārliecinošie vārdi un ierosinājumi, glabāt un godā celt senču īpatnības, metuši jaunu gaismas dzirksteli jaunajā paaudzē. Senās dziesmas, no mātes mantotais tautas tērps, godību parašas — atgūst atkal savu nozīmi un cieņu.

Lutera baznīca

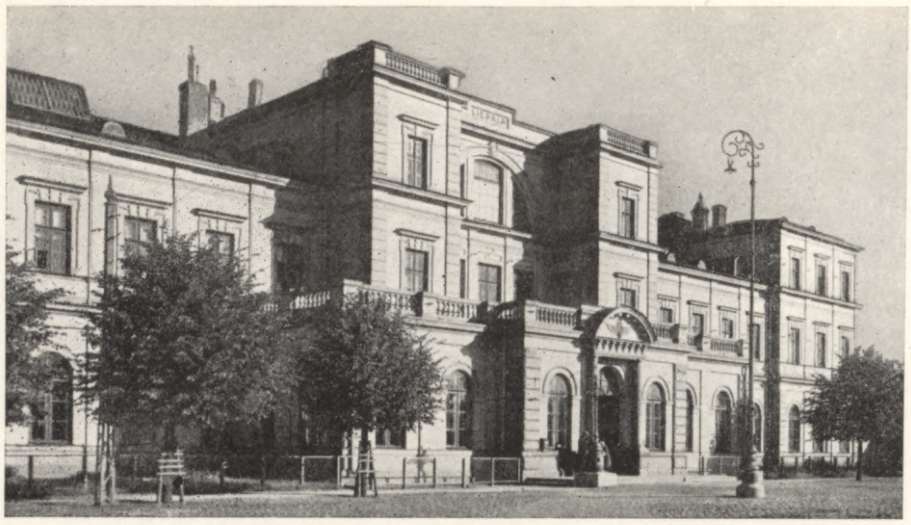

Liepājas dzelzceļa piestātne

XIII. LIEPĀJAS IEDZĪVOTĀJI UN VIŅU TAUTĪBA

Liepāja pēc savas nozīmes un iedzīvotāju skaita ir mūsu valsts otrā pilsēta ar 57.098 iedzīvotājiem (pēc 1935. g. tautas skaitīšanas datiem), no kuŗiem vīriešu 26.333, sieviešu — 30.765.

Iedzīvotāju tautība Liepājā:

Gadi	Latvieši	Krievi	Vācieši	Žīdi	Leiši	Poļi	Pārējie	Kopā
1863.	1.627	320	7.892	—	11	114	6	9.970
1881.	9.334	2.470	9.803	6.651	528	497	318	29.611
1897.	24.918	7.492	11.627	9.461	3.587	6.007	1.397	64.489
1911.	35.947	8.244	9.617	10.308	17.657	—	1.877	83.650
1915.	20.869	2.347	5.957	7.163	3.003	4.275	6	43.620
1920.	26.927	1.773	5.864	9.758	3.777	2.904	580	51.583
1925.	36.651	2.446	6.128	9.851	2.637	2.459	590	60.762
1930.	36.945	1.946	5.653	7.908	1.834	2.473	479	57.238
1935.	38.845	1.943	4.620	7.379	1.587	2.261	463	57.098

No visa iedzīvotāju skaita, kas Liepājā dzīvojuši 1935. gadā, latvieši bijuši 38.845 jeb 68,03%. Kā redzams, iedzīvotāju skaits pilsētā 1935. g. jūtami mazāks nekā 1911. gadā, kad Liepājā atradās stipri liels krievu karaspēks.

AL. OZOLIŅŠ,
Liepājas pils. galvas biedrs.

Mōli

DAUGAVPILS

I. VĒSTURE

Latvju ciltīm, kas jau no senseniem laikiem apdzīvoja tagadējo Daugavpils novadu, nācās būt vienmēr modrām un vienmēr gatavām cīņai par savu brīvību, dzīvību un mantu kā pret saviem kareiviskajiem tiešiem kaimiņiem lietuvjiem, tā pret dažādiem svešu zemju kaŗotājiem un tirgoņiem, kuŗi jau kopš V. gadsimteņa jo plaši izlietojuši Daugavas ūdensceļu satiksmei starp Eiropas ziemeļrietumu un tālajām dienvidu zemēm. Šīs svarīgās un pastāvīgi apdraudētās Piedaugavas joslas aizsardzībai tādēļ gar Daugavas krastu, no Krāslavas līdz Jersikai, pacēlusies vesela rinda mūsu senču piļu. Stiprākās un varenākās no šīm senču pilīm bijušas uzceltas tais pilskalnos, kas pēc viņu topografiskām īpašībām jau no pašas dabas bijuši vislabāk nodrošināti pret uzbrucējiem. Tādi, piem., ir Daugavas krastā Krāslavas un Jersikas pilskalni, kuŗus no divām pusēm ietveŗ dziļas aizas, kas stiepjas līdz Daugavai. Un gluži tāds pats, divu dziļu aizu aizsargāts, ir arī V e c d a u g a v p i l s pilskalns Daugavas labajā krastā, apmēram 19 km augšpus tagadējās pilsētas, kādēļ arī šeit, līdzīgi Jersikas un Krāslavas stiprajiem senču nocietinājumiem, būs pastāvējusi sevišķi ievērojama senlatvju pils.

Ka Vecdaugavpils pilskalnā tiešām tāda senču pils pastāvējusi, uz to noteikti norāda jau tas, ka vēlāk šai pašā pilskalnā uzcelto vācu bruņinieku pili kaimiņi lietuvji nosaukuši par Naujeni, t. i. jauno pili, no kā jāsecina, ka lietuvji vai nu paši vēl bija redzējuši tai pašā vietā agrāko senlatvju pili, vai arī tie pēc nostāstiem zināja par šādas pils pastāvēšanu. Nav šaubu, ka pie šīs Vecdaugavpils senlatvju pils, tāpat kā pie visām ievērojamākām mūsu senču pilīm, atradusies arī pastāvīga apmetne — senlatvju pilsēta. Tādā kārtā Daugavpils, kā īstas latvju zemes pilsētas, pašus pirmos pamatus likuši paši latvieši, — mūsu senči jau vissirmākajā senatnē.

Šai senlatvju Vecdaugavpils pilskalnā Livonijas ordenis 1275. gadā uzcēla savu nocietināto pili Dinaburgu, un no šī laika Daugavpilī un visā šai tālajā mūsu dzimtās zemes novadā iesākās gadu simteņiem ilgais smagās un postošās svešo varu kundzības laikmets.

Ordeņa pils nodibināšana Daugavpilī bija viens no neizbēgamajiem etapiem to vispārējo politisko mērķu reālizēšanā, ko vācu iebrucēji bija sev sprauduši līdz ar viņu ienākšanu mūsu zemē.

Ņemot vērā to sevišķi svarīgo nozīmi, kāda to laiku tirdzniecībā piekrita lielajam Daugavas ūdensceļam, vācu ienācēji XIII. gadsimtenī visiem spēkiem tiecās nodrošināt sev iespējami pilnīgākas monopōltiesības par šo svarīgo starptautiskās tirdzniecības artēriju. Ar Rīgas nodibināšanu tie jau bija ieguvuši saņās rokās pilnīgu kontroli par šo lielo tirdzniecības ceļu tai ziņā, ka nu kļuva iespējams noslēgt to katrai nevēlamai konkurencei, it sevišķi gotlandiešiem un dāņiem, kas bija šeit netraucēti tirgojušies iepriekšējos gadu simteņos. Ar 1210. un 1229. gados noslēgtajiem Rīgas-Polockas un Rīgas-Smoļenskas tirdzniecības līgumiem tie bija arī juridiski nodrošinājuši sev brīvas tirdzniecības tiesības visā Daugavas tecējumā. Lai varētu pilnā mērā netraucēti izlietot šo ūdensceļu, vāciem tomēr vajadzēja pašiem tieši šeit nostiprināties, nodibinot jaunus nocietinātus punktus (pilis) Daugavas krastos arvien tālāk tās augšējā virzienā. Tā vāci jau XIII. gadsimteņa pašā sākumā nostiprinājās Koknesē un 1237. gadā, pēc Jersikas karaļvalsts sagraušanas, uzceļ sa-

Skats uz cietoksni

vu pirmo pili Krustpilī, bet šī gadsimteņa otrajā pusē tās pašas tirdzniecības intereses liek vāciem pārnest savas varas priekšposteni resp. celt jaunu nocietinātu pili vēl augstāk pa Daugavu, dziļāk iekšā tagadējā Austrumlatvijā.

Ne mazākā mērā šādu vācu virzīšanos un nostiprināšanos arvien vairāk uz augšu pa Daugavu ietekmēja arī tie īpašie apstākļi, ar kādiem tiem nācās sadurties XIII. gadsimteņa otrajā pusē, reālizējot savu galveno darbības plānu — mūsu zemes iekaŗošanu. Tiecoties pakļaut savai varai arī visu tagadējo Latgales apgabalu, vāci šeit uzdūrās uz sīvu pretestību no krievu kņazu puses, kuŗi jau vairākus gadu simteņus bija atradušies ciešos sakaros ar vietējām latvju ciltīm un kuŗi arī tagad negribēja šeit savu iespaidu zaudēt. Tā, 1263. gadā ordenis gan bija uzcēlis savu pili Padebešu kalnā pie Rēznas ezera, lai no šīs vietas ieņemtu un pārvaldītu visu plašo Rēznas un Ludzas apgabalu, bet drīz pēc tam, pēc neveiksmīga kaŗa ar pliskaviešiem, tas bija spiests savu komandantūru Padebešu kalnā likvidēt. Pēc šādiem piedzīvojumiem bruņinieki saprata, ka būtu pārdroši pārāk agri iedziļināties Latgales iekšienē, un nolēma tādēļ pagaidām jo stiprāk nocietināties pie Daugavas. Tas viņiem bija nepieciešami jo vairāk arī tādēļ, lai aizsargātu sevi no sāniem pret lietuvjiem, kuŗi šai laikā bieži iebruka Latgalē.

Vietu jaunceļamai bruņinieku pilij senlatvju Vecdaugavpils pilskalnā bija izraudzījis 1274. gadā ordeņa mestrs Ernsts fon Rasburgs un jau pēc viena gada jaunās, stiprās pils celšana bija pabeigta.

Nav droši nosakāms, vai šī pils jau tūliņ celta no mūŗa, vai tikai no koka, pie kam mūŗa pils tad būtu šai vietā uzcelta vēlāk, pēc pirmās pils nopostīšanas. Katrā ziņā tomēr arī jau šī pirmā pils, ievērojot tās sevišķi svarīgo stratēģisko nozīmi, bijusi sevišķi stipri būvēta un labi nocietināta.

Kā stiprākais un vistālāk uz priekšu izvirzītais ordeņa varas atbalsta punkts, Daugavpils tad nu kļūst par to vietu, pret kuŗu vienmēr vispirmā kārtā vēršas visi ordeņa ienaidnieki šai vācu ordeņa valsts austrumu nomalē.

Jau pēc divi gadiem jaunceltajai pilij uzbruka lietuvji, bet pēc neveiksmīga mēģinājuma viņiem bija jāatkāpjas. Apmēram 35 gadus vēlāk lietuvji atkal uzbruka pilij, šoreiz to ieņēma un nopostīja līdz pamatiem.

Pili atjaunoja 1313. gadā ordeņa mestrs Gerhards Jorke, bet vēlāk, 1347. gadā, mestrs Gosvins Gerike vēl pastiprināja tās nocietinājumus ar četriem jauniem torņiem.

Ordeņa augstākās vadības nolūks bija radīt Daugavpilī netik vien stipru militāru centru, bet — nocietinātās pils aizsardzībā — arī pastāvīgu apmetni — pilsētu, kur varētu attīstīties mierīga tirdzniecība ar visiem plašajiem apkārtnes novadiem. Šāda apmetne arī tiešām pastāvējusi pie Daugavpils pils jau XIII. un XIV. gadsimteņos, kad tur darbojies arī Rīgas tirdzniecības kantoris. Pastāvīgās sadursmes, kas šeit norisinājās starp ordeņa bruņiniekiem

no vienas un lietuvjiem un krieviem no otras puses, tomēr ārkārtīgi traucēja Rīgas tirdzniecību. Lai izbeigtu šo nenormālo stāvokli, ordenis 1338. gadā noslēdza ar Lietuvas valdnieku Ģediminu līgumu, ar kuŗu visas zemes uz rītiem no Aiviekstes upes pārvērta neitrālā joslā, kuŗā varētu norisināties brīva tirdzniecība starp bruņiniekiem un rīdziniekiem no vienas, krieviem un lietuvjiem no otras puses. Šis miera stāvoklis tomēr nevarēja ilgi pastāvēt. 1396. gadā Daugavpils komtūrs aktīvi iejaucās Lietuvas dižkunigaiša Vitauta cīņā ar Svidrigaili, nostājoties pēdējā pusē. Sakarā ar to, jau tai pašā gadā Vitauts ieņēma Daugavpili un to izpostīja. Pēc tam, šīs cīņas tālākajā gaitā, Vitauts vēl divi reizes, 1403. un 1418. gadā, uzbruka Daugavpilij un abas reizes sagrāva pili līdz pamatiem. Pēc katra uzbrukuma bruņinieki pili vienmēr atjaunoja.

Izbeidzoties šiem lietuvju iebrukumiem, Vecdaugavpils bruņinieku pilij nācās tomēr arī turpmāk pārciest divas reizes vēl briesmīgākus uzbrukumus no otra kaimiņa, no krievu puses.

1481. gadā Maskavas cara Jāņa III. kaŗaspēks iebruka Livonijā un īsā laikā nopostīja daudz piļu, starp tām arī Daugavpili. Pēc krievu atspiešanas atpakaļ, pili tūdaļ atkal atjaunoja un vēl vairāk nostiprināja.

No 1555. gada uzglabājušās noteiktas vēsturiskas ziņas, ka Dinaburgas (Daugavpils) pils šai laikā bijusi stipra, un ka pie tās atradusies pilsēta. Bet pa tam aiz mūsu zemes austrumrobežām jau bija savilkušies jauni, melni kaŗa negaisa mākoņi, kas, drīzi šurpu veldamies, netik vien galīgi iznīcināja šo vācu bruņinieku citadeli Austrumlatvijā, bet noveda arī pie pašas ordeņa varas pilnīga sabrukuma.

1558. gadā Maskavas cars Jānis IV. uzsāka savu kaŗa gājienu pret Livoniju, lai to sev pilnīgi pakļautu un tādā kārtā nodibinātu tiešu satiksmi ar Rietumu Eiropu. Apzinādamies savu nespēju atvairīt šo stipro krievu uzbrukumu, ordenis griezās pēc palīdzības pie Polijas un Lietuvas karaļa Sigismunda Augusta. 1559. gadā ordeņa mestrs Gothards Ketlers noslēdza ar Sigismundu Augustu līgumu par militāru atbalstu cīņā pret krieviem, atdodams tam ķīlā kaŗa izdevumu nodrošināšanai 5 bruņinieku pilis, to starpā arī Daugavpili. Bet jau pēc diviem gadiem, 1561. gadā, tā vietā stājās jauns līgums, ar kuŗu Livonijas ordenis pilnīgi izbeidza savu eksistenci, un visa tagadējā Latgale un Vidzeme tika atdota Sigismundam Augustam kā Lietuvas lielkņazam.

Arī šim jaunajam valdniekam tomēr neizdevās pasargāt savas jauniegūtās provinces no maskaviešu drausmīgajiem postījumiem. Iebrūkot 1577. gadā Latgalē ar lieliem krievu un tatāru pulkiem, Jānis IV. izsiŗoja visu latviešu zemi līdz pat Daugavai, ieņemdams un nopostīdams arī Vecdaugavpils bruņinieku pili.

Pili agrākajā vietā, t. i. Vecdaugavpils pilskalnā, pēc tam vairs neatjaunoja, jo daudzkārtējo uzbrukumu un postījumu dēļ šī citkārt tik varenā pils bija tik stipri cietusi, ka nespēja vairs kalpot savam uzdevumam.

Skats uz Grīvu

Prefektūras nams

Rīgas iela

Polijas konsulāts

Latgales apgabaltiesa

Par šīs senās bruņinieku pils varenumu un stiprumu vēl tagad varam spriest pēc tās attēla, kas sastādīts, pamatojoties uz attiecīgo chroniku ziņām, kā arī pag. gadsimtenī šai vietā izdarītiem archaioloģiskiem pētījumiem. Jau pēc saviem apmēriem tā bijusi viena no lielākajām bruņinieku pilīm. Visa pils trapezveidīgā novietojuma kopgaŗums sasniedzis vairāk kā 58 metrus, bet tā platums bijis 13,72 un 26,23 metri. Bez tam, pils rietumdaļas priekšā vēl bijis ierīkots 73,20 metru gaŗš un 30,80 m plats nocietināts pagalms. Šī pils, vismaz pēdējā tās pastāvēšanas laikā, bijusi celta galvenā kārtā no ļoti lieliem ķieģeļiem (30×14×10 cm), lauku akmeņiem, sevišķi pamati, un kaļķakmens platēm. Vēl pagājušā gadsimteņa sākumā vecās pils drupas bijušas skaidri redzamas. Vietējie zemnieki tad izlauzuši atlikušos akmeņus un ķieģeļus, pārdodot tos uzņēmējiem, kas piegādāja būvmateriālus Daugavpils cietokšņa būvei.

Pēc Daugavpils ieņemšanas Maskavas cars Jānis IV. arī pats kādu laiku tur uzturējies. Tomēr ilgi valdīt viņš šeit nedabūja, jo jau nākošajā 1578. gadā poļi tam Daugavpili atkal atņēma. Drīzi vien Jānim IV. bija vispār jāatsakās no sava Livonijas iekaŗošanas plāna, un pēc 1582. gada miera līguma visa Vidzeme un Latgale (tā tad arī Daugavpils) joprojām palika poļu rokās.

Tā nu agrākās vācu bruņinieku varas vietā Latgalē iestājās poļu kundzības laikmets, kas turpinājās no 1561. g. līdz pat 1772. gadam, t. i. līdz Polijas pirmajai sadalīšanai, kad Latgali pievienoja Krievijai.

Kaut gan agrākā bruņinieku pils vairs netika atjaunota, poļi uzcēla Daugavpilī jaunus nocietinājumus. Kā šādai apcietinātai vietai un jauno zemes valdnieku militāro spēku centram Daugavpilij tādēļ arī šai poļu kundzības laikmetā nācās pārciest daudz kaŗa briesmu un kaŗa postījumu.

Jauno pili uzcēla Daugavas labajā krastā, apmēram 20 km lejup no Vecdaugavpils, tai vietā, kur tagad atrodas Daugavpils cietoksnis. Pēc dažām ziņām šo vietu jauno nocietinājumu celšanai izraudzījis jau Jānis IV., kad tas 1577. gadā uzturējās Daugavpilī, un arī jau licis uzbērt tur pirmo zemes valni. Šo pili pabeidza izbūvēt poļu karalis Stefans Batorijs 1582. gadā. Jaunai pilij apkārt stiepās zemes valnis 170 m gaŗumā, līdztekus Daugavai, un apm. 100 m platumā. Bez tam pils, kā arī pie tās atrodošās pilsētiņa, bija nostiprinātas vairākiem bastioniem.

Pirmo ugunskristību jaunajai Daugavpils pilij un pilsētiņai nācās piedzīvot 1600. gadā. Sā-

koties ilgajam kaŗam starp Poliju un Zviedriju (1600.—1629.), šai gadā zviedru hercogs Kārlis, savā straujajā uzvaras gājienā pārstaigājis visu Igauniju un Vidzemi, pēkšņi parādījās ar savu kaŗaspēku pie Daugavpils un drīzi vien ar spēju triecienu to ieņēma. Zviedri tad ieguvuši pilī un pilsētā ļoti lielu kaŗa laupījumu, bet drīz pēc tam tie bija spiesti no Daugavpils atkāpties. Tā paša kaŗa laikā zviedru karalis Gustavs Adolfs 1626. gadā vēlreiz mēģina ieņemt Daugavpili, bet bez panākumiem. Tā Daugavpils palikusi kā vienīgā nocietinātā vieta visā Vidzemē un Latgalē, kuŗu šim lielajam zviedru kaŗavadonim nav izdevies ieņemt.

Drīzi pēc tam Daugavpils no jauna tiek ierauta kaŗa ugunīs. 1654. gadā izcēlās kaŗš starp poļiem un krieviem Mazkrievijas dēļ, kuŗā, izmantodama Polijas grūto stāvokli, iejaucās arī Zviedrija. Jau 1655. gadā Daugavpili aplenca krievu kaŗaspēks, bet poļi to piespieda atkāpties. Dažus mēnešus vēlāk tai pašā gadā Daugavpils tomēr krīt zviedru feldmaršala Lēvenhaupta rokās.

Gadu vēlāk (1656. g.) Daugavpilij no jauna uzbrūk krievi un zviedrus no turienes padzen. Cik nesaudzīgs un postošs bijis šis krievu iebrukums, redzams no kādas pašu krievu to laiku chronikas, kuŗā atzīmēts, ka pēc Daugavpils ieņemšanas un cara Alekseja Michailoviča pavēles „kaŗavīri pilsētā sētas un baznīcas nodedzināja, ... iedzīvotājus nogalināja ...“

Krievu cars Aleksejs Michailovičs cerēja paturēt Daugavpili līdz ar visu Latgali uz visiem laikiem savā valdīšanā. Daugavpili krievi bija ieņēmuši Sv. Borisa un Gļeba piemiņas dienā, tāpēc arī cars deva pilsētai agrākās Dinaburgas vietā jaunu nosaukumu — Borisogļebsk. Kā pilsētā, tā visā apgabalā nodibināja arī krievu administrātīvās iestādes. Pēc 1660. gada Olīvas miera līguma krieviem bija tomēr Latgale atkal jāatstāj.

Šinī pēdējā kaŗā Daugavpils un visa Latgale bija tik stiprā mērā izlaupīta un izpostīta, ka viss apgabals varēja atspirgt tikai pamazām un ar lielām grūtībām. Pēc krievu iziešanas poļu valdība tūliņ ķērās pie kaŗa sapostīto Daugavpils apcietinājumu atjaunošanas, lai Daugavpils būtu vienmēr pienācīgi sagatavota arī katru turpmāko varbūtējo uzbrukumu atsišanai. Atgūt savu agrāko nozīmi Daugavpils apcietinātā pils tomēr vairs nevarēja. Tā, lielā Ziemeļu kaŗa laikā, paredzot zviedru uzbrukumu un apzinoties pils un tās garnizona nepietiekošās pretošanās spējas, poļu un lietuvju armijas virspavēlnieks Oginskis jau pavēl ienaidnieka uzbrukuma gadījumā Daugavpils pili atbruņot, pārvietojot drošākā vietā visu pils municiju, un pievienot garnizona kaŗavīrus citām kaŗaspēka daļām.

Vienības tilts, kas savieno Daugavpili ar Grīvu

Valsts zemes bankas nodaļa

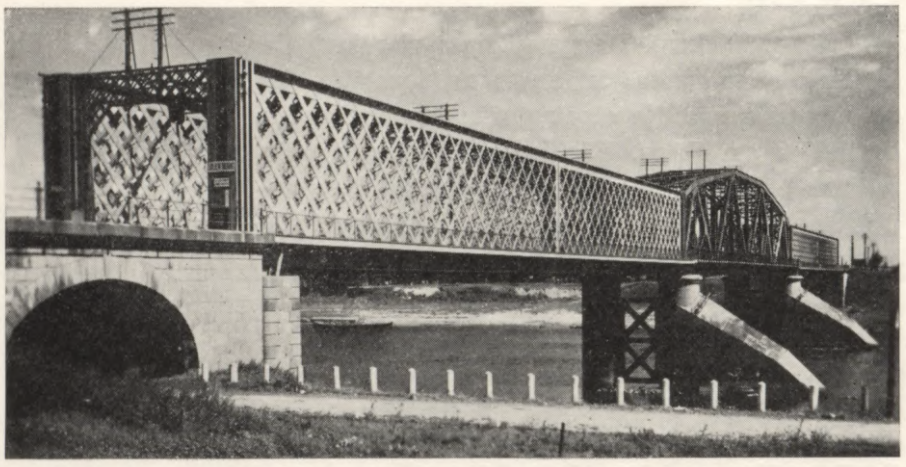

Atjaunotais dzelzceļa tilts

Uzspridzinātais dzelzceļa tilts

Šoseja un 18. novembŗa iela

1710. gadā Pēteris Lielais bija novietojis Daugavpilī pārziemošanai daļu sava karaspēka. Tas ienesa pilsētā mēri, kas plosījās visā apgabalā. Izmira daudz iedzīvotāju un gandrīz viss garnizons. Visu pils apbruņojumu tad pārveda uz Viļņu, un poļu laiku Daugavpils nocietinājumi pēc tam sāka pamazām sabrukt.

Pēc Latgales pievienošanas Krievijai 1772. gadā arī krievu valdība pievērsa savu īpašu uzmanību Daugavpilij, vispirmā kārtā kā sevišķi svarīgam militāri stratēģiskam punktam savas plašās imperijas robežu aizsardzības sistēmā.

1772. gadā iznāk ķeizarienes Katrīnes II. pavēle par jauna cietokšņa būvi Daugavpilī. Šie jaunie pilsētas nocietināšanas darbi bija tomēr vēl tikko pasākti, kad poļu sacelšanās laikā 1795. gadā poļu konfederāti uzbruka Daugavpilij, to uz īsu laiku ieņēma un nodedzināja līdz pamatiem. Šai lielajā ugunsgrēkā, starp citu, bojā gājuši arī visi pilsētas archīvi.

Jaunā cietokšņa celšanas plānu galīgi izstrādāja un apstiprināja 1810. gadā. Ievērojot tuvojošos karu ar Napoleonu, tūliņ arī steidzīgi ķērās pie cietokšņa celšanas darbiem. Tai vietā, kuŗa bija nozīmēta jaunā cietokšņa celšanai un kur tas vēl tagad pastāv visā savā dižā varenumā, līdz tam atradās Daugavpils pilsētiņa ar tās poļu laiku apcietinājumu atliekām. Valdība atpirka cietokšņa būvei vajadzīgās privāto īpašnieku zemes, ierādot jaunas pilsētas celšanai citu vietu — apmēram tai apvidū, kur tagad atrodas Daugavpils Vecā priekšpilsēta. Lai atbrīvotu vietu apcietinājumiem, kuŗus uzcēla iepretim cietoksnim Daugavas kreisajā krastā pārceltuves (bet vēlāk — tilta) aizsardzībai, tika arī pilnīgi nojaukts viss Jeruzālemes miests, kas tai laikā tur pastāvējis kā diezgan svarīgs tirdzniecības un satiksmes punkts.

Cietokšņa būve vēl nebija tomēr necik tālu pavirzīta, kad Daugavpilij uzbruka Napoleona pulki. Franči cietoksni ieņēma un nopostīja visus iesāktos nocietinājumus. Pēc Napoleona atkāpšanās Daugavpils cietokšņa celšanas darbus atkal ar lielu rosību atjaunoja, un tā izbūvi galvenajās daļās pabeidza 1833. gadā.

Cietokšņa celšanas darbu gaitā kļuva sevišķi skaidrs, ka Daugavpils drošībai nepieciešami netik vien šie varenie apcietinājumi pret ienaidnieku uzbrukumiem, bet arī aizsardzībai pret draudošiem dabas spēkiem. Lielākā daļa Daugavpils pilsētas, kā arī cietoksnis novietoti zemajā Daugavas sengultnes līdzenumā. Tādēļ pavasaŗos, ledus iešanas laikā, rodoties ledus sastrēgumiem Daugavā leļpus pilsētas, ūdens upē paceļas bieži vien līdz 7 un vairāk metriem virs normālā līmeņa un pilsētai ar cietoksni

Romas katoļu baznīca Jaunbūvē

draud vislielākās plūdu briesmas. Tādi lieli plūdi piemeklēja Daugavpili, starp citu, arī 1829. gadā. Augstie pavasaŗa ūdeņi pilnīgi pārplūdināja visu pilsētu un jaunceļamā cietokšņa rajonu, izpostīdami arī lielu daļu no toreiz vēl nepabeigtiem cietokšņa apcietinājumiem. Lai pasargātu pilsētu un cietoksni no pastāvīgi draudošajām plūdu briesmām, 1830. gadā uzsāka lielā, apm. 6 km gaŗā aizsargdambja celšanu līdztekus Daugavai, ko pabeidza 1841. gadā.

Pie jaunceltā cietokšņa 1841. gadā uzcēla arī pirmo tiltu pār Daugavu un drīzi pēc tam uzsāka arī attiecīgos priekšdarbus šī pirmā koka tilta atvietošanai ar dzelzs tiltu, kuŗa celšanu gan pabeidza tikai pag. gadsimta sešdesmitajos gados sakarā ar Pēterpils un Varšavas dzelzceļa līnijas izbūvi.

Ar ķeizara Aleksandra III. pavēli Daugavpils cietoksnis un pilsēta 1839. gadā dabūja agrākās Dinaburgas vietā jaunu, krievisku nosaukumu — Dvinsk.

No 1897. gada Daugavpils skaitās kā cietoksnis noliktava. Pasaules kaŗa laikā Daugavpils bija krievu ziemeļrietumu armijas atbalsta punkts. Līdz pašam Brestļitovskas miera līgumam vāciem gan neizdevās pienākt tieši klāt Daugavpils cietoksnim, bet tas, tāpat kā visa pilsēta, atrazdamies ilgu laiku pašā frontes tuvumā, stipri cieta no ienaidnieka gaisa uzbrukumiem. Pilsētā un cietoksnī vācu kaŗaspēks ienāca 1918. gada februārī un palika tur līdz tā paša gada decembrim, kad tas Daugavpili bez cīņas atdeva krievu lieliniekiem.

Pirms stāties pie šīs, visā viņas vēsturē tik daudz piemeklētās, pilsētas un visas Latgales atpestīšanas no šiem pēdējiem viņas svešiem apspiedējiem (krievu lieliniekiem), Latvijas nācionālai armijai nācās iepriekš izcīnīt daudz sīvu cīņu pret Latvijas ienaidniekiem citās frontēs. Uzsākt izšķirošās kaŗa operācijas šai austrumu frontē mūsu armija varēja tikai pēc Bermonta bandu sakaušanas 1919. gada beigās. Daugavpili ar spēju triecienu ieņēma un atbrīvoja no lieliniekiem apvienotais latviešu un poļu kaŗaspēks 1920. gada 3. janvārī.

* *
*

Pievēršoties tagad pašas Daugavpils p i l s ē t a s vēsturiskās tapšanas un attīstības gaitai, jau iepriekš vispārējā veidā jākonstatē, ka tieši

Baltā baznīca

tas apstāklis, ka Daugavpils apcietinātai vietai vienmēr piekritusi tik izcila militāri stratēģiska nozīme, ir reizē bijis arī vislielākais kavēklis šīs pilsētas spēcīgākai attīstībai un uzzelšanai visā pirmajā tās pastāvēšanas laikā, līdz pat pag. gadsimteņa sākumam. No daudzkārtējiem ienaidnieku uzbrukumiem apcietinātajai Daugavpils pilij (vācu un poļu laikos) visvairāk, protams, vienmēr nācies ciest pie tās novietotai pilsētai. Tādēļ pilsēta vēl biežāk nekā pati pils tikusi galīgi nopostīta, un pēc katra šāda ienaidnieku uzbrukuma pilsētas iedzīvotājiem vajadzēja atkal gluži no jauna uzsākt visu savu dzīvi un darbu.

Pilsētiņa pie vācu bruņinieku pils sākusi nodibināties un izveidoties līdz ar pašas šīs pils uzcelšanu. Tanī apmetušies galvenā kārtā tirgotāji, kuriem šeit atvērās jo plašs darba lauks. Daugavpils visā vācu varas pastāvēšanas laikā bija svarīgs tirdzniecības punkts, kuŗā notika visu to preču apmaiņa, kas pienāca no Rīgas pa Daugavu, pret dažādiem ražojumiem, sevišķi labību, zvērādām un tml., kas šeit saplūda kā no Latgales, tā arī no attālākajiem Lietuvas un

Romas katoļu Pēteŗa Pāvila baznīca

Ministru prezidents Kārlis Ulmanis Daugavpilī 1920. gadā.

Krievijas novadiem. Tai pašā laikā Daugavpils pilsēta kļuvusi arī par plaša vietējā apgabala administrātīvo centru, jo Daugavpils pils komandantam bijušas pakļautas netik vien Ludzas un Rēzeknes fogtejas, bet arī Ilūkstes hauptmaniste, un tādā kārtā Daugavpilī šai laikā bijusi koncentrēta ne tikai visas Latgales, bet pa daļai arī Zemgales pārvaldība.

Arī pēc visiem smagajiem kaŗa postījumiem un kaŗa briesmām, ko tai nācās pārciest XVI. gadsimtenī, it sevišķi sakarā ar Maskavas cara Jāņa IV. iebrukumu, Daugavpils pilsēta jau drīzi vien atkal tādā mērā atdzīvojusies, ka jau 1582. gadā, pēc pilsētas pārvietošanās tagadējā cietokšņa rajonā, poļu karalis Stefans Batorijs piešķīris tai tā sauktās Magdeburgas pilsētu tiesības. Ar šo savu jauno satversmi pilsēta ieguva diezgan plašu pašvaldību un savu vēlētu tiesu.

Pēc 1660. gada Olīvas miera līguma, ar kuŗu Polijai tika pievienotas Daugavpils, Rēzeknes, Ludzas un Viļakas stārastējas, Daugavpils kļuva par visas šīs, tā sauktās, poļu Inflantijas galvaspilsētu.

Ar XVII. gadsimteņa vidu ievērojami pieauga Daugavpils tirdznieciskā nozīme, jo šai laikā poļu valdība noteica Daugavpili par labības un citu preču noliktavu visam Daugavas transportam. Še tika arī nomuitotas visas pa Daugavu lejup nosūtāmās preces, jo Rīga šai laikā atradās zviedru rokās.

Tai pašā poļu valdīšanas laikmetā Daugavpils bija arī visas Latgales kultūrālās un reliģis-

kās dzīves centrs. Pēc Latgales pievienošanas Polijai te ieradās jezuīti, kuŗi 1625. gadā nodibināja Daugavpilī savu rezidenci. Šeit apmetušies, viņi atklāja apgabala dažādās vietās ap 12 savu misiju. Bez ticības sludināšanas jezuīti, kā visur, kur tie parādījās, arī šeit nodevās izglītības un audzināšanas darbam. Ap 1628. gadu jezuīti atklāja Daugavpilī pirmo skolu Latgalē. 1761. gadā šo jezuītu skolu pārvērta ģimnazijā, un 1767. g. pie tās nodibināja teoloģijas klasi katoļu garīdznieku sagatavošanai. Starp visiem šiem jezuītu darbiniekiem sevišķi jāatzīmē Juris Elgers, kas Daugavpilī sarakstījis vairākas grāmatas Latgales latviešiem.

Pēc pievienošanas Krievijai Daugavpils 1772. gadā bija nozīmēta par Latgalē nodibinātās Daugavas provinces galveno pilsētu. Šī province ietilpa Pliskavas guberņā. Nodibinot Polockas vietniecību, Daugavpils pilsētu 1777. gadā pārvērta par šīs vietniecības apriņķa pilsētu. 1802. gadā Daugavpili un tās apriņķi ieskaitīja tai pašā gadā nodibinātajā Vitebskas guberņā, kuŗas sastāvā pilsēta palika līdz tās atbrīvošanai 1920. gadā.

Pēc ģenerālmērīšanas apraksta, kas izdarīta Daugavpilī 1784. gadā, pilsētai tad piederējis 3339 ha zemes, no kuŗas 77 ha bijuši zem apbūvētiem gruntsgabaliem. Pilsētas rajonā atradušies pavisam 138 gruntsgabali ar 3473 iedzīvotājiem, no tiem kristīgo bijis 1933 un žīdu — 1540. Pilsētas iedzīvotāji, kā teikts šai aprakstā, tirgojās ar vilnas un zīda drānām un pārtikas

Pilsētas elektrības stacija

precēm ne tikai savā pilsētā vien, bet arī citās. Viņi apbraukāja dažādas pilsētas, kur iepirka kaņepājus, vilnu, dažādu labību, un pārdeva to Rīgā.

Šie dati dod mums diezgan skaidru ainu par Daugavpili, tās iedzīvotājiem un viņu nodarbošanos krievu valdīšanas laiku sākumā.

Vieta, kur tagad atrodas pilsētas galvenās daļas, pag. gadsimteņa pirmajos gadu desmitos bija vēl pilnīgi neapbūvēta, jo visa toreizējā pilsēta tad vēl atradās tagadējā cietokšņa rajonā. Pēc ķeizarienes Katrīnes II. apstiprinātā pilsētas jaunizbūves plāna, to bija paredzēts pārcelt apm. tai vietā, kur tagad atrodas Vecā priekšpilsēta. Šāda pilsētas pārvietošana tomēr visai maz sekmējās, un ap 1820. gadu, kad cietoksnī sevišķi pastiprinājās kaŗa būvniecība uz šai rajonā līdz tam atradušos privāto īpašumu rēķina, izrādījās, ka pilsētā jau trūkst vajadzīgo telpu (ēku) apriņķa administrātīvo iestāžu novietošanai; tādēļ šai laikā šīs iestādes nācās pārcelt uz Krāslavu, kur tās palika 3 gadus.

Vēlāk, pilsētas iedzīvotāju skaitam pieaugot, tie sāka rosīgi apbūvēties tā sauktajā Lielā jeb Jaunā priekšpilsētā, kas atradās starp šoseju,

Vadoņa iela

Apstādījumi pie pilsētas valdes nama

tagadējo Daugavpils Indras dzelzceļu un Esplanādi un kas tagad ir pati pilsētas centrālā daļa. Pilsētas daļā, kas atrodas aiz Daugavpils Indras dzelzceļa līnijas un saucas Jaunbūve, iedzīvotāji sāka apmesties tikai pag. gadsimteņa sešdesmito gadu beigās. Šeit sāka ierādīt gruntsgabalus tiem iedzīvotājiem, kuŗiem bija jāpārvieto savas mājas no cietokšņa esplanādes, kas tika nodibināta 1866. gadā. Pilsētas rajonu, kas nosaukts par Gajoku un kas atrodas starp šoseju un Daugavu, dienvidos no pilsētas centrālās daļas, sāka apbūvēt vēl vēlāk, tikai septiņdesmito gadu beigās.

Daugavpils pilsētas attīstību pēdējo simts gadu laikā pirms lielā pasaules kaŗa raksturo sekojošie dati par tās iedzīvotāju skaita pakāpenisko pieaugumu šai laikmetā:

Gadi	Iedzīvotāju skaits
1840.	11.361
1863.	22.825
1868.	29.622
1897.	69.675
1905.	76.588
1913.	113.048

Pirmo spēcīgo impulsu šim pilsētas pieaugumam devusi jaunā, plašā Daugavpils cietokšņa izbūve. Jau ar cietokšņa ierīkošanu saistītie lielie celtniecības darbi, radot jaunas, plašas darba iespējamības pilsētas iedzīvotājiem, stiprā mērā veicinājuši jaunu iedzīvotāju pieplūdumu pilsētā, pie kam prāvā garnizona novietošana un uzturēšana jaunceltajā cietoksnī, bet vēlāk — tam skaitliski pieaugot — arī pašā pilsētā, arī visā turpmākajā laikā bijis viens no tiem faktoriem, kas visievērojamākā kārtā sekmējuši pilsētas saimniecisko rosību un tās materiālo uzplaukumu. Sevišķi liela un svarīga kļūst Daugavpils cietokšņa nozīme pilsētas saimnieciskajā dzīvē, kad ar tā pārvēršanu cietoksnī noliktavā (1897. g.) šeit nodibinājās viens no galvenajiem visas Krievijas armijas apgādes centriem, kur tika koncentrēti vislielākie dažādu armijas apgādes priekšmetu, pārtikas un kaŗa materiālu krājumi; tas radīja jaunu, spēcīgu dzīvību netik vien pilsētas tirdzniecībā un transportā, bet arī visās pārējās saimnieciskās dzīves nozarēs.

Otrs apstāklis, kas vēl spēcīgāki ietekmējis pilsētas pieaugumu un vairojis tās saimniecisko spēku un nozīmi, bija satiksmes ceļu un it sevišķi dzelzceļu spējā attīstība pag. gadsimteņa 60-tos gados. Pa jaunceltām dzelzceļa līnijām no Daugavpils atklāja satiksmi 1860. gadā ar Pēterpili, 1861. gadā ar Rīgu un 1862. gadā ar Varšavu; tam drīz vien sekoja arī tiešas dzelzceļa satiksmes atklāšana ar Iekškrieviju caur Vitebsku un jaunas dzelzceļa līnijas izbūve līdz Šauļiem. Ar šī plašā satiksmes tīkla izbūvi Daugavpils izvērtās par visai svarīgu dzelzceļu mezglu, kuŗā savienojās un krustojās 5 lielākas dzelzceļa līnijas. No šī laika tad arī iesākās pilsētas sevišķi strauja attīstība, kas nepārtraukti turpinājās līdz pat pasaules kaŗa sākumam. Tā, jau tais pašos sešdesmitajos gados, sakarā ar jaunatklātiem satiksmes ceļiem, pilsētas iedzīvotāju skaits, salīdzinot ar 1840. g., vairāk kā divkāršojies (sk. tabulu), un, šim iedzīvotāju skaitam arī pēc tam joprojām nemitīgi pieaugot, pasaules kaŗa priekšvakarā, 1913. gadā, tas sniedzās pat pāri simts tūkstošiem, ar ko pati pilsēta šai laikā ierindojās jau lielpilsētu skaitā.

Līdztekus šim straujajam iedzīvotāju skaita pieaugumam tikpat strauji šai laikmetā attīstījās un uzplauka arī pilsētas saimnieciskā dzīve. Ar jaunā, plašā dzelzceļu tīkla izbūvi netik vien daudz intensīvāki kļuva Daugavpils saimnieciskie sakari ar visiem viņas tiešās apkārtnes novadiem, bet līdz ar to jaunās, lielās dzelzceļu maģistrāles deva arī visērtākās iespējas tiešu saimniecisku sakaru nodibināšanai ar visattālākajiem bij. plašās Krievijas tirgiem. Tas pavēra jaunus, plašus ceļus pilsētas saimnieciskai uzņēmībai tiklab tirdzniecības, kā arī rūpniecības laukā, un tādā kārtā Daugavpils šai laikā izveidojās par vienu no ievērojamākiem tirdzniecības un rūpniecības centriem netik vien savā tuvākajā apgabalā, bet arī visas plašās bij. Krievijas mērogā. 1912. gadā Daugavpilī jau pastāvējuši 2210 dažādu tirdzniecības, rūpniecības un amatniecības uzņēmumu, to starpā prāvs skaits lieltirdzniecības firmu un tuvu pie 100 dažāda lieluma fabriku. No visām tirdzniecības nozarēm vislielākā nozīme tad bijusi linu, kaņepāju un to izstrādājumu, linsēklu, ādu, manufaktūras, koku un pa daļai arī labības tirdzniecībai. Rūpniecības laukā darbojušās, bez plašajām dzelzceļu mezgla darbnīcām, vairākas čuguna lietuves, koku zāģētavas, dzirnavas, alus darītavas, spirta dedzinātavas, ādu apstrādāšanas, cellulōzas, sērkociņu, stikla, konfekšu un šokolādes, ziepju, eļļas un vēl dažādas citas fabrikas.

Uz pilsētas ārējo izskatu un tās architektonisko izveidojumu arī šis ļoti ievērojamais materiālais uzplaukums, ko tā piedzīvojusi krievu valdīšanas laika pēdējā posmā, nav atstājis nekāda kaut cik manāma pozitīva iespaida. Sa-

Skrošu fabrika

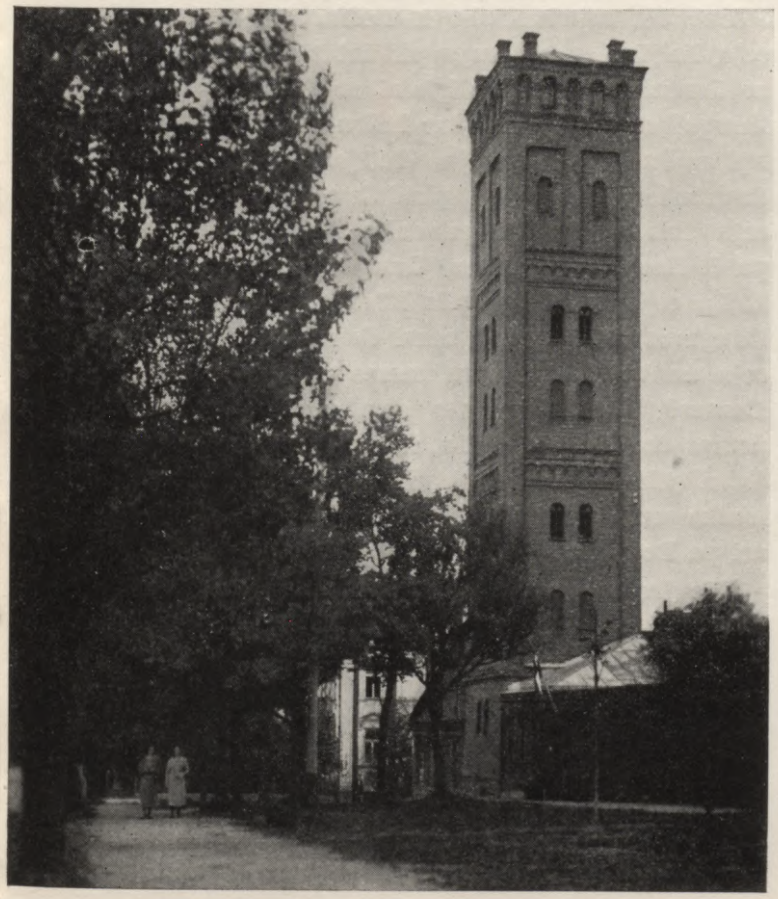

Pilsētas slimnīca

Vienības dārzs

karā ar iedzīvotāju skaita straujo pavairošanos pilsēta šai laikā gan stipri izpletusies plašumā, bet tā augusi, tāpat kā līdz tam, bez noteikta izbūves plāna, nesaistot pie tam privāto celtniecību ne ar kādām sevišķām prasībām, nedz jaunceļamo namu ārējās architektūras, nedz to iekšējo labierīcību ziņā. Tādā kārtā, kaut gan kļūdama jau par lielpilsētu, pēc savas ārējās sejas un izskata, kā arī savu vispārējo labierīcību ziņā Daugavpils tomēr arī šai laikā nav varējusi pacelties virs tā samērā visai zemā attīstības līmeņa, kāds bija raksturīgs visām to laiku viduvējām Iekškrievijas provinces pilsētām.

II. SAIMNIECISKĀ DZĪVE

No pasaules kaŗa postījumiem Daugavpilij bija nācies ciest vairāk kā jebkuŗai citai no mūsu lielākām pilsētām. Kaujas frontes tiešā tuvuma dēļ jau kaŗa sākumā daļu iedzīvotāju no pilsētas izraidīja, bet liels vairums iedzīvotāju atstāja pilsētu labprātīgi. Cik ļoti lielā mērā bija šai laikā samazinājies pilsētas iedzīvotāju skaits, redzams no tā, ka arī pirmajā mūsu vispārējā tautas skaitīšanā 1920. g. vasarā, t. i. vairākus mēnešus pēc pilsētas atbrīvošanas, kad daudzi iedzīvotāji jau bija paspējuši atgriezties, Daugavpilī saskaitīti vēl tikai 29.003 iedzīvo-

tāji. Ar fabriku un citu saimniecisko uzņēmumu piespiedu evakuāciju tai pašā laikā bija pilnīgi paralizēta visa līdz tam tik rosīgā un plašā rūpniecība un tirdzniecība. Vairāk simtu ēku pilsētā, to starpā arī daudzas lielāko fabriku celtnes, bija šais kaŗa gados pilnīgi nopostītas vai ļoti stipri cietušas.

Pēc visiem šiem smagajiem kaŗa, kā arī vācu okupācijas un lielinieku valdīšanas laiku postījumiem, saimnieciskā dzīve pilsētā, pēc tās atbrīvošanas, varēja sākt atzelt tikai pamazām un ar lielām grūtībām.

Sakarā ar pasaules kaŗa sekām ievērojami mainījušies arī tie vispārējie apstākļi, kas bija radījuši pilsētas straujo uzplaukumu un kas noteica tās saimniecisko svaru un nozīmi pirms kaŗa. Tā kā lielie satiksmes ceļi, kuŗu mezglā atrodas Daugavpils, pieder tagad dažādām valstīm, tad tā, kā šī plašā satiksmes tīkla centrs, protams, daudz zaudējusi no savas agrākās nozīmes. Tādēļ Daugavpils saimnieciskā dzīve Latvijas laikmetā ievirzījusies citādā, no pirmskaŗa laikiem lielā mērā atšķirīgā gultnē. Ja pēdējos gadu desmitos pirms pasaules kaŗa Daugavpils saimnieciskā attīstība, pateicoties sevišķi dzīviem sakariem ar plašajiem bij. Krievijas tirgiem, gāja galvenā kārtā lielrūpniecības un lieltirdzniecības virzienā, tad tagadējos apstākļos visai pilsētas saimnieciskai uzņēmībai jāorientējas gandrīz vienīgi pēc sava vietējā un sava apkārtnes novada vajadzībām. Latvijas laikmetā Daugavpilī tādēļ tāpat tirdzniecībā, kā rūpniecībā un amatniecībā lielā pārsvarā ir vidējie un sīkie uzņēmumi.

Kā galvenajam visas Austrumlatvijas tirdzniecības, rūpniecības un amatniecības centram, Daugavpilij tomēr arī šai jaunākajā viņas vēstures periodā piekrīt ļoti liela un pie tam vienmēr vairāk pieaugoša nozīme. Saimnieciski Latgale cieši saistīta ar Ilūkstes apriņķi otrpus Daugavai, sastādot šai ziņā vienu kopīgu Austrumlatvijas novadu. Pēc sava ģeografiskā stāvokļa tieši Daugavpils ir tas punkts, kuŗā un caur kuŗu visdzīvākā un visintensīvākā veidā reālizējas abu šo Austrumlatvijas sastāvdaļu savstarpējie saimnieciskie sakari. Tādā kārtā Daugavpils saimnieciskā aizmugure platības ziņā ievērojami pārsniedz viņas administrātīvā

Vienības nams

Apstādījumi pie Vienības nama

apgabala (Latgales) robežas, kas dod arī plašākas iespējamības viņas tirdzniecības, rūpniecības un amatniecības attīstībai. Bez tam Daugavpils saimniecisko rosību labvēlīgi ietekmē vēl tas apstāklis, ka Daugavpils tuvākā, tiešā apkārtne, t. i. Daugavpils un it sevišķi Ilūkstes apriņķis, ir tā Austrumlatvijas daļa, kas savas lauksaimnieciskās kultūras un, vispār, ekonomiskā spēka ziņā sasniegusi samērā visaugstāko attīstības pakāpi.

Sevišķi izdevīgais Daugavpils stāvoklis satiksmes ziņā arī tagadējos apstākļos ievērojami sekmē tās saimniecisko attīstību. Pa 4 dzelzceļu līnijām caur Daugavpili iet tieša satiksme ar ārzemēm — caur Eglaini ar Lietuvu, caur Zemgali ar Poliju un caur Indru, Zilupi un Rītupi ar Padomju Krieviju. Vietējai satiksmei bez dzelzceļiem kalpo arī plaši izveidotais zemes ceļu tīkls, no kuŗiem galvenie: Daugavas labajā pusē Daugavpils Rīgas, Daugavpils Krāslavas I. šķ. ceļš un Daugavpils Rēzeknes šoseja, bet Daugavas kreisā pusē, cauri Grīvas pilsētai, šoseja uz Vilkumiestu un zemes ceļi uz Ilūksti, Demeni, Skrudalieni un Kaplavu. Liels daudzums dažādu materiālu, it sevišķi ar plostiem baļķi pilsētas kokzāģētavām un ar liellaivām malka un laukakmeņi, ikgadus pienāk pilsētā arī pa Daugavu.

Pēc trešās vispārējās tautas skaitīšanas datiem, 1930. gadā Daugavpils iedzīvotāji (strādā-

jošie) sadalījušies pēc atsevišķiem nodarbes veidiem sekojošā kārtā:

Nodarbes veids	Strādājošo skaits	%
I. Lauksaimniecība	688	3,5
II. Rūpniecība un amatniecība . .	4.766	24,2
III. Tirdzniecība	2.701	13,7
IV. Satiksme un transports . . .	1.451	7,4
V. Valsts un komūn. iest. darb. .	4.235	21,5
VI. Brīvās profes. un intel. darba strādn.	850	4,3
VII. Publiskā higiēna	568	2,9
VIII. Apkalpotāji	1.629	8,3
IX. Pārējie nodarbes veidi	2.811	14,2
Strādājošo kopā .	19.699	100,0

No parastajiem galveniem pilsētu iedzīvotāju nodarbošanās veidiem arī Daugavpilī pirmā vietā stāv rūpniecība un amatniecība, kuŗās min. gadā bijušas nodarbinātas 4766 personas vai 24,2% no visu strādājošo kopskaita. Pēc 1935. gadā izdarītās pirmās rūpniecības skaitīšanas rezultātiem Daugavpilī pavisam saskaitīti 1381 dažādi rūpniecības un amatniecības uzņēmumi, kuŗos strādājušas pavisam 4980 personas. No minēto uzņēmumu kopskaita lielāku uzņēmumu, ar mēchanisku dzinējspēku vai vismaz 5 algotiem strādniekiem, bija pavisam 112 ar kopā 3032 strādājošiem, bet pārējie 1269 — sīkāki amatniecības uzņēmumi bez mēchaniskā dzinējspēka, kas nodarbinājuši pavisam 1948 personas. No atsevišķām rūpniecības un amatniecības nozarēm vislielākais strādājošo skaits bija metallapstrādāšanas un mašīnbūves rūpniecībā (1403 pers. vai 28,2% no visu rūpniecībā un amatniecībā nodarbināto kopskaita); pēc tam seko apģērbu un apavu rūpniecība ar 1276 strādājošiem (25,6% no kopskaita), būvrūpniecība ar 893, pārtikas un garšvielu rūpniecība ar 440, tekstilrūpniecība ar 332 nodarbinātiem u. t. t.

Luterāņu baznīca

No atsevišķiem rūpniecības uzņēmumiem Daugavpilī kā galvenie jāmin: metallapstrādāšanas rūpniecībā — dzelzceļu galvenās darbnīcas (apm. 700 strādn.), dzelzceļu depo (apm.

Pilsētas centrs

300 strādn.), L. Kroina ķeta lietuve (50 str.), sabiedrības „Metrup" metallpreču rūpniecība, E. Jansona metalla apstrādāšanas darbnīca; tekstilrūpniecībā — S-bas „Daugava" tekstilfabrika (78 str.), B. Gitelsona zīda izstrādājumu fabrika „Italija" (75 str.), J. Siliņa zīda izstrādājumu darbnīca, vilnas kārstuve, krāsotava un vates fabrika (30 str.); pārtikas un garšvielu rūpniecībā — Latgales piensaimn. sab-bu savienība, L. Mostova un M. Levitana labības dzirnavas (15 str.), A. Mitrofanova un J. Stenceļa maizes ceptuves, M. Kopelovska konfekšu un stērķeļu darbnīca (40—60 str.), J. Gurviča mant. alus darītava, sab. „OLD" augļu un minerālūdeņu iestāde; kokrūpniecībā — Z. Mizrocha kokzāģētava (25 str.) un O. Rāceņa galdniecības uzņēmums. Pārējās rūpniecības nozarēs vēl jāatzīmē — A/S. „Rota" Daugavpils nodaļas grāmatu spiestuve, sietuve un litografija, S. Briskina celluloida un galolita apstrādāšanas darbnīca „Celgreb" (46 str.), L. Kochkovska krāsns podiņu izgatavošanas darbnīca (20 str.), A. Grilichesa un Š. Gelermaņa ādu apstrādāšanas fabrikas un M. Feigelsona linu apstrādāšanas fabrika (apm. 200 str.).

Tirdzniecības laukā Daugavpilī 1930. gadā bijusi nodarbināta pavisam 2701 persona, vai 13,7% no strādājošo kopskaita. Pēc pirmās tirdzniecības uzņēmumu skaitīšanas datiem 1935. gadā Daugavpilī darbojušies 2014 dažādu tirdzniecības uzņēmumu ar kopā 3717 nodarbinātām personām. No visa šī tirdzniecības uzņēmumu kopskaita 1883 (vai 93,5%) bijuši sīki uzņēmumi ar 1 līdz 4 personām, un tikai 131 uzņēmumā nodarbinātas katrā pa 5 vai vairāk personām.

Ar katru gadu plašāka Daugavpilī izvēršas Armijas ekonomiskā veikala nodaļas darbība. Sevišķi tā pieaugusi ar veikala pārcelšanu (1937. gada decembrī) viņa jaunajās, jo plaši un ar vismodernākām ērtībām ierīkotajās telpās Vienības namā. Kopā ar jaunatvērto viesnīcu, kafejnīcu un restorānu veikala darbība tagad jau aptver ne mazāk kā 20 atsevišķu tirdzniecības nozaru ar vairāk kā 2 milj. latu kopējā gada apgrozījuma. Veikalā strādā 130 darbinieki. Ļoti rosīgu darbību attīsta arī Centrālās savienības „Turība" Daugavpils nodaļa, kuras gadskārtējie apgrozījumi, pastāvīgi un strauji pieaugot, tāpat tagad jau sniedzas pāri 2 milj. latu.

Sekmīgi darbojas arī jaunais Daugavpils kooperātīvs, kas nodibinājies 1938. gada pavasarī, apvienojoties patērētāju biedrībai „Daugava" un Daugavpils dzelzceļnieku patērētāju biedrībai. No 1937. g. sācis darboties A/S. „Ādas un vilnas centrāle" D-pils punkts. Daugavpilī pastāv izdevniecības „A. Gulbis" nodaļa ar plašu grāmatu un rakstāmlietu veikalu. No vecākiem latviešu tirdzniecības uzņēmumiem pieminams A. Lucāna puķu, dārzāju un sēklu veikals.

Lielu daļu no Daugavpils administrātīvās robežās ietilpstošo zemju platības aizņem neauglīgi, lauksaimnieciskai izmantošanai nepiemēroti smilšāji. Lauksaimniecībai kā pilsētas iedzīvotāju nodarbes veidam Daugavpilī tādēļ piekrīt mazāka nozīme kā pārējās mūsu vidējās pilsētās, un 1930. gadā tanī šeit nodarbināti tikai 3,5% visu strādājošo. No atsevišķām lauksaimniecības nozarēm Daugavpilī tomēr, jau kopš pirmskaŗa laikiem, plaši attīstījusies sakņu dārzkopība. Plašie sakņu dārzi ierīkoti galvenā kārtā auglīgajā un zemā Daugavas sengultnes līdzenumā. Ar saviem dārzājiem, it sevišķi gurķiem, tomātiem un kāpostiem, Daugavpils diezgan plašos apmēros apgādā arī mūsu galvas pilsētas tirgu, un šai lauksaimniecības nozarē, bez pastāvīgi strādājošiem, sezonas laikā atrod nodarbošanos vēl vairāki simti pilsētas iedzīvotāju.

No lielākām kreditiestādēm Daugavpilī pastāv un attīsta plašu darbību Latvijas Bankas, Valsts Zemes Bankas un Latvijas Kreditbankas nodaļas. No vietējām krājaizdevu sabiedrībām pirmā vietā pēc apgrozījumu lieluma stāv Dau-

Valsts vidusskola

2. valsts vidusskola

Vadoņa iela ar Latvijas Bankas nodaļu un pasta namu

gavpils latviešu krājaizdevu sabiedrība (dib. 1921. gadā), ar bilanci 1938. gada 1. janvārī Ls 755.760,—; bez tam vēl Daugavpilī darbojas krājaizdevu s-ba „Grauds" (1908. g.), ar bilanci Ls 583.077,—; Daugavpils apriņķa krājaizdevu s-ba (1923. g.) — Ls 640.318,—; III Daugavpils krājaizdevu s-ba (1900. g.) — Ls 692.424,—; Daugavpils ebrēju krājaizdevu s-ba (1923. g.) — Ls 415.937,—, kā arī dažas citas, sīkākas sabiedrības.

III. SABIEDRISKĀ UN KULTŪRĀLĀ DZĪVE

Līdz 1934. g. 15. maija pārvērtībām Daugavpilī pastāvēja liels skaits sabiedrisko organizāciju, kas, būdamas bieži vien viendabīgas savos pamatmērķos, savā praktiskajā darbībā gāja tomēr katra savu savrupējo ceļu, vadīdamās no savām īpašajām partijpolitiskām, nācionālām vai konfesionālām interesēm. Šādu sabiedriskās dzīves sadrumstalotību sevišķi veicināja lielā neviengabalainība Daugavpils iedzīvotāju sastāvā kā tautību, tā arī ticību ziņā. Partiju laikiem izbeidzoties, tagad likvidētas un izbeigušas savu darbību arī visas šīs savu šauro grupu interesēm kalpojušās organizācijas un to vietā radušās jaunas sabiedriskās organizācijas, kuŗu augstais mērķis ir visu sabiedrisko spēku kopošana un apvienošana visas tautas materiālās un garīgās labklājības celšanas darbā.

Nodibinoties Kameru sistēmai, kā vadošās organizācijas saimnieciskās dzīves laukā Daugavpilī darbojas:

Daugavpils tirgotāju un rūpnieku biedrība (dib. 1935. g.), Daugavpils strādnieku arodbiedrība (dib. 1935. g.) un Daugavpils un Grīvas amatnieku biedrība (dib. 1937. g.). Bez tam savu darbību turpina arī Daugavpils namsaimnieku biedrība (dib. 1922. g.).

Sabiedriski kultūrālo organizāciju vidū galveno vietu ieņem Daugavpils latviešu biedrība.

Laikā no 1895. g. līdz 1902. g. Daugavpilī dzīvojis mūsu lielais tautas dzejnieks A. Pumpurs kā intendantūras ierēdnis. Šai laikā viņš ir viens no dedzīgākiem latviešu nācionālās idejas paudējiem vietējā latvietībā.

Savas biedrības dibināšanas ideja Daugavpils latviešiem tādēļ radusies jau ap 1900. g., kad bijuši pat arī jau iesniegti Vitebskas gubernātoram apstiprināšanai jaundibināmās biedrības statūti. Šai laikā Vitebskas guberņas administrācijas izturēšanās pret latviešiem bijusi tik naidīga, ka gubernātors izteicis gatavību apstiprināt iesniegtos statūtus tikai ar noteikumu, ka tanīs strīpo vārdu „latvieši". Šādam noteikumam statūtu iesniedzēji, protams, piekrist nevarēja, un tā šis nodoms, nodibināt savu biedrību, Daugavpils latviešiem bija jāatmet.

1904. g. latvieši Grīvā nodibina Grīvas latviešu sabiedrību, kuŗā darbojās galvenā kārtā Daugavpilī dzīvojošie latvieši. Biedrības galvenie ierosinātāji bija daugavpilieši K. Sauka, A. Lucans un citi, bet pie vajadzīgās atļaujas iz-

Pilsētas pamatskola

„Saules" arodskola

dabūšanas lielākie nopelni bijuši Ilūkstes apriņķī dzīvojušiem K. Kalniņam un V. Siliņam.

Tagadējā Daugavpils latviešu biedrība nodibināta 1917. g. 13. aprīlī. Viņa ir vadījusi un vada Daugavpils sabiedrisko dzīvi, pulcinot ap sevi izcilākos pilsētas darbiniekus. Viņa ir paturējusi savu latvisko garu visos pārvērtību laikos un tagad apvieno pāri par 1500 biedru.

Biedrības pirmais miteklis bija īrētas telpas tagadējā Raiņa ielā 105, tad Imantas ielā 38.

Doma celt pašiem savu namu radās 1923. g., bet tā reālizējās tikai 1925. g., iegūstot pirkšanas ceļā namu Aizsargu ielā 4.

Paplašinoties biedrības darbībai, telpas paliek par šaurām un 1933. g. tiek sagatavots un apstiprināts nama pārbūves projekts, bet ar krizes uznākšanu šo projektu nav iespējams izvest dzīvē.

Pēc 15. maijā notikušās atmodas Daugavpils latviešu biedrība sāk domāt par lielāku celtni, par celtni, kas paustu vareno mūsu tautas vienotības garu visā Austrumlatvijā. Tagad nebij ilgi jāgaida, jo pateicoties mūsu Vadoņa un Kaŗa ministra ģenerāļa Baloža gādībai jau 1936. g. 15. maijā tūkstošu cilvēku klātbūtnē liek pamatakmeni Vienības namam, šai latviešu kultūras gaismas pilij, kuŗas izbūve nobeigta 1937. g. 19. decembrī un kas dod Daugavpils latviešu biedrībai jaunas iespējamības vēl vairāk izvērst plašumā un dziļumā savu sabiedrisko un reizē arī valstisko darbību. Lieli nopelni pie Vienības nama uzcelšanas ir iepriekšējam biedrības priekšniekam A. Kociņam un biedrības goda biedriem, atvaļ. ģen. R. Bangerskim un bij. pilsētas galvam J. Volontam.

Biedrībā darbojas sekošas komisijas: 1) izglītības, 2) dziedāšanas, 3) orķestŗa, 4) izdevniecības, 5) sociālā, 6) izrīkojumu un 7) saimniecības. Visas komisijas darbojas rosīgi. Tagadējais biedrības priekšnieks ir Daugavpils pilsētas galva A. Švirksts.

Iespaidīga latviešu organizācija ir arī Latgales latviešu rom. katoļu kultūrveicināšanas biedrība „Saule". Tā sākusi darboties jau 1916. gadā, atveŗot Daugavpilī pirmo tautskolu ar latviešu mācības valodu. Līdz 1927. gadam uztur sieviešu arodkursus, kas minētā gadā pārvērsti pastāvīgā sieviešu arodskolā ar 4-gadīgu mācības kursu. Skolā četras nodaļas: rokdarbu, apģērbu, šūšanas, aušanas un mājturības. Audzēkņu skaits gadā pārsniedz 100 cilvēku.

Latgaliešu garīgās kultūras veicināšanas mērķiem kalpo arī Latvijas katoļu jaunatnes bierības Daugavpils nodaļa, dib. 1927. g. ar mitekli biedrības „Saule" telpās. Biedrība sarīko priekšlasījumus, pie tās pastāv koris un drāmatiskais pulciņš.

Latvijas bērnu palīdzības savienības Daugavpils nodaļa dibināta 1928. gadā; uztur bērnu dārzu, kuŗu apmeklē 57 bērni.

Latvijas dzelzceļnieku biedrības Daugavpils nodaļa dib. 1926. g.

Rosīgi darbojas kultūras laukā arī 18. Daugavpils aizsargu pulks, kuŗa štābs un vadība atrodas Daugavpilī, tā paša pulka Sakaru bataljons un Dzelzceļu aizsargu pulka Daugav-

Piemineklis krituŝiem varoņiem

pils nodaļa. Pie aizsargu sakaru bataljona pastāv aizsardžu pulciņš.

Daugavpilī darbojas arī Latviešu veco strēlnieku biedrības Daugavpils nodaļa, Veselības veicināšanas b-bas Daugavpils nodaļa, Latgales patronāta biedrība un latviešu un lietuviešu tuvināšanās biedrība. Daugavpils pilsētas klubs pastāv jau no pirmskaŗa laikiem.

No cittautībnieku rosīgākām sabiedriskām organizācijām minamas: Latvijas krievu nācionālās apvienības Daugavpils nodaļa (dib. 1928. g.); poļu katoļu sabiedrība „Harfa" (dib. 1921. g.); Latvijas poļu jaunatnes biedrība (dib. 1933. g.); Vācu vecāku savienības Daugavpils nodaļa — uztur pamatskolu vācu tautības bērniem un bibliotēku; Daugavpils trūcīgo ebrēju palīdzības biedrība „Bikur Cholim"; Žīdu amatniecības un zemkopības biedrība Latvijā „Ort" (dib. 1922. g.) — uztur šūšanas skolu un ņem dalību žīdu arodskolas uzturēšanā; Ebrēju veselības aizsardzības biedrība „Oze" (dib. 1923. g.); Palestīnas kolōnizācijas veicināšanas biedrība „Celmlauži".

Jaunatnes organizācijas: Pēdējos gados dziļas saknes laidusi arī Daugavpils pilsētā mazpulku kustība; pilsētā nodibināti jau 12 mazpulki. Daugavpilī darbojas L. C. skautu organizācijas Dienvidlatgales apgabala I. un II. novadu skautu vienības, L. C. gaidu organizācijas pulciņi un Latvijas Vanagu 35. novads.

Sporta organizācijas: Latvijas sporta biedrības Daugavpils nodaļa (dib. 1927. g.); Armijas sporta kluba Daugavpils nodaļa; Latgales apgabala futbola sa-ba; 18. Daugavpils aizsargu pulka sporta klubs (dib. 1934. g.); Dzelzceļu aizsargu pulka Daugavpils nodaļas sporta klubs; Mednieku un makšķernieku biedrība; Daugavpils šacha klubs (dib. 1926. g.); Daugavpils žīdu sporta klubs „Disk" (dib. 1927. g.); Žīdu nācionālā kultūras un sporta biedrība „Trumpeldor".

Ugunsdzēsēju biedrības: Daugavpils brīvprātīgo ugunsdzēsēju biedrība (dib. 1876. g.) un Latvijas dzelzceļu Daugavpils mezgla ugunsdzēsēju biedrība (dib. 1922. g.).

IV. SKOLAS, BIBLIOTĒKAS, TEĀTRIS, MŪZEJS, LAIKRAKSTI

Skolas

Pateicoties iedzīvotāju straujam dabīgam pieaugumam skolu apmeklējošo bērnu skaits Daugavpilī samērā ir daudz lielāks nekā citās mūsu lielākās pilsētās, un tāpēc izglītības veicināšanas lietai Daugavpilī kā no valsts, tā pilsētas pašvaldības puses tiek piegriezta sevišķi liela vērība.

Skolotāju institūts

1937./38. mācības gadā darbojās 3 ģimnazijas: I. Daugavpils valsts ģimnazija ar 12 klasēm, 32 skolotājiem un 307 audzēkņiem; II. Daugavpils valsts ģimnazija, dibināta 1935. g., apvienojot līdz tam pastāvējušās atsevišķās krievu, poļu un baltkrievu ģimnazijas, ar 13 klasēm, 33 skolotājiem un 313 audzēkņiem, un Daugavpils pilsētas ģimnazija ar 5 klasēm, 17 skolotājiem un 156 audzēkņiem.

Bez ģimnazijām Daugavpilī darbojās vēl šādas trīs vidusskolas: Valsts skolotāju institūts, pilsētas technikums un Daugavpils latviešu biedrības komerceskola.

Latvijas tautas ūniversitātes Daugavpils nodaļā pastāv šādi kursi: latviešu, angļu, franču, vācu, lietuvju valodu, abitūrijas, pamatskola pieaugušiem, fiziskās audzināšanas, drāmatiskie, mākslas studijas, techniskās zīmēšanas un būvniecības. Tautas ūniversitāte sarīko arī atsevišķas lekcijas un lekciju ciklus. Skolā izglītojas arī daudzi vietējā garnizona kaŗavīri.

Daugavpils tautas konservātorijā darbojas šādas klases: klavieŗu, vijoles, dziedāšanas, trompētes un mūzikas teōrijas.

Daugavpils tautas konservātorija sarīko izcilākos koncertus pilsētā.

Arodskolas ir šādas: 1) Daugavpils valsts arodskola un dzelzceļu techniskā vidusskola ar 522 audzēkņiem, 2) kultūrveicināšanas biedrības „Saule" sieviešu arodskola ar 100 audzēknēm, un 3) Daugavpils žīdu arodskola, ar 70 audzēkņiem.

Pamatskolas pilsētā darbojas pavisam 17: 13 pilsētas, 3 valsts, 1 privāta (vācu vecāku savienības), ar 5675 audzēkņiem, 246 skolotājiem un 191 klasi.

Dubrovina dārzs

Sauļotava un peldētava Daugavā

Stropu ezers

Bērnu dārzi 5, kuŗus apmeklē 138 bērni.

Rokdarbu darbnīcas 2: 1) Daugavpils valsts rokdarbu darbnīca un 2) Daugavpils pilsētas rokdarbu darbnīca.

Bibliotēkas

1) Daugavpils pilsētas bibliotēka savu darbību uzsāka 1937. gada 15. septembrī, pārņemot likvidētās Daugavpils skolotāju savienības bibliotēku un Daugavpils latviešu biedrības bibliotēku. Bibliotēkā ir pāri par 20.000 sējumu. Interese par bibliotēku pilsētas iedzīvotājos ir ļoti liela, ko apstiprina daudzie lasītāji; ir dienas, kur izsniedz vairāk kā 600 grāmatas.

2) Daugavpils dzelzceļnieku biedrības bibliotēka dibināta 1921. gadā ar apm. 5000 sējumiem;

3) Latvijas katoļu jaunatnes biedrības bibliotēka ar apm. 800 sējumiem;

4) Vācu vecāku sav. Daugavpils nodaļas bibliotēka;

5) Daugavpils ebrēju sabiedriskā bibliotēka ar apm. 5000 sējumiem.

Bez tam vēl savas bibliotēkas ir lielākās iestādēs.

Tā Daugavpils apgabaltiesas darbinieku krājaizd. sabiedrības bibliotēkai ir apm. 2300 sēj., Daugavpils cietuma bibliotēkai apm. 3300, Daugavpils valsts psichiatriskā slimnīcā apm. 2000, Valsts zemes bankas Daugavpils nodaļai apm. 600 sēj. No privātpersonu uzturētām bibliotēkām vecākā un plašākā ir Š. Adelberga bibliotēka, dib. 1859. g., ar tuvu pie 8000 sējumiem. Bez tam vēl jāmin S. Dimanta bibliotēka, dib. 1906. g., ar apm. 2000 sējumiem.

Mūzejs

1938. gada 30. maijā atvērta Valsts vēsturiskā mūzeja Daugavpils nodaļa, Saules ielā 5/7. Mūzejā jau pastāv senvēstures, etnografiskā un keramikas nodaļas. Mūzeja uzturēšanā piedalās arī pilsētas pašvaldība.

Teātris

Jau 1921. gadā Daugavpils latviešu biedrība nodibināja Daugavpils latviešu drāmatisko teātri. Tā darbība ar katru gadu kļuvusi plašāka un rosīgāka, sarīkojot teātŗa izrādes ne tikai pilsētā, bet arī daudzās citās vietās visā apkārtnes novadā.

No 1938. g. 1. marta teātri pārņēmusi pilsētas pašvaldība, un tas tagad darbojas kā Daugavpils pilsētas teātris savās jaunajās, pēc vismodernākām prasībām ierīkotās telpās — Vienības namā.

Laikraksti

Laikrakstu „Latgales Vēstnesis“ izdod Daugavpils latviešu biedrība. Tas iznāk 3 reizes nedēļā, sniedzot plašu un vispusīgu kā Daugavpils, tā arī visa Austrumlatvijas novada dzīves apgaismojumu.

Krievu valodā 2 reizes nedēļā iznāk laikraksts „Naš Daugavpiļskij Goloss“.

Pareizticīgo katedrāle

V. PILSĒTAS DĀRZI, APSTĀDĪJUMI, LAUKUMI UN VASARNĪCU VIETAS

Abi ievērojamākie pilsētas publiskie dārzi — Vienības (apm. 1 ha) un Dubrovina (apm. 3 ha) atrodas pilsētas centrālā daļā — Vecpilsētā. Pasaules kara laikā tie bija stipri nopostīti. Pēdējos gados pilsētas pašvaldība šos dārzus plašos apmēros pārkārtojusi un izdaiļojusi.

Patīkamas atpūtas vietas karavīriem ir skaistais cietokšņa parks cietoksnī un virsnieku nometnes apstādījumi Šūnezera krastā.

Gajokā, pie I. preču stacijas, atrodas ēnainais dzelzceļnieku dārzs, kurā vasaras laikā bieži sarīko plašus tautas izrīkojumus.

Kuplu lapu koku gatve stiepjas pa šoseju no cietokšņa līdz pat Gaisa tiltam. Šosejas daļā, kas iet caur pilsētu (18. novembŗa ielā), šī apstādījumu josla vēl paplašinās ar divām liepu gatvēm. Šie apstādījumi ir daugavpiliešiem sevišķi iecienīta pastaigas vieta vasaras vakaros. No augstā aizsargu dambja, starp pilsētu un cietoksni, atklājas skaists skats uz Daugavu, kā arī uz visu plašo Zemgales augstieni Daugavas kreisajā krastā. Tās pašas šosejas malā, pie Šūnupītes ietekas, Daugavas ūdeņiem pavasarī atkāpjoties savā gultnē, izveidojas plašs smilšu lauks, kas atgādina jūrmalas liedagu. Karstajās vasaras dienās šeit simtiem pilsētas iedzīvotāju rod patīkamu un veselīgu atpūtu, sauļodamies baltajās liedaga smiltīs un veldzēdamies vēsajos Daugavas ūdeņos.

Pēdējos gados ierīkots jauns krāšņuma dārzs 15. maija laukumā pie pilsētas valdes nama. 1935. gada 15. maijā šeit iedēstīti piemiņas ozoli par godu Tautas Vadonim Dr. K. ULMANIM, atbrīvošanas cīņu virspavēlniekam kara ministram ģen. J. BALODIM, toreizējam Valsts Prezidentam A. KVIESIM un iekšlietu ministram V. GULBIM.

Jauns pilsētas dārzs ierīkots arī Jaunbūvē starp A. Pumpura un Kauņas ielu un iedēstīta Vadoņa birzs Slavu ielā, kā arī Vienības un Aizsargu birzis pie Cietokšņa.

Jaunbūvē, pie pareizticīgo Borisa un Gļeba baznīcas atrodas Skautu laukums, no kura atveŗas plašs skats uz visu Vecpilsētu. Starp Vadoņa, Rīgas un Cietokšņa ielu ierīkots jaunais Parādes laukums.

Sporta laukumi ir Latvijas Sporta biedrības Daugavpils nodaļai (Gajokā) un 18. Aizsargu pulka sporta klubam (Jaunbūvē).

Apmēram 5 klm. no pilsētas centra, skaistā priežu mežā, L. Stropu ezera krastā, atrodas

Ūdens dziedniecības iestāde Mežciemā

Stropu vasarnīcu vieta. Pirmās vasarnīcas še sākuši celt 1902. gadā, un 1914. gadā Stropu vasarnīcu rajonā bijušas jau 120 vasarnīcas un peldmāja. Pasaules kara laikā lielākā daļa vasarnīcu nopostītas, bet Latvijas laikos rajons no jauna strauji apbūvējas. Satiksmi ar pilsētu uztur 2 autobusu līnijas. Sākot ar 1938. gada pavasari, satiksmi ar Stropu vasarnīcu uztur arī pilsētas pašvaldība ar 2 moderniem autobusiem.

7 klm. no Daugavpils, lejup pa Daugavu, tās labajā krastā, plašā mežā atrodas dziedniecības vieta Mežciems (bij. Poguļanka). Šī dziedniecības vieta pazīstama jau no 1883. gada, kad toreizējais Līksnas muižas īpašnieks grāfs Plāters Zībergs še sācis celt pirmās vasarnīcas. Pateicoties apkārtnes dabas jaukumiem, veselīgiem klimatiskiem apstākļiem un šeit atrasto dziedniecības dūņu augstvērtīgajām īpašībām, Mežciems gadu no gada pievilcis arvien lielāku apmeklētāju skaitu. 1915. gadā Mežciemā bijušas jau 117 vasarnīcas, daudzas pansijas, peldmāja ar plašu parku un ūdens dziedniecība ar dūņu un citām ārstniecības vannām.

Arī Mežciems stipri cietis lielā pasaules karā. Šīs dziedniecības vietas atjaunošana un jaunizbūve sākās ar 1926. gadu, kad to iegūst savā

Piemineklis kritušiem varoņiem

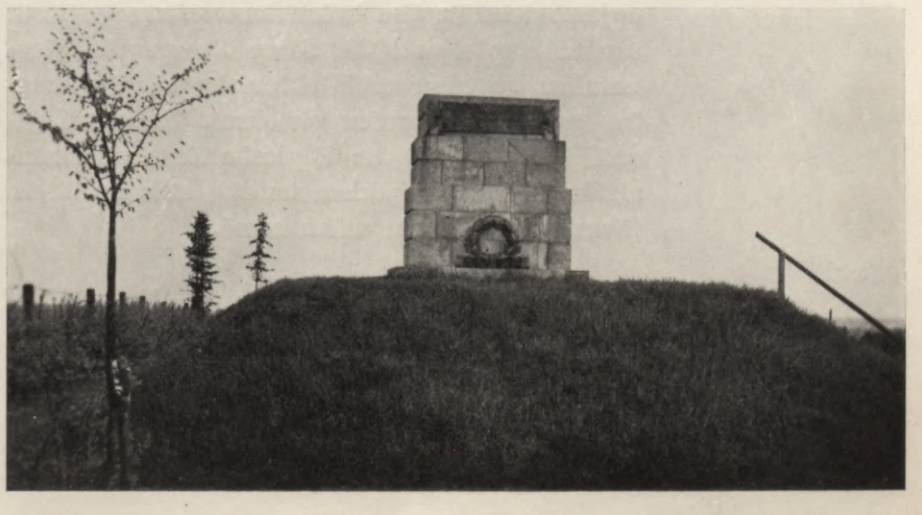

īpašumā A/S Līksna. 1937. g. Mežciemu no minētās akc. sab. pārņēmusi Latvijas Kreditbanka, kuŗa nolēmusi Mežciemu izveidot par priekšzīmīgu dziedniecības vietu visai Austrumlatvijai.

No Daugavpils Mežciems ērti sasniedzams pa šoseju, pa kuŗu tiek uzturēta kārtēja autobusa satiksme, un pa dzelzceļu caur staciju Nometne. 1937. gadā Mežciemā ierīkota arī elektriskā apgaismošana, saņemot strāvu no Daugavpils pilsētas elektrības iestādes.

VI. VESELĪBAS KOPŠANA

Daugavpils pilsētas slimnīcā darbojas: iekšķīgo slimību, bērnu, izolācijas, venerisko un ādas slimību, ķirurģiskā, dzemdēšanas un ginekoloģiskā, acu slimību, ausu, deguna un kakla slimību nodaļa. Gultu kopskaits ir 180. 1937. gadā pilsētas slimnīcā stacionāri ārstējušās 2658 personas un ambulātoriski 1671 persona.

Daugavpils valsts psīchiatriskā slimnīcā ievietoti apm. 800 slimnieku.

Daugavpilī atrodas arī Daugavpils pagastu pašvaldību sadarbes apvienības slimnīca (agr. apriņķa slimnīca), kur darbojas: iekšķīgo slimību, ķirurģisko, dzemdēšanas, acu slimību un ausu, deguna un kakla slimību nodaļa. Gultu kopskaits 120. Stacionāro slimnieku skaits 1937. gadā — 2285 un ambulātorisko — 6129.

Latvijas Sarkanā krusta Daugavpils nodaļas slimnīcā ar ķirurģisko, iekšķīgo slimību, dzemdēšanas un sieviešu slimību nodaļu, gultu skaits ir 115, 1937. g. stacionāri ārstējušies 2241 slimnieks un ambulātoriski 714 slimnieki. Pie slimnīcas pastāv sanitārais transports, kas 1937. g. izsaukts 739 gadījumos. L. S. K. nodaļa uztur Daugavpilī arī veselības kopšanas punktu.

VII. IEVĒROJAMĀKĀS CELTNES

No izcilākām un vēl tagad pastāvošām sabiedriskām celtnēm visvecākajām pieskaitāmas tagadējās I. Valsts ģimnazijas un komandantūras ēkas pie Vienības dārza. Tās celtas pag. gadsimta 30. gados un to architektoniskais veidojums ieturēts šim laikmetam raksturīgajā, tā sauktā impērijas stilā. Starp Daugavpils dievnamiem ar savu architektonisko vērtību izceļas garnizona baznīca cietoksnī. To cēluši jezuīti 18. g. s. vidū, un tā pieskaitāma visrakstu-rīgākajiem un košākiem baroka stila architektūras piemineklļiem mūsu zemē.

No pārējiem ievērojamākiem dievnamiem Sv. Pēteŗa katoļu baznīca Rīgas ielā uzcelta 1848. g., Sv. Aleksandra Ņevska pareizticīgo baznīca — 1856. g., bet pirmais lielākais vecticībnieku dievnams (Gajokā) — 1886. gadā. 1893. gadā iesvētīta jaunceltā Daugavpils ev. lut. draudzes baznīca Jaunbūvē; tai pašā Jaunbūves rajonā 1905. g. uzcelta katoļu Vissvēt. Jaunavas Marijas baznīca un 1907. g. — pareizticīgo Borisa un Gļēba baznīca.

No ievērojamākām celtnēm vēl minamas: pilsētas valdes nams, divīzijas štāba ēka, Latvijas Bankas nams, pasta ēka, pilsētas elektrības stacija, Daugavpils apgabaltiesas nams, Daugavpils cietums, bij. skrošu fabrikas tornis Jaunbūvē, Sarkanā krusta slimnīcas ēkas, Dzelzceļu galvenās darbnīcas. Iespaidīgas, jau sava lieluma ziņā, ir arī Valsts psīchiatriskās slimnīcas ēkas; šīs slimnīcas pagalmā izurbta dziļākā Latvijas aka — 570 mtr. dziļumā, kas izverd sāls ūdeni.

Viens no pirmiem un visievērojamākiem mūsu tagadējā lielā celtniecības laikmeta piemineklļiem Daugavpilī ir Vienības tilts pāri Daugavai, kuŗa izbūve pabeigta 1935. gadā. No pārējām ievērojamākām Latvijas laikmeta jaunceltnēm jāmin arī Valsts zemes bankas nams Vadoņa ielā un baptistu draudzes nams Jaunbūvē. Augsti un tāli pāri visam tam tomēr paceļas pēdējais un visdižākais mūsu jaunā celtniecības laikmeta sasniegums — plašais un monumentālais Vienības nams.

Nams Miera ielā 55, kuŗā dzīvojis Andrejs Pumpurs

VIII. PIEMINEKĻI UN PIEMIŅAS PLĀKSNES

1928. gada 22. jūnijā Daugavpils Brāļu kapos atklāts piemineklis Latvijas atbrīvošanas cīņās kritušiem Latvijas armijas kaŗavīriem. Tai pašā dienā katoļu kapos atklāja arī pieminekli Latvijas atbrīvošanas cīņās kritušiem sabiedrotās Polijas armijas kaŗavīriem. Cietokšņa parkā uzcelts piemineklis atbrīvošanas kaŗā kritušiem 10. Aizputes k. p. kaŗavīriem, bet atbrīvošanas cīņās kritušiem Jātnieku pulka kaŗavīriem — piemineklis Jaunbūvē, Jātnieku pulka dārziņā.

Bez tam pareizticīgo kapos uzcelts piemineklis arī pasaules kaŗā kritušiem kaŗavīriem.

1935. gada 3. janvārī atklāta plāksne pie pilsētas valdes nama par piemiņu pilsētas atbrīvošanai 1920. gada 3. janvārī.

1936. gada 14. novembrī garnizona baznīcā cietoksnī atklāta piemiņas plāksne garnizona kaŗaspēka daļu kritušiem atbrīvošanas cīņu dalībniekiem.

Piemiņas plāksnes uzliktas arī pie nama Miera ielā 55, kur dzīvojis mūsu lielais tautas dzejnieks Andr. Pumpurs, un pie nama Baznīcas ielā 7, kur dzīvojis latviešu strēlnieku cīņu varonis plkv. Fr. Briedis. Ar piemiņas plāksni atzīmēts arī nams cietoksnī, kuŗā pirms pasaules kaŗa dzīvojis mūsu atbrīvošanas cīņu virspavēlnieks, kaŗa ministrs ģen. J. Balodis.

IX. IEVĒROJAMI TAUTAS DARBINIEKI

No 1895. līdz 1901. g. Daugavpils kaŗa intendantūrā strādājis dzejnieks Andrejs P u m p u r s.

Pag. g. s. beigās Daugavpilī dažus gadus strādājis arī ievērojamais mūsu kultūras darbinieks, rakstnieks un grāmatu izdevējs Ansis G u l b i s.

Daugavpils reālskolu apmeklējis un beidzis baznīckungs Kazimirs S k r i n d a, un dažus gadus pirms pasaules kaŗa šeit kādu laiku uzturējies arī Dr. A. S k r i n d a.

1891. gadā, kā ticības mācības skolotājs, Daugavpilī darbojies Francis T r a s u n s.

Daugavpils apkārtnē (Ilūkstes apr.) dzimis un laikā no 1875. līdz 1879. g. mācījies Kurzemes bruņniecības vācu skolā Grīvā — dzejnieks Jānis R a i n i s.

Tāpat Daugavpils tuvākā apkaimē, Ilūkstes apriņķī, darbojies arī pazīstamais kooperācijas celmlauzis V. S i l i ņ š.

Daugavpils garnizonā pirms pasaules kaŗa kalpojuši kaŗa ministrs ģen. J. B a l o d i s un latviešu strēlnieku cīņu varonis plkv. F r. B r i e d i s.

No 1923. līdz 1937. g. beigām Daugavpilī kā pilsētas galva darbojies tagadējais Tautas labklājības ministrs J. V o l o n t s.

Skats uz Daugavu un šoseju

JELGAVA

I. VĒSTURE

Jelgavas saimnieciskā loma Zemgalē, apsvērumi un daži norādījumi senos dokumentos dod atziņu, ka apdzīvota vieta šeit pastāvējusi kopš Zemgalē apmetušies iedzīvotāji. Lībiešu nosaukums „jalgab" — „pilsēta" un it īpaši vācu „Mitau", kuŗam vēl nav atrasts ticams izskaidrojums, būs uzglabājušies no tālās aizvēstures.

Kad gadu desmitiem ilgas cīņas pret zemgaliešiem nebij devušas vācu iebrucējiem panākumus, 1265. g. mestrs Konrāds fon Manderns lika uzcelt Jelgavas pili, uz kuŗu balstoties 1272. g. Valters fon Nordeks pakļāva Zemgali. 1279. g., karaļa Nameja vadīti, zemgalieši sadumpojās un svešniekus padzina. Kūno fon Hacigenšteins uzsāka zemi sistēmatiski izpostīt, kas spieda zemgaliešus aiziet no savas zemes. Tas notika 1290. gadā.

Tā Zemgale kļuva par ordeņa valsts sastāvdaļu. Jelgavā mita ordeņa komendātors ar kādiem 12 ordeņa brāļiem, kas no šejienes valdīja, sprieda tiesu un iekasēja nodevas. Ap pili pamazām radās saimniecības ēkas un apmetās amatnieki. Kad 1290. g. iebrucēji bij nonākuši līdz Sidrabenes pilij, daļa zemgaliešu padevās. Ar visām mantām viņus atveda uz Jelgavu un tur, domājams, nometināja. Tie bij pirmie iedzīvotāji — latvieši. 1345. g. ciemā bij ap 600 iedzīvotāju.

1345. g. leiši nodedzināja pili un aizveda gūstā iedzīvotājus. 1361. g. viņi atkal nonāca līdz Jelgavai, 1376. g. nodedzināja pili un ciemu. Pēc tam kaŗa troksnis iztraucēja jelgavniekus tikai 1484. g., kad Rīgas pilsoņu milicija iebruka ordeņa novados un nonāca līdz Jelgavai.

Laikam jau XIV. g. s. beigās sākusies iedzīvotāju nomešanās Driksas kreisajā krastā, kur mēdza sabraukt zemnieki, atvedot pils un ciema iedzīvotājiem pārtiku, tirgotājiem savus ražojumus un zemes kungiem — nodevas. Pirmās ēkas būs radušās ap tirgus laukumu, vēlāk nami būs celti gar ceļiem uz Dobeli un uz dienvidu muižām. Pēc veciem nostāstiem pirmo namu Driksas kr. krastā cēlis kāds Knitenbergs, un tas atradies tag. ģimnazijas vietā, Čakstes bulv. 13.

Izpostījuši Vidzemi, krievi 1560. g. iebruka Zemgalē. Jelgavas un Bauskas pilis izdevās aizstāvēt tikai ar latvju zemnieku spēkiem. 1561. g. maijā Igaunijas muižnieku un Tallinas pilsētas pārstāvji Jelgavā apspriedās ar ordeņa mestru Gothardu Ketleru, kur rast glābiņu. Tai pašā gadā ordeņa valsts saira, pie kam Zemgale un Kurzeme kļuva par hercogistēm, bet Jelgava 1578. g. — par abu hercogistu galvas pilsētu. Domājams, ka pilsētas tiesības Jelgavai piešķirtas 1573. g., vismaz gadu vēlāk jau darbojusies pilsētas pārvalde. 1577. g. minēts pirmais zināmais birģermeistars Jēkabs Laudens vai Laudons.

Hercoga Gotharda Ketlera laikā (1561.—87. g.) pils paplašināta piebūvēm, 1573. g. vai agrāk celta Sv. Annas baznīca, 1567. g. uzdots dibināt skolu. Kāds 1567. g. saraksts rāda, ka no 113 hercoga galminiekiem 42 bijuši latvieši. Pēc kaŗiem Jelgava uzplauka gausi, tomēr pilsoņu turība tā pieauga, ka 1591. g. hercogiene atraitne Anna izdeva noteikumus par greznības ierobežošanu.

Hercogs Frīdrichs (valdīja 1587.—1642. g.) 1606. g. 5. sept. izdeva Jelgavas pārvaldes noteikumus, kas atvietoja 1590. un 1593. g. rātes izdotos. Pilsētu pārvaldīja padome jeb rāte, kuŗas sastāvā bij birģermeistars, soģis un 10 rātes locekļi. Rātes galvenā funkcija bij tiesas spriešana, un to viņa veica ar 5 apakštiesām: soģu, bāreņu, amatu, tirdzniecības un ķemerejas (pilsētas saimniecības). Namnieki sadalījās 3 kārtās: tirgotājos, amatniekos un strādniekos. Katrai bij savas profesionālās tiesības. Pilsētām nebij tiesību piedalīties landtāgos, t. i. muižnieku sanāksmēs, kas kārtoja valsts lietas. Pilsētnieki cīnījās ar muižniekiem par tirgošanās un kroģēšanas tiesībām, bet muižnieki allaž guva virsroku. Nesaskaņas starp valdnie-

Jelgava XVIII. g. s. beigās

Jelgavas kopskats

kiem un muižniekiem izvērsās par katastrofu: 1615. g. pēc Kurzemes herc. Vilhelma pavēles Jelgavā nonāvēja opozicionālās muižniecības vadoņus, brāļus Noldes. Polijas karalis atcēla Vilhelmu no valdīšanas un 1617. g. deva apvienotai Kurzemes un Zemgales hercogvalstij valsts satversmi, kas līdzās hercogam nostādīja 4 virspadomniekus jeb ministrus un 2 padomniekus, un sodu likumus.

Līdzās iekšējām cīņām valsti izpostīja 2 kaŗi. 1621. g. zviedri, ieņēmuši Rīgu, ieņēma arī Jelgavas pili un pilsētu; okupācija ilga veselu gadu. 1625. g. zviedri atkal ieņēma pili, pilsoņus aplaupīja un pilsētas lielāko daļu nodedzināja. Iedzīvotāji kļuva tik nabagi, ka Gustavs Ādolfs sāka domāt tos pārvietot uz Zviedriju. Zviedru rokās pilsēta palika vairākus gadus.

Dižā hercoga Jēkaba laikā (1642.—82. g.) Jelgava lieliski uzplauka. Te atradās daudz rūpniecības uzņēmumu, un Jelgava tirgojās ar Krieviju, Angliju, Franciju un Kurzemes kolōnijām. Latviešu turība tā pieauga, ka viņi sāka greznībā pārspēt vāciešus.

1658. g. rudenī zviedru kaŗaspēks ar viltu ieņēma Jelgavas pili. Hercogu ar ģimeni aizveda gūstā, kur noturēja 2 gadus. No pils aizveda dārglietas, archīvus un ieročus, kaŗaspēks izlaupīja zemi. Atgriezies no gūsta, Jēkabs atrada Jelgavas pili tā izpostītu, ka bij spiests nomesties citur. Līdz valdīšanas beigām hercogam Jēkabam izdevās pacelt valsti atkal ziedošā stāvoklī, bet agrāko līmeni vairs nesasniedza.

Hercogs Jēkabs nostiprināja pili un pilsētu ar vaļņiem. Nami aizņēma platību, ko tagad ierobežo Driksa, Marijas un I. Vaļņu iela. Ielas, skaitā 22, bij nebruģētas un dubļainas, nami — lielāko tiesu vienstāvu un koka, lubu jumtiem. Jēkaba valdīšanas sākumā Jelgavā bij ap 3.000 iedzīvotāju, 1658. g. ap 800 namu un 8—9.000 iedzīvotāju. 1656./57. g. mērī gan izmira kāda trešā daļa, tomēr 1682. g. pilsētā bij atkal ap 6.000 iedzīvotāju. Pilsētas latviešu daļa atradās ap Dobeles vārtiem. Domājams, ka Jēkaba laikā celti vecākie, vēl tagad pastāvošie nami: rātsnams Domes ielā 4, hercoga renteja Uzvaras ielā 9 un hercoga valdības pilsētas kanceleja Veismaņa ielā 11. Lai piegādātu ūdeni pilsētas vaļņu grāvjiem un dzeŗamu ūdeni iedzīvotājiem, Jēkabs lika rakt apm. 4 klm. gaŗu kanālu no Svētes upes līdz Driksai (ap 1665. g.). No Platones ietekas līdz toreizējam ezeram lika izrakt kanālu, kas kopā ar ezeru vēlāk izveidojās par Driksas upi. Pie Slokas izraka kanālu, kas Lielupi savienoja ar jūŗu, un Kauguros ierīkoja Jelgavas priekšostu. Jēkaba laikā Jelgavā nodibināta arī pirmā grāmatu spiestuve, slimnīca un vājprātīgo nams.

Frīdricha Kazimira (1682.—98. g.) galma greznā dzīve un izpriecas gan veicināja naudas apgrozību pilsētā, bet izputināja valdnieka bagātības. Jēkaba pasākumi apsika. Pēc Frīdr. Kazimira nāves gandrīz 70 gadus turpinājās juku laiki.

1689. g. par pavaldoni kļuva viņa brālis Ferdinands. 1701. g. sākās lielais Ziemeļu kaŗš, kuŗā devās arī Ferdinands; pārvaldība uz ilgiem laikiem palika virspadomnieku rokās. 1701.—05. g. Jelgavā saimniekoja zviedri, 1705.—06. g. — krievi, 1706.—09. g. atkal zviedri, no 1709. g. līdz apm. 1712. g. atkal krievi, 1713.—15. g. — poļiem sabiedrotie sakši. Kaŗam sekoja bads un sērgas, un 1710. g. Jelgavā ar mēri nomira vairāk kā $^1/_3$ iedzīvotāju.

1710. g. rudenī 17. g. v. hercogs Frīdrichs Vilhelms uzņēmās valdīšanu un salaulājās ar cara Pēteŗa Lielā brāļa meitu, princesi Annu, bet atpakaļ braucot no Pēterburgas ceļā nomira. Par valdnieku kļuva Ferdinands, kas nesatika ar muižniekiem un valdīja no Dancigas. 1715. g. gardes kaprālis Viļums Jelgavā nonāvēja hercoga pretinieku fon Firksu; Jelgavā ieradās poļu komisija un 1717. g. karaļa vārdā izdeva vairākus rīkojumus, kas hercoga un pilsoņu tiesības ierobežoja, bet muižnieku tiesības paplašināja.

1716. g. pēc krievu cara rīkojuma Jelgavā nometās hercogiene atraitne Anna ar galmu, bet par īsto valdnieku Kurzemē kļuva Krievijas sūtnis. Jelgavā nereti ieradās ārzemju prinči, tīkodami iegūt Annas roku un hercoga kroni. 1726. g. krievu kaŗaspēks padzina muižnieku ievēlēto troņa pretendentu, Saksijas grāfu Moricu. 1730. g. Anna kļuva par Krievijas ķeizarieni un no Jelgavas aizbrauca. 1737. g. Ferdinands Dancigā nomira, un ar to izbeidzās Ketleru cilts. Tai pašā gadā, Krievijas sūtņa spiesti, muižnieki ievēlēja par hercogu ķeizarienes mīluli Ernstu Johanu Bīronu. 3 gadus vēlāk to apsūdzēja valsts apvērsuma nodomā un izsūtīja trimdā. Ap hercoga krēslu sākās

intrigas. Šis laikmets ir viens no tumšākajiem Jelgavas vēsturē. Muižnieki ķildojās ar virspadomniekiem, pilsoņiem un savā starpā, nozākāja valdību un sūdzēja to karalim; savā starpā nīdās visas kārtas un pat ģimenes. 1749. g. muižnieku opozicija nodibināja savu īpašu landtāgu. 1752. g. izcēlās īsts muižnieku dumpis, un birģermeistars lika pilsoņu gardei ķerties pie ieročiem, lai atvairītu gaidāmo uzbrukumu virspadomniekiem. 1758.—63. g. valdīja Saksijas princis Kārlis. Muižnieki sašķēlās Bīrona un Kārļa piekritējos, un nekārtības, apsūdzības un varas darbu draudi nemitējās. Visi daudzmaz nomierinājās tikai 1763. g., kad hercoga kroni atguva Bīrons.

Kaŗu un nemieru dēļ saimnieciskā dzīve panīka. Vairs nebija gandrīz nevienas fabrikas. Priekšmetus, kuŗus pagatavot varētu vietējās darba rokas, iepirka ārzemēs. Par spīti aizliegumiem, hercogistē bij pratuši iespiesties žīdi un kļuvuši bagāti. Jelgavā krievi 1706. g. uzspridzināja pils vaļņus, kuŗus pēc tam neviens vairs neatjaunoja. 1735. g. ugunsgrēks aprija visus Ezera ielas namus, skaitā 40. No jaunceltnēm minama vienīgi reformātu baznīca (1704.—39. g.); rātsnamu 1740.—43. g. pamatīgi remontēja. Ketleru pili, kas ilgus gadus bij stāvējusi izpostīta, Ernsts Bīrons noārdīja un tās vietā uzcēla jaunu, grandiōzu pili, nodarbinot krievu amatniekus un kareivjus un latvju strādniekus.

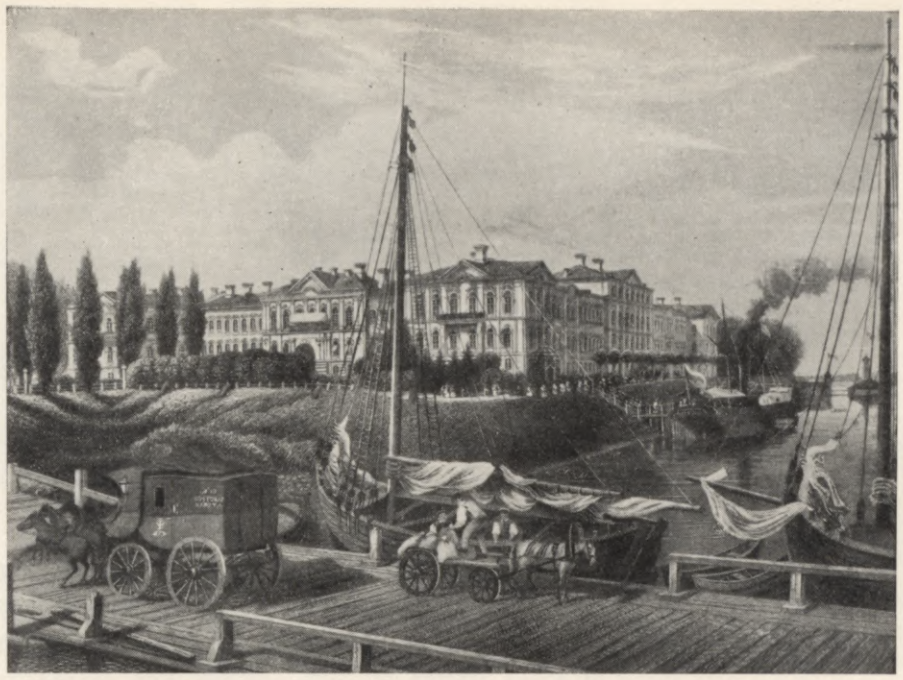

Jelgavas pils ar plosta tiltu XIX. g. s.

Ernsts Johans valdīja tikai 6 gadus. Pēteris Bīrons (1769.—95.) cīnījās ar muižniekiem, līdz pagura un 1782. g. nometās dzīvot Vircavā, par valdīšanu maz vairs rūpēdamies. Pilsoņi sūdzējās, ka tirdzniecība apsikusi. Lai izcīnītu tiesības piedalīties landtāgos, tie apvienojās t. s. pilsoņu ūnijā un sūdzējās karalim. Šķelšanās pašu starpā laupīja panākumus šai cīņai. 1792. g. 13. decembrī valdības kaŗaspēks ar ieročiem apspieda dzirnavnieku dumpi, pie kam sadursmēs krita 14 un ievainoja 9 dumpiniekus. 1794. g. sākās poļu dumpis, un Kurzemē iemaršēja krievu kaŗaspēks. 1795. g. muižnieki pārdeva Kurzemi Krievijai, saņemdami atlīdzību naudā, muižās, augstos amatos un ordeņos.

Pēteŗa laikmets ievērojams ar sasniegumiem

Jelgava XIX. g. s.

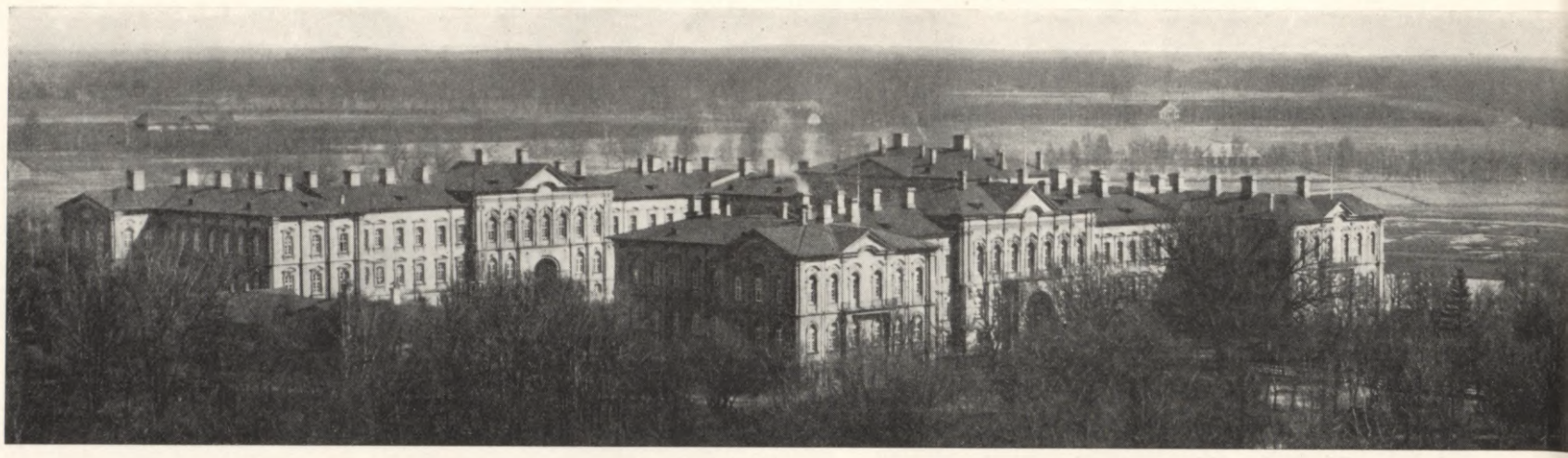

Jelgavas pils (priekš pasaules kara)

zinātnē un mākslā. 1775. g. hercogs nodibināja akadēmisko ģimnaziju, kuŗa kļuva par visas valsts garīgās dzīves centru. Galmā sarīkoja teātŗa un operu izrādes, piedaloties ievērojamiem ārzemju māksliniekiem. Valdnieks deva līdzekļus mākslinieku un amatnieku, arī latviešu, izglītošanai. 1763. g. Jelgavā radās pirmā grāmatu tirgotava, 1767. g. sāka iznākt pirmais laikraksts. Nodibinājās Štefenhāgena spiestuve, kas 140 gadus darbodamās izlaidusi tautās arī daudz latvju grāmatu. Pilsēta šais laikos sāka plesties aiz vaļņiem (pēdējos sāka norakt), bet bij neglīta: ielas šauras, lauztiem virzieniem un slikti bruģētas, nami mazi un netīri.

Krievu laikos augstākā administrātīvā autoritāte Kurzemes guberņā bij gubernātors ar mītni Jelgavā. Muižniecībai pastāvēja sava pašvaldība—landtāgs un bruņniecības komiteja. Jelgavas pilsētu pārvaldīja maģistrāts ar 2 birģermeistariem, 2 soģiem un 8 rātskungiem. Piedalīties rātes locekļu vēlēšanās bij tiesības vienīgi pilsoņu tiesības ieguvušajiem tirgotājiem un amatniekiem. Pie maģistrāta joprojām darbojās 5 apakštiesas un vecāko padome. Gandrīz visu gadsimteni darīšanu valoda pašvaldības un valsts iestādēs palika vācu, lai gan piem. 1842. g. visā Kurzemē (ar Zemgali) dzīvoja 86% latviešu, 8,2% vāciešu un 2,2% krievu.

Pēc franču revolūcijas, 1798.—1801. un 1804.—07. g., Jelgavas pilī uzturējās kā emigrants vēlākais Francijas karalis Luijs XVIII ar galmu. Franču un krievu kaŗā, 1812. gada jūlijā, Napoleona armijas prūšu daļas ieņēma

Hercogu kapenes Viestura piemiņas pils pagrabā (atjaunotas 1936. g.)

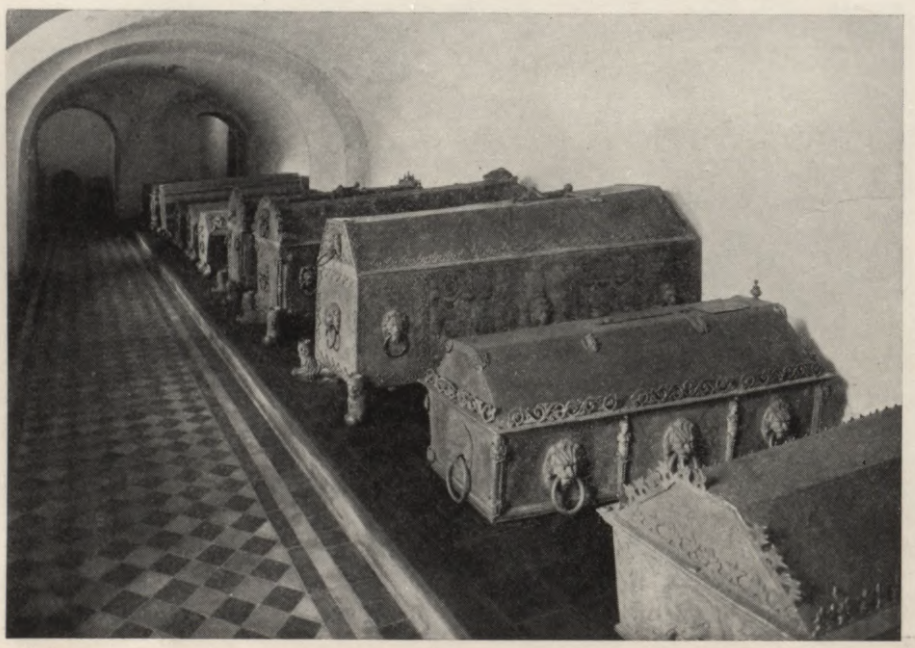

Jelgavu. Gubernātoram Sīversam izdevās krievus atturēt no pilsētas izpostīšanas, tie nodedzināja tikai Grīvu tiltu. Ienaidnieks uzlika ļoti smagas kontribūcijas un klaušas, rekvizēja produktus, elpi, materiālus un apģērbus. Pēc 5 mēnešu okupācijas krievi ienaidnieku padzina, un Jelgavai liktenis bij lēmis gandrīz 100 g. ilgu miera laikmetu.

1804. g. ķeizars Aleksandrs izdeva zemnieku likumus, kas zemnieku atzina par personu, ne vairs lietu, un atļāva viņiem turēt un iegūt mantu. 1817. g. Kurzemes zemniekus atsvabināja no dzimtbūšanas. 1818. g. 30. aug./11. sept. šo likumu izsludināja Jelgavas baznīcās, un pilī ķeizars pieņēma audiencē zemnieku pārstāvjus, kuŗi latvju valodā pateicās par dāvāto brīvību. Gadu vēlāk Annas baznīcā izsludināja Kurzemes zemnieku likumus.

Tomēr zemniekiem joprojām vēl bij apgrūtināta nomešanās pilsētās. Tādēļ krievu valdīšanas pirmajos 70 gados iedzīvotāju skaits Jelgavā pieauga gausi. 1802. g. to bij 9.400, 1823. g. — 10.130, 1836. g. — 19.500; 1863. g. bij 22.735 iedzīvotāji, to starpā 40,9% vāciešu un kārklu vāciešu, 24,1% žīdu, 21,9% latviešu un 11,4% krievu. Latviešu skaits no 3321 cilvēkiem 1843. g. pieauga 20 gados uz 4949.

1802. g. Jelgavā bij 41 mūŗa un 565 koka nami, tā tad par apm. 25% mazāk kā hercoga Jēkaba laikā, 1837. g. — 71 mūŗa un 764 koka. Ielas bij gandrīz visas izbruģētas, un 1821. g. izdotais likums par fasādēm veicināja ielu iztaisnošanu. Pilsētas vaļņi ap 1823. g. bij gandrīz jau norakti un zeme izlietota ielu un ieleju uzpildīšanai. Vaļņu vietas pamazām apbūvēja, 1795. g. valdība pārdēvēja dažas ielas un lika numurēt namus. 1820. g. ar Aleksandra I pabalstu pārvelvēja un aizbēra Jēkaba kanāla vaļējo daļu Parādes (tag. Herc. Jēkaba) laukumā, bet dīķi turpat pārveidoja par baseinu. Pili pēc 1805. un 1816. g. ugunsgrēkiem remontēja; krievu laiku sākumā tur dzīvoja vienā daļā franču emigranti, otrā krievu kaŗaspēks, bet kopš apm. 1823. g. gubernātors un guberņas iestādes. 50. gados pārbruģēja galvenās ielas, padarot tās līdzenākas. Her-

cogu staļļu ēkas pielāgoja slimnīcas vajadzībām (Stalplacis). Staļļu laukuma rietuma malā 1802. g. uzcēla lielu teātŗa namu, pirmo speciāli būvēto Latvijā. 1803.—05. cēla bruņniecības namu (Čakstes bulv. 13), 1809. g. — muižnieku kluba ēku (Veismaņa ielā 22).

Impulsus uzplaukumam Jelgava dabūja 70. gados: 1868. g. atklāja dzelzceļu uz Rīgu, 1873. g. uz Mažeiķiem; 1863. g. likums atcēla zemnieku pārvietošanās ierobežojumus. Zemnieki sāka iepirkt mājas par dzimtu, un viņu labklājība vairojās. Tirdzniecība uzzēla. Jelgavā nodibinājās jaunas fabrikas un darbnīcas. Pilsētā sāka ieplūst latvieši un apmesties kā namsaimnieki, tirgotāji, amatnieki, skolotāji, dzelzceļu darbinieki, kalpotāji u. t. t. Šis uzplaukuma laikmets turpinājās līdz pasaules kaŗam. 1881. g. Jelgavā bij jau 28.531 iedzīvotājs, 1897. g. — 35.131 (to starpā 16.053 jeb 46% latviešu, 27% vācu, 12% krievu, 9% žīdu); 1914. g. iedzīvotāju skaitu vērtēja vairāk kā 45.000.

Pilsēta plētās arvien plašāka. 80. gados sāka apbūvēt tag. Zemgales prospektu un Mātera ielas galu aiz Vaļņu ielas, gadsimteņu maiņā tag. Ludviķa, Zirgu, Kazarmju, Liepu, Kārļa ielas. 1910. g. pilsētā bij 59 ielas ar 2000 dzīvojamām ēkām. Sāka rasties arī vairākstāvu nami. Kopš apm. 1889. g. galvenās ielas izbruģēja kaltajiem akmeņiem un namus pievienoja kanālizācijai. Lielākās celtnes un labierīcības

Bermontiešu nodedzinātā hercoga Pēteŗa ģimnazijas ēka

šai laikmetā bij: cietums 1872. g., latviešu kurlmēmo skolas nams 1876. g., amatnieku biedrības nams 1878. g., kājnieku kazarmes 1879.—80. g., ūdensvads un dzirnavas pie tirgus 1881. g., apgabaltiesas nams 1892. g., Kurz. mūzejs 1895.—98., reālskola 1900. g., Krustpils-Ventspils dzelzceļš 1903. g., Nikolaja baznīca 1904.—07., katoļu baznīca 1902.—06., Latv. Lauksaimn. ekonomiskās sab. nami 1906. g., Latviešu biedrības nams 1909. g., pils. krājkase 1908.—10. g., gāzes iestāde un ielu apgaismošana ar gāzi 1910. g., Pils teātris 1913. g. Šai pašā laikmetā celti vairāki banku un lieli privāti īres nami. Tā tad staltākie nami radušies tad, kad saimnieciskajā dzīvē lielu dalību sāka ņemt latvieši.

Atjaunotā hercoga Pēteŗa ģimnazija

1936. gadā atjaunotā Viestura piemiņas pils

1824. g. bij dibināta Latviešu draugu biedrība, lai rūpētos par latviešu izglītību, bet vadītāji bij vācu mācītāji un biedrības tendence — paturēt latviešus zem vācu un muižnieku varas. Pirmais latviešu vienotājs Jelgavā bij Viskaļu muižas Būriņu māju saimnieks Jānis Auriņš, kas ap 1865. g. ierīkoja savās mājās (ap 3 klm. no Jelgavas) grāmatu lasīšanas biedrību un svētdienas skolu un pāris gadu vēlāk nodibināja Jelgavas latv. lauku draudzes dziedātāju biedrību „Līgo". Koris uzturēja sakarus ar Rīgas Latv. biedrību un viesodamies pārveda latvietības idejas. 1872. g. Jelgavas un apkārtnes latvieši nolēma dibināt latv. biedrību, bet valdība neapstiprināja statūtus. Tomēr biedrošanās gars meklēja izpaudumu.

1875. g. Kurz. Biškopības biedrībā latvieši gāza vācisko valdi un par priekšsēdētāju ievēlēja Māteru Juri. No šīs biedrības 1880. g. izauga Jelgavas Latv. biedrība, kas kļuva par latvju sabiedriskās dzīves centru. 1876. g. nodibinājās pastāvīga komiteja brīvestības svētku svinēšanai katra gada 30. augustā kā zemnieku brīvlaišanas gada dienā. Komitejā ietilpa Pēteris Alunāns, Māteru Juris, rātskungi Valters un Voldemārs (Krišjāņa Valdemāra brālēns), skolotājs J. Kronbergs, advok. A. Vēbers-Varaidotis, vairāki pagasta vecākie un lauksaimnieki. Kad 1877. g. sākās krievu un turku karš, latvieši kā pretstatu vācu dāmu komitejai nodibināja „Jelgavas vietējo komiteju priekš karavīru un viņu piederīgo apgādāšanas", ar A. Vēberu kā priekšnieku.

„Brīvestības svētki" drīz izvērtās par tautas svētkiem ar tūkstošiem dalībnieku; tos svinēja katru gadu līdz 1895. g. Teātŗa namā Ādolfa Alunāna trupa vienmēr pulcēja simtiem skatītāju. Svinībās latvieši brīvi dziedāja „Dievs, svētī Latviju!" Pat konservātīvās „Latviešu Avīzes" bieži minēja Latvijas vārdu, nemaz nerunājot par Mātera „Baltijas Zemkopi". Šai laikā daudz pārrunāja bibliotēku un lasītavu ierīkošanu latviešiem, piedalīšanos dziesmu svētkos, izglītības veicināšanu. Līdzās neilgi jau pastāvošajam Šablovska latviešu grāmatu veikalam Indriķis Alunāns 1873. g. nodibināja savu, kas pastāv vēl tagad.

1892. g. uzsāka biedroties latvieši arī saimnieciskā laukā. 1893. g. nodibinājās Jelgavas Lauksaimniecības biedrība, kas atvēra savu „Konsuma" veikalu un Bērzmuižas pagastā ierīkoja priekšzīmīgu saimniecību un izmēģināšanas lauciņus agr. J. Berga vadībā. 1900. g. pie biedrības atvēra krāšanas un aizdošanas sabiedrību un agr. J. Bisenieks sāka izdot „Zemkopi" un lauksaimnieku kalendāru. 1906. gadā nodibinājās Latv. lauksaimnieku ekonomiskā sab-ba, kas neilgā laikā izauga par vienu no visplašākiem tirdzniecības uzņēmumiem Latvijā. Ap to pašu laiku jelgavnieki nodibināja Latviešu savst. apdrošināšanas b-bu, Jelgavas komercbanku, kuģniecības sab-bu un vairākas kreditiestādes. 1908. g. J. Bisenieks nodibināja zemkopības skolu ar latvju mācības valodu. Līdz tam Jelgavā bij darbojušās vienīgi vācu organizācijas: Kurzemes Ekonomiskā b-ba (dib. 1839. g.) un Jelgavas Dārzkopības b-ba (1847. g.). Pirmā lauksaimniecības ražojumu izstāde notika 1862. g., bet rūpniecības, amatniecības un lauksaimniecības — 1875. g. Pirmo izstādi latviešu spēkiem sarīkoja 1895. gadā un tad pat arī 4. vispārējos dziesmu svētkus. Nākošo — dārzkopības — izstādi Jelgavas lauksaimn. b-ba sarīkoja 1898. g., tai sekoja virkne izstāžu, no kuŗām lielākā bija 1909. g.

Pilsētas valdes nams

Cik lieli bij latvju panākumi saimnieciskajā cīņā, tikpat niecīgi tie bij politiskajā. 1877. gadā Baltijā ieveda krievu pilsētu likumus, kas pilsētu pārvaldību atņēma maģistrātiem un nodeva domes vēlētai valdei. Maģistrātus, kam atstāja tikai tiesu lietas, galīgi likvidēja pēc 1890. gada tiesu reformas. Piedalīties pilsētas domes vēlēšanās bij tiesības namīpašniekiem, tirgotājiem, amatniekiem un brīvo profesiju darbiniekiem, kas maksāja nodokļus, Jelgavā kopskaitā ap 300 personām; vēlētāji bij sadalīti 5 klasēs pēc maksāto nodokļu lieluma, un katra klase vēlēja savus pārstāvjus. Jau pirmajās vēlēšanās latvieši noorganizējās, lai iedabūtu domē savus pārstāvjus, bet piedzīvojumu trūkuma un „Latviešu Avīžu" pretaģitācijas dēļ mēģinājums neizdevās. Pirmās domes 65 locekļu starpā bij tikai 2 latvieši. Vēlākajās vēlēšanās latvieši sāka gūt lielākus panākumus, tomēr vēl 1912. g. no 54 domniekiem bij tikai kādi 14 latvieši.

Ķeizara Aleksandra III. laikā (1881.—94. g.) valdība sāka Baltiju tuvināt Krievijai. Pašvaldības iestādēs ieveda krievu valodu, valsts iestādēs salika krievu ierēdņus, no skolām gandrīz pavisam izmeta latvju valodu, aizliedza lietot vārdu „Latvija".

Krievu un japāņu kara laikā arī Jelgavā sākās atklāta revolūcionārā kustība. 1905. gada 26. janvārī karaspēks ar šauteņu resgaļiem izklīdināja demonstrantus, kas pulcējās tirgus laukumā un devās pa Ezera ielu uz rūpniecības rajonu. 28. nov. / 11. dec. starp pūli, kas sadrūzmējās Pils ielā, un karaspēku notika apšaudīšanās, pie kam krita 3 un tika ievainoti 7 nemiernieki. Gada beigās Kurzemē ieradās soda ekspedīcijas un sāka darboties kara tiesas. Cietuma pagalmā un Strautnieku priedēs (tag. 1905. g. kapi) nošāva daudz brīvības cīnītāju.

Kad 1914. g. 1. augustā izcēlās pasaules karš, jelgavnieki rīkoja patriotiskas manifestācijas, ziedoja līdzekļus, ierīkoja lazaretes. 1915. g. 2. un 3. maijā vācu karapulkus pie Grīvas tilta atsita latviešu Daugavgrīvas darba rotu I. un II. bataljoni, kas vēlāk kļuva par pamatu latvju strēlnieku bataljoniem. 18./31. jūlijā ienaidnieks atkal tuvojās un cauri pilsētai plūda milzīga bēgļu straume. Karaspēks uzspridzināja Driksas, dzelzceļa, Grīvas un citus tiltus, nodedzināja Grēbnera vasku drānu fabriku, kokzāģētavu rajonu Ezera ielā, Latv. lauks. ekon. sab. namus Katoļu ielā 42/46, staciju un citas ēkas. 1. augustā ienāca vācu karaspēks. Jelgavā bij palikuši tikai 8100 iedzīvotāju. Pilsētai iecēla kara birģermeistaru (kopš 1916. g. febr.

Sv. Trīsvienības baznīca

pārdēvēts par virsbirģermeistaru); rātē no 24 locekļiem tikai 9 bij latvieši. Iestādēs, tiesās un skolās drīkstēja lietot vienīgi vācu valodu. Neuzticamos latviešus ievietoja koncentrācijas nometnēs vai cietumos. Ražas rekvizēja, iedzīvotājiem uzlika smagus nodokļus un klaušas. Pārtiku izsniedza tikai pret kartiņām un niecīgās devās. No dzīvokļiem mēbeles aizveda uz

Jelgavas mūzejs

Bermontiešu nodedzinātās kareivju mītnes

Vāciju, apkārtnē izcirta mežus. Par visu to Jelgava ieguva vienīgi elektrisko apgaismošanu un dzelzceļu uz Meiteni.

1917. g. 18. sept. muižnieki sasauca Jelgavā zemes sapulci, kas nolēma nodot Kurzemes likteni vācu ķeizara rokās. 1918. g. 15. martā ķeizars Vilhelms atzina Kurzemi par hercogisti, kas apvienota personālūnijā ar Vāciju. Pēc Rīgas krišanas vācu rokās Jelgavā sāka atgriezties no bēgļu gaitām agrākie iedzīvotāji. Kad 1918. g. 18. nov. Rīgā bij proklamēta Latvijas neatkarība, vienīgais Jelgavas laikraksts „Dzimtenes Ziņas", ko vadīja Līgotņu Jēkabs, aicināja iedzīvotājus pulcēties ap savu valdību. Bet jau 1919. g. sākumā Jelgavai tuvojās krievu lielinieku karaspēks. No 2. līdz 5. janvārim,

Dzelzceļa stacija

Cēra viesnīcas nams

ceļā no Rīgas uz Liepāju, Jelgavā uzturējās Latvijas pagaidu valdība, un šeit pulkv. Kalpaks apvienoja atsevišķās latvju rotas bataljonā. 8. janvārī vācu karaspēks uzspridzināja Lielupes tiltu un municijas noliktavas Viktorijas ielā, pārvēršot visu Aveņu ciemu postažā. Varu sagrāba revolūcionārā kara komiteja, un 10. janv. ienāca krievu sarkanā armija. Padomju valdība izdeva daudz dekrētu un turēja mītiņus, bet bads kļuva vēl lielāks. Kara tribunāls lika cietuma pagalmā nošaut ap 70 jelgavnieku. 18. martā sarkanā armija bij spiesta Jelgavu atstāt. Lielinieki aizdzina līdz uz Rīgu ap 400 jelgavnieku kā ķīlniekus, no kuŗiem daļu nonāvēja. Jelgavas stacijā landesvērs atrada aizkavējušos sarkano lazaretes vilcienu un visus ievainotos apšāva. Pēc tam sākās aizdomās turēto iedzīvotāju apšaušana.

1919. g. pirmajā pusē Jelgavā no latvju brīvprātīgajiem noorganizējās 2 zemessargu rotas, ko vēlāk ieskaitīja 9. Rēzeknes pulkā, un Latgales atsevišķais eskadrons. Arī pēc 22. jūnija Cēsu kaujas Jelgavas bēdu kauss vēl nebija iztukšots. No Vācijas pienāca arvien jaunas vienības, un naktī uz 25. aug. vāci atbruņoja un aplaupīja latvju karavīrus, izpostīja komandantūru, norāva Latvijas karogus un samina kājām. 5. septembrī no vācu karavīriem un krievu gūstekņiem sastāvošās „Rietumu brīvprātīgo armijas" priekšgalā nostājās avantūrists Bermonts, un 8. oktōbrī šī armija iesāka uzbrukumu Rīgai. Sakauti Torņakalnā un latvju armijas spiesti, bermontieši 11. novembrī sāka atkāpties, Jelgavā izdarot nesaudzīgas rekvizīcijas un laupīšanas. Atbrīvošanas stunda sita 21. novembrī, kad pilsētu ar kauju ieņēma latvju karaspēks. Šī notikuma piemiņai Ezera iela pārdēvēta par Uzvaras ielu. Vairāki desmiti latvju karavīru, kas krituši Jelgavu atbrīvojot, apbedīti Brāļu kapos Nikolaja kapsētā. Aiziedami no Jelgavas, bermontieši nodedzināja pili, ģimnaziju ar vērtīgu bibliotēku, reālskolu, kājnieku un jātnieku kazarmes. Jelgava nu tomēr galīgi bija brīva, un 23. novembrī tūkstošiem liels jelgavnieku pulks tirgus laukumā klausījās Ministru prezidenta K. Ulmaņa runu par latviskās Latvijas izveidošanu.

Pēc miera noslēgšanas ar Krieviju (1920. g.) no turienes atgriezās daudz jelgavnieku, tomēr 1920. g. Jelgavā bij tikai 19.364 iedzīvotāji, 1925. g. — 28.321, 1930. g. — 33.048, 1935. g. — 34.099. Jelgava noteikti kļuvusi latviska, jo 1935. g. latviešu bij 78,9% no iedzīvotāju kopskaita; vācu skaits no 12,4% 1920. g. kritis uz 6,8%, žīdu no 7,8% uz 5,9%; krievu ir tikai 4,2%, poļu 1,8%, leišu 1,7%.

Noplicinātie iedzīvotāji pamazām iedzīvojās. Kaŗa postījumu pēdas pamazām dzēstas: uzcelti jauni tilti, nolīdzināti gruveši, bet daudzu ēku vietā palikuši klajumi. Beidzamās kaŗa pēdas dzēsa tikai 1935. g., kad sastādīti akti par 526 nojaucamām vai kārtībā savedamām ēkām. No reālskolas un ģimnazijas atlikušajiem mūŗiem izveidotas staltas skolu ēkas. No jauna celtas: cukurfabrika 1925.—26. g., Zemes bankas dzīvokļu nams 1924.—25. g., kurlmēmo skola 1927. g., Ģintermuižas slimnīcas ēka 1929.—31. g., kazarmju ēka Vašingtona prosp., dzelzceļa ambulance, labības elevātors un daudz privātu namu. Jēkaba kanāls aizbērts no Driksas līdz Rožu ielai, izveidojot kollektoru un apstādījumus. Lielupes labajā krastā sāka izveidoties apbūves rajons. 1935. g. Jelgavā bij 2558 gruntsgabali, no tiem 80,3% apbūvētu; 781 mūŗa, 3175 koka un 673 jaukta materiāla ēkas ar 10.640 dzīvokļiem.

Pirmajās domnieku vēlēšanās 1920. gada 1. februārī piedalījās 9352 vēlētāji, t. i. 81% no balsstiesīgajiem. Domē ievēlēja 3 pārstāvjus no Zemnieku savienības, 4 bezpartejiskos, 3 nomaļniekus, 5 dēmokratus, 5 radikāldēmokratus, 18 sociālistus, 3 žīdus un 9 vāciešus. Ar katrām turpmākām vēlēšanām cīņa partiju un grupu starpā kļuva asāka un nekautrīgāka. Vēlēšanās piedalījās tuvu pie 30 sarakstu ar apmēram 1500 kandidātiem! 1931. g. domē iekļuva 19 sarakstu pārstāvji: 3 no vienas un 3 no otras latviešu pilsoņu apvienības, 3 no pilsoņu saimniec. organizāciju apvienības, 5 no saimnieciskā centra, 4 no kristīgi nācionālās apvienības, 1 dārzkopis-nomaļnieks, 1 amatnieks, 1 no bezpart. latv. namsaimniekiem, 1 Miezītes nomnieks, 2 no sieviešu organizācijām, 1 — kristīgo darba ļaužu apvien., 1 — progresīvā bloka, 4 no apvienotajiem strādniekiem, 17 sociāldēmokrati, 5 no vācu saraksta, 2 katoļi, 4 apvienotie žīdi, 1 krievs un 1 vecticībnieks. Tāda spēku sadrumstalotība stipri traucēja pilsētas pašvaldības darbību.

Šādos apstākļos visu gaidīts nāca 1934. g. 15. maijs, kas izbeidza partiju ķildas un apvienoja visus tautas spēkus kopējā darbā. 3 gadu laikā Jelgavas izskats pārmainījies vairāk nekā pirms tam 15 gados. Radās no drupām atjaunotā un izbūvētā Viestura piemiņas pils (1936.—37. g.), pilsētas slimnīca (1936.—37. g.), elektrības centrāle (1936. g.), dziesmu svētku estrāde Vienības parkā (1936. g.), cukurfabrikas kantoŗa ēka un daudzi privāti nami. 1934.—36. g. izbūvēts Ruļļu kalna ūdensvads, 1937. g. — aerodroms. No zemes virsas nozudušas novecojušās ēkas Akadēmijas un Pils ielas krustojumā

Latviešu biedrība un teātris

un pils. dzirnavas pie tirgus. Pils, Kalpaka un Stacijas iela un Zemgales prospekts dabūjuši asfalta klāju, pirmo Jelgavā. Izveidoti jauni apstādījumi. 1936.—37. g. pārkrāsoti vai apmesti gandrīz visi Jelgavas nami. Pilsētas izdaiļošana un celtniecība vēl turpinās: uzsākta ostas, liela sporta laukuma, pasta kantoŗa, jaunu lombarda un ugunsdzēsēju telpu izbūve. Lielākie projekti: 15. maija skola, pilsētas viesnīca, lopkautuve un tirgus laukums.

Amatu nams

Viadukts pār dzelzceļu

Senā Jelgavas celtniecība

Sabiedriskajā dzīvē jāatzīmē lieli, līdz tam nepiedzīvoti tautas svētki. 1934. g. 21. novembrī, pilsētas atbrīvošanas gada dienā, Jelgavu apmeklēja Ministru prezidents Dr. Kārlis Ulmanis un Jelgavas organizācijas pasniedza Latvijas atbrīvotājam, ģen. J. Balodim zelta zobenu. 1936. g. 16. Jelgavas aizsargu pulks sarīkoja Zemgales apgabala dziesmu svētkus, un pulka parādē piedalījās ap 3000 dalībnieku. 1937. g. 11. maijā Valsts Prezidents atklāja

Pirmā Latvijas cukurfabrika

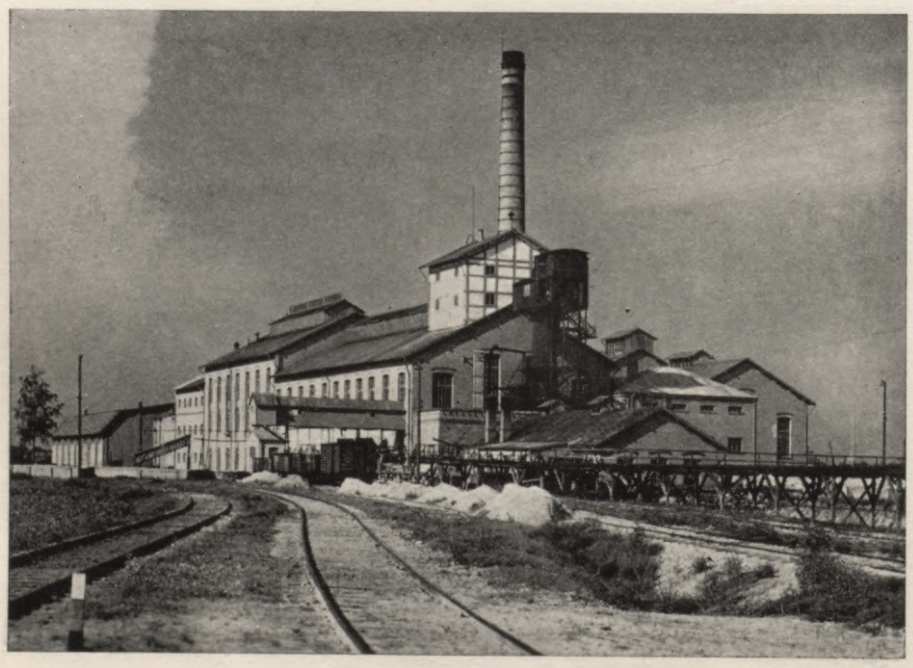

Latv. Lauksaimniecības kameras mītni Viesturа piemiņas pilī. Jelgavā vēl neredzēts ļaužu saplūdums — pāri par 200.000 cilv. — bij 1937. g. 5. septembrī Latvijas 3. pļaujas svētkos un arī tā paša gada Zemg. apgabala izstādē bij milzums apmeklētāju no visas Latvijas.

Pēc 1934. g. 15. maija Jelgavas dzīvē izbeidzies ilgstošais pēckaŗa panīkuma periods un sācies jauns darba laikmets, jauns uzplaukums.

II. SAIMNIECISKĀ DZĪVE

Jelgavas saimnieciskās dzīves raksturu noteic tas apstāklis, ka pilsētai no 3 pusēm pieslejas auglīgais Zemgales līdzenums, ceturtajā atrodas lielā eksporta osta Rīga resp. ceļš uz jūŗu. Tādēļ Jelgava vienmēr bijusi zemes ražojumu savākšanas un ārzemju ražojumu sadalīšanas punkts. Hercogu un krievu laikos cauri gāja arī Lietuvas ražojumi. Tagad Jelgava zemes ražojumus apstrādātā vai pārstrādātā veidā nosūta uz Rīgu vai ārzemēm, bet saņemtos vai pašas izstrādātos rūpniecības ražojumus nodod laukiem vai savu iedzīvotāju patēriņam.

S a t i k s m e s c e ļ i. Viens no vecākajiem Jelgavas satiksmes ceļiem ir Lielupe, kas vizinājusi kaŗa materiālus jau Zemgales iekaŗošanas laikos. Hercogu un krievu laikos preces pārvadāja liellaivām, kas piestāja pie plosta tilta. Pirmais tvaikonis no Rīgas pienāca 1844. gadā, satiksmi atklāja 1847. g. Latviešu nodibinātā kuģniec. s-ba (tagad A./S. „Kurz. kuģniecība") 1911. g. ar 2 pasažieŗu tvaikoņiem un 2 preču motorlaivām uzsāka konkurenci kuģniec. sab-bai A. Augsburgs. Rīgas-Jelgavas-Mažeiķu dzelzceļa atklāšana samazināja liellaivu satiksmi, tāpat kā autobusi un preču auto tagad vājina abu kuģniecības sabiedrību darbību. 1936. g. sāka reālizēt Valsts Prezidenta Dr. K. Ulmaņa grandiozo ideju padarīt Jelgavu par jūŗas ostu: izbagarēja Kalnciema un citus sēkļus, un 16. novembrī Jelgavā ienāca pēc rudzu kravas pirmais jūŗas kuģis, 300 tonnu lielais „Indra". 1937. g. jūrniecības departaments izbagarēja Lielupi no Jelgavas līdz Iecavas grīvai un zemi uzpildīja upes labajā krastā pretim Viestura piemiņas pilij, kur izveidos eksporta ostu. 1938. g. sāks izveidot Driksas krastu par paliekošu piestātni vietējās satiksmes kuģiem. — Tvaikoņu satiksmi uz augšu līdz Emburgai apgrūtina seklā gultne, un autobusi te stipri konkurē tvaikonīšus.

Satiksmi pa zemes ceļiem vecos laikos uzturēja pasts un ormaņi. Ap 1820. g. ierīkota kār-

tēja diližansa satiksme ar Rīgu, 1849.—ar Liepāju, 1876. g. — ar Bausku; tā izbeidzās pēc attiecīgo dzelzceļu atklāšanas. 1845. g. rudenī pa Annas, Dobeles un Mazajiem vārtiem ikdienas ienāca pilsētā ap 200 vezumu labības. Gadu desmitiem pa Rīgas šoseju ir gājušas vezumu rindas ar apkārtnes dārzkopju un lauksaimnieku ražojumiem. Pēdējos gados tām pievienojusies ļoti dzīva automašīnu kustība. Rudeņos caur pilsētu brauc uz cukurfabriku tūkstošiem vezumu ar cukurbietēm. No Jelgavas iziet ceļi 8 virzienos: 1) uz Rīgu kopš 1837. g. šoseja, 2) uz Garozu kopš 1932. g. šoseja, kas tur nozarojas uz Iecavu un uz Bausku, 3) uz Staļģeni caur Rudzu krogu lielceļš, 4) uz Bausku gar Nikolaja kapiem kopš apm. 1926. g. šoseja, 5) uz Meiteni un Lietuvu kopš 1839. g. šoseja, 6) Tērvetes šoseja (kopš krievu laikiem), kas pie Lielsvētes nozarojas lielceļos uz Ūziņiem un Zaļeniekiem, 7) Dobeles šoseja kopš 1848. g., kas pie Grīvu tilta nozarojas uz Dobeli un Tukumu, 8) uz Kalnciemu — lielceļš. No Jelgavas iziet autobusu līnijas: uz Rīgu (kopš 1928. g., satiksme ik pusstundu), uz Bausku caur Emburgu, uz Bausku caur Jaunsvirlauku, uz Mežmuižu-Kriediņkrogu un uz Vilci.

Rīgas-Jelgavas dzelzceļa līnija atklāta 1868. g., Jelgavas-Mažeiķu — 1873. g., Krustpils-Tukuma — 1903. g., Jelgavas-Meitenes-Šauļu — vācu okupācijas laikā, Jelgavas-Saldus-Liepājas — 1926. g. Tā tad no Jelgavas iziet dzelzceļlīnijas 6 virzienos. Pa dzelzceļiem no Jelgavas izbraukuši 1930./31. budžeta gadā 615.385 pasažieri, 1935./36. g. — 449.998. Preču 1935./36. gadā ievests 117.679 tonnas, izvests 89.476, kas ir vislielākais preču apgrozījums Latvijas pastāvēšanas laikā.

Zemkopība pilsētas apkaimē piekopta kopš senlaikiem. Jelgavnieku kāpostu lauki minēti jau 1566. g., Miezītes un Lapskalna muižas — 1652. g. Īstais dārzkopības uzplaukums sākās XIX. gs. beigās. Lielus daudzumus ražojumu nodeva Rīgai. Pēc pasaules kaŗa turienes tirgos sekmīgi konkurē Latgales ražojumi, tomēr Jelgavas dārzkopji pārklājuši 26.266 kv. metru zemes ar siltumnīcām un ražo gurķus, tomātus, vīnogas un puķes. Ar lauksaimniecību un tās nozarēm nodarbojas 12,9% no iedzīvotāju kopskaita (1930. g.).

Amatniecība pastāvējusi jau kopš XIII. gs. Visvecākās dokumentu ziņas ir, ka 1597. g. apstiprināta stiklinieku un 1599. g. kurpnieku cunfte. Amatniecība sevišķi uzplauka herc. Jēkaba laikā, kad pastāvēja 24 vācu un 4 latvju cunftes: drēbnieku, miesnieku, audēju un pod-

Tilts pār Lielupi

Lielupes ainava pie pilsētas

Sv. Vienības baznīca

Latvijas centrālā sēklu eksporta noliktavas

Valsts zemes bankas un Latvijas Bankas Jelgavas nodaļa

Driksas upe ar tiltu

nieku. 1822. g. cunftēm atņēma lielāko daļu privilēģiju, un 1866. g. atļāva katram nodarboties ar amatiem, ar ko latviešiem pavērās ceļš uz brīvu sacensību. 1838. g. Jelgavā bij 1202 amatnieki, to starpā 258 kurpnieki, 267 drēbnieki, 69 mūrnieki, 55 miesnieki u. t. t. 1874. gadā nodibinājās amatnieku biedrība, kas uzcēla sev namu. XIX. gs. beigās daudzās nozarēs rūpniecība sāka izspiest amatniecību no ražošanas. Pēc pasaules kaŗa pastāvēja liels skaits amatnieku organizāciju, kuŗas 1934. g. slēdza. Tagad amatniekus apvieno Jelgavas amatnieku b-ba, kas sadalās sekcijās. 1935. g. Jelgavā darbojās 419 uzņēmumu bez mēchaniskā dzinējspēka un ar mazāk kā 4 strādniekiem katrā; tajos strādāja 560 personas. Apģērbu un apavu ražošanā darbojās 216 uzņēmumi ar 256 darbiniekiem, būvrūpniecībā 71 uzņēmums, metalapstrādāšanā 35, kokrūpniecībā 33, tekstilrūpniecībā 18, pārtikas un garšvielu nozarē 17, ādu nozarē 1, akmeņu apstrādāšanā 9 un poligrafiskajā nozarē 9.

Vecākie zināmie r ū p n i e c ī b a s uzņēmumi minēti 1566. g.: Kaltenes muižas (tag. dzelzc. stacijas territōrijā) darvas ceplis, pilsētas kaļķu un ķieģeļu cepļi. No 1575. līdz 1780. g. pastāvēja monētu kaltuve. Herc. Jēkaba laikā darbojās tērauda un vaŗa cepļi, krāsotava, linu austuve, salpetŗa varītava, stikla fabrika, ūdens dzirnavas, zāģu gateris u. c. Juku laikos šie uzņēmumi iznīka, plauka vienīgi alus darītavas un spirta destillētavas. 1854. g. 28 uzņēmumos 1526 strādnieki ražoja preces par 201.090 rubļiem. Pēc tam sākās rūpniecības uzplaukums: 1875. g. nodibināja Krāmera atslēgu fabriku un dzelzslietuvi, 1883. g. — Grēbnera vasku drānu fabriku, 1889. g. — Vestermaņa un Dēringa linu vērptuvi, 1895. g. — Eilenberga tvaika dzirnavas. 1910. g. bij 7 metalrūpniecības fabrikas ar 792 strādniekiem un 4 tekstilrūpniecības ar 1276 str.; visi 3633 rūpniecībā nodarbinātie ražoja preces par 5.862.668 rubļiem. Bez šiem uzņēmumiem strādāja vēl Lankovska un Likopa šokolādes, konservu un tintes fabrikas, O. Zades dzelzslietuve, J. Veinberga atslēgu fabr., Kurzemes linu vērptuve, G. Gauderera ādu fabrika, M. Ņesterova un A. Vīzes podu fabrikas, H. Kroiča un H. Ulmaņa alus darītavas, A. Dumpfa vilnas vērptuve, lielāks skaits kokzāģētavu u. t. t. 1915. g. vasarā krievu valdība pavēlēja fabriku iekārtu evakuēt uz Iekškrieviju un kaŗaspēks atkāpdamies nodedzināja vai saspridzināja daudz uzņēmumu. 1919. g. rūpniecībā nodarbināto skaits nepārsniedza 600. 1930. g. ar rūpniecību un amatniecību nodarbojās 32,6% no visa iedzīvotāju skaita. 1935. g.

Vecais tirgus hercoga Jēkaba laukumā

123 rūpniec. uzņēmumi ar 3644 strādniekiem ražoja preces par Ls 14.446.000. — No visiem rūpniecībā nodarbinātajiem 38,7% strādāja tekstilrūpniecībā, 28,9% — pārtikas un garšvielu rūpn., un tikai 10,7% — metalu apstrādāšanā. Tekstilrūpniecībā darbojas 7 uzņēmumi ar 1411 str., to starpā brāļu L. un J. Hoffu linu manufaktūra, kas nodarbina pāri par 800 strādnieku, pārstrādā līdz 12 tonnu linu diennaktī un ražo linu dzijas un diegus, pa lielākai daļai eksportam, un K. Strazda „Jelgavas Audums", kas ražo drānu saviem Jelgavas un Rīgas veikaliem. Metallrūpniecībā ir 32 uzņ. ar 391 str., lielākie — dzelzceļu depo darbnīca un J. un A. Ceļmalnieku mašīnu fabrika. Pārtikas un garšvielu rūpniecībā 26 uzņ. ar 1056 str., starp tiem brāļu Eilenbergu dzirnavas, J. Markitanta augļu pārstrādāšanas fabrika, Ž. Ērgļa un V. Doberta desu darbnīcas, J. Gūtpelca, R. Krūskopa un J. Atkašuna maizes ceptuves. I. Jelgavas cukurfabrika pārstrādā Bauskas un pa daļai Jelgavas apr. cukurbiešu ražu, līdz 120.000 tonnu gadā, iegūstot 15—18.000 tonnu cukura un nodarbinot sezonas laikā līdz 800 cilvēku. 1935./36. g. A./S. „Latvijas centrālais sēklu eksports" atvēra sēklu un labības apstrādāšanas uzņēmumu, kas stipri paplašinājies un, līdzīgi Zemk. ministrijas labības birojam, sagatavo lielus daudzumus labības. Tabakas fabrika „Astorija" pārstrādā Jelgavā un apkārtnē audzētu tabaku. — Kokrūpniecībā darbojas 25 uzņēmumi ar 198 strādn., to starpā P. Godmaņa un J. Kroģera zāģētava, L. Rūtēna zāģ., K. Zīverta koku apstrād. uzņēmums, T. Ķiģeļa mēbeļu fabrika, L. Paula koka un dzelzs apstrād. darbnīca (gatavo auto virsbūves). Būvrūpniecībā ir 12 uzņēmumi, apģērbu un apavu rūpniecībā 4 (to starpā J. Ķin-

Labības elevātors

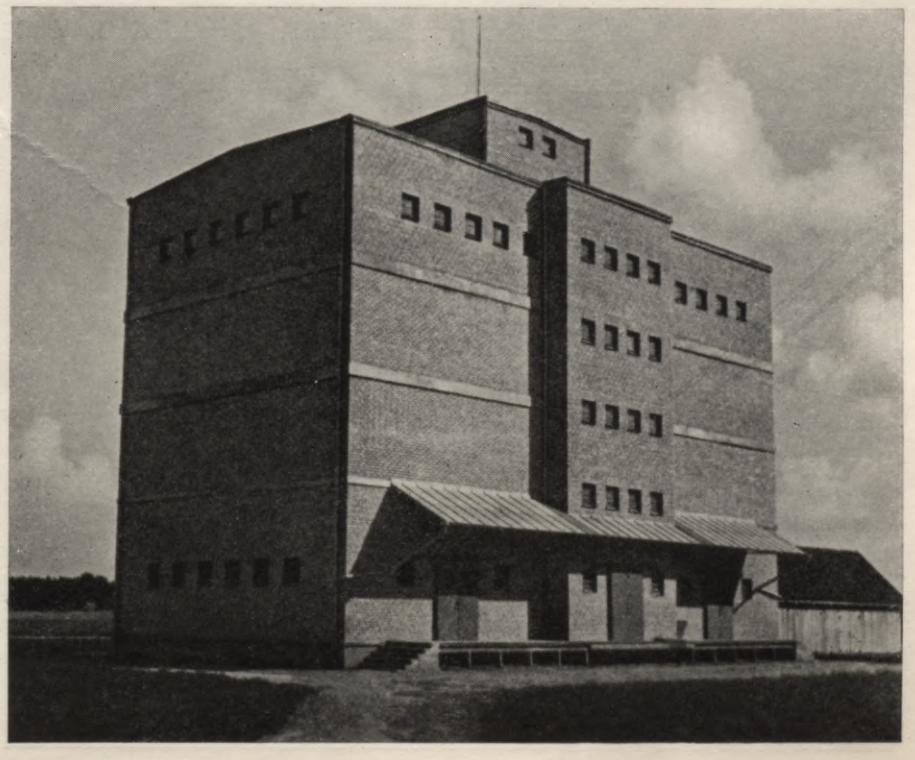

Pilsētas slimnīca

ča apavu darbnīca), keramikā un akmeņu apstrād. 4, ķīmijas rūpn. 4, poligrafiskajā rūpniecībā ir 6 uzņ., to starpā K./S. „Jelgavas ziņas“ un Ēķis, Kronis un bdr., no tām pirmā 1937. g. apvienojās ar A./S. „Rota“.

Tirdzniecība. Ordeņa laikos Jelgavā noturēja 3 gada tirgus, kur sadzina daudz lopu un labības. Tirdzniecību ar ārzemēm paralizēja privilēģētā Rīga, tikai 1615. g. un hercoga Jēkaba laikā izdevās panākt Jelgavai dažas priekšrocības, tā ka tās nozīme ievērojami pacēlās. Tirgošanās tiesības pašā Jelgavā norēgulēja hercoga 1761. g. noteikumi. Juku laikos tirdzniecība panīka. 1838. g. pilsētā I. ģildē

Pilsētas ūdensvads

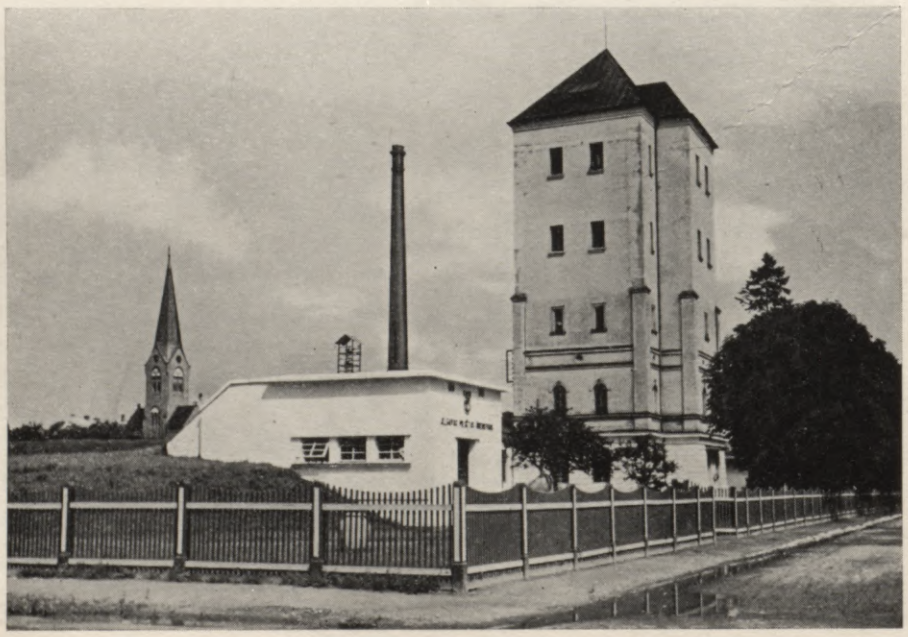

skaitījās 1 kristīgais un 3 žīdu tirgotāji. 2. ģildē 79 kr. un 2 žīdi, 3. ģildē 204 krist. un 14 žīdi. 1863. g. no 160 tirgotājiem 65 bij žīdi; manufaktūras, modes preču un kažokādu tirdzniecība atradās gandrīz vienīgi žīdu rokās. Svarīgākā tirdzniecības nozare Jelgavā vienmēr bijusi labības un zemkopības rīku tirdzniecība, un ar to daudzas ģimenes, galvenā kārtā sveštautieši, dažādos laikos kļuvušas bagātas. Kopš 1935. g. apstākļi šai ziņā stipri mainījušies. 1935. g. bij 1585 tirdz. uzņēmumi ar 3182 darbiniekiem, no tiem 93,3% uzņēmumi ar 1—4 nodarbinātām personām un tikai 106 uzņ. ar 5 un vairāk nodarbinātiem, kopā ar 846 darbiniekiem. No lielākajiem uzņēmumiem jāmin C./S. „Turības“ lauks. mašīnu tirgotava un pārtikas preču lieltirgotava, Jelgavas patērētāju biedrība ar vienu lauks. mašīnu un dzelzspreču un četriem pārtikas preču veikaliem, V. Ošenieka lieltirgotava ar dzelzspreču, manufaktūras un elektrotechnisko piederumu veikaliem, K. Bodnieka manufaktūras tirgotava, A. Munksgārda sēklu tirg. un J. Heistera alus lielnoliktava. Pilsētas tirgū 1936. g. uzbraukuši 103.303 pajūgi, uzvesti 1378 zirgi, uznākuši 69.144 pārdevēji mazumā.

Kredits. Ordeņa un hercogu laikos naudu aizņēmās no tirgotājiem, augļotājiem vai legātu kapitāliem pret labu vārdu vai obligāciju uz nekust. īpašumu. XVIII. gs. parastais aizdevumu % bij. 6. Jau 1420. un 1543. g. par saistību nokārtošanas termiņu minēts Jāņu laiks; 1645. g. hercogs Jēkabs to noteica ar likumu. Kopš tā laika 24.—26. jūnijā Jelgavā pulcējās muižnieki, nomnieki un veikalnieki kārtot saistības. Starpnieki naudas vai aizņēmēju apgādāšanā bij advokāti un žīdi. Jelgavas naudas tirgus atradās stiprā atkarībā no Rīgas. 1826. gadā nodibinājās pilsētas krājkase, 1830. g. — Kurzemes (muižnieku) kreditbiedrība un 1846. g. krājkase pie tās, 1870. g. Jelgavas draudzes banka. Ar to kredita apstākļi uzlabojās. Starp pirmajiem noguldītājiem bij daudz latviešu. Pēc tam, bet it īpaši gadsimteņu maiņā, dibinājās latviešu bankas; tām bij jācīnās ar vācu naudas iestādēm, kuŗas bij stiprākas un varēja aizdot naudu ar izdevīgākiem noteikumiem. Pasaules kaŗš izpostīja arī šo saimn. dzīves nozari. Pēc kaŗa darbību atjaunoja agrākās naudas iestādes un bez tam nodibinājās liels skaits jaunu, bet sīku, kam nebij nekāda svara saimnieciskajā dzīvē. Pēc 1934. g. tās ir apvienotas vai likvidētas. Pašlaik darbojas Latv. Bankas, Valsts Zemes bankas un Latvijas Kreditbankas nodaļas un 18 bankas un krājkases. 1935. g. 1. janv. 10 lielāko privāto naudas iestāžu pa-

matkapitālu kopsumma bij 843 milj. ls, noguldījumu un tek. rēķinu — 3.900.000 ls, izsniegto aizdevumu un diskontēto vekseļu — Ls 5.313.000.

Lielākās kreditiestādes 1937. g. 1. janv. bija: Zemgales Kreditbiedrība (dib. 1883. g.) ar bilanci Ls 2.479.393; Jelgavas Pilsētas krājkase (1826. g.) — Ls 1.831.814; Jelgavas Kreditsabiedrība (1891. g.) — Ls 1.261.088; Jelgavas Savst. kreditb-ba (1903. g.) — 1.052.136; Jelgavas Namnieku krājaizd. sab-ba (1909. g.) — Ls 612.103. Pārējās ir sīkākas un apkalpo atsevišķu nozaru vai iestāžu darbiniekus.

P i l s ē t a s p a š v a l d ī b a s s a i m n i e c ī b a. Hercogu laikos ar to nodarbojās ķemereja. Pilsēta guva ienākumus galvenokārt no īpašumu nomām un nodevām par pilsoņu tiesību piešķiršanu, vēlāk arī no tirgus naudām, svariem un Lielupes pārceltuves. Vajadzības bija mazas, jo par skolām un nabagiem rūpējās baznīca un legāti, bet veselības aizsardzība bij katra privāta lieta. Tā turpinājās arī krievu laikos. 1843. g. pilsētas ieņēmumi bij 28.653 rubļi, 1853. g. parādi — 44.177 rbļ. Ievedot 1877. g. jauno pilsētu nolikumu, nokārtoja arī finances. 1907.—1910. g. ieņēmumi bij caurmērā 590.300 rbļ. gadā, t. i. uz katru iedzīvotāju 16,9 rbļ., izdevumi — 583.000 rbļ. Pilsētas ieņēmumu un izdevumu pārskats par 1912. gadu uzrāda Ls 1.594.621, bet 1936. g. — Ls 2.429.893 brutto, lai gan iedzīvotāju skaits tagad par vairāk kā 10.000 mazāks. Ja vēl ievēro, ka toreiz valsts piemaksas deva 15,6%, tagad tikai 3,7% un aizņēmumi toreiz 12,9, tagad 7,1% no visiem ieņēmumiem, tad redzams, ka mūsu laikos pašvaldības saimniecība ir daudz intensīvāka. Priekš

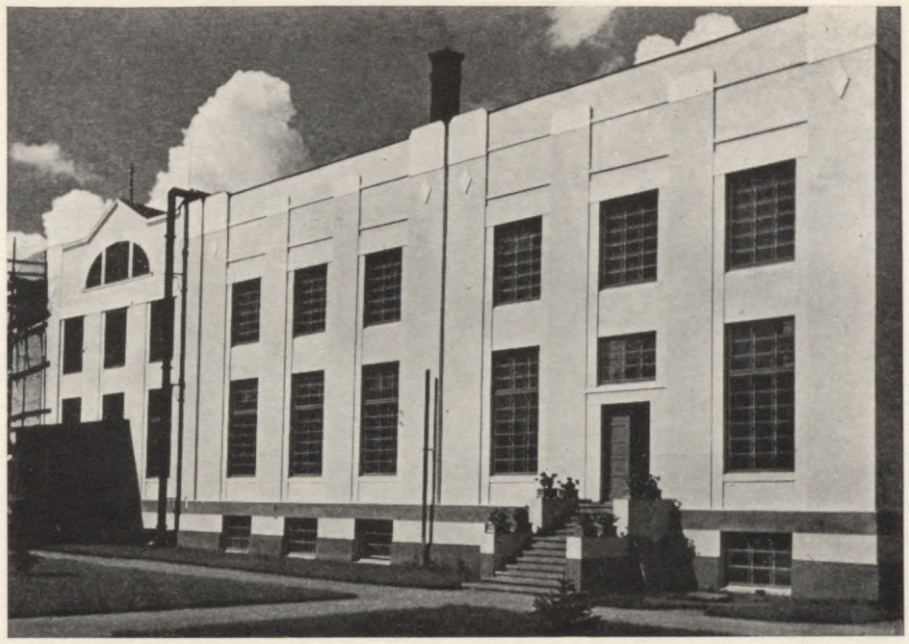

Elektrības spēkstacija

kaŗa nodokļi deva 28,8% no visa budžeta, tagad 34,2%, bet tam pretim stāv izdevumi sabiedriskai palīdzībai, veselības aizsardzībai un izglītībai, kas priekš kaŗa prasīja kopā 7,3%, bet tagad 31,4%. Krievu laikos lielas summas aizgāja kaŗaspēka un policijas uzturēšanai. Partiju laikos līdz 1929. g. gandrīz katrs gads noslēdzās ar deficitu, un no 1928. līdz 1934. g. nevienu gadu neizdevās ieņemt budžetā paredzēto summu. Vienīgi 1935. g. un 1936. g. ieņēmumi pārsniedz kā budžetā paredzētos ieņēmumus, tā arī faktiskos izdevumus. 1935. g. ieņēmumi bij tūkstošos latu: no nodokļiem 626, nekust. mantas 29, uzņēmumiem 419, labierīcības iestādēm 1, ārstēšanās 146, sabiedr. palīdzības 16, izglītības iestādēm 5, pabalstiem 115, aizņēmumiem 203, izdevumu atmaksām 55 un neparedzētiem 1, kopā Ls 1.616.000; ieņēmumi uz 1 iedzīvotāju caurmērā Ls 47,39 (1912. g. — Ls 45,07); nodokļu kopsumma uz 1 iedzīv. Ls 18,36. Izdevumi 1935. g. tūkstošos latu: administrātīvie 208, sabiedriskā palīdzība

Jelgavas osta Lielupē

Valsts vēsturiskais mūzejs

288, izglītība 328, veselības aizsardzība 131, labierīcības 142, uzņēmumi 19, parādu atmaksas 199, kapitāla ieguldījumi 294, neparedzēti 7, kopā Ls 1.616.000.

III. GARĪGĀ DZĪVE

1935. g. Jelgavas iedzīvotāji pēc ticībām sadalījās šādi: evaņģ. luterieši 26.296 (77,1%), Romas katoļi 3.254 (9,5%), grieķu katoļi 1.363

Zemgales apgabala izstāde Jelgavā 1937. g.

(4%), vecticībnieki 659 (1,9%), Mozus ticīgie 2.043 (6%), pārējie 484 (1,5%).

Jelgavā pastāv 3 latviešu un 3 vācu ev.-lut. draudzes:

1) Jelgavas latviešu pilsētas draudze dibināta 1705. g. un 1849. g. ieguva pilnīgu patstāvību. Dievkalpojumus noturēja Sv. Annas baznīcā. Ievērojamākie mācītāji bijuši: Johans Kristofs Kēlers 1802.—16. g., kas novēlēja 70.000 rubļus patversmes dibināšanai; Rūdolfs Šulcs 1848.—66. g., „Latv. Avīžu" redaktors; Rūd. Konr. Alb. Šulcs 1866.—79., Kurz. lopu aizsargāšanas b-bas pr-ks; Jānis Reinhards 1897.—1931. g., tag. prāvests. Reinharda laikā 1904.—07. g. draudze uzcēla Nikolaja, tag. Sv. Vienības baznīcu ar 1500 sēdvietām, lielāko Zemgalē. 1930. g. draudze ieguva Laimu saimniecību Ozolnieku pag. 1932. g. draudzē bija 8000 locekļu. Kopš 1931. g. draudzi apkalpo māc. O. Kraulis.

2) Jelgavas Sv. Annas lauku draudzes pirmsākumi nav zināmi. Pirmā baznīca 1573. g. jau pastāvējusi. 1619.—21. g. celts tag. Annas baznīcas zvanu tornis, 1638.—41. g. galvenais korpuss, kur ap 900 sēdvietu. Baznīcā uzglabājušies daudzi senatnes pieminekļi, piem. no baznīcas celšanas laikiem ovāli logu rūtīs ar ziedotāju vārdiem, no 1782. g. uz ērģeļu luktas latvju amatnieku slavinājums hercogam Pēterim. Draudzes īpašumi: Bomju muiža ar 50 ha zemes un 4 nami. Pie draudzes pieder apkārtējo lauku pagastu un daļa pilsētas iedzīvotāju. Reģistrēti ap 5000 draudzes locekļi. Ievērojamākie mācītāji: Vilhelms Šteineks 1710.—11. g., kas atklāti apliecinājis savu latvietību un uzstājies pret muižniekiem; Johans Gabriels Švemšuchs 1785.—98., kas savu prāvo mantu novēlējis labdarīgiem mērķiem; Vilis Krišjānis Panteniuss 1835.—49. g., „Latv. Avīžu" redaktors un liels latviešu aizstāvis; Morics Vilh. Konradi 1850.—1902. g., muižniecības pretinieks, dzīvo tautas atmiņā ar īpatnējām svētrunām. Kopš 1920. g. virsm. J. Ķullītis, arī garnizona mācītājs.

3) Mārtiņa Lutera draudze 1931. g. dēļ dažām nesaskaņām atdalījās no pilsētas draudzes. Draudzē pāris simtu locekļu, dievkalpojumus notur īrētā zālē.

4) Sv. Trīsvienības baznīcā pulcējas vācu pilsētas un vācu lauku draudze. Baznīca sākta celt 1574. g., beigta 1615. g., tajā 1280 sēdvietas. Baznīcai pieder Superdentes muiža un vairāki nami. 1930. g. abās draudzēs kopā 2500 locekļi. Ievērojamākie mācītāji: 1561.—66. Stefans Bilovs, baznīcu vizitātors; 1632.—55. Pauls Einhorns, latvju tautas dzīves pētnieks; 1661.—

86. Heinrichs Adolfi, pirmās latvju valodas mācības, garīgo dziesmu grāmatas, latvju lūgšanas grāmatas un citu darbu autors. Tagad pilsētas dr. mācītājs V. Neanders, lauku — T. Bekers. Kopš 1937. g. dievnamu izlieto svinīgiem gadījumiem pilsētas valde, garnizons, aizsargu pulks un Lauks. kamera.

5) Sv. Jāņa vācu draudze. 1705.—1861. g. latviešu draudzes diakons apkopa arī pilsētas nabagmājas iemītnieku garīgās vajadzības. 1746. g. pie iestādes uzcēla koka un 1845.—47. g. — mūŗa baznīcu ar 500 sēdvietām. 1861. g. nodibināja īpašu draudzi, kuŗu 1872. g. nosauca par Sv. Jāņa draudzi. 1880.—1919. g. draudzē darbojās māc. Ludvigs Katerfelds, Tābora vājprātīgo iestādes dibinātājs, tag. māc. H. Katerfelds. Draudzē 500 locekļu.

Reformātu draudze pastāv kopš 1701. g., dievnams celts 1704.—1740. g. Tagad draudzē tikai pāris desmit locekļu, vienīgi vācieši; mācītāja nav.

Pirmā katoļu draudze dibināta 1643. g., tad pat celta baznīca. Tag. Marijas baznīca celta 1902.—06. g. Pie draudzes pieder visi Jelgavas apriņķa un dažu Tukuma apr. pagastu katoļticīgie. Jelgavā dzīvo 3254 katoļi. Draudzei pieder 4 nami un 9 ha zemes. Prāvests monsiņors K. Jasenas apkopj draudzi kopš 1906. g.

Grieķu katoļu Sv. Simeona un Annas draudze pastāv ap 160 gadu. Dievnams celts priekš apm. 50 g. Draudzei pieder Vecsvirlaukas muižas centrs ar 83 ha zemes. Draudzē ap 800 loc. Darbojas virspriesteris R. Pasītis kopš 1936. g.

Vecticībnieku Jelgavā 659. Ap 1869. g. ierīkotais lūgšanas nams 1935. g. nojaukts, tā vietā celts mūŗa. Draudzes garīgais vadītājs I. Vakonja.

Pirmā baptistu draudze dibināta 1860. gadā. Jelgavas bapt. draudzei pieder lūgšanas nams Mātera ielā 54, Jelg. Atmodas bapt. draudzei — lūgšanas telpas. Latvijas 7. dienas adventisti 1936. g. uzcēla mūŗa lūgšanas namu. Pastāv bīskapu metodistu draudze un Pestīšanas armijas nodaļa, bez tam 6 reliģiskas apvienības.

Žīdu draudze pastāv kopš juku laikiem XVIII. gs. Tai 4 sinagōgas: Frīdlība (dib. 1784. g.), Zalcmaņa, Lielā un lūgšanas nams „Hasidi". Rabīns Ovčinkis kopš 1919. g.

IV. SABIEDRISKĀ UN KULTŪRĀLĀ DZĪVE

Sabiedriskās dzīves priekšgalā atrodas Latviešu biedrība, dib. 1880. g., ar vecām tradicijām. Pastāv koris, b-ba piedalās teātŗa uzturēšanā. Par priekšniekiem bijuši: 1887.—1901. g. un 1904.—06. g. — Jānis Čakste, 1902.—03. g. — Jānis Bisenieks, 1902.—04. g. — Andrejs Stērste, 1906.—12. g. — J. Veismanis (Pavasaru Jānis), 1920.—24. g. — Jānis Mazvērsītis, 1924.—31. g. — D. Bīskaps, kopš 1931. g. zv. adv. Ādolfs Lauks. Krievu laikos rakstniecības nodaļā darbojušies J. Rainis, K. Mülenbachs, Straumes Jānis, E. Birznieks-Upītis. 1930. g. svinēja 50 g. jubileju, reizē ar Zemgales apgabala dziesmu svētkiem un Jāņa Čakstes piemineklja atklāšanu.

Latviešu teātŗa trupas darbojās 1882.—1915. g., un kopš 1919. 1924. g. nodibināta biedrība

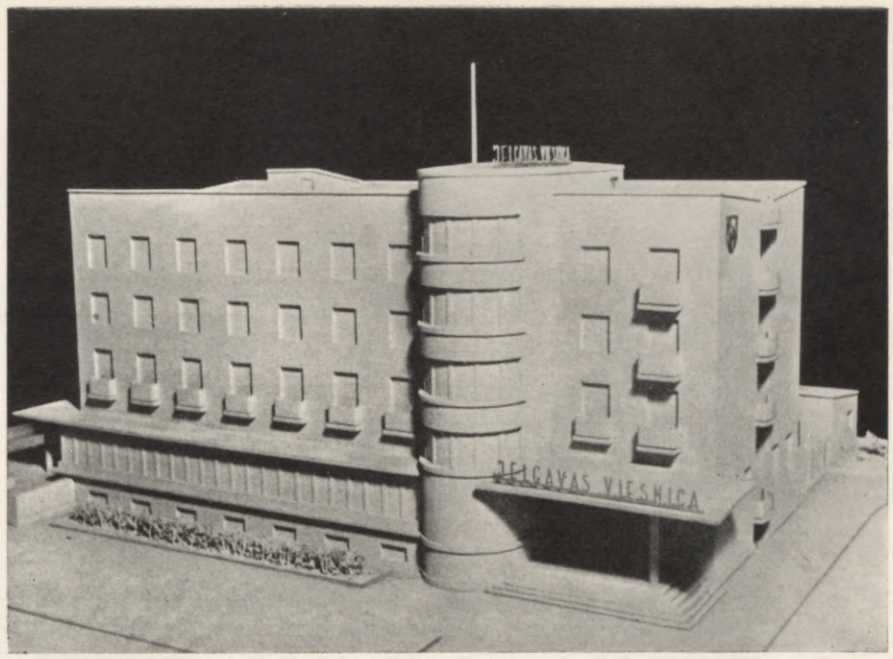

Pilsētas viesnīca (projekts)

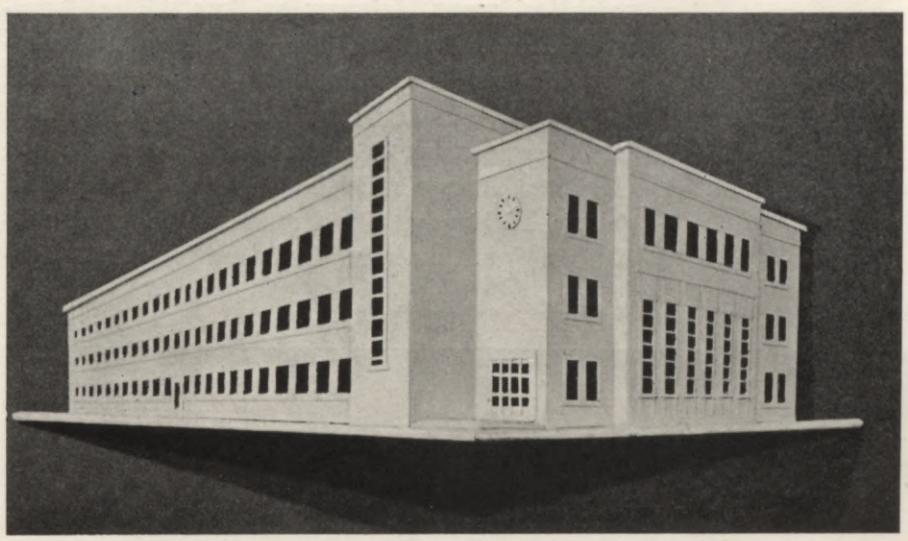

Pasta nams (projekts)

Pilsētas 15. maija pamatskola (projekts)

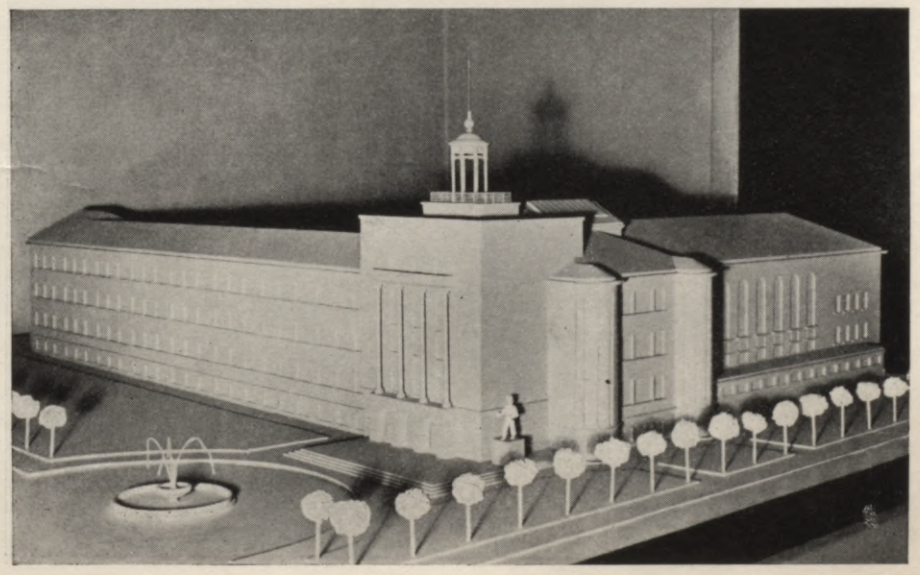

„Jelgavas Teātris“, kas piedalās teātŗa uzturēšanā kopā ar Kultūras fondu, Latv. b-bu un pilsētas valdi. Viesizrādes sarīko arī ļaukos. Teātŗa direktors ir Dr. A. Dargevics.

Zemgales Kultūras Veicināšanas b-ba, dib. 1921. g., uztur bibliotēku ar 5000 sējumiem un brīvlasītavu, bet kopā ar Jelg. Filharmoniju — Jelg. tautas konservātoriju, kuŗā 99 audzēkņi un direktors ir komponists Jēkabs Mediņš.

Mūzikas b-ba „Lira“ darbojas ap 50 gadu, uztur kori. Koŗi pastāv arī pie skolām, no tiem lielākais pie skolotāju institūta un latv. draudzēs.

16. Jelg. aizsargu pulks rīko patriotiskus priekšlasījumus, dziesmu svētkus, kā arī bazārus līdzekļu iegūšanai un priekšnesumu vakarus, darbojas koris un aizsardžu ansamblis.

Jelgavā vēl darbojas Latv. Skautu centr. org. Jelgavas novada un 66. vanagu novada vienības. Zemgales klubs rīko priekšlasījumus, galvenokārt par saimnieciskiem un valstspolītiskiem jautājumiem; darbojas jaunatnes sekcija. Zemnieku klubs rīko sabiedriskus vakarus; Zemg. Sieviešu apvienība, Latvju sieviešu Nācionālās Līgas Jelg. nod. un Sieviešu Palīdz. Korpusa Jelg. nod. nodarbojas ar labdarīgiem mērķiem.

Valsts skolotāju institūts

Vienības parks ar dziesmu svētku estrādi

Zemgales Mūzeja b-ba (pr-ks Dr. Bīskaps) uztur Zemg. Mūzeju (inspektors J. Lintmanis) ar vēsturiski etnografisko, dabas zinātņu, mākslas, kaŗa un lietuvju nodaļām. Mūzejā 6787 eksponāti, bibliotēkā 2200 sējumi. Nolemts lielāko daļu eksponātu nodot 1937. g. dibinātajai Valsts vēsturiskā mūzeja Jelgavas nodaļai.

Kurzemes Literātūras un mākslas b-ba, dib. 1818. g. — vācu organizācija ar niecīgu biedru skaitu un darbību. Pie tās Kurzemes provinces mūzejs, kuŗā daudz senatnes priekšmetu un bibliotēka ar apm. 40.000 sējumiem.

Bez jau minētajām darbojas sekojošas bibliotēkas: pilsētas, ar 34.000 sējumiem, cietuma — 3600, Ģintermuižas slimnīcas — 3000, skolotāju institūta — 10.000, H. Alunāna grāmatu veikala — 1400, brāļu Hānu grāmatu veikala — 4800 un pie visām skolām.

Jelgavā pastāv un darbojas vēl arī daudz speciālu organizāciju. Jelg. Brīvprātīgo ugunsdzēsēju b-bai (pastāv kopš 1865. g.) 4 automašīnas ar dzēšamiem rīkiem un 22 m augstas kāpnes. Jelgavas apriņķa skolotāju b-ba, dib. 1919. g., uztur lasāmgaldu, bibliotēku ar 1800 sējumiem un skolotāju un tūristu mītni. Jelg. Strādnieku arodb-ba ar 3920 biedriem: darbojas koris, pūtēju orķestris, drāmas un literāriskā sekcija, tūristu kopa, sporta sekcija. Jelg. Namsaimnieku biedrība, dib. 1907. g., Jelgavas Tirgotāju un rūpnieku b-ba un Jelgavas Amatnieku b-ba, kas dibinātas pēdējos gados. Darbojas vairākas skolu absolventu b-bas: „Academia Petrina“, Lauks. vidusskolas, Skolotāju institūta, Valsts centrālā paidagōģiskā institūta, Valsts arodskolas u. c. Jelgavā mītne Zemg. Cukurbiešu audzētāju b-bu savienībai; Zemg. Putnkopības b-ba „Jelgavnieks“ ikgadus sarīko putnu izstādes. Darbojas Latv. Veselības aizsardzības b-bas un Latv. Bērnu palīdzības savienības nodaļas. Katoļu Labdarības b-ba, dib. 1877. g., uztur patversmi ar 12 nespējniekiem. Latv. Sarkanā Krusta Jelg. nodaļa uztur slimnīcu, dzemdēšanas iestādi un žēlsirdīgo māsu skolu. Jelg. ebrēju b-ba palīdzības sniegšanai slimiem ebrējiem „Bikur Cholim“ uztur žīdu slimnīcu, bet vācu sieviešu diakonijas veicināšanas b-ba — diakonisu slimnīcu.

Sporta organizācijas: Armijas sporta kluba Jelg. nod., I. Jelg. sporta b-ba, 16. Jelgavas aizsargu pulka sporta klubs, „Hakoah“ Jelg. nodaļa un „Latvijas Arodorganizāciju Sports“

Jelg. nod. Katrai ir dažādas sekcijas. Visas šīs organizācijas kopā ar citām Zemgales sporta biedrībām ietilpst Zemg. apgabala futbola savienībā, kuŗas sēdeklis ir Jelgavā. Jelg. airētāju klubs ir vācu organizācija un var atskatīties uz vairāku gadu desmitu ilgu pastāvēšanu. Latvju burenieki apvienojušies Rīgas Jūŗmalas jachtkluba Jelg. nodaļā. Latvijas Aerokluba Jelgavas nodaļa uztur buŗu lidotāju skolu, pirmo Latvijā.

Laikraksts „Zemgales Balss" iznāk kopš 1924. g., redaktors J. Pavlovskis. Sniedz visjaunāko dienas informāciju, illustrācijas un vērtīgus rakstus visās nozarēs. Iznāk darbdienās. Vācu „Nachrichtenblatt" iznāk 2 reiz nedēļā.

Pilsētā 6 kinematografi ar 425.974 apmeklētājiem 1935. g.; Jelgavas teātŗa kīno izrāda vienīgi kultūrfilmas.

V. SKOLAS

Jelgava dibināti var saukties par skolu pilsētu, jo tajā gara gaismu smeļas plašas apkārtnes jaunatne. 1935./36. g. darbojās 35 mācības iestādes ar 400 skolotājiem un 5318 audzēkņiem.

Pastāv trīs valsts ģimnazijas: 1) Hercoga Pēteŗa, dib. 1775. g., atjaunota 1919. g., klasiskās ģimnazijas tips, direktors K. Lukstiņš; 2) Jelgavas ģimn., dibin. 1923. g., sākta pārveidot par sieviešu ģimnaziju, dir. K. Līkums; 3) Jelgavas vācu ģimnazija. Kopā ar tagad likvidētajām vakara un žīdu ģimnazijām, 1935./36. g. 130 mācības spēki mācīja 1071 audzēkni.

Speciālās izglītības vidusskolas: 1) Valsts skolotāju institūts, dib. 1920. g., dir. E. Pētersons, 27 skolotāji, 325 audzēkņi; 2) technikums pie Jelgavas valsts arodu skolas — 23 skolotāji, 159 audzēkņi; 3) Latv. Sarkanā Krusta žēlsirdīgo māsu skola, dir. Dr. D. Bīskaps, 10 skolotāji, 50 audzēknes; 4) Jelgavas valsts arodu skolā 21 skolot., 236 audz., direktors E. Rozenbergs.

Pilsētas pašvaldība uztur 7 latviešu pamatskolas: pirmo Annas (dib. 1738. g.), 2. Dārtas (dib. 1815. g.), 3., 4., 5., Miezītes un palīgskolu. Tālāk vācu, krievu, lietuvju un žīdu pamatskolas, 3 pirmskolas un 2 bērnu dārzus. Kopā 1936./37. g. 59 klases latvju un 23 — minoritātu bērniem.

Bez pašvaldības pamatskolām Jelgavā pastāv Valsts skolotāju institūta pamatskola un Jelgavas izglītības b-bas pamatskola. Valsts Jelgavas kurlmēmo skola dibināta 1870. g., priekšnieks P. Bendrups.

Piemineklis Jelgavas atbrīvotājiem

VI. VALSTS UN PAŠVALDĪBAS IESTĀDES JELGAVĀ

Pilsētu pārvalda pilsētas galva un valde, kuŗā 4 locekļi. Valde sadalās sekretāriātā un 7 nodaļās: finanču, īpašumu, būvju, uzņēmumu, izglītības, veselības un aizgādības. Pilsētas pašvaldības bilance 1937. gada 1. janvārī — Ls 8.558.198,14. Pilsētai pieder 140 īpašumi, to starpā 35 nami, Lapskalna un Miezītes saimniecības, 2 meža apgaitas, 4 kapi, daudz zemes gabalu un pļavu; nekust. īpašumu kopvērtība Ls 4.611.000. Pilsētas krājkases bilance —

Aleja pie stacijas

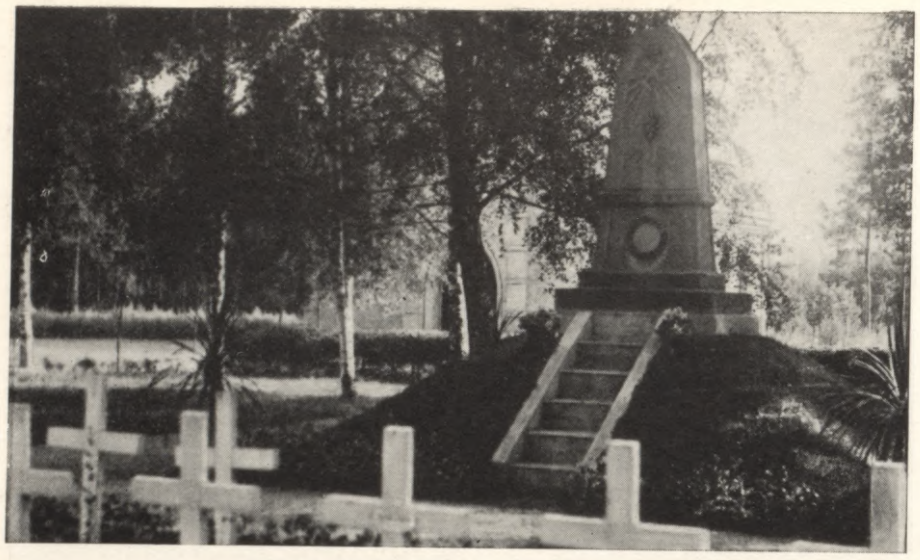

Piemineklis brīvības cīnītājiem Nikolaja kapos

Ls 1.770.438, lombarda — Ls 210.715. Elektrības centrāle piegādā strāvu Jelgavai, Aucei, Dobelei un 19 pagastiem, 1936. g. ražotas 4.308.160 kilovatstundas strāvas. Ūdens uzņēmums piegādājis tīklā 1.116.200 kub. metru ūdens. Ielu un ceļu kopgaŗums 125 klm., no tiem 48 klm. asfaltētu, šosētu un bruģētu. Kanālizācijai darbojas 3 kollektori. Darba apgādē 1936. gadā reģistrēti 929 darba meklētāji, izsniegtas 121.602 ēdiena porcijas, sabiedriskiem darbiem izdoti Ls 16.616. Pilsētas slimnīcā iekšķīgo, chirurģisko, lipīgo un sieviešu slimību nodaļas ar 170 gultām, gadā ārstēti 1316 slimnieki. Piena kontroles stacijā izmeklēti 1924 paraugi, gaļas izmeklēšanas stacijā apskatīti 20.574 lopi. Lopkautuvē nokauti 21.422 lopi. Ozolmuižas nespējnieku patversmē 206 aizgādājamas personas, žīdu patversmē — 21, Vilhelmīnes — 27, Pilsoņu patv. — 22. Nakts patversmi apmeklējušas 14.368 personas. Lapskalna piena fermā 174,3 ha zemes un ganāmpulkā 56 govslopi. Dzimtsarakstu nodaļā reģistrēti 279 laulības, 679 dzimšanas un 700 miršanas gadījumi. Bez tam pie pils. pašvald. iestādēm pieder bāriņu tiesa. Pilsētas skolas, bibliotēka un brīvlasītava, tirgi un svērtuve minēti augstāk.

No Iekšlietu ministrijai pakļautajām iestādēm Jelgavā bez pilsētas valdes vēl atrodas Jelgavas apriņķa lauku pašvaldību vecākā kanceleja un Jelgavas-Bauskas apr. būvinspektors; no administrātīvām amatpersonām un iestādēm: apriņķa priekšnieks, apr. policijas 1. (pilsētas) un 2. iecirkņu priekšnieki, kriminālās policijas pārvaldes Jelg. rajons, politiskās polic. Jelg. raj., dzelzceļu policijas iecirknis, 16. Jelg. aizsargu pulka štābs un štāba bataljons ar aizsardžu pulciņu.

Finanču ministrijas iestādes: Latv. Bankas un Valsts zemes bankas nodaļas; pilsētas, apr. I. iec. un apr. II. iecirkņa nodokļu inspektori; Lielupes ūdensceļu pārzinis; Jelgavas cukura fabrika; valsts degvīna izdales punkts.

Izglītības ministrijas: Jelgavas un Bauskas apr. tautskolu inspektors un valsts mācību iestādes.

Kaŗa ministrijas: Jelg. un Bauskas kaŗa apr. pārvalde un garnizona kaŗaspēku daļas.

Satiksmes ministrijas: dzelzceļu 8. ceļu iec. kanceleja, 4. mašīnu iec. kanceleja, 7. un 8. iec. ekspluatācijas revidenti, 9. un 10. ārstniecības iecirkņu ārsti un dzelzceļu ambulance; Jelg. pasta kantoris, 3. telegrafa un telefona rajona kancel.; šoseju un zemes ceļu departamenta 2. rajona kanceleja un ceļu inženieris.

Tautas labkl. ministrijas: Valsts Ģintermuižas slimnīca ar 500 slimniekiem; 7 aptiekas; Jelgavas apriņķa ārsts; I. Jelgavas slimo kase un Jelgavas apgabala skolotāju, pašvaldību un sabiedrisko iestāžu darbinieku slimo kase; 5. iec. darba inspektors.

Tieslietu ministrijas: Jelg. apgabaltiesa ar civīlo, kriminālo un apellācijas nodaļām un prokurātūra; svarīgu lietu un Jelg. pils. izmeklēšanas tiesnesis un Jelgavas apr. izmeklēšanas tiesnesis; pilsētas un Jelgavas apr. miertiesneši; Jelgavas un Bauskas zemes grāmatu nodaļa; pilsētas un Jelgavas apr. 1. un 2. iec. tiesu izpildītāji; 3 notāri; cietums ar fermu un slimnīcu.

Zemkopības ministrijas: Latvijas Lauksaimniecības Kamera; meliorācijas darbu 2. rajona

Zemgales klubs, kur pulkv. Kalpaks deva pirmo pavēli Nāc. armijai

pārzinis; valsts veterinārā klīnika un rajona veterinārārsts; Jelg. apr. mērnieks un valsts zemju inspektors; labības birojs; Vircavas virsmežniecība un 1. iec. mežzinis, Bērzsīpeles virsmežniecība un 6. iec. mežz., Zālītes virsmežniecības Dalbes un Garozes iec. mežziņi.

VII. PARKI, LAUKUMI UN PIEMINEKĻI

Parki: 1) Pilsdārzs — 3 ha — ierīkots ap 1817. g. agrāko pils vaļņu vietā, 1829. g. ar uzbērumu paaugstināts līdz ielai, 50. gados izveidots pēc gubernātora Valūjeva plāna; darbus un materiālu pievešanu izdarījuši labprātīgi apriņķa zemnieki. 2) Vienības parks — 2,1 ha — stādīts XIX. gs. sākumā, piederēja grāfam Mēdemam, 1881.—1909. un 1929.—33. g. Latv. biedrības dārzs; 1936. g. uzcelta dziedātāju estrāde. 3) 15. maija birze, 1,5 ha apstādīta 1936. g. meža dienās ar 2029 kokiem; 1936. g. 25. maijā Zemgales pilsētu pašvaldību pārstāvju sanāksmē, piedaloties Iekšlietu ministram, iestādīja Vienības ozolu. 4) Vašingtona laukums (0,6 ha) un prospekts ierīkoti aizbērtā Jēkaba kanāla un slūžu dīķa vietā. 5) Brīvības pieminekļa laukums 1,5 ha — sākts ierīkot 1910. g., tagad apstādīts. 6) Tēviņu kapi, 0,5 ha, 1933. g. ierīkoti par apstādījumiem; 6) laukums pie Sv. Vienības baznīcas, 0,3 ha, ierīkots 1928. g. Pēdējos gados apstādītas kociņiem laba daļa ielu.

Apriņķī atrodas: zemgaliešu karaļa Viestura pilskalns „Cukurkalns" Kalnamuižā un hercogu pilis Svētē, Zaļajā muižā un Vircavā. Pa Lielupi 28 klm. tālu atrodas latvju strēlnieku cīņu vieta Ložmetējkalns.

Pieminekļi: pilsētā — Jelgavas atbrīvotājiem un Jānim Čakstem; ārpus pilsētas — ķeizaram Pāvilam I. un hercoga Pēteŗa galma padomniekiem Tečam un Švanderam; kapos — daudziem literātiem, to starpā Indriķim Alunānam un K. Hūgenbergeram, pāteram Edžvētam, Ādolfam Alunānam, Māteru Jurim, tāpat Jelgavas atbrīvotājiem un pasaules karā kritušajiem angļu karavīriem; tiesas soģim Jostam Melleram. Viestura piemiņas pils kapu velvē atdusas Kurzemes hercogi. Piemiņas plāksnes: pie nama Pasta ielā 34 — pulkv. Kalpakam, Hercoga Pēteŗa ģimnazijā — Lāčplēša kaŗa ordeņa kavalieŗiem, Sv. Vienības un Annas baznīcās — pasaules un atbrīvošanas karā kritušajiem draudžu locekļiem.

Kapa piemineklis Ādolfam Alunānam

VIII. IEVĒROJAMĀKĀS CELTNES

Ievērojamākās XVI. un XVII. gs. celtnes — dievnami, ar vienkāršām ārējām formām, bet izteiksmīgu barokālu izveidojumu iekštelpās. XVIII. gs. raksturīgākie architektūras pieminekļi Zemgalē ir pilis. Raksturīgs piemērs — Viestura piemiņas pils: uz klasiski nosvērtā un noskaņotā, no mierīgā līdzenuma it kā dabīgi izaugušā korpusa spēcīgs fasādes profilējums tipiski izteiktā baroka stilā; sevišķi izteiksmīgs un grezns bijis iekštelpu izveidojums, kas tagad dažās telpās atjaunots. Klasiskā stila papildinājums ar baroku vērojams arī Hercoga Pēteŗa ģimnazijas ēkā un citās tā laika sabiedriskajās celtnēs. XIX. gs. sākuma celtnēs izpaužas neoklasicisms un ampīra ietekme, kamēr gadsimta otrās puses ēkās redzams jau pseudoklasicisms un vēlāk — architektūras formu pamirums un dekadence; tikai atsevišķas celtnes izceļas ar formu vienkāršību un skaidrību. Latvijas patstāvības laikā sākti meklējumi lietišķā būvju izveidojumā.

Angļu karavīru kapi Nikolaja kapos

IX. IEVĒROJAMI TAUTAS DARBINIEKI

Jelgava var lepoties, ka viņas apkārtnē piedzimuši un pilsētā baudījuši izglītību vai darbojušies trīs Latvijas valsts prezidenti. 1877. g. 4. septembrī Bērzmuižas Pikšās piedzimis Latvijas dibinātājs un atjaunotājs Dr. Kārlis Ulmanis; mācījies Jelgavas Aleksandra pilsētas skolā un beidzis reālskolu. Pirmais valsts prezidents Jānis Čakste (1859.—1927. g.) piedzimis Sesavas pagastā, beidzis Jelgavas ģimnaziju, 1887.—1906. g. bijis Jelgavā zvēr. advokāts, „Tēvijas" redaktors un sabiedrisks darbinieks. Otrs prezidents, Gustavs Zemgals, piedzimis kaimiņos — Bauskas apriņķī. Trešais prezidents, Alberts Kviesis, dzim. 1881. gadā Tērvetes pagastā, beidzis Jelgavas ģimnaziju, 1912.—15. un 1918. g. bij Jelgavā zvēr. advokāts un sabiedrisks darbinieks. Jelgavas ģimnaziju beiguši arī Lietuvas valsts prezidents A. Smetonas un bij. Polijas valsts prez. Voicechovskis.

Bez sabiedriskajiem darbiniekiem, kas minēti iepriekšējās nodaļās, Jelgavā darbojušies: Vold. Dambergs, Jēkabs Draviņš - Dravnieks, Jūlijs Druva, ģen. Kalējs, Atis Kauliņš, Jānis Lapiņš, Atis Ķeniņš, Juris Mancelis, Jānis Mazvērsītis, Aleksandrs Romanis, Arnolds Spekke, Vecais Stenders, J. Valters, Vensku Edvārts, Ed. Virza, Jāz. Vītols. Jelgavā dzimuši starp citu ģen. Totlēbens, Aug. Bīlenšteins, Biruta Skujeniece, Sigismunds Vidbergs, Paulīne Bārda. Jelgavas ģimnaziju apmeklējuši: Juris Alunāns, Krišjānis Barons, Krišjānis Kalniņš, K. Kundziņš, K. Mülenbachs, Vilis Olavs, A. Vēbers, Fr. Veinbergs; reālskolu — Ansis Bandrēvičs, J. A. Duburs, J. Frīdenbergs-Mieriņš, Ed. Vulfs; sieviešu ģimnaziju — Aspazija un Anna Rūmane-Ķeniņa.

V. GEDROVICS,
Jelgavas pils. galvas biedrs.

Jelgavas pils. Pils celta pēc archit. Rastrelli plāna 1737. g. līdz 1772. g. No 11. maija 1937. g. pilī atrodas Lauksaimn. kamera

VENTSPILS

I. VĒSTURISKAS ZIŅAS

Ventspils pilsēta atrodas pie Ventas upes ietekas Baltijas jūrā.

Tās attālums no Rīgas pa dzelzceļu 177,65 km, pa jūru 240 km.

Jūrnieku tautām Venta bijusi pazīstama jau pirms vācu iespiešanās Baltijā. Še bieži iebrukuši laupītāji. Normaņi, somi un slavi daudz cīnījušies ap Ventas upi.

Jau pirms vācu ienākšanas šai zemē Ventas kreisā krastā bijusi pilsētiņa ar baznīcu un koka pili.

X. gadsimtā šīs upes ietekas apgabalu iekaŗojuši vendi, bet XIII. gadsimtā kūri ielenkuši vendu pili, izdzinuši viņus no pils un piespieduši aiziet no šejienes uz Vidzemi.

1210. gadā kūru ķēniņš Lamekins, kuŗam

„Stipra bija kaŗa saime"
un „liels kuģu pulks",

devās ar kuģiem no Ventas grīvas uz Rīgu pret vāciem, bet neizdevās viņam izpostīt

„laupītāju kraukļu ligzdu,
melnos kraukļus, viltus lapsas
atpakaļ pār jūŗu dzīti".

Neizdevās

„bruņu cepures šķelt pušu
Kūru dūrei drošai, smagai".

Neizdevās sakurt tiem asins pirti tā, kā kādreiz Kolkasragā. Sadedzināja kūri savus cīņā kritušos biedrus, sakāpa kuģos un brauca atpakaļ uz savu zemi — pie Ventas upes grīvas.

Vēlāk Lamekinam zviedru un dāņu nagi šķita asāki par vācu nagiem, kādēļ viņš labāk padevās vāciem, lai tie viņus aizsargātu no dāņiem un zviedriem (1230. g.).

1242. g. ordeņa mestrs Dīdriķis Greningens tai vietā, kur senāk atradusies vendu pils, licis pamatu masīvai Ventas pilij, kuŗu nobeidzis celt 1244. gadā. Tai pašā gadā te uzsāka būvēt arī pilsētiņu. Šī pils pārveidota uzglabājusies līdz tagadnei un ir apdzīvota. Šai jūŗas pilij, kādas nedaudz sastopamas Latvijas territōrijā, vajadzēja sargāt Ventas grīvu no kuršu nikna-

Ventspils zvejnieku osta

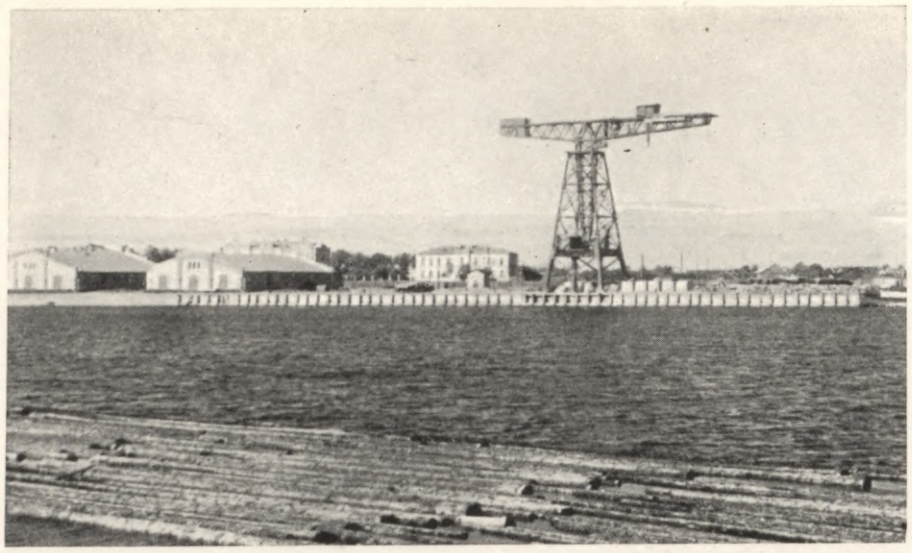

Ventspils osta ar elevātoru

jiem uzbrukumiem, iebrucējiem un no jūŗas laupītājiem, līdzīgi Daugavgrīvai pie Rīgas. Tagadējā Ventspils pils pēc citām ziņām uzcelta 1290. gadā.

1378. gadā Ventspils dabūjusi pilsētas tiesības.

Ventspili senatnē var zināmā mērā uzskatīt par Kuldīgas un pa daļai arī Piltenes priekšostu. To it sevišķi var teikt par Hanzas laikmetu un par XVI. un XVII. gs. — par Kurzemes hercogu laikmetu, kad Kuldīga dzīvi piedalījās ārējā tirdzniecībā un kad Ventspilī atradās hercoga Jēkaba kuģu būvētava. Šī bijusi centrālā būvētava par paraugu un centru pārējām.

Te strādājuši kādi 100 ierēdņi, meistari un mācekļi, kā arī daži simti būvstrādnieku. Būvētava bijusi iedalīta divās daļās: 1) tiešajā būvētavā un 2) noliktavās un dokos.

Būvētava bija plaši iekārtota. Vienā un tai pašā laikā bija iespējams būvēt piecus un pat vairāk kuģus. Dokos kuģus izlaboja. Ar zirgu spēku palīdzību tos uzvilka uz sauszemes. Tas bija nepieciešams kuģiem, kas atgriezās no ekvātoriāliem braucieniem, lai izlabotu un notīrītu tos no ekvātora sēnēm, gliemežiem u. t. t. Toreiz Ventspilij bijuši ziedu laiki. Te uzbūvēti 44 kaŗa kuģi (ar 20—72 lielgabaliem katrs) un 75 tālbraucēji tirdzniecības kuģi, no tiem liela daļa Francijai, Anglijai un Venecijai.

Vēl tagad saskatāmas šīs būvētavas atliekas.

Ieeju ostā, kuŗā ietilpa vairāk simtu kuģu, aizsargāja piekrastes baterijas.

Senā pils

Jādomā, ka šai laikā arī būs radusies tautas dziesma:

Es bij' vīrs, man bij vara,
Brakstēj' zeme staigājot,
Rīgu nesu rociņā,
Jelgaviņu padusē,
Liepājiņa mazs pilsēts,
Tas cepures pusciņā;
Kuldidziņa vēl jo maza,
To iebāzu kabatā;
Ventspils smags pilsētiņš,
To nevaru kustināt.

Hercogs Jēkabs dāvinājis Ventspilij ģerboni —vairoga veidā ar krustu augšējā daļā, zvejnieku tīklu un mednieku ragu apakšējā daļā.

Hercogs Jēkabs sūtījis kuģus arī uz siļķu zveju, un 1651. gada rudenī pirmais Kurzemes kuģis atstājis Ventspils ostu, lai dotos uz kurzemnieku kolōniju Gambiju.

Vēlāk vairākreiz Ventspili ieņēmuši zviedri, kuŗi pilsētu izpostījuši, izlaupījuši, kuģu būvētavu nodedzinājuši un kuģus rekvizējuši.

Pēc tam zviedrus padzinuši poļi — 1659. g., un 1660. g. hercogs Jēkabs atgriezās no gūsta.

1701. gadā zviedri atkal ieņēma Ventspili, un tad te plosījās mēris.

Pilsētā atlikušās tikai 7 ģimenes.

1795. gadā Kurzemi pievienoja Krievijai, un tad Ventspils kļuva par apriņķa pilsētu.

1818. g. te bij 1.000 iedzīvotāju.

1825. g. sāka rakt kanālu Ventas savienošanai ar Nemunu, tai pašā laikā piemērojot kuģiem arī krāces (rumbu) pie Kuldīgas. Izbūvējot tādā kārtā upes ceļu un pieslēdzot Ventspilij plašus Lietuvas apvidus, Ventspils tirdzniecība bez šaubām būtu uzplaukusi.

Bet 1831. g., izceļoties poļu dumpim, šo darbu pārtrauca.

Pagājušā gadu simtā Ventspils bij maza un niecīga pilsētiņa ar apm. 300 namiem.

Kad XX. gs. sākumā atklāja Ventspils-Maskavas-Ribinskas dzelzceļu caur Jelgavu un Krustpili, ar nozarojumu caur Rīgu un Bologoje, Ventspils osta tika tieši savienota ar Iekškrieviju un Sibiriju, un Ventspils pilnīgi pārvērtās par dzīvu, modernu ostu. Krievijas centrālās iestādes atbalstīja jauno Ventspils ostu gan ar dzelzceļu tarifiem un subsidijām, gan arī izbūvējot ostu un ierīkojot speciālu saldētavu Krievijas sviestam un citiem produktiem, kā arī izbūvējot plašu elevātoru.

Pirms pasaules kaŗa te bija ap 30.000 iedzīvotāju, bet kad 1915. g. 5. jūlijā vāci ieņēma Ventspili, šeit bij palikuši tikai nepilni 3.000 iedzīvotāju. Latvijas valstij nodibinoties, Ventspils atkal pamazām uzplaukst, un pēdējā ļaužu skaitīšanā 1935. gadā te saskaita jau 15.671 iedzīvotāju.

Kāpas Ventspils jūrmalā

II. SAIMNIECISKAIS APSKATS

V e n t s p i l s o s t a. Par Ventspili latviešu tautas „īstenais tēvs un gādnieks“ Vecais Stenders savā „Augstā Gudrības grāmatā“ rakstījis šādus vārdus:

„Vente pie jūrmalla, kur tiem iedzīvotājiem ar kuģiniekiem labas kupčošanas irraid.“

Tas nozīmē, ka Ventspilī iedzīvotāji var plašos apmēros nodarboties ar tirdzniecību, jo Ventspils osta ir viena no vislabākajām Latvijā. Kad citas ostas aizsalst un kad Rīgas ostā dažkārt nav iespējams pat ar „Krišjāņa Valdemāra“ palīdzību iekļūt, Ventspils ostā kuģi var netraucēti ieiet vienmēr.

Ostas ūdens platība ir 283 ha, tirdzniecības osta stiepjas no Ventas upes ietekas jūrā augšup pa upi apm. 13 km, un ostas vidējais platums ir ap 185 metru.

Ostas territōrijas platība vienota, izņemot trīs nodalījumus: ziemas, zvejnieku un jauno zvejnieku ostu.

Pirmajā novieto buriniekus un zemessmēlējus ziemas laikā, otrajā — motorlaivas un trešajā — bezmotora zvejlaivas.

V e n t s p i l s e l e v ā t o r s, kuŗu uzcēla šī gadsimta pirmajos gados, savā laikā lieliski darbojās. Viņš varēja uzņemt vienreizīgi ap 40.000 tonnu labības. Tā vērtība kopā ar dzīvojamām ēkām bija ap 7,2 miljonu latu.

Labības žāvētava spēja izkaltēt 10 tonnas graudu stundā.

10 stundu gaŗā darba dienā elevātors spēja pieņemt 140 vagonus labības un tai pašā laikā izdot ap 200 vagonu uz kuģiem.

L e d u s m ā j ā varēja novietot 7.000 muciņas sviesta. Modernajā saldētavas ēkā uzglabāja sviestu, gaļu un kautus putnus. Te bij telpas 50.000 muciņām sviesta.

Par Ventspils ostu kādreizējais Krievijas finanču ministrs grāfs Vite, apmeklēdams Ventspili, bij izteicies, ka šī osta esot pašu dievu radīta un ka tā kādreiz būšot lielākā osta visā pasaulē.

Ventspils attīstība pēc pievienošanas Krievijas dzelzceļu tīklam noritēja ārkārtīgi strauji: 1901. g. Ventspils ostas apgrozījumi gadā sasniedza tikai 2.000.000 zelta rubļu, 1904. g. jau 24,5 milj. z. r., 1908. g. — 47,8 milj. z. r. un 1912. g. — 122,9 milj. z. rbļ. Pāri par 70% no visa Krievijas sviesta eksporta gāja caur Ventspili.

Noliktavas šeit ir ar 45.000 kv. metru lielu grīdas laukumu. Kŗavu laukumi importprecēm 280.000 kv. m un eksportprecēm 700.000 kv. m.

1912. g. Ventspilī ienākuši 833 kuģi, bet pēdējos 10 gados 403—576 kuģi gadā un 1935. g. — 543 kuģi (Liepājā 540).

Mols

Osta ar elevātoru

Jūŗas izskalots krasts

Ventspils zvejnieki

Ventspils zvejnieki. Par tiem grāmatā „Jūŗas zvejnieku padomnieks", kas iznākusi 1929. g., rakstīts: „Ventspilī visspēcīgākie zvejnieki visā Latvijā."

Zvejas laivu skaits šeit pārsniedz simtu, no tām motorlaivu vien ir ap 100. Visvairāk zvejo plekstes (1.157.500 kg gadā), reņģes (402.000 kg), mencas (28.500 kg), tad salakas, sīgas, lašus, zušus u. t. t.

Kādreiz (1935. g. rudenī) visas laivas kopā pārveda 45.000 kālu reņģu no Užavas raĵona, kuŗas pārdeva tepat par 6—7 sant. kālā, bet citur caurmērā par 10 sant., un tā ieņēma Ls 4500,—. Ja šīs reņģes būtu saliktas vienā rindā, tad šī rinda būtu 175 km gaŗa (no Ventspils līdz Rīgai).

Ventspils zvejnieku kooperātīvam ir sava zivju žāvētava, kuŗa sūta zivis pat uz ārzemēm: Poliju, Lietuvu, Austriju, Franciju un Čehoslovakiju.

Kooperātīvs izbūvējis degvielu izdalīšanas punktu — lielāko Latvijā, ar divām naftas tvertnēm, kuŗās iespējams ieņemt 8 cisternas.

Dzelzceļu satiksme. No Ventspils iet trīs dzelzceļu līnijas: 1) uz Tukumu (no turienes tālāk: a) uz Rīgu un b) uz Jelgavu), 2) caur Mazirbi uz Dundagu, Talsiem un Stendi, un 3) Ventspils-Popes-Dundagas dzelzceļš.

Vajadzīgs vēl dzelzceļš uz Ēdoli, lai tā savienotu Ventspili ar Kuldīgu un Liepāju.

Tvaikoņu satiksmi ar Kuldīgu uztur motorkuģis „Piltene", ar Pilteni — motorkuģis „Abava", ar Liepāju un Rīgu — tvaikoņi „Ilga" un „Gaida".

Galvenie saimnieciskie uzņēmumi pilsētā ir: V. Asaŗa, „Sarkanmuižas" un „Grauda" dzirnavas, kooperātīvās sab. „Ventspils Zvejnieks" zivju žāvētava, pilsētas elektr. spēkstacija, Vārves piensaimn. sabiedrība „Ropa", I. Kagana stērķeļu fabrika, F. Nātiņa grāmatu spiestuve, „Sarkanmuižas" un M. Artumas vilnas apstrādāšanas iestādes, M. Kārkliņa un I. Gerena ķieģeļu ceplis, J. Teka pieminekļu darbnīca; „Latvijas koks", F. Āboliņa, A. Bermaņa, Civiana, „Feniksa", „Latvijas", Reizenberga un „Ventas" koku zāģētavas.

III. SABIEDRISKĀS UN KULTŪRĀLĀS ORGANIZĀCIJAS

Ventspilī darbojas šādas sabiedriskas un kultūrālas organizācijas: Ventspils latviešu biedrība, dib. 1881. g., brīvprāt. ugunsdzēsēju biedrība, dib. 1871. g., namnieku b-ba „Kredits", dib. 1924. g., Jaunības draugu biedrība, dib.

1908. g. (to dibinājis un ilgus gadus vadījis tag. archibīskaps T. Grīnbergs), Sporta biedrība „Spars", dib. 1919. g., Savstarp. palīdzības biedrība, dib. 1903. g., Skolotāju biedrība u. c.

IV. SKOLAS, BIBLIOTĒKAS, MŪZEJI, TEĀTRIS

Ventspils pilsētā jau 1562. g. dibināta latīņu skola (vidusskola). Mācības priekšmeti bijuši: latīņu, grieķu un ebrēju valoda, teoloģija, matēmatika, vēsture, ģeografija un prātniecība.

Pag. gadu simtā te bez citām skolām darbojusies apriņķa skola, kuŗu apmeklējis un nobeidzis arī Krišjānis Barons. I. pamatskolā iekārtotā Kr. Barona stūrītī redzamas šīs apriņķa skolas mācības grāmatas.

1918. g. 9. decembrī te sāka darboties reālskola ar mācītāju T. Grīnbergu kā direktoru. 1929. g. šo skolu pārdēvēja par ģimnaziju.

Ventspilī darbojas arī valsts komercskola un arodu skola, tautas konservātorija, žīdu privātā ģimnazija un 9 pamatskolas.

Ventspils pilsētas bibliotēka un lasītava darbojas no 1919. g. Tā savā pastāvēšanas laikā izsniegusi lasītājiem 662.894 grāmatas (1937. g. vien 45.417 grāmatas).

Pārventā darbojas vēl otra pilsētas bibliotēka un lasītava.

Bez šīm bibliotēkām Ventspilī pastāv vēl dažas citas bibliotēkas: Skolotāju biedrības, Jaunības draugu biedrības, Zvejnieku biedrības, Strādnieku arodbiedrības, ebrēju draudzes u. c., pavisam kopā 10 bibliotēkas ar 21.816 sējumiem. Tā šai ziņā Ventspils ieņem 6. vietu starp Latvijas pilsētām (1. Rīga, 2. Liepāja, 3. Jelgava, 4. Daugavpils, 5. Cēsis, un tad seko Ventspils).

Ventspilī iznāk otrdienās, ceturtdienās un sestdienās laikraksts „Ventas Balss". Agrāk iznāca vēl daži citi laikraksti, bet tie pārtraukuši savu darbību.

Pilsētas mūzeju nodibināja Skolotāju biedrība 1928. g. Mūzejā trīs nodaļas: etnografiskā, dabas zinātniskā un literāriskā.

Pirmās teātŗa izrādes Ventspilī notikušas jau 1869. g., igauņu bada cietējiem par labu; rīkojusi Ventspils latviešu lasīšanas biedrība. Pirms pasaules kaŗa te darbojās skatuves biedrība, pēc kaŗa Teātŗa sabiedrība un no 1926. gada „Ventspils Latviešu teātris", kuŗš mitinājās Latviešu biedrības telpās. Profesionālo aktieŗu bija 6. Tagad šī biedrība vairs nepastāv, un teātŗa izrādes šeit sarīko Rīgas Dailes teātris, Jelgavas teātris, Zemnieku drāma, un izbrauc arī Liepājas opera.

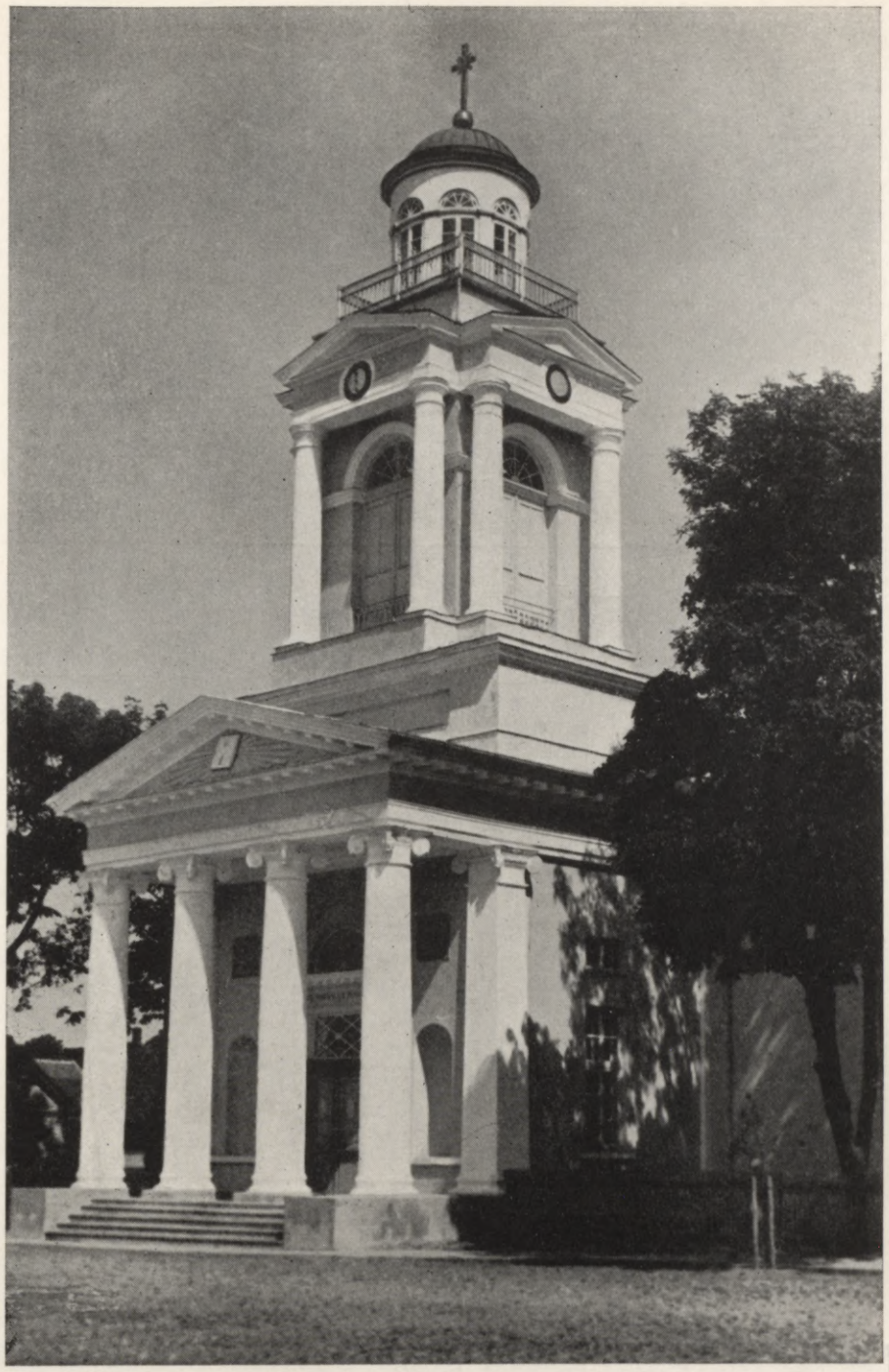

Ev. lut. baznīca

V. DABAS JAUKUMI PILSĒTĀ

Pie Liepājas liepas auga,
Pie Kuldīgas ābelīte,
Ventspilēi balti bērzi,
Kas liepiņas lūkojās.

T-dz.

Ventspils pilsētas pašvaldība piegriež lielu vērību pilsētas izdaiļošanai. Pilsētas ielas apdēstī-

Romas katoļu baznīca

Bērzu aleja

Pilsētas III. pamatskola

Pils iela

tas kokiem, un ierīkoti dārzi un parki, piem., Atpūtas dārzs ar estrādi dziedātājiem un mūzikas orķestrim un Čakstes laukums; strādā pie 15. maija parka ierīkošanas jūrmalā, bijušās kūrmājas rajonā.

Tautas dziesmas vārdi „Ventspilēi balti bērzi" tikai pa daļai saskan ar patiesību, jo šeit bez bērziem sevišķi daudz liepu, iedēstīti arī ozoli, starp citu arī Vadoņa ozols pilsētas valdes nama priekšā, un bez tam gar vairākām ielām arī ķiršu kociņi. Varam iedomāties, cik jaukas būs turpmāk pastaigas pa šīm ielām pavasaros, kad kociņi ziedēs!

VI. VENTSPILS KĀ JŪRAS PELDVIETA

Jau 1894. g. izdotā Brokhauza un Efrona konverzācijas vārdnīcā par Ventspili rakstīts:

„Klimats Ventspilī ļoti veselīgs, jūras dibens smilšains, jūras ūdens bagāts dziedinošām dūņām. Pateicoties visam tam, tāpat arī priežu mežu tuvumam un lētai dzīvei, jūras peldes Ventspilī sevišķi labas un atstāj labu iespaidu."

Patiešām Ventspils ir sevišķi veselības kopšanai noderīgs tipisks jūras kūrorts. Bieži peldsezona tiek slēgta tikai septembrī, jo ūdens un gaiss vasaras beigās uzglabā vēl ilgi siltumu. Jūrmalā atrodas pilsētas silto vannu iestāde, kas darbojas no maija sākuma līdz septembŗa beigām.

Jau simtu gadu atpakaļ Ventspils kā peldu vieta bij sevišķi iecienīta.

1854. g. Puzes „Kukaiņu mācītājs"-dabas zinātnieks H. Kavalls rakstīja „Latviešu Avīzēs", ka viņš redzējis „Ventspils jūrmalā dažu vasaru pat labi lielu pulku zaldātu, kas bij neveseli un ko žēlīgs ķeizars bij sūtījis, lai jūras ūdens ir viņiem spēku atdotu".

Kāds rīdzinieks, atbraucis pirmo reizi Ventspilī ziemā, raksta sekošo: „Klīdu viens klusajās ielās. Kā lielā dvēseles sanātorijā es iesmēlu sirdī gaišu mieru. Tik tīkamas bija mazās ieliņas un klusās alejas, kas aizveda vēl lielākā miera valstī — mežā. Rīgas troksnis, dūmainais gaiss un netīrais sniegs man likās nepatīkams, redzot tīra sniega nokaisītās ielas šeit."

VII. IEVĒROJAMĀKIE VĒSTURES PIEMINEKĻI PILSĒTĀ

Ventspils komtūrejas pils vēl labi uzglabājusies. Tā celta XIII. gs. gotu stilā. Vaļņu ap to tagad vairs nav. 22 metrus augstajā tornī 1798.

g. ierīkoja loču novērošanas punktu. No šejienes bij ļoti jauks skats uz mežiem apklāto apkārtni un jūŗu. Ordeņa valstij sabrūkot, līdz 1794. g. šai pilī uzturējās Ventspils pilskungs.

Hercoga Jēkaba doka atliekas atrodas apm. 5 km augšpus pilsētas, pie Packules lunkas.

Īpatnēji skaista ir Ventspils ev.-lut. draudzes baznīca, kuŗas celšanai krievu ķeizars Nikolajs I devis 86.686 rubļus, lai draudzei pašai pie šī darba ne pirksts nebūtu jāpieliek. Baznīca iesvētīta 1835. g. 15. sept. (v. st.). Kancele un baznīcas krusts pagatavoti Pēterpilī. Baznīcas tornī ir zvans, kas sveŗ vairāk kā 500 kg. To lējis latvietis J. Kleinšmits (Rindā), kas bijis pirmais latviešu tautības zvanu lējējs.

Vecākie nami pilsētā ir: Kilinga nams Pils ielā (starp Tirgus un Katrīnas ielām), celts 1766. g., Vācu draudzes bij. nespējnieku nams, Zirņu ielā, celts 1783. g., Stefenhagena nams, Raiņa ielā Nr. 16, celts 1810. g.

Priežkalna kapsētā aprakti krievu nošautie četri 1905. g. revolūcionāri. Meža kapsētā, Aizsaules ielā, apbedīti komūnistu nošautie 120 vācu dzelzsdivīzijas nodaļas kareivji un landesvēra nogalinātie 300 iedzīvotāji.

Pilsētas valde

„Spara“ sporta laukums

VIII. IEVĒROJAMĀKĀS CELTNES

B ā k a. Ventspils dzelzs bāka atrodas Vasarnīcu ielā un paceļas 30 metru virs jūŗas līmeņa. Tai balta zibšņu uguns, kas atkārtojas katrās 4,7 sekundēs.

Vācieši pasaules kaŗa laikā to atveduši no Beļģijas, kur sastopamas gandrīz vienīgi šāda veida bākas, kas neprasa tik stiprus pamatus kā mūŗa bākas.

Tagadējais loču torņis atrodas 22,5 m virs jūŗas līmeņa, un tā uzcelšana izmaksājusi Ls 30.000,—. Šādi torņi ir vēl tikai Rīgai un Liepājai, bet ne tik plaši un moderni.

Jāpiemin arī 1925. un 1926. g. celtā I. pamatskolas ēka, kas izmaksājusi pilsētas pašvaldībai Ls 228.993,—. Šī ir plašākā un modernākā pamatskolas ēka Ventspilī. Pašlaik ceļ arī modernu peldu iestādi.

Labs sporta laukums ir Sporta biedrībai „Spars“. Tas esot labākais Latvijā. Bez treka, 100 metru skrejceļa, lēkšanas un mešanas vietām, iekārtoti vēl futbola, basketbola un tenisa laukumi.

Apstādījumi

Pilsētas I. pamatskola

Bērzi jūŗas krastā

IX. KĀDI PAZĪSTAMI DARBINIEKI DZĪVOJUŠI PILSĒTĀ

Krišjāņa Valdemāra vectēvs Jēkabs Valdemārs bijis Ventspils pilsonis.

Krišjānis Barons mācījies Ventspilī no 1847.—1851. g., nobeidzis apriņķa skolu un ticis iesvētīts. Anna Brigadere savās jaunības dienās pāris gadus dzīvojusi Ventspilī pie savas māsas Līziņas. Dzīvi Ventspilī viņa aprakstījusi stāstā „Lūcija Dunker".

Par savu dzīvi Ventspilī viņa īsi pirms savas nāves rakstīja šī raksta autoram sekošo:

„Esmu izstaigājusi Ventspili krustu šķērsu. Manai māsai bij bieži kāds apgādājamais, vai nu kāda trūcīga grūtniece, vai cits vārgulītis, kam bij jānes siltas pusdienas, turp tad man bij jātek ar savu kurvīti. Pašai man patika vientuļas, klusas ielas, pilsdārzs, osta, bet sevišķi pastaigas aiz Ventas. Lielā jūŗa, plaša elpa un daudz saules... Jūŗas dvašas appūstā Ventspils ar savām platajām, tīrajām ielām, arī tagad viņa bez šaubām tāda pati kā toreiz, kaut arī namu labirints būs cits."

No 1907. līdz 1934. g. Ventspilī darbojās par mācītāju tag. Latvijas archibīskaps T. Grīnbergs (viņa dzimtene Dundagas pag., Ventspils apr.).

XVII. g. simta beigās Ventspilī dzīvojis mākslas vēsturē pazīstamais Nikolajs Soeffren's, kam šeit bijusi kokgriezumu darbnīca, kas apgādājusi ar saviem ražojumiem daudzas Kurzemes un Zemgales baznīcas. Viņš starp citu taisījis arī Liepājas Sv. Annas baznīcas altāri (1697. g.), kas uzskatāms par vienu no vērtīgākiem dekorātīvās skulptūras darbiem Latvijā. Arī viņa dēls N. Soeffren's (jun.) bijis koktēlnieks. N. Soeffren's jun. miris 1710. gada 5. augustā „mēŗa laikos", bet viņa mācekļi no Ventspils izklīduši pa visu Kurzemi un Zemgali un turpinājuši viņa darbnīcā pasākto darbu.

RĒZEKNE

I. VĒSTURE

Ar Rēzeknes vārdu saistās Latgales garīgās atmodas sākumi, kā arī vēsturiskais 1917. gada kongress. Kā vairākas citas pilsētas Latvijā, arī Rēzekne ir izaugusi pie vācu bruņinieku ordeņa pils mūŗiem. Minētā ordeņa pils uzcelta 1285. gadā, kāpēc šis gads skaitās arī kā Rēzeknes dibināšanas gads, lai gan jau pirms vācu ordeņa pils uzcelšanas te ir bijusi kāda senlatviešu pils.

Par Rēzekni un tās pils pirmajiem pastāvēšanas gadiem ziņas ir ļoti trūcīgas un nenoteiktas. XIV. gadu simtenī Rēzekne pārcietusi vairākus krievu, poļu un zviedru uzbrukumus. Sevišķi drausmīgs rēzekniešiem bijis 1324. gads, kad krievi, laupīdami un dedzinādami Latgalē, ieņēma arī Rēzekni un apm. 20.000 pilsētas un tās tuvākās apkaimes iedzīvotājus aizveda gūstā uz Krieviju. Arī 1558. gadā krievu cars Jānis Briesmīgais vairākus tūkstošus rēzekniešu aizveda gūstā un vēlāk nometināja Maskavas valsts ziemeļu novados.

Ordeņa valstij sabrūkot 1560. gadā Rēzeknes pils tiek ieķīlāta Polijai. Pilsēta sāk pamazām atzelt, un 1575. gadā to apdzīvo jau atkal 500 iedzīvotāju. Bet divus gadus vēlāk, 1577. gadā, cars Jānis Briesmīgais ar savu kaŗaspēku ieiet atkal Rēzeknē, to noposta un iedzīvotājus aizved gūstā. 1579. gadā Rēzekne ir atkal poļu rokās, bet 1601. g. to ieņem zviedri un noposta pili. Zviedriem pilsētu atņem poļu hetmans Sapieha, un poļu rokās tā atrodas līdz 1772. gadam, kad Poliju pirmo reizi sadala.

Pēc Polijas pirmās sadalīšanas Rēzekne pāriet krievu rokās, kuŗi 1802. gadā piešķiŗ viņai apriņķa pilsētas tiesības. Pirmo tautskolu Rēzeknē atvēra 1826. gadā. Pēc poļu dumpja 1831. gadā uz Rēzekni no Krāslavas pārcēla arī apriņķa skolu. Ap šo laiku pilsēta mazliet atdzīvojās, sakarā ar Pēterpils un Varšavas šosejas būvi, kuŗu atklāja 1836. gadā. Vēl lielāka rosība Rēzeknes saimnieciskajā dzīvē radās 1861. gadā, kad to pieslēdza Pēterpils un Varšavas dzelzceļa līnijai. Pilsētas iedzīvotāju skaits stipri vien pavairojās, un 1897. gadā, pēc vispārējās tautas skaitīšanas datiem, Rēzekni apdzīvoja 10.795 iedzīvotāji. Ap šo pašu laiku pilsētā sākās arī rosīga celtniecība un Rēzekne izveidojās par ievērojamu tirdzniecības pilsētu.

Lielāku uzplaukumu Rēzekne tomēr piedzīvoja tikai 1903. gadā, pēc Maskavas un Ventspils dzelzceļa līnijas atklāšanas. 1914. gadā pilsētā jau bija 22.800 iedzīvotāju. Pasaules kaŗa laikā Rēzekne pārvēršas par Kurzemes bēgļu apmešanās vietu un viņas iedzīvotāju skaits ir jau tuvu pie 30.000. Šinī laikā tad arī dzimst doma, ka latviešiem ir jāapvienojas. 1917. gadā Rē-

Ordeņa pilsdrupas un Romas katoļu baznīca

Pasts un Latgales Tautas pils

zeknē sanāk vēsturiskais Latgales kongress, kuŗā tiek nolemts, ka latgaliešiem jāapvienojas ar pārējo novadu latviešiem. Krievijas armijai sabrūkot, Rēzekni ieņem vācu kaŗaspēks, bet jau pēc nepilna gada ir spiests pilsētu atstāt, pēc kam to ieņem lielinieki. No lielinieku varas pilsētu atbrīvo 1920. gada 21. janvārī Latvijas nacionālais kaŗaspēks. Pilsētas iedzīvotāju skaits 1920. gadā ir 9965. Iestājoties mieram, pilsēta pamazām sāk dziedēt savas kaŗā sistās brūces. Remontē vecās un ceļ jaunas ēkas. No tām ievērojamākās ir: 9. Rēzeknes kājnieku pulka mītnes, skolotāju institūts, komercskola un ģimnazija, pasts, latviešu biedrība, „Tautas pils", Latvijas Sarkanā Krusta Rēzeknes slimnīca, Valsts zemes bankas nodaļa, Rēzeknes, Ludzas un Abrenes zemes grāmatu nodaļa.

Pilsētas valdes nams

Skats pie Zemes bankas

II. PILSĒTAS SAIMNIECĪBA

Pilsētas platība līdz 1927. gadam ir 479,33 ha. Kopš 1927. g. pilsētas territōrija ievērojami paplašinājusies, pievienojot tai daļu no Pleikšņu sādžas, Rēzeknes ezeru, abas dzelzceļu stacijas, Slobodu, daļu Podgorodes un Kļovu sādžas, Stučevas un Vipingas muižu zemes gabalus un karantīnas rajonu. Jaunpievienotā zeme sadalīta vairāk kā 400 apbūves objektos, kas piešķirti pilsētas iedzīvotājiem. Pilsētas jaunajā daļā apm. $^3/_4$ iedzīvotāju ir latvieši. Pilsētas platība pašlaik ir 8,06 kv. km, bet vispārējais iedzīvotāju skaits pēc 1935. g. tautas skaitīšanas datiem — 13.139, no tiem latvieši ir 5775.

Pilsētas pašvaldības darbība norit sekmīgi. Sevišķi tas manāms pēdējo 3 gadu laikā. Pilsētas valde uztur nespējnieku patversmi, kuŗā mitinās vairāki desmiti pilsētas nespējnieku. Pabalsta arī organizāciju uzturamo patversmju nespējniekus. Ārpus patversmēm esošiem trūkumcietējiem, apm. 150 personām, izsniedz pabalstu. Pilsētas darba apgāde pēdējā laikā dod darbu un peļņu apm. 450 cilvēkiem. Bez tam tiek uzturēta pilsētas ambulance, kur darbojas 8 ārsti, 1 feldšeris un kuŗa domāta galvenokārt pilsētas trūcīgākiem iedzīvotājiem. Ievērojams uzņēmums ir pilsētas pašvaldības jaunatvērtā aptieka.

Daudz darīts arī pilsētas ārējā izskata uzkopšanā un izdaiļošanā. Izbruģētas vairākas ielas, ierīkoti apstādījumi, nokārtota ielu apgaismošana u. t. t. 1936. gadā pabeigta pilsētas II. latv. pamatskolas jaunbūve. Tā ir viena no modernāki iekārtotām skolas ēkām Rēzeknē un tanī mācās pāri par 450 skolēnu. Pārbūvēta arī pilsētas I. latviešu pamatskola, to ievērojami paplašinot. Arī te smeļas gara gaismu ap 400 jauno rēzekniešu. Pavisam Rēzeknē pastāv 18 skolas, šinī skaitā valsts skolotāju institūts, 4 ģimnazijas, komercskola, technikums un arodskolas, Latgales tautas ūniversitāte un Rēzeknes tautas konservātorija. Pilsētas pašvaldība uztur skolu mūzeju, lasāmgaldu un brīvbibliotēku ar vairāk kā 6000 sējumiem, starp kuŗiem ir sastopamas arī mācības grāmatas, ko plašos apmēros izlietā trūcīgākie Latgales jaunieši, kuŗi Rēzeknē apmeklē vidusskolas.

III. RĒZEKNE KĀ LATGALES GARĪGAIS CENTRS

Lielu un svarīgu kultūrālu darbu veic arī Latgales teātris. Šis svarīgais kultūras faktors apkalpo ne tikai Rēzeknes pilsētu vien, bet arī pārējo Latgali un pat daļu Vidzemes, sniegdams izrādes pilsētās un ciemos, kur radis lielu piekrišanu. Rēzeknē atvērts arī Latgales centrālais mūzejs, kuŗā var gūt zināmu pārskatu par šī novada vēsturi un tās attīstību. Ļoti liels ieguvums ir pilsētas pašvaldības jaunceltā pilsētas lopkautuve, kas ir modernākā visā Latgalē kā izbūves, tā techniskās iekārtas ziņā.

Jau tuvākā nākotnē Rēzeknē sagaidāma vēl rosīgāka darbība kultūras laukā, jo ir apvienojušās divas lielākās latviešu organizācijas: latgaliešu kultūras veicināšanas b-ba „Latgales tautas pils" un Rēzeknes latv. biedrība.

Lai gan Rēzekne ir daudz cietusi, tā tomēr ir un paliek augoša pilsēta. Aug viņa ne tikai tāpēc, ka atrodas pašā Latgales centrā, kur krustojas 3 dzelzceļu līnijas, 2 šosejas, 5 lielceļi un vairāki lauku ceļi, bet arī tāpēc, ka Rēzekne ir visas Latgales garīgais centrs, kur satek visi šī apgabala kultūrālie un idejiskie pavedieni. Te sāka darboties pirmais Latgales teātris, te dzima pirmās Latgales izglītības iestādes, te dibinājās lielākās biedrības, kooperātīvi, te notika arī pirmais Latgales kongress, kuŗā tika nolemts uz mūžīgiem laikiem saistīt Latgales likteni ar Kurzemi un Vidzemi. Te strādāja un arī atrada pēdējo atdusas vietu pirmie Latgales atmodas darbinieki. Vēl šobaltdien Rēzeknē notiek visas lielākās Latgales apgabala sanāksmes. Arī par pirmo Latgales pļaujas svētku vietu mūsu tālredzīgais tautas un valsts Vadonis izvēlējās Rēzekni.

Tā kā Rēzekne ir arī vislatviskākā Latgales pilsēta un viņai ir arī vislatviskākā apkārtne

Valsts skolotāju institūts

Komereskola

Latgalē, tad var droši apgalvot, ka arī nākotnē viņa paliks par visa šī apgabala lielāko garīgo centru, ar kuŗu saistīsies visa Latgales kultūrālā un ekonomiskā attīstība.

C Ē S I S

I. PILSĒTAS VĒSTURE

Kā tagadējā pilsētas territorija, tā arī Cēsu apkārtne ir jau sen apdzīvota. Par to liecina pilskalni un archaioloģiskie izrakumi. Pēc chroniku ziņām XIII. gs. sākumā tagadējo pilsdrupu tuvumā, t. s. Riekstu kalnā, atradusies vendu koka pils. No vendu vārda cēlies Cēsu vāciskais nosaukums „Wenden". Krievu chronikās, runājot par latgaļiem, kas krieviem maksājuši meslus jau pirms vācu ienākšanas, sastopam vietu ar nosaukumu „Kesj", no kuŗa, domājams, cēlies vārds „Cēsis". Cēsu nosaukums pirmo reiz sastopams rakstos ap 1206. g.

Kad 1208. gadā ordenis un bīskaps sadalīja Vidzemi, Cēsis nāca ordeņa rokās. Ordeņa mestrs Venno sāka celt mūŗa pili pretim koka pilij. Darbus pabeidza nākamais ordeņa mestrs Folkvīns. Cēsu pilī ordeņa valdības laikā mājojuši ap 44 ordeņa mestru.

Jau 1224. g. pie Cēsu bruņinieku pils minēts miestiņš, kas uzskatāms par Cēsu pilsētas sākumu. 1383. g. Cēsis pirmo reiz piemin kā stipriem aizsargu mūŗiem ieslēgtu pilsētu. Pieaugot ordeņa varai, Cēsis kļūst par ievērojamu tirdzniecības centru. Toreizējais lielais tirdzniecības ceļš veda no Rīgas gar Cēsīm uz Pliskavu, kāpēc krieviem — Pliskavas un Novgorodas tirgotājiem — Cēsīs bija ierīkotas plašas preču noliktavas.

Ordeņa mestra Valtera fon Pletenberga laikā (1494.—1535.) Cēsu pilsēta redzami uzplauka, jo Pletenbergs to bija izvēlējies par savu rezidenci un tādēļ paplašināja Cēsu pili. Šai laikā Cēsīs sāka izplatīties reformācija. 1524. gadā Berends Brigemans pirmais sludināja luterānismu Cēsu baznīcā.

Pēc 1558. g. Livonijas kaŗa, ordeņa mestrs Gothards Ketlers 1561. g. parakstīja Viļņas līgumu, ar kuŗu Cēsis līdz ar visu Vidzemi nāca pie Polijas. Polijas karalis Sigismunds izdeva Cēsīm, citām pilsētām un muižniecībai sevišķu žēlastības grāmatu.

Krievijas un Polijas kaŗā 1577. g. Cēsis nāca dāņu hercoga, t. s. „Vidzemes ķēniņa" Magnusa varā, kas skaitījās par Maskavas cara Jāņa Briesmīgā vasalu, bet slepeni bija nodibinājis sakarus arī ar Poliju. Cars to bija uzzinājis un tai pašā gadā aplenca Cēsis. Magnuss gāja pie cara izteikt padevību, bet viņu saņēma gūstā. Krievu kaŗa pulki ielenca pilsētu un apšaudīja lielgabaliem. Kad pilij bija jākrīt, pils garnizons ar sievām un bērniem (ap 300 cilvēku) uzspridzinājās kādā pils daļā. Jānis Briesmīgais, atstājis Cēsīs kādu garnizona daļu, devās uz Raunu.

Maskavas varā Cēsis palika tikai dažus mēnešus. Turaidas pils pārvaldnieks Jānis Bīriņš ar 100 vāciešiem, 80 poļiem un 200 latviešiem kādā naktī ielauzās Cēsīs un iznīcināja krievu garnizonu. Vēlāk krievi gan mēģināja atkal ieKaŗot Cēsis, bet tas viņiem neizdevās.

Pēc 1582. g. Krievijas un Polijas miera līguma Cēsis palika pie Polijas. Vidzemē iestājās uz ilgāku laiku miers. Cēsīs uzturējās Polijas vojevoda, kas pārvaldīja Latgali un daļu Vidzemes. Polija centās izplatīt katolicismu, un Cēsīs nodibināja bīskapiju. Jāņa baznīca nāca atkal katoļu rokās, bet luterāņiem palika Katrīnas baznīca, kuŗa atradusies tagadējās pareizticīgo baznīcas vietā.

XVII. gs. sākumā iesākās zviedru un poļu kaŗš. Cēsis atkal pieredzēja kaŗa briesmas. 1621. g. zviedru karalis Gustavs Ādolfs ieņēma Rīgu, un arī Cēsis nāca zviedru varā. Zviedru valdība ar lielu saprātu stājās pie izpostītās zemes atjaunošanas un centās ievest zemē taisnīgu iekārtu. Sevišķu vērību tā piegrieza skolām un izglītībai un lika arī pirmos pamatus

Cēsu kopskats

Cēsu skolām. Valdība skolas ierīkošanai un nabagiem piešķīra Jurģu muižu. Šī skola uzskatāma par tagadējās I. pilsētas pamatskolas sākumu. 1667. g. Cēsīs minēta jau arī latviešu jeb nevācu skola.

1671. g. Cēsīs izceļas ugunsgrēks, un pilsēta gandrīz pilnīgi nodeg.

Ziemeļu kara laikā Cēsis atkal daudz cieta. 1700. g. tās ieņēma sakšu karaspēks, bet gadu vēlāk tās nāca atkal zviedru rokās. 1703. g. Cēsis ieņēma un izpostīja krievu karaspēks. No tā laika pils un pilsētas mūri vairs netika izlaboti un pamazām sadrūp. 1747. g. ķeizariene Elīzabete piešķīra Cēsu pili valsts kancleram grāfam Bestjuževam-Rjuminam. Kad gadu vēlāk Cēsis līdz ar baznīcu un pili atkal nodega, Bestjūževs atļāva tikai vienai daļai Cēsu pilsoņu no jauna uzcelt mājas, bet lielāko pilsētas daļu pievienoja pilij; ielas uzara un apsēja ar labību. Šāds stāvoklis vilkās gadiem ilgi. Tikai 1759. g. Cēsu pilsētai izdevās atgūt savas tiesības: Krievijas ķeizariene Katrīna Lielā ar parakstu apstiprināja Cēsu pilsētas privilēģijas, ar ko pilsētas nākotne bija nodrošināta. 1785. gadā Cēsis noteica par apriņķa pilsētu.

Līdz 1879. g. Cēsis pārvaldīja rāte, kuŗas vietā minētā gadā nāca pēc Krievijas likumiem vēlēta pilsētas dome, kuŗā 1897. g. latvieši guva vairākumu; 1906. g. pilsētas valdē bija vairs tikai latvieši.

Pasaules karā pilsēta tieši gan necieta, tomēr iedzīvotāji sajuta kā smagu nastu lielo kareivju un kaŗa iestāžu skaitu, kas uzturējās Cēsīs kā frontes tuvākā aizmugurē. Cēsis daudz cieta 1919. g. jūnijā, Cēsu kaujās, bet gūtā uzvara deva spēku tām atkal uzzelt.

Uzvaras piemineklis

II. CĒSIS UN VIŅU APKĀRTNE

Cēsu pilsēta atrodas Vidzemes augstienē, ap 100 metru virs jūŗas līmeņa, 93 km no Rīgas (pa dzelzceļu).

Cēsis ir neliela (pilsētas platība 14,5 kv. km), klusa apriņķa pilsētiņa, ievērojama ar savas apkārtnes skaistumu un varenās pagātnes liecinieciem. Cēsu apkārtne ir tūristu iecienīta gan vasarā, gan ziemā. Pati pilsēta saista arī senatnes mīlētājus, jo Cēsu parkos un pils drupās vēl vēsmo viduslaiku romantika. Līdz ar to Cēsis ir moderna dārzu pilsēta, kur mājas iegrimušas ziedos un zaļumos. Visā pilsētā ir elektrība, ūdensvads un kanālizācija, dažās mājās arī centrālā apkure.

Kā ievērojamākās pagātnes liecinieces tūristu uzmanību Cēsīs saista Cēsu ordeņpils drupas.

Pils atrodas ļoti izdevīgā novietojumā — stāvā kalnā, starp dziļām gravām. Apbūvētā četrstūŗa vidū konventa pagalms, bet visapkārt dziļi aizsarggrāvji. Pils celta no kaļķakmens,

Cēsu skats

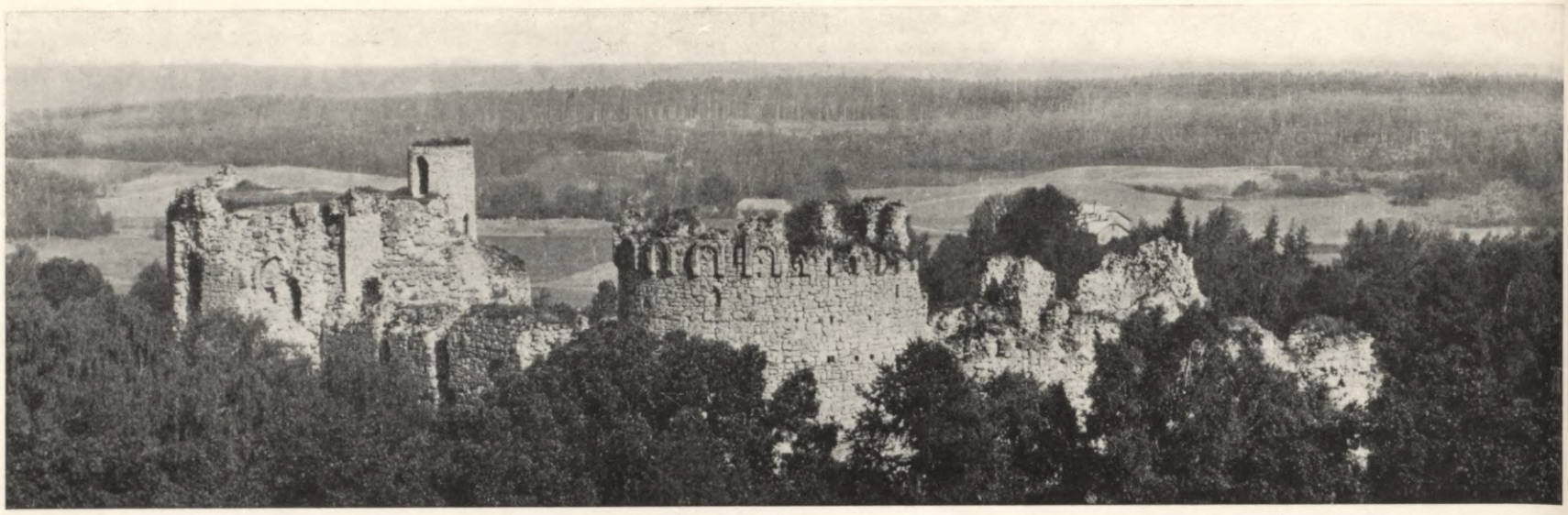

Cēsu pils drupas (pirms atjaunošanas darbiem).

vietu vietām iemūrējot milzīgus laukakmeņus. Vēlākā izbūvē velvēs lietāti ķieģeļi un profilēti akmeņi.

(Biļetes pils drupu apskatei pērkamas piemiņlietu kioskā, pils parkā. Turpat dabūjami prospekti un literātūra par Cēsīm.)

Viena vecās ordeņpils daļa atjaunota XVIII. gs. beigās, grāfu Sīversu laikā. Šai jaunajā pilī tagad atrodas 8. Daugavpils kājnieku pulka štābs un virsnieku klubs.

Rožu laukums un baznīca

Pilsētas valdes nams

Arī pils parku 1812. g. sācis izkopt grāfs Kārlis Sīverss, iestādot dienvidzemju krūmus un kokus, izdzenot celiņus. Sākot ar 1935. gadu pils parku uzkopj pilsētas valde. Pils dīķī ierīkots fontāns; izveidotas terases un kāpnes.

Iepretim jaunajai pilij, Vienības gatves un Valmieras ielu krustojumā, atrodas 15. maija parks, ko grezno fontāns un šūnakmens terases.

Trešajā pilsētas dārzā — Brīvības parkā, Rīgas skolotāju institūtam pārnākot uz Cēsīm, tiek celta Cēsu valsts ģimnazijas ēka.

Skolas un Torņa ielas krustojumā paceļas vairāk kā 600 gadu vecā Cēsu Sv. Jāņa baznīca, kuŗu no 1283.—1287. g. romāņu un gotu pārejas stilā cēlis ordeņmestrs Endorpas Vilekins; tā nosaukta Jāņa Kristītāja vārdā. Daudzos kaŗa gados baznīca vairākkārt sagrauta un degusi, tomēr savā stāvā palikusi negrozīta. Tagadējo 65 m augsto torņa smaili 1854. g. cēlis Cēsu novada pēdējais lībietis Mārcis Sārums. Baznīcā apglabāti vairāki ordeņmestri; tur atrodas kapakmeņi, piemiņas zīmes un relikvijas. Pie baznīcas torņa ārējā portāla novietotās upuŗu lādes pamata augstums horizontālā līmenī sakrīt ar Rīgas Pēteŗa baznīcas torņa gaili.

Cēsīs vēl ir pareizticīgo baznīca (celta 1842. gadā uz kādreizējās sv. Katrīnas baznīcas drupām) un 1925. g. celtā katoļu Kristus Karaļa baznīca.

Pilsētas centrā ir Andreja Pumpura laukums, kur katoļu laikos bijis gada tirgus — atlaidas un no XVI. gs. — pilsētas tirgus. Laukuma vidū atradies soda stabs un dienvidus stūrī pilsētas aka, kas darbojas vēl tagad. Vienā laukuma pusē, Katrīnas ielā 4, bijis vecais viduslaiku rātsnams, otrā pusē — Rīgas ielā 24 — ir XVIII. gs. celta ēka, agrākais Harmonieklub's.

Vienības laukumā paceļas pēc arch. P. Kundziņa projekta no šūnakmens celts Uzvaras pieminekļis, ko atklāja 1924. g. 16. novembrī — Cēsu kauju piemiņai. Abās pusēs piemineklim Valsts Prezidentam Dr. K. Ulmanim un kaŗa

ministram ģen. J. Balodim veltīti, bet aizmugurē — armijas komandierim ģen Berķim stādīts ozols.

Līvu laukumā XIII. gs. bijis pirmais tirgus laukums un rātsnams. Tā vidū ir apaļa aka „Šķimbēgs" (Schönbach). 1701. gadā Zviedrijas karalis Kārlis XII dzēris no tās un slavējis garšīgo Cēsu ūdeni. Pie Līvu laukuma, Rīgas ielā 47, atrodas t. s. „princešu nams", kur XVIII. gs. mitinājušās galma dāmas un dižciltīgas jaunavas.

Vispār Cēsīs uzglabājušās vairākas vecas ēkas ar architektoniski veidotām kāpnēm, mansardu jumtiem, durvīm, portāliem (ampīra stila durvis L. Līvu ielā 6, rokoko stila — L. Līvu ielā 9).

M. Katrīnas un M. Līvu ielas stūrī ir vecākā māja Cēsīs — t. s. Trampedacha spīķeris, kas vēl palicis pēc lielā pilsētas ugunsgrēka 1748. g.

XVIII. gs. beigās celts arī agrākais pilsētas valdes nams Rīgas ielā 7; tā sienā redzams vecais pilsētas vapenis — bruņinieks kaujas tērpā. Tagad tur atrodas pilsētas bibliotēka (30.000 sēj.) un pilsētas aptieka. Pilsētas valde no 1935. g. oktōbŗa pārgājusi jaunā namā, Palasta ielā 11.

L. Kalēju ielā 4 atrodas Valsts vēsturiskā mūzeja Cēsu nodaļa. Mūzejā ir daudz vērtīgu un interesantu senlietu, kas 1936. gadā sakārtotas.

Cēsu pils

Valmieras ielā ir higiēniski ierīkotais pilsētas tirgus laukums, aiz tā sporta laukums (ar tenisa laukumu) un lielākā celtne Cēsīs — karavīru jaunās mītnes. Aiz tām izplešas plašā Cēsu priekšpilsēta — t. s. Lauciņi, kur daudz jaunceltņu ar dārziem. Salīdzinot pilsētas tagadējo territōriju ar vecajām Cēsīm, varam konstatēt, ka Cēsis aug, un no cieši saspiestās viduslaiku cietokšņa pilsētas pārvēršas gaismas un saules pilnā dārzu pilsētā.

Gaujas ielā, aiz Cēsu cietuma, ir Vintergrava ar 45 m dziļo Vinteralu, vienu no gaŗākām smilšakmens alām Latvijā. Nedaudz tālāk, pie Imantas pansijas, atrodas Turku kapi, kur apglabāti 1878. g. krievu un turku kaŗā Cēsīs internētie un mirušie 23 turku gūstekņi.

Skats no Ērģeļu klintīm uz Gauju

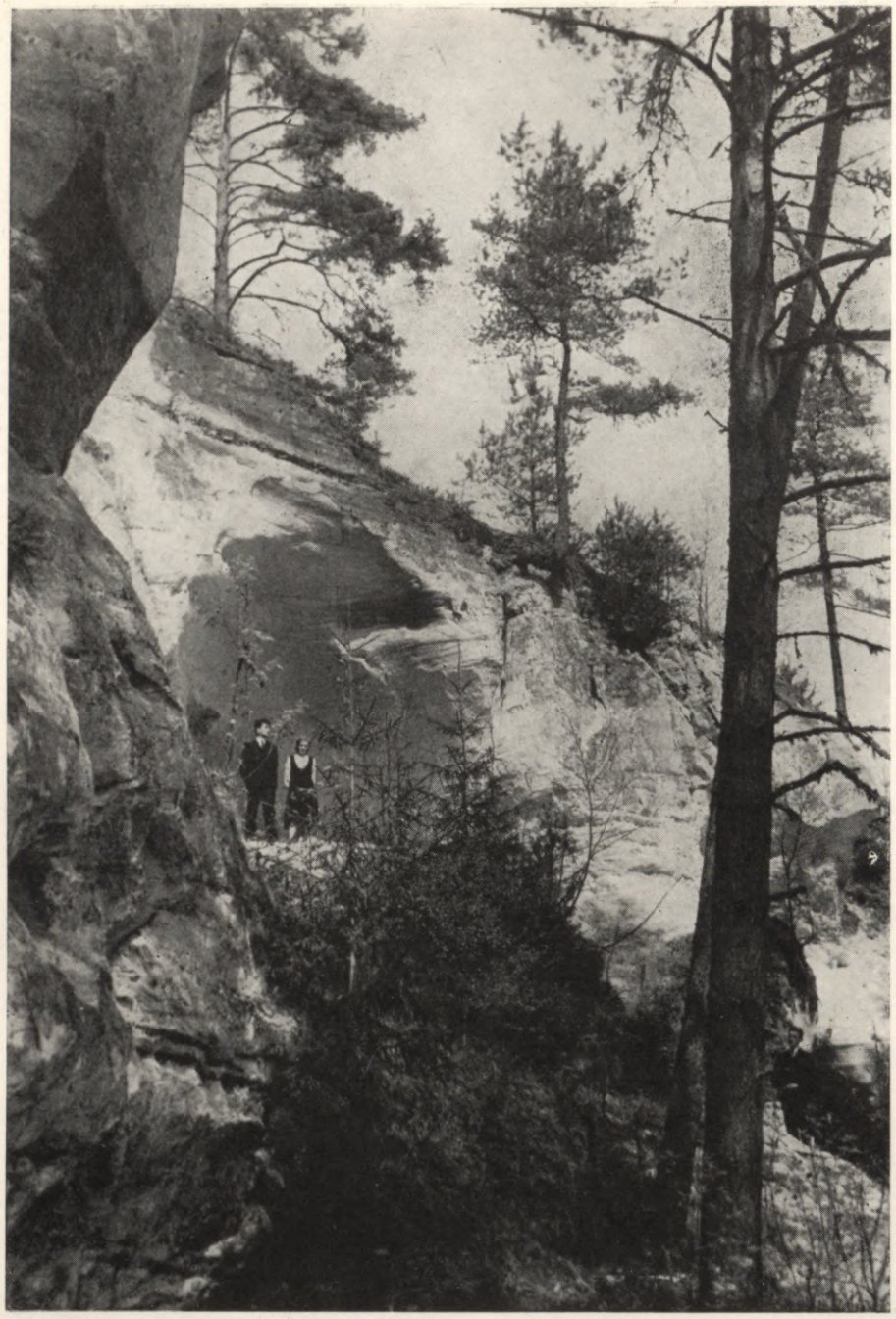

Sietiņa iezis

Cēsu apkārtnes skaistākās vietas ir Gaujas un Amatas krastos, kur šīs straujās upes rada varenas klintis un iežus.

Apmēram 5 km augšpus Cēsīm ir varenākās Gaujas sarkanā smilšakmens klintis — Ērģeļu klintis jeb Pieškalnu iezis (tautas mutē), kas paceļas līdz 30 m pāri atvariem. Teika stāsta, ka te atbalss skanējusi kā ērģeles.

Virs Lodes stacijas, pie Rāmuleju mājām, Gaujas labajā krastā paceļas varenais Sietiņiezis. No tā virsotnes skaists un tāls skats. 1926. g. te L. Ū. studenti uzcēluši akmeni ar uzrakstu: „Skaties uz skaisto Latviju un priecājies par to."

8 km no Cēsīm pār Raunas upi ved augstākais dzelzs tilts Latvijā — 24 m virs upes līmeņa. Raunas lejā norisinājās viens no svarīgākiem slaveno Cēsu kauju posmiem.

Raunas biezi apdzīvotā vietā paceļas tēlnieka Baumaņa veidotais Raunas atbrīvošanas piemineklis. Kalnā — vecās bīskapa pils drupas. Raunas pils celta 1262. g., un līdz XVI. gs. tā bija archibīskapa ziemas rezidence. 1657. g. Raunas pili nojauc ar poļu karaļa pavēli, un no tā laika tā vairs nav atjaunota.

Pie Raunas mācītāja muižas, Līčupes krastā, ir vēsturiski ievērojamais Tanīsa kalns. 1927. gada izrakumos konstatēts, ka pilskalnā bijušas četras pilis. Pēc archaiologu domām ap 600. g. pēc Kr. pilskalnā dzīvojusi kāda somu ugru cilts, bet pēc tam to iekaņojuši latvieši. Zem 2,5 m bieza zemes slāņa atrakta kāda ļoti liela XI. gs. ozola koka celtne. Daži vēsturnieki domā Tanīsa kalnā atraduši seno Beverīnu.

Apm. 6 km no Cēsīm, aiz Veismaņu muižas, atrodas vecākais pilskalns Latvijā — Sārumkalns, iegarens, līdz 20 m augsts kalns, ko rie-

Tanīsa pilskalns

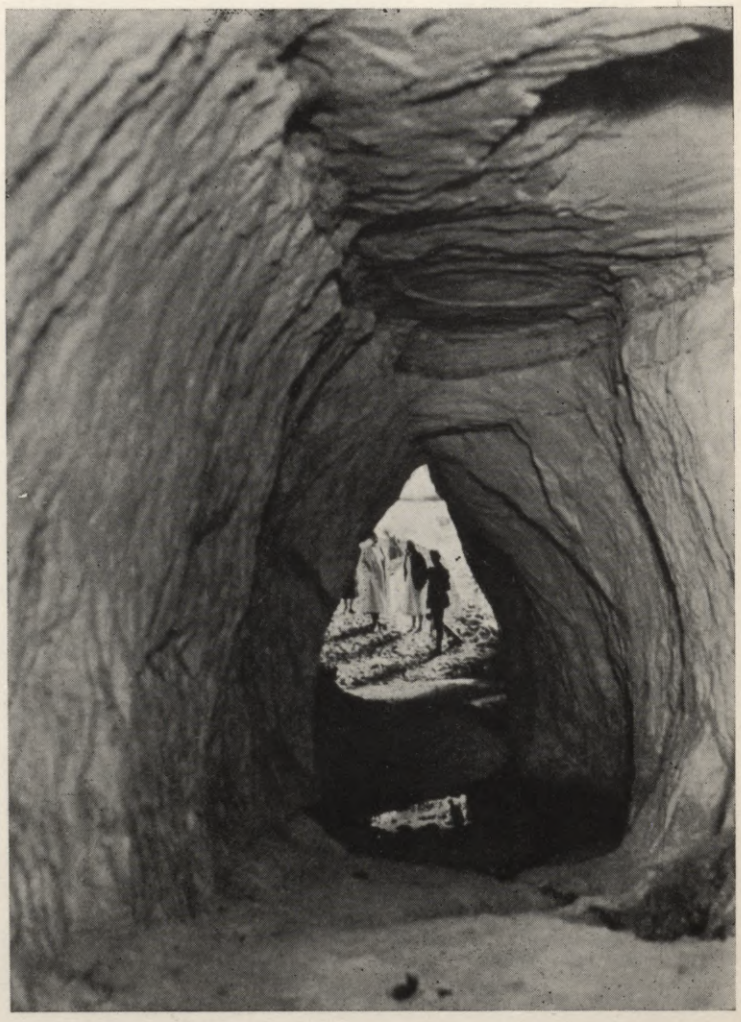

Vinterala

tumos robežo Vaives upe, bet austrumos un dienvidos mazas urdziņas, līdz 15 m dziļās gravās. Šis pilskalns bagāts dažādiem archaioloģiskiem priekšmetiem, un vēsturnieki domā, ka te bijusi Varaidoša pils Autīne.

Āraišu ezera ziemeļu krastā ir 700 g. vecā Āraišu baznīca un rietumkrastā, pussalā, senču pilskalns un ordeņa pils drupu vieta. Daži vēsturnieki domā, ka šeit senatnē bijusi Vecā Cēsu pils, kur 1207. g. apmeties ordeņmestrs Venno. 1226. g. mestrs Folkvīns te uzcēlis mazu ordeņa pili, kas vēlākos kaŗos nopostīta. Āraišu ezerā atrastas pāļu būvju paliekas.

Pārgaujā, pretim Gaujas kreisās pietekas Simtupes ietekai Gaujā, paceļas Kvēpenes pilskalns, kur kādreiz stāvējusi drošsirdīgā latvju virsaiša Rūsiņa pils Satekle. Pilskalna dienvidu, austrumu un ziemeļu puses ir tik stāvas, ka nav iespējams pa tām uzkāpt. Šķiet, ka tās tik nepieejamas padarījušas cilvēka rokas. Rietumos pils vietu no plašā pagalma šķiŗ 9 m gaŗš grāvis. Pati pils ieņēmusi 36,5 m gaŗu un 10,5 m platu laukumu.

Nepilnus 10 km no Cēsīm Gaujā ietek straujākā Cēsu apkārtnes upe, akmeņainā Amata. Amatas krasti, sevišķi lejas daļā līdz grīvai, pārsteidz ar savu klinšu un iežu bagātību. Amatas krastā pie Zvārtes mājām arī atrodas varenākais dabas piemineklis Latvijā — majestātiskais Zvārtas iezis.

Skaistā, klinšainā vietā atrodas arī Kārļu dzirnavas, Cēsu pilsētas elektriskā spēkstacija ar 250 HP turbīnu.

Tūristiem ieteicams orientēties pēc Cēsu kūrorta komitejas stacijas laukumā izliktās Cēsu apkārtnes kartes un maršrutu apzīmējumiem dabā.

III. CĒSU PILSĒTAS KULTŪRĀLĀ UN SAIMNIECISKĀ NOZĪME

Cēsu pilsētas kultūrālā nozīme ir bijusi liela jau pirmskaŗa gados, kad Cēsīs bija apkārtnes vienīgā ģimnazija. Arī tagad Cēsis ir savas apkārtnes kultūrālais centrs.

Cēsīs ir divas pilsētas pamatskolas, pirmskola un valsts arodskola. Bērzainē pie Cēsīm, 1825. g. dibinātās Vidzemes bruņniecības skolas telpās, darbojas Cēsu valsts ģimnazija. Šoruden te novietojās Valsts skolotāju institūts, bet ģimnazija pārgāja savā jaunceltā namā, Brīvības parkā.

Raunas tilts

Cēsīs darbojas arī pilsētas papildskola un Tautas ūniversitātes nodaļa.

Cēsu nozīmi saimnieciskā ziņā rada, galvenām kārtām, dabas dotības. Cēsu apkārtnē atrodami plaši kaļķakmens slāņi, tāpēc te darbojas K. Lāča kaļķu ceplis, A/S. „Kalcium“ un J. Tanes kaļķu dedzinātava. Rūpnieks J. Tane netālu no Cēsīm ierīkojis arī kūdras raktuvi un žāvētavu. 3 km no Cēsīm, pie Lībānu mājām, atrodas arī šūnakmens lauztuves.

Cēsis ir viena no nedaudzajām vietām Latvijā, kur atrodams ugunsdrošains klinkermāls. No Cēsu māla drenu caurules un ķieģeļus gatavo P. Eglīša ķieģeļu dedzinātava.

Amatas līcis

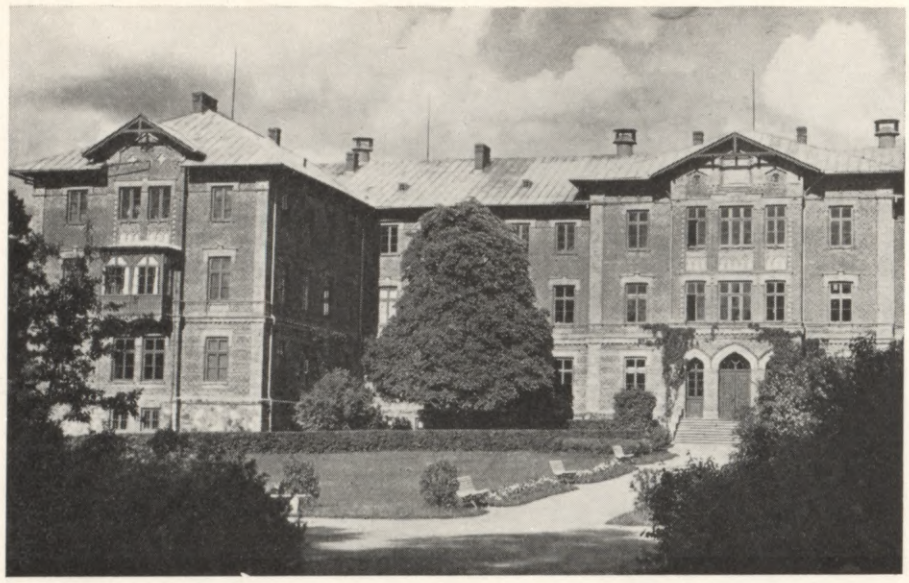

Skolotāju institūts Bērzainē

Cēsu pilsētas un apkārtnes skaistums ar katru gadu pavairo tūristu skaitu Cēsīs. Lai priekšzīmīgi nostādītu tūrismu, Cēsu pilsētas valde ir nodibinājusi Cēsu kūrorta komiteju, kas vada tūristu ērtībām domātos pasākumus, kā — tūristu apmetnes, piemiņlietu rūpniecību un tirdzniecību.

Zvārtas iezis

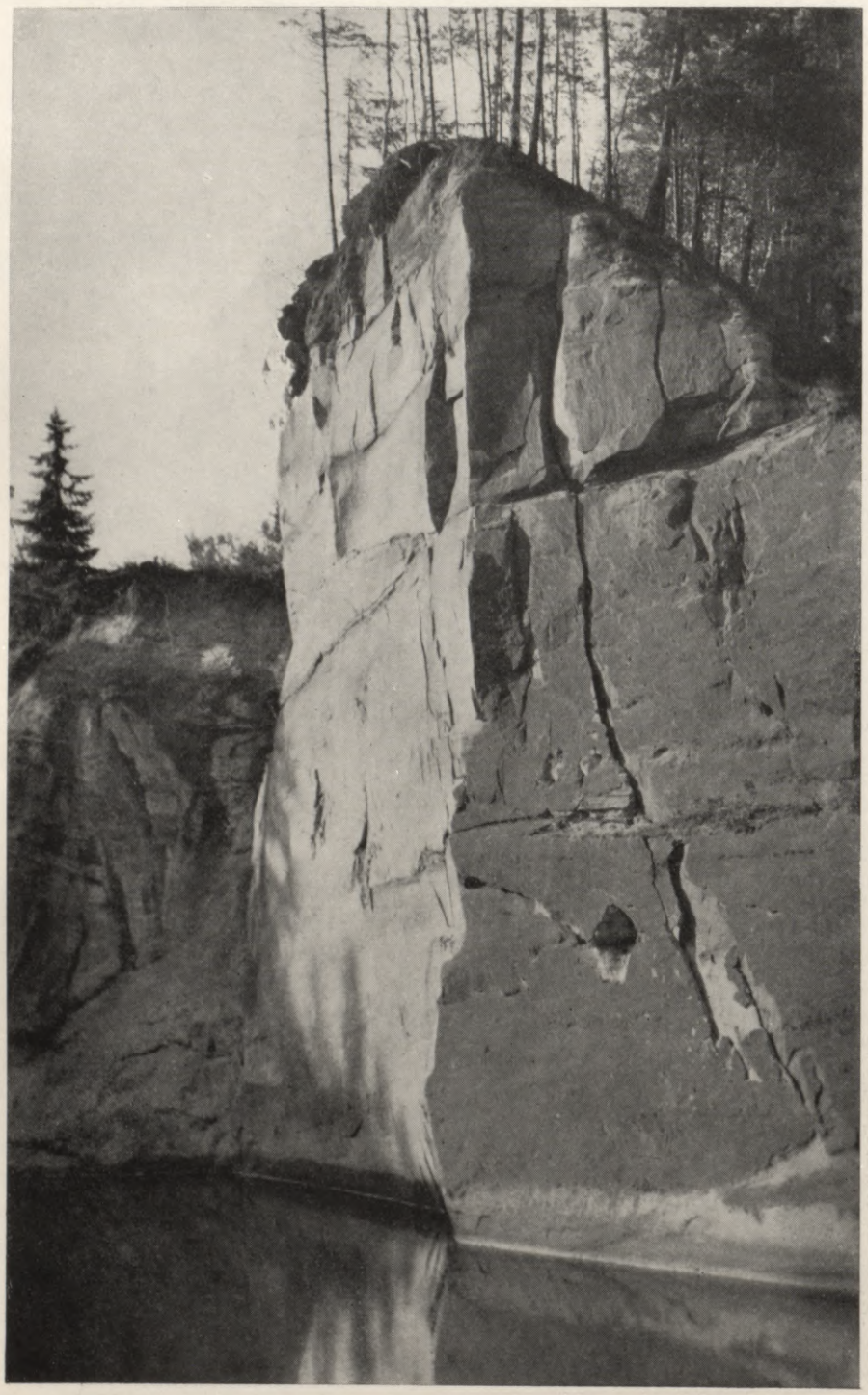

IV. CĒSU SASNIEGUMI LATVIJAS LAIKĀ

Cēsis ir viena no tām nedaudzajām provinces pilsētām, kur jau pirms kaŗa bija ūdensvads, kanālizācija un elektrība. Latvijas laikā pilsētas valde ievērojami uzlabojusi kanālizāciju, paplašinājusi ūdensvada (75%) un elektrības tīklu.

1924. g. pilsēta ieguva Kārļu dzirnavas, uzstādīja 75 HP lielu turbīnu un uzcēla Amatas aizsprostu. 1927. g. laida darbā 250 HP turbīnu līdz ar ģenerātoru. 1932. g. vecās tvaika mašīnas vietā elektriskā uzņēmumā Cēsīs laida darbā 375 HP dīzeļmotoru. 1935. g. pavasaŗa plūdu laikā ledus izpostīja veco koka aizsprostu, tāpēc to pārbūvēja, izmainot koka konstrukciju lielāko daļu pret betona konstrukcijām un paceļot netto kritumu no 10 uz 12 metriem.

1930. gadā pilsētas valde izbūvēja jaunu, ērtu un higiēnisku tirgus laukumu ar kioskiem un palieveņiem, gaļas apskates māju un laborātoriju.

Pa daļai izbūvēts arī sporta laukums ar skrejceļu, tenisa laukumu, tribīnēm un sportistu ģērbtuvēm.

1935. g. uzcelta jauna ugunsdzēsēju depo ēka. Tai pašā gadā iegūts jauns pilsētas valdes nams un pārbūvēta pilsētas bibliotēkas vajadzībām vecā pilsētas valdes ēka.

Attīstoties tūrisma kustībai Latvijā, Cēsis apmeklē daudz dabas skaistuma un sporta cienītāju. Pilsētas valde no savas puses dara visu iespējamo, lai tūristiem uzturēšanās Cēsīs būtu patīkama. Pilsētas izdaiļošanā sevišķi daudz darīts pēdējos gados, vienotās Latvijas laikā. Pilsētas valde likusi asfaltēt un bitūminēt galvenās ielas; uzkopti un izgreznoti terasēm un fontāniem pilsētas parki; pašlaik nostiprina vecās ordeņpils drupas pils parkā. Nojaukti vai savesti kārtībā bojātie, pussabrukušie nami un izlabotas ietnes.

Nākotnē paredzēts turpināt kanālizācijas un ūdensvada izbūvi, pēdējā vajadzībām uzceļot lielāku ūdenstorni ar tvertni. Turpināsies arī ielu asfaltēšana, laukumu izbūve un nederīgo celtņu nojaukšana. Ar valdības atbalstu ceram savest kārtībā dažus vecās ordeņmestra pils torņus.

Gaujā paredzēts iekārtot drošas peldētavas. Pašā pilsētā izbūvējami spēļu laukumi un ūdens baseini bērniem.

V. AR CĒSĪM SAISTĪJUŠIES KULTŪRAS DARBINIEKI

Cēsu Glāzniekos 1867. g. dzimis un agro bērnību pavadījis Eduards Veidenbaums. 5 gadu vecumā mazais Veidenbaums vecākiem līdzi aiziet uz Mūrmuižas Kalāčiem un Cēsīs atgriežas pēc 5 gadiem, iestājoties 1877. g. Cēsu draudzes skolā un pēc tās beigšanas apriņķa skolā, kur rodas Veidenbauma pirmie dzejoļi un sāk veidoties nākošā dzejnieka pasaules uzskats. Cēsu kapsētas un apkārtējie meži rada jaunajā Veidenbaumā to mīlestību uz kapsētu un dabu, kas pavada viņu visu mūžu.

Cēsu tuvumā, Liepas kapsētā, viņš arī apglabāts.

Cieši ar Cēsīm saistījies Veidenbauma draugs un skolas biedrs Eduards Treumanis-Zvārgulis.

Ed. Treumanis dzimis 1866. g. Priekuļu pagasta Rauguļu mājās un mācījies Cēsu draudzes un apriņķa skolā, reizē ar Ed. Veidenbaumu. Pēc apriņķa skolas beigšanas strādā Cēsīs par norakstītāju. Jaunekli ietekmē Cēsu intelliģentā sabiedrība, literārais pulciņš, ko nodibina Treumanis ar pilsētas skolas skolēniem, Mačernieka (Reķu Viesoņa) vadītais teātris, un 1883. g. viņš uzraksta pirmos patstāvīgos dzejoļus.

90. gadu sākumā likvidē Treumaņa darba vietu — zemes tiesu, un viņš pāriet uz Rīgu, tomēr sakarus ar Cēsīm nepārtraucot. Ap 1901. gadu nopērk Cēsu tuvumā zemes gabalu un kopā ar Kārli Veidenbaumu uzceļ vasarnīcu „Leukadiju", kur pastāvīgi dzīvo, sākot ar 1920. gadu.

Lielākais no tiem rakstniekiem, kuŗiem Cēsis ilgāku vai īsāku laiku devušas mājvietu, ir skaidrības, ilgu un sapņu dzejnieks Jānis Poruks. Cēsīs Poruks nonāk 1888. g. augustā, uzsākot skolas gaitas pilsētas skolas pēdējā klasē. 1889. g. pavasarī Poruks šo skolu beidz, bet šai neilgajā laikā tas Cēsīs piedalās literārā skolēnu pulciņā un jau mēģinās rakstniecībā.

Poruks Cēsīs atkal nonāk 1901. g. un te iepazīstas ar Ernu Pētersoni, savu nākošo sievu. 1905. gadā rakstnieks ar visu ģimeni pārnāk uz Cēsīm, bet dzīvo te ar pārtraukumiem — sākusies jau ļaunā slimība.

1910. g. 29. jūnijā Jāni Poruku gulda Cēsu Lauciņu kapsētā, kur viņš atdusas līdz 1924. g. 23. septembrim, kad lielā dzejnieka pīšļus pārved uz Rīgas Meža kapiem.

Nepilnu gadu Cēsīs dzīvojis arī dedzīgais tautas pašapziņas modinātājs Auseklis (Krogzemju Mikus).

Raunas atbrīvošanas piemineklis

1871. gada rudenī Krogzemju Mikus atnāca uz Cēsu draudzes skolu par palīgu. Jaunais skolotājs Cēsīs daudz lasīja, tulkoja un dzejoja; taisni šai Cēsu laikmetā tas tiek par dzejnieku, par Ausekli.

Cēsīs šai laikā bija ļoti rosīga sabiedriskā dzīve, kas cieši saistījās ar draudzes skolu, tomēr Ausekli tā ietekmējusi nav, jo viņš dzīvoja pilnīgi noslēdzies sevī, ar cēsniekiem nesatiekoties.

Kāpnes Cēsu pils parkā

Uz Cēsīm tas nemaz neiet (draudzes skola no pilsētas 1 km), maz apmeklē arī Gauju, tā kā Cēsis viņam nav devušas vielu dziesmām: Auseklis neapdzied Gauju, bet Daugavu.

Neilgu laiku Cēsīs dzīvojis arī Andrejs Pumpurs un te sācis rakstīt savu lielo poēmu „Lāčplēsis".

No 1903. līdz 1906. g. Cēsīs uzturējies rakstnieks Andr. Niedra. Viņš rentējis Cēsu tuvumā lauku mājas Pelītes, ierīkojis tur spiestuvi un no šejienes laidis tautā savu „Austrumu".

Ar Cēsīm bija saaudzis Diženajo Bernhards, kas tulkojis daudz dzejas darbu no vācu, krievu un franču valodas. Tagad tas atdusas Cēsu Bērzaines kapos.

Ilgus gadus Cēsis ir bijušas ievērojams kultūras centrs, Cēsu skolās mācījušies daudz pazīstamu kultūras darbinieku: Kārlis un Voldemārs Veidenbaums, Mežītis, Ēliāss-Jūsmiņš, L. Ū. pirmais rektors prof. E. Felsbergs, prof. E. Paukuls.

Pazīstamais filologs Zariņu Kārlis (Millers) 1892. g. Cēsīs nodibina reālskolu; 1911. g. skolas vadību pārņem L. Ausējs, vēlāk to vada dzejnieks, tagadējais radiofona direktors A. Smilga. Skolā strādājis arī rakstnieks un vēsturnieks Jānis Grīns.

Cēsu pilsētas parks

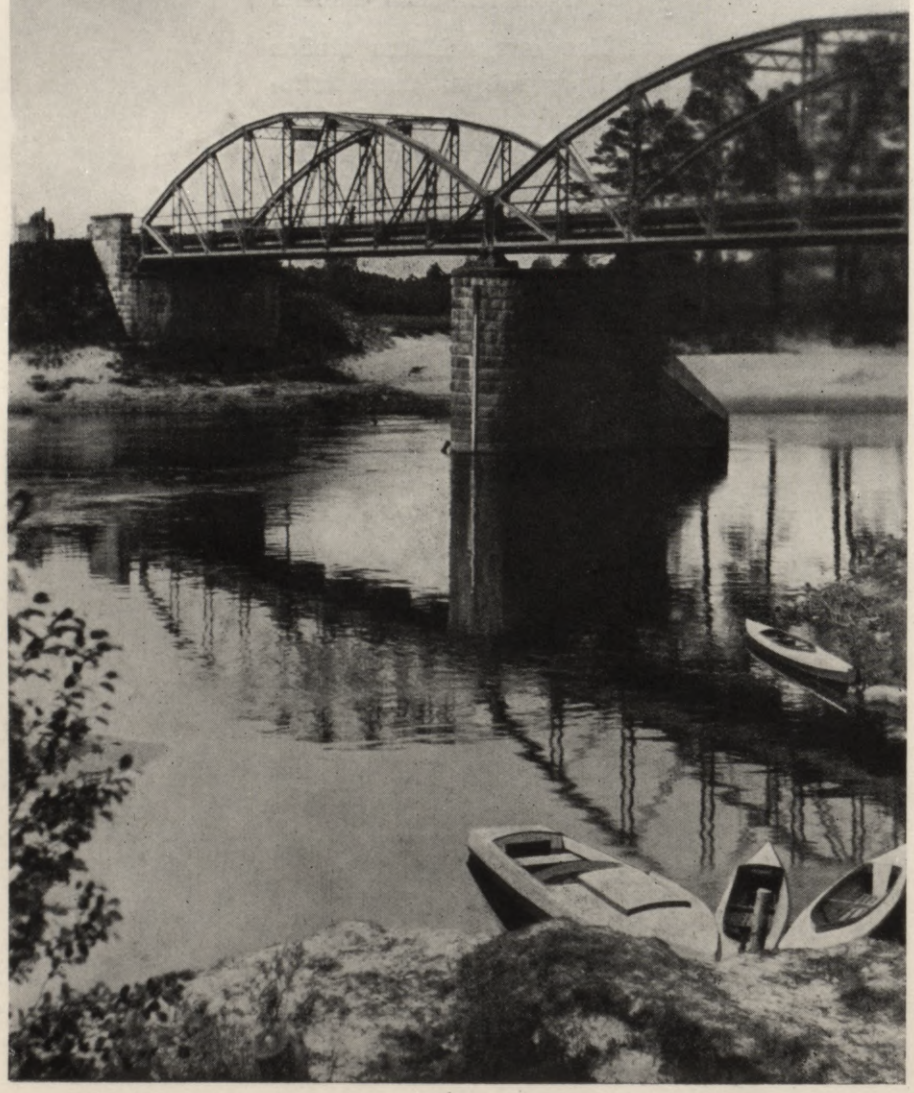

Tilts pār Gauju

Grāmatu izdevniecības centrs Cēsis kļuva pirmā latviešu rakstnieku darbu izdevēja J. Ozola laikā. Viņa darbību pārtrauca soda ekspedīcija, kas viņu nošāva 1906. g. janvārī.

Kaŗa un bēgļu laikos Cēsīs dzīvojusi rakstniece Anna Brigadere un literātūras vēsturnieks un kritiķis T. Zeiferts.

Tuvākajā Cēsu apkārtnē dzimuši un auguši vairāki Latvijas Ūniversitātes profesori: prof. J. Auškāps, prof. P. Šmits, prof. A. Švābe, akadēmiķis Rich. Zariņš. Prof. V. Maldonis gan nav dzimis cēsnieks, bet kā Cēsu latviešu draudzes pirmais mācītājs arī viņš cieši saistījies ar mūsu pilsētu.

VALMIERA

I. VĒSTURISKAS ZIŅAS

Pēc zviedru profesora Ekbloma domām Valmieras pilsēta pastāvējusi jau XI. gs. Tā ietilpusi latviešu valstī Tālavā, kuŗas iedzīvotāji, līdzīgi latviešu karaļvalsts Jersikas iedzīvotājiem, bija pieņēmuši krievu pareizticību jau pirms vācu zobenbrāļu iebrukšanas Vidzemē. Monētu izrakumi norāda, ka Valmiera atradusies pie liela tirdzniecības ceļa, kas gājis no Rīgas jūŗas līča augšup pa Gauju. Pēc Vidzemes pakļaušanas Rīgas bīskapam XIII. gs. sākumā un iedzīvotāju pārkristīšanas katoļu ticībā, bīskaps Alberts 1212. g. iecēla par Valmieras fogtu savu radinieku, kņazu Vladimiru, no kā pilsēta, domājams, guvusi savu nosaukumu. 1283.—1285. g. Valmierā uzcelta baznīca un pils, un tā kļuvusi par ievērojamu vaļņiem, grāvjiem un mūŗiem nostiprinātu cietoksni, kas jau 1323. g. minēta kā pilsēta ar savu maģistrātu (Rīgas tiesībām). Tai pašā XIV. gs. Valmiera pievienojusies pazīstamai Hanzas pilsētu savienībai. Valmieru bieži izlietoja landtāgu un pilsētu dienu sapulcēm. Landtāgu lēmumiem reformācijas laikā (1522., 1525. un 1526. g.) bija ļoti liela nozīme visas Livonijas turpmākā vēsturē. Šie landtāgi apsprieda arī attiecības pret Dr. Mārtiņa Lutera mācībām un rakstiem, un pēc dažiem gadiem reformācija Valmierā bija galīgi nostiprinājusies. XVI. gs. beigās un XVII. g. s. visa Livonija pārvērtās kaujas laukā, kur krievi, poļi un zviedri izcīnīja savstarpējās cīņas. Šie karī galīgi sagrāva Valmieras plaukstošo labklājību. Krievijas cars Jānis Briesmīgais 1560. gadā ielenca Valmieru un, nespēdams pilsētu ieņemt, postīja tās apkārtni un aizveda gūstā uz Maskavu daudz pilsoņu. Pēc tam Valmiera ilgāku laiku gāja no viena karotāja rokām otrās. Pēc pārdzīvotām karа šausmām 1623.—1625. g. Valmieru piemeklēja mēris, kas iznīcināja gandrīz visus pēc kariem atlikušos iedzīvotājus. Vēlāk Zviedrijas karaļa Gustava Adolfa valdīšanas laikā pilsēta pamazām atplauka. Zviedru grāfi Oksenšjerni,

Gaujas tilts

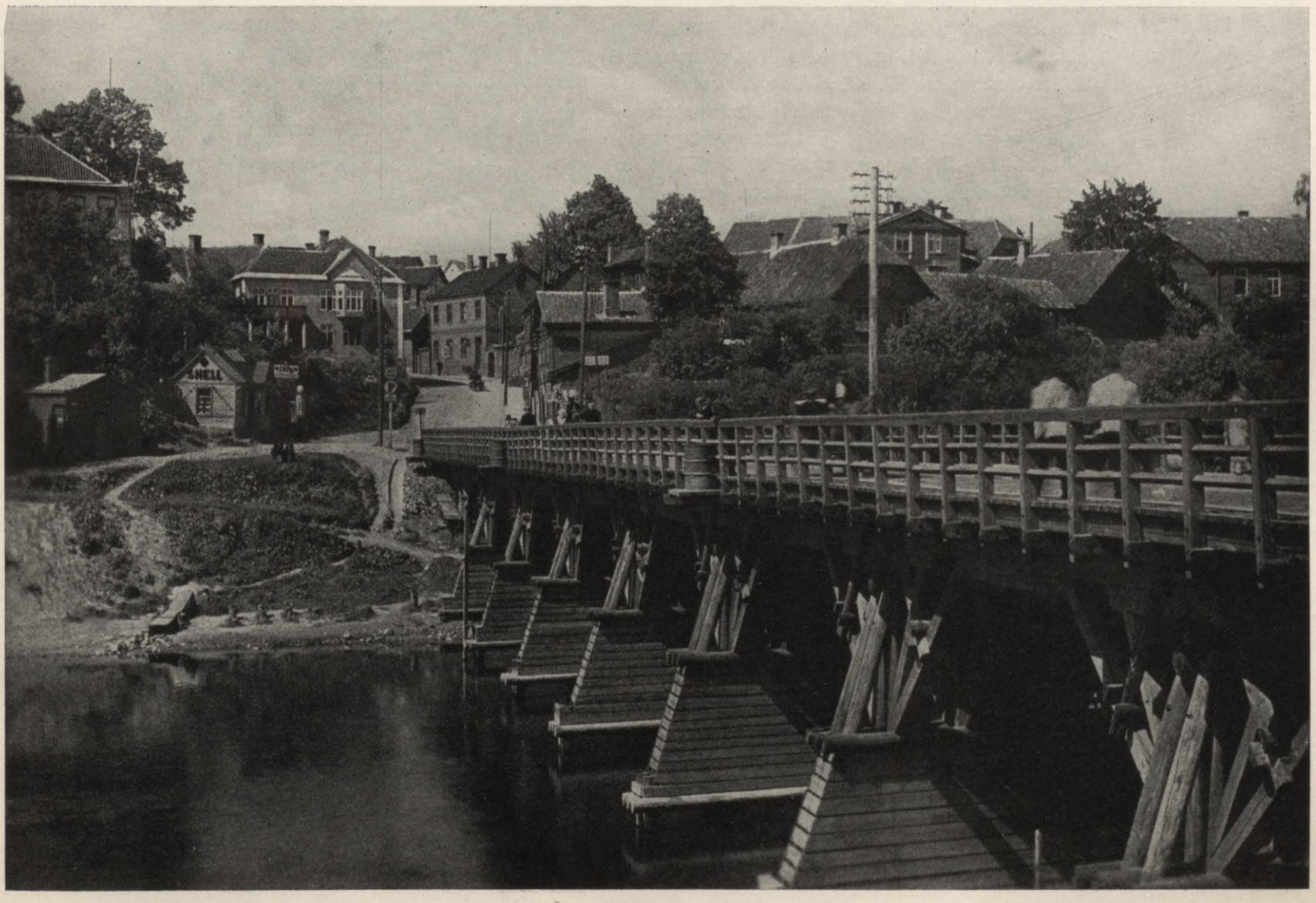

Valmieras pils drupas

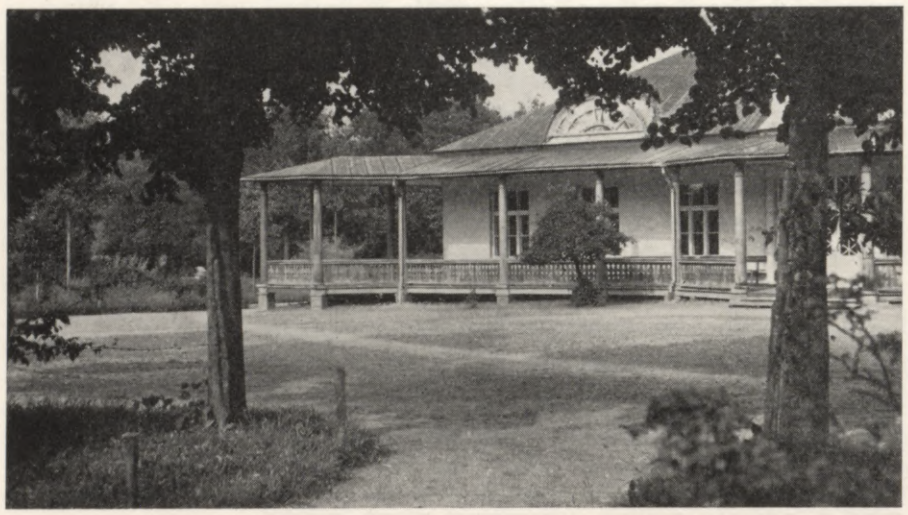

„Veepuišu parks"

kuŗu vapenis vēl tagad atstāts Valmieras pilsētas ģerboņa pamatā, turpināja pilsētas izkopšanu, noorganizēja tiesu un policijas iestādes (ap 1680. g.). Ar 1785. g. pilsēta ieguva apriņķa pilsētas tiesības un tās stāvoklis sāka uzlaboties. 1790. g. pilsoņi uzcēla savu skolas namu un ierīkoja skolu, ko 1804. g. pārvērta par apriņķa skolu. 1802. g. Valmieras apkārtnē izcēlās t. s. Kauguru nemieri, kuŗos no krievu grenadieŗu lodēm krita 12 zemnieki, tikpat daudz bija ievainotu un daudzi zemnieki tika pērti. Nemieru iedvesmotājus nosūtīja uz Sibiriju, no kurienes tikai viens, apžēlots ar manifestu, atgriezās dzimtenē. Krievijas juku laikā Valmiera pārmaiņus nonāk komūnistu un Vācijas okupācijas varas rokās, no kam pilsēta cieta materiāli un zaudēja vairākus iedzīvotājus. Pilsētas galīgā atbrīvošana no komūnistu varas notika 1919. g. 26. maijā, kad cīņās par Latvijas brīvību devās nevien pieaugušie, bet arī skolu jaunatne, kuŗa nodibināja brīvprātīgo skolnieku rotu un tūliņ ņēma dalību sīvās kaujās pie Lodes, Raunas un Cēsīm, pret vācu landesvēra spēkiem.

No bij. Krievijas revolūciju juku laikiem kā mantojums bija palicis dažādo politisko partiju savstarpējās cīņas, kas lielā mērā traucēja pilsētas attīstību. Ar Latvijas atbrīvošanu no politisko partiju iespaidiem 1934. g. 15. maijā neauglīgās ķildas un strīdi izbeigušies un pilsēta brīvi iet savas attīstības ceļu.

II. VALMIERAS UN VIŅAS APVIDUS SAIMNIECISKAIS RAKSTURS

Valmieras apvidus iedzīvotāju galvenā nodarbošanās ir lauksaimniecība (graudu un lopkopība). Pilsētas iedzīvotāji nodarbošanos rod pilsētā esošās fabrikās, dažādu amatniecības nozaŗu darbnīcās, tirdzniecības uzņēmumos, lauksaimniecības rakstura saimniecībās un valsts un pašvaldību iestādēs, uzņēmumos un pasākumos. Pilsētā fabriku un rūpniecību skaits 422, kuŗās nodarbinātas 1112 personas, tirdzniecības uzņēmumu ir 441, kuŗos nodarbinātas 925 personas. No rūpniecības uzņēmumiem minamas A/S. „Bekona Eksporta" I. fabrika ar Valmieras dabiskā minerālūdens iestādi, Valmieras piensaimnieku sabiedrības pienotava, Satiksmes ministrijas ceļu būvējamo mašīnu remontdarbnīcas, Zemkopības ministrijas labības sabērtuve, vairāki vilnas un linu dziju vērpšanas un aušanas, koku apstrādāšanas uzņēmu-

Valmieras baznīca

Ministru prezidents Dr. K. ULMANIS Valmierā 1919. g. vasarā 6. Rīgas kājnieku pulka karavīru vidū

mi, mašīnu remonta un citas darbnīcas. No pilsētas pašvaldības saimnieciskiem pasākumiem atzīmējama pilsētas elektrības stacija ar ūdensrezervuāru. Stacija dibināta 1909. g. ar 40 ZS jaudu, bet tagad jauda palielināta uz 300 ZS, pārkārtojot un pārbūvējot elektrības vadu tīklu no līdzstrāvas uz maiņstrāvu (220/380 voltu). Strāvas ražošana pēdējos gados vairākkārtīgi pieaugusi un no 170.333 kilovatstundām 1927. g. sasniegusi 657.516 kilovatstundas 1936. gadā. Līdz ar to audzis arī patērētāju skaits no 63 uz 2107. Strāvas tīklam pēdējos gados pieslēgušās arī vairākas Kokmuižas, Valmieras un Kauguru pagastu lauksaimniecības. Pilsētas ūdensrezervuārs ūdeni ņem no arteziskām akām un pievada to patērētājiem. Pilsētas pārtikas veikals ar maizes ceptuvi apkalpo pilsētas pašvaldības iestādes un pa daļai arī iedzīvotājus, tāpat ar pienu un dārza ražojumiem apkalpo pilsētas Savariņa lauksaimniecības ferma, kuŗa bez tam audzē un piegādā košumkrūmu un puķu dēstus pilsētas dārziem un apstādījumiem.

III. IEVĒROJAMĀKĀS SABIEDRISKĀS, SAIMNIECISKĀS UN KULTŪRĀLĀS ORGANIZĀCIJAS

Latvijas aerokluba Valmieras nodaļa (dibin. 1935. g.), Baltijas patērētāju b-ba (1910.), Valmieras latviešu b-ba (1882.), Valmieras mednieku biedrība (1921.), Valmieras namsaimnieku b-ba (1920.), Baltijas lauksaimnieku b-ba (1898.), Valmieras apr. tirgotāju un rūpnieku b-ba (1936.), Valmieras brīvprātīgo ugunsdzēsēju

Zemes bankas nodaļa

Pilsētas pirts un ūdens dziedniecība

b-ba (1867.), Valmieras un Ziemeļvidzemes strādnieku arodbiedrība (1935.), Valmieras aizsargu pulka sporta klubs (1935.), Valmieras apriņķa nacionālo skolotāju b-ba (1930.), Latvijas zirgaudzētāju b-bas Valmieras nodaļa (1923.), biedrības „Latvju Jaunatne" Valmieras nodaļa (1929.), Latvijas veselības veicināšanas b-bas Valmieras nodaļa (1925.), Vidzemes patronāta b-bas Valmieras nodaļa (1925.), Latvijas pretalkohola b-bas Valmieras nodaļa (1924.), Valmieras piensaimnieku s-ba (1922.), Latvijas kara invalidu s-bas Valmieras nodaļa (1921.), Valmieras tirdzniecības un rūpniecības darbinieku b-ba (1927.), Latvijas bērnu palīdzības s-bas Valmieras nodaļa (1931.), Valmieras savstarpīgā ugunsapdrošināšanas b-ba (1929.), Valmieras sugaslopu audzētāju b-ba (1924.), Vidzemes tvaika kuļmašīnu īpašnieku b-ba (1924.), Vidzemes kurlmēmo b-ba (1929.), Valmieras novada lopkopības pārraudzības b-ba (1933.), Valmieras b-bas krāj-aizdevu s-ba (1901.), Baltijas lauksaimnieku b-bas krāj-aizdevu s-ba (1923.), Valmieras koop. krāj-aizdevu s-ba (1926.), Valmieras krāj-aizdevu s-ba (1922.).

Jumaras leja

IV. SKOLAS, BIBLIOTĒKAS UN MŪZEJI

Pilsētā darbojas šādas skolas: Valmieras valsts ģimnazija ar 286 skolēniem un 23 skolotājiem, Valmieras valsts komerceskola ar 218 skolēniem un 12 skolotājiem, Baltijas lauks. b-bas 2 gad. lauks. skola ar 34 skolēniem un 3 skolotājiem, Valmieras valsts kurlmēmo skola ar 69 skolēniem un 11 skolotājiem, Valmieras mūzikas skola ar 77 skolēniem un 5 skolotājiem, pilsētas I. pamatskola ar 346 skolēniem un 14 skolotājiem, pilsētas II. pamatskola ar 349 skolēniem un 13 skolotājiem, un pilsētas pirmskola ar 116 skolēniem un 3 skolotājiem. Pilsētā atrodas pilsētas pašvaldības uzturētā bibliotēka ar 20.000 sējumiem, Ziemeļlatvijas teātris un nedēļas laikraksts „Valmierietis". Pilsētas pašvaldības namā, Gaujas ielā, iekārtots Valmieras mūzejs.

V. DABAS JAUKUMI PILSĒTĀ UN APKĀRTNĒ

Valmiera atrodas uz Gaujas abiem krastiem, un viņā daudz dārzu, parku un apstādījumu, kā: pilsētas valdes nama dārzs, Vecpuišu parks, Jāņparks, brīvprātīgo ugunsdzēsēju parks, Stāvie krasti, Dīvala leja ar mežu, Valterkalniņš, Putriņas leja ar mežu, Pārgaujas apstādījumi u. c., kas to padara par vienu no skaistākām Latvijas pilsētām un kopā ar Gaujas daudzajām peldvietām dod patīkamu atpūtu iedzīvotājiem un vasaras atpūtā atbraukušiem zaļumniekiem. Pilsētas tuvākā apkārtnē atrodas Iršu parks (2 km), Jumaras leja, Zilais kalns (12 km), Burtnieku ezers (22 km), Sietiņa iezis (16 km).

Tūrisma veicināšanai pilsētas pašvaldība ierīkojusi un uztur Gaujas uzkoptā krastā (Gaujas ielā 7) ērtu tūristu mītni un virs pilsētas augstās ūdensrezervuāra ēkas ierīkojusi skatu torni, no kuŗa ļoti labi pārredzama nevien pilsēta, bet arī tās plaša apkārtne.

VI. VĒSTURES PIEMINEKĻI

Valmieras ev. lut. baznīca, kas celta 1283. g. un pēdējo reizi pārbūvēta 1729. g., ievērojama nevien no vēsturiskā, bet arī no mākslas viedokļa — vērojamas raksturīgas pazīmes no romāņu un gotu stila. Pie galvenās ieejas redzams važas gabals, ar kuŗu notiesātos piesējuši pie kauna staba. Ka baznīca noderējusi arī aizsardzībai, rāda torņa otrā stāvā ierīkotie logi un tā laika vajadzībai piemērota iekārta un ierīkojumi. Stabos pie ģērbkambaŗa (sakristejas) iemūrētas divas akmens lodes no 1560. g. kaŗa. Aiz baznīcas atrodas 1283.—1285. g. celtās Valmieras pils drupas un bīskapa Dr. Valtera vārdā nosauktais kalniņš.

VII. IEVĒROJAMĀKĀS CELTNES, SABIEDRISKIE UN SPORTA LAUKUMI

Brāļu kapu komitejas Valmieras nodaļa par Latviju kritušo piemiņai uzcēlusi piemineklus pilsētas kapos un Jāņa kapos. Cēsu ielas malā uzcelts piemiņas akmens 1802. g. Kauguru nemieros kritušiem zemniekiem.

Valmieras pilsētas slimnīcas ēka celta 1914. g. No sabiedriskām ēkām minamas: Valmieras piensaimnieku s-bas nams (1928.), Valsts zemes bankas Valmieras nodaļas nams (1932.), Valmieras latviešu biedrības izrīkojumu zāle (1931.), A/S. „Bekona Eksporta" I. fabrikas ēka (1927.), Zemkopības ministrijas labības sabērtuves ēka (1931.), pilsētas ūdensrezervuāra ēka (1922.), pārbūvēta un paplašināta 1936. g., pilsētas pirts (1927. g.), pilsētas nespējnieku patversme (1931.), pilsētas lopkautuve (1932.). Tālāk vērā ņemams jaunais, ar asfaltbetona segu klātais modernais tirgus laukums (1936.) un tirgus nams (1937.), kā arī 1935. g. nodibinātais Vienības laukums Rīgas un Limbažu ielu stūrī. No sporta laukumiem minami 8. Valmieras aizsargu pulka sporta kluba sporta dārzs, Sporta ielā 2, un izbūvējamais sporta stadions, Svētozolu ielā 2.

Piemineklis Brāļu kapos

VIII. PILSETĀ UN TĀS APKAIMĒ DZIMUŠI VAI DARBOJUŠIES TAUTAS DARBINIEKI

Valmierā darbojušies: Tautas vadonis, Valsts Prezidents Dr. K. Ulmanis, sabiedrisks darbinieks Hermanis Endzeliņš, kurlmēmo

Zilais kalns

Piemiņas akmens Kauguru nemieros kritušiem zemniekiem

„Stāvie krasti"

Kurlmēmo skola

skolas skolotāji Vīlips Švēde un Jānis Enkmanis, dzejnieki Jānis Ruģens un Rieteklis (Jūlijs Balodis) un pilsētas labdaris Dr. med. G. Apinis. Valmierā un apkaimē dzimuši profesori E. un A. Zemmeri, J. Endzelīns, Jāzeps Vītols un Francis Balodis.

IX. VALSTS UN PAŠVALDĪBAS IESTĀDES

Pēc 1934. gada 15. maija pilsētas pašvaldības lietas vada pilsētas galva un 2 valdes locekļi. Uzdevumu sekmīgākai veikšanai valde iecēlusi komisijas sabiedriskai apgādībai, būvlietām, nodokļu lietām, sanitāro un kūrorta, kuŗas savus atzinumus un ierosinājumus iesniedz pilsētas valdei. No administrātīvām un tiesu iestādēm pilsētā atrodas: Valmieras apriņķa priekšnieka kanceleja, Valmieras apr. polic. I. iec. pr-ka kancel., polītiskās pārvaldes Valmieras raj. kanceleja, Valmieras apr. I. iec. miertiesa, II. iec. miertiesa, Valm. apr. I. un II. iec. izmeklēšanas tiesneši, Valmieras apr. I. iec. tiesu izpildītājs, 2 Valmieras notāri un pārējās iestādes: Valmieras kaŗa apr. pr-ks, Valm. apr. lauku pašvald. vecākais, Valmieras apr. tautskolu inspektors, Valm. apr. I. iec. nodokļu inspektors, 8. raj. darba inspektors, Sat. min. 9. rajona ceļu inženieris, Valm. apr. būvju inspektors, Latv. Bankas Valmieras nodaļa, Valsts zemes bankas Valmieras nod., Latv. Kreditbankas Valmieras nodaļa, Baltijas lauksaimnieku b-as krāj-aizdevu sabiedrība u. c., Valmieras pilsētas slimnīca, Lauku pašvaldību fonda Valmieras apr. slimnīca un Vilhelmīnes Ziedīņas privātklīnika.

X. STATISTISKAS ZIŅAS

Iedzīvotāju kopskaits 8482, no tiem 3660 vīrieši un 4822 sievietes. Pēc tautībām iedzīvotāji sadalās: 95% latvieši, 1% krievi, 1% vācieši, 1% žīdi, 2% pārējo tautību. Latvijas lielo un vidējo pilsētu starpā Valmiera ir latviskākā pilsēta valstī. Pilsēta robežo ar Valmieras (5,2 km), Kokmuižas (4,7 km) un Kauguru (12,2 km) pagastiem, viņas platība 13,3 kv. km, attālums no Rīgas pa dzelzceļu 123 km, bet pa zemes ceļu 121 km. Dzīvojamo ēku skaits 1044, no tām mūŗa 108, bet jauktas un koka 936, pie kam 754 vienstāva, 102 pusotra stāva (ar jumta izbūvi), 172 divstāvu un 16 trīsstāvu ēkas. Dzīvokļu kopskaits 2946.

T U K U M S

I. VĒSTURE

Tukums ir sena kuršu pilsvieta. Jau IV. g. s. beigās latvju-kuršu cilts ieņem apgabalu starp Ventu un jūŗu. XI. g. s. sākumā kuršī jau apdzīvo lībiešu novadus, kuŗus ar savu augstāko kultūru ātri pārtauto, un nodibina savu valsti, kas dalās Bandavas, Ventavas, Piemares, Vānēnijas, Mēgures u. c. zemēs, kas savukārt sadalītas kiligundās un apciemos. Tagadējie Tukuma, Kandavas un Talsu novadi ietilpa senās Kursas Vānēnijas zemē. Tukumā jau pirms kuršu ienākšanas dzīvojuši lībieši, kas visam apvidum devuši arī nosaukumu, jo senās chronikās minētais Tukuma nosaukums Tukkumenu nozīmē kaudzes kalnu (no lībiešu „tukku mägi"). Ir pamats domāt, ka aizvēstures laikos Tukums bijis tieši savienots ar jūŗu.

Par kuršu pili Tukuma pilskalnā, diemžēl, nekādu ziņu nav uzglabājies. 1231. g. līgumā starp kuršu valdnieku Lamekinu un pāvesta vicelegātu Alnas Balduinu Tukuma vārds nav minēts. Tikai vēlāk, Kursas bīskapam un ordenim sadalot iekaŗoto Miera Kursu jeb Vredekuroniju, 1253. g. līgumā jau minēts, ka vācu ordenis iegūst arī Tukumu. Pēc tam ordenis XIV. g. s. sākumā uzcēla šeit savu pili, kuŗas niecīgas pēdas vēl saskatāmas kaŗa apriņķa pārvaldes sētā (pie Brīvības laukuma). Pēc Tukuma pils uzcelšanas pie tās nodibinājās apdzīvota vieta, kuŗas uzplaukšanu veicināja galvenais satiksmes ceļš, kas gar Tukumu veda no Rīgas uz Prūsiju. 1445. g. Tukuma pilsētiņa pirmo reiz minēta chronikās. Kad sākās cīņas starp Rīgas bīskapu un ordeni, 1484. g. pavasarī rīdzinieki ieņēma arī Tukuma pili, ieguva daudz kaŗa laupījuma un izpostīja pilsētiņu.

Poļu un zviedru kaŗā, 1605. g., Tukumu ieņēma un izlaupīja vairāku tūkstošu liels zviedru kaŗaspēks. Arī vēlāk zviedri vairākkārt iebrūk Tukumā un iegūst bagātu laupījumu. Pilsēta atzēla tikai hercoga Jēkaba laikā, kad apkārtnē uzplauka rūpniecība. Pie Valguma ezera uzcēla lielāku vaŗa āmuru un ziemeļos no tā ierīkoja bagātu zvēru dārzu. 1653. g. atjaunota arī Tukuma pils, hercoga virspilskunga rezidence. Pils apdzīvota līdz 1730. g., pēc kam pamesta un sabrukusi.

Hercoga Pēteŗa Bīrona laikā no pils akmeņiem uzcelts cietums, kas vēlāk lietots kā noliktava. 1795.—1827. g. pils drupās bijusi akmeņu lauztuve. Pēc Kurzemes pievienošanas Krievijai ķeizars Pāvils 1798. gadā piešķīra Tukumam pilsētas tiesības ar savu birģermeistaru

Skats uz Tukumu no ezera

Tukums no gaisa

un rātskungiem. 1812. gadā Tukums pārcieta franču okupāciju. XIX. g. s. sākumā apkārtējā muižniecība cenšas uzspiest Tukumam vācisku zīmogu, sarodoties še „ziemas atpūtā". 1905. gada nemieri saviļņoja arī Tukumu. Attiecības starp revolūcionāri noskaņotiem iedzīvotājiem un pilsētā novietoto kaŗaspēku kļuva stipri saspīlētas. Lai nomierinātu iedzīvotāju prātus, garnizona priekšnieks, kuŗa rīcībā atradās kājnieku rota un dragūnu eskadrons, atļāva iedzīvotājiem kārtības uzturēšanai organizēt miliciju, bet kolīdz tāda nodibinājās, tā uzaicināja kaŗaspēku atstāt Tukumu. Notika apšaudīšanās ar kaŗaspēku, un dragūni paslēpās viesnīcas ēkās (tag. Zigfr. Meierovica ielā 11). Kad revolūcionāri vienu no viesnīcas ēkām aizdedzināja, ielenktie dragūni, slēpdamies aiz zirgiem, atstāja degošo paslēptuvi. Bet ielās zirgi klupa pār revolūcionāru izvilktām stiepulēm, un 19 dragūni ielu cīņās krita. Arī kājnieku rotu, kas steidzās dragūniem palīgā, revolūcionāri piespieda atkāpties. Tukums atradās revolūcionāru rokās, līdz ieradās ģen. Horuženko soda ekspedīcija no Jelgavas ar lielāku kaŗaspēku un lielgabaliem, kas apšaudīja Tukumu.

Pasaules kaŗa laikā Tukums no tiešas kaŗa darbības nav cietis.

No vēsturiskiem objektiem Tukumā pieminama ev. lut. baznīca, kuŗas torni grezno gailis un krusts. Baznīca pabeigta ap 1670. g., lielākās pārbūves izdarītas 1789. g. un 1858. g.

II. DABAS JAUKUMI

Dabas krāšņumiem Tukums apveltīts bagātīgi. Viņa skaisto apkārtni izteiksmīgi raksturo pilsētas ģerbonis: kalns ar trim eglēm. Jauks skats uz pilsētu atveŗas no ģimnazijas nama jumtā iekārtotas skatu platformas. Pie ģimnazijas ēkas Zigfrīda Meierovica piemiņas plāksne. Sevišķu ievērību pelna pilsētas rietumos esošais augstais un gaŗais Karātavu jeb Kapu kalns, kuŗā ierīkoti pilsētas kapi. Karātavu kalnam iepretim, pāri aerodromam, atrodas apaudzis Pilskalns, kuŗš sasniedz 15 m augstumu. Pilskalnam visapkārt bijuši nocietināti vaļņi un nocietinātas nogāzes, kas pie latvju pilskalniem ir liels retums, un mūsu dzimtenē bez šī atrodas vēl tikai 1 līdzīgs pilskalns (Aizviķos). Ziemeļaustrumos pilsētai atrodas otrs pilskalns — Milzu kalns (6 klm.), novada augstākā vieta — 113 m, no kuŗa var saredzēt jūŗu. Blakus Milzu kalnam ir Poļu kalns. No Milzu kalna ieteicams gājiens uz Šlokenbekas pili, kas uzglabājusi savu viduslaiku izskatu vēl līdz šim laikam un rāda nocietinātas pils paraugu.

Tukuma robežās atrodas skaistā Durbes pils, ko cēlis 1820. g. šveicietis Jānis Berlics. Tipiska Berlica būve ir šīs pils kolonnu portāls ar uzeju trepēm (akmeņu lauvas). Pie pils atrodas plašs parks. Tukuma apkārtne bagāta arī ezeriem un mežiem. No ezeriem minami Dzirnavu, Sivēnu, Valguma, Sēkļa un Mellezers. Skaista ir Slocenes upes un Valguma ezera apkārtne. Izkāpjot no vilciena Smārdes stacijā un aplūkojot tuvējo vienmuļīgo apkārtnes līdzenumu, nevar iedomāties, ka $1^1/_2$—2 klm. attālumā atro-

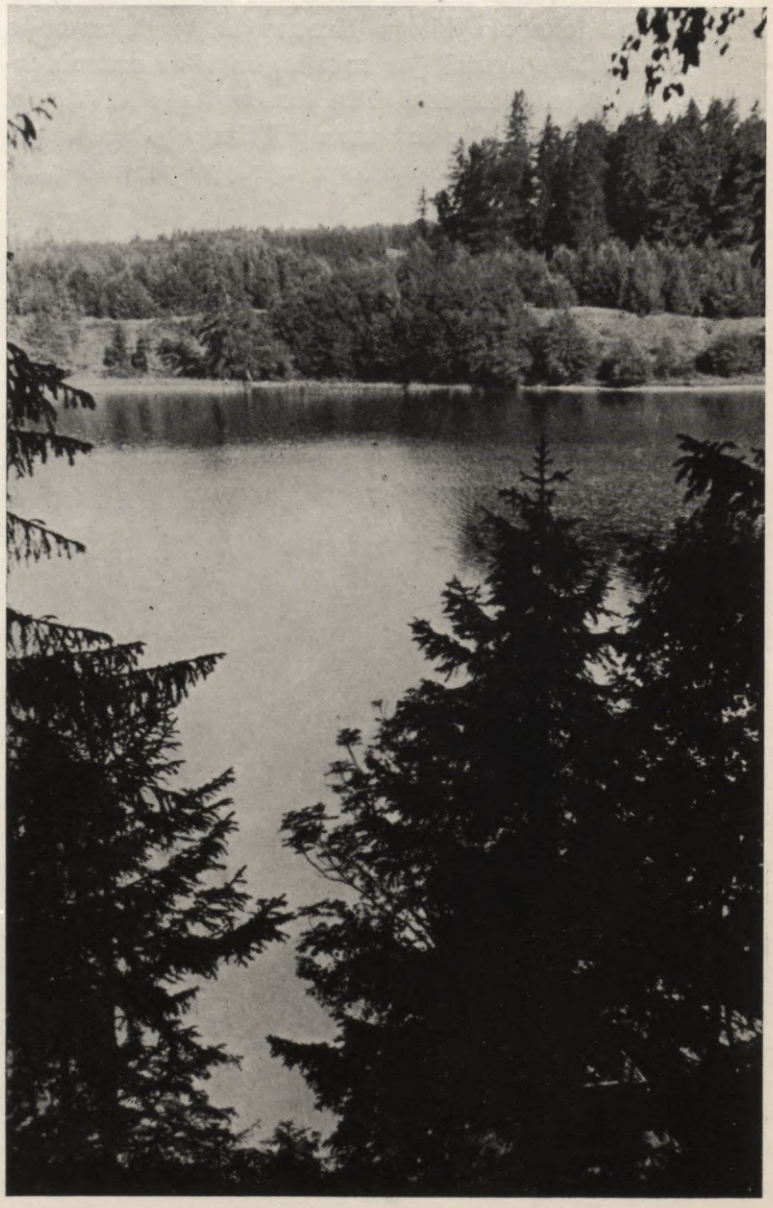

Valguma ezers

Ev. lut. baznīca un Brīvības laukums

das tādi dabas krāšņumi. Tuvojoties Slocenes upītei, tūristu pārsteidz gleznais dabas skats. Pēdējos gados Tukums arvien vairāk iegūst tūristu ievērību. Tukuma kalnaino mežu apvidu sevišķi iecienījuši slēpotāji.

Atrazdamies plašas lauksaimnieciski bagātas apkārtnes vidū, Tukums izvērties par diezgan ievērojamu saimniecisku centru, kur pa daudzajiem ceļiem saplūst ražojumi no tuvām un tālām malām. Tādēļ Tukuma tirgi ir vieni no lielākajiem provinces pilsētās. Jau senās chronikās atrodamas ziņas, ka ordenis Tukuma apvidū piekopis tik plašu tirdzniecību, ka ar to kaitējis lielā mērā Rīgas pilsētas iekšzemes tirdzniecībai.

Otrajā tūrisma izstādē pilsētas valde gāja ar lozungu „Tukums — mākslas, amatu un dārzu pilsēta". Un tiešām, šis lozungs izteic patieso Tukuma seju un saturu.

III. MĀKSLA, SAIMNIECISKĀ UN SABIEDRISKĀ DZĪVE

Mākslas dzīve Tukumā ir ražena. Tukumā dzīvo vairāki mākslinieki, no kuŗiem daži (Artums, Neilis) jau kļuvuši pazīstami nevien Latvijā, bet arī ārzemēs. Viņu darbi izstādīti Latvijas mākslas izstādēs Varšavā, Helsinkos u. c. Vietējie un apkārtnes mākslinieki ikgadus sarīko Tukumā izstādes. Vaiņags mākslas dzīvei Tukumā uzlikts ar pilsētas mākslas mūzeja nodibināšanu 1936. g. Mūzejam pilsētas valde ie-

Šlokenbekas pils

Durbes pils

Tukuma skats

Grantskalns

No sabiedriskām jaunceltnēm minamas pilsētas pamatskolas, valsts ģimnazijas, pasta un krājaizdevu sabiedrības ēkas.

Vairāk kā trešā daļa pilsētas platības izmantota dārzkopībai. Tukuma nomalēs ir plašas peļņas dārzniecības, kas apgādā nevien Tukumu, bet arī Rīgu un Rīgas Jūrmalu ar saviem ražojumiem un puķēm. 1936. g. dārzkopības izstādē Rīgā M. Krauzes dārzniecības puķes izpelnījās augstāko godalgu.

Pilsētas pašvaldībai ir sava slimnīca, lopkautuve, elektrības uzņēmums strāvas izdalei (strāvu pērk no Jelgavas). No privātiem uzņēmumiem jāmin spirta dedzinātava, iesala fabrika un moderni iekārtota pirts.

Pilsētas pašvaldības dzīvē jāatzīmē divi svarīgi momenti. Pirmais bija 1899. gadā, kad latvieši ieguva vairākumu pilsētas domē un latvietis nāca par pilsētas galvu. Tukums šinī ziņā ir pirmā pilsēta Kurzemē. Otrs ir visu pašvaldību atbrīvošana no polītisko partiju varas pēc 1934. g. 15. maija. Par jaunā laika celtniecības gara labāko pierādījumu uzskatāma grandiozā pamatskolas jaunceltne, kas izmaksā ap 300.000 ls un uzņem ap 800 skolēnu. Skolas ēkā ir kanālizācija, ūdensvads un centrālā apkure. Ēkas

Ezers Tukuma apkārtnē

kārtojusi speciāli izbūvētas telpas jaunceltajā pamatskolas ēkā. Jau savākts 100 mākslas darbu. Par tirdzniecību un amatniecību pēdējās skaitīšanas dati rāda, ka Tukumā 1935. gadā bija 577 tirdzn. iestādes ar 954 darbiniekiem un 468 rūpn. un amatniecības uzņēmumi ar 813 strādniekiem. Daudzi no šiem uzņēmumiem apgādā arī Rīgu un citas pilsētas ar saviem ražojumiem. Starp tiem minams podnieks Jānis Krievs ar saviem māla traukiem un citiem izstrādājumiem. Sevišķi Tukumā attīstīta ādu un koku apstrādāšana, mēbeļu un būvju galdniecība, betona un podniecības rūpniecība. Pilsētas nedēļas tirgiem izbūvēts moderns tirgus laukums. Kā Tukumam īpatnējs minams lielais gada tirgus septembrī, tradicionālais Precību tirgus. Naudas iestāžu starpā Tukumā vadošā ir Tukuma krājaizdevu sabiedrība, kas pēc 4 pārējo krājaizdevu sabiedrību pievienošanas ir kļuvusi par tiešām dzīves spējīgu kreditiestādi.

Brīvības laukums Tukumā

vidusdaļa bija nobeigta 1930. gadā, bet kopš tā laika ēkas būve bija apstājusies. Jaunā pilsētas pārvalde atrada līdzekļus ēkas nobeigšanai, un šinī mācības gadā pamatskola var izmantot jau visu ēku. Pamatskolā novietota arī tūristu apmetne.

Otrs lielākais pašvaldības sasniegums ir jaunais tirgus laukums, kas ierīkots pēc jaunākām prasībām un nodots lietošanā 1935. g. 1. augustā. Laukums ir viscauri asfaltēts ar betona ejām un viens no modernākiem visā Latvijā. Pilsētas valde iekārtojusi arī aerodromu, kuŗu izmanto mūsu kaŗa un aizsargu aviācija.

Par pilsētas mākslas mūzeju jau minēts. Uzsākta arī Brīvības laukuma izdaiļošana. Turpmākie svarīgākie uzdevumi pilsētas pašvaldībai ir slimnīcas ēkas būve, kanālizācija un galveno ielu asfaltēšana. Bez tam pilsētas valde piegriezīs turpmāk sevišķu vērību pilsētas izskata izdaiļošanai, sekojot jaunā laika prasībām un mūsu Vadoņa norādījumiem.

Pilsētas jaunā pamatskola

Pilsētas parks

RĪGAS JŪRMALA

Ūdens sports

Rīgas Jūrmalas pilsēta atrodas Rīgas jūras līča pašā dienvidus galā, uz šauras zemes joslas starp Rīgas jūras līci un Lielupi. Šī zemes josla vietām ir tikai 400 m plata, bet aizstiepjas no Lielupes grīvas līdz Slokas pilsētas robežai, 18 km gaŗumā.

Rīgas Jūrmalas pilsētas territōrija robežo ar Rīgas jūras līci (17,4 km), Rīgas pilsētas territōriju (1,3 km), Slokas pilsētas territōriju (4,6 km) un Salas pagastu (19 km). Platība 36 kv. km.

Lielupes mierīgo ūdeņu plašā grīva jau ap 1000.—1100. g. noderējusi par ostu zemgaļiem, kas no šejienes nevien plašos apmēros tirgojušies, bet arī kaŗojuši ar Zviedriju un citām valstīm. Bet jau drīz vien, baidīdamies no šīs ostas konkurences, vēl pirms Rīgas formālās nodibināšanas, Rīgas bīskaps 1198. g. izgādāja pāvesta Inocenta III. pavēli, ar kuŗu Zemgales ostā noliedza tirgošanos. Vēlāk Rīgas rāte visā-

Promenāde plūdmalē

Apstādījumi Majoros

diem līdzekļiem centās šo aizliegumu uzturēt un aizkavēt Lielupes ostas attīstību. Vēl XVII. g. s., kad Kurzemes hercogs ierīkoja Lielupē, tagadējā Bulduru rajonā, tirgošanās vietu, rīdzinieki to iznīcināja un atņēma tirgotājiem kuģus. Tā šaurā zemes josla, tagadējā Rīgas Jūrmalas pilsētas territōrija, daudzus gadu simtus palika bez lielākām apmetnēm, un tās vienīgie iedzīvotāji bija nabadzīgo jūrmalas ciemu zvejnieki.

Bet jau XIX. g. simtenis smilšainajai, priežu mežu apaugušajai zemes joslai sagatavoja pavisam īpatnēju attīstības ceļu, izveidojot to par plašu un ievērojamu dziedniecības vietu. Noteikti nav zināms, kad pirmie peldu viesi sākuši apmeklēt tagadējā Rīgas Jūrmalas pilsētas territōrijā ietilpstošos bijušos peldu ciemus, bet vairāki vēsturiski dokumenti rāda, ka jau ap 1800. g. peldēšanās jūrā šeit bijusi diezgan pazīstama. 1812. g. vasarā Napoleona kaŗa gājiens šos apmeklējumus pārtrauca, jo kaŗotāju lielgaballaivas peldējušas arī pa Lielupi. Par visvecāko peldu vietu jāuzskata pilsētas daļa, ko tagad aptveŗ Dubultu rajons. Pēdējā tūliņ pēc 1812. g. kaŗa ārstēšanās nolūkā palika vairāki ievainoti krievu virsnieki. Jau 1834. g. sākās gruntsgabalu izdošana jūrmalas kāpās vasarnīcu būvei. Valstij piederošās zemēs Baltijas domēņu valde sāka izdot gruntsgabalus dzimtnomā; privāto zemju īpašnieki gruntsgabalus izdeva mūža nomā. Šāds nenoteikts tiesiskais stāvoklis turpinājās līdz Latvijas tapšanai; tikai Latvijas agrārā reforma šīs dažādās zemes lietotāju katēgorijas izbeidza un pārvērta visus zemes lietotājus par viņu zemes gabalu īpašniekiem.

Par jūrmalas peldu viesu centru sākumā kļūst tagadējais Dubultu rajons, sevišķi pēc tam, kad šeit uzcēla viesnīcu ar zāli, kuŗā varēja novietot ap 300 personu. Šai zālē notika arī pirmais koncerts 1841. g. 13. augustā. Tā kā visā tagadējās pilsētas territōrijā, līdz pilsētas tiesību piešķiršanai, nebija nevienas publiskas iestādes, kas kārtotu peldu viesu dzīvi un peldu vietas vajadzības, tad visu šo jautājumu rēgulēšana piekrita privātai iniciātīvai. 1840.

g. peldu viesi nodibināja pirmo komiteju vasarnieku dzīves rēgulēšanai. Šinī laikā nodibināja arī Dubultu akciju sabiedrību, kas 1847. g. uzcēla Dubultu kūrmāju ar 4 blakus ēkām.

1824. g. starp Rīgu un jūrmalas peldu ciemiem sāka uzturēt rēgulāru diližansu satiksmi. 1844. g. atklāja kārtīgu tvaikoņu satiksmi starp Rīgu un Dubultiem. Līdz ar to vasarnieku skaits jūrmalā strauji pieauga.

Rīgas Jūrmalas, kā peldu vietas, attīstību pirmajos gados raksturo šādi skaitļi: laikā līdz 1838. g., kad vienīgie satiksmes līdzekļi bija prāmji un diližansi, peldu viesu skaits bija neliels, bet pastāvīgi pieaugošs. Tā 1833. g. to bijis 589, 1834. g. — 616, 1835. g. — 568, bet 1837. g. Dubultu rajonā vien 583. Tanī pašā gadā Bulduru rajonā bijušas 10 mājas ar 41 istabu, Majoru rajonā — 25 mājas ar 87 istabām, Dubultu rajonā — 58 mājas ar 214 istabām un Mellužu rajonā 2 mājas.

Nākošā gadā pēc tvaikoņu satiksmes uzsākšanas peldu viesu skaits jau pārsniedzis 3000. Līdz ar peldu viesu skaita palielināšanos rodas pirmie sezonas uzņēmumi un pasākumi. 1851. g. Dubultu rajonā atvērti vairāki veikali un 1860. g. pirmā aptieka. 1870. g. Majoru rajonā uzcēla viesnīcu ar dārzu. Tanī pašā gadā uzcelta peldu iestāde „Marienbad", kas īsā laikā kļuva slavena un padarīja Rīgas Jūrmalu plaši pazīstamu. Tomēr īstais peldu vietas uzplaukums sākās tikai pēc 1877. g., kad atklāja Rīgas Tukuma dzelzceļu. Ar dzelzceļa satiksmes atklāšanu peldu viesu skaits strauji pieaug, un šī gadsimta sākumā ap 50.000 personu ir pastāvīgais peldu viesu skaits. Peldu vietas apmeklētāji tai laikā ierodas nevien no tuvās Rīgas, bet lielākā skaitā pat no attālākiem bij. Krievijas apgabaliem un ārzemēm. 1912. g. reģistrēto peldu viesu skaits pārsniedz 60.000.

Pasaules kaŗš straujo peldu vietu dzīvi pilnīgi pārtrauc. Izbūvējot caur tagadējo pilsētas territōriju divas rindas apcietinājumu, veseli rajoni stratēģiskos nolūkos tiek nodedzināti un no atlikušām vasarnīcām vairāk kā 50% izpostītas. Tādā stāvoklī ar maz izņēmumiem pēc

Lielupes ainava

pasaules kaŗa latvieši saņem visu valsti, un tādā stāvoklī Rīgas Jūrmalas pilsētas pašvaldība saņem savu territōriju, kad 1920. g. bijušās peldu vietas apvieno un tām piešķir pilsētas pašvaldības tiesības. Pamazām atjaunojas peldu vietas dzīve. 1922. g. atjauno dzelzceļa tiltu pār Lielupi, un atkal nodibinās kārtīgā dzelzceļa satiksme ar galvas pilsētu Rīgu.

Arī Rīgas Jūrmalas pilsētas nozīme un turpmākā attīstība var būt tikai modernām prasībām piemērota peldu vieta.

Visa R. J. pilsēta sadalās vairākos skaistā priežu mežā novietotos vasarnīcu rajonos, kuŗus no vienas puses ierobežo jūŗa, no otras — upe. Daudz ūdens, daudz saules un ozōna bagātais jūŗas gaiss apvieno dotības, kas ir visu peldvietu ideāls, un tieši peldu viesi no ārzemēm apliecina, ka līdzīgus apstākļus grūti atrast citās Eiropas peldu vietās.

Visa 18 km gaŗā un nepārtrauktā plūdmale ir plata un pārklāta ar tīru un smalku jūŗas smilti, kuŗā pēc peldēšanās var ņemt lieliskas saules un gaisa peldes. Tīrā, mīkstā jūŗas smilts, kas ievērojami atspulgo saules staru siltumu, ir kā radīta ērtai un veselīgai ķermeņa vingrināšanai. Ievērojot vēl lēzeno jūŗas krastu, kur jūŗa tikai pakāpeniski paliek dziļāka, arī peldēt nepratēji var droši bradāt dziļumā no sēkļa līdz sēklim, vairāk kā 100 m no krasta. Rīgas Jūrmalu uzskata par bērnu un jaunatnes labāko atpūtas un veselības atgūšanas vietu. Jūŗas ūdens tikpat silts kā citās plaši pazīstamās ārzemju peldu vietās (16—24° C) un satur 0,7% sāls. Medicīnas pasaules slavenākās autoritātes Rīgas Jūrmalu atzinušas kā lielisku veseļošanās vietu, it sevišķi tiem, kas slimo ar mazasinību, vielu maiņas traucējumiem u. t. t.

Atsevišķo peldu vietu īpatnējais stāvoklis apmierina ikviena peldu viesa individuālās prasības pēc atpūtas vai izklaidēšanās. Ikdienas notiek mākslas ziņā augsti vērtējami koncerti slavenu diriģentu vadībā, organizēti vingrošanas

Koncertdārzs Dzintaros

punkti vispārējai ķermeņa vingrināšanai, tenislaukumi, laivu un jachtu īrētavas. Peldvietas dzīve savu kulminācijas punktu sasniedz parasti jūnija, jūlija un augusta mēnešos, kad no Rīgas vien uz Jūrmalas piestātnēm vienā mēnesī pa dzelzceļu izbrauc ap 600.000 pasažieru. Šinī skaitā ietilpst tikai tie, kuŗi lieto dzelzceļu, bet izbraucēju ar saviem un īrētiem automobiļiem arī nav mazums.

Pasaules kaŗa pārtrauktā peldu vietas dzīve pamazām atjaunojas. Ja 1920. g. reģistrēti 12.500 peldu viesu, tad 1925. g. jau — 30.376, 1930. g. — 34.560, 1935. g. — 34.820, 1936. g. — 35.597 un 1937. g. — 38.677. Peldu viesu skaitā 1935. g. bija 3455 ārz., 1936. g. — 3037 un 1937. g. — 4465 ārz. Ir dabīgi, ka tādos apstākļos kā atsevišķu pilsoņu, tā arī pilsētas pašvaldības saimniecību lielā mērā ietekmē sezonas dzīve. Liela daļa pastāvīgo iedzīvotāju gūst prāvus ienākumus no vasarnīcu īrēšanas, pie kam jāatzīmē, ka lielāku vairumu vasarnīcu īrnieku dod galvas pilsēta Rīga. Otrs galvenais pastāvīgo iedzīvotāju ienākuma avots ir zemeņu audzēšana. Zvejniecībai, amatniecībai un tirdzniecībai jau daudz mazāka nozīme.

Tagad Rīgas Jūrmalā ir 4742 apbūvētu gruntsgabalu ar 7242 ēkām, no kuŗām 148 mūŗa, 729 jauktu un 6305 koka. Dzīvojamo ēku starpā 5063 vienstāva, 2169 divstāvu un 10 trīsstāvu. Pastāvīgo iedzīvotāju pēc 1935. g. skaitīšanas datiem ir 7863, no kuŗiem 3567 vīriešu un 4296 sievietes.

Rīgas Jūrmalas kultūrālo dzīvi veicina: 1) 5. Rīgas Aizsargu pulka 13. un 14. rotas un Jūŗas divīziona 2. rota, 2) Jūrmalas Latviešu biedrība, kuŗa uztur pastāvīgu teātŗa ansambli, rīko mākslas izstādes un citādi veicina kultūrālo darbību, 3) Sporta biedrība „Rīgas Jūrmalas sports". No saimnieciska rakstura biedrībām atzīmējamas: 1) Rīgas Jūrmalas Krājaizdevu sabiedrība, 2) Rīgas Jūrmalas Savstarpējā apdrošināšanas sabiedrība, 3) Dārzkopības biedrība „Zemene", 4) Rīgas Jūrmalas Amatnieku biedrība un 5) Rīgas Jūrmalas Zvejniecības biedrība. Ar atzinību jāpiemin šādu Rīgas Jūrmalas ugunsdzēsēju organizāciju darbība: 1) Rīgas Jūrmalas Ugunsdzēsēju biedrība, 2) Bulduru Ugunsdzēsēju biedrība un 3) II. Rīgas Jūrmalas Ugunsdzēsēju biedrība.

Bērnu prieki plūdmalē

Majori

Saņemot pilsētas tiesības, Rīgas Jūrmalas pilsētas pašvaldībai nācās pielikt daudz pūļu peldu vietas izbūvei, lai to tuvinātu modernai peldvietai, kā arī veiktu vispārējos pašvaldības uzdevumus izglītības, sabiedriskās aizgādības un administrātīvā laukā. Jāņem vērā, ka vairāk kā 100 gadus ilgajā peldu vietas pastāvēšanas un attīstības laikā publiskas iestādes vadošā roka peldu vietas veidošanā un izbūvē nebija pieskārusies. Tikai tagad, nostiprinoties pilsētas pašvaldības saimniecībai, var runāt par pastāvošo trūkumu pakāpenisku novēršanu un jaunu labierīcību sagādāšanu. Ar pilsētas tiesību piešķiršanu un visu bijušo atsevišķo peldu vietu apvienošanu šai virzienā novērojama vispārēja uzlabošanās, kas sevišķi jūtama pēc 1934. gada 15. maija pārgrozībām. To ļoti pārskatāmi rāda pilsētas budžets. Tā 1938. gadam tas līdzsvarots uz Ls 772.000.—, pie kam kārtējie ieņēmumi dod Ls 757.800,—, bet ārkārtējie Ls 14.200,—. Citu ainu dabūjam, ja pievēršam uzmanību budžeta izdevumiem: kārtējie izdevumi sasniedz Ls 536.355,—, bet ārkārtējie — Ls 235.645,—. Šie ārkārtējie izdevumi paredzēti kapitāliem ieguldījumiem, kas visi rada jaunas labierīcības. Ārpus tekošajiem labierīcību darbiem liela vērība pašvaldībai jāpiegriež satiksmes politikai pilsētā, ierīkojot jaunas ielas un uzturot pastāvošās, tās šosējot un asfaltējot. Šis darbs, sākot ar pontonu tilta izbūvi, prasa ļoti lielus līdzekļu ieguldījumus, jo pilsētas administrātīvās robežās pastāv 446 ielas, ar kopēju garumu 212,13 km un kopējo laukumu 240,07 ha. No visu ielu kopgaruma pašlaik ar nostiprinātu braucamo joslu ir 26,75 km resp. 12,6%.

Skolu politikā pilsētas pašvaldībai nākas atrisināt jautājumu, kā pienācīgi apkalpot visu 18 km garo teritoriju ar skolu novietošanu, panākot pie tam iespējamo skolu koncentrāciju. Līdz Rīgas Jūrmalas pilsētas nodibināšanai visa tagadējā pilsētas teritorija ietilpa divu pagastu administrātīvās robežās, kuŗu centri atradās samērā tālu no jūrmalas. Ar to arī izskaidrojams, ka pirms pasaules kaŗa Rīgas Jūrmalā pastāvēja gan kāda populāra privāta vidusskola, bet visā tagadējā pilsētas teritorijā nebija nevienas valsts vai pašvaldības ēkas, kas piemērota skolu prasībām. Pilsētas 18 km garā teritorija uz-

Jāšanas sports jūrmalā

Jachtu osta Lielupē

lika jaundibinātai pašvaldībai pienākumu atrast telpas vairākām pamatskolām.

Pašlaik Rīgas Jūrmalā pastāv un darbojas pilsētas ģimnazija un četras pamatskolas.

Kā redzamākais pilsētas uzņēmums jāmin elektriskās strāvas izdalīšana, kuŗu pilsēta saņem no Rīgas un izdala tālāk patērētājiem. 1937. g. strāvas iepirkums sasniedzis 1.072,140 kW stundas, izdalot patērētājiem elektrisko enerģiju par Ls 0,45 līdz Ls 0,07 kW st.

Kāpas pie Lielupes ietekas jūŗā

Kā atsevišķs uzņēmums darbojas pilsētas banka ar slēguma bilanci 1938. g. 1. janvārī Ls 585.399,86.

Pilsēta uztur savu aptieku un gaļas izmeklēšanas staciju, tāpat kā uzņēmums jāuzskata pilsētas pieci tirgi.

No atsevišķām celtnēm, ko pilsēta cēlusi Latvijas pastāvēšanas laikā, minami pontonu tilts pār Lielupi, III. pamatskolas ēka, kas atzīta par vienu no priekšzīmīgākām provinces pamatskolu ēkām, un ģimnazijas ēkas pārbūve.

Peldviesu vajadzībām pilsēta ieguvusi un izbūvējusi divus koncertdārzus, Dzintaru un Mellužu, un koncertzāli Dzintaru koncertdārzā.

Lielas rūpes pilsētas pašvaldībai sagādā ārzemju peldu viesu novietošana. Viņu skaitam pieaugot, nepieciešama moderna viesnīca, kas varētu pienācīgi blakus nostāties līdzīgām Rietumeiropas peldvietu viesnīcām un apmierinātu arī izsmalcināto peldviesu prasības. Tas ir viens no Rīgas Jūrmalas pilsētas pašvaldības tuvākās nākotnes uzdevumiem.

Kā jau teikts, Rīgas Jūrmalas pilsēta patiesībā nav viena vien, bet ir vairākas peldvietas, kam katrai ir savs vārds, un proti: Bulduri, Dzintari, Majori, Dubulti, Melluži un Asaŗi.

Bulduri (Bulduru stacija atrodas 2 km no Lielupes un 20 km no Rīgas) ir viena no plašākām un skaistākām Rīgas Jūr-

malas peldvietām, jauki situēta starp jūŗu un Lielupi. Bulduriem ir 2 stacijas — pirmā Lielupe, kas, no Rīgas skaitot, ir pirmā Rīgas Jūrmalas stacija (18 km no Rīgas). Tā atrodas skaista priežu meža vidū, Lielupes malā. Netālu no stacijas atrodas Latvijas Jachtkluba ēka un jachtu osta. Šeit katru gadu notiek plašu ievērību ieguvušās starptautiskās tenisa sacīkstes. Jaukas ir meža pastaigas uz Lielupes ieteku jūŗā, kur ir augstākās smilšu kāpas. Lielupes krastā mitinās daudzas zvejnieku ģimenes. Pašos Bulduros toties pulsē īsts peldvietas dzīves ritms. No labierīcībām Bulduros atzīmējamas daudzas privātas sanātorijas, vasarnīcas un pansijas bagātīgā izvēlē (istaba sākot ar Ls 90,— par sezonu), silto vannu iestāde pie jūŗas, tenisa laukumi, jāšanas laukums, buŗulaivas un jachtas Lielupē, skaists priežu mežs.

D z i n t a r u s apkalpo divas stacijas: „Avoti" 22 km un „Dzintari" 23 km no Rīgas. Dzintari agrāk bija pazīstama vieta ar nosaukumu Edinburga, kas šai peldvietai tika dots par godu bij. Krievijas cara Aleksandra II. meitas Marijas laulībām (1874. g.) ar Edinburgas hercogu. Šī peldvieta aptveŗ apm. 5 kv. km plašu priežu mežu, kuŗa lielākā daļā uzceltas daudz skaistu vasarnīcu, bet atlikušā daļa pārvērsta Nācionālā parkā un uzskatāma par Jūrmalas lepnāko rajonu (istaba par sezonu maksā Ls 100—180). Lētākās vasarnīcas atrodas pa kreisi no dzelzceļa, Lielupes pusē. Dzintaros ir plašs koncertu dārzs ar koncertzāli.

Pilsētas pamatskola Dubultos

M a j o r i (24 km no Rīgas) atrodas vienā no pussalas šaurākām vietām: īss ir gājiens no Lielupes līdz jūrmalai un otrādi. Majoru stacija atrodas Lielupes krastā. Maļori ir Rīgas jūrmalas pilsētas centrs, nevien visdzīvākā peldvieta, bet arī Rīgas Jūrmalas pilsētas tirdzniecības centrs. Labākiem Rīgas tirdzniecības namiem Majoros ir sezonas filiāles. Ērti dzīvokļi un labas pansijas (Jomas un Jūŗas ielu rajonā), lētākās vasarnīcas Lienes un Rīgas ielu apvidū (istaba par sezonu apm. Ls 70,—), tenisa laukumi, sporta laukums, koncertdārzi, aiŗu laiviņas, buŗulaivas un jachtas Lielupē, kanulaiviņas jūŗas krastā. Vakaros un gaišajās vasaras naktīs plūdmalē dzīva kustība.

Atpūtas kurvji liedagā

Jūŗa ziemā

D u b u l t i (26 km no Rīgas) ir Rīgas Jūrmalas visvecākā peldvieta un administrātīvais centrs. Savu nosaukumu tas ieguvis no kāda zvejnieka Dubelta, kas šeit dzīvojis ap 1533. g. Pie Dubultu stacijas ir Rīgas Jūrmalas visšaurākā vieta starp jūŗu un Lielupi (300 m). Dubultiem ir 2 dzelzceļa stacijas: „Dubulti" (centrs) un 1 km tālāk — „Jaundubulti". Klusāka un lētāka (istabą par sezonu Ls 60,—) peldvieta par iepriekšējām. Jaundubultos 3 km gaŗa bērzu aleja — Dubultu (Mellužu) prospekts.

Leduskalni jūrmalā

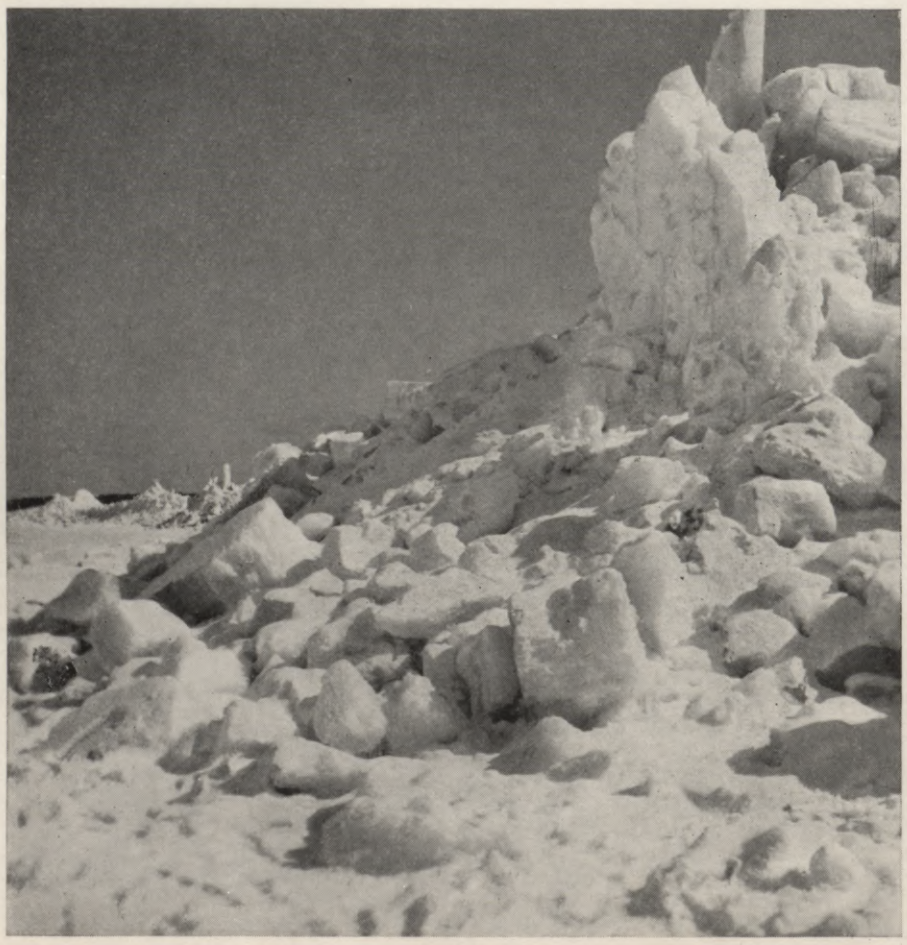

M e l l u ž i atrodas 27,5 km no Rīgas. Šo peldvietu apkalpo 2 dzelzceļstacijas: Melluži I. un Melluži II. (1,5 km no Mellužiem I.). Peldvietas nosaukums cēlies no kādām vietējām zemnieku mājām. Dārzkopības (plaši aveņu un zemeņu lauki) un zvejniecības rajons. Jauks mežs. Kluss un lēts vasarnīcu rajons (istaba par sezonu sākot ar Ls 40,—). Kaut arī tā attālāka peldvieta no Rīgas, tomēr šis rajons arvien bijis latvju intelliģences iecienīts. Koncerti Mellužu parkā. Tenislaukumi. Pastaigas uz Lielupi.

A s a ŗ i ir attālākā Rīgas Jūrmalas kūrorta peldvieta, atrodas pie dzelzceļa stacijām Asaŗi I. (30 km no Rīgas) un Asaŗi II (2,5 km tālāk); ieslēgta no plaša priežu meža un pļavām, kas piešķiŗ šim rajonam mierīgu klusumu un lauku nokrāsu. Lētākās vasarnīcas (Ls 40,— par istabu sezonā). Zemeņu plantāciju centrs. Tenisa laukumi. Vasarnīcas atrodas arī pie pašas Lielupes, Valteros.

Lai gan peldēšanās un klimatiskā ziņā pieminētās Rīgas Jūrmalas atsevišķās peldvietas atrodas vienādos apstākļos, dzīve viņās tomēr atšķiŗas, kamdēļ augšējā raksturojumā dots

pārskats par atsevišķiem rajoniem, lai viesi izmeklētu savām prasībām piemērotāko.

Gar visu jūrmalu ierīkoti peldu steķi ar ģērbtuvēm-kabīnēm un atspirdzinājumu bufetēm. Veikali Rīgas Jūrmalā sezonas laikā atvērti no plkst. 6—23. Visās Rīgas Jūrmalas peldvietās pastāv sevišķas peldstundas. Peldēšanās kostīmos abiem dzimumiem atļauta darbdienās visu dienu Bulduru rajonā starp Vienības prospektu un Krišjāņa Barona ielu, Majoru rajonā starp Turaidas ielu un sanatoriju „Marienbade", Mellužu rajonā starp Peldētavas un Puķu ielām, kamēr pārējās vietās tikai no plkst. 12—6. Pārējās vietās darbdienās kailpeldēšanās no plkst. 8.15—10 atļauta kungiem un no plkst. 10.15—12 dāmām. Svētdienās visos rajonos peldēšanās tikai kostīmos. — Katru gadu 23. jūnija vakarā notiek svinīga vasaras sezonas atklāšana ar plašiem Līgo svētkiem. Sezonu slēdzot sevišķi svētki netiek rīkoti, tikai ir jau sena peldviesu tradicija, ka ikviens, aizbraucot no jūras, ziedo jūrai ziedus un kādu naudas gabalu, jo tad Rīgas Jūrmalā pavadītā vasara atnesot tiešām lielu labumu.

Bulduru Valsts dārzkopības skola

Bangojošā jūra

K U L D Ī G A

I. VĒSTURE

1230. g. 28. XII. kuršu ķēniņš Lamekins (Lammechinus rex) noslēdza ar pāvesta legātu Alnas Balduinu padošanās līgumu. Līgumā sastopamie vietu vārdi liecina, ka Lamekina valsts atradusies ap Ventu, sevišķi uz rietumiem no tās, un, liekas, ir aptvērusi Bandavu, Ventavu un Piemari. Tā kā lielākais Lamekina valsts novads bija Bandava un tās centrā atrodas lielākais Kursas pilskalns pie Kuldīgas, tad jāsecina, ka Lamekins dzīvoja Kuldīgas pilī un Kuldīgas pilsēta, kas atradās pie pilskalna, bija senās Kursas lielākās valsts galvas pilsēta. Par to, kādas cīņas risinājušās ap seno Kuldīgas pili un kādos apstākļos šī pils aizgāja bojā, nav uzglabājies nekādu ziņu.

Par vārda „Kuldīga" nozīmi ir vairākas hipotezes. Juškevics par pareizāku atzīst šādu: Kuldīga = līb. Kultīga; līb. kult = krāsnsmute = cepļa vieta; tā tad Kuldīga savu nosaukumu būtu dabūjusi no dzelzscepļa, kas sagādāja materiālu amatniecībai un pievilka tirgotājus.

Pie pilsētas bija arī ierīkota osta, kur uzturējās gan kuršu, gan citu tautu kuģi, kas še ieradās tirdzniecības nolūkos. Bandavas novads aptvēra Ventas vidus daļu no Abavas ietekas līdz Skrundai.

Balduins solīja kuršiem mūžīgu brīvību, kamēr viņi neatkrīt no kristīgās ticības, kā arī neatkarību no Zviedrijas un Dānijas. Ir zināms, ka pāvests un viņa legāti tiešām centās nodibināt brīvas baznīcas valstis, kuŗu iedzīvotāji paturētu viņu agrākās brīvības un tiesības. To redzot, Rīgas bīskaps, ordenis un Rīgas pilsēta nostājās pret Balduinu, atņēma ķīlniekus, iesāka Kursas militāro okupāciju un nolaupīja kuršiem viņu brīvības grāmatas (litteras libertatis).

Kurši redzēja, kādas briesmas draud viņu brīvībai, un tāpēc pēc kaujas pie Saules (jeb Šauļiem) 1236. g., kur ordenis bija cīņu zaudējis, notika kuršu sacelšanās: vācu varas pārstāvjus Kursā padzina vai nogalināja. Lai atgūtu zaudēto, ordenis rīkoja lielu kaŗagājienu uz Kursu 1242. g. Iznīcināja visu, kas ceļā gadījās. Kas nepaspēja aizbēgt, to nogalināja. Kurši lūdza mieru, deva ķīlniekus, solījās kristīties. Pāvesta legāts Modenas Vilhelms 1242. g. atļāva ordenim celt pili Bandavas novadā. Ordeņa mestrs Gröningas Dītrichs uzcēla pili Kuldīgā, jo pilis — cietokšņi bija drošākie jaunās varas balsti: tos ieņemt kuršiem gandrīz bija neiespējami. Vietu pilij izvēlējās Ventas augstajā krastā pie Rumbas. Šī vieta likās vācu piļu — cietokšņu īpatnībām vairāk piemērota kā senais pilskalns, bez tam še bija klāt pils celšanai vajadzīgais akmens. Akmens laušana Ventā pils celšanai, zināms, ievērojami pārveidoja ūdenskritumu. Sākumā pili sauca par Jēzus pili, bet vēlāk par Kuldīgas pili.

Vietu Kuldīgas celšanai ordenis bija tālredzīgi un gudri izvēlējies. Kuldīga drīz kļuva par ordeņa varas centru. Kuldīgu varēja dēvēt ne tikai par vecāko Kurzemes pilsētu, bet ar tiesībām par pirmo zemes galvas pilsētu.

Tā izveidojās no trim mazām pilsētiņām: Kuldīgas, Kalnmiesta un Kuldīgas pils slabadas. Tajā apmetās lielā skaitā kurši, gan vācieši. 1355. g. nosauca kādu priekšpilsētu par kuršu pilsētu. Pils slabadu ap 1350. g. nodibināja or-

Senču pilskalns pie Kuldīgas

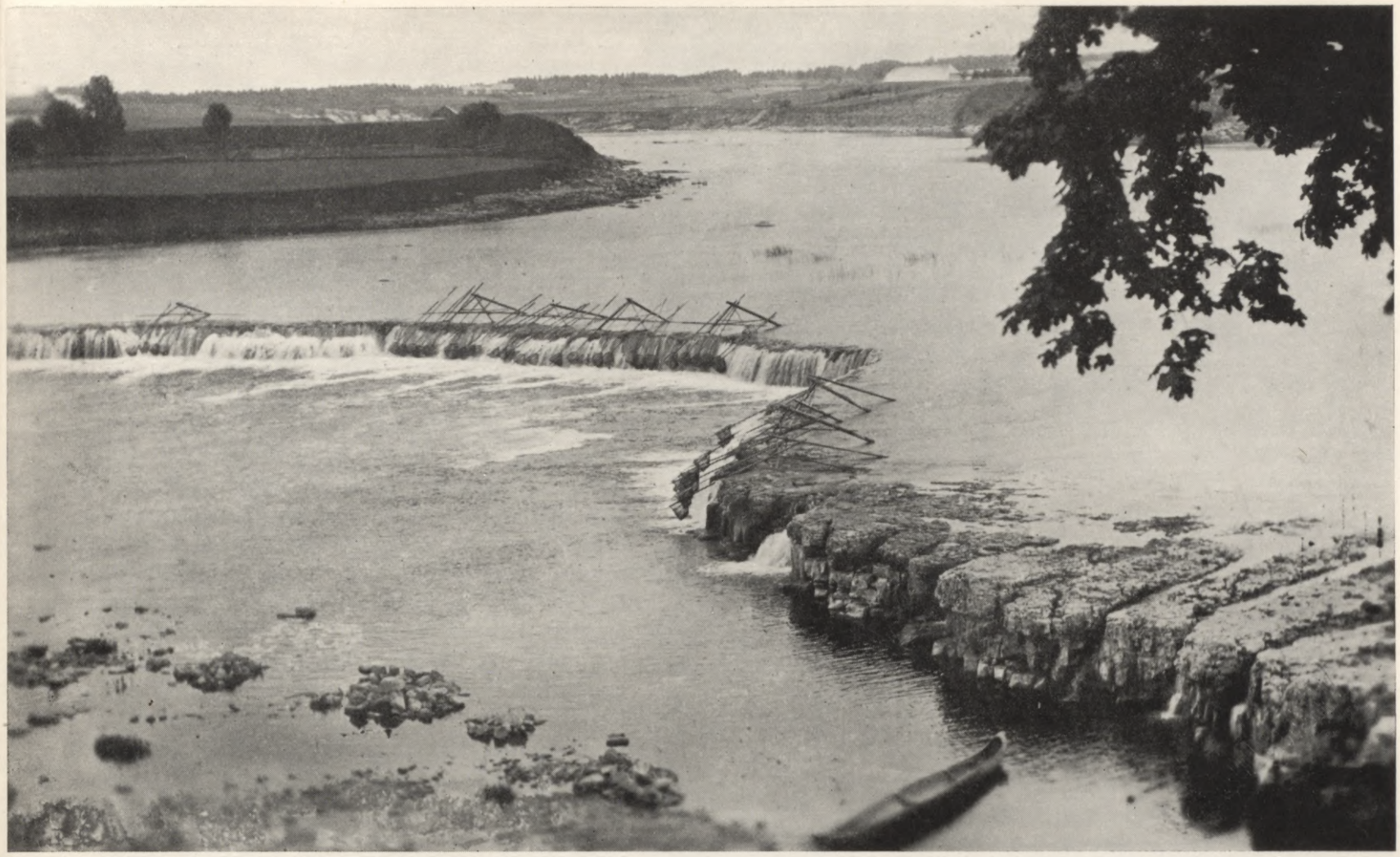

Ventas Rumba pie Kuldīgas

deņa mestrs Gosvīns, tā patiesībā bija vecā kuršu Kuldīga, ko pārcēla no agrākās vietas tuvāk pie ordeņa pils. 1368. g. nosauca citu jaunu

Sv. Marijas tēls Romas katoļu baznīcā

priekšpilsētu par Jaunkuldīgu, kam bija tādas pašas Rīgas pilsētas tiesības kā Kuldīgai.

Kad Gothards Ketlers, pēdējais ordeņa mestrs, pārmainīja 1562. g. 5. martā balto mēteli ar melno krustu par hercoga kroni un kļuva pirmais Livonijas hercogs Kurzemē un Zemgalē, hercogs Gothards bieži mita šeit, bet viņa ģimene dzīvoja šeit gandrīz vienmēr. Kuldīga paturēja arī tagad Kurzemes galvas pilsētas īsto nozīmi, un Ketlera dinastija to dēvēja par savas cilts namu.

Hercogs Vilhelms prata nostiprināt zemes finansiālo stāvokli, veicinot tirdzniecību un rūpniecību. Kuldīgas novadā Turlavā nodibināja dzelzs rūpniecību, cēla tirdzniecības kuģus un eksportēja kuršu ražojumus: darvu, naglas, kokus un auzas. Dzelzs darbnīcās pagatavoja arī lielgabalus, ar ko apgādāja Kuldīgu un citas zemes pilis. Šo Kuldīgas ziedu laiku pēkšņi pārtrauca Vilhelma neveiksmes cīņās ar nepaklausīgajiem muižniekiem. Kā nākošās nelaimes paudējas pilsētai uzbruka divas katastrofas: 1615. g. pavasarī pali aiznesa Ventas uzvelkamo tiltu un mazliet vēlāk — 27. aprīlī, liels ugunsgrēks nopostīja Katrīnas baznīcu.

Jau hercogs Gothards un Vilhelms bija izdaiļojuši drūmo ordeņa pili. Hercogs Jēkabs to pārvērta krāšņā hercoga rezidencē. 1645. g. 13. jūlijā hercogs saderinājās ar Brandenburgas Lielā kūrfirsta māsu princesi Luizi Šarloti. Gatavodamies jaunās hercogienes pārvešanai Kul-

Sv. Katrīnas baznīca

dīgā, Jēkabs netaupīja līdzekļus pils izdaiļošanai.

Hercoga Jēkaba valdīšanas laikā neparasti uzplauka Kurzemes un arī Kuldīgas saimniecība. Kuldīgā uzplauka rūpniecība. Šeit nodibināja salpetŗa fabriku (pie vecās Kuldīgas). Upes lejas galā, apm. tagadējās lopkautuves apkaimē, uzcēla kuģu būvētavu, kas darbojās no 1638.

Spoku māja Kuldīgā

gada līdz 1702. gadam. Tirdzniecības uzplaukšanu veicināja hercoga kolōniju pasākumi. Pilsēta ieveda un apstrādāja neapstrādātas preces savu amata sabiedrību vajadzībām.

1658. g. izcēlās poļu un zviedru kaŗš. Neievērodami hercoga neutrālitāti, zviedri ielauzās Kurzemē un Jelgavā 1658. g. 28. oktōbrī sagūstīja Jēkabu un ģimeni. Šai kaŗā Kuldīga daudz cieta. Šī paša gada novembrī, no Aizputes nākdami, Kuldīgai tuvojās zviedru kaŗa pulki palkavnieka Duglasa vadībā un ielenca pili. Pilī bija ap 200 vīru, pa daļai pilsoņi. Zviedriem apsoloties nepostīt, decembŗa beigās padevās garnizons. Zviedri solījumu neturēja, ielauzās pilī, laupīja hercoga dižciltīgo ozolu mājas lietas, archīvu, uzlauza pagrabus, izņēma dārglietas, aplaupīja pils baznīcu, aizveda labību, vērtīgākos braucamos un jājamos zirgus. Kareivji pat ielauzās Svētās Katrīnas baznīcā — nolaupīja baznīcas lietas, altāŗa greznojumu, uzlauza kapus, izķēmoja līķus, nolaupīja dārglietas, aizveda torņa pulksteni un baznīcas zvanus.

1659. g. poļi pie Slokas sakāva Duglasa pulkus. Zviedri zaudēja Kurzemi. Kuldīga palika uzvarētāju rokās, ko līdz 1660. g. 3. maija Olīvas mieram apsargāja. Pēc minētā miera atdeva Kuldīgu hercogam.

Hercogs Frīdrichs Kazimirs, hercoga Jēkaba vecākais dēls, nebija tāds vīrs, kāds bija nepieciešams Kurzemei. Būdams izšķērdīgs un grezns, viņš izdeva trūcīgos zemes līdzekļus dārgām celtnēm, parku un dārzu apstādījumiem, operām, galma orķestŗiem, galma staļļu un parādes pulku uzturēšanai. Viņa sevišķa tieksme pēc parkiem un dārziem nāca par labu Kuldīgas pilij. Katru gadu hercogs Frīdrichs Kazimirs uzturējās ilgāku laiku Kuldīgā, lai pats vadītu apstādījumu darbus.

Izcēlās Ziemeļu kaŗš. 1702. g. janvārī apmetās zviedru ķēniņš Kārlis XII. ar savu štābu Kuldīgā. Jātnieki, kas bija apmetušies pilī, to bija noveduši bīstamā stāvoklī, ka ķēniņš nedrīkstēja vairs tur dzīvot. Viņš apmetās no 17.—27. janvārim vēlākajā pilsētas galvas Štafenhagena namā, Baznīcas ielā. Līdz 1707. gadam pilī mitinājās zviedru štābs. Kaŗa pulki šais gados pilnīgi sagrāva pili. Atlikušās mēbeles, gleznas un visu, kas vēl bija lietojams, aizveda.

Drīz pēc 1700. gada sabruka arī pils dzirnavas. Uz drupām uzcēla 1807. gadā vēl šodien redzamās jaunās dzirnavas.

Vēl līdz XVIII. gs. beigām Frīdricha Kazimira zvēru dārzs bija kuldīdznieku iemīļotākā pastaigāšanās vieta. 1720. gadā jaunā hercoga Frīdricha Vilhelma atraitne, vēlākā ķeizariene Anna, lika aizvest briežus uz Pēterpili. Ceļa

grūtības un aukstumu pārcieta tikai viens briedis. Pēc tam dārza sēta sabruka. Parkā pilsētnieki brīvi pastaigājās līdz 1794. gadam. Amata sabiedrības priekšnieks fon Sakens pierunāja hercogu Pēteri Bīronu atļaut parku nocirst, zemi nodot Kuldīgas amatu sabiedrībai aļamai zemei. Neievēroja pilsētas iedzīvotāju lūgumu, atstāt viņiem šo brīnišķīgo atpūtas vietu. Plašie valdnieka dārzi arī pa daļai panīka un aizgāja bojā. Zviedru un krievu kaŗš sagrāva augšējo saimniecības dārzu. Ap XVIII. gs. vidu pārvērta mazo pils dārzu pie Kalnu ielas ganībās.

Ilgi cieta visa zeme un Kuldīga Ziemeļu kaŗa sekas un 1710. gada mēŗa postu, kas uzbruka arī Kuldīgai. Kuldīgas ziedu laiki bija beigušies. Tā kļuva neievērojama, maza pilsēta. Pēteris Bīrons, pēdējais Kurzemes hercogs, atstāja zemi. Kurzeme kļuva krievu province un Kuldīga krievu Baltijas jūŗas provinču apriņķa pilsēta. Pamazām apklusa mazā, vecā pilsēta. Tās neskāra vairs ārpasaules pārdzīvojumi. Pat lielā franču revolūcija maz skāra Kuldīgu. Brīvības ideju pamudināti, pilsoņi apvienojās ūnijā savu tiesību aizstāvēšanai pret muižniekiem. Šī kustība drīz izgaisa. Tāpat pārejošs bija nemiers, ko sacēla atkarība no poļu konfederācijas. Mazliet vairāk pilsētu satrauca 1812. g. Napoleona iebrukšana. Kuldīgai uzliktais kaŗa nodoklis radīja ļaunas sekas saimniecībā. 1830. g. nāca no austrumiem briesmīga choleras sērga, kas smagi piemeklēja Kuldīgu. No 13. jūnija līdz augustam saslima 248 cilvēki, no kuŗiem 84 nomira.

1874. g. piepildījās kuldīdznieku ilgi lolotais sapnis. Pilsēta, kas bija iztikusi no 1615. g. bez tilta pār Ventu, uzturējusi satiksmi ar plostu pie Putnu muižas vai arī sausākā laikā ar braslu pie pilsētas, uzcēla skaistu, masīvu sarkano ķieģeļu tiltu pār Ventu, kas stiepās pāri upei 5 plašos lokos.

XIX. gs. pirmajā ceturksnī novāca pils drupu atliekas, nolīdzināja pils vietu un visu šo lauku pārvērta pilsētas dārzā. Tikai zem kāda pakalna parka vidū palika vēl gabals krusta ailes ap kādreizējo iekšējo pils pagalmu, kas kopā ar vaļņiem, grāvjiem un dažām aploka mūŗa atliekām vēl šodien liecina par šās vietas vēsturisko nozīmi.

Pagājušā gs. sešdesmitajos gados iesākās latviešu tautiskā atmoda arī Kuldīgā un tās apkārtnē. Redzamākais darbinieks bija mērnieks un zemes rentnieks Pēteris Jēkabsons.

1865. g. Kuldīgas pilsētas teātŗa namā notiek pirmā latviešu teātŗa izrāde ar lugu „Midzenes tiesas priekšā". Pēc tam izrāda Alunāna lugu „Paša audzināts" u. c.

Ordeņa pils drupas

Zīmīgi, ka Kuldīgā nebija viegli atrast izglītotas latvietes, kas vēlētos piedalīties teātŗu izrādēs par aktrisēm. Šis amats likās nesavienojams ar cienīgo stāvokli sabiedrībā. Teātŗa izrādēm sekoja arī balles rātsnamā. Runāja arī publiskas runas, kuŗās aicināja tautu stiprināties nācionālajā pašapziņā un tiekties uz priekšu kultūras sasniegumos.

Radās arī doma dibināt latviešu biedrību Kuldīgā. 1882. g. notika Kuldīgas sadraudzīgās biedrības atklāšanas svētki.

Aktīva sab. darbiniece Kuldīgā bija P. Jēkabsona meita Lizete Obšteina.

Kanāls Kuldīgā

Pilsētas valdes nams

Pēc 1886. g. ievērojamākie Sadraudzīgās biedrības darbinieki bijuši P. Jēkabsons, Frīdenbergs-Mieriņš, Uchenbergs un advokāts (tag. senātors) Valters. Rīkoja teātŗa izrādes, jautājumu izskaidrošanas vakarus, nodibināja biedrības kori. Jautājumu izskaidrošanas vakaros piedalījās arī laucinieki un Baltijas skolotāju semināra audzēkņi. Pēc jautājuma „ko vēlas panākt ārzemju sociāldēmokrati" izskaidrošanas 1902. g. policija jautājumu izskaidrošanas vakaru sarīkošanu aizliedza. Notika pat seminā-

Pilsētas aptieka

ristu un privāto personu dzīvokļu pārmeklēšana, jo bija radušās aizdomas, ka Kuldīgas latviešu starpā sākusies pretvalstiska kustība. Jautājumu izskaidrošanas vakaru vietā sāka rīkot referātu vakarus.

1911. g. Sadraudzīgajā biedrībā nodibināts pastāvīgs teātris direktora A. Čakstiņa vadībā.

Rosīgi ir darbojies Sadraudzīgās biedrības koris, sarīkojot koncertus un piedaloties vairākos dziesmu svētkos. Koŗa diriģenti bijuši Bergmanis, Spuriņš, Neimanis, Salnis, Venners, Spinga, Paičs un Vasulis.

Biedrībai ir sava bibliotēka, kuŗā tagad vairāk par 1500 dažāda satura grāmatu.

Līdz 1909. g. Sadraudzīgai biedrībai telpu nebija: vairākas reizes tā ir mainījusi savu mītni. 1907. g. Sadraudzīgā biedrība un Lauksaimniecības biedrība vienojās par jauna nama celšanu šo biedrību vajadzībām un ieguva šim mērķim vajadzīgo zemes gabalu. Abu biedrību biedri ar lielu sajūsmu un pašaizliedzību veica sākto darbu, ziedojot materiālus un naudu nama celšanai. Nams uzcelts pašu spēkiem. Sadraudzīgā biedrība 1904. g. dibināja Kuldīgas latviešu krāj-aizdevu sabiedrību, kuŗas mērķis ir latviešu turības vairošana un savstarpēja palīdzība. No 1913. g. krāj-aizdevu sabiedrība ir biedrības nama līdzīpašniece.

Baltijas skolotāju seminārs darbojās Rīgā līdz 1885. g. beigām, kad to (1886. g. janvārī) pilnā sastāvā ar visiem skolotājiem un audzēkņiem pārcēla uz Kuldīgu, turienes pareizticīgo brālības, tag. Kuldīgas valsts ģimnazijas namā (Liepājas ielā 31/33). Kuldīgā seminārs darbojās līdz 1915. g. aprīlim, kad to sakarā ar kaŗa apstākļiem evakuēja uz Krievijas iekšieni — Čistopoles pilsētu, Kazaņas guberņā pie Volgas, kur tas vēl pastāvēja līdz 1919. gadam, kad to pārveidoja augstākā paidagōģijas institūtā. 1919. gadā ir pēdējais audzēkņu izlaidums.

Kuldīgas sabiedrības dzīvē seminārs bija ļoti ievērojams faktors: audzēkņi sarīkoja gan teātŗa izrādes, koncertus, gan arī aktīvi piedalījās Kuldīgas latv. sadr. biedrības jautājumu un priekšlasījumu vakaros. Bez tam audzēkņi padarīja Kuldīgu latviskāku, jo nesamierināmi pretinieki semināra audzēkņi bija šejienes vāciešiem. Tamdēļ arī traģiskajā 1906. g. soda ekspedīciju laikā vācu goda policisti bija sevišķi nežēlīgi pret 1905. g. kustībā iejauktajiem Baltijas skolotāju semināra audzēkņiem un gribēja pat panākt semināra slēgšanu, kas tiem tomēr neizdevās.

Semināra administrācijas nodomi, pārtautot semināra audzēkņus, palika bez sekmēm.

Latvijas atbrīvošanas cīņu laikā Kuldīgā notika dažas mazākas cīņu epizodes, kuŗās arī Kuldīgas zeme ir slacīta latvju dēlu asinīm un latvju māmuļu asarām. Kuldīgas Annas kapos atdusas 4 un vecajos kapos 1 latvju brīvības cīņu varoņi.

II. SAIMNIECISKĀ DZĪVE

Pilsētā atrodas ap 370 tirdzniecības uzņēmumi ar 660 darbiniekiem.

Ievērojamākie ir patērētāju kooperātīva „Darbs" daudzie veikali un uzņēmumi, J. Jansona

Valsts Kuldīgas ģimnazija (bij. Baltijas skolotāju seminārs)

alus darītava, Kuldīgas spirta kopdedzinātava Peļčos, Kuldīgas koppienotava, vairāki kaļķu cepļi Kuldīgas tuvākā apkārtnē, Pils ūdensdzirnavas, Rēdera koku zāģētava, Vintelera koku zāģētava.

Lielākā fabrika Kuldīgā ir A/S. „Vulkāns" un 1878. gadā dibinātā Vintelera tūku fabrika. Tuvākā apkārtnē arī darbojas vairākas labi iekārtotas ūdens un tvaika dzirnavas.

Valsts Prezidents Dr. K. ULMANIS Kuldīgā

III. IZGLĪTĪBAS IESTĀDES

Kuldīgas pilsētā darbojas Kuldīgas valsts ģimnazija zēniem un meitenēm un vācu vecāku savienības ģimnazija, arī zēniem un meitenēm. Kuldīgas pilsētas pašvaldība pilsētā uztur sekojošas skolas: II. pakāpes pamatskolu ar atsevišķām klasēm zēniem un meitenēm, I. pakāpes zēnu pamatskolu, I. pakāpes meiteņu pamatskolu, vācu pamatskolu, žīdu pamatskolu un papildu skolas elektrotechnisko nodaļu. Ir izredzes, ka ar 1938./39. mācības gadu Kuldīgā uzsāks darboties arī arodskola.

No bibliotēkām atzīmējamas Kuldīgas pilsētas bibliotēka ar pāri par 2000 sējumiem un Kuldīgas sadraudzīgās biedrības bibliotēka ar apmēram 1500 sējumiem.

Kuldīgas pilsētas mūzejs uzsācis savu darbību 1937. gadā. Tanī sakopotas daudz vēsturiskas mantas. Pie mūzeja paplašināšanas un iekārtošanas vēl vienmēr tiek strādāts.

IV. DABAS JAUKUMI

Kuldīgas apkārtnē katram uzkritīs lielā mežu bagātība. Dažāda rakstura meži šeit sastopami jau uz samērā nelielas platības. Tas izskaidrojams ar augsnas dažādību, jo smilšu uzkalniņi turpat blakus mainās ar reti ķipīga māla kalniņu, kas ir arī atsaucies uz mežu mainīgo sastāvu.

No visskaistākiem dabas veidojumiem jāmin Ventas „rumba". Šī ir vienīgā vieta Latvijā — arī Eiropā, kur zivis top ķertas gaisā. Dodoties

Tilts pār Ventu

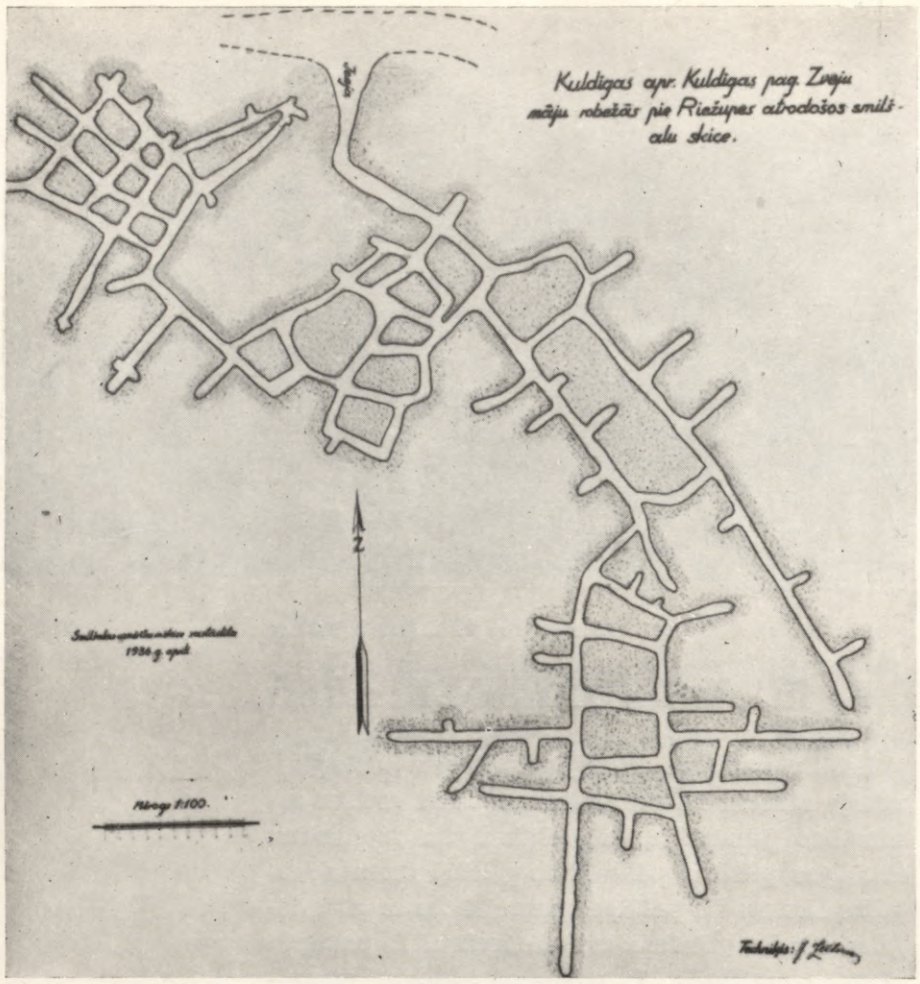

pret straumi uz augšu un nonākot pie „rumbas", zivis cenšas kritumu pārlēkt, bet iekrīt gaisā novietotos grozos.

Tālāk uz leju Ventā norit katru gadu ļoti intensīva lašu un nēģu zveja, iebūvējot upē lašu un nēģu tačus.

Starp Ventspili un Kuldīgu vēl šobaltdien tiek uzturēta kuģniecība, kuŗa gan iespējama lielākā ūdenī, bet vasaras zemā ūdens laikā maijā top uzturēta tikai līdz Zlēkām. Starp Ventspili un Pilteni visu gadu pie neaizsalušas upes uztur satiksmi motorkuģis m/k. „Abava", pārvadājot preces un pasažieŗus.

Bez kuģniecības un zvejniecības vasaras mēnešos galveno vietu uz Ventas ieņem kokmateriālu plūdināšana. Katru ziemu pie izdevīgiem sniega apstākļiem uz viņas krastiem top izvesti pāri par 100.000 baļķu, un visi šie materiāli gan vaļējā veidā līdz Kuldīgai, gan plostu veidā top noplūdināti līdz Ventspilij. Ar plūdināšanu Venta ieņem vienu no pirmajām vietām starp Latvijas upēm.

Riežas upes stāvajos krastos, dažus simts metrus no ietekas Ventā, atrodas slavenās hercoga Jēkaba laikos jau plaši pazīstamās baltās smilts alas — Latvijas apakšzemes raktuves. Šīs alas pieejamas arī apskatei un atrodas labā Ventas krastā apm. 5 km no Kuldīgas. Vispār Riežas krasti stāvi, klinšaini un skaisti noauguši, rādot katram mūsu dabas krāšņumu. Minams vēl, ka Riežas upei viena maza pieteka veido apakšzemes upi, apmēram 25 m gaŗumā.

Venta iegriežas dziļi pamatiežos, savos krastos atsegdama dažāda vecuma iežus. Apmēram 2 km augšpus Ventas tilta, kreisajā krastā pie Cepurītes muižas labi novērojami jaunākie augšdevona nogulumi ar dolomīta, ģipša un merģeļa slāņiem. Pie pilsētas upe plūst pa vecāko augšdevona dolomīta gultni. Rumbas izcelšanās attēlota teikās. Velns, gribēdams applūdināt pilsētu, nolēmis aizbērt upi akmeņiem. Pusnaktī viņš aizgājis uz Brieža braslu, paņēmis lielu akmeņu klēpi un aiznesis līdz pilsētai. Tad viņš steidzies pēc otra klēpja. No trokšņa atmodies virsaitis un novērojis velna rīcību. Lai novērstu tālākās briesmas, virsaitis sasitis plaukstas un iedziedājies kā gailis. Gailis to noturējis par otra gaiļa dziesmu un arī iedziedājies. Velns izbijies no gaiļa dziedāšanas, izbēris otru akmeņu kravu zemē augšpus pirmās, un pats aizbēdzis.

V. PĒC 1934. G. 15. MAIJA

Ar Latvijas valsts nodibināšanos Kuldīgā sākās jauns laikmets. Jaunizbūvi tomēr stipri traucēja partiju ķildas un savstarpējā apkaŗošanās, tā ka visā laikā no 1919. gada līdz 1934. gada 15. maijam Kuldīgā uzceltas vienīgi jauna Latvijas Bankas nodaļas ēka un vācu ģimnazijas ēka. Laikmets pēc 15. maija ir raksturojams ar lieliem darba panākumiem. Šinīs gados sasniegts ļoti daudz:

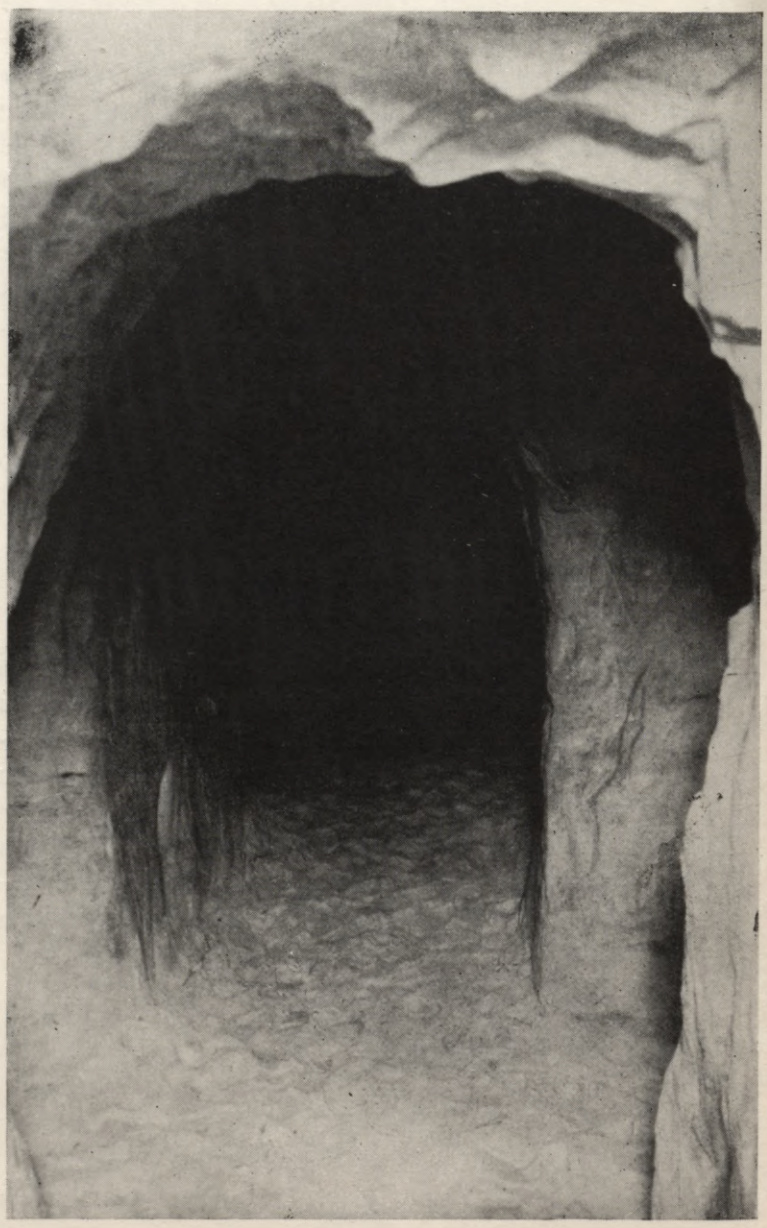

1) savestas kārtībā un izremontētas pilsētas sabiedriskās ēkas, kā pilsētas valdes nams, skolas, patversmes, kautuve, daudzas citu iestāžu un privātu personu ēkas u. t. t.;

2) izbūvēts dzelzceļš no Kuldīgas uz Liepāju un uzcelta stalta Kuldīgas stacijas ēka;

3) uzbūvēta Kuldīgas radio stacijas ēka un atklāta tās darbība;

Latvijas Bankas nams

4) uzsākta aizsargu sporta kluba sporta laukuma izbūve;

5) pabeigta Kuldīgas-Skrundas šosejas būve;

6) veikti pētīšanas un uzsākti priekšdarbi Kuldīgas-Tukuma dzelzceļa līnijai;

7) izbūvēta un atklāta pilsētas aptieka;

8) nodibināts un iekārtots pilsētas mūzejs;

9) iekārtots pilsētas bērnu dārzs 50 bērniem;

10) izbūvēts un nodots lietošanā moderns tirgus laukums;

11) ierīkota kanālizācija 15. maija ielā, izbrugētas Lielā Dzirnavu iela gar baznīcu, Pēteŗa iela (ar kanālizāciju), un bez tam vēl izbūvētas

Kur zivis ķeŗ gaisā

Piltenes, Skrundas, Virkus, Aploku, Hercoga Jēkaba ielas un veikti priekšdarbi citu jauno ielu izbūvei.

VI. IEVĒROJAMI DARBINIEKI

Kuldīgā ir pavadījuši sava mūža pēdējo posmu un Kuldīgas kapu smiltīs atdusas divi dedzīgi tautas atmodas laikmeta darbinieki: Dr. J. Bārs un J. Frīdenbergs-Mieriņš.

Kārlis Hugenbergers dzimis Kuldīgā 1784. g. 24. aprīlī.

Jānis Getlers, tautas atmodas laikmeta darbinieks, dzimis 1828. g. 4. okt. Kuldīgas pagasta Augšzveju mājās. Beidzis Kuldīgas apriņķa skolu. Kad Kr. Valdemārs uzturējās Ēdolē, Getlers nodibināja ar viņu tuvas, draudzīgas attiecības. Par zemnieku tiesību aizstāvēšanu Getlers jau studenta gados nosēdēja pāris nedēļas Kuldīgas apriņķa cietumā. Šis notikums padarīja viņu par pārliecinātu muižnieku netaisnās varas pretinieku. Augstskolu beidza 1862. g. Dabūjis advokāta prakses atļauju Kuldīgā, Getlers pat bez honorāra aizstāvēja to zemnieku lietas, kam draudēja ūtrupes bez pašu vainas. Viņa advokāta darbība ilga ap 30 gadus. Cilvēku savstarpējās attiecībās mīlēja nemākslotu vienkāršību („Mēs esam latvieši un esam visi vienādi"). Getlers ir pirmais zvērināts advokāts — latvietis. Miris 1893. g. 7. oktōbrī. Getlera sūnām klātā kapu kopiņa atrodas Kuldīgas pag. Upesostas kapos, 25 m augstajā Ventas labajā krastā, pie Riežupītes ietekas Ventā, 5 km no Kuldīgas.

Fr. Brīvzemnieks, iecelts par tautskolu inspektoru Lejaskurzemē 1887. g., par dzīves vietu vispirms izraudzījās Kuldīgu.

Pilsētas slimnīca

JĒKABPILS

I. VĒSTURE

Kurzemes hercoga Jēkaba laikā bēgļi no Krievijas un Polijas apmetās uz dzīvi pie hercoga domēņu muižas Salaspils kroga un nodibināja nometni, ko nosauca par „Slobodu". Nodibinātās Slobodas uzplaukšanu lielā mērā veicināja pavasarī gaŗām braucošie strūdzinieki. Sastapdami savus ticības un cilts brāļus, tie šeit iepirkās un salīga lietpratējus Daugavas krāču pārbraukšanai. Hercogs Jēkabs sekoja mazās mītnes rosīgai attīstībai un 1670. g. piešķīra tai dažādas privilēģijas un tiesības, nosaucot to par „Jakobstadt" (kādu laiku sauk-ta arī par „Jakobopoli" un vēlāk pārlatviskota par Jēkabmiestu).

Teika stāsta, ka medījot Salaspils mežniecības mežos, hercogs Jēkabs nošāvis zem koka melnu lapsu un retā medījuma piemiņai jaundibinātai pilsētai devis ģerboni — zaļš egles koks sudraba laukumā, kuŗam gaŗām dodas melna lapsa, no kā arī atsavināts pilsētas tagadējais ģerbonis — sudraba laukumā lūsis zem zaļas egles. Kā teika stāsta, lapsa nošauta Vecās aptiekas dārzā, Vadoņa un Katoļu ielu stūrī. Minētā egle ilgus gadus saudzēta, kamēr pati nogāzusies.

Lai veicinātu pilsētas uzplaukumu, iedzīvotājiem atļāva cirst būvkokus par niecīgu maksu, izņemot ozolus un ošus. Šādas privilēģijas Jēkabpilī pastāvēja līdz Latvijas valsts nodibināšanai.

Latviešiem, kā dzimts ļaudīm, neatļāva apmesties pilsētā, un iedzīvotāju vairākums bija poļu un krievu tautības pilsoņi. Ilgu laiku arī vācieši nevarēja iegūt pilsētā pilsoņu tiesības, un tikai 1766. un 1781. g. atļāva vāciešiem ieņemt amatus. Lai novērstu savstarpējo berzēšanos, hercogs Pēteris noteica, ka arī no vācu vidus ievēlams viens birģermeistars un divi rātskungi.

Tāpat žīdu mēģinājumi nomesties Jēkabpilī ilgu laiku palika bez panākumiem — tiem neatļāva pat nakti pārgulēt. Tie tomēr apmetušies Jēkabpilī un 1739. g. izdzīti ar varu. Tikai pēc Kurzemes pievienošanas Krievijai, 1796. g., žīdiem piešķīra nomešanās tiesības, pēc kam tie drīz vien pārņēma rūpniecību un tirdzniecību savās rokās un uzcēla divas sinagogas.

1812. g. Napoleona kaŗa laikā Jēkabpilij nācās daudz ciest. Maršals Magdonalds te bij ierīkojis galveno nometni. Uzbrūkot krieviem, viņš lika noplēst tiltu pār Daugavu, kas laikam bij franču celts. Pēc franču aiziešanas pilsētas skolā ierīkoja krievu kareivju lazareti. Šī ēka celta 1805. g., un tanī bij apriņķa skola, kas sagatavoja skolēnus pat augstskolai. Vēlāk tā pārveidojās par pilsētas skolu.

1831. un 1848. gados pilsētā plosījusies cholera un dažus gadus vēlāk mēris un baku sērga, kas prasījusi daudz upuŗu. Tomēr iedzīvotāju skaits joprojām pieauga.

Pēc Kurzemes pievienošanas Krievijai 1795. g. pēdējā sūtījusi notiesātos noziedzniekus nometināšanai uz Jēkabpili, apm. 3 km attālumā no pilsētas, tā saucamos „Brodos". Priekš kaŗa šī vieta bija pazīstama plašā apkārtnē kā noziedzīgo elementu mītne.

Pasaules kaŗa laikā Jēkabpils atradās frontes joslā un iedzīvotāji bij spiesti pamest savus pavarduš un klīst svešumā. Sākumā pilsētā mitinājās krievu un vēlāk vācu bruņotie spēki. Šos kaŗavīrus savukārt atkal apmainīja sarkanarmija, landesvēristi un beigās igauņu un latvju kaŗavīri.

Latvijas Bankas nams

Ev. lut. baznīca

II. SAIMNIECISKĀ DZĪVE

Jēkabpils ar savām plašajām administrātīvām robežām ir lauksaimnieciska rakstura pilsēta. Tāpat kā agrākie krievu un poļu ienācēji, arī tagad liela daļa iedzīvotāju nodarbojas ar koku pludināšanu pa Daugavu un zemkopību. Agrāk celtās stīgu instrumentu fabrikas, kuŗās bij atraduši darbu daži simti pilsētas un apkārtējo strādnieku, pasaules kaŗa laikā galīgi nopostīja un netika vairs atjaunotas.

K. Lesa dzirnavas, Fr. Meržinska vilnas un drēbju apstrādāšanas ietaise, O. Vildes desu darbnīca, P. Veinberga stērķeļu fabrika, Hilkerta kaļķu ceplis un Hikšteina alus darītava ir lielākie saimnieciskie uzņēmumi pilsētā.

III. SABIEDRISKĀ UN KULTŪRĀLĀ DZĪVE

Sabiedriskās un kultūrālās dzīves centrā atrodas IV. Jēkabpils aizsargu pulks, viņa štāba rotas vīru dubultkvartets un aizsargu un izglītības biedrības apvienotais jaukts koris. Pulka sabiedrisko dzīvi kārto un vada pulka kultūrālā nozare. Minama arī 1936. gadā nodibinātā Latvijas aerokluba Jēkabpils nodaļa. Bez minētām organizācijām pilsētā vēl darbojas 1921. g. nodibinātā Izglītības biedrība, kuŗai ir 2000 sējumu liela bibliotēka.

Pilsētā ir divas valsts vidusskolas: reālā un komerceskola, vidusskolas vēsturiskais mūzejs un 4 pilsētas pamatskolas ar 25 pastāvīgiem skolotājiem.

Kā vēsturisks objekts jāmin ap 1821. gadu celtais astronomiskais tornis pilsētas dārzā, kas kaŗa laikā bij nopostīts un tikai 1933. g. atrasts un atjaunots.

Lielākās jaunbūves pilsētā ir 1930. g. celtais Latvijas Bankas nodaļas un 1936. g. būvētais IV. Jēkabpils aizsargu pulka nams ar plašo zāli un skatuvi. Kā viens no ievērojamākiem ieguvumiem pilsētai un apkārtnei minams 1936. g. 16. novembrī atklātais Daugavas dzelzceļa tilts.

Pēdējos gados rīkotās mežu dienās gar galvenām pilsētas ielām un Daugavas krastu dēstīti kociņi, pie slimnīcas ierīkota 15. maija birzs un nolīdzināts un ar dzīvžogu apdēstīts Kalpaka laukums, kur paredzēts nākotnē celt Brīvības pieminekli.

Daugava pie Jēkabpils

L U D Z A

I. VĒSTURE

Ludzas pilsēta atrodas skaistā vietā, starp Lielo Ludzas, Dunakļa un Zvirgzdienes ezeriem. Izrakumi, kas izdarīti kā pilsētai blakus esošā Odu kalnā, tā arī Jeršovskas kalnā, Lielā ezera pretējā krastā, neapšaubāmi liecina, ka še vēlajā dzelzs laikmetā atradušās ievērojamas latviešu apmetnes. No senām krievu chronikām zināms, ka Ludzas pilsēta pastāvējusi jau XII. gs. Pēc latviešu karaļvalsts Jersikas pakļaušanas vācu ordenis spiedās aizvien tālāk uz austrumiem, nostiprinādamies jaunceltās pilīs pret vietējiem iedzīvotājiem un krieviem, kas ar ieročiem rokās centās aizstāvēt savu iespaidu Latgalē.

Livonijas mestrs Vennemers fon Bruggenoje 1399. g. uzcēla Ludzas pili agrākās latviešu pils vietā, uz zemes joslas starp Lielo un Mazo Ludzas ezeriem. Tai bija seši torņi, trīs vārti un divas priekšpilis.

Ludzas pils bija Rēzeknes fogtejas blakus pils, ko pārvaldīja fogta iecelts ierēdnis. Pils atradās pie pašas Pliskavas kņazistes robežas, kādēļ pliskavieši, baidīdamies no bruņinieku iebrukumiem savā valstī, 1463. g. uzcēla iepretim Ludzas pilij cietoksni, ko nosauca par Krasnij Gorodok.

Pēc ordeņa sakaušanas arī Ludza kļuva par zviedru, poļu un krievu kaŗa lauku.

1625. g. zviedru karalis Gustavs Adolfs sakāva poļu maršalu Staņislavu Sapiku un ieņēma Ludzu, bet 1635. g. noslēgtais miera līgums pilsētu atkal atdeva Polijai. 1654. g. Ludza vēlreiz pārdzīvoja kaŗa briesmas: Maskavas cara Alekseja Michailoviča kaŗa vadonis Ļevs Saltikovs ielenca pilsētu un, rakdamies zem pils

Romas katoļu baznīca

mūŗiem, Ludzu ieņēma. Aplenkšanas laikā pili tā saspridzināja, ka tā drīz vien sāka sagrūt. XVIII. gs. par pili jau raksta, ka no tās atlikušas tikai drupas. Pēc Alekseja Michailoviča kaŗa gājiena Latgale tomēr vēl palika Polijai un tā raudzīja še nostiprināt katoļu ticību. 1687. g. ar bīskapa Nikolaja Kurvin-Paplauska gādību Ludzā uzcēla katoļu baznīcu, kas 1736. g. nodega. Tagadējā Sv. Dievmātes baznīca celta 1738. g., un to iesvētīja inflantu bīskaps Puzina 1742. g. 1765. g. apmetne pie pils nosaukta par miestu.

Pirmo reizi sadalot Poliju 1772. g., Latgali un līdz ar to arī Ludzu pievienoja Krievijai. Ludzu paaugstināja par apriņķa pilsētu. 1778. g. ķeizariene Katrīna II. apstiprināja Ludzas pilsētas plānu un pievienoja pilsētu Polockas guberņai. 1796. g. pilsētu pieskaitīja Baltkrievijas guberņai, bet 1802. g. šo guberņu sadalīja Mogiļevas un Vitebskas guberņās; Ludzu pieskaitīja pēdējai. XIX. gs. pirmajā ceturksnī Ludzas tirdzniecības nozīme stipri pieauga; pilsētā noturēja 6 gada tirgus, 2—5 dienas ilgi. 4. XI. 1828. g. Etingers dabūja krievu valdības atļauju Ludzā atvērt sieviešu pansiju. 1840. g.

Ludzas pilsdrupas

Ludzā jau bija 4414 iedzīvotāju. 1843. g. pareizticīgo draudze uzcēla Sv. Dievmātes mūŗa baznīcu.

1866. g. Ludzā atvēra apriņķa skolu; bez tam te darbojās vēl šādas skolas: puisēnu un meiteņu, draudzes skola un 2 privātskolas meitenēm un zēniem.

1. VIII. 1866. g. Ludzā izcēlās ugunsgrēks un iznīcināja ap 200 namu.

1886. g. Ludzā jau skaitījās 5460 iedzīvotāju. Pilsētā tanī laikā bija klāt nākuši žīdu sinagoga, lūgšanas nams un apriņķa divklasīga skola.

1896. g. Ludzā bija 242 tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumi. Līdz Maskavas—Ventspils—Ribinskas dzelzceļu līnijas uzbūvei caur Ludzu 1900. g. pastāvēja diezgan dzīva tirdzniecība. Tirdzniecībai samazinoties, žīdi sāka Ludzu atstāt.

1914. g. Ludzā bija 7100 cilvēku, kas ir lielākais iedzīvotāju skaits, kas Ludzu apdzīvoja.

Pēc pasaules kaŗa 1920. g. 26. janvāŗa rītā Ludzu atbrīvoja no lieliniekiem Latvijas nacionālās armijas II. Ventspils kājnieku pulks ar pulka komandieri kapt. J. Ezeriņu priekšgalā.

1938. g. vasarā lielais ugunsgrēks iznīcināja lielāko daļu no vecās pilsētas pie ezera. Tas dos iespēju nākotnē pilsētu izbūvēt pilnīgi latvisku un mūsu laikiem piemērotu.

II. SABIEDRISKĀ UN KULTŪRĀLĀ DZĪVE

Ludza ir lauksaimnieciska rakstura pilsēta, un lielākā daļa iedzīvotāju ir strādnieki un rokpeļņi, kuŗu dzīves minimums ir samērā zems, kādēļ arī viņu pirktspējas un nodokļu maksāšanas koeficients arī zems, kas nelabvēlīgi ietekmē pilsētas saimniecību un viņas ārējo izskatu. Dzīvojamo ēku skaits 1066, no tām: mūŗa — 38, jauktas — 14 un koka — 1014, pie kam vienstāva ēkas — 1029, divstāvu — 32, trīs stāvu — 3 un četrstāvu — 2. Dzīvokļu kopskaits — 1256, no tiem 331 ar istabu-virtuvi, 282 vienistabas, 328 divistabu, 176 trīsistabu, 81 četristabu, 27 piecistabu, 19 sešistabu, 3 septiņistabu, 1 desmitistabu un 8 nezināmu istabu skaitu.

Ielas pilsētā ir 46 ar 30 km kopgaŗumā, no tām 29 ielas vecpilsētā un 17 jaunā pilsētas daļā. Vecpilsētā visas galvenās ielas bruģētas un gar malām ierīkotas ietnes. Par spīti visām grūtībām un iedzīvotāju nabadzību Ludza kaut lēni, bet noteikti iet pretim saimnieciskam uzplaukumam.

Sevišķi straujš atplaukums un ārējā pilsētas pārveidošanās vērojama pēc 1934. g. 15. maija.

Ludzā pastāv vairākas kultūrālas un saimnieciskas organizācijas, bet visu kultūrālo darbu veic galvenā kārtā 3. Ludzas aizsargu pulks, Ludzas latviešu biedrību savienība, garnizons, Latgales tautas ūniversitāte un skolas.

Pie pilsētas valdes pastāv plaša bibliotēka.

Valsts Ludzas ģimnazija

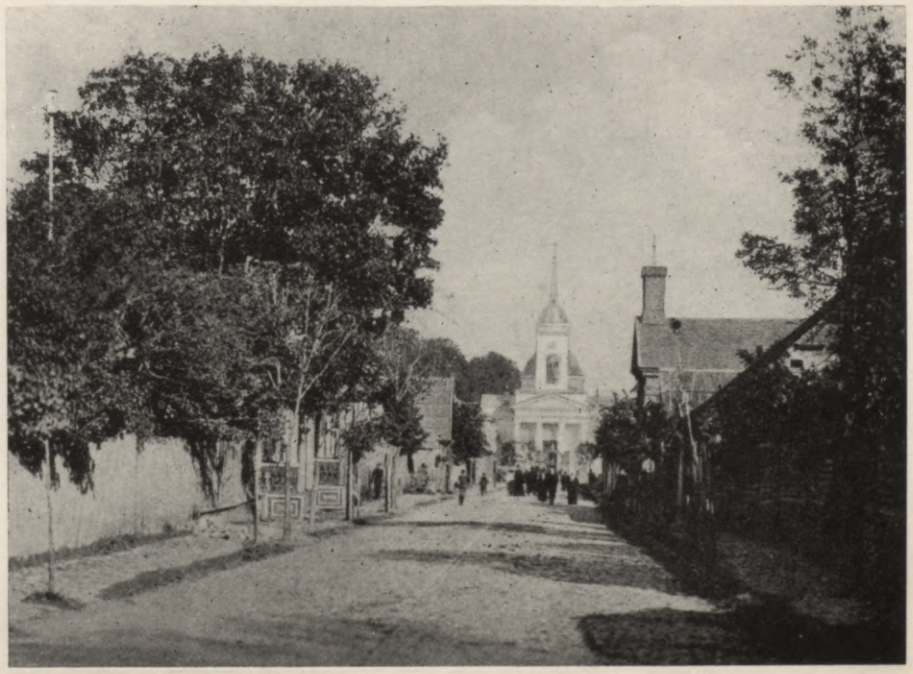

Iela Ludzā

G R Ī V A

Grīvas pilsēta atrodas Daugavas kreisajā krastā, iepretim Daugavpilij. Tā izcēlusies un attīstījusies uz Kalkūnes un Liginišku muižas zemes. Pirmās nometnes ap tagadējās Grīvas vietu radušās uz Kalkūnes muižas zemes jau XVIII. g. s. sākumā un nosauktas par Jeruzalemi. Kad krievu valdība sāka izbūvēt (1810.—1818. g.) Daugavpils cietoksni, Jeruzalemi nojauca, jo šī vieta bija vajadzīga priekštilta nocietinājumiem Daugavas kreisajā krastā. Drīz pēc tam tomēr nometne atjaunojās ārpus cietokšņa zemes pie Laucesas upes grīvas ar Grīvas vārdu. Drusku vēlāk Laucesas otrā pusē, uz Liginišku muižas zemes, arī radās jauna nometne, ko nosauca par Zemgali. 1832. g. Kalkūnes un Liginišku muižas nonāca viena īpašnieka rokās, kuŗš abas nometnes apvienoja vienā miestā ar divkāršo nosaukumu

Ev. lut. baznīca

Grīva-Zemgale. Tas bija lielākais miests Kurzemē. Pilsētas tiesības Grīva iegūst 1912. g. Pasaules kaŗa laikā Grīva, atrazdamās tieši cietokšņa kaŗa operāciju joslā, pilnīgi nopostīta. No 1918. g. februāŗa līdz oktōbrim Grīva atradās vācu kaŗaspēka varā, bet no 1918. g. novembŗa līdz 1919. g. septembrim to okupēja lielinieki. 1919. g. 27. septembrī lieliniekus no Grīvas padzina un drīz pēc tam pilsētu pievienoja Latvijas valstij. 1935. g. rudenī pāri Daugavai pabeidza celt tiltu, kas iedzīvotājiem sagādā daudz ērtību.

Grīvas pilsētas iedzīvotāji nodarbojas ar sakņkopību. Visvairāk ražo gurķus, kāpostus un kartupeļus. Pilsētā ir vairākas virvju darbnīcas, labības dzirnavas, cementa izstrādājumu darbnīcas, pītu mēbeļu un kurvju darbnīcas un visvairāk kurpnieku darbnīcu. Pilsētas tuvumā ir spirta dedzinātava un sāls maltuve.

Grīvā darbojas valsts pamatskola ar 34 skolotājiem, Ilūkstes apriņķa mūzejs un bibliotēka pie skolotāju biedrības un 12. Ilūkstes aizsargu pulka bibliotēka.

Grīvas tuvumā, Randenē, dzīvojis dzejnieks R a i n i s un mācījies Grīvas skolā. Pazīstamais kooperātors V i l i s S i l i ņ š arī dzīvoja Randenē, darbojās Grīvā un atdusas Birkineļu kapsētā, 7 km no Grīvas.

Pilsētā atrodas šādas Ilūkstes apriņķa iestādes: apriņķa priekšnieks, apriņķa vecākais un apriņķa tiesu izpildītājs.

Laucesas upe

Valsts pamatskola

BAUSKA

Bauskas pils drupas

Bauskas pilsētas dibināšana cieši saistās ar ordeņa pils celšanu. Pils ir celta kalnā, no kam arī radies pilsētas nosaukums. Vārds „Bauska" atvasināts no vārda „bauce", kas apzīmē kalnu, kalna galu.

Upju veidotajā trijstūrī, Ķirbaksalā, XV. g. simtenī nodibinājusies neliela nometne, kas senrakstos pirmo reizi minēta 1518. gadā ar nosaukumu Bauska. Nometnei pilsētas tiesības piešķirtas jau 1511. gadā.

Pēc hercoga Ketlera pavēles pilsētā atvērta skola, bet vēlāk pati pilsēta noplēsta un pārcelta jaunā vietā — Mēmeles upes loka iekšpusē, kur tā atrodas arī tagad.

Ļoti smagu iespaidu uz pilsētu atstāja Gustava Adolfa kaŗš ar Poliju, lielais ziemeļu kaŗš un 1812. gada franču armijas cīņas ar krievu kaŗaspēku.

Krievijas valdīšanas laikā Bauska kļuva par apriņķa pilsētu. XIX. g. s. II. pusē tā strauji uzplaukst. Nodibinās dažādas rūpniecības iestādes un sāk attīstīties arī amatniecība (podniecība).

Pasaules kaŗā vācu kaŗaspēks Bausku ieņēma 1915. g. 18. jūlijā. Iedzīvotājiem rekvizēja mantas, bet centās dot vācu valodu, vācu teātri un kīno, jo vāciešu nodoms bija pārvērst latvju zemi par savu provinci.

Pēc Brestļitovskas miera anullēšanas par Latvijas territorijas likumīgiem mantiniekiem sevi uzskatīja lielinieki. Tikai 1919. g. 17. novembrī pilsēta kļuva brīva un cīņas no Bauskas attālinājās. Iedzīvotāju labklājība pieauga, un tautas garīgā atdzimšana turpinās vēl mūsu dienās.

* *
*

Tagad daļa pilsētas iedzīvotāju nodarbojas rūpniecības uzņēmumos, tāpat labi attīstījusies ir amatniecība. Pēdējos gados sevišķi labi uzplaukusi sakņu un augļkopība, kas dod uzturu lielai iedzīvotāju daļai.

Daudzi pilsētas iedzīvotāji vasarā dodas uz laukiem kā laukstrādnieki, jo tieši Bauskas apkārtnes zeme ir labvēlīga graudkopībai, sevišķi kviešiem.

Lielākie rūpniecības uzņēmumi pilsētā ir A. S. Savienotās dzirnavas, Lodiņa un biedru alus darītava un divas koku zāģētavas.

Ev. lut. baznīca

* *
*

Bauskas sabiedriskā dzīve ir vienmēr bijusi ļoti rosīga. Visvecākā ir Bauskas brīvprātīgo ugunsdzēsēju biedrība, kuŗa dibināta jau 1869. gadā. No jaunākām kā darbīgākās minamas Latviešu sieviešu nācionālās līgas Bauskas nodaļa, Latvijas Aerokluba Bauskas nodaļa, Latv. veco strēln. biedr. Bauskas nodaļa, Bauskas strādnieku arodbiedrība un skautu un gaidu organizācijas. No saimnieciskā rakstura biedrībām Bauskā pastāvēja vairākas krājaiz-

devu sabiedrības, kas tagad apvienojās vienā spēcīgā Bauskas krājaizdevu sabiedrībā.

Visa kultūras dzīve pēdējā laikā saistās ap 13. Bauskas aizsargu pulku, kas savā namā rīko sanāksmes, koncertus un teātŗu izrādes.

No mācības iestādēm vispirms minama valsts ģimnazija. Blakus tai stāv pilsētas pamatskola, un vēl minamas pilsētas žīdu un privātā vācu pamatskolas.

Kultūras un izglītības veicināšanai pilsētas pašvaldība uztur bibliotēku un lasītavu. Otru bibliotēku un lasītavu uztur 13. Bauskas aizsargu pulks.

Nesen nodibināts Bauskas un apkārtnes mūzejs. Mūzeja vadība izdarīja senlietu vākšanu visā apriņķī un atrada daudzas vērtības.

* *
*

Pašu pilsētu ietveŗ rets dabas veidojums — divas saplūstošas upes. Mēmele un Mūsa te savienojas par Lielupi un rada skaistus skatus. Pilskalna parks ar celiņiem, kas veidoti gar pašiem upju klinšainiem krastiem, gan arī stāvi ejoši kalnā, saista katru dabas mīļotāju.

Apkārtnē atrodas Bornsmindes un Jumpravmuižas parki, kas gleznaini spoguļojas Lielupes ūdeņos. Mežotnes Viesturkalnā katrs izjūt svētumu sirdī, domājot par senču cīņām.

Daudzi izrakumi pie Vecsaules liecina par lielajām cīņām, kas šeit notikušas. Vietējos tīrumos vienmēr atrod kauju lieciniekus — gan ieročus, gan kaulus. Tas vairākus vēsturniekus ir pamudinājis meklēt šeit lielās Saules kaujas vietu.

Tilts pār Mēmeles upi

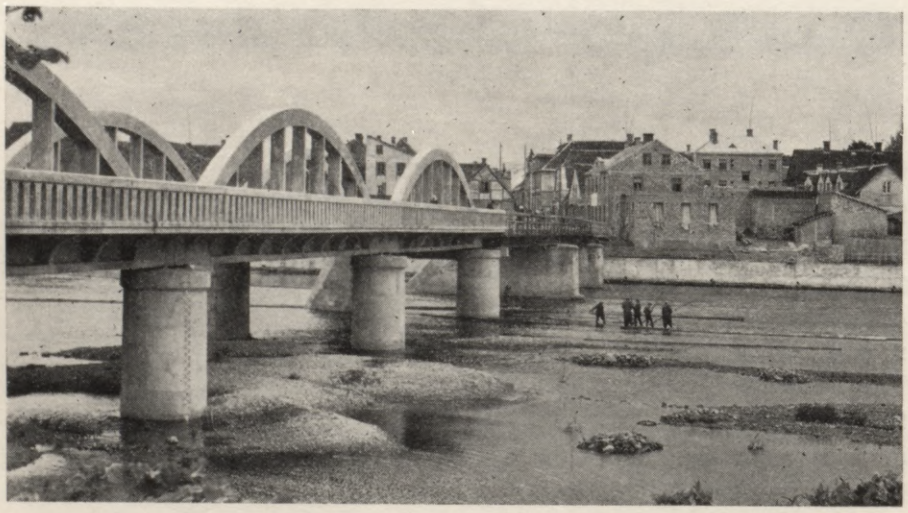

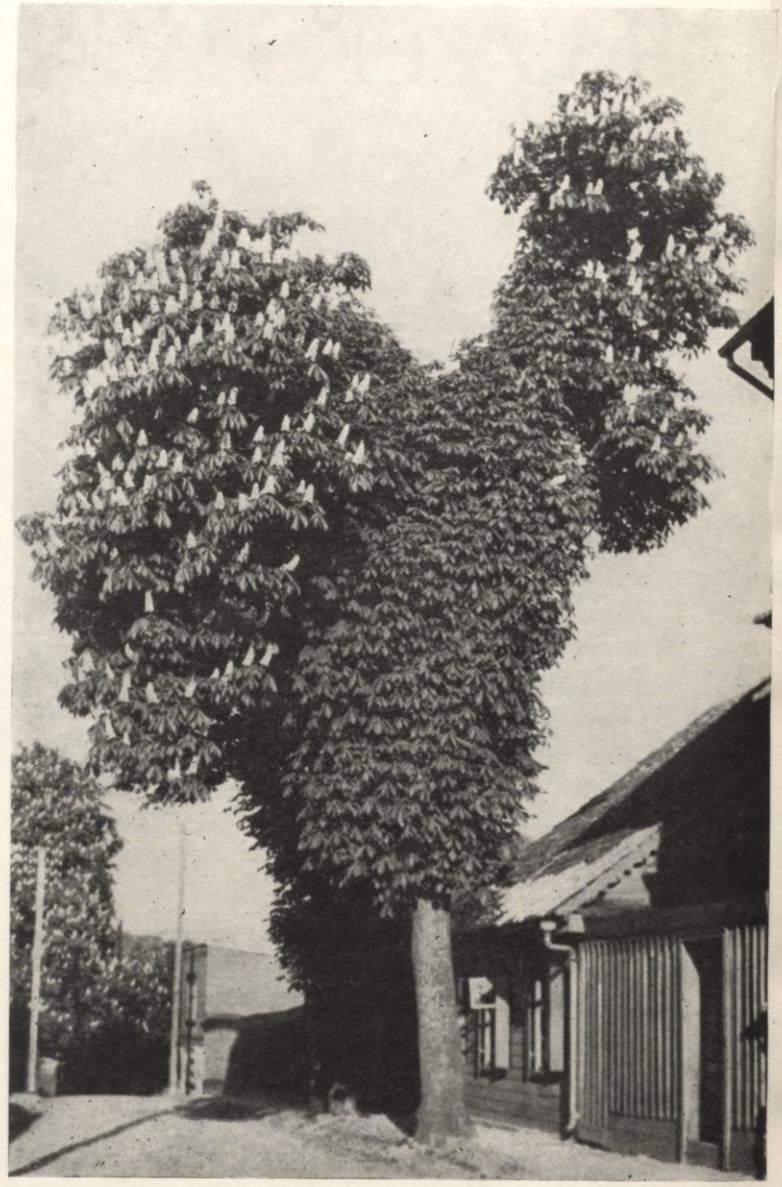

Lielākais gailis pasaulē (Bauskas dīvainība)

Bauskas ordeņa pilsdrupas ir vienas no lielākām Latvijā, celtas 1443. gadā.

Pilsdārzā no Somijas granīta uzcelts piemineklis brīvības cīņās kritušiem Bauskas apriņķa karavīriem.

* *
*

Pretim drūmajiem pils mūŗiem pāri Bauskai paceļas pilsētas pamatskola. Daudz pūļu ir maksājusi šīs lielās ēkas būve, kuŗas zāli beidz izbūvēt šogad. Ar ēkas nobeigšanu pilsēta būs ieguvusi piemērotu namu jaunatnes audzināšanai.

Nams, kuŗā satek kultūrālo organizāciju darbības pavedieni, pieder 13. Bauskas aizsargu

pulkam. Nams celts jau senāk, bet tikai tagad ieguvis savu tagadējo iekšējo un ārējo izdaiļojumu.

Pilsētas sporta laukums nodots 13. B. A. P. Sporta kluba rīcībā, kas laukumu pamazām izveidos visādu sporta nozaru vajadzībām.

* *
*

Mēmeles upes dēls ir dzejnieks P l ū d o n i s, dzimis netālu no Bauskas, Lejniekos. Bauskas apkārtnei pieder arī V i l i s O l a v s.

* *
*

Bauskas tuvumā atrodas sekošas ievērojamas mācības iestādes: Kaucmindes mājturības seminārs un skola, Bornsmindes Ziedoņa dārzkopības skola un Mežotnes lauksaimniecības skola.

Mežotnes Viesturkalns

SLOKA

Ev. lut. baznīca

Slokas cellulōzas fabrika

pie Slokas notikušas sīvas cīņas starp krievu karaspēku un prūšiem, kas kā Napoleona sabiedrotie pilsētu apsēda. 1863. g. uzsākta kārtēja tvaikoņu satiksme ar Rīgu un ar 1877. g. dzelzceļa satiksme. Sloka ļoti cieta pasaules karā un revolūcijas laikā no 1915. g. līdz 1920. g. 1925. g. Slokas pilsētas administrātīvās robežās ietilpināja Kaugurciemu un Slokas mācītājmuižu.

Ievērojamas ir Slokas baznīcas ērģeles, kas būvētas 1910. g., ar savām izmeklētajām sōlō balsīm, 40 skanošiem reģistriem, brīvo piano pedāli, 2 brīvām kombinācijām un tālskani, kas rada klausītājam iespaidu, ka ērģeļu mūzika nāk no altāŗa.

Slokas pilsētā dzīvojis ievērojamais latvju tautas atmodas laiku darbinieks Kaspars Biezbārdis.

Kaugurciemā pie Slokas uzcelts piemineklis šai vietā varoņa nāvē kritušajiem kapteinim Zoltam un viņa karavīriem.

Savu vārdu Slokas pilsēta dabūjusi no Slokas upītes, kas pie Slokas ietek Lielupē un minēta jau 1255. gadā. XIII. gadu simtenī, sadalot iekaŗotās zemes, Slokas upītes apkārtni piešķīra ordenim. Jūŗas tuvums un stāvoklis pie Lielupes un lielceļa, kas veda no Rīgas caur Kurzemi uz Vāciju, ietekmēja nometnes nodibināšanos pie Slokas upītes. Te ordenim bija dzirnavas, un 1520. gadā tas sāka izdalīt pie dzirnavām zemes gabalus apbūvei. 1520. gads uzskatāms par Slokas dibināšanas gadu. Ordeņa valstij sabrūkot, Kurzemē nodibinājās hercogiste, kuŗas pirmais hercogs Gothards Ketlers 1567. gadā pavēlēja uzcelt Slokā baznīcu. Zviedru un poļu kaŗā XVII. gadu simteņa sākumā zviedri Slokas miestu apsēduši un ierīkojuši pie dzirnavām „skanstis“ (ierakumus). Ap 1620. gadu Slokā plosījies mēris. XVII. g. s. vidū Sloka uzplauka, jo hercogs Jēkabs Slokā ierīkoja vaŗa kaltuvi un stikla fabriku. Pēc 1783. g. līguma Slokas novadu atdeva Krievijai, un 1785. g. 4. februārī viņai piešķīra pilsētas tiesības. Napoleona kaŗa laikā 1812. g.

SALDUS

Jaņa Rozentāla bij. darbnīca Saldū

Saldus ir Kuldīgas apriņķa otrā pilsēta. Pilsēta dibināta 1856. g., kad pilsētas vajadzībām piešķirtas ap 19 desetinu kroņa Saldus muižas zemes. Tomēr Saldus kā biezi apdzīvota vieta „starp Skrundu un Zemgali" pastāvējusi jau no seniem laikiem pie senču Saldus pils un vēlāk pie vācu ordeņa pils. Senču pils atradusies vienu kilometru ziemeļaustrumos no tag. Saldus pilsētas, Cieceres pagastā, mācītāja muižas laukos. Pilskalns guļ pļavu vidū kā iegarens savrups kalns, kas ar savu ziemeļa galu pieskaņas Saldus ezeram. Saldus pilskalns ir nesaudzīgi noarts, kamdēļ arī zaudējis savu malu stāvumu, un grūti spriest par bijušiem nocietinājumiem. No pilskalna apkārtnē esošām vietām 1253. g. senrakstā minēta „Salden", tā tad Saldus vārds ir ļoti vecs. Stāsta par katoļu klosteri šajā kalnā pēc senču pils sagraušanas, bet vēsturisku ziņu par to trūkst. Pilskalna tuvumā atrastas kuršu ugunskapu vietas ar senlietu atliekām.

* *
*

Ordeņa pils uzcelta 1341. gadā. Arī no šīs pils nav nekādu pēdu atlicies, un par tās atrašanās vietu trūkst noteiktu ziņu. Spriežot pēc kāda veca zīmējuma, tā atradusies tagadējās Saldus slimnīcas dārzā. Pils mūŗu akmeņi, domājams, izlietāti Saldus muižas saimniecības ēku celšanai.

Ap 1350. g. pie Saldus pils nodibināts ciems, kur no XVI. gadu simteņa vidus atradusies arī baznīca. Ziemeļu kaŗa sākumā Saldus ciems vēl pastāvējis, un viņā 1701.—2. gada ziemu pavadījis zviedru karalis Kārlis XII. ar savas armijas štābu. Nākošos kaŗa gados ciems nozūd un atjaunojas tikai pagājušā gadu simteņa vidū. Senā Saldus iedzīvotāju skaits nekad nav bijis liels, un ciems bijis galvenā kārtā apkārtējo lauku tirgus vieta. Tur notikuši veseli seši gada tirgi, kas pastāv vēl mūsu dienās. Saldū bijuši apmetušies arī sevišķi daudz visādu nozaŗu amatnieki. Daudz labu amatnieku Saldus novadam deva daudzie hercoga Jēkaba rūpniecības uzņēmumi, kas atradās gan Saldū, gan Saldus apkārtnē, — kā austuves, ādu mītuves, dzelzslietuves u. t. t.

Saldus ātri pieauga un attīstījās par vidēja lieluma pilsētu kā plaša un diezgan turīga lau-

Ev. lut. baznīca

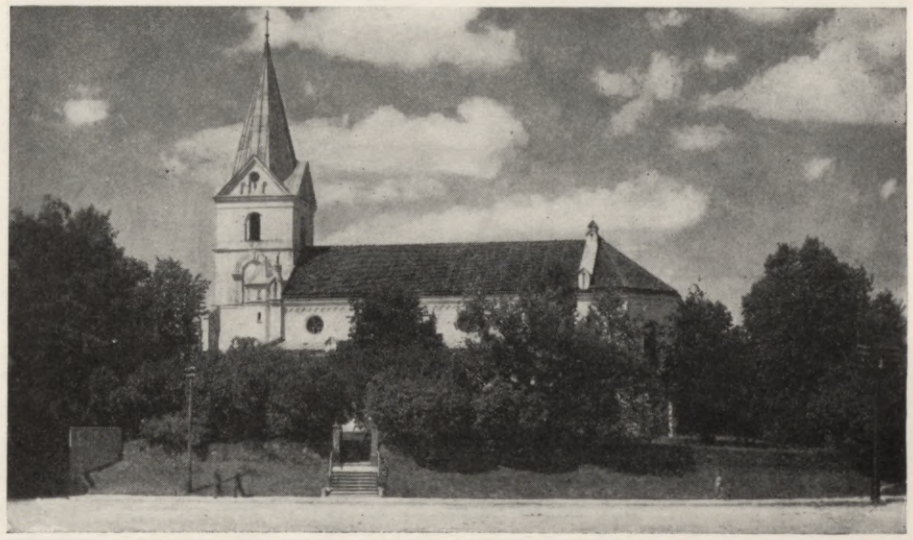

Cieceres ainava

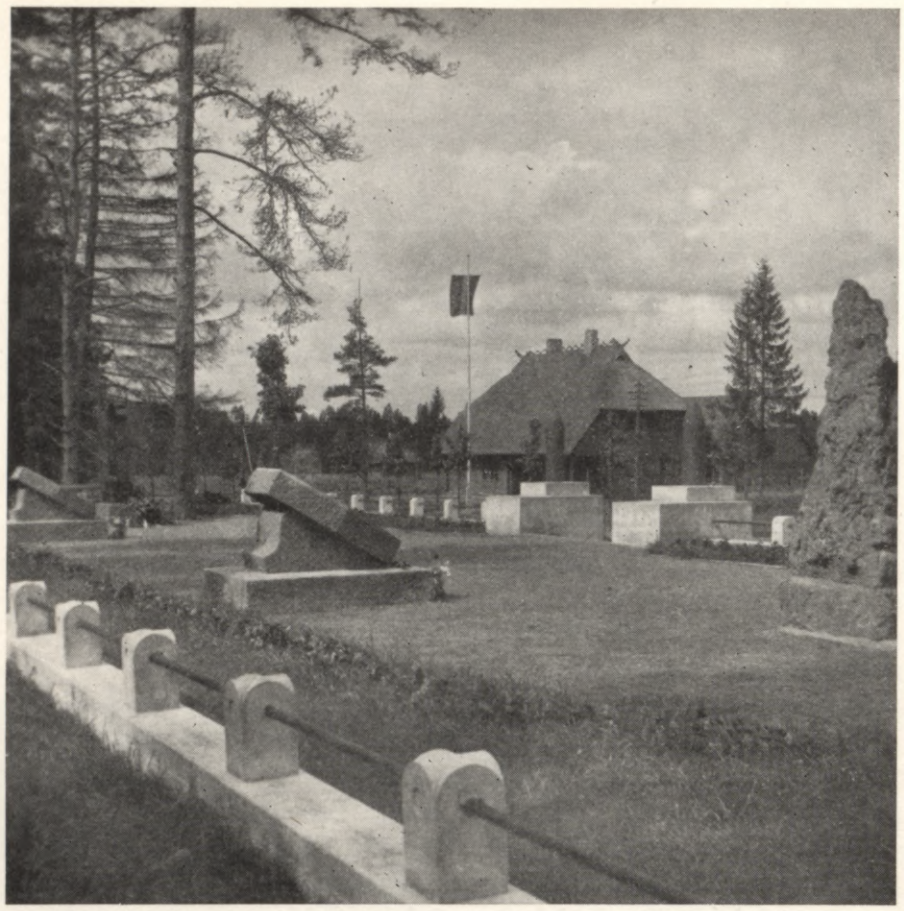

Pulkv. Kalpaka nāves vieta Airītēs

Tirgus laukums

ku apvidus centrs. Tik plaši nedēļas tirgi, kā otrdienās Saldū, reti kādā Latvijas provinces pilsētā sastopami; tas pats sakāms arī par kuplo skaitu gada tirgu. Pats par sevi saprotams, ka arī savus iepirkumus apkārtējie lauksaimnieki izdara turpat Saldū, kamdēļ arī te darbojas daži ļoti plaši tirdzniecības uzņēmumi, starp citu kooperātīvs „Neatkarība". Arī priekš pasaules kaŗa vairāk nekā 70% no Saldus iedzīvotājiem bija latvieši, un Saldus bija vislatviskākā pilsēta Kurzemē. Saldū latviešiem bija noteikšana pilsētas pārvaldē jau tad, kad citas Latvijas pilsētas vēl bija vāciešu rokās. Sevišķi plaši Saldus territōrija izplētās ar Saldus muižas, pilsētas ganību un valsts meža „Līkais mežs" sadalīšanu apbūves gabalos. Pilsēta uztur ģimnaziju un latv. pilnu pamatskolu, kā arī subsidē žīdu pamatskolu. Tuvākā nākotnē iekārtojamas piemērotas telpas ģimnazijai un pamatskolai ceļama jauna ēka.

Pasaules kaŗā ne Saldus, ne viņa apkārtne nav cietuši, jo kaujas tuvumā nenotika. Arī bēgļu gaitās ne visi paguva aiziet, kamdēļ pēc kaŗa dzīve ātri vien atplauka. No lielinieku varas Saldu atbrīvoja Kalpaka bataljons 1919. g. 10. martā, kā pirmo no Latvijas pilsētām. Šis notikums atzīmēts ar piemiņas plāksni pie pilsētas valdes nama. Saldus tirgus laukumā 1919. g. 14. martā arī notikusi pirmā Latvijas nāc. armijas parāde, kuŗu pieņēma apsardzības ministrs J. Zālīts ar angļu majoru Kenanu. Bermonta kaŗaspēku izdzenot no Saldus, 1919. g. naktī no 22. uz 23. novembri notikušas ielu cīņas, kuŗās kritušie 4 mūsu varonīgie cīnītāji guldīti Saldus kapsētā, kopējā brāļu kapā. Saldus baznīcā piestiprināta plāksne ar atbrīvošanas kaŗā kritušo vārdiem. 22 km no Saldus atrodas plkv. Kalpaka un viņa līdzgaitnieku nāves vieta, kas pienācīgi izdaiļota.

No dabas jaukumiem Saldus apkārtnē minami: 12 km gaŗais Cieceres ezers ar salu un Cieceres upe ar krāšņiem krastiem un romantisko Kalnmuižas parku. Cieceres ezera malā atrodas ievērojamās akmeņu lauztuves, kas dod izejvielu akc. sab. Ch. Šmidts cementa rūpniecībai.

Saldū dzīvojis un darbojies lielais latviešu gleznotājs Janis Rozentāls. Viņa darba vieta apskatāma vēl tagad; projektēts šai namā ierīkot Jaņa Rozentāla mūzeju.

Tipiska veclaiku celtne Saldū

A L Ū K S N E

Piemineklis 7. Siguldas pulka kaŗavīriem Alūksnes ezera krastā

Par Alūksnes apkārtni vēsturnieki ir atzīmējuši, ka VI. g. s. to apdzīvojušas somu un igauņu (līvu) ciltis. Ap VII. g. s. Alūksnes apgabalā ļau sākušās iespiesties latvju ciltis, nākdamas no Daugavas. Latvju iespiešanās notikusi ļoti lēni, jo bez vietējo zemes iemītnieku izdzīšanas latvjiem bija jāatsit arī krievu uzbrukumi no Pliskavas puses. Tālāk vēsturnieki min, ka VIII. g. s. Alūksne ir bijusi Pliskavas pagasts, un vēl X. g. s. pirmajā pusē Alūksne un plašākā apkārtne, ieskaitot Gaujienu, Gulbeni, Balvus un Viļaku, meslus maksājusi krievu kņaziem.

Alūksnes apkārtni latvji galīgi iekaŗojuši XII. g. s. un valdījuši līdz XIII. g. s., kad nāca vāci un, it kā palīdzību sniegdami pret krieviem un leišiem, te nostiprinājās un palika par kungiem un noteicējiem. 1225. g., kad šī novada zemes dalīja savā starpā Rīgas bīskaps ar ordeni, Alūksne palika zem pēdējā.

Redzēdami, ka viņiem tiek ņemta brīvība, latvji uzsāka sīvu cīņu pret ordeni, kuŗu bieži vien arī sakāva. Tikai 1238. g., kad ordenim izdevās nostiprināties Gaujienā, uzceļot tur mūŗa pili, latvju pretošanās atslābusi, un Alūksne ir palikusi zem ordeņa.

1242. g. krievu kņazs Aleksandrs sakāva vācu ordeni un piespieda to atteikties no Alūksnes un Latgales.

1285. g. 2. janvārī vācu ordeņa pulki atkal iebruka Alūksnē un nokāva 40 krievu meslotājus, pēc kam iestājies miers līdz 1341. g.; kad vācu ordeņa mestrs Bernhards fon Dreilēvens kopā ar 53 komtūriem aizgājis uz Prūsiju, piedalīties virsmestra vēlēšanās, krievi atkal iebrukuši Latgalē un Alūksnē, apkāvuši daudz iedzīvotāju, bet nevarējuši Gaujienas pili ieņemt un aizgājuši atpakaļ, aizvedot līdzi daudz gūstekņu.

Atgriezies no Prūsijas, Dreilēvens nolēmis, ka krievu uzbrukumu atsišanai Alūksnē jāceļ stipra pils. Vieta izraudzīta Alūksnes ezera salā, un pils nosaukta par Marijas pili. Tās atliekas redzamas vēl šodien. Ar šīs pils izbūvi Alūksnei pakļauta arī Gaujiena līdz ar plašu apkārtni. Sakarā ar pils izbūvi Alūksnes ezera krastā radās arī pilsēta un uzplauka ļoti dzīva maiņtirdzniecība starp krieviem un vācu ordeni. Tanī pašā laikā Alūksnē celta pirmā koka baznīca.

Ev. lut. baznīca

Alūksnes ezers ar Gaŗo salu

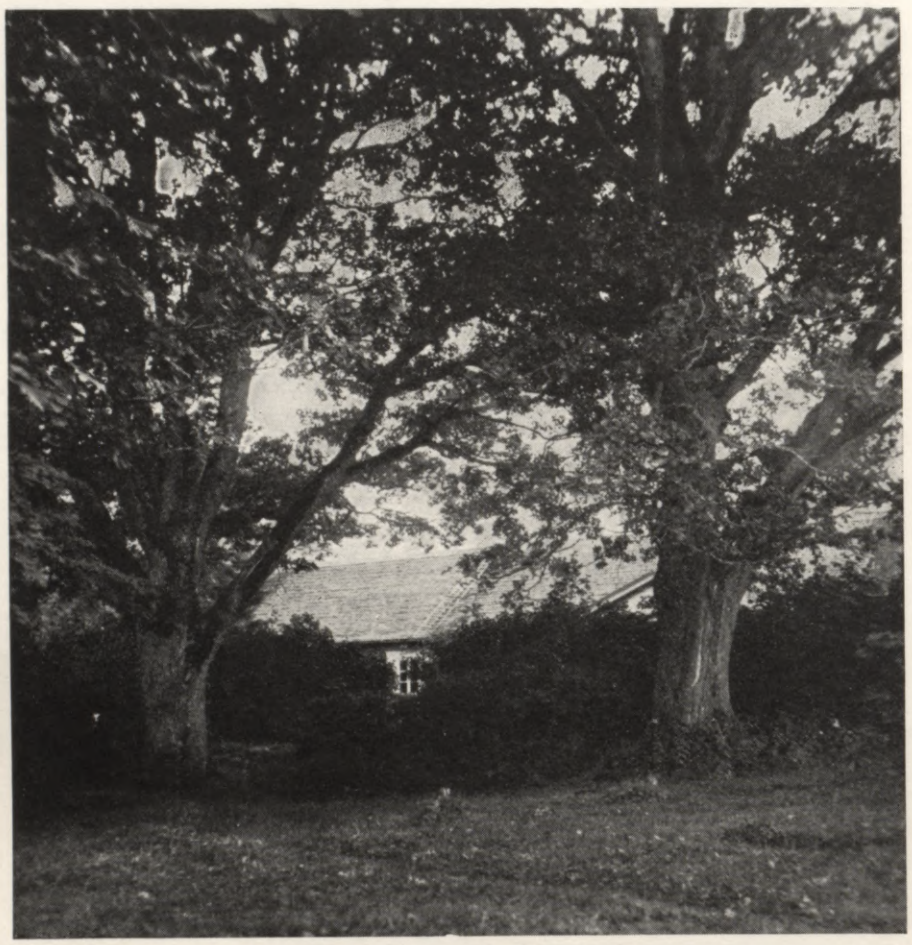

Glika ozoli

Alūksnē vācu ordeņa komtūri valdīja 218 gadus, bet arī šai periodā Alūksnei bieži bij jācieš no ārējiem iebrucējiem. 1481., 1482., 1485. un 1501. gados Alūksni stipri apdraudēja un postīja krievi. Pēc tam iestājās apm. 50 g.

Alūksnes pils

miera laiks. Tad 1559. g. sākās krievu cara Jāņa Briesmīgā pulka uzbrukumi Alūksnei, un 1560. g. pavasarī Alūksnes pili krieviem atdeva pēdējais vācu ordeņa komtūrs.

1582. g. arī Alūksne pārgāja zem poļu varas un palika līdz 1597. g. Poļu valdīšanas laiks ir atzīmēts kā grūts ciešanu laiks, jo jezuītu misionāri ar varu uzspieda katoļticību, pārņēma luterticīgo baznīcas un tautu aplika ar lielām nodevām.

Zviedru valdīšanas laikā Alūksne un apkārtne atkal uzplauka gan saimnieciski, gan kultūrāli. 1683. g. Alūksnē ienāk mācītājs Ernests Gliks, kas tulko bībeli latviešu valodā un šī svētīgā darba pabeigšanai par godu pašrocīgi iestāda divus ozolus, vienu 1685. g., kad veikta tulkot jaunā derība, un otru 1689. g., kad veikta vecā derība. Šis tulkojuma pirmizdevums ir redzams Alūksnes baznīcā, bet Glika iedēstītie ozoli joprojām kuplo pie mācītāja mājas.

Lielajā ziemeļu kaŗa laikā, 1702. gada 26. augustā, krievu cara Pēteŗa pulki ieņem Alūksni un Marijas pili, noposta visu apkārtni un aizved gūstā visus iedzīvotājus, līdz ar mācītāju Gliku un viņa audžu meitu Martu. Pēdējā, būdama skaista un gudra sieviete, valdzināja Pēteŗa Lielā sirdi un kļuva par Krievijas carieni un valdnieci kā Katrīna I. Viņas meita, Krievijas ķeizariene Elīzabete, Alūksni atdāvāja savam kancleram, grāfam Voroncovam, bet pēdējais to pārdeva baronam Fītinghofam.

Alūksnes nākošais uzplaukums sākās 1861. g., kad muižas īpašnieks atvēlēja zemi miesta apbūvei. Alūksne ir sevišķi uzplaukusi pēc 1903. g., kad dabūja šauršliežu dzelzceļu.

1905. gads Alūksnes dzīvē atzīmējams kā baigs gads, kad ģen. Orlova soda ekspedīcija apmetās pilī un strādāja savus asins darbus.

Lielinieku laikā pilsētu pārvaldīja miesta valde, un šāds pārvaldības veids turpinājās līdz

1920. g. 2. janvārim, kad Alūksnei Latvijas valdība piešķīra pilsētas tiesības.

1935. g. 2. maijā par godu Valsts Prezidentam Dr. Kārlim ULMANIM iedēstīts laukumā pie Pils ielas Vadoņa ozols, ezera krastā 15. maija birzs ar 500 bērziem un pie garnizona mītnēm Vadoņa birzs.

Kā sevišķi svarīgs faktors Alūksnes dzīvē ir 7. Siguldas kājnieku pulka vienības novietošana Alūksnē 1920. g. janvārī. Pulks ne tikai saimnieciski iespaido labvēlīgi pilsētu, bet arī sabiedriskā darbā. Atbrīvošanas cīņās kritušiem pulka kaŗavīriem pulks kopā ar Alūksnes pilsoņiem uzcēla dižu pieminekli ezera krastā.

Alūksnes apkārtnei ar 19 pagastiem ir noteikts lauksaimniecisks raksturs, kāpēc Alūksnes saimnieciskā labklājība ir galvenā kārtā dibināta uz lauku ražotāju pirktspējām. Zināmu rosību Alūksnei dod arī apkārtnes plašo mežu izstrādāšana.

Lielākais uzņēmums pilsētā ir R. Šlosa elektrības stacija, zāģētava, dzirnavas un vērptuve. Bez tam ir vairāki koku apstrādāšanas uzņēmumi un Alūksnes tuvumā J. Kreiļa alus darītava, Tūjas spirta dedzinātava un 3 ķieģeļnīcas.

Ievērojamākās sabiedriskās organizācijas pilsētā ir Alūksnes saviesīgā biedrība, Alūksnes sporta biedrība un Alūksnes amatnieku biedrība. No saimnieciskām organizācijām minamas: 1) Annas lauksaimniecības b-ba, dib. 1904. g., 2) Alūksnes krājaizdevu s-ba, dib. 1901. g., un

Tempļa kalns

3) Alūksnes patērētāju b-ba „Ekonomija", dib. 1920. g.

Alūksnes pilsētā atrodas valsts ģimnazija, pilsētas Glika 6-kl. pamatskola un Alūksnes igauņu 6-kl. pamatskola.

Pilsētā pastāv pilsētas brīvbibliotēka, kā arī 7. Valkas aizsargu pulka Alūksnes pilsētas nodaļas bibliotēka.

Alūksnes pilsētu robežo krāšņie Alūksnes ezera krasti ar labi izkopto parku, no kuŗa plašs skats uz jaukajām ezera saliņām — „Cepurīti" un „Gaŗo".

Šaura ūdens strīpa atdala pilsētu no Marijas salas ar vēsturiskās pils drupām, kas viegli sasniedzamas laivās.

Kā ievērojams vēsturisks piemineklis pilsētā minama arī Alūksnes baznīca ar skaisto altāri un koka tēliem, kristalla kroņlukturi un vecām gleznām.

Skats uz pilsdrupām

RŪJIENA

Rūjas upes labajā krastā senos laikos, 3 km no tagadējā pilsētas centra, bijusi lībju Metsepoles valsts pils, kas chronikās minēta 1125. g., atstāstot sāmsaliešu un reteliešu flotes uzbrukumu un šīs pils izpostīšanu. Lībju koka pils vietā 1263. gadā ordeņa mestrs Burchards Hornhūzens liek celt Rūjienas ordeņa pili, no kuras vāci pārvaldīja Rūjienas un Mazsalacas novadu. Ap pili izveidojies prāvs miests, kas atzīmēts jau 1461. gadā. Ka Rūjiena jau sirmā senatnē bijusi rosīga pilsētiņa, liecina ziņas par to, ka Pliskavas, Novgorodas un Maskavas krievu kņazi valkājuši rūjieniešu austas drēbes. Vēl Jāņa Briesmīgā laikā Maskavas galmam rūjienieši auduši svārkus. 1481. g. Rūjienu nopostīja Jāņa Briesmīgā vectēvs Jānis 3. Tomēr Rūjiena drīz vien atkal atdzīvojas un atplaukst. Ordeņa mestra Valtera Pletenberga laikā 1526. g. Rūjienas pilī sasaukts plašs landtāgs, lai tiesātu archibīskapu Blankenfeldu par viņa sakariem ar krieviem.

Rūjienas atbrīvošanas piemineklis

Jāņa Briesmīgā iebrukumā 1560. g. septembrī krievi sagrāva Rūjienas pili un pilnīgi iznīcināja pilsētu. Kad Vidzeme kļuva Polijas īpašums, poļu karalis Sigismunds Augusts 1562. g. atdāvināja Rūjienu savam svainim, zviedru princim Jānim, un atjaunotā pilsēta turpmākos kaŗa gados pārcieta gan poļu, gan zviedru varas laikus. 1622. g. Gustavs Adolfs to izlēņoja savam finansu pārzinim Jasperam Krūzam. Galīgi Rūjienas pils un līdz ar to arī pilsēta sagrauta Ziemeļu kaŗa laikā. Pēc Ziemeļu kaŗa novadu vairs netraucē kaŗa vētras, tomēr pilsētai grūti nācies atkal atjaunoties. Tikai 19. gadu simteņa otrā pusē Rūjiena sāk atkal rosīgi attīstīties, un 1897. g. Rūjienā ir jau 3496 iedzīvotāji.

1905. gada brīvības cīņās Rūjienas novadā revolūcionāri aiz sevis neatstāja līķus, drupas un pelnus, kā tas bija dažos citos novados. Nevar nepieminēt kustības galveno vadoni Jēkabu Krauzi, kas ieņēma izcilu vietu starp priekškaŗa Rūjienas sabiedriskajiem darbiniekiem.

Latvijas atbrīvošanā ievērojamu lomu spēlējusi Rūjiena un viņas novads, jo šeit likti pamati varonīgai Ziemeļarmijai, kad 1919. g. 26. janvārī Rūjienas novada 7 atbrīvoto pagastu vecākie izsludināja mobilizāciju Ķirbenos, Ipiķu pagastā. Šī Rūjienas novada mobilizācija deva kodolu I. Valmieras kājnieku pulkam, pie viņa formētiem rezerves bataljoniem un batarejai, no kuŗiem vēlāk izveidojās 5. Cēsu kājnieku un Vidzemes artilerijas pulks. Šo pulku varonīgās cīņas Latvijas atbrīvošanā prasīja arī daudzu rūjieniešu dzīvības.

Rūjienas miests izdalīts no Rūjienas Ternejas pag. 1872. gadā. Kā miests Rūjiena pastāvēja līdz 1920. g. 10. janvārim, kad Ministru prezidents K. Ulmanis un iekšlietu ministrs A. Bergs izdeva noteikumus par pilsētas tiesību piešķiršanu Rūjienas miestam. Savu tagadējo nosaukumu pilsēta dabūja 1923. g. maija beigās, kad Iekšlietu ministrija saskaņā ar L. Ū. filoloģijas un filosofijas fakultātes atzinumu nolēma, ka turpmāk pilsētas nosaukuma Rujene vietā lie-

Ordeņa pilsdrupas pie Rūjas

tojams nosaukums Rūjiena, kas savu nosaukumu dabūjusi no Rūjas upes. Tomēr šie vārdi nav latviski, jo upe un pilsēta savu nosaukumu dabūjušas no sava šūpuļa — igauniskā Ruchjas ezera.

„Mūsu mazās pilsētas attīstība un uzplaukums stāv ciešā sakarā ar novada zemniekiem. Zemnieku prieki un arī viņu bēdas arvien atbalsojas mūsu pilsētas ielās. Viņu organizācijas arvien būs tās, kas pilsētai pievadīs jaunas spēcīgās asinis kā saimnieciskā, tā kultūrālā dzīvē.“

Šie tagadējā pilsētas galvas A. Krēsliņa vārdi Valmieras apr. zemnieku sanāksmē 1937. g. 13. februārī spilgti raksturo pilsētas un novada saimniecisko seju. Rūjienas pilsētā, sevišķi pēckaŗa gados, nav ievērojamu rūpniecības uzņēmumu, bet viņa ir plašā un bagātā Rūjienas novada saimnieciskais un kultūrālais centrs, jo Rūjienas novads ir pirmais Vidzemē, kur zemnieki iepirka savas mājas.

Ar māju iepirkšanu par dzimtu sākas Rūjienas novada saimnieciskās dzīves uzplaukums.

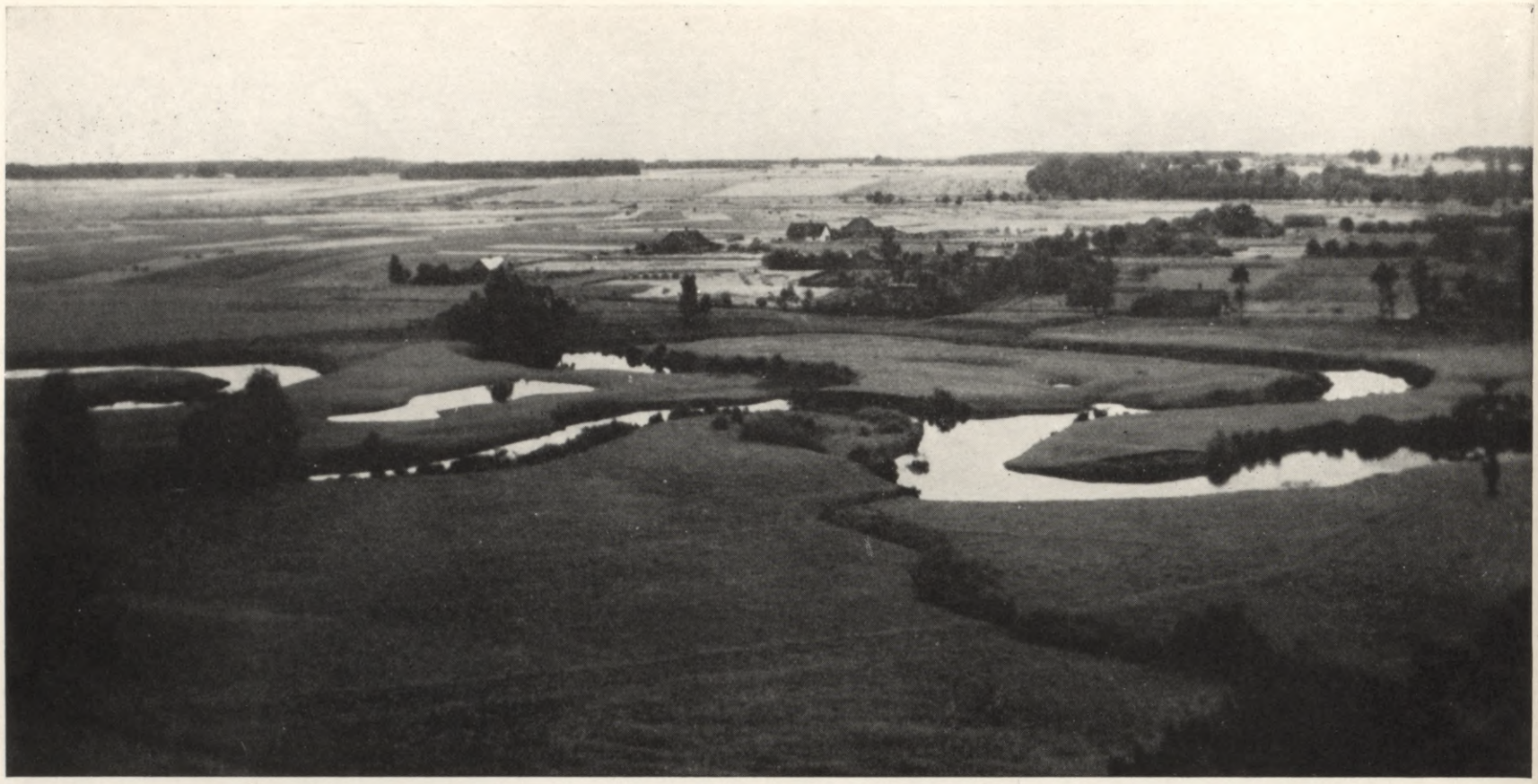

Rūjas upe pie Rūjienas

Rūjienas zemkopības biedrība pulcina ap sevi visus novada zemkopjus.

Sakarā ar saimnieciskās dzīves uzplaukumu zeļ arī novada garīgā dzīve. Rūjienas draudzes skolas tēva E. Švecha vadībā rūjieniešiem ir savs dziedātāju koris, kas piedalās Juŗa Neikena 1864. g. Dikļos sarīkotos dziesmu svētkos, bet 1866. g. vasarā tādi dziesmu svētki notiek Rūjienā. Rūjieniešu dziedātāju koris piedalās arī I. latv. vispārīgos dziesmu svētkos Rīgā 1873. gadā.

Rūjienas sabiedrisko, saimniecisko un kultūrālo organizāciju māmuļa ir **Rūjienas zemkopības biedrība**, no kuŗas vēlāk izaugušas citas biedrības un organizācijas. Šīs biedrības pamati ir likti 1870. gada 6. novembrī, kad īpaša kommisija sanāca, lai apspriestu izstrādātos statūtus. Tomēr dažādu nesaskaņu un statūtu neapstiprināšanas dēļ dibinātāju sapulce sanāca tikai 1877. gada 24. jūlijā. Par rosību liecina tas, ka jau 1879. g. biedrība ierosina dzelzceļa būvi caur novadu, telegrafa stacijas ierīkošanu, lauksaimniecības skolas dibināšanu, izstādes sarīkošanu u. t. t.

Kā viena no vecākām biedrībām minama arī Rūjienas brīvprātīgo ugunsdzēsēju biedrība, kas dibināta 1880. gadā. B-ba apkalpo ne tikai pilsētu, bet visu plašo Rūjienas novadu un ir apgādāta ar modernām ugunsdzēsēju ierīcēm.

1899. gadā dibināta Rūjienas saviesīgā biedrība, kuŗas īpašumā ir plašākā provinces sarīkojumu zāle ar plašām blakus telpām.

Rūjienas piensaimnieku sabiedrība dibināta 1910. gadā. Ar maziem pārtraukumiem kaŗa gados tā sekmīgi darbojusies vienmēr. Pēc kaŗa sabiedrība strauji attīsta savu darbību un izvēršas par lielāko koppienotavu nevien Latvijā, bet visās Baltijas valstīs. Sevišķi Rūjienas sviests ir iecienīts Anglijā.

No pēckaŗa dibinātām organizācijām atzīmējamas: Rūjienas un apkārtnes veselības aizsardzības sav-ba (dib. 1929. g.), Latvijas Sarkanā Krusta Rūjienas nod. (dib. 1919. g.), Brāļu kapu komitejas Rūjienas nod. (dib. 1935. g.), Rūjie-

Ev. lut. baznīca

nas biškopības b-ba (dib. 1920. g.), Rūjienas savstarpējā ugunsapdrošināšanas b-ba (dib. 1922. g.).

Kā vecākā naudas iestāde darbojas Rūjienas krājaizdevu sab-ba (dib. 1880. g.), tai seko Rūjienas savstarpējā kreditbiedrība (dib. 1903. g.) un Rūjienas pilsētas krājkase (dib. 1930. g.).

Ievērojamu rosību pilsētas sabiedriskajā dzīvē ienes aizsargu, vanagu, mazpulku un skautu organizācijas, kā arī vietējo draudžu dāmu komitejas.

Ar prieku jākonstatē, ka vietējo organizāciju ražīgais darbs rit ciešā saskaņā ar pašvaldību, kas ir drošākā ķīla sekmīgam darbam pilsētas un līdz ar to mūsu atjaunotās valsts veidošanā.

Izglītības veicināšanai Rūjienā darbojas Valsts Rūjienas ģimnazija, kuŗā 1937./38. māc. gadā mācījās 180 skolēni ar 16 skolotājiem.

Pie ģimnazijas pastāv priekšzīmīgi iekārtots internāts un apm. 80 ha liela saimniecība, kuŗas mērķis ir tuvināt skolniekus zemei.

Rūjienas draudžu 6-kl. pamatskola, bij. draudzes skola, kuŗu uztur pilsēta ar Ternejas un Lodes pagastu pašvaldību līdzdalību, ir viena no lielākām provinces skolām, jo viņā mācās 572 skolēni ar 20 skolotājiem.

Bez tam pilsētā darbojas vēl vācu vecāku savienības pamatskola un pilsētas papildskola.

Rūjienas 2-gad. lauksaimniecības skola ir viena no tām 8 šāda tipa skolām, kuŗas kā pirmās nodibinātas mūsu brīvvalsts pirmajos pastāvēšanas gados. Skola novietota Rūjienas pag. bij. Virķenu muižā, 5 km attālumā no pilsētas. Skolēnu praktiskiem darbiem pie skolas pastāv 100 ha liela saimniecība.

No sabiedriskām bibliotēkām atzīmējama pilsētas bibliotēka ar 2000 sējumiem.

Jauku košumu pilsētai dod Rūjas upe, kas rāmi tek cauri pilsētai, sadalot to divās daļās. Rūja nemīl lauzties krastos, bet ir izmeklējusi vietas, kas neliek šķēršļus tās gaitai, tamdēļ arī viņu nepavada tādas krāšņas vietas, kādas mēs redzam citu straujo upju krastos. Skaistas vietas Rūjas krastos ir pie pilsdrupām. Šeit upes vienā krastā paceļas ordeņa pils drupas, bet otrajā romantiskais Jeŗu parks, tad Lauvas un Rāmnieku līči. Pāri Rūjai pilsētā pārmesti divi dzelzsbetona tilti, viens no tiem celts 1924. gadā, bet otrs nodots lietošanai 1938. g.

Rūjiena sevi var pieskaitīt pie dārzu pilsētām. Jau gandrīz pie katra nama ir augļu vai košuma dārziņš. Bez tam ierīkoti vairāki parki un apstādījumi — Brīvības laukums, pilsētas parks, 15. maija parks, mazpulku birzs. Skaisti

Pilsētas valdes nams

parki ir arī pie vietējām skolām — ģimnazijas un pamatskolas.

Kā ievērojama vēsturiska celtne minama Rūjienas Sv. Bērtuļa baznīca, kas celta tanī pašā laikā, kad Rūjienas pils. Celta gotu stilā, ievērojama vēsturiskā un mākslinieciskā ziņā. Pēc speciālistu atzinumiem Rūjienas baznīca ir labākais gotu stila paraugs Latvijā. Baznīcā, abās pusēs galvenai ieejai, atrodas iedobumi (nišas), t. s. kauna stabi. Baznīcā atrodas piemiņas plāksnes pasaules karā un atbrīvošanas cīņās kritušiem draudzes locekļiem. No šīs baznīcas

Dzelzsbetona tilts pār Rūju

mācītājiem sevišķi minams Gustavs Bergmanis, kas rosīgi darbojies arī literāriskā laukā un ir pirmais latviešu tautas dziesmu krājējs un izdevējs.

Maz ir palicis pāri no Rūjienas pilsdrupām, kuŗas ir sagrauzis ne tikai laika zobs, bet arī cilvēku rokas, kas mūŗa akmeņus izlietojuši dzirnavu dambja celšanai.

No jaunu laiku ievērojamākām celtnēm minamas: Rūjienas draudžu 6-kl. pamatskola, bij. draudzes skola. Šī ēka celta 1687. g., bet pilnīgi pārbūvēta pēc arch. H. Kundziņa projekta 1933. gadā, piemērojot to vismodernākām prasībām. Skola atrodas uz Rūjas krasta, un pie tās ir skaists parks ar sporta laukumu, brīvdabas teātŗa skatuvi, strūklakām. Parkā atrodas tēlnieka K. Zemdega veidotais piemineklis „Madonna Orans", kas celts atjaunotās draudzes skolas pirmās skolotājas J. Skujiņas piemiņai.

Valsts Rūjienas ģimnazijas ēka celta 1931. g. pēc arch. Blankenburga projekta un izmaksāja Ls 150.000,—. Ģimnazijas internāts atrodas bij. Eriņu muižā, kur jauks parks, skaistākā atpūtas vieta Rūjienas apkārtnē.

Rūjienas pilsētas valdes nams celts 1935. un 1936. g. pēc arch. A. Klinklāva projekta.

Rūjieniešu lepnums ir piemineklis Rūjienas atbrīvošanai un kritušiem kaŗavīriem Brīvības laukumā, ar taurētāja tēlu un motto: „Taurētājam bija mirt, tomēr latvji ziņu dzird."

Rūjienas valsts ģimnazija

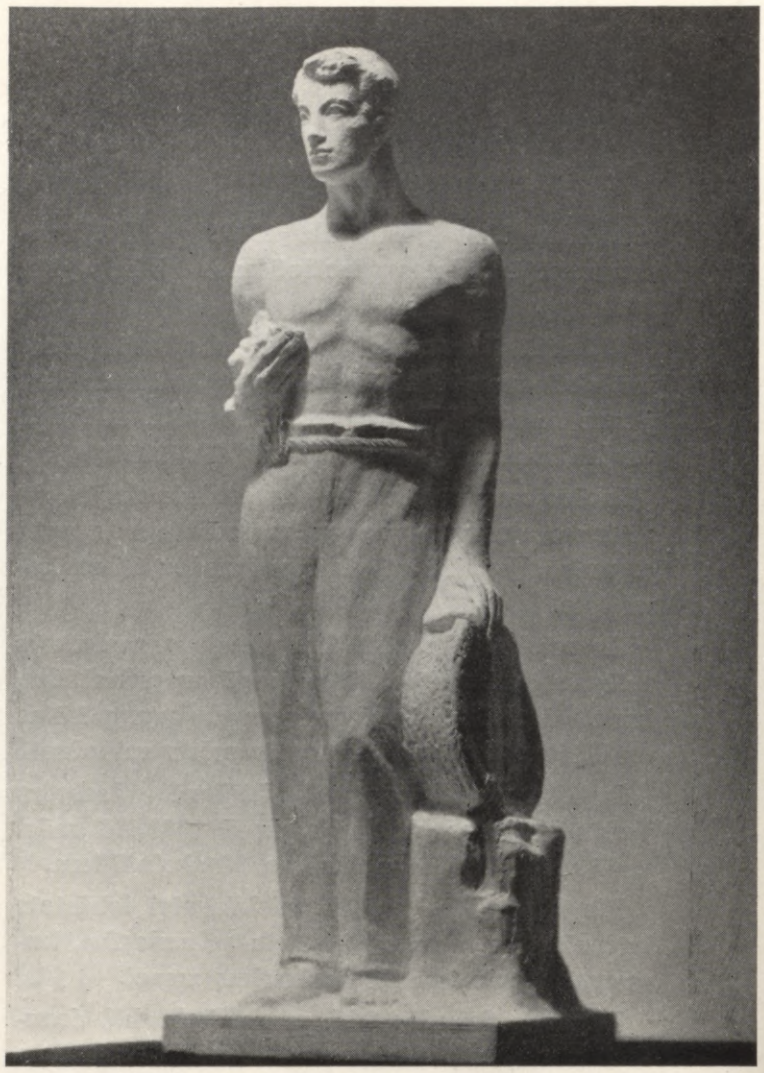

Piemineklis Arturam Alberingam

Bez šī pieminekļa Rūjienas sv. Bērtuļa kapos Rūjienas vanagu novads uzcēlis piemiņas zīmi atbrīvošanas cīņās kritušiem varoņiem.

Pašlaik veidojas bij. ministru prezidenta Artura Alberinga piemineklis.

Rūjienā dzīvojuši un darbojušies: Gustavs Bergmanis, mācītājs, garīgs rakstnieks un valodnieks, miris 1814. g. Rūjienā, kur arī apglabāts; Ādams Alksnis, gleznotājs, miris 1897. g. Rūjienā, apglabāts pilsētas vecajos kapos; Arturs Alberings, bij. ministru prezidents un zemkopības ministrs, miris 1934. g., apglabāts Rūjienas Skudrītes kapos, Kārlis Zariņš, sūtnis un pilnvarotais ministrs Anglijā.

Skolu druvā Rūjienā darbojušies: Jēkabs Velme, tieslietu ministrs H. Apsītis, rakstnieki Apsīšu Jēkabs un Jānis Grīns, avīžnieks Antons Benjamiņš, E. A. Švechs, T. Kampuss un K. Alberings. Trīs pēdējie arī atdusas Rūjienas kapsētās.

1905. g. revolūcionāri Rūjienā

K R Ā S L A V A

Krāslavas valsts ģimnazija

Vieta, kur atrodas tagadējā Krāslavas pilsēta, bijusi apdzīvota jau senatnē, par ko liecina divi senie pilskalni, kas paceļas pilsētas tuvākā apkārtnē: Šokolādes kalns — ap 1 km uz ziemeļiem, un otrs — 2 km uz vakariem. Kad viduslaikos slavi iekaŗojuši Dienvidlatgali, tie pilis nopostījuši. Pēc nostāstiem Krāslavā savā laikā valdījusi kņaze Rogņeda Gorislava, kuŗu vēlāk apprecējis slavu kņazs Vladimirs Svētais, kas slavos ieveda kristīgo ticību.

Pēc Krāslavas pāriešanas Plāteru dzimtas īpašumā 1729. g., grāfs Konstantīns Plāters to izbūvē par tais laikos skaistāko Latgales miestu, uzceļot daudz jaunu mūŗa un koka namu. Tirgus laukumā uzceļ divstāvu rātsnamu ar augstu torni, kuŗa pirmā stāvā ierīko veikalus un darbnīcas. Tagad no rātsnama palicis tikai pirmais stāvs ar veikaliem. Pilsētas augstākā vietā starp 1755. un 1767. g. uzcelta renesanses stilā stalta mūŗa baznīca ar nodomu pārvērst to par Latgales bīskapa katedrāli. 1757. g. blakus baznīcai uzcelts katoļu semināra nams un 1759. g. sevišķa ēka bibliotēkai, kuŗā Konstantīns Plāters savācis ap 20.000 sējumu. 1764. g. uzcelta arī Mozus ticīgo sinagōga un dibināta žīdu draudze, pie kuŗas piederējuši visi Latgales žīdi.

1791. g. beidz izbūvēt grāfu Plāteru pili. Plāteri daudzus amatniekus ieveduši no Vācijas un Varšavas, un Krāslava tai laikā ieguvusi slavu ar saviem paklājiem, samta, vilnas un kokvilnas audumiem, ieročiem, ratiem, zelta un sudraba izstrādājumiem. Krāslava izvērtās arī par apkārtnes garīgo centru: 1757. g. atvērts garī-

Senču pilskalns, saukts Šokolādes kalns

Romas katoļu baznīca

Zirgezers

gais seminārs, kur mācīta latviešu valoda. 1811. g. krievu valdība Daugavpils cietokšņa būves vajadzībām atņem jezuītiem zemi ar baznīcu un ēkām, bet turienes ģimnaziju jezuīti pārceļ uz Krāslavu. 1814. g. katoļu misionāri atver apriņķa skolu.

Sakarā ar Daugavpils cietokšņa būvi visas apriņķa iestādes 1820. g. pārceltas uz Krāslavu, kur tās atradās 3 gadus. 1826. g. ugunsgrēks nopostīja puspilsētas. Pēc tam Krāslava vairs neatgūst agrāko stāvokli. Sakarā ar pārkrievošanas tieksmēm krievu valdība 1842. g. slēdz katoļu semināru, bet 1854. g. apriņķa skolu pārceļ uz Rēzekni, ar ko Krāslavas un apkārtnes garīgā, sabiedriskā un kultūrālā dzīve uz ilgiem gadiem pamirst. Krāslavas saimnieciskā dzīve sāk straujāk uzlaboties tikai pēc dzelzceļa izbūves, bet no kādreizējās smalkās rūpniecības pastāv tikai podniecība, ādu apstrādāšana un saru fabrikas. Iedzīvotāju skaits ap 1901. g. ir 10.000. Pēc 1905. g. Krāslavā un apkārtnē straujāk sāk raisīties latviešu nācionālā atmoda un sabiedriskā dzīve. Jaunatne, kaut nelegāli, pulcējas un skandina tautas dziesmas. Pēterpilī studējošā jaunatne sarīko pirmo teātŗa izrādi Krāslavā, noturēti pirmie lauksaimniecības kursi, nodibināta pagasta krājaizdevu sabiedrība un patērētāju biedrība.

Latvijas valdība Krāslavas miestam 1922. g. piešķīra pilsētas tiesības. 1923. g. agrāko grāfu Plāteru atremontētā pilī tiek atvērta valsts ģimnazija. 1920. g. atvērta apriņķa 6-klasīgā pamatskola, kuŗa 1925. g. pārvērsta par valsts pamatskolu. Ar 1920. g. pilsētā atvērtas krievu, poļu, baltkrievu un žīdu pamatskolas; baltkrievu un krievu pamatskolas, skolēnu trūkuma dēļ, bija spiestas likvidēties. 1921. g. nodibināta lauksaimniecības biedrība un sarīkota pirmā lauksaimniecības izstāde. 1922. g. nodibināta Krāslavas krāj-aizdevu sabiedrība, kuŗai tagad pievienota 1911. g. dibinātā pagasta krāj-aizdevu sabiedrība. 1922. g. dibināta Krāslavas latviešu biedrība, kuŗai savs nams ar teātŗa zāles iekārtu, plašāka bibliotēka, drāmatiskais pulciņš, koris, sporta sekcijas un izbūvēts tenisa laukums. 1928. g. uzcelta pilsētas elektrības stacija.

Skaistā Krāslavas apkārtne ir tūristu ceļa mērķis. Augstie un nobrukušie Daugavas krasti rāda mūsu zemes formāciju. Pilsētu no ziemeļiem ieslēdz ar mežu apaugušie kalnāji, kas paceļas līdz 160 m virs jūŗas līmeņa un Krāslavu veselīga gaisa ziņā nostāda izcilā vietā. Šeit atrodas sanātorija, vienīgā Latgalē. No kalniem vairāku desmitu metru augstumā avoti met savus dzidros ūdeņus. Pār pilsētu no divām augstie-

Krāslavas Māŗa

Sv. Donāta relikvija

nēm valda staltā baznīca un ģimnazijas pils ar krāšņo 12 ha kalnaino, dekorātīvo parku. No ziemeļiem Daugavā ieplūstošās upītes veido dziļas, lapu kokiem apaugušas gravas. Ziemeļos un ziemeļaustrumos no pilsētas atrodas dzelzs un sēra avoti un krāšņais Zirgezers. Krāslava ir tūristu izejas punkts arī uz skaistākiem Latgales apvidiem — Sauleskalnu (16 km), Aglonu (32 km), Dagdu un Bukmuižu (52 km). Ievērojamākās celtnes: katoļu baznīca ar sv. Donāta brīnumdarītāja kapliču, ģimnazijas pils, vecais rātsnams un citas seno laiku mājas. Katru gadu pirmā svētdienā pēc Pēteŗa dienas notiek sv. Donāta svētki, uz kuŗiem ierodas tūkstošiem dievlūdzēju no visas Latgales.

Ar 1934. gada valsts atjaunošanas vēsturisko aktu pilsētai dota latviska pašvaldība.

Atjaunotā pilsētas pašvaldība ir dažu gadu laikā paspējusi pilnīgi atveseļot un nostabilizēt pilsētas finanses, uzkrāt kapitālu Ls 23.000,— celtniecībai, nostādīt pilsētas saimniecību uz racionāliem pamatiem un ievadīt celtniecību. Šinī laikā izbūvēti pilsētas valdes un skolas nami, uzcelta moderna mūzikas estrāde un kiosks, izbruģētas 5 ielas un pilsētas centrā ierīkotas cementa ietnes. Sevišķi liela vērība piegriezta pilsētas izdaiļošanai un apstādījumu ierīkošanai.

Dagdas ceļš

T A L S I

Talsi ir skaistākā Kurzemes apriņķa pilsēta. Kalni un dziļas gravas gan ap pilsētu, gan tieši pašā pilsētā rada varenus un brīnišķi jaukus dabas skatus. Iepretim Pilsētas dārzam, netālu viens no otra, atrodas mūsu Senču pilskalns un Ordeņa pilskalns (sauc arī par Dzirnavu vai Sudmalu kalnu). Ordeņa pilsdrupas nav uzglabājušās, pilskalnu muižnieki vēlāk izveidojuši par jauku parku, bet pa kādreizējiem pils vaļņiem tagad ved līkumotas un stāvas ielas, kas piešķir Talsiem savdabīgu romantiku. Senču pilskalns tikai nedaudz noaudzis krustābelēm, tā ka skaidri redzamas ļoti labi veidotās, reljefās formas. Pilskalna pakājē atrodas Talsu ezers. Cik Talsu kalnu nogāzes augstas un stāvas, liecina ielu vietā ierīkotās kāpnes (augstākās 108 pakāpieniem) un pie mājām esoši augļu dārzi, kas sākas augšpus jumta malas. Jaukuma ziņā ievērību vēl pelna Ģimnazijas parks, kas vasaras tveicīgās dienās ar savu veco koku plašajām lapotnēm sniedz tīkamu paēnu. Parkā aug vairāki reti košuma koki.

Talsi ievērojami ne tikai ar lielajām dabas dotībām, bet arī ar savu vēsturi un milzīgajām archaioloģiskām vērtībām. 1936. un 1937. g. izrakumi Talsu pilskalnā ir devuši pārsteidzošus rezultātus un vērsuši uz sevi visu to skatus, kam rūp mūsu tautas un pagātnes noskaidrošana, vēstures objektīvitāte un arī savas tautas gods, jo šie izrakumi vairāk kā jebkuŗi citi dod neapšaubāmu liecību par senlatviešu augsto kultūras līmeni. No izrakumiem spriežams, ka jau IX. gadu simtenī pilskalnā bijusi kuršu pils un ap to veidojusies senā Talsu pilsēta. Talsi ietilpuši Vanemijas valstī un bijuši viens no šīs valsts pārvaldes kodoliem. Spriežot pēc izrakumiem, Talsi bijuši mūsu senču visnocietinātākā pilsēta. Prof. A. Tentelis domā, ka šī pils bijusi paša varenā kuršu valdnieka Lamekina rezidence. Rakstos Talsi pirmo reiz minēti 1231. g., kad Alnas Balduins noslēdz līgumu ar kuršiem. 1253. g. 4. aprīlī Talsus iegūst Zobenbrāļu ordenis un tanī pašā gadu desmitā uzceļ Dzirnavu kalnā savu mūŗa pili. 1291. gadā uz Talsiem dodas leišu pulki, lai padzītu vācus. Tie noposta pilsētiņu un plašu apkaimi, bet Ordeņa pili neieņem. 1562. gadā nodibinātā Kurzemes hercogiste ietilpina sevī arī Talsus un paceļ to saimniecisko rosību. Zviedru un poļu kaŗa laikā (1655.—1660.) Talsus posta abas naidīgās armijas un šausmīgā mēŗa sērga (1657. g.), kam 1710. gadā seko vēl drausmīgāka sērga. Chronika vēstī, ka Talsos palikuši dzīvi tikai desmit cilvēki. Pēc kaŗa un mēŗa šausmām Talsi kļūst nenozīmīgs lauku centrs. Talsi sāk pamazām atkal uzplaukt tikai sākot ar 1819. gadu, kad uz turieni pārceļas Kandavas pilskungs ar pils un apriņķa tiesu. Līdz tautiskās atmodas laikmetam Talsos skaitliskais pārsvars pieder žīdu tautībai, bet tad Talsi diezgan strauji gūst arvienu latviskāku seju. Smagi Talsi cieta 1905. g. revolūcijā, kad soda ekspedīcija apšaudīja pilsētu ar lielgabaliem, bez kādas izmeklēšanas apšāva daudz mierīgu iedzīvotāju un nodedzināja vairākus desmitus māju. 1917. g. Krievijas pagaidu valdība piešķiŗ Talsiem pilsētas tiesības, ko

Talsu ezers

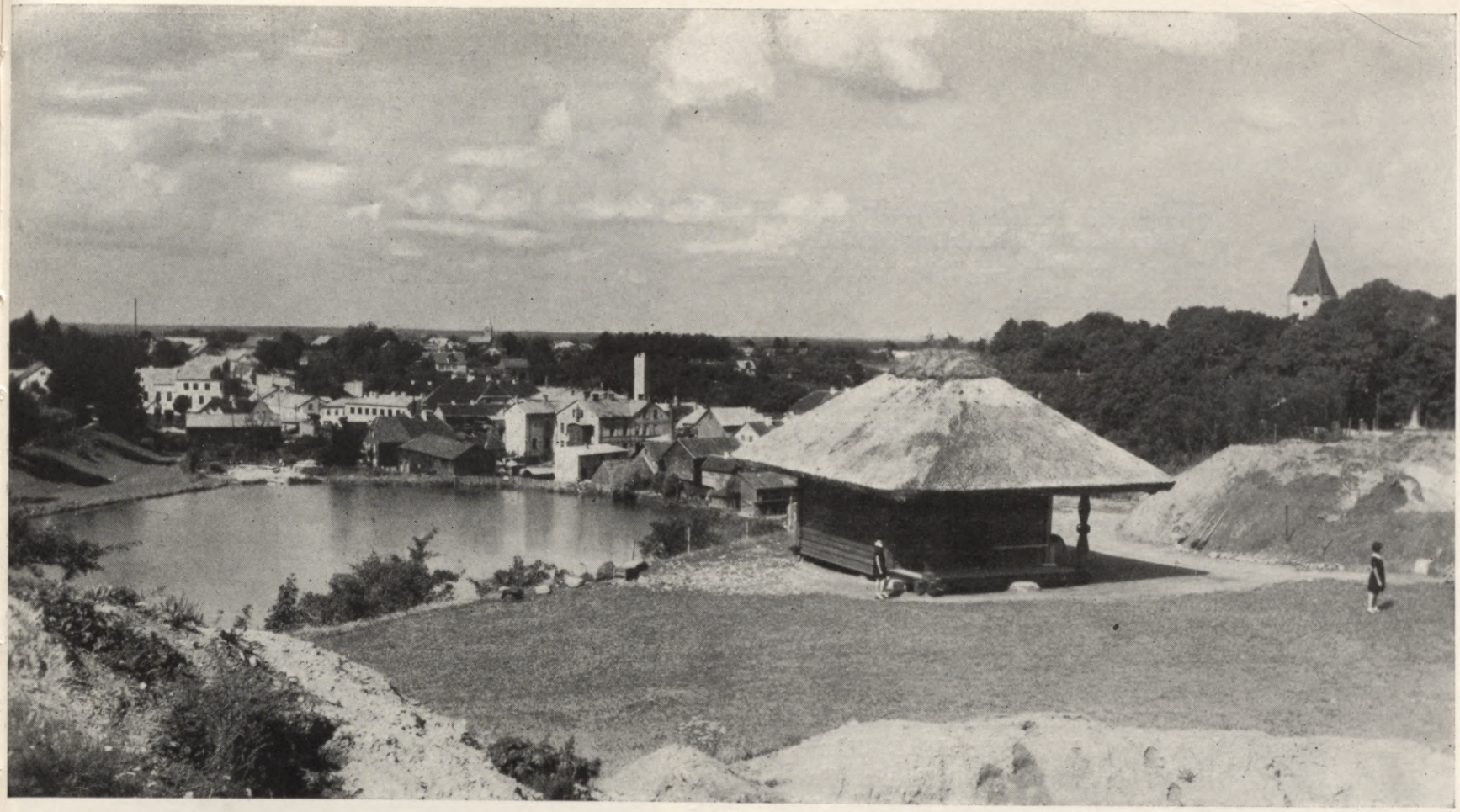

Skats no Talsu pilskalna

Talsi izmanto tikai ar 1919. g., kad šīs tiesības piešķir arī patstāvīgās Latvijas valdība.

II. Pilsētas saimnieciskos apstākļus raksturo iedzīvotāju nodarbošanās. Talsos darbojas apm. 300 tirdzniecības uzņēmumi un apm. 270 rūpniecības-amatniecības uzņēmumi, no kā arī lielākais vairums pilsētas iedzīvotāju pārtiek. Daļa iedzīvotāju nodarbojas ar dārzsaimniecību un diezgan daudzi kā meža strādnieki un laukstrādnieki lauku saimniecībās.

No lielākiem rūpniecības uzņēmumiem minami Lapševska dzirnavas un koku zāģētava, Glāzera stērķeļu fabrika, Sniedziņa galdniecība, pienotava u. c.

III. Pilsētā ir šādas baznīcas: Talsu ev. luterdraudzes, Talsu pareizticīgo draudzes un baptistu draudzes un lūgšanas nami žīdiem, Romas katoļiem un 7. dienas adventistu draudzei.

Ievērojamākās biedrības: Talsu sadraudzīgā biedrība, dib. 1887. g., un Talsu brīvprātīgo ugunsdzēsēju biedrība, dib. 1865. g., un Talsu aizsargu pulks.

Saimnieciskās organizācijas: Talsu piensaimnieku biedrība, dib. 1922. gadā, Talsu patērētāju biedrība, Talsu apr. kreditbiedrība, Talsu žīdu krāj-aizdevu sabiedrība un vācu krāj-aizdevu kase.

IV. Skolas darbojas šādas: Talsu valsts ģimnazija, Talsu valsts mājturības skola, Talsu pilsētas pamatskola, Talsu valsts 6 kl. pamatskola, Talsu žīdu un vācu pamatskolas.

Ev. lut. baznīca

Vilkuezers

Bibliotēkas ir divas: Pilsētas brīvbibliotēka un Talsu skolotāju biedrības bibliotēka.

Mūzejs ir viens — Talsu valsts ģimnazijas vēsturiskais mūzejs.

V. Kā ievērojamākie vēstures pieminekļi minami: Ev. luterdraudzes baznīca, celta hercoga Gotharda laikā, Senču pilskalns, Ordeņa pilskalns, klasiska stila kapliča pie Rodes dārzniecības.

VI. Ievērojamākās celtnes: Talsu pilsētas pamatskola, Sadraudzīgās biedrības nams, Talsu apriņķa kreditbiedrības nams, pilsētas elektriskā spēkstacija, Latvijas Bankas Talsu nodaļas nams, pasts, apr. slimnīca, ģimnazijas nams, mājturības skolas nams, dzelzceļu stacija u. c.

VII. Talsos dzimuši, darbojušies vai dzīvojuši šādi pazīstami tautas darbinieki: Krišjānis Valdemārs, Fricis Kundziņš, Jēkabs Lautenbachs-Jūsmiņš, Ansis Puškaitis, Fricis Mīlenbachs, Kārlis Mīlenbachs, Kristaps-Kārlis Preipičs-Brīvkalns, Teodors Dzintarkalns (Zaudmanis), Fricis Cirķelis, Teodors Zeiferts, Fr. Adamovičs u. c.

VIII. Talsu tuvākā apkārtnē skaistākās vietas atrodamas starp Šķēdes un Tukuma lielceļiem. Ja iet pirmajā virzienā, tad no Talsiem jāiziet pa Rīgas ielu. Aiz bijušā kroga drīzi sākas mežs, bet mežmalī divas kapsētas: ceļmalā pa kreisi žīdu kapsēta, bet drusku tālāk nost no ceļa pa labi vecā Talsu kapsēta — Sukturu kapi. Dr. A. Bīlenšteins domā, ka še bijusi senču kulta vieta. Egļu mežu aiz žīdu kapiem sauc par Skoru mežu, kur 1905. g. nošāva trīs kalpus, bet 1919. g. landesvēra laikos 13 lieliniekus. Kalnā sākas atkal lauki, bet turpat pa kreisi redzamas Sukturu mājas, kuŗām pa labi lejā spīd ieapaļais Sukturu ezers. Tālāk redzama augstu pakalnu grēda, apaugusi ar mežu. Grēdai dažāds nosaukums. Senākais — Milzu kalns, tad Suktura kalns un „Lettenburg". Jo vācu avoti še uzrādīja senlatviešu pilsvietu, ko jau apšaubīja Bīlenšteins, norādot, ka pilskalns atrodas līdzās

Talsu raksturīgās kāpnes

1937. g. Baltijas vēsturnieku kongresa dalībnieki Talsos

Talsu ezeram, bet Milzu kalnā bijušas zviedru skanstis no 1659. g., kamēr Brastiņš domājas še atradis leišu apcietinājumus no 1291. g. Kalna muguras vienā galā vēl manami trīs krusteniski grāvji, bet otrā divi. Gar malām mākslīgi laukumiņi. Var redzēt, ka vieta bijusi apcietināta. No mācītāja ceļa ejot uz kalnu pa labi mežā var atrast mazu apaļu ezeriņu — Sapņu ezeru, iemīlējušos jauniešu nopūtu vietu. Pāris vietās no kalna tāls skats uz Valdemārpili un tumšajiem Ārlavas mežiem. Aiz kalna daži ciedru koki, bet tūliņ lejā Nurmuižas lielceļš, apaudzis ar skaistiem kokiem, īpaši Vīnu leja, no skanstīm skatoties otrpus lielceļam. No Āžu kalna atklājas lielisks skats uz Talsu apkārtni. Priekš pasaules kaŗa uz kalnu Talsu skolas izgāja zaļumos. Mūsu dienās tas izgājis no modes, tik vidusskola savos pavasaŗa gājienos aizvien atceras šo kalnu. No Āžu kalna pa taciņu cauri mežam drīzi iznāksit uz lauku ar Čumalu mājām, pie kuŗām ezers, bagāts ar vēžiem un zivīm. Še daudzi talsinieki nāk arī mazgāties, jo ūdens tīrs un traucētāju maz. No šejienes gar Č. piedarbu ieteicams pa celiņu nākt uz Talsu pusi. Lauks pāriet pļavā, un še pa kreisi mežmalā novietojies aizaugušais Bezdibeņa ezers.

G U L B E N E

Vidzemes malienas lielāko centru — Gulbeni daudzi vēl uzskata par jaunu pilsētu. Bet vēsturē jau ar 1340. gadu var atrast Gulbenes pilsētas vārdu. 1940. g. daudzinātā „jaunā" Gulbenes pilsēta jau varēs atzīmēt 600 pastāvēšanas gadus un nostāties cienīgi blakus mūsu vecākām provinces pilsētām. Un nevien daudzo gadaskaitu ziņā. Pēdējos gados Gulbene tik strauji augusi, kā reti kāda cita mūsu provinces pilsēta. Kādi šai Gulbenes straujai attīstībai pamati, rāda Gulbenes attīstības gaita.

Plašo Gulbenes novadu pirms vācu ienākšanas Senlatvijā apdzīvojušas letgaļu ciltis. Kad iekaŗotās zemes vācieši dala savā starpā, Gulbenes novadu 1340. g. iegūst Rīgas virsbīskaps. Jau 6. Rīgas virsbīskaps Frīdrichs Brauns ceļ tagadējās luterāņu baznīcas vietā pili. Tā bijusi toreiz svarīgs stratēģisks punkts ceļā ar Maskavu, jo krievu pulki bieži ielauzušies. Vai šīs pils vietā Kristalīca upītes krastā agrāk bijusi arī senlatviešu pils, tas līdz šim nav noskaidrots, jo pilskalnā izrakumi nav izdarīti. Ap pili, tagadējo Vecgulbenes muižas ēku vietā, drīz vien izveidojās maza pilsētiņa, ko vēlākos gados nopostījis Jāņa Briesmīgā krievu kaŗaspēks.

Skats uz Gulbeni

Cik stipri Gulbene senatnē bijusi nocietināta, liecina daudzie krievu kaŗapulku nesekmīgie uzbrukumi. Gulbene ne mazāk svarīgs centrs bijusi arī tirdzniecībā ar Krieviju. Vēlākos gados pilsēta, kopā ar Cesvaini un Alūksni, vedusi pat cīņas pret iebrūkošiem krievu pulkiem. Gulbene bijusi arī biezi apdzīvota. Par to liecina apkārtnes daudzi pilskalni un kapu kalni. Bijis arī daudz māju, attīstījusies amatniecība un rūpniecība, kas viss savukārt sekmējis dzīvos tirdznieciskos sakarus ar plašiem novadiem.

Nevien krievu valsts uzplaukums, bet arī vācu ordeņa varas nespēks pamudina Jāni Briesmīgo 1558. g. ielauzties Latgalē un Tērbatas virsbīskapijā. Nesastapuši tur nekādu pretestību, viņi izsiro un iekaŗo vienu novadu pēc otra. 1559. g. stipri krievu spēki otrreiz par jaunu dodas uz Vidzemi un 17. janvārī pie Tirzas sakauj virsbīskapijas pulkus. Ziemu šie pulki jau ieņem Gulbeni. Tā kā pilsēta vedusi sīvu cīņu, pēc iekaŗošanas krievu kaŗaspēks virsbīskapa pili un pilsētiņu pārvērš drupu kaudzē. Daļu iedzīvotāju apkauj, daudzus aizved verdzībā.

Kad 1621. gadā Zviedrijas karalis Gustavs Ādolfs iekaŗo Vidzemi, arī nopostītais Gulbenes apgabals nāk zem zviedru valdības un par kaŗa nopelniem abas Gulbenes (Jauno un Veco) valdnieks atdāvina savam ģenerālim Gustavam

Piemineklis krituŝiem par Latvijas brīvību

Stūrītis pils parkā

Hornam. Toreiz Gulbene bijusi gandrīz tuksnesis.

1763. g. Gulbenē mainās muižas īpašnieks. Krievijas ķeizariene Katrīna II. Vecgulbenes muižu un Liteni atdāvina grāfam Minicham. 1789. g. Minicha dēli Vecgulbeni par 80.000 zelta rubļiem pārdod Hermanim fon Fitinghofam, Lubānas, Alūksnes, Alsviķu un Tūjas muižu īpašniekam. 1802. g. pirkšanas ceļā abas muižas iegūst barons Gotfrīds fon Volfs, kuŗa dzimtai tās paliek līdz 1920. g.

Barons Volfs ierīko lielos Gulbenes parkus, apstāda kokiem galvenos lielceļus un citādi rūpējas par Gulbenes izkopšanu. Vēl tagad Gulbenes krāšņums ir viņas plašie un skaistie parki ar mākslīgiem dīķiem, ezeriem, grotām, paviljoniem, tiltiem un mākslas pieminekļiem. Šo parku ierīkošana maksājusi milzīgu naudu, un pie to izkopšanas un ierīkošanas gadiem ilgi strādājuši labākie Eiropas dārznieki, tūkstošiem strādnieku, kājnieki un zirdzinieki. Lai rastu līdzekļus, barons bieži zemniekiem renti paaugstinājis. Klaušu kārtā muižas rentniekiem uzlikta arī parka celiņu uzturēšana.

Tilts pilsētas parkā

Gulbenes pils

1899. g. izceļas Gulbenes draudzē nemieri. Zemnieki grib nokratīt muižnieku aizbildniecību draudzes dzīvē. Kad muižnieks pieņēmis zemniekiem nepatīkamu mācītāju Vildi, draudzē sākas vispārēja kurnēšana. Un kad toreizējais muižnieks vēl zemniekiem pasaka: „Ganāmam pulkam nav jāzina, kādu ganu izvēlas saimnieks“, tad draudzes locekļi mācītāju nelaiž baznīcā. Pie tilta viņi to lielā pulkā nogrūž upītes gravā un nodomāto dievkalpojumu izjauc. Vainīgos aizsūta uz Archaņģeļsku.

XX. g. s. sākumā apkārtējie muižnieki ierosina dzelzceļa būvi no Pļaviņām uz Vecgulbeni, Alūksni un Valku, lai varētu izmantot apkārtnes lielās mežu bagātības. Barons Volfs negrib, ka viņa mieru traucētu, samaksā inženierim, lai tas dzelzceļa līniju novelk uz ziemeļiem zemā un purvainā vietā. 1903. g. jaunā dzelzceļa līnija jau izbūvēta, un Gulbene ar to nāk tuvāk kultūras centriem. Tad Gulbenē ierodas arī slavenais Vācijas gaisa kuģu būvētājs grāfs Cepelīns un zemniekiem rīko mielastu.

1905. gada nemieru kustībā piedalās arī gulbenieši. Stāmerienes muižā nemiernieki ielenc muižniekus un draud nolinčot, bet pēdējie izbēg, kāpēc viņu pilis nodedzina. Gulbenes nemierniekiem pievienojas arī alūksnieši. Lielākas sadursmes tad norisinās uz Sitas-Stāmerienes lielceļa. Kazaki spiesti apmesties Litenes pilī, bet pūlis pili tomēr nodedzina. Tāpat aplenc un nodedzina arī Vecgulbenes pili. Soda ekspedīcijai par upuri krīt pagasta vecākais Rūcējs un nemiernieku vadonis Pilmanis.

Ar jaunās dzelzceļa līnijas izbūvi pasaules kaŗa laikā uz Ieriķiem un Jaunlatgali Vecgulbene kļūst par dzīvu satiksmes centru. Te ierīko arī dzelzceļa darbnīcas, kuŗu strādnieki ap staciju izveido jaunu centru.

Drīz pēc tam sākas baigākais un šausmīgākais laiks Gulbenes vēsturē. 1919. gadā sākas lielinieku varas laiki. Gulbenē darbojas nežēlīgais tribunāls. Tribunāla sēdes notur baznīcā, kur altāris aizsists dēļiem. Tiesas sēdes ļoti īsas. Bieži tikai nolasa tiesājamo vārdus. Vakaros tiesas kungi baznīcā rīko dzeršanas un

Ev. lut. baznīca

dejošanas, bet notiesātos tikmēr no Baltās pils pagraba, izmocītus un dzeloņu drātīm sasietus, ved uz Vaides šķūni, kur nežēlīgā kārtā nonāvē. Tā lielinieki nonāvējuši apm. 500 cilvēku.

Lielinieku briesmu darbi Gulbenē turpinājās līdz 1919. gada maijam. 29. maijā Latvijas atbrīvotāji Alūksnē notur apspriedi, un jau 30. maijā lielinieki no Gulbenes izdzīti. Lielu varonību te parāda leitnants Zīle, kas ar 23 kareivjiem uzbrūk bēgošam ienaidnieka pārspēkam un atņem 15 lokomotīves, 80 vagonus un daudz municijas.

Kad lielinieki padzīti, atklājas šausmu ainas. Kāds no Gulbenes atbrīvotājiem par to raksta: „Komūnistu varasvīru mītne, pils augšējās telpās, izkrāsota sarkanā krāsā un izgreznota varasvīru ģīmetnēm. Bet apakšā, maziem, dzelzīm restotiem logiem, ierīkots komūnistu moku kambaris: sienas un šķautņainie pīlāri, zemie velvētie griesti — viss apšķaidīts asinīm. Nesakaltušās asinis liecināja, ka vēl nesen te nelaimīgie cietēji miruši mocekļu nāvē. Uz klona bija bieza, kādreiz bijušu salmu un saplosītu apģērbu kārta, kas sajukusi sarkanā, dubļiem līdzīgā masā. Vienā kambarī atradās gaŗš sols, notriepts asinīm un sadurstīts, kas lietots nelaimīgo upuŗu piesiešanai un spīdzināšanai."

Kad Vecgulbenes miests iet plašumā, miesta valde sadala apbūves gabalus. Uz tiem drīz vien paceļas jaunas ēkas. Rosīgi pieaug arī tirdzniecība. Stipri pavairojas ap staciju dzelzceļa ēkas. 1921. gadā miestā nodibina pamatskolu. 1926. g. pabeidz stacijas ēkas būvi, kas ir viena no lielākajām visā Latvijā. 1928. g. paceļas arī jaunā komerceskolas ēka. Miestā iedzīvotāju skaits pieaudzis jau tik liels, ka 1928. g. februārī miestam piešķiŗ pilsētas tiesības. Ar to pilsēta pēc vairāk kā 500 gadiem atgūst atkal G u l b e n e s vārdu.

Lielās zemes platības Gulbenei ļāvušas izaugt īsā laikā par vienu no skaistākām mūsu dārzu pilsētām. Pilsētas valde arī izkopj gadu no gada kaŗa laikā nopostītos parkus, ierīko jaunas ielas. Dibinās jaunas biedrības un tirdzniecības uzņēmumi. Savus veikalus atveŗ „Konsums", „Gauja", Vecgulbenes patērētāju biedrība, dzelzceļnieku kooperātīvs u. c. lielāki uzņēmumi.

* *
*

1929. g. atklāj 232 cīņā par Latviju kritušiem kaŗavīriem pieminekli. Tas celts no pelēkā granīta, un apkārt piemineklim tagad skaisti iz-

Šķūnis, kuŗā lielinieki noslepkavoja ap 300 Latvijas patriotu

Pēc Gulbenes atbrīvošanas izraktie lielinieku upuŗi

Valsts Gulbenes komereskola un arodskola

Gulbenes pilsētas jaunā pamatskola

Gulbenes dzelzceļu piestātne

kopts dzīvžogs. Baznīcā novieto kritušiem varoņiem piemiņas plāksni. Pilsēta arī dāvā baznīcai jaunu altāŗa plāksni vācisko uzrakstu vietā.

* *
*

Gulbenes pilsētas iedzīvotāju skaitu strauji palielina Baltajā pilī novietotais 7. Siguldas kājnieku pulka bataljons un Latgales artilerijas pulka divīzions, kuŗiem pašā pēdējā laikā piebiedrojušies 4. aviācijas eskadrona kaŗavīri, jo plašajā aerodromā uzcelti jauni angari.

* *
*

Īstu uzplaukumu Gulbene pieredz pēc 1934. g. 15. maija. Pilsētā paceļas daudzas jaunas privātas un sabiedriskas celtnes. 1935. g. rudenī uzceļ pilsētas II. pamatskolu. Šī paša gada rudenī Gulbenē notiek pirmie aviācijas svētki un plaša lauksaimniecības izstāde. 1936. gadā pilsēta noslēdz līgumu ar „Aiviekstes" spēkstaciju par elektrības piegādi pilsētai. Nojauc neglītās tirgus būdas, to vietā uzceļ jaunos tirgus korpusus un izbūvē tirgus laukumu. Atveŗ pilsētas aptieku, visur ierīko jaunas ietnes, mežu dienās ielas apstāda kociņiem. Glīti izveidojas jaunceltās pamatskolas apkārtne, Vienības laukums un pilsētas parkā paceļas kafijas paviljons, uz kuŗu no dejas grīdas ved skaists tilts. Pilsētas valde, sākot ar 1937. gada vasaru, tur sniedz iedzīvotājiem kaŗa orķestŗa brīvkoncertus.

* *
*

Ar 1938. g. Gulbenē uzsāk darbību arī Latvijas Bankas nodaļa. Jaunās Gulbenes apgabaltiesas dibināšanai pilsēta dāvina zemes gabalu, kur drīzumā uzsāks jaunas tiesu pils būvi. Turpat tuvumā nākotnē pacelsies Vienības nama un jaunā pasta kantoŗa ēka. Paredzēta arī pilsētas valdes nama celšana.

S M I L T E N E

Smiltene, pilsēta Valkas apriņķī, atrodas 134 km no Rīgas, Vidzemes šosejas tuvumā, no kuŗas izbūvēts uz pilsētu šosejas atzarojums 6 km gaŗumā.

Vecākās ziņas par Smilteni sniedzas apmēram 700 gadus atpakaļ, kad Smiltene piederējusi apgabalam, par kuŗu valdījis senlatviešu virsaitis Tālivaldis. Bruņinieku laikā Smiltene vispirms piederējusi bīskapam, kas 1367.—1370. g. tur uzcēlis pili, kuŗas atliekas vēl tagad redzamas. 1427. g. pie pils minēta pilsētiņa, kas ietilpst to 21 seno pilsētiņu skaitā, kādas ordeņa laikā bija mūsu zemē un no kuŗām daudzas tagad vairs nepastāv. XIV. g. s. bruņinieki bīskapam Smiltenes pili atņēmuši, bet jau XV. g. s. bīskaps to dabūjis atpakaļ. 1558. gadā Smilteni noposta Jāņa Briesmīgā kaŗapulki. 1702. gadā Smilteni galīgi noposta krievi, un tikai 1708. gadā tā sākusi atkal atjaunoties. Ķeizarienes Katrīnas II. valdīšanas laikā Smiltene piederējusi ģenerālgubernātoram Braunam, kuŗa mantinieki to pārdevuši Rīgas tirgotājam Bandavam. No pēdējā mantiniekiem 1893. gadā Smilteni nopircis firsts Līvens, kas zemi sadalījis apbūves gabalos, kuŗus izdevis mūža nomā, ar to liekot pamatus tag. Smiltenes pilsētai.

Sakarā ar labo ceļu stāvokli apkārtnē, iespēju izmantot dzelzceļa satiksmi un tā kā pilsētā novietotas vairākas valsts, pašvaldības un sabiedriskas iestādes, Smiltene izvērtusies par ievērojamu saimniecisku un kultūrālu centru plašai apkārtnei.

1935. g. pilsētā bija pavisam 233 dažādas tirdzniecības un 293 dažādas rūpniecības iestādes, no kuŗām kā ievērojamākie atzīmējami labi nostādītie Smiltenes pat. biedrības tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumi, Smiltenes piensaimnieku sabiedrība, Smiltenes rūpniecības a./s., elektriskā spēkstacija, pilsētas lopkautuve, 2 koku zāģētavas un 3 dzirnavas.

Smiltenes lauksaimniecības biedrība un krājaizdevu sabiedrība uzskatāmas par vecākām un plašākām visā Latvijā. Bez tam ievērojamākās organizācijas pilsētā ir Smiltenes pilsētas aizsargu nodaļa, Smiltenes mūzikas un dziedāšanas biedrība, Smiltenes pilsētas brīvprātīgo ugunsdzēsēju biedrība, Latvijas Sarkanā Krusta

Bij. Smiltenes, Palsmanes, Aumeisteŗu un Gaujienas lauks. biedrības nams

Vidus dzirnavu ezers Smiltenē

Smiltenes nodaļa un Smiltenes namsaimnieku biedrība.

Pilsētā darbojas Smiltenes valsts ģimnazija, Valsts Smiltenes lauksaimniecības mācības iestādes ar lauksaimniecības, piensaimniecības, siermiecības, lopkopības un praktisko lopkopju nodaļām, divas pilsētas un viena Smiltenes pagasta 6-klas. pamatskola.

Pilsētā ir divas bibliotēkas, no kuŗām vienu uztur pilsētas pašvaldība, otru — lauks. biedrība. Lauks. biedr. namā atrodas arī plašas izrīkojumu telpas.

Plašāku apkārtni apkalpo vietējā Sarkanā Krusta slimnīca, kuŗā ierīkotas gultas 80 slimniekiem un kuŗa iegādājusies modernu Rentgena kabinetu un sanitāro auto slimnieku pārvadāšanai.

Smiltene raksturojama kā kalnu un dārzu pilsēta ar kalniem, ezeriem un lieliem priežu siliem apkārtnē. Kā ievērojamas vietas minamas: bij. Rīgas virsbīskapa pils drupas Abula upes stāvā krastā ar jauku skatu uz ieleju un Smiltenes pilsētu; senču pilskalns mežā, apm. 1 km no pilsētas; vairāki ūdens aizsprosti, no kuŗiem Smiltenes rūpniecības a./s-bas elektriskās spēkstacijas aizsprosts ar 14 metru kritumu.

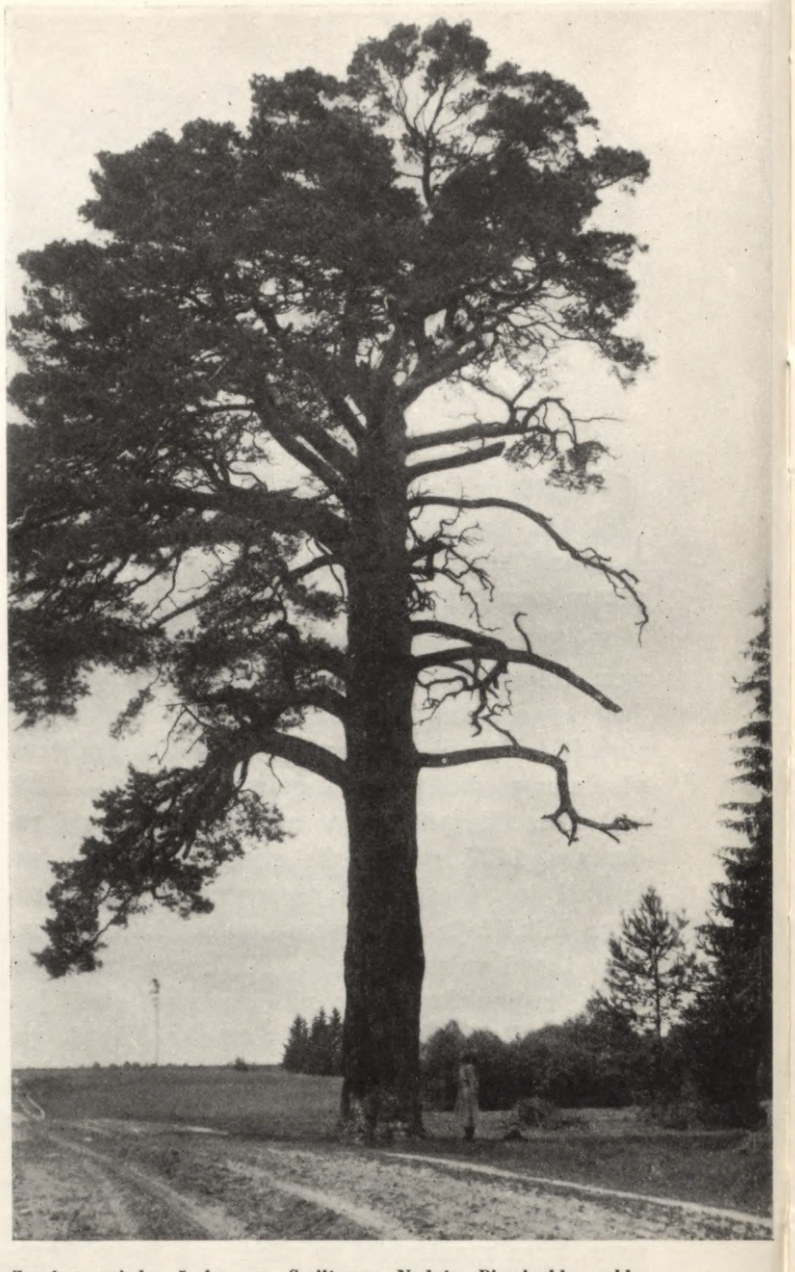

Pilsdrupas

Skats uz Smilteni

Zauskas priede, 5 km no Smiltenes. Nodota Pieminekļu valdes apsardzībā

Smiltenē darbojušies vairāki ievērojami mācītāji, kā Svante Gustavs Dīcs, kas sacerējis pazīstamās mēŗa un kaŗa dziesmas no Ziemeļu kaŗa laikiem, pirmais latviešu vārdnīcas autors un vēlākais Vidzemes ģenerālsuperintendents Jēkabs Lange, kas apglabāts Smiltenes vecā kapsētā, un pirmais latviešu mācītājs Smiltenē Dr. h. c. Kārlis Kundziņš.

Smiltenes kapos atdusas bij. Kalpaka bataljona jātnieku daļas vadītājs virsleitnants Krievs, kuŗam kopā ar citiem kritušiem atbrīvošanas cīņu dalībniekiem Smiltenes sabiedrība uzcēlusi pieminekli.

Latvijas laikā iedzīvotāju skaits pilsētā stipri pavairojies; izbūvētas arī vairākas ielas. Pilsētai cauri ejošā galvenā iela ir ar bitūmena un betona segumu. Pilsēta uzcēlusi jaunu 6-klasu pamatskolu 250 skolēniem.

Pēc 1934. gada 15. maija savestas kārtībā arī pilsētas pašvaldības ēkas un piegriezta liela vērība visas pilsētas izdaiļošanai.

Ar sabiedrības atsaucību un atbalstu Smiltenes pilsētas un Smiltenes pagasta aizsargu nodaļas izbūvējušas jaunu sporta laukumu, kas ir viens no lielākiem Ziemeļvidzemē.

KRUSTPILS

Krustpils pilsēta atrodas Daugavas labajā krastā, iepretim Jēkabpilij, kas atrodas Daugavas kreisajā krastā. Pilsētas robežās atrodas Krustpils stacija, kur krustojas Rīgas-Daugavpils un Jelgavas-Rēzeknes dzelzceļi. Pēc jaunā Daugavas tilta atklāšanas Krustpils stacijai pieslēgts arī Jēkabpils-Neretas šaursliežu dzelzceļš. Bez dzelzceļa Krustpilij pievienotas Neretas, Subates, Aknīstes, Viesītes autobusu līnijas, un Krustpilī satek zemes ceļi no Rīgas, Daugavpils, Rēzeknes, Ļaudonas, Krievciema, Sēļpils, Jelgavas un citām vietām.

Šāds ģeografisks stāvoklis piešķir Krustpilij izcilu vietu stratēģiskā ziņā. Tāpēc arī šī vieta bijusi apdzīvota jau sirmā senatnē, kā par to liecina daudzie apkārtnes pilskalni, kapenes, izrakumi un citi senatnes piemineķļi. Krustpils apkārtnē atrasti un izrakti daudzi senatnes priekšmeti un vecas naudas, kas novietoti mūzejos Rīgā un arī Jēkabpils vidusskolas mūzejā. Atrastās krāšņās rotas lietas un naudas, kas kopā ar krāšņajiem Krustpils novada tautas tērpiem, ar kuŗiem vēl tagad daudzas krustpilietes lepojas, dod skaidru liecību, ka sirmā senatnē Krustpils latvieši ir atradušies uz augsta attīstības līmeņa un tiem bijuši tirdznieciski sakari ar tālām zemēm pa Daugavu un tās pieteku ūdens ceļiem.

Nav šaubu, ka senatnē ap Krustpili ir bijuši nocietinājumi un varenas pilis. Nocietinājumi ir bijuši arī Daugavas saliņās, domājams, ūdens ceļu pārraudzībai. Viss tas liecina, ka Krustpili ir apdzīvojuši latvieši, kuŗiem ir bijuši lietpratīgi vadoņi un drošsirdīgi kaŗavīri, kas sargājuši zemi no svešiem ienācējiem. Diemžēl par šo seno laiku nekas nav uzrakstīts. Pirmās rakstītās ziņas par Krustpili ir ļoti trūcīgas un sākas ar 1237. gadu, kad Rīgas bīskaps Nikolajs de Magdeburgs uzcēlis „Kreutzburg" pili. Šī pils arī esot pirmā, ko vācu iekaŗotāji uzcēluši Latgalē. Pils ar Krustpils apvidu patikusi ordenim, kas to ar kaŗaspēku ieņem. Bet 1318. gadā ordenis bija spiests pili atdot atpakaļ virsbīskapam, kam pēc ilgākas prāvošanās to 1359. gadā galīgi piešķīra. Ordeņa kaŗaspēks vēl reiz 1485. gadā pili aplenca, bet bez panākumiem. Blakus pilij un arī pirms minētās pils ir pastāvējusi apdzīvota vieta. Krustpils miests minēts arī virsbīskapa lēņu grāmatā

Piemineklis Latvijas atbrīvotājiem Daugavas krastā

Ev. lut. baznīca

Krustpils pils

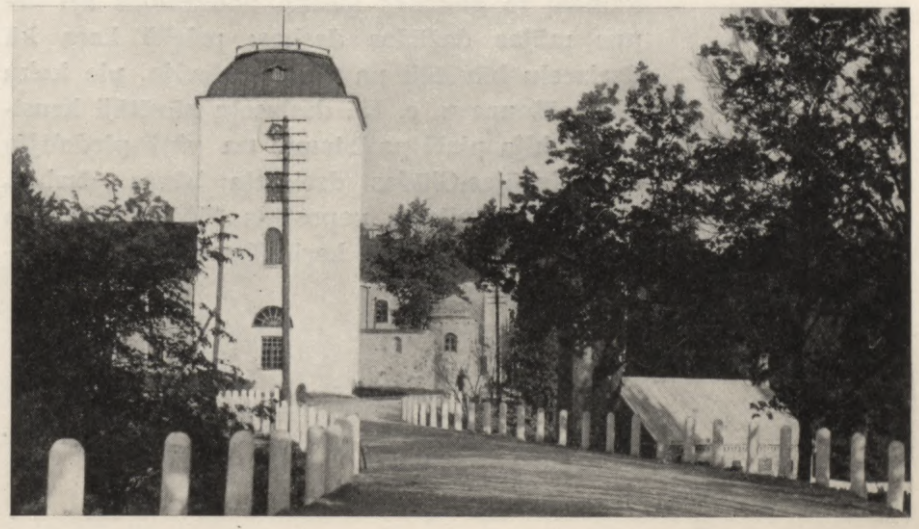

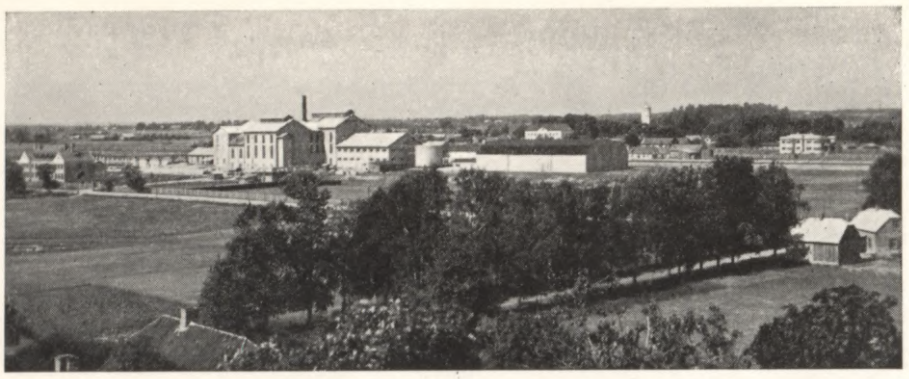

Krustpils cukurfabrika

1511. gadā. Livonijas kaŗa laikā, 1577. gadā Krustpili ieņēma krievu cars Jānis Briesmīgais, bet krievus drīz atkal padzina poļi. 1660. gadā, pēc miera līguma Olivā Krustpils līdz ar Latgali pārgāja Polijas rokās. Polijas karalis Stefans Batorijs 1585. gadā atdāvināja Krustpili Nikolajam Korfam. Šīs ģimenes īpašumā Krustpils novads atradās līdz pat pasaules kaŗam. 1626. gadā pie Krustpils norisinājās asiņainas kaujas, kuŗās dalību ņēma pats zviedru ķēniņš Gustavs Ādolfs: šeit kādā kaujā zem viņa nošāva zirgu. Polijas valsti sadalot, 1772. gadā Krustpili līdz ar pārējo Latgali ieguva Krievija. Turku kaŗa laikā 1877.—1878. gadā Krustpilī bija novietoti kaŗa gūstekņi no kādas turku kaŗaspēka daļas, kas labprātīgi padevušies. Daļa no tiem nepiemērotā klimata dēļ apmira, bet vairāki palika uz pastāvīgu dzīvi, jo dzimtenē tos gaidīja nāves sods. Mirušie turki apbedīti tā saucamos turku kapos, pie divu km attālā Asotes pilskalna.

1916.—1917. gadā Krustpils atradās pasaules kaŗa darbības joslā. 1917. gadā Krustpili okupēja vācu kaŗaspēks, bet 1918. gada oktōbrī ieņēma lielinieki, no kuŗiem Krustpili atbrīvoja 1919. gada 6. jūnijā Valmieras kājnieku pulks.

Pilsētas tiesības Krustpilij piešķirtas 1920. g. 10. jūnijā.

1924. gadā paplašinātas pilsētas administrātīvās robežas, ietilpinot tanīs arī Zīlānu staciju ar Zīlānu biezi apdzīvoto vietu, kas 1929. gadā no pilsētas atkal atvienota, tās vietā pilsētai pievienojot Krustpils dzelzceļa stacijas territōriju.

Krustpils iedzīvotāji pēc nodarbošanās sadalās tirgotājos, amatniekos, kaŗavīros, ierēdņos, dzelzceļa kalpotājos, transporta un laukstrādniekos u. c. Pilsētas apkārtnes iedzīvotāji nodarbojas ar lauksaimniecību, pēdējā laikā ievērojami paplašinājusies lopkopība. Pēc savas zemes platības tie uzskatāmi kā sīkzemnieki, kamdēļ to ģimenes locekļi nodarbojas arī ārpus mājas dažādos darbos: priekš kaŗa kā dzelzceļu būvētāji pa plašo Krieviju, pie koku pludināšanas u. c. Kā dzelzceļu būvētāji krustpilieši bija plaši pazīstami, un viņi piedalījās arī Liepājas-Glūdas dzelzceļa būves darbos. Ugunsgrēks pilsētu nopostījis 1559., 1705. un 1900. gadā. Pasaules kaŗā Krustpils stipri cietusi, jo 1917. gada septembrī to nodedzināja un izlaupīja atkāpjoties krievu kaŗaspēks, sevišķi kazāku vezumnieki un artileristi. 1917. gada septembrī pilsētu bija spiesti atstāt visi iedzīvotāji, pie tam lielā steigā ar nastiņām plecos. Iedzīvotāji sāka atgriezties 1918. gadā, un tiem sava dzīve bija jāsāk pilnīgi no jauna. Nopostīta bija arī plašā apkārtne, sevišķi novads gar Daugavu.

Krustpils dibināta uz muižas zemes, un muižas īpašnieki pilsētas attīstību traucējuši, nedodot zemi rūpniecībām, jo baidījušies, ka rūpniecības paņemšot strādniekus un muižniekam nebūšot zemes apstrādātāju. Pirms kaŗa Krustpilī darbojās vienīgi ķieģeļceplis, vairāki kaļķu cepļi, vilnas kārstuve, ūdensdzirnavas un kāda lupatu tīrītava.

Pašlaik Krustpilī atrodas koku zāģētava un dzirnavas, ūdens dzirnavas, 1932. gadā izbūvētā cukurfabrika un pilsētas tuvumā darbojas ķieģelnīca, vairāki kaļķu cepļi. Pilsētas plaukumu veicina arī pilsētā novietotais garnizons.

12 km attālumā atrodas A. S. „Aiviekstes" spēkstacija, kas apgādā pilsētai elektrību. Zināma rosība radusies pēc Daugavas tilta izbūves, sākot no 1936. gada rudens, kad atvieglināta satiksme ar Jēkabpili un visu Zemgales

Daugavas ainava pie Krustpils

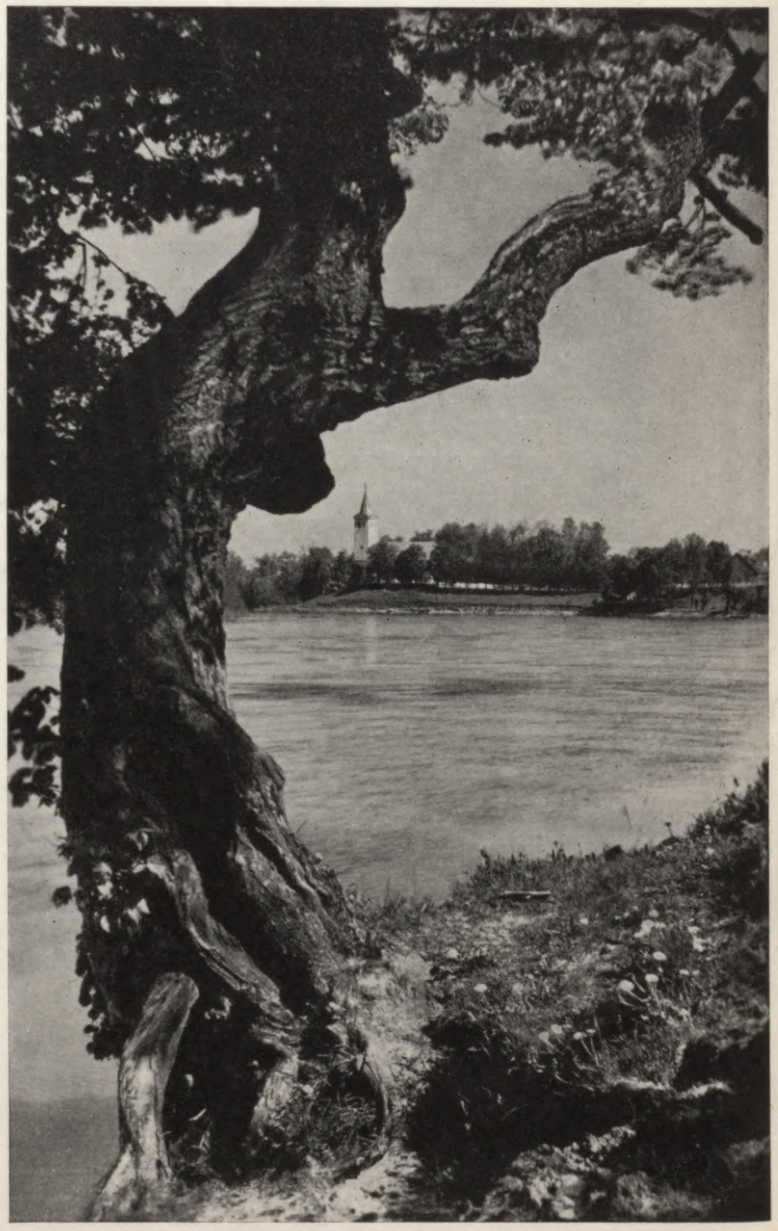

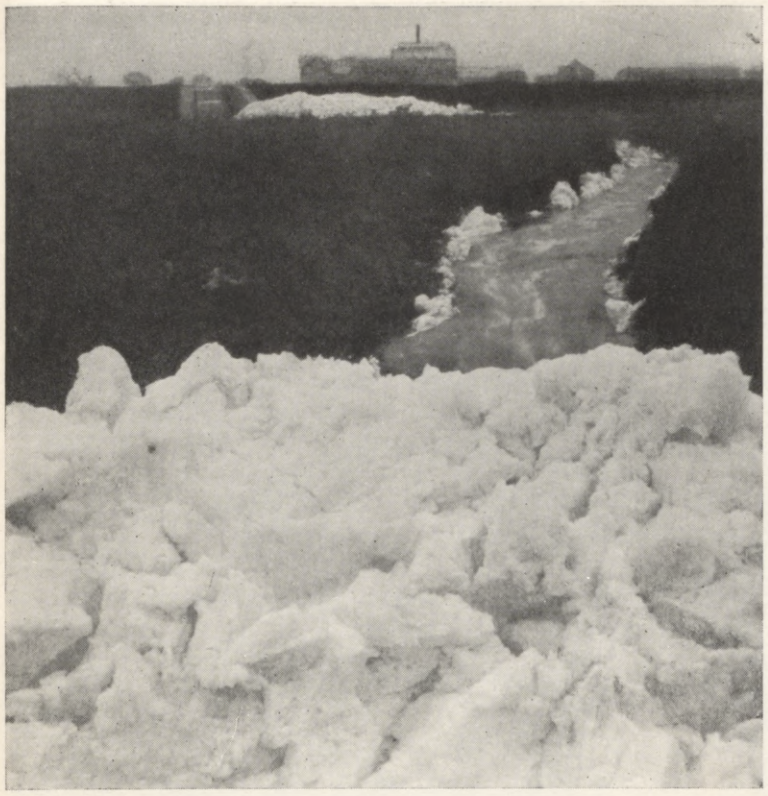

Cukurfabrikas ūdens putas

novadu, no kurienes pilsēta saņem būvju un kurināmo materiālu.

No sabiedriskām iestādēm vecākā Krustpilī ir brīvprātīgo ugunsdzēsēju biedrība, dibināta 1893. gadā, Krustpils latviešu biedrība, dibin. 1933. g., Krustpils krāj-aizdevu s-ba „Spēks", dibin. 1925. g., I. Krustpils krāj-aizdevu s-ba, dibin. 1922. g., Krustpils pils. savstarpējā ugunsapdrošināšanas biedrība, dib. 1927. g., Krustpils piensaimnieku sabiedrība, dib. 1923. gadā.

No reliģiskām draudzēm vecākā ir Krustpils ev. luterdraudze, kas kā tāda jau 1457. gadā pieminēta kādā dokumentā, sakarā ar robežu nospraušanu starp vācu ordeni un virsbīskapu. 1519. gadā jau minēts pastāvīgs draudzes mācītājs. Pareizticīgā draudze dibināta pēdējos pirmskaŗa gados un ir ļoti maza, jo viņas locekļi ir vai vienīgi no Krievijas iecelojušie zemes iepircēji. Krustpils baptistu draudze dib. 1919. gadā.

Pilsētā darbojas Valsts Krustpils 6 kl. pamatskola un pilsētas žīdu 6 kl. pamatskola. Pirmā draudzes skola Krustpilī atvērta 1836. gadā mūŗa ēkā pie dzelzceļa stacijas. Šī ēka tagad izmantota dzelzceļa vajadzībām. Pastāv arī pilsētas brīvbibliotēka.

Daugavas krastā uzcelts piemineklis Latvijas brīvības cīņās kritušiem kaŗavīriem. Apkārtnē atrodas šādi pilskalni: 1) pie Gravāniem — 2 km no pilsētas, 2) „Kaupre", Ābeļu salā, 3 km no pilsētas, 3) pie Dzirkaļiem, aizauguša ezera malā, apm. 7 km dienvidos pilskalnam dziļa grava.

Ievērojamākās celtnes Krustpilī ir: Krustpils ev. lut. baznīca, celta 1823. gadā, pils, pareizticīgo baznīca, Latvijas laikā celtā valsts pamatskola, 1936. gadā atklātais Daugavas tilts, pilsētas valdes nams, būvēts 1931.— 1934. g., pilsētas publiskā pirts, būvēta 1929.—1930. g., ugunsdzēsēju depo, kaŗavīru mītnes, dzelzceļu aizsargu mītne un kooperātīva „Krustpils dzelzceļnieks" ēka.

No parkiem un laukumiem minami: Armijas sporta laukums, garnizona parks un pilsētas parks, kas sākts ierīkot pēc dārzu architekta Zeidaka plāna 1932. gadā.

Tilts pār Daugavu, kas savieno Krustpili ar Jēkabpili

LĪVĀNI

Līvāni (Leivona, Līvenmuiža, Lievenhofa) atrodas Daugavpils apr. pie Dubnas ietekas Daugavā, Rīgas-Daugavpils ceļa un dzelzceļa līnijas, 157 km no Rīgas un 60 km no Daugavpils.

Līvānus nodibinājusi Līvenu dzimta 1533. gadā sakarā ar izdevīgo ūdensceļu no Daugavas uz Dubnas upes sistēmu.

1824. g. Līvāniem piešķīra miesta un 1926. g. pilsētas tiesības.

Pasaules kaŗa laikā Līvāni atradās Daugavas cīņu joslā, un visas rūpniecības ēkas un trešā daļa pārējo pilsētā bija galīgi nopostītas un pārējās bojātas.

Līvānu atrašanās pie izdevīga ūdensceļa, Rīgas-Smoļenskas zemes ceļa, dzelzceļu līnijas un lielu mežu apvidū, sekmēja to attīstību par plašas apkārtnes saimnieciskās, kultūrālās un reliģiōzās dzīves centru.

Līvānu baznīca

Līvānu slimnīca

Sv. Māŗas tēls Līvānu baznīcā

Priekš pasaules kaŗa Līvānos darbojās 2 stikla fabrikas, korķu, izolācijas izstrādājumu un celluloida fabrikas un plašas dzirnavas ar vilnas apstrādāšanas ietaisi. Apm. 2 km no Līvāniem atradās ragu lietu izstrādāšanas fabrika un 2 dzirnavas ar vilnas apstrādāšanas ietaisēm.

* *
*

Pēc pasaules kaŗa atjaunoja 1 stikla fabriku, kuŗu ieguva valsts un ierīkoja tagad kūdras fabriku. Agrākā celluloida fabrikā Līvānu ražošanas b-ba „Straume" ierīkoja elektrības spēkstaciju, dzirnavas, gateri, vilnas apstrādāšanu un galdniecības darbnīcu. Bez tam vēl pastāv Līvānu pils. pašvaldības spirta dedzinātava, R. Cālīša kaļķu rūpniecība un 12 citi mazāki rūpniecības uzņēmumi. Blakus Līvāniem atrodas Dubnas ūdens dzirnavas un brāļu Treilonu rūpniecības uzņēmums (kartupeļu stērķeļu, koka tupeļu, liestu fabrika, dzirnavas un gateris). Bez tam pilsētā pastāv apmēram 170 tirdzniecības uzņēmumi.

Pilsētas iedzīvotāju vairums nodarbojas rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumos un meža darbos. Mazākā daļa iedzīvotāju nodarbojas kā amatnieki un gadījuma darba strādnieki.

Pilsētā darbojas divas 6-kl. pamatskolas, 1 komerceskola un 3 bibliotēkas un 1 lasītava.

Reliģiskās vajadzības pilsētā apkalpo ev. lut. baznīca, Romas katoļu draudze, baptistu draudze, vecticībnieku draudze un žīdu draudze. Pareizticīgiem sava dievnama nav, bet viņiem dievkalpojumi notiek Līvānu pagastā.

* *
*

Pilsēta atrodas ūdeņiem un mežiem bagātā apvidū. Netālu no Līvāniem Daugavas krastā atrodas vēsturiskais Jersikas pilskalns, kuŗam pretī Daugavas otrā pusē atrodas otrs pilskalns.

* *
*

No ievērojamākām celtnēm, kas celtas vai atjaunotas Latvijas pastāvēšanas laikā, atzīmējamas Līvānu valsts pamatskola, Līvānu slimnīca, Līvānu ev. lut. baznīca, kūdras fabrika, pilsētas valdes nams, pilsētas lopkautuve, spirta dedzinātava, elektrības stacija ar dzirnavām. Remontēta kaŗā cietušā Līvānu Romas katoļu baznīca.

Ierīkots pilsētas parks un sporta laukums. Pilsētas parkā uzcelts īpatnējs Līvānu atbrīvošanas piemineklis.

Līvānu atbrīvošanas piemineklis

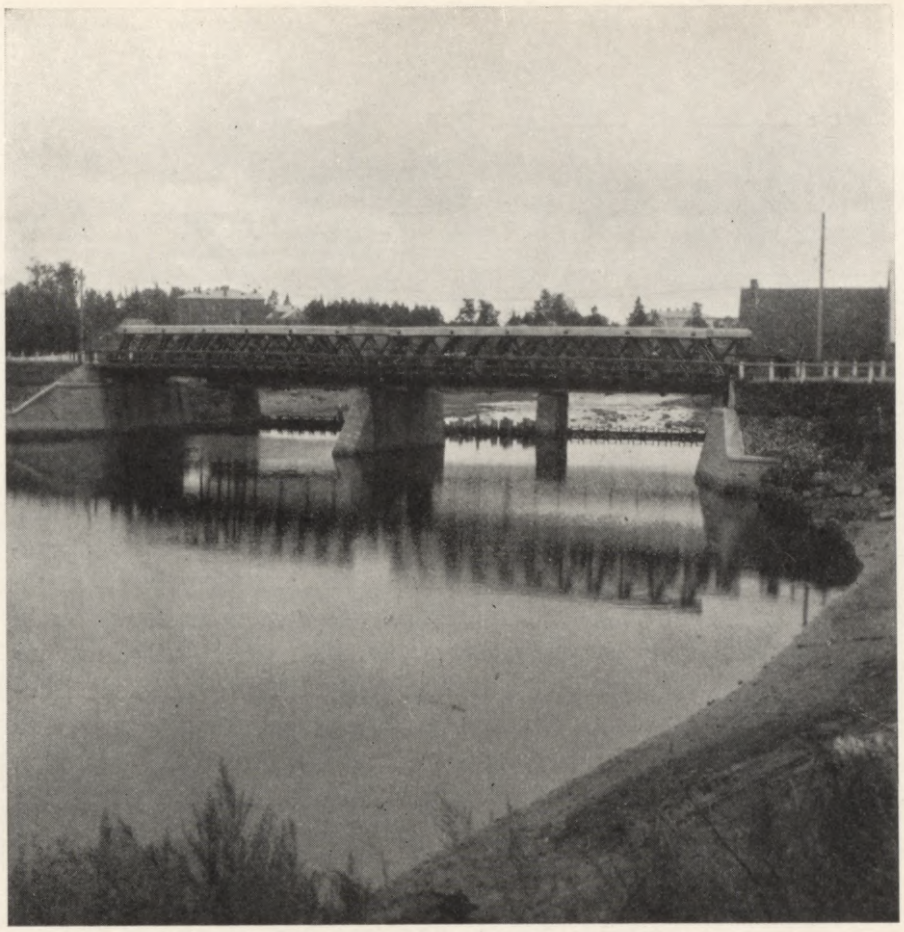

Tilts pār Dubnas upi

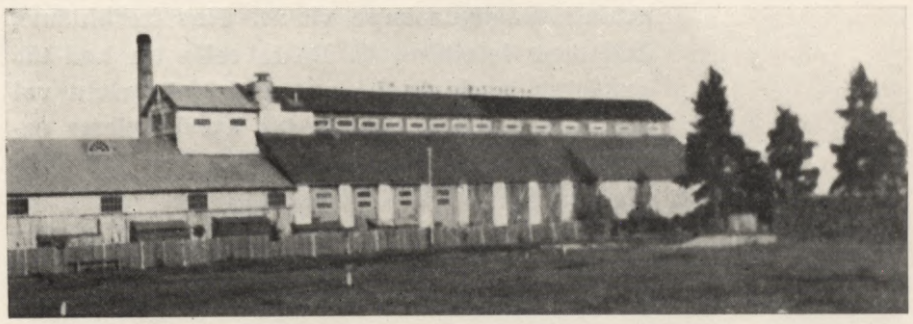

Līvānu kūdras fabrika

Pilsētā atrasti akmens laikmeta atradumi. Vēlā dzelzs laikmeta kapenes atradušās tagadējās dzelzceļa stacijas vietā, baznīcas pagalmā un pilsētas šosejas malā. Vēsturisko laiku kapenes atrodamas baznīcas pagalmā. Straumes dzirnavu dārzā atrastas ap 200 gabalu X. un XI. gs. vācu, angļu, sakšu u. c. sidraba monētas, kas nodotas Valsts vēsturiskajam mūzejam Rīgā. Kopā ar monētām atrasti sidraba stienīšu fragmenti.

* *
*

No dabas jaukumiem pilsētas apkārtnē minami gleznainie Daugavas un Dubnas upes krasti.

AIZPUTE

Aizpute atrodas līču loču tekošās Tebras upītes labajā krastā, skaistām ielejām, stāviem uzkalniem un pauguriem bagāti veidotā Rietumu Kurzemes augstienes nogāzē. XIII. gadu simtenī te atradās senā kuršu pils Beida, kuŗu var uzskatīt arī kā vienu no agrākās Bandavas apdzīvotākiem punktiem. Bandava (Kursas zeme), kas aptvēra Ventas vidus daļu, sākot no Abavas ietekas līdz Skrundai, minēta rakstos jau 1230., 1252. un 1253. g. Ka Aizputē un tās plašākā apkaimē jau sirmā senatnē dzīvojuši senlatvieši, to pierāda daudzie izrakumi. Tā, sākot ar vēlā dzelzs laikmeta 2. posmu, Kursā visbiežāki sastopami kuršu ugunskapi, un Aizputes apriņķī zināmas vismaz 22 senlatviešu ugunskapu vietas. Nav izdibināms, kad seno latviešu pils Beida celta un kad tās apkārtnē izveidojusies par apdzīvotu vietu vai ciemu, bet katrā ziņā daudz agrāki pirms ordeņa varas iespiešanās Bandavā. Nav arī izdibināms, kā un kad cēlies Aizputes vietas nosaukums, bet katrā ziņā tas pastāvējis jau pirms vācu bruņinieku ienākšanas. Kādā Bandavas kartografiskā zīmējumā Aizpute apzīmēta ar vārdu Asseboten. XIII. g. simteņa rakstos sastopami nosaukumi Asimputte un Asenputte, kas vēlāk izveidojies par vācisko Hasenpoth.

Pēc ordeņa varas iespiešanās Aizputē ordeņa mestrs Greningens 1249. g. uzcēla mūŗa pili Tebras upes kreisā krastā, iepretim senču pilij, tā nomākdams seno latviešu brīvību. 1253. g. Aizpute piešķirta Kurzemes bīskapam. 1258. g. latvieši kopīgi ar leišiem sacēlās pret vācu ordeni un 1260. g. slavenā Durbes kaujā iznīcināja gandrīz visu ordeņa karaspēku un nonāvēja arī ordeņa mestru fon Hornhauzenu. Latvieši atkal ieņēma Aizputi un Kurzemes bīskaps varēja tur atgriezties tikai 1295. g., kad ordenis bija atkal te nostiprinājies. No šī laika tad arī Aizpute kļūst par Kurzemes bīskapu sēdekli un Piltenes valstiņas galvas pilsētu. Jau 1254. g. te uzcēla baznīcu senās latvju pils Beidas vietā.

Bīskapa sēdekli tomēr ar laiku pārcēla uz Pilteni, kur atradās arī bīskapa pils.

1378. g. 1. martā Kurzemes bīskaps Oto Aizputei piešķīra pilsētas tiesības.

Zviedru-poļu karš no 1655.—60. g. stiprā mērā satricināja Aizputes dzīvo tirdzniecību ar ārzemēm pa Tebras un Sakas upēm uz Baltijas jūŗu, jo zviedri, saskaņā ar Olivas miera līguma (1660. g.) nosacījumiem, aizsprostoja ar akmeņiem Aizputes tirdzniecības ostu Sakas grīvā. Vēlāk Sakas grīvu gan atbrīvoja, un tirdzniecība sāka atkal atdzīvoties, bet agrākos apmērus vairs nesasniedza.

Kā senatnes piemineklis vēl uzglabājies baznīcas zvans no 1589. g. ar atzīmi, ka tas darināts no poļu kaŗa ieročiem. Baznīcā atrodas Kurzemes bīskapa Heinricha Basedova kapa plāksne ar uzrakstu latīņu valodā. Kā izcilāka persona starp mācītājiem minams J. Goldmanis, kas ļoti rūpējies par latviešiem, visādi skubinādams tos sūtīt savus bērnus skolā, un arī aizstāvējis latvju zemniekus pret kungu nežēlastību. Viņš uzrakstījis arī plašāku Aizputes baznīcas chroniku.

Ka no mēŗa un kaŗiem Aizpute stipri cietusi, to norāda tas, ka 1736. g. Aizputē tikai 38 mājas apdzīvotas un 10 neapdzīvotas. Sākot ar 1795. g. Aizputes iedzīvotāju skaits strauji pieaug ar Lietuvas žīdiem, kuŗiem bija atļauts te apmesties. Viņu apmešanās notika tik strauji, ka iedzīvotāji sāka pat bažīties par savu stāvokli. 1797.—1798. g. žīdiem pilsētā bijusi pat sava militārā „gvarde", 20 jātnieku, ģērbušies zābakos, platās melnās biksēs un īsos, zaļos kamzoliņos. Kāds vācu ceļotājs Aizputi dēvē par žīdu paradīzi un Ābrāma klēpi. Gandrīz visa tirdzniecība bija viņu rokās. Žīdu iespaids vēlākos gados gan stipri mazinājies, kaut gan tirdzniecībā tie vienmēr vēl paturējuši virsroku.

Kā sevišķi dabas jaukumi Aizputē minami pilsētas dabas parks, 30 ha lielais Misiņkalns, kas 1935. g. pārdēvēts par Vadoņkalnu, tad turpat blakus esošie Ormaņkalni un skaistie Tebras upes līči.

1936. g. aprīlī pilsētas valde nodibināja mūzeju, kas krāj un kopo dažādas senatnes, etnografiskas, mākslas, vēstures u. c. mantas. Bez tam pilsētā tiek izbūvēts 2,5 ha liels moderns sporta laukums.

3,5 km no Aizputes bija Rokaižu muižas krogā dzimis Fr. Brīvzemnieks. Brīvzemnieks apmeklējis Aizputē skolu.

Turpat, otrā pusē Kazdangas ceļam, atrodas piemineklis skolotājam Zingbergam, kuŗu 1905. g. nošāva soda ekspedīcija.

Aizputes vecā pils

Tebras upe pie Aizputes

AUCE

Ev. lut. baznīca

Auces pilsēta, Jelgavas apriņķī, atrodas Zemgales apgabala dienvidos, pie Rīgas-Mažeiķu-Liepājas dzelzceļa.

Sākums izbūvei ap 1889. gadu, kad Vecauces muižas zeme izdota apbūvei uz obroka tiesībām. Līdz pasaules kaŗam jau iedalīti ap 150 apbūves gabali. Tagad ir 560.

Patstāvīgas pašvaldības tiesības piešķirtas — kā Vecauces miestam 1921. gada 9. jūlijā un kā Auces pilsētai — 1924. g. 11. sept.

Vēsturiskas ziņas par Auces apgabalu trūcīgas. Auces apkārtnē atrodas Dobes kalni (12 kilometru). Jādomā, ka Auces apkārtnē ir atradusies arī Sidrabene. Ziņas par Vecauces muižu sastopamas jau ap 1616. gadu. Vecauces baznīca celta ap 1667. gadu.

Pilsētas ģerbonis — sarkanā laukumā melns vēzis, ar zelta izrotājumiem. Heraldiskā komiteja par pamatu ģerbonim ņēmusi hercoga Jēkaba jūŗas flagu.

Pilsētas iedzīvotāju skaita pieaugums liecina par tās dabisko attīstību. 1920. g. to bija 1547, 1925. g. — 2655, 1930. g. — 2900 un 1935. g. — 3320.

Pilsēta atrodas auglīgā apgabalā, kamdēļ izplatīta tirdzniecība ar lauksaimniecības ražojumiem un ir plaši nedēļas un gada tirgi. Pilsētas iedzīvotāju vairums ir strādnieki, kuŗu ģimenes dzīvo pilsētā, bet darba spējīgie ģimenes locekļi strādā lauksaimniecībās un pie vietējiem amatniekiem. Pilsētā ir viena lielāka kokzāģētava, kuŗai kokus pieved pa šaursliežu dzelzceļu — apm. 20 kilometru — no plašajiem apkārtnes mežiem. Pilsētā ir arī vairākas būvju un mēbeļu galdniecības.

Pilsētas valdes nams

Pilsētas kiosks tirgus laukumā

Pilsētā ir 1 pamatskola ar 350 skolēniem. Vidusskolas nav. Agrākajā Vecauces muižā ierīkota Latv. Ūniversitātes izmēģinājumu saimniecība ar prakses darbiem lauks. fakultātes studentiem.

L. Ū. izmēģinājumu saimniecību apmeklē daudzas ekskursijas, lai iepazītos ar daudzajiem jauninājumiem lauksaimniecības darbos un audzēs. Reizē ar fermas apskati ekskursijas apmeklē arī Auces pilsētu. Pilsētas izkopšanai pilsētas valde piegriezusi lielu vērību. Pilsētas zemes senāk iedalītas muižai nederīgajā zemē — zemākās vietās, kas lauksaimniecībai nederēja. Tamdēļ vispirmā kārtā vajadzēja izdarīt pilsētas zemju nosausināšanu, veicot plašākus kanālizācijas darbus, 9,3 km gaŗumā. Pēc tam varēja ielas izbruģēt un mežu dienās iedēstīt ielās liepiņas. Liepiņas labi augušas un ar savu košo zaļumu izdaiļo ielas. Pilsētas sanitārnoteikumi palīdz ielas uzturēt vienmēr tīrībā. Pilsētai piešķirtais 3,2 ha zemes gabals izveidots par parku un ierīkots sarīkojumiem dejas laukums.

Pilsētas bezmaksas bibliotēka un lasītava atvērta katru dienu, izņemot svētku dienas. Tanī 4363 sējumi.

Tautas nams pilsētā pieder aizsargu organizācijai, iegūts dāvinājuma veidā no savienības „Ausma", Ls 56.000,— vērtībā. Aizsargu nodaļa tautas namu paplašinājusi, un tanī novietota aizsargu mītne, plaša teātŗu un izrīkojumu zāle ar 600 sēdvietām, atsevišķi kīno teātris un arī vēl telpas Vecauces krāj-aizdevu sabiedrībai. Otras plašas telpas Aucē ir strādnieku arodbiedrībai, kuŗu izrīkojumu zāle ar apm. 250 vietām, pilsētas mājā.

Pilsētu ar elektrību līdz 1932. g. vasarai apgādāja J. Kleina fabrika. Elektriskā strāva maksāja 64 sant. kWst., pie tam apgaismošana bija tikai vakaros līdz pulkstens 23. Kad fabrika nestrādāja, elektrisko enerģiju nemaz nevarēja saņemt. Tas bija liels kavēklis arī daudzām amatnieku darbnīcām. Tāpēc pilsēta 1932. g. rudenī ierīkoja elektrisko vadu augstsprieguma tīklu līdz Tērvetes sanātorijai un pieslēdzās Jelgavas pilsētas elektriskai centrālei. Ierīkojums izmaksāja pie Ls 80.000,—, un tagad elektriskā apgaismošana maksā 40 sant. kWst., spēkam 25—20 sant. un zemāk. Arī apkārtējā Vecauces pagastā lauksaimnieki ievelk elektriskus vadus savās mājās, kam Zemes banka izsniedz aizdevumus. Samazinoties maksai par elektrisko enerģiju, patēriņš pieaug strauji arī laukos.

Pilsētas valdes vajadzībām valde 1932. gadā nopirka namu Jelgavas ielā 1 par Ls 45.000,—. Nams ir plašākais visā Aucē, un tanī ievietots arī policijas iecirknis un sētas mājā pilsētas nespējnieku patversme.

Pilsētā atrodas 4 baznīcas un lūgšanas nami: luterāņiem, katoļiem, 7. dienas adventistiem un žīdiem.

No dabas jaukumiem pilsētas apkārtnē minami Līgotņu kalns un Lāču kalns.

Pasaules kaŗa laikā vācieši bija ierīkojuši Aucē aerodromu un kaŗa lidotāju skolu.

Raiņa iela

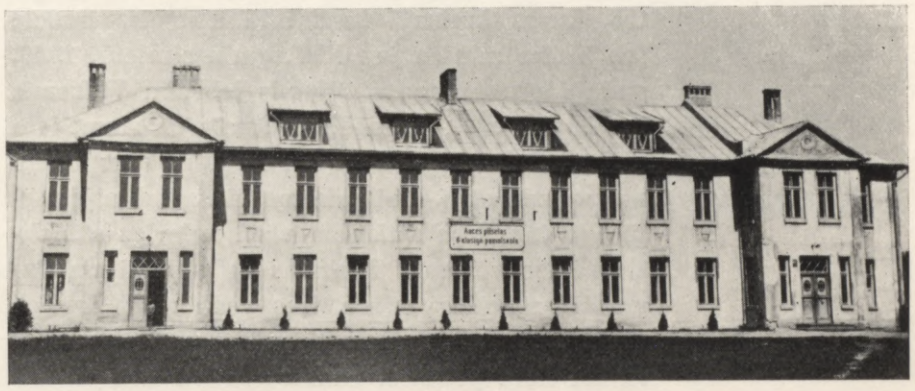

Pilsētas pamatskola

Vecauces pils

VALKA

Valkas pilsēta atrodas Latvijas ziemeļaustrumos pie pašas Igaunijas robežas. Pēc nostāstiem vietu, kur tagad atrodas Valkas pilsēta, jau aizvēsturiskos laikos apdzīvojušas latviešu ciltis ar virsaiša pili Planču kalniņā, ap 1 km no tagadējās Valkas. Nometni sākumā sauca par Pedeli, pēc Pedeles upītes, kuŗas kreisajā krastā tā atradās. Pedele jeb Valka minēta jau XIV. gadu simtenī. 1345. gadā Lietuvas kņazs Oļģerds iebruka Vidzemē, laupīdams un dedzinādams devās uz ziemeļiem un, nonācis pie Valkas, arī to pilnīgi nopostīja un nodedzināja. Bet miests drīz atkal atjaunojās, jo tam bija attīstībai visai izdevīgs stāvoklis zemes vidienē, Tērbatas ceļa malā un tuvu tirdzniecības ceļam, kas veda no Krievijas caur Cēsīm. Centrālais stāvoklis Valkai piešķīra arī lielu politiski administrātīvu nozīmi. Šo pilsētiņu viduslaikos visbiežāk izvēlējās par ordeņa delegātu un pilsētu pārstāvju apspriežu vietu. Valkā noturētas 36 „pilsētu dienas" (Städtetage). Sadalot iekaŗotās zemes starp bīskapu un ordeni, Vidzeme palika ordenim. Nodibinājās tā sauktā Livonijas ordeņa valsts, kuŗas priekšgalā stāvēja mestrs, kas laiku pa laikam sasauca landtāgus kā ordeņa pavēlnieku, bruņniecības, kārtu un lielāko pilsētu pārstāvju sanāksmes. Visu šo dažādo puspatstāvīgo Livonijas valsts elementu starpā notika pastāvīgas ķildas un strīdi, tā ka chronikas atzīmē kā retu parādību 1435. gadā Valkā noturēto landtāga sēdi, kuŗā visi delegāti bijuši vienprātīgi. Savstarpīgās nesaskaņās, kas cēlās no maziskas patmīlības un arī no kopības apziņas trūkuma, noveda Livonijas valsti sabrukumā. Šī procesa sākums bija novērojams jau ordeņa cīņās pret cara Jāņa Briesmīgā kaŗapulkiem, kas ielauzās Vidzemē. Jau pēc pirmiem sekmīgiem

Pedeles upe pie Valkas

Piemineklis Valkas Brāļu kapos

krievu uzbrukumiem livonieši izklīda uz visām malām. Ordeņa mestrs Firstenbergs gan centās vēlreiz 1558. gadā apvienot atlikušos ordeņa kaŗapulkus, lai atsvabinātu Krustpili, ko krievi bija ieņēmuši, bet bija no turienes spiests atkāpties uz ziemeļiem. Pie Ērģemes, netālu no Valkas, notika pēdējā ordeņa kauja, kuŗā krievi to galīgi sakāva un aizveda gūstā ordeņa kaŗapulku vadoni, maršalu Filipu Šallu fon Bellu, ko vēlāk Krievijā nogalināja. Redzot, ka ordenis vairs nespēj aizstāvēt zemi pret krievu iebrukumiem, Gothards Ketlers ordeņa apspriedē, kas notika Valkā, lika priekšā atdot Vidzemi Polijas aizsardzībā. Cerībā saglābt Vidzemes patstāvību, mestrs Firstenbergs gan tam pretojās, bet Ketlera piekritēji guva virsroku. Pēc ilgstošiem kaŗiem, ko Vidzemes territōrijā pēc tam izcīnīja krievi, zviedri un poļi, Vidzemi 1582. gadā ieguva Polija, un karalis Stefans Batorijs 1584. gadā piešķīra Valkas miestam pilsētas tiesības. 1598. gadā karalis Sigismunds III Valkai uzdāvāja vēl sevišķas privilēģijas. Kad XVII. gadu simteņa sākumā Vidzemi ieņēma zviedri, Valkas pilsēta nosūtīja uz Narvu, kur bija apmeties zviedru ķēniņš Gustavs Ādolfs, savu sūtni, lai izlūgtos šo privilēģiju apstiprināšanu. Ķēniņš tās nevien apstiprināja, bet vēl

paplašināja. Zviedru-poļu kaŗa beigu cēlienā, 1627. gadā, Valku pilnīgi nopostīja, tā ka tur atlika vairs tikai 3 pilsoņi un mācītājs. Kad 20 gadus vēlāk Vidzemi centās iekaŗot cars Aļeksejs Michailovičs, pie Valkas starp krieviem un zviedriem notika asiņaina kauja, kuŗā ap 1500 nonāvēto palika kaujas laukā. Šai kaujā ievainoja arī krievu vadoni Šeremetjevu, un Krievija šoreiz vēl Vidzemi neieguva. Tas notika tikai pēc asiņainā Ziemeļu kaŗa, kas izbeidzās 1721. gadā ar Nīstādes mieru, pēc kuŗa Vidzemi pievienoja Krievijai. Tā kā krievi no sākuma necerēja, ka spēs iekaŗotās zemes paturēt, tad tie tās pamatīgi nopostīja. Valku nodedzināja divas reizes: pirmo reizi 1703. un otrreiz 1708. gadā. XVIII. gadu simteņa beigās Valka kļuva apriņķa pilsēta. Spēju attīstību pilsēta pārdzīvoja XIX. gadu simteņa beigās, pēc dzelzceļa līniju atklāšanas, izvērzdamās dzīvā dzelzceļu mezglā. Kopš 1889. g. no Valkas iziet dzelzceļa līnijas uz Rīgu, Pliskavu un Tērbatu, kopš 1897. gada — uz Pērnavu, Vilandi un Veisenšteinu un kopš 1903. gada — uz Alūksni un Gulbeni. XIX. gadu simteņa vidū Valka kļuva par vienu no latviešu skolotāju izglītības centriem un latviešu koŗu dziedāšanas šūpuli, kad 1849. gadā paidagōgs un mūzikas kopējs Jānis Cimze pārcēla no Valmieras uz Valku savu Vidzemes skolotāju semināru, kas tur pastāvēja līdz 80. gadu beigām.

No pilsētas tiesību iegūšanas 1584. gadā līdz XIX. gada simteņa sākumam Valkas pilsētas pārvalde atradās vāciešu rokās, bet pēc tam galvenie noteicēji bija igauņi. Pilsētas iedzīvotāji nodarbojās ar amatniecību un tirgojās ar lauku ražojumiem, sevišķi liniem, kaņepājiem, linsēklām un pa daļai ar labību.

Igaunijas robeža

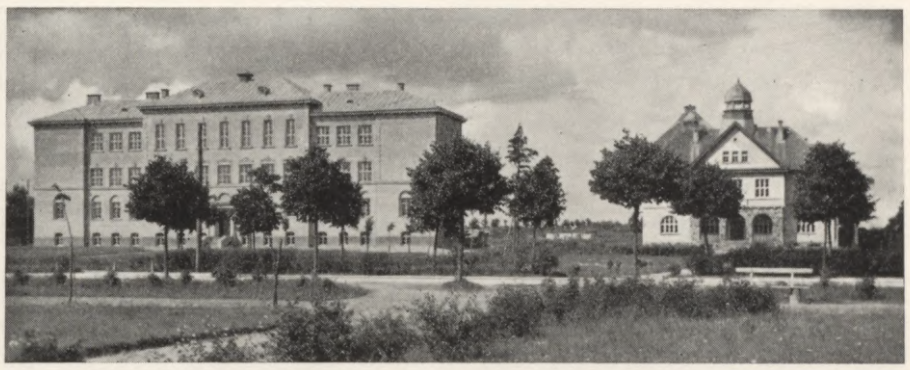

J. Cimzes valsts ģimnazija un A. Tērauda pamatskola

Vecā Valkā iedzīvotāju skaits bija šāds: 1821. g. — 451 iedzīvotājs, 1867. g. — 3545 iedzīvotāji, no kuŗiem 1119 latvieši, 733 igauņi, 119 vācieši un 302 krievi; 1881. g. — 4200 iedzīvotāju, 1893. g. — 8430 iedzīvotāju, 1897. g. — 10.923 iedzīvotāju, no tiem: 4453 latvieši, 3595 igauņi, 1214 krievi, 1145 vācieši, 303 žīdi, 127 poļi un 86 citas tautības; 1910. g. iedzīvotāju jau bijis 18.500.

Valkas latviešu sabiedriskā dzīve sākās ar draudzes skolotāju semināra pārcelšanu uz Valku 1849. gadā. 1871. gadā Valkā nodibināts arī Ādama Tērauda pagastu skolotāju seminārs. 1877. gada 7. maijā ar draudzes skolotāja Mārtiņa Ūdra ierosmi nodibināta Lugažu dziedātā-

Jaunās Valkas kopskats

Bij. Cimzes semināra ēka

Kalndzirnavu ezers

ju biedrība, bet 1885. g. 1. septembrī uzsāka savu darbību Valkas viesīgā biedrība, kuŗa uzturēja arī savu pirmmācības skolu un bibliotēku. Šī biedrība pastāv vēl līdz šim.

1899. gadā pie Valkas viesīgās biedrības nodibina krāj-aizdevu sabiedrību, kas ar sekmēm darbojas vēl līdz šim, kaut arī viņas īpašumi pēc Latvijas un Igaunijas robežu novilkšanas palika Igaunijā. 1927. gadā sabiedrība uzcēla Tautas namu, ko 1931. gadā atpirka valsts un 1937. gadā nodeva pilsētas pašvaldībai.

Ar 1908. gadu Valkas sabiedriskā dzīvē radās jauns, darbīgs faktors — Valkas latviešu savstarpējā palīdzības biedrība, kas uzturēja pirmmācības skolu un plašu bibliotēku. 1912. gadā pie biedrības nodibināta arī krāj-aizdevu kase. Pasaules kaŗa laikā biedrība un viņas krājkase apstākļu spiestas darbību izbeidza. Priekš kaŗa Valkā iznāca arī laikraksts „Sadzīve“ un 1910.—1912. g. laikraksts „Kāvi“.

Pasaules kaŗa laikā Valkā saplūda vispirms Kurzemes, tad Dienvidvidzemes un Rīgas bēgļi, tā ka iedzīvotāju skaits sasniedza 20.371 un tā atkal pārvērtās par latviešu pilsētu. 1917. gadā Valka kļūst par latvju tautas garīgās dzīves centru, jo šinī laikā te apmetās latviešu redzamākie sabiedriskie darbinieki, avīžnieki, rakstnieki un mākslinieki. Valka bija Latvijas patstāvības ideju ierosinātāja un paudēja ar šurp pārcelto dienas laikrakstu „Līdums“. 1917. gada 29. aprīlī Valkā nodibinājās Zemnieku savienība. Sabiedrisko organizāciju un pilsoņu sarīkotā pirmā maija demonstrācijā atklātībā pirmo reizi parādās Latvijas karogs.

1917. g. 17. novembrī Valkā nodibinājās Latv. nācionālā padome. Tanī pašā gadā notikušās pilsētas domes vēlēšanās par pilsētas galvu pirmo reizi ievēl latvieti.

1918. gada 12. februārī Valkā ienāk vācieši. 1918. g. 15. novembrī Valkā sasauktā Zemnieku savienības sapulcē nolemj proklamēt neatkarīgu Latvijas valsti. No 1918. gada 18. decembŗa līdz 1919. g. 1. februārim Valku ieņēma lielinieki, bet 1919. g. 2. februārī tos padzina somu brīvprātīgie un igauņu kaŗaspēks.

Latvieši tomēr nepagurst cīnīties par pašu valsti, un 1919. g. 16. februārī Valkā tiek izlaista pirmā pavēle par mobilizāciju lielinieku atbrīvotos Ziemeļlatvijas apgabalos. Bez tam 1919. g. 20. februārī nodibinās Ziemeļlatvijas Sarkanā Krusta biedrība un atveŗ savu slimnīcu.

Pēc Latvijas atbrīvošanas ar šķīrējtiesneša angļu pulkveža Talenta 1920. gada 1. jūlija lēmumu Valka tika pārdalīta tā, ka visa pilsēta ar dzelzceļa mezglu staciju, saimniecisko centru, labierīcībām un sabiedriskām ēkām palika Igaunijai, bet Latvijai kails Lugažu smilšu lau-

Ev. lut. baznīca

Cimzes piemineklis

kums, ar nedaudzām mājiņām gar Rīgas, Lugažu, Pedeles ceļu un Putraskalnā, bez kādām pilsētas labierīcībām.

Visu vajadzēja celt no jauna, bet līdzekļu pagaidu pilsētas pārvaldei nebija. Ar valdības atbalstu pilsētas pašvaldība sāka celt nepieciešamās labierīcības un sabiedriskās ēkas, bet iedzīvotāji, kam daudz maz līdzekļu bija, ar latviešiem piemītošu izturību, sāka celt privātās ēkas.

Pilsēta vispirms uzcēla slimnīcu, elektrisko spēkstaciju, tad koku zāģētavu, ķieģeļnīcu, pamatskolu, lopkautuvi, izšosēja un izbruģēja ielas. Tagad Valka izveidojusies par patīkamu dārzu pilsētu un tanī ir 415 dzīvojamo ēku ar 1190 dzīvokļiem.

Vissekmīgāk pilsētas pašvaldības darbība noritējusi pēc vēsturiskā 1934. g. 15. maija, kad pilsētu pašvaldības tika atsvabinātas no politisko partiju nelietderīgiem strīdiem. Bez vienprātībā jau veiktiem pilsētas izveidošanas darbiem tuvākā laikā paredzēts izbūvēt vairākas ielas, uzcelt ugunsdzēsēju depo ēku un paplašināt pilsētas slimnīcu.

Nevar neatzīmēt mūsu valdības lielo pretimnākšanu, ko Valkas iedzīvotāji ar dziļu pateicību atzīst.

Pasaules karā un Latvijas atbrīvošanas cīņās kritušiem varoņiem Valkas Brāļu kapos uzcelts piemineklis.

Valkas dabas jaukumiem pieder Pedeles upes krasti no Putraskalna līdz Kalndzirnavu ezeram. Pedeles krasti no Brāļu kapiem līdz Kalndzirnavām apauguši skuju kokiem un vasaras dienās dod patīkamu atpūtu. Labajā krastā atrodas Valkas apr. mednieku biedrības parks ar dejas grīdu, bet kreisajā krastā iepretī Brāļu kapiem iemīļotā pastaigas vieta Avotkalns ar veselības avotu (satur dzelzi). Kalndzirnavas ar viņām piegulošo ezeru ir skaista peldvieta, kas pievelk apmeklētājus ne tikai no Latvijas Valkas, bet arī no Igaunijas. Ezers ieslēgts priežu mežā un aizsargāts pret aukstiem vējiem. Pie ezera atrodas pilsētas elektrības centrāle un dzirnavas, kuŗās kā dzinējspēku izlieto ūdeni, tvaiku un naftu. Pēdējos gados uzstādītas modernas mašīnas, 13 klm. no Valkas pie Rūjienas ceļa atrodas Ērģemes pilsdrupas un baznīca. Pie Ērģemes viduslaikos notikusi pēdējā kauja starp bruņniecības ordeni un krieviem, kas beigusies ar ordeņa galīgu sakaušanu. 9 klm. no Valkas pie Gaujas atrodas Valkas sporta biedrības tūristu mītne „Gaujkalns". Gaujas krasti še apauguši sirmiem ozoliem un bagāti attekām.

Tautas nams

Gauja pie Zīles

LIMBAŽI

Piemineklis Baumaņu Kārlim

Senos laikos Ķezberkalnā pie Limbažu Mazezeriņa pacēlās lībju pils, no kuŗas mūsu laikiem uzglabājies vienīgi tās nosaukums castrum Lemisele. Pie šīs pils bija izveidojies lībju ciems, ko varētu nosaukt arī par lībju senpilsētu. Uzbrūkot ienaidniekam, kas tolaik bieži gadījās, ciema iedzīvotāji atrada patvērumu pilī. Kad bīskaps Alberts, iekaŗodams lībju zemi, bija pakļāvis savai varai arī visu lībju valsti Metsepoli (apgabalu starp Gaujas lejas galu un Salacu), iekaŗotāji pili nodedzināja un ciemu izpostīja. Sadalījis ar ordeni iekaŗotos apgabalus (1207. g.), viņš ieskaitīja Limbažu pili ar tās lielajiem zemes īpašumiem savās „galda zemēs". Tomēr, atzīdams šo vietu par svarīgu centru, no kuŗa ērti pārvaldīt visu plašo Metsepoles apgabalu, bīskaps Alberts 1223. gadā uzcēla blakus lībju pilskalnam jaunu pili, kuŗas mūŗi vēl pa daļai uzglabājušies. Ar laiku pie pils izveidojās pilsētiņa, kur apmetās uz dzīvi arī vācu amatnieki un tirgotāji. Pilsētas patrons bija Sv. Labrencis, kuŗa vārdā nosaukta pirmā baznīca. Tā kā pilsēta ātri attīstījās, to iekāroja Livonijas ordenis un atņēma Rīgas archibīskapam Frīdricham ar varu 1318. gadā. Pēdējais griezās ar sūdzību pie pāvesta Klementa V, bet bez panākumiem. Tikai ap 1360. gadu Rīgas archibīskaps pilsētu saņēma atpakaļ. 1385. gadā archibīskaps Jānis IV (Zintenis) piešķīra Limbažiem Rīgas pilsētas tiesības un nodeva viņu rīcībā t. s. pilsētas „marku", t. i.

Pilsētas valdes nams

ganības, tīrumus, mežus u. t. t. Pilsētas ierēdņi un pilsoņi zvērēja uzticību archibīskapam un Rīgas baznīcai. Pilsētu uzraudzīja archibīskapa soģis, kas sprieda tiesu, vāca archibīskapam nodevas un piedalījās rātes sēdēs ar „veto" tiesībām. Pilsētas zīmogā attēlots Sv. Labrencis ar cepešrestēm un evaņģeliju rokās stāvot svētnīcā. 1368. gadā Limbaži kā Hanzas savienības loceklis līdz ar citām Livonijas pilsētām piedalījās kaŗā pret Dāniju, gan ne ar kaŗaspēku, bet iemaksājot kā dalības naudu kaŗa izdevumiem $8^1/_2$ markas (apm. 1500 latu). Limbažos bija arī ģilžu nams, kuŗā 1359. gadā notika mantāga sanāksme. 1422. gadā Limbažu mantāgs pieņēma vienu no svarīgākiem Latvijas tiesību avotiem, t. s. vidējās bruņinieku tiesības. Limbaži piederēja arī pie Livonijas pilsētu savienības, un Limbažu pārstāvji 12 reizes piedalījās pilsētu saeimās, pēdējo reizi 1450. gadā. Ikgadus no Sveču dienas līdz Vasaras svētkiem archibīskaps ar visu galmu, lielāku kareivju pulku un daudziem vasaliem 17 nedēļas uzturē-

jās savā Limbažu rezidencē, un Vasaras svētkos Limbažos sabrauca archibīskapīstes bruņniecība uz t. s. maksājumu dienām (līdz 1531. g.). Archibīskapa un bruņniecības viesošanās deva amatniekiem un tirgotājiem brangu peļņu, jo tanī laikā Limbažos sanāca ap 20.000 cilvēku. Archibīskapa galms vien iknedēļas patērēja 41 lastu rudzu un 54 lastus miežu maizei un alum, bet zirgiem izgāja 1 lasts auzu dienā (vienā lastā ap 42 pūru). 1. maijā notika maija svētki un labākais strēlnieks ieguva „maija grāfa" titulu.

XIV. gadu simtenī latviešu skaits Limbažu novadā sāk stipri pieaugt, un XV. gadu simtenī viss novads sadalīts latvju un lībju galos, pie kam Limbaži atradās latvju galā. Šai laikā Limbažos skaitīja ap 6000 iedzīvotāju.

XV. gadu simtenī Limbažos nodibināts franciskāņu klosteris (Klosteŗa ielas galā) un Sv. Annas sieviešu klosteris (pamati vēl redzami pie vecās draudzes skolas). Ar reformācijas nostiprināšanos abi klosteŗi izbeidza savu darbību. Pirmais luterāņu sludinātājs ieradās Limbažos 1524. gadā, bet archibīskaps Jānis VII (Blankefelds) to drīz padzina. No 1623. gada Limbažos darbojas pastāvīgs luterāņu mācītājs.

Pēc 1550. gada visā Livonijā iesākās posta laiki. 1558. gadā Limbažos atnāca krievi, nodedzināja pilsētu un apkāva tās iedzīvotājus; tikai neliels skaits paspēja glābties purvos un mežos. Rāte bija paspējusi izglābt daļu no pilsētas archīva, aizvezdama svarīgākos dokumentus kastēs uz Turaidu, kur tie vēlāk aizgāja bojā.

1560. gadā atjaunoja pilsētu un izlaboja nocietinājumus, bet jau 1567. gada janvāŗa beigās zviedru partizāns Kursels ar zviedru kareivjiem pamatīgi izlaupīja un nodedzināja pilsētiņu; lietuvju pulkvedis Tolvašs dzinās ienaidniekam pakaļ, sakāva to un atņēma visu laupījumu. Pēc tam Limbažu iedzīvotāji atkal sāka apbūvēties, kad 1575. gadā no jauna uzliesmoja kaŗš ar krieviem un kaŗa briesmas ātriem soļiem tuvojās Limbažiem. 1576. gada 2. oktōbrī viesuļvētrainā naktī pilsētu un pili ieņēma Magnusa („Vidzemes ķēniņa") krievu partizāni, bet jau 1579. g. rudenī poļu partizāns Ansis Bīrings tos izdzina no pilsētas.

1600. gadā Limbažus ieņēma zviedri, bet nākošā gadā atkal poļi. Slapjās vasaras un aukstās ziemas dēļ abi šie gadi bija neražas gadi. Neražas un kaŗa postījumu sekas bija bads un mēris, kas XVII. g. simteņa sākumā ļoti smagi piemeklēja visu Livoniju, tā ka apmira vairāk kā $^2/_3$ no visu iedzīvotāju skaita. Beidzot 1602.

Ev. lut. baznīca

gadā zviedri ar 10.000 jātniekiem un 500 kājniekiem uzbruka Limbažiem, nodedzināja pilsētu, nojauca mūŗus un izpostīja pils nocietinājumus; no tā laika pilsētu vairs nenocietināja. Pēc kaŗa Limbažu pilsoņu skaits bija samazinājies līdz 8.

Skats pār Lielezeru uz pilsētu

Vecā pils

Piemineklis Latvijas atbrīvotājiem pie baznīcas

1621. g. 19. novembrī Gustavs Ādolfs atdāvināja Limbažus ar viņam piederošo zemi Rīgas pilsētai uz mūžīgiem laikiem par tās sirdīgo un varonīgo aizstāvēšanos. Ar to sākās Limbažu vēsturē jauns, bēdīgs posms. Rīgas rāte izdeva limbažniekiem ļoti smagus noteikumus un izmantoja tos tādā mērā, ka pilsētiņa nevarēja vairs atspirgt. Pēc 1636. g. 5. febr. Vidzemes apriņķu sadalījuma Limbaži piederēja pie Rīgas apriņķa, kur palika līdz 1783. gadam, kad tos piedalīja Valmieras apriņķim. 1679. gadā Rīgas rāte uzcēla Limbažu pilsētā jaunu Ev. Jāņa baznīcu vecās baznīcas vietā, kas bija tuvu sabrukumam.

1747. g. 4. septembrī Limbažus izpostīja liels ugunsgrēks; uguns neskarti palika tikai 4 nami. Pēc šī gadījuma Rīgas rāte pārmērīja un no jauna sadalīja Limbažu iedzīvotājiem ierādītos gruntsgabalus it kā pilsoņu ērtības dēļ, pie tam stipri apcirpdama limbažniekus. Pēdējie cēla sūdzības, kas beidzot nonāca līdz ķeizarienei Katrīnai II. Šai prāvā ir lieli nopelni kā limbažnieku aizstāvim zemes tiesas notāram Johanam Georgam Vītingam. Prāvas iznākumā Limbaži 1783. g. dabūja savu pārvaldi, magistrātu ar 1 birģermeistaru un 2 rāteskungiem. Ar 1877. g. pilsētu likumu Limbaži galīgi atsvabinājās no Rīgas aizbildniecības un sāka ātri uzplaukt.

1888. g. rūpnieks A. Tīls nodibināja Limbažos fabriku galvenajam Limbažu apkārtnes ražojumam — vilnai. Pilsētas galva Krūze ierosināja pilsētas parka nodibināšanu. Parka iesvētīšanas dienā 1892. g. 18. jūnijā viņš mira ar trieku. Krūzes pēcnācējs A. Tīls ierosināja Limbažu brīvprātīgo ugunsdzēsēju nama būvi. 1914. g. nosprauda jaunu dzelzceļa līniju no Rīgas caur Carnikavu un Limbažiem līdz Rūjienai, bet pasaules karš aizkavēja šo būvi.

1934. g. vasarā atklāja Limbažu dzelzceļu, kas stipri ietekmēja vietējo dzīvi. Šis notikums sakrīt ar tanī pašā gadā 15. maijā notikušām pārgrozībām, kad arī Limbažos iesākās jauns garīgās un materiālās kultūras celtniecības posms.

1935. g. pilsētā izbūvēja galveno kanālizācijas vadu pa Cēsu un Jūras ielām, un pēdējos gados kanālizācijas tīkls arvienu tiek paplašināts. Tad pat ar Šoseju un zemes ceļu departamenta atbalstu uzsāk pārbūvēt pilsētas ielas paplašinātā kārtībā, un tādā pašā gaitā ielu izbūve turpinās. Cēsu un Jūras ielas dabū bitūminētu segu.

1936. g. Limbažu un apkārtnes pašvaldību sadarbes apvienība veselības aizsardzībai, kas apvieno pilsētu un 14 pagastus, uzsāk lielāko celtni pilsētā — Limbažu slimnīcu, kuŗa nāk gatava 1937. g. novembrī.

Redzamākā sabiedriskā organizācija Limbažos ir Saviesīgā biedrība (dibināta 1884. g.), kuŗā savā laikā darbojies arī mūsu valsts himnas autors B a u m a ņ u K ā r l i s, kuŗš savas vecuma dienas kā valsts pensionārs pavadīja Limbažos, kur arī miris un vietējos kapos atdusas. 1920. gadā viņam tur uzcelts piemineklis. Pie biedrības darbojas teātris, koris un publiska bibliotēka.

Bez pilsētas parka Limbažus dara it jaukus Limbažu ezeri — Mazezers, Lielezers un Dūņezers.

Piemineklis virsl. Ģelbem Limbažu kapos

DOBELE

Skats uz Dobeli un Dobeles pils drupas

Ev. lut. baznīca

Dobele — Zemgales sirds: uz katra soļa še jūtam tipiskos Zemgales sirds pukstienus, nojaušam viņas īpatnējo seju un it kā tiekam apdvēsti ar seno zemgaliešu tēvzemes mīlestību un varoņgaru. Redzot bruņinieku pils drupas, mūsu atmiņā pavīd, ka senlaikos tai pašā vietā stāvējusi seno latviešu, mūsu brīvo senču pils, kur viņi pret varmācīgajiem uzbrucējiem 100 gadus cīnījušies par savu dzimto zemi un apdraudēto brīvību. Kāpjot pilskalnā, mums šķiet, ka vēl tagad gadsimteņiem cauri dzirdam seno cīnītāju ieročus šķindam.

Pirmo reizi ar Dobeles vārdu vēsturē sastopamies 1254. gadā, Zemgales dalīšanas grāmatā, kad Dobeles pils ar novadu piešķirta ordenim. Bet jau ilgi priekš vācu ienākšanas senajiem zemgaliešiem šeit bijusi stipra un slavena pils, ap kuŗu bijusi arī prāva pilsētiņa. Tā tad Dobele ir viena no visvecākajām apdzīvotām vietām Latvijā. Vāci Dobeles seno latviešu pili veselus 100 gadus nevarēja ieņemt, un seno zemgaliešu brīvības karogs šeit plīvoja visilgāk. Seno zemgaļu varonību šais ilgajās Dobeles cīņās ir spiests atzīt pat „Atskaņu chronikas" autors, kas šās chronikas 1993. strofā saka, ka Kuldīgas fogts Ochtenhusens, uzbrukdams ar saviem pulkiem Dobeles pilij, tur atradis brašus varoņus (da vant er rasche helde vor), kaut gan šis autors savā darbā „pagāniem — latviešiem" nemaz nav labvēlīgs.

Kad pēc vairāk kā 100 gadu cīņām Dobeles zemgalieši redzēja, ka mierīgs darbs še vairs nav iespējams, jo mestrs Kūno Hacigenšteins visu apkārtni briesmīgi bija izpostījis, tad viņi paši 1289. gadā nopostīja savu pili un aizgāja uz Lietuvu. Tā tad vāci Dobeles pili ar varu nekad nav ieņēmuši.

Zemgali sadalot, Dobeli piešķir ordenim. Ordeņa mestrs Monheims 1335. g. Dobelē uzceļ mūŗa pili, un 1376.—1562. g. še dzīvo ordeņa komtūri. Pēdējais komtūrs T. Reke sanāk konfliktā ar Kurzemes hercogu Ketleru, kas Dobeles pili ieņem un Reki sagūsta. No tā laika Dobeles pils kļūst par hercogu īpašumu. Zviedru kaŗā stipri cieš arī Dobele, un paiet ilgs laiks, kamēr tā atspirgst. Ziemeļu kaŗa laikā 1701. g. no 15. līdz 21. augustam Dobelē uzturējies zviedru karalis Kārlis XII. un pieņēmis še arī lietuvju delegāciju. Mēŗa laikos (1710.—1713.)

Bērzes upe pie Dobeles

izmirst gandrīz visi Dobeles iedzīvotāji. Pēdējais pilshauptmanis Ofenbergs ar savu lielo ģimeni — 22 meitām un 1 dēlu — paliek dzīvs, jo mēŗa laikā neielaiž pilī no ārienes nevienu cilvēku. 1730. gadā Ofenbergs tomēr spiests Dobeli atstāt, jo pils nonākusi sabrukuma stāvoklī. 1736. gadā pili pilnīgi atstāj arī pārējie iedzīvotāji, jo brūkošo mūŗu dēļ tur vairs nevarēja dzīvot. Pēc tam Dobeles pili neviens vairs neatjaunoja, un tā pamazām sagruva. Tikai pils baznīcā vēl dievkalpojumi turēti pat XVIII. g. s. beigās. Pēdējā Kurzemes hercogiene Doroteja Dobeles pilskalnā ierīkoja skaistu parku, kas tagad, no jauna uzkopts, ir dobeliešu iemīļotākā atpūtas vieta.

Dobele sāk manāmi uzplaukt pēc Glūdas-Liepājas dzelzceļa atklāšanas, bet sevišķi strauja atplaukšana novērojama pēc 1934. gada 15. maija, kad vietējās pašvaldības darbību vairs netraucē nekad neapmierināmās politisko partiju prasības. Īsajā laikā pēc 1934. g. 15. maija pilsētas valde paspējusi sarīkot Dobeles novada dziesmu svētkus, uzkopt pilsparku, nopirkt pils paviljonu, uzlabot ielas un kanālizāciju, uzcelt jaunu ģimnazijas ēku, paplašināt ģimnazijas inventāru, ierīkot laukumu un ielikt pamatu Dobeles un apkārtnes atbrīvošanas piemineklim, ko atklāt paredzēts nākamā vasarā.

Netālu no Dobeles atrodas mūsu Tautas vadoņa, Valsts un Ministru Prezidenta Dr. K. ULMAŅA dzimtene — Bērsmuiža.

Kā kultūrāls centrs Dobele bijusi ievērojama visos laikos. Jau 1870. g. še sarīkoti pirmie Kurzemes dziesmu svētki. Dobelē karājies arī mūsu literātūras šūpulis. Pirmā — 1586. gadā iespiestā — latviskā luterāņu katķisma sastādītājs ir Dobeles mācītājs R ī v i j s. Dobelē ilgāku laiku dzīvojis arī mūsu pirmais ievērojamais garīgo dziesmu sacerētājs un tulkotājs K r. F i r e k e r s, kuŗa darbi savu vērtību vēl tagad nav zaudējuši. Ar Dobeli saistās arī mūsu daiņu krīva K r. B a r o n a, rakstnieka A. D e g l a v a, mūzikas profesora L. B ē t i ņ a un c. ievērojamu vīru dzīves gaitas.

Dobele ar savu gleznaino apkārtni un skaistajiem Bērzes upes krastiem var apmierināt katru, kas vasarā pie dabas krūts grib gūt spēkus un uzlabot veselību. Ziemā Dobeles apkārtne kā radīta slēpošanai.

Kā galvenie saimnieciskie uzņēmumi Dobelē minami Dobeles ūdensdzirnavas ar vilnas apstrādāšanas nodaļu un sab. „Stars" koku apstrādāšanas uzņēmums. Ievērojamākās organizācijas Dobelē ir Dobeles latviešu biedrība, kuŗai ir bibliotēka, un Dobeles brīvprātīgo ugunsdzēsēju biedrība, kas dibināta 1870. gadā. Vienīgā naudas iestāde Dobelē ir Dobeles krāj-aizdevu sabiedrība.

MADONA

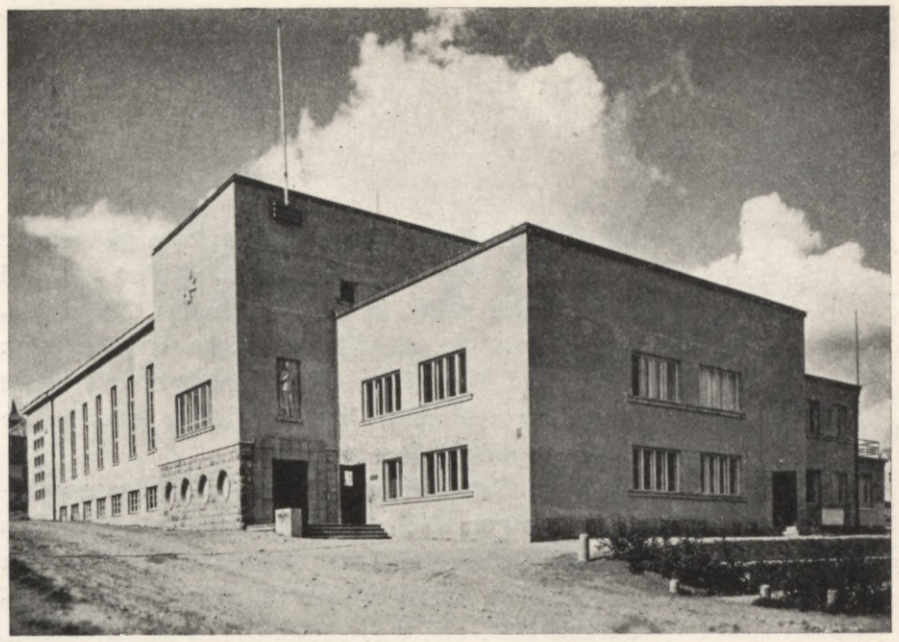

Madonas aizsargu nams

Kur tagad atrodas viena no jaunākām apriņķu pilsētām — Madona, priekš 38 gadiem bija neliela Biržu muiža (vācu valodā saukta Modohn). Uz šīs muižas zemes tad arī dibināta jaunā pilsēta, pievienojot tai arī no Lazdonas pagasta biezi apdzīvoto daļu.

Pirmās ēkas Madonā celtas ap 1900. gadu, kuŗā laikā atklāja arī Pļaviņu-Valkas pievedzelzceļu. Pēc dažiem gadiem uz šejieni pārcēla arī dažas krievu valdības iestādes: miertiesu, izmeklēšanas tiesnešu iecirkņus, policijas iecirkni un c., un ap 1910. gadu Madonā bija jau apm. 600 iedzīvotāju.

Miesta tiesības Madona ieguva 1921. gada 1. jūlijā, bet ar apriņķa nodibināšanos — pilsētas tiesības 1926. gada 7. jūnijā. Madona atrodas pašā apriņķa centrā, kas pazīstams kā intensīvākais lauksaimniecības, sevišķi lopkopības un sugas lopu audzēšanas rajons Latvijā.

No Madonas pa dzelzceļu ir ērta satiksme ar Rīgu, Gulbeni, Lubānu un citām šajos virzienos esošām vietām. Madonā krustojas četri galvenie (Madonas-Ērgļu-Rīgas, Madonas-Bērzaunes-Pļaviņu, Madonas-Cesvaines-Gulbenes un Madonas-Barkavas-Varakļānu) un citi zemes ceļi, tāka arī pa zemes ceļiem ir ļoti ērta satiksme uz visām pusēm. Sakarā ar Madonas apriņķa nodibināšanu Madonā novietojās visas apriņķa iestādes.

Madonā ir pilsētas ģimnazija un pamatskola, pastāv veselības aizsardzības savienības slimnīca. Pilsēta uztur bibliotēku un lasītavu.

Lielākās un skaistākās celtnes Madonā ir pilsētas valdes celtās staltās gaismas pilis — ģimnazija un pamatskola, 1935. g. atklātais dižais aizsargu nams ar plašām izrīkojumu un citām telpām, bij. apriņķa valdes nams, kuŗā novietoti apriņķa policijas pārvalde, 9. Madonas aizsargu pulka štābs, apriņķa policijas I. iecirknis un apriņķa lauku pašvaldību vecākā kanceleja, pasta nams un slimnīca.

Madonā visas galvenās ielas ir bruģētas un ar trotuāriem.

Savā attīstībā Madona ir gājusi uz priekšu gandrīz vai amerikāniskā ātrumā. Kur tagad paceļas daļa pilsētas, tur tikai pāris gadu desmitus atpakaļ bij Biržu muižas lauki, mežs un krūmājs.

Madonas izdaiļošanai pretīm nākusi jau pati daba, Madonai piešķirdama kalnus, lejas un gravas. Ēnainā gravā slēpies strautiņš vijas cauri visai pilsētai. Lapu koku un krūmu biezoknī pavasaŗos mājo lakstīgalas un vakaros ar savām dziesmu skaņām vilina noguršo darba rūķi un ceļotāju paklejot pa gravas celiņiem un taciņām.

Kāpjot no gravas kalnā, ejot gar ģimnaziju, nokļūstam ar kokiem apauguša kalna virsotnē — pilsētas parkā. Kalna virsotnē līdzens izrīkojumu laukums, kuŗā tagad katru gadu 15.

Vienības iela

Baznīcas ezers

maija vakarā noslēdzas tautas lāpu gājiens ar Vienības sārta aizdedzināšanu. Kalna nogāzē ierakti glīti celiņi ar soliem atpūtai. No parka, kāpjot lejā pa stāvajām „Jēkaba trepēm", pa Dārzu un Blaumaņa ielu, Smeceres sila malā sasniedzam Madonas pilsētas kluso kapsētu, ar balto kapliču kalna galā.

No daudzo kalnu virsotnēm pārredzama plaša apkārtne: tālē zilie meži, tumšie sili, baltās bērzu birztalas, tuvumā Lazdonas ev. lut. un pareizticīgo draudžu baznīcas, kuplie augļu dārzi, apstādīti ceļi un gatves, lauku māju puduri.

Tā kā Madona atrodas starp Vidzemes centrālo augstieni, ar Latvijas augstāko kalnu Gaiziņu vidū, un Lubānas līdzenumu, ar Lubānas ezeru vidū, tad tūristam, atstājot Madonu, ir izdevība apmeklēt vienu vai otru.

Jāapmeklē arī Nesaules kalns, Bākūžu kalns (280 m), Glemžu kalns (261 m), Rēķu kalns (260 m), Brezes kalns (ap 2 km no Madonas) un citi. Starp kalniem ir daudzi ezeri, līču-loču vijas upes (Arona, Veseta, Bērzaunīte, Taleja, Savīte, Kuja, Svētupe, Smecere u. c.) un strautiņi, mainās pakalni ar lejām, sili ar birztalām.

Dodoties no Madonas Lubānas līdzenuma virzienā, tūristam jāapmeklē mūsu varonīgās armijas pirmā virspavēlnieka, pulkveža Kalpaka dusas vieta Meirānu Visagala kapos, jāapskata viņam celtais granīta piemineklis. Lubānas līdzenumu šķeļ Aiviekste, lēni veldama tumšos Lubāna ūdeņus.

Gleznaina un ezeriem bagāta ir arī tuvākā Madonas apkārtne. Tuvumā ir Baznīcas, Rāceņu, Madonas, Lazdonas un citi ezeri.

Tūristam jāapmeklē arī Cesvaine, Mārciena, Ļaudona, Bērzaune, par izejas punktu izvēloties Madonu, jo visas šīs vietas no Madonas ir ērti sasniedzamas.

Skats no pilsētas parka uz Madonu

JAUNJELGAVA

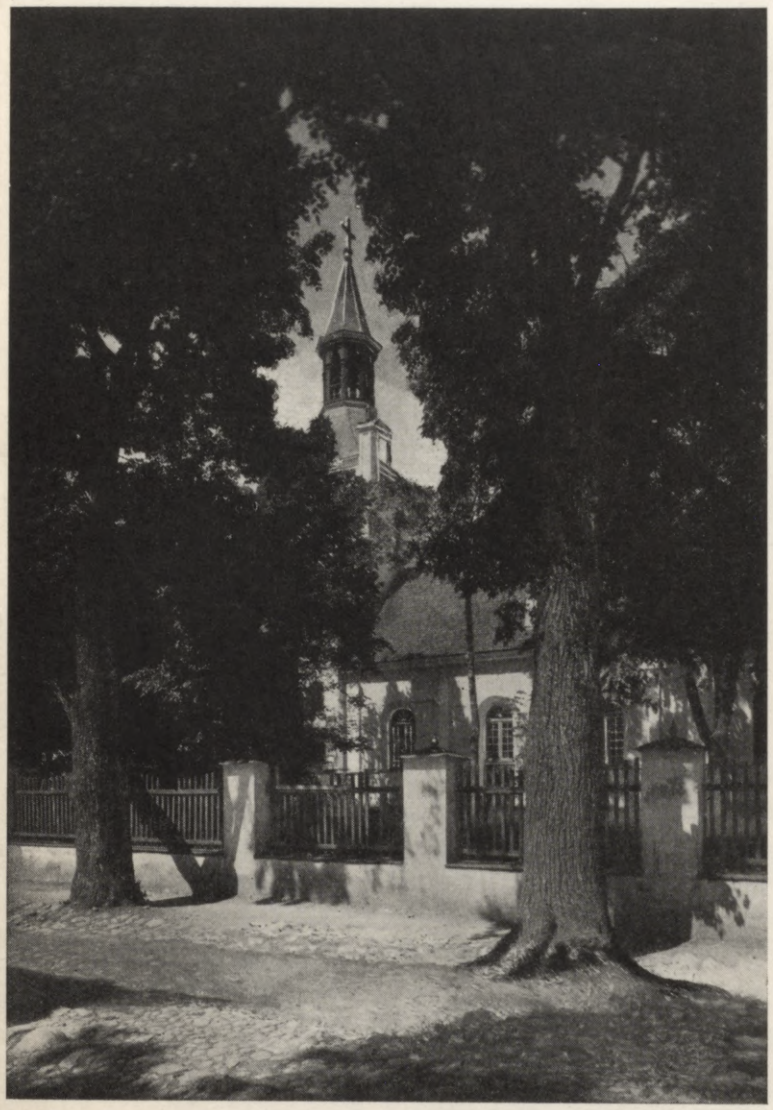

Jaunjelgava atrodas ielejā, apņemta augstiem kalniem ar jauku skatu apkārtnē, Daugavas krastā tur, kur beidzas Daugavas lielo krāču posms, kas sākas pie Jēkabpils. Visus iepriekšējos gadu simteņus, kad Daugavas ūdens ceļam bija ārkārtīga nozīme Rīgas tirdzniecībā ar austrumiem, Jaunjelgava bija preču pārkrautuve, kur preces no plostiem un laivām krāču dēļ pārkravāja vezumos vai otrādi. Apdzīvota vieta, kas saukta par Jaunpilsētu (Neustadt), te nodibinājusies jau XVI. gadu simteņa beigās. 1567. gadā Kurzemes hercogs Gothards še nodibināja ev. lut. draudzi. 1600. gadā poļu karā pilsētiņu noslaucīja no zemes virsus, bet 1644. gadā hercogs Frīdrichs to atkal atjaunoja. Pilsētiņas atjaunošanu turpinot, hercoga Frīdricha atraitne nosauca to par Frīdrichštati un atdāvināja tai lielus nekustamus īpašumus, tā ka Jaunjelgava platības ziņā priekš pasaules kara ieņēma otro vietu pēc Rīgas. 1652. gadā hercogs Jēkabs sāka celt mūra baznīcu, kam 1770.—1772. g. piebūvēts tornis. Pilsētas tiesības Jaunjelgava ieguvusi 1647. gada 15. janvārī. Kurzemi pievienojot Krievijai, Jaunjelgavu pārvērta apriņķa pilsētā. Ar Saeimas 1924. g. 26. jūnija izdoto likumu par Latvijas territorijas iedalīšanu apriņķos Jaunjelgavas apriņķis pārdēvēts par Jēkabpils apriņķi, noteicot Jēkabpili par apriņķa pilsētu.

Pilsēta daudz cietusi: 1710. gadā tur plosījies mēris, 1831. un 1848. gadā kolēra; pilsētu bieži postījuši plūdi un ugunsgrēki. Sevišķi briesmīgi Daugavas plūdi bijuši 1773. g., kad 100 namu gājuši bojā. 1812. gada karā pilsētu ieņēma un izlaupīja Napoleona kara pulki. Arī pasaules karā Jaunjelgava smagi cietusi: nopostītas vairāk par 1000 ēkām.

1915. g. augustā, vācu karaspēkam ienākot Jaunjelgavā, visi pilsētas iedzīvotāji tika evakuēti uz Krieviju, un visu kara laiku pilsētā nebija neviena iedzīvotāja. 1918. gada 5. decembrī vācu okupācijas valde ar visu karaspēku steidzīgi atstāja Jaunjelgavu. Īsi priekš Ziemassvētkiem Jaunjelgavā parādījās lielinieku karaspēka izlūku pulciņi, kas cieši sekoja aizejošam vācu karaspēkam. Lielinieki saimniekoja Jaunjelgavā līdz 1919. g. maija mēnesim, kad Jaunjelgavā sāka ierasties lielinieku karaspēka nodaļas, kuras atkāpās no Bauskas un Jelgavas. Ierodoties Jaunjelgavā Bauskas lieliniekiem, pēdējie ierosināja noslepkavot 8 pilsētas iedzīvotājus. Lielinieki atstāja Jaunjelgavu 1919. g. maija mēnesī. Pēc lielinieku aiziešanas 1919. g. 11. jūlijā iedzīvotāju sapulce ievēlēja par pilsētas galvu Jāni Plostiņu, kas nepārtraukti darbojas vēl tagad.

Daugava pie Jaunjelgavas ar pāreeltuvi

Tad nāca vēl viens likteņa spēriens: 1919. g. 17. oktōbrī iesākās bermontiešu uzbrukums Jaunjelgavai. Bermontiešu pulki apšaudīja pilsētu gandrīz katru dienu. 1919. g. 7. novembrī vairāki šrapneļi sprāga pilsētas ielās un sētās un izbirdināja ēkām gandrīz visas logu rūtis. Cīņā ar bermontiešiem pie Jaunjelgavas krita 6 kaŗavīri, kuŗiem Jaunjelgavas pilsētas kapos uzcelts skaists piemineklis. 1919. gada 15. novembrī bermontieši atstāja Jaunjelgavas apkārtni. Pašvaldībai bija daudz pūļu, lai visu savestu kārtībā, jo nebija nevienas veselas ēkas, kur būtu bijis iespējams ievietot skolas un citas iestādes.

1924. gadā pilsēta ieguva 3-stāvu mūŗa ēku Strūgu ielā 2, kur pēc ēkas atjaunošanas ievietotas pilsētas latviešu un žīdu pamatskola. 1925. gadā pilsētā nodibināta pilsētas tirdzniecības skola, kas 1927. gadā pārveidota par komerceskolu.

Pilsētas valdes nams

Apkārtējo lauksaimnieku, kā arī pilsētnieku vajadzībām izbruģēts piemērots tirgus laukums, uz kuŗa pirmdienās, trešdienās un piektdienās notiek rosīga tirdzniecība. Tirgus laukumā uzcelta gaļas izmeklēšanas stacija un svaru ēka un ierīkota arteziska aka.

Pilsētas izdaiļošanai ierīkots plašs parks, kas nosaukts par 15. maija parku, ielas un ceļi apstādīti kokiem, un izbūvētas jaunas ietnes. Nojauktas sagruvušo ēku drupas, uz kuŗām nākotnē pacelsies stalti nami.

Jaunjelgavu var uzskatīt par lauksaimniecības rakstura pilsētu, jo lielākā daļa zemes kopplatības izmantota lauksaimniecības vajadzībām, un galvenā pilsētas iedzīvotāju nodarbošanās ir zemkopība. Lielākā rūpniecības iestāde pilsētā ir Vestermaņa un Eliaštama valču dzirnavas.

Pilsētā pastāv un darbojas pilsētas aizsargu nodaļa un aizsardžu pulciņš, Sadraudzīgā biedrība, brīvprātīgo ugunsdzēsēju biedrība, Sieviešu palīdzības korpusa nodaļa, Sarkanā Krusta nodaļa, policijas darbinieku biedrība, krāj-aizdevu sabiedrība un žīdu krāj-aizdevu sabiedrība.

Pilsētas tuvumā atrodas Aizkraukles vēsturiskās pils drupas, Skrīveŗu parks un Pilskunga kalns.

BALVI

Balviem par savu izcelšanos jāpateicas senā tirdzniecības ceļa (Astrava-Rīga) tuvumam. Senlatvijā Balvi atradušies Purnavas valstī, kas minēta 1224. gada zemju dalīšanas aktī.

Senā Purnavas novadā ietilpusi arī Viļaka. XVII. g. s. beigās Viļakas stārasta sieva pie Balvu ezera nodibinājusi pusmuižu un uzcēlusi tur arī katoļu baznīcu, jo apkārtējo purvu dēļ rudeņos un pavasaros ļaudis nevarējuši nokļūt uz Viļakas dievnamu.

XVIII. g. s. sākumā Balvu muižu ieguvis pirmais krievu muižnieks un 1834. gadā uzcēlis pareizticīgo baznīcu. Tagad Balvos bija divas baznīcas, un XVIII. g. s. beigās te jau bija ciems.

XIX. g. s. vidū Balviem piešķīra tiesību noturēt 4 gada tirgus, kas arī veicināja to uzplaukšanu.

1917. gadā Balvos tika atvērta pirmā privātā tirdzniecības skola Latgalē, kas vēlāk pārvērtās par valsts komercskolu un pārcēlās uz Rēzekni.

Miesta tiesības Balvi ieguva 1926. gadā, bet pilsētas godā tos iecēla 1928. gadā.

Pilsētas iedzīvotāju pamata nodarbošanās ir tirdzniecība un amatniecība. Šinī nozarē pilsēta kalpo plašai apkārtnei, visiem Abrenes apriņķa latviešu pagastiem ar apm. 60.000 iedzīvotājiem.

Galvenie uzņēmumi pilsētā ir: 1) E. Šitkas un biedru elektrības spēkstacija, vilnas kārstuve un vērptuve, dzirnavas un koku materiālu apstrādāšanas uzņēmums, 2) H. Sērmūkša dzirnavas un koku apstrādāšana un 3) piensaimnieku sabiedrības „Ausma“ tvaika pienotava un siernīca.

Balvu ģimnazija

Balvu ezers

Ievērojamākās sabiedriskās iestādes ir: 1) C/S. „Turība“, 2) Balvu krāj-aizdevu sabiedrība, 3) 19. Abrenes aizsargu pulka Balvu nodaļa un 4) Latvijas katoļu jaunatnes biedrības Balvu nodaļa.

Pilsētā atrodas Balvu valsts ģimnazija, 6-kl. valsts pamatskola, Balvu pagasta 6-kl. pamatskola, Balvu pilsētas žīdu 6-kl. pamatskola, Balvu pilsētas bibliotēka, Kultūras fonda tautas bibliotēka un Š. Z. D. darbinieku biedrības Balvu nodaļas bibliotēka.

Balvi ir jauka dārzu pilsēta pie plašajiem Balvu un Pērkonu ezeriem, kuŗus savieno kreisā Pededzes pieteka Balupe, kas ietek Pededzē netālu no tās ietekas Aiviekstē. Tā kalpo tūristiem un plostniekiem kā ūdensceļš Balvi-Rīga.

Skats uz Balviem

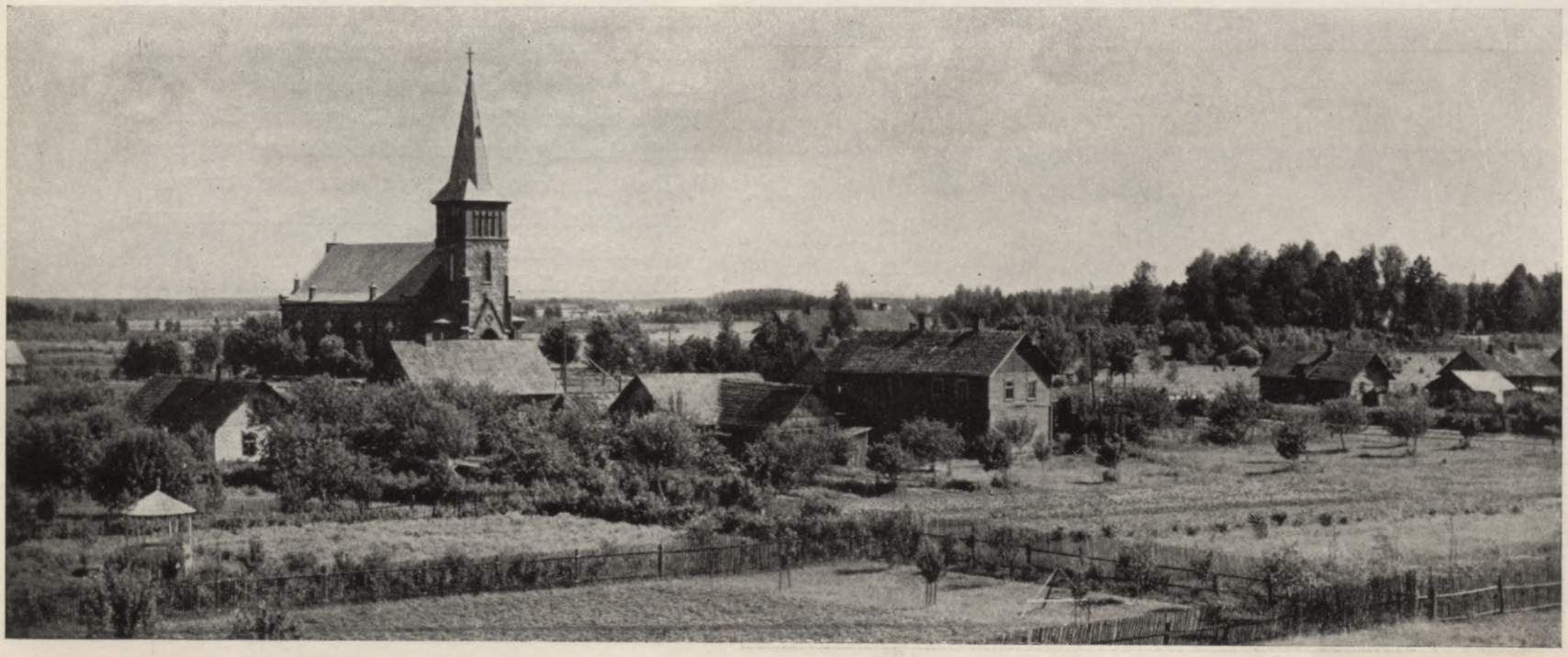

Latgales partizāni (Zaļā armija)

Ezeru kreisajā krastā atrodas pilsētas centrs ar 3 baznīcām un vairākiem lūgšanas namiem, plašais pilsētas parks, apm. 15 ha plašs bij. muižas dārzs ar zivju dīķiem un lapeņu uzkalniem, krāšņi apdēstītais Partizānu laukums, pieminekļa laukums un vairākas mazākas dārzsaimniecības. Ezeru labajā krastā atrodas pilsētas vasarnīcu rajons ar skaistiem dārziem un plašo Veco parku.

Ezeru krasti viscaur labi pieejami, lēzeni un ar cietu smilšainu dibenu. Vasarā pilsēta pilnā nozīmē slīgst parku, dārzu un apstādījumu zaļumos.

Balvu ainavas

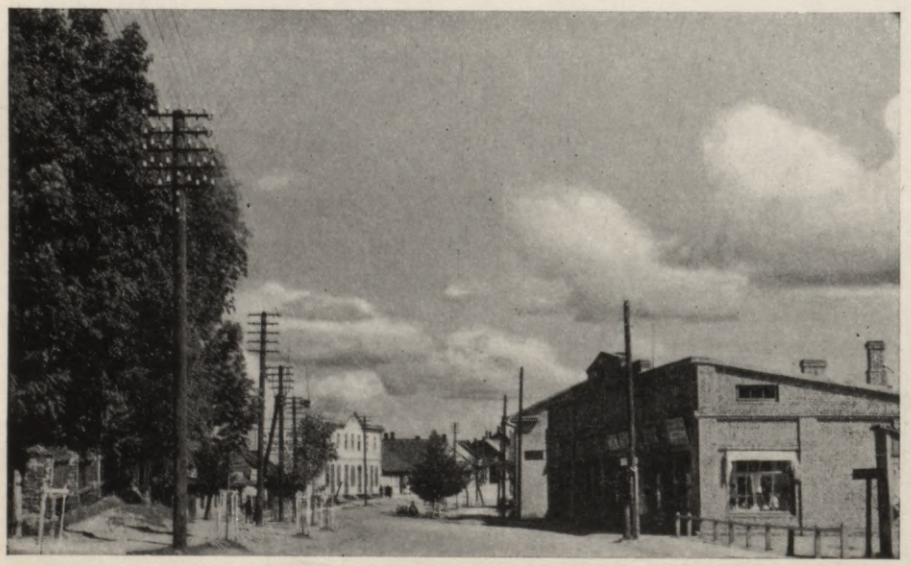

Ievērojamākā celtne pilsētā ir Latvijas laikā atjaunotā bijušās muižas pils, kas tagad izbūvēta par Balvu valsts ģimnaziju.

Sabiedrības vajadzībām kalpo: pilsētas parka sarīkojumu laukums, Pieminekļa laukums un 15. maija birzs — sporta laukums.

Pilsētā novietojušās gandrīz visas Abrenes apriņķa iestādes, kā Abrenes kaŗa apriņķa pārvalde, apriņķa nodokļu inspekcija, apriņķa ārsts, apriņķa slimnīca, apriņķa II iec. tautskolu inspektors, Latvijas Bankas nodaļa, miertiesa, izmeklēšanas tiesnesis, tiesu izpildītājs, notārs, Sarkanā Krusta veselības kopšanas punkts un Dzelzceļu transporta birojs. Vispār Balvi ir Ziemeļlatgales saimnieciskās un garīgās dzīves centrs.

No Balviem uz visiem Abrenes apriņķa pagastu centriem ved labi grantēti un pat šosēti valsts lielceļi. Pagasti, kas piekļaujas Balviem, ir ar lielu iedzīvotāju skaitu, piem. Balvu pagasts ar 12.000, Rugāju — ar 8000, Bērzpils — ar 7500, Tilžas — ar 6500 un Liepnas pagasts ar 5500 iedzīvotājiem.

Šis apstāklis arī izskaidro pilsētas straujo attīstību un tai dod arī plašas nākotnes izredzes kā saimnieciskā, tā kultūrālā ziņā.

Pēc 1934. g. 15. maija pārgrozībām pilsētā izbruģētas vairākas ielas, ierīkotas betonētas ietnes, izbruģēts un izbūvēts ar kanalizāciju tirgus laukums, uzcelta moderna tirdzniecības ēka un lopkautuve. Visa pilsēta tiek apgaismota ar elektrību.

Balvu pilsētai ir arī slavas pilna pagātne, jo Latvijas atbrīvošanas cīņās tā bija Latgales partizānu centrs un ir Latgales partizānu pulka šūpulis. Pirmie partizāni radās 1919. gada sākumā, kad vietējie vīri un jaunekļi, vairīdamies no lielinieku mobilizācijas, pameta mājas un gāja dzīvot mežos. Ar laiku viņu saradās krietni daudz, un 1919. gada beigās Latgales partizānu pulkā bija 4 bataljoni ar 4000 kaŗavīriem.

Viņu iemīļotākais cīņas veids, kas gandrīz ikreizes beidzās veiksmīgi, bija nelielā skaitā no ceļmalu mežiem uzbrukt skaitliski daudz lielākam pretiniekam. Kad pa visiem ceļiem sākās lielinieku atkāpšanās, tad šie partizāni tiem nodarīja daudz posta un raižu. Kā angļu ģenerālis Berts izteicās, šie cilvēki veica brīnumus.

Par godu kritušiem partizāniem Balvos paceļas stalts piemineklis.

Nākotnē pilsētas pašvaldība turpinās ielu bruģēšanu un pilsētas izdaiļošanu.

K Ā R S A V A

Kārsava ir sena latviešu apdzīvota vieta ar vairākiem pilskalniem. 1763. gadā Kārsavas īpašnieks F. Šadurskis uzcēlis koka katoļu baznīcu. Atrazdamies pie dzīva pasta ceļa starp Rēzekni un Ostrovu, Kārsava drīz vien attīstās par tirdzniecības centru. 1812. gadā franču karapulks pilsētiņu sagrauj, un līdz 1825. gadam to min vairs tikai kā slobodu. Pēc pievienošanas Latvijai Kārsava 1924. gadā atgūst miesta tiesības, bet 1928. gada 11. februārī tai piešķirtas pilsētas tiesības.

Pilsētā atrodas Ludzas apr. policijas II. iecirknis, tiesu izpildītājs un notārs. Miertiesa un izmeklēšanas tiesnesis atrodas Kārsavas stacijā.

Skolas pilsētā ir šādas: pilsētas ģimnazija, 6-kl. pamatskola un pilsētas žīdu pamatskola.

Ir šādas bibliotēkas: latviešu biedrības, krievu kultūras veic. biedrības un žīdu dzejn. S. G. Frupa bibliotēka.

Pilsētu apkalpo divas dzelzceļa stacijas: Kārsavas stacija — 3 km, bet Malnavas stacija — 1,25 km no pilsētas.

Kā vēsturisks piemineklis atzīmējami Kaŗa kapi Ūdrājas upes krastā, 1 km no Kārsavas stacijas un apm. 3 km no pilsētas.

1928. g. Kārsavā atklāja pieminekli Latvijas atbrīvošanas cīņās Latgalē kritušiem kareivjiem, bet 1935. g. 20. janvārī — piemiņas plāksni Latgales partizānu pulkam.

Bij. Malnavas muižā, 2,5 km no pilsētas, darbojas Latgales Lauks. vidusskola; uz turieni ved skaista vecu liepu aleja.

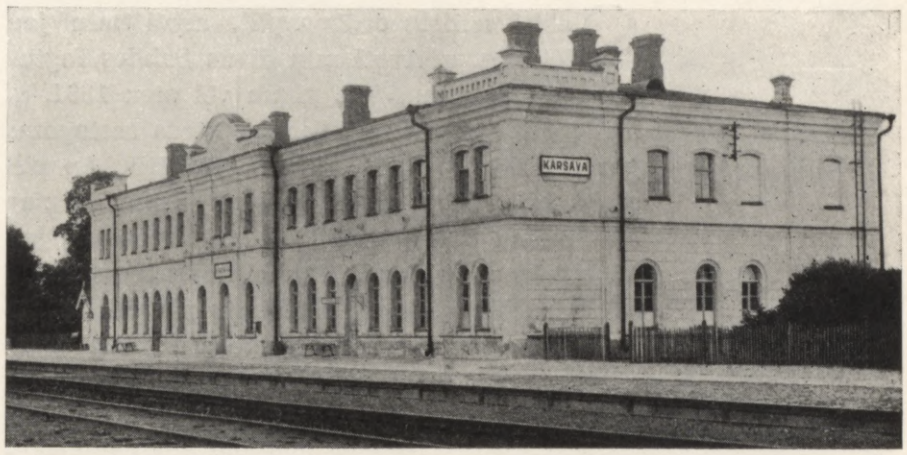

Kārsavas dzelzceļa piestātne

Kaŗa kapi Ūdrājas upes krastā

Par to, ka pie Kārsavas ir norisinājušās sīvas atbrīvošanas cīņas, ka Kārsava gājusi no rokām rokās, liecina Brāļu kapi.

Apkārtnes iedzīvotāju galvenā nodarbošanās ir lauksaimniecība, bet pilsētas iedzīvotāju — gan tirdzniecība, gan sīka amatniecība un lauksaimniecība.

Piemineklis Brāļu kapos

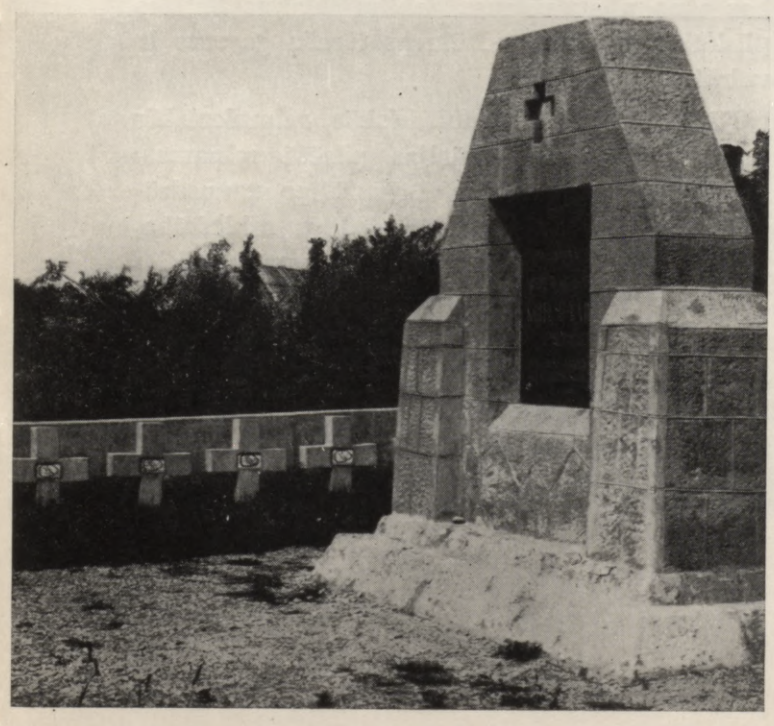

SABILE

Sabiles pilsētas pamatskola

Sabili, nelielu ordeņa pili, avoti min jau XIII. g. s. Avoti min divus Sabiles fogtus — Johannu 1282. g. un vēl otru 1301. g. XV. g. s. dokumentos Sabiles vārds sastopams jau vairākkārt. 1263. g. pili pārbūvē. Ap pili senāk bijis liels grāvis. Kad pils izpostīta, nav īsti zināms. Katrā ziņā XVI. g. s. beigās tā jau stipri vien sabrukusi. Pēc zīmējuma spriežot, pilskalns bijis četrstūris. Miests pie pils radies XV. g. s. Ordeņa laikos tagadējās Sabiles vecās pilsētas vietā, labajā Abavas upes krastā terasēs audzētas vīnogas. Sabiles ordeņa pils atradusies pie tagadējā tirgus laukuma un pamatskolas. Sabiles draudzes sākums meklējams katoļu laikos. Priekš reformācijas pie ordeņa pils atradusies maza koka kapella. Hercogs Gothards Ketlers 1567. g. 28. febr. pavēlējis celt koka kapellas vietā jaunu baznīcu, bet vēl 1627. g. mācītājs Helmsings žēlojās, ka baznīca vēl nav pabeigta. Tornis baznīcai uzcelts tikai 1682. g. Pasaules kaŗā Sabile nav cietusi. Latvijas atbrīvošanas cīņās Sabilē kritis viens virsnieks un 3 kareivji sadursmē ar Bermonta kaŗaspēku. Pilsētas tiesības Sabile ieguva 1919. gadā. Pilsētas ģērbonī redzams vīnogu ķekars zelta laukā. 1927. gadā Sabiles robežas paplašina ar bijušo Pastendes, Rinkules, Briņķu un Sabiles muižas zemēm, un, to ieguvējiem apbūvējoties pilsētiņa ievērojami paplašinās.

Abava pie Sabiles

Sabiles iedzīvotāju galvenā nodarbošanās ir tirdzniecība un lauksaimniecība. Galvenie rūpniecības uzņēmumi ir Valdmaņa un Damberga kokrūpniecības uzņēmumi, M. Bērziņa tvaika krāsotava un vilnas apstrādāšanas fabrika, K. Dukāta motorizētā koku rūpniecība. 1937. gada augustā Zemkopības ministrija iesāka brīvdabas vīnogu audzētavas izbūvi blakus Sabiles pilskalnam; vīnu audzētavas terašu gaŗums ir vairāk kilometru.

Kā ievērojamākās sabiedriskās, saimnieciskās un kultūrālās organizācijas pilsētā minamas: Sabiles aizsargu nodaļa, Brīvprātīgo ugunsdzēsēju biedrība, Sabiles krāj-aizdevu sabiedrība, Matkules krāj-aizdevu sabiedrība un Latviešu biedrība.

Pilsētā atrodas 6-kl. pilsētas pamatskola, pie kuŗas pastāv pirmskola un žīdu tautības bērnu klase. Pastāv arī bērnu dārzs un pilsētas brīvbibliotēka.

Sabiles pilsētiņa un tās apkārtne ir Kurzemes dabas krāšņuma centrs. Pilsētiņa novietojusies Abavas gleznainos krastos, kas izveidojuši Kurzemes Šveici. No augstākām vietām atveras plašs skats. Sabiles apkārtne bagāta dziļām gravām, priežu mežiem un foreļu bagātām upītēm, kādēļ ar katru gadu jūtami pieaug vasarnieku skaits. No Sabiles viegli sasniedzami arī skaistie Stendes dzirnavu ezeri, Usmas un daudzie Rendas apkārtnes zivīm bagātie ezeri, kā arī vēžiem bagātās Abavas pietekas.

No vēstures pieminekļiem minams Sabiles senču pilskalns, senās Pidvāles pilsvieta Abavas labajā krastā. Pilskalns nav izpētīts, bet, rokot celiņus, atrastas daudzas senlietas. Krievu valdīšanas laikā pilskalns pārgājis privātā īpašumā. Aiz pilskalna Stendes lielceļa kreisajā pusē redzams neliels apaļš uzkalniņš — Karātavu jeb Upuru kalns. Vēl minami Krievu kapi, Abavas kreisajā pusē, no X. g. s. ar 110 kapu uzkalniņiem, un akmens laikmeta mītne pie Tojātiem, Drubazu māju robežās, Sabiles Kandavas lielceļa labajā pusē, raksturīga ar auklas keramiku. Turpat arī uzkalniņu senkapi.

Sabiles apkārtnē, sabilnieku Dzirspalvjos dzimis Jēkabs L a u t e n b a c h s - J ū s m i ņ š (tagad šīs mājas pieder pie Matkules pag.).

Abavas Rumba pie Sabiles

Jaunie vīna kalni Sabilē

Sabiles kopskats

S T R E N Č I

Iela Strenčos

Tilts pār Gauju

Strenču vājprātīgo iestāde

Strenči ir viena no jaunākām Ziemeļlatvijas pilsētām, Valkas apriņķī, Gaujas labā krastā. Par pilsētas dibināšanas gadu skaitās 1895. gads, kad Strenči ieguva ciema (miesta) tiesības. Pilsēta izbūvējusies uz Ēveles, Jaunjērcēnu, Ķeižu, Vecbrenguļu un Jaunbrenguļu muižas zemēm. Pilsētas tiesības Strenčiem piešķirtas 1928. g. februārī. Strenči ir dārzu pilsēta, un iedzīvotāju galvenā nodarbošanās ir amatniecība, dārzsaimniecība un lauksaimniecība. Strenču tirdzniecības uzņēmumi ar Baltijas patērētāju biedrības veikalu priekšgalā apkalpo pilsētu un plašo apkārtni. Strenčos atrodas valsts vājprātīgo iestāde ar vairākām divu un trīsstāvu ēkām, savu elektrības centrāli un lauksaimniecības fermu. Jau priekš kaŗa tā piederējusi pie labākām ne tikai Krievijā, bet pat Eiropā.

Strenču attīstību veicinājusi Ziemeļvidzemes mežu izmantošana, bij. C. S. „Konsums" rūpniecības uzņēmumi un vājprātīgo iestāde. No vecākām organizācijām minamas: Strenču saviesīgā biedrība, Ugunsdzēsēju biedrība un krāj-aizdevu sabiedrība. Pilsētā ir viena 6-kl. pamatskola ar pirmskolu, koka ev. lut. baznīca ar ugunsdrošu torni, Pilsētas bibliotēka un skolas bibliotēka. Darbojas Sarkanā Krusta Strenču nodaļas slimnīca ar veselības kopšanas punktu un zobārstniecības kabinetu.

Dabas jaukumu mīļotājiem silti ieteicams apmeklēt teiksmainos Gaujas līčus un krastus pie Strenčiem. Lejpus Strenčiem 4 km atrodas ievērojamākās Gaujas krāces. Strenči ieteicami kā klusa atpūtas vieta arī ūdens sporta cienītājiem, jo dzīvokļu un atsevišķu istabu īres zemas un arī pārtikas produkti daudz lētāki kā lielākos centros.

O G R E

Ogres pilsēta atrodas Rīgas apriņķī pie Daugavas un Ogres upes, 34 km no Rīgas.

Ogres rajons bijis apdzīvots jau 3—5000 gadus atpakaļ, kas konstatēts pēc Ogres pilsētas centrā atrastajiem akmens cirvjiem. Ogre pirmo reizi minēta Latviešu Indriķa rakstos, kur aprakstītas senču pilis. Pie Ogres ietekas Daugavā uz Ķenckalna (Ķenc-Ķēniņš), Ogresgalā bijusi Ikšķiles novada senču pils — Rīga. Tā bijusi Daugavas lībiešu galvenais politiskais centrs. Bieži te sapulcējušies visi Lībijas kungi apspriest kaŗa gaitas. Otra senvēsturiska vieta ir Ogres Zilos kalnos; arī šeit senos laikos stāvējusi senču pils. Abi pilskalni Pieminekļu valdes uzmērīti un atzīmēti grāmatā „Latvijas pilskalni".

Ap 1850. gadu Ogrē bijušas Ikšķiles muižai piederošās Enīša, Svelmes, Šķiparu un Tūtes

Pilsētas valdes nams

saimniecības. Šajā laikā satiksmei ar Ogri pastāvēja zirgu pasts. Kā vasarnīcu rajons Ogre sākusi izveidoties pēc dzelzceļa līnijas atklāšanas 1861. g. 12. septembrī. 1862. g. dzelzceļa pārvalde uzcēlusi pie Ogres stacijas paviljonu (Bellevue) un norīkojusi speciālus vilcienus zaļumniekiem. Šajā gadā arī Rīgas pilsēta Ogrē uzcēlusi vairākus paviljonus, restorānu un parku. Ar 1875. gadu sākušas celt vasarnīcas privātas personas, un līdz 1914. gadam vasarnīcu skaits Ogrē pārsniedz 300. Pasaules kaŗā visas ēkas Ogrē nopostītas līdz pamatiem un Ogre izrakņāta vienos ierakumos un nocietinājumos.

Ogres upe

Ogres Brāļu kapos atdusas 137 latvieši un 193 krievi, kā arī atsevišķos vācu kareivju kapos vairāki simti krievu un vācu. Arī apkārtnē atrodamas kapsētas kopskaitā ar 3—4000 kritušajiem.

1920. gadā Ogrei piešķirtas miesta pašvaldības tiesības, bet pilsētas tiesības — 1928. gada 25. februārī. No šā laika arī Ogre strauji uzplaukusi.

Pilsētas iedzīvotāji sadalās pastāvīgos iedzīvotājos un vasaras iedzīvotājos, kuŗi ziemā dzīvo Rīgā un nodarbināti Rīgā, valsts vai pašvaldību iestādēs vai privātos uzņēmumos. Pastāvīgie pilsētas iedzīvotāji nodarbojas ar sakņkopību, augļu un ogu audzēšanu, lauksaimniecību, tirdzniecību un rūpniecību, vairāki kā brīvo profesiju darbinieki, valsts vai pašvaldību iestāžu ierēdņi, bet lielākais vairums ir gadījuma darba strādnieki un amatnieki.

Pilsētā pastāv un darbojas Brīvprātīgo ugunsdzēsēju b-ba, 5. Rīgas aizsargu pulka Ogres pils. aizsargu nodaļa, Kūrorta biedrība, Bērnu draugu b-bas nodaļa, Ogres Brāļu kapu komiteja, Latvijas Aerokluba Ogres nodaļa un Ogres pilsētas savst. apdr. b-ba, Rīgas apr. kaŗa aviācijas fonda apakškomitejas Ogres nodaļa.

Pilsētā atrodas pilsētas 6-kl. pamatskola un pilsētas bibliotēka.

Ogres biedrību nams

Bērnu sanātorija Jaunogrē

Vasarnīca Ogrē

Ievērojamākās celtnes ir: Ogres ev. lut. baznīca, Ogres biedrību nams, pilsētas 6-kl. pamatskolas un pilsētas valdes nams, pasta un tēlegrafa kantoŗa nams, Rīgas centrālās slimo kases bērnu kolōnijas nams un Tirdzn., koop. un sab. iest. darbn. slimo kases atpūtas nams „Saulstari".

Straujā un akmeņainā Ogres upe ar stāviem krastiem, kas apauguši lapu un skuju kokiem, piešķiŗ pilsētai lielu pievilcību. Ogres upē izbūvētas brīvpeldētavas. Ogres Kangarkalni stiepjas no Rembates līdz Ikšķilei un ir 25 km gaŗi un vietām 73 m augsti. Ogres Kangaru vidus daļas, kas ietilpst Ogres pilsētas robežās, sadalās atsevišķos kalnos un nes šādus nosaukumus: Ķenckalns, Zilie kalni, Serķīškalns, Bāku jeb Kazāku kalns, Slotiņu kalns, Vilku kalns, kas tagad iesaukts par Mīlas kalnu.

KANDAVA

Kandava atrodas Abavas labajā krastā. Pilsētas dibināšanas gads nav zināms, jo viņas sākums meklējams senvēstures laikos. Pēdējo reizi Kandavas kuršu pils, viens no senās Vanēmijas valsts centriem, chronikās minēta pāvesta vicelegāta Alnas Balduina vēsturiskajā 1231. g. 17. janv. līgumā ar kuršiem. 1245. g. ordeņa mestrs Groningenas Dīriķis iebruka Kursā, sagraujot Vanēmijas valsts organizāciju un atsevišķo novadu valstis. 1253. g. 4. aprīlī, pēc līguma starp bīskapu un ordeni, Kandava nonāca ordeņa varā. 1254. gadā ordeņa mestrs Seines Eberhards uzcēla Kandavā mūŗa pili, kuŗas atliekas redzamas vēl šodien. Pils apkaimē ar laiku izcēlusies pilsētiņa. Kandavas pilī dzīvoja zemes soģis, kas no šejienes līdz XVI. g. simtenim sprieda tiesu un ievāca nodevas no zemniekiem.

1819. g., kad Kandava bija kaŗos izpostīta un pārcietusi briesmīgu mēri (no 600 iedzīv.

Kandavas senču pilskalns

Mīlenbacha pamatskola

Abavas leja pie Kandavas

palikuši tikai 2), hercoga pilskungs pārcēlās uz Talsiem un Kandava, kas līdz šim laikam bijusi pirmā un lielākā pilsēta apgabalā, sāka zaudēt savu ievērību. Ordeņa pils ar laiku sabrukusi, bet uzglabājies ir pils sargu tornis, kas hercoga laikos izmantots kā pulvera dzirnavas (sk. attēlu).

Pasaules kara laikā trīs ceturtdaļas Kandavas iedzīvotāju devās bēgļu gaitās. Latvijas tapšanas laikā vācu dzelzsdivīzijas soda ekspedīcija noslepkavojusi 30 Kandavas iedzīvotājus. No lielinieku un citu armiju atliekām Kandava galīgi atbrīvota 1919. g. 14. martā.

Kandavu vasarā apmeklē daudz tūristu un vasarnieku, un Kandavas sēravotu iestādē atgūst zaudēto veselību daudzi slimnieki.

Kandavā neatrodas lielāku rūpniecības vai citu saimniecisku uzņēmumu. Pilsētas iedzīvotāju galvenā nodarbošanās ir amatniecība un tirdzniecība, kas apkalpo galvenokārt savu tuvāko apkārtni. Arī zemkopība pilsētas iedzīvotājiem nav sveša, un te grūti atrast cilvēku, kas neprastu rīkoties ar arklu. Sirmā senatnē kandavieši bijuši arī lieli ieroču meistari, ko liecina sekoša ārzemju ceļotāju atzīme: „Kandavas

Pilsētas centrs

Hercogu pulvera dzirnavas Abavas krastā

Ozoli Abavas krastā

apkaimē zemnieki taisa skaistas rievotu stobru šautenes, kuras tiek jo tālu meklētas, kaut gan viņiem šī māksla ir no pašu izgudrošanas."

Kandavā darbojas sekošas organizācijas: 1) Kandavas brīvprāt. ugunsdzēsēju b-ba, 2) Sadraudzīgā biedrība, 3) kr. aizd. sab-ba, 4) Sark. Krusta Kandavas nod., 5) Kandavas Sēravotu sab-ba.

Izglītības laukā darbojas: Mīlenbacha 6-kl. pamatskola, Kandavas valsts arodu skola, Kandavas vācu pamatskola, Kandavas pilsētas bērnu dārzs, Sadraudz. b-bas bibliotēka un K. Veinberga bibliotēka.

Kā ievērojamākie dabas jaukumi Kandavā un tās apkārtnē minami: Riebiģpakalns, no kura atveras plašs un gleznains skats uz Abavas leju, Ozolkalns, Velna ala (pie Baltā kroga) u. c.

No vēstures pieminekļiem īpaši pieminams: Baznīckalns (kuršu pilskalns) pilsētas ziemeļu galā, 8—10 m augsts, ar 3 m augstu uzbērumu un 1 m biezu mītņu slāni, bez tam vēsturisko laiku kapi Liņķu kapos un Kapu kalnā, Kandavas ordeņa pils drupas pilsētas centrā, kur līdz 1750. g. bijis pilskunga miteklis. Kandavas ev. lut. baznīcā skaista altāra glezna un kokā grieztiem apustuļu tēliem izgreznota kancele un altāra sēdekļi.

Kandavas apkārtnē dzīvojis valodnieks K. M ī l e n b a c h s, kura vārdā nosaukta pilsētas pamatskola. M ā t e r u J u r i s strādājis Kandavas virsmežniecībā un dibinājis Kandavas brīvpr. ugunsdzēs. b-bu. Dzejniece B i r z n i e k u S o f i j a strādājusi vietējā drāmatiskā pulciņā.

PREIĻI

Raiņa bulvāris

Preiļi atrodas Preiļupes krastos, 5 rosīgu satiksmes ceļu satekā. Tur jau senatnē bijis apdzīvots centrs, ko norāda pilskalni. Tuvākais (3 km) pie Plūdēm, Preiļupītes kreisajā krastā (pilskalns stipri noarts). Tur, domājams, ir Senpreiļu vieta. Preiļu novads XIV. g. simtenī izlēņots Borcham. Viens no Borchiem bijis pat ordeņa mestrs, un Preiļi 1472. gadā tam bijuši par apmetni. Borchiem Preiļi piederēja vairākus gadusimtus. 1715. g. Preiļos Pasienas klosteŗa Dominikāņu mūki uzcēla katoļu koka baznīcu, vēlāk tur nodibināja Jezuītu ordeņa nodaļu. 1713. gadā Preiļi bija jau rosīgs ciems. 1862. gadā Preiļus ieguva kāds anglis Freidrechs. Šai laikā miestā jau bija 17 tirgotavas un 129 mājas un tur notika 10 gadatirgi.

Preiļu pilsētas iedzīvotāju galvenā nodarbe ir tirdzniecība, izņemot 6 saimniecības, kas nodarbojas vienīgi ar lauksaimniecību.

Preiļos darbojas krāj-aizdevu sabiedrība, a/s. „Turība" nodaļa, brīvprātīgo ugunsdzēsēju biedrība, lauks. biedrība „Vārpa", Latgales patronāta biedrība, Latvijas aerokluba nodaļa, Latvijas katoļu jaunatnes biedrības nodaļa, Preiļu aizsargu nodaļa un Sarkanā Krusta nodaļa. Preiļos darbojas 2 latviešu un 1 žīdu pamatskola. Pilsētas pašvaldībai pieder bibliotēka.

Pilsētas tuvumā atrodas Preiļu lauks. skolas parks, apm. 14 ha platībā, kuŗā atrodas krāšņs dīķis ar vairākām upītes ietekām.

Ievērojamākās celtnes pilsētā ir Romas katoļu un ev. lut. baznīcas un vecticībnieku lūgšanas nams. Pilsētā atrodas arī divi sporta laukumi.

Preiļos vairākus gadus darbojās iecienītais tautas darbinieks, mons. Nikodims Rancāns.

Preiļu pils — lauksaimniecības skola

VARAKĻĀNI

Varakļānu apgabals minēts 1583. g. dokumentos, kas norāda, ka tas piederējis Livonijas ordeņa mestram Berndam fon der Borcham. Vietā, kur tagad atrodas Varakļānu baznīca, Dominikāņu ordeņa mūki uzcēluši pirmo koka baznīciņu. XVIII. gs. otrā pusē Miķelis Borchs uzcēlis Varakļānu muižas pili un pie tās ierīkojis skaistu parku. 1784. gadā galvenā mērniecības katalogā Varakļāni jau apzīmēti par miestu. 1814. g. Eleonora Borchs uzcēla katoļiem mūra kapliču, kas noderēja par baznīcu, līdz 1851. gadā Kārlis Borchs koka baznīciņas vietā uzcēla mūra dievnamu. Tā kā Varakļāni atradās pie galvenā tirdzniecības ceļa, kas ved no Rēzeknes uz Rīgu, tad še uzplauka tirdzniecība un iedzīvotāju skaits strauji pieauga. Pasaules kara laikā iedzīvotāju skaits stipri samazinājies.

Bez pilsētas valdes Varakļānos atrodas pagasta valde, iecirkņa miertiesa, iec. izmeklēšanas tiesnesis, Rēzeknes apriņķa policijas 5. iec. priekšnieks, Varakļānu slimnīca, Varakļānu pagasta krāj-aizdevu sabiedrība, I. Varakļānu krāj-aizdevu sabiedrība, Varakļānu patērētāju biedrība, Varakļānu lauks. biedrība, Sarkanā Krusta Veselības kopšanas punkts.

Varakļānu valsts ģimnazija atrodas bij. pilī; bez tās pilsētā atrodas pilsētas pamatskola un pilsētas žīdu pamatskola, pilsētas valdes bibliotēka un pagasta padomes bibliotēka.

No dabas jaukumiem minami: pilsētas Meža parks un ģimnazijas parks. 1 km no pilsētas ev. lut. kapsētā uzcelts piemineklis krituśiem latviešu kaŗavīriem un 7 km no pilsētas, Mežastrodu sādžā, kritušo varoņu piemineklis. Ģimnazijas parkā atrodas piemineklis architektam Mozotto, kas celts 1783. g.

Pilsētā darbojas 144 dažādi tirdzniecības un 1 rūpniecības uzņēmums. Gruntsgabalu kopskaits ir 576, no tiem apbūvēti 373 un neapbūvēti 203. Pilsētas robežās atrodas arī 105 ha lauksaimniecībai izmantojamas zemes un saskaitīti 48 zirgi, 145 govslopi un 75 cūkas, tā tad pilsētai ir pa daļai arī lauksaimniecības raksturs.

Varakļānu baznīca

SIGULDA

Laikā no 1207. līdz 1209. g., kad Gaujas kreisā krasta apvidus piederēja ordenim, bet labā krasta — Rīgas bīskapam, ordeņa mestrs Venno uzcēla Gaujas kreisā krastā pili, dodams tai nosaukumu „Siegevald". Līdz 1432. g. Sigulda bij ordeņa komtūreja, bet laikā no 1432. g. līdz 1562. g. ordeņa karņa vadoņa (landmaršala) sēdeklis. 1562. g. Siguldu iekaŗoja poļi; 1601. g. poļus padzina zviedri, pēc tam poļi iekaŗoja Siguldu no jauna. 1621. g. to iegūst atkal zviedri. 1625. gadā zviedru ķēniņš Gustavs Ādolfs Siguldu atdāvina savam valstsvīram Gabrielam Oksenšjernam. 1737. g. Krievijas ķeizariene Anna Siguldu atdāvina ģenerālfeldmaršalam, grāfam Pēterim fon Lasijam. Jauno pili (tagadējā Rakstnieku un žurnālistu pils) cēlusi kņaze Kropotkina, kuŗas dzimta pirms pasaules karņa bija Siguldas īpašniece.

Siguldas uzplaukšana sākās kopš 1889. gada, kad atklāja Rīgas-Valmieras dzelzceļu. Miesta tiesības Siguldai piešķirtas 1926. gadā, bet pilsētas tiesības — 1928. gada 25. februārī.

Pasaules karņa un Latvijas atbrīvošanas cīņu laikā Sigulda stipri cietusi un daudzas ēkas nodedzinātas un nopostītas. Tikai ar neatkarīgās Latvijas valsts nodibināšanos pilsēta pamazām sāk atplaukt un izbūvēties.

Sigulda ir dārzu pilsēta un ar savu krāšņo apkārtni pievelk daudz tūristu un apmeklētāju kā no iekšzemes, tā arī no ārzemēm. Pilsētā ir vairāki tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumi. No tirdzn. uzņēmumiem minami: Lauksaimn. ekonom. sabiedrības „Gauja" Siguldas nodaļa, Siguldas Patērētāju biedrība u. c. No rūpniecības uzņēmumiem jāatzīmē A. Konča koku apstrādāšanas un galdniecības darbnīca, J. Eglīša kokzāģētava un dzirnavas u. c.

Iedzīvotāju galvenā nodarbošanās ir dārzkopība, tirdzniecība un rūpniecība.

No sabiedriskām organizācijām Siguldā ievērību pelna: Siguldas Piensaimnieku sabiedrība, Siguldas Namsaimnieku biedrība, Siguldas Namīpašnieku krāj-aizdevu sabiedrība, Siguldas Vispārējā ugunsapdrošināšanas biedrība, Siguldas brīvprātīgo ugunsdzēsēju biedrība, Siguldas Krāj-aizdevu sabiedrība (sēdeklis Siguldas pag. Tautas vienības namā).

Gauja pie Velna alas

Sateseles pilskalns, virsaiša Dabreļa pils vieta

Jaunais Gaujas tilts

No kultūrālām organizācijām Siguldā darbojas: Siguldas pilsētas valdes Kūrorta komiteja, Siguldas aizsargu nodaļa, Skautu un Vanagu organizācijas u. c.

Pilsētā ir 2 skolas: Siguldas ģimnazija un Siguldas pilsētas 6-kl. pamatskola. Pie pilsētas valdes darbojas arī bibliotēka ar apm. 1600 sējumiem.

Par Siguldas un apkārtnes dabas jaukumiem nebūtu daudz ko minēt, jo Siguldu pazīst netikvien mūsu pašu zemē, bet arī ārzemēs. Sigulda ietilpst tā saucamā Latvijas Nācionālā parkā, kas apvieno Siguldu, Turaidu un Krimuldu. Latvijas Nācionālais parks ir viens no skaistākiem stūrīšiem Latvijā.

No vēsturiskiem piemineklļiem Siguldas apkārtnē minami: Gūtmaņa ala, Pēteŗa un Kraukļu ala, Velna ala, Siguldas, Turaidas un Krimuldas vecās pilsdrupas, Sateseles pilskalns (Līvu kalns) u. c.

Ievērojamākās celtnes Siguldā ir: pēdējā laikā atjaunotā un pārbūvētā Rakstnieku un žurnālistu pils, Siguldas ģimnazija (senāk tā saucamā „Baltā pils") un Siguldas stacija. Pēdējā celta pēc prof. Federa meta un pēc savas architektūras ir viena no orīģinālākām stacijām Latvijā.

Siguldā savā laikā dzīvojis un darbojies dzejnieks Pēteris Blaus. Siguldas kapos apglabāts arī aktieris un režisors Ēriks Lauberts. Pirms pasaules kaŗa Siguldā vairākas vasaras uzturējies „Mērnieku laiku" autors Kaudzīšu Reinis. Iela, kuŗā viņš dzīvojis, nosaukta par Kaudzīšu Reiņa ielu.

Siguldā atrodas, bez pilsētas valdes, bāriņtiesa un dzimtsarakstu nodaļa, Rīgas apr. I. iec. miertiesneša un Rīgas apr. II. iec. izmeklēšanas tiesnešu kameras, kā arī Rīgas apriņķa policijas II. iec. priekšnieka kanceleja.

Pilsētā ir 2 aptiekas un Krimuldā — Latvijas Sarkanā Krusta sanātorija kaulu tuberkulōzes slimniekiem.

Siguldā ir vairākas pansijas un viesnīcas. No tām pirmā vietā ar savu īpatnējo iekārtu un komfortu izceļas Rakstnieku un žurnālistu pils līdz ar tūristu mītni. Tad nāk Siguldas viesnīca un pansijas „Karmena" un „Francs".

No pilsētas labierīcībām varētu minēt mūzikas un dziesmu dienu estrādi Tautas vienības parkā, kur ik vasaru notiek 7. Siguldas kājnieku pulka brīvkoncerti. Estrāde celta pēc prof. Dr. arch. P. Kundziņa meta.

Rakstnieku un žurnālistu pils

Turaidas Rozes kaps

Reprezentācijas zāle Rakstnieku un žurnālistu pilī

ZILUPE

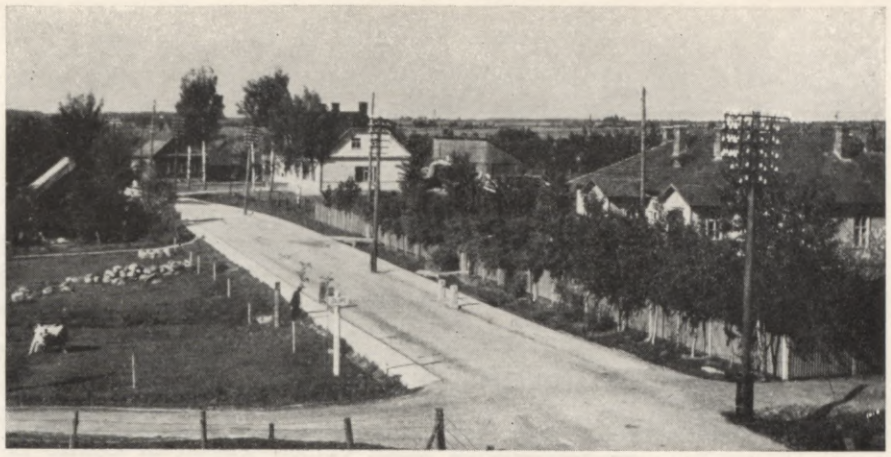

Zilupes pilsēta

Zilupes pilsēta, agrāk Rozenova, sāka nodibināties ap 1901. g. pie Ventspils-Maskavas dzelzceļa Rozenovas stacijas Zilupes upes kreisajā krastā. Še sāka apmesties uz dzīvi dzelzceļa strādnieki, kalpotāji, tirgotāji un citi. 1908. g. Zilupe jau skaitījās par biezi apdzīvotu vietu. Agrāk šī vieta bija pārklāta ar mežu, kuŗā mitinājās dzīvnieki. Ar dzelzceļa izbūvi dzelzceļu joslā mežs tika izcirsts, zemākās vietas nosusinātas un nobalastētās un uzbūvētas dzelzceļam vajadzīgās ēkas. Rozenovas, tagadējā Zilupes stacija izbūvēta uz bij. barona Rozena zemes pie Rivcānu sādžas. Priekš kaŗa še pastāvēja un darbojās skola, pasts, policijas pristavs, zemstes priekšnieks un daudzi tirdzniecības uzņēmumi, kuŗi apkalpoja plašu Zilupes apkārtni. Zilupes attīstībai par šķērsli bija pasaules kaŗš. Tika saspridzināts dzelzceļa tilts, izjauktas pārbrauktuves un pārtraukta satiksme ar tālāko apkārtni.

Ar patstāvīgas Latvijas valsts nodibināšanu Zilupē iesākās jauns uzplaukšanas posms. Pierobežā nodibinājās maiņas punkti, kuŗi uzsūca no Krievijas dārgmetallus (zeltu, sudrabu) un caur Zilupi tos sūtīja tālāk uz Rīgu. Zilupes spožās dienas ar maiņas punktu slēgšanu 1924. gadā izbeidzās.

Lai gan ar maiņas punktu izbeigšanos un mierlīgumu ar Krieviju Zilupes saimnieciskā baze samazinājās uz pusi, viņas nozīme mūsu valstī nav zemu vērtējama. Tā ir apmierinājusi visu savu plašo apkārtni saimnieciskā un kultūrālā ziņā un kļuvusi par nācionālās un latviskās idejas paudēju valsts pierobežā.

1924. g. pastāvošo divu mazu skoliņu vietā nodibināta liela valsts pamatskola. Valsts ideja ir pulcinājusi ap šo skolu tik daudz audzēkņu, ka Izglītības ministrijai vajadzēja celt jaunu ēku. Ēka tika celta 350 skolēniem un iesvētīta 1927. g. Skolā mācās 715 audzēkņi no tuvās un tālās apkārtnes. Šī skola pulcināja un pulcina netikvien simtiem bērnus, bet arī jaunatni un vecāko paaudzi, sniedzot tai garīgās vērtības.

Nācionāli domājošu latviešu grupa 1925. g. nodibināja Zilupes Latviešu biedrību. Tika ierosināts jautājums par biedrības nama celšanu. Tagad, lai gan nepabeigtā veidā, tas pušķo Zilupes pilsētu redzamākā vietā.

Zilupes ūdens dzirnavas

Zilupes tilts

Valsts pamatskola

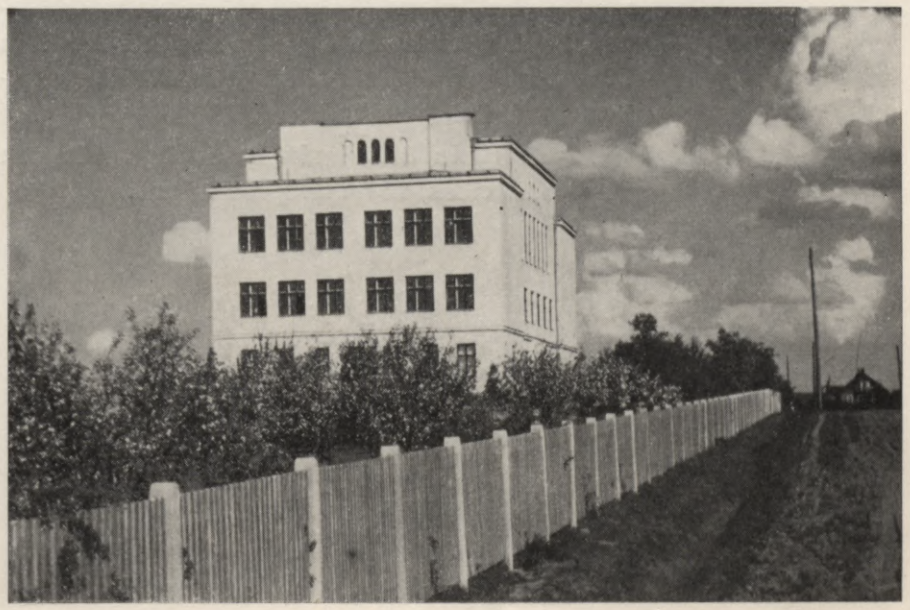

Pilsētas tiesības Zilupei tika piešķirtas 1931. g. 25. jūnijā. 1934. g. pilsētas valde pirkšanas ceļā ieguva savā īpašumā bijušo cementa rūpniecības mūŗa ēku, kuŗā ierīkoja lopkautuvi. Pilsētas valde visu laiku mitinājās īrētās telpās, bet 1936. g. ieguva savā īpašumā gruntsgabalu ar nepabeigtu koka celtni. Tagad šī celtne izbūvēta un pilsētas valde darbojas savās telpās. Pilsētas valde piegriež lielu vērību arī labierīcībām. 1932. g. noslēgts līgums ar A/S. „Grauds" par elektriskās strāvas piegādi no vietējām dzirnavām. Sliktākās ielas tiek izbruģētas, un jau izbūvētas apm. 5 km gaŗumā ietves. Sperti soļi daudzu sagruvušu ēku nojaukšanai vai to savešanai kārtībā. Izstrādāti saistoši noteikumi, kuŗi rēgulē pilsētas dzīvi.

Galvenā iedzīvotāju nodarbošanās ir tirdzniecība, lauksaimniecība un sīkā amatniecība. Pilsētā atrodas A/S „Grauds" ūdensdzirnavas ar elektrisko spēka staciju ar zāģu gateri. Bez tam vēl darbojas linu pieņemšanas punkts, aptieka un 120 dažādu tirgotavu.

Skolas Zilupē ir divas: Zilupes valsts pamatskola un Zilupes žīdu 6-kl. pamatskola.

Bibliotēka pastāv pie Zilupes Latviešu biedrības ar 1284 sējumiem. 1935. g. Brīvības ielā pie nama Nr. 1/3 pievienota piemiņas plāksne Zilupes un apkārtnes atbrīvošanai no ienaidnieka.

Latvijas pastāvēšanas laikā Zilupē izbūvēts 4-stāvu liels skolas nams, Latviešu biedrības 2-stāvu nams, ev. lut. un Romas katoļu baznīca, pasts un robežsargu sporta stadijs.

Pilsētā atrodās sekojošas iestādes: pilsētas valde, Zilupes iec. miertiesnesis, tiesu izpildītājs, Ludzas apr. policijas 3. iecirknis, Zilupes virsmežniecība, Istras rajona veterinārārsts, Zilupes rajona agronoms, būvtechniķis un dārzkopības instruktors, Zilupes muitnīca, Zilupes rūpnieku un tirgotāju krāj-aizdevu sabiedrība, brīvprātīgo ugunsdzēsēju biedrība, Zilupes Latviešu biedrība, pasts, pilsētas bāriņtiesa, dzimtsarakstu nodaļa, Latv. Sark. kr. Zilupes nodaļa, rajona ārsts un vecmāte.

Pilsētā 1566 iedzīvotāji. Pēc tautībām tie sadalās šādi: 472 latvieši, 471 žīds, 362 lielkrievi, 180 baltkrievu, 54 poļi, 11 vāciešu, 10 lietuviešu, 1 igaunis un 5 pārējo tautību. No tiem 762 vīrieši un 804 sievietes. (Pēc 1935. g. skaitīšanas datiem.)

Gruntsgabalu 369, lauksaimniecības rakstura 28 saimniecības, 287 dzīvojamās ēkas.

Romas katoļu baznīca

Pareizticīgo baznīca

PĻAVIŅAS

Skats uz Pļaviņām no Daugavas (ziemā)

Pļaviņas ir viena no jaunākām Daugavas baseina pilsētām, kaut gan, ņemot vērā ģeografisko stāvokli, varētu domāt, ka arī še pilsētas pirmsākumi būtu meklējami mūsu vēstures agrākās lapas pusēs. Bet par to vēsture pagaidām klusē. Vienīgās ziņas ir no poļu-zviedru kaŗa (1600.—1629.), kad pie Aiviekstes ietekas Daugavā ir atradusies zviedru kaŗa nometne un uzceltas skanstis. Šie zviedru laiku nocietinājumi ir uzglabājušies līdz pat mūsu dienām.

Pļaviņas, kā biezi apdzīvota vieta, sākušas attīstīties tikai š. g. simteņa sākumā, ap 1903. g., un it sevišķi pēc tam, kad tika atklāts Pļaviņu-Gulbenes-Valkas dzelzceļš, kā arī atcelti noteikumi, kuŗi noliedza atvērt Pļaviņās tirgotavas un uz puspūrvietas zemes celt vairāk kā vienu ēku. Tai laikā tagadējās 4 km gaŗās dārzu pilsētas vietā atradās vecs plostnieku krogs un Stukmaņu stacijas ēkas. Nedaudz vēlāk jau visa ziemeļaustrumu Vidzemes un Latgales tirdzniecība gāja caur Pļaviņām. Līdz ar to uzplauka tirdzniecība un attīstījās rūpniecība. Tika uzceltas stikla un dolomīta apstrādāšanas fabrikas, kas deva darbu un maizi lielam iedzīvotāju skaitam.

Tomēr līdz pasaules kaŗam Pļaviņas bija tikai ciems Stukmaņu pagastā. Šis apstāklis lielā mērā ir iespaidojis pilsētas ārējo izskatu, kā arī kavējis viņas pilnīgāku izveidošanos. Posta un šausmu dienas pilsēta piedzīvoja kaŗa un lielinieku valdīšanas laikā. Ēkas tika sagrautas un nopostītas. Iznīcināta tirdzniecība un rūpniecība. 1919. g. lielinieki Pļaviņas pārvērta par apriņķa pilsētu.

Pēc mūsu nācionālās armijas uzvarām Kurzemē, 1919. g. 30. maijā Pļaviņas atstāja pēdējie mūsu zemes un tautas naidnieku un postītāju pulki, un jūnija mēneša pirmās dienās pie lielākām ēkām jau plīvoja Latvijas karogi. Jūlija mēnesī Pļaviņās pārnāk Kurzemes divīzijas štābs, kā arī nodibina Austrumfrontes štābu.

Liktenīgajās 1919. gada oktōbŗa dienās, kad Daugavas krastus no jauna apdraudēja Mel-

Grūbas krāces

nais bruņinieks, no brīvprātīgiem pilsoņiem ārpus iesaucamo gados Pļaviņās tiek organizēti pirmie Daugavas aizsargi, kuŗi kopīgi ar armijas jātnieku nodaļām sekmīgi apsargāja un novēroja Daugavas krastu no Pļaviņām līdz Jaunjelgavai.

Lai gan Pļaviņu pašvaldība savu darbu uzsāka bez jebkādiem līdzekļiem, tomēr pilsētas labierīcību iekārtošanā ir sasniegti ievērojami panākumi, it sevišķi pēc 1934. g. 15. maija vēsturiskiem notikumiem.

Izbūvētas galvenās ielas, piemērots tirgus laukums ar gaļas apskates un svaru ēku. Elektriskās apgaismošanas tīkls iekārtots visā pilsētā, tā ka iespējams tam pieslēgties visiem namu īpašniekiem un iedzīvotājiem. Uz bijušās stikla fabrikas drupām, kuŗu sagruvušās ēkās 1919. g. bija iekārtota koncentrācijas nometne un cietums, tagad paceļas stalti nami — pilsētas pamatskolas un ģimnazijas ēka.

Pateicībā par mūsu zemes atbrīvošanu no svešām varām Pļaviņu un apkārtnes iedzīvotāji, suminot mūsu kaŗa ministru un armijas virspavēlnieku ģen. Jāni Balodi, pie nama, kuŗā atradās viņa štābs, pēc mūsu valsts atbrīvošanas no polītisko partiju važām, 1934. gada 17. jūnijā atklāja piemiņas plāksni.

1935. g. 15. maijā, atzīmējot mūsu valsts atdzimšanas pirmo gada dienu, pilsētas pašvaldība kopīgi ar pārējām iestādēm un organizācijām jauniekārtojamā Vienības parkā par godu mūsu valsts un tautas vienotājam Valsts Prezidentam Dr. Kārlim Ulmanim iestādīja Vadoņa ozolu.

Par pagājušām sīvām brīvības cīņām Daugavas krastos liecina zemās pelēkās betona krustu rindas Pļaviņu brāļu kapos, skaistajā Bāru kalnā, no kuŗa paveŗas neaizmirstams skats uz pilsētu un Daugavu.

Latvijas dižupe Daugava, kuŗai pie Pļaviņām pievienojas Aiviekste, nesdama līdzi lielā Lubānas līdzenuma ūdeņus, strauji laužas cauri leduslaikmeta nogulumiem, dziļi iegraužoties augšējā un vidusdevona dolomītos, radot stāvos krastus, lielās straujās krāces un dziļos atvarus. Daugavas stāvie krasti un krāšņās radzes apmeklētāju aizrauj ar savu spēka pilno, pirmatnējo skaistumu. Tādēļ, ierodoties Pļaviņās, sāksim apskati no Aiviekstes grīvas, kuŗas krastos, kā jau atzīmēts, atrodas vēsturiskās skanstis, mazā ūdenskritumiem bagātā Skanstupīte, stāvie Daugavas krasti — Pagars, lielākā krāce Grūba (Pļaviņu Rumba), romantiskā Grūbas klints un zem tās Velna vai Trakais atvars, kuŗa dziļums nav izmērījams.

Pilsētas valdes nams

Staburags

MAZSALACA

Burtnieku ezera auglīgais apvidus, kuŗā ietilpst Mazsalaca, ir bijis apdzīvots jau sirmā senatnē. Mūsu archaiologi aizrāda, ka līdz šim konstatētā Latvijas visvecākā cilvēku nometne ir atradusies pie Salacas iztekas no Burtnieku ezera — Riņņu kalniņš. Šīs nometnes vecums iesniedzas pat akmeņu laikmetā, 3000 g. pr. Kr. jeb 5000 gadus atpakaļ, no mūsu dienām skaitot.

Ka senatnē Mazsalacas apgabalā dzīvojuši lībieši, to pierāda vēl līdz šodien uzglabājušies daudzie upju, ezeru, vietu, darba rīku, māju u. c. nosaukumi, kā: Ķireļi, Īģe, Reikuls, Lauris, Ore, Kulpa, Nuķis, Nurmiks, Loja, airis, līvis, poisis, kunna (varde) u. d. c. Tāpat tauta abus senos pilskalnus Skaņkalnes pagastā sauc par lībju pilskalniem un alu zem pilskalna par Lībju upuŗalu. Kāda veca vēsturiska ziņa stāsta, ka 1127. g. pēc Kr. sāmsalieši ar savu floti iebraukuši pa Salacu Burtnieku ezerā un no turienes pa Rūju augšup līdz Rūjienas pilsētai, kur nopostījuši pili, aplaupījuši apkārtējos iedzīvotājus un devušies ar bagātu laupījumu mājās.

Kamēr Rūjienā, Burtniekos, Ērģemē, Trikātā, Valmierā un Cēsīs bruņnieki uzcēla stipras mūŗa pilis, Mazsalacā tādas nekad nav bijis. Mazsalacas apvidu līdz Salacas upei pārvaldīja Rūjienas pils pārvaldnieks vai fogts.

Sākot ar 1864. g. rodas Mazsalacas miests. Muižas īpašnieks Arnolds barons Fītinghofs, vēlēdamies radīt biezi apdzīvotu centru uz savas zemes, izrauga tam visērtāko vietu, kur krustojas 5 ceļi: Valmieras-Burtnieku-Matīšu, Braslavas-Urgas-Alojas-Staiceles, Košķeles-Sēļu, Pantenes-Rūjienas, Pērnavas un pašas muižas.

1890. g. 18. aprīlī likts pamats jaunai baznīcai, ko iesvētī tā paša gada 7. oktōbrī.

1905. gadā nodedzina Mazsalacas muižu. Soda ekspedīcija ģenerāļa Orlova vadībā Mazsalacā soda 33 personas: 8 ar nāvi (7 nošauti, 1 pakārts), 2 sadurti, 1 mocīts, 15 ar spaidu darbiem un 7 ar pārmācības namu.

Pilsētas tiesības Mazsalacai piešķirtas 1928. g. 7. februārī. 1927. un 28. g. C. Z. I. komiteja iedala daudzus jaunus apbūves gabalus, un sākas rosīga apbūvēšanās. Pavisam no 1927. g. līdz 1937. g. apstiprinātas 270 jaunbūves.

Salaca

Varoņu birzs ar pieminekli

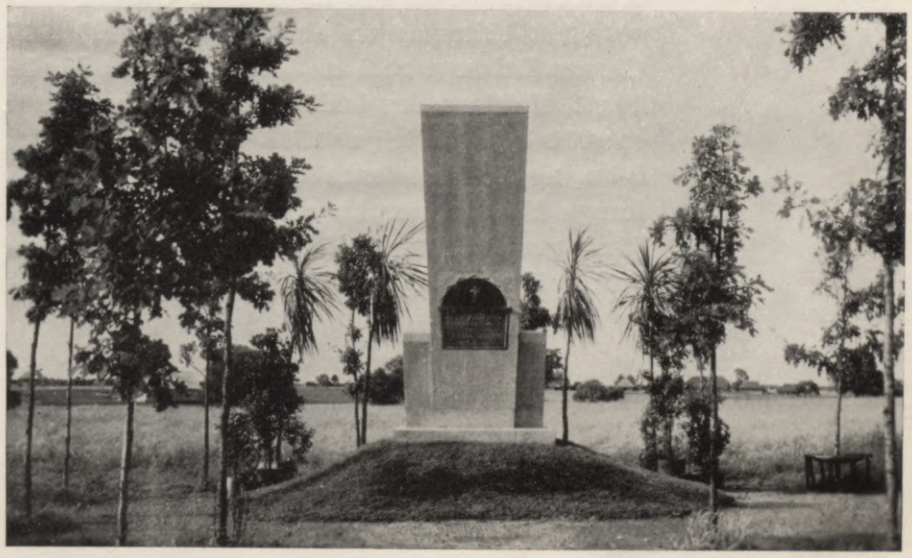

Iedzīvotāju nodarbošanās ir amatniecība, rūpniecība, tirdzniecība un pa daļai zemkopība. Pilsētā 129 dažādas darbnīcas, no tām 16 ar dzinēja spēku. Lielākais rūpniecības uzņēmums ir P. Raiskas mantin. vilnas un linu apstrādāšanas fabrika, kas nodarbina 170 strādniekus. P. Raiskas uzņēmums ražo un izdala arī elektrisko strāvu pilsētā un apkārtnē. Mazsalacā no 1910. g. darbojas Mazsalacas piensaimnieku sab-bas pienotava, pārstrādājot ap 6 milj. kg piena gadā.

No sabiedriskām organizācijām minami: 8. Valmieras aizsargu pulka Mazsalacas nodaļa, 6. Mazsalacas Vanagu novads, Saviesīgā b-ba (dibin. 1899. g., pašai savs nams, vienīgās telpas izrīkojumiem un sapulcēm), Mazsalacas Krājaizdevu sab-ba, Brīvprātīgo ugunsdzēs. b-ba, Lauksaimnieku b-ba un nāc. skolotāju b-ba.

1918. g. uzsāk darbību Mazsalacas privātā ģimnazija, kuŗas apstiprināšanu izdabū no vācu okupācijas varas Mazsalacas skolu biedrība.

1932. g. rudenī ģimnazija un pamatskola pārvietojas uz muižas pili. Valdība 1934. gadā pārņem pamatskolu un ģimnaziju, tās apvienojot.

Mazsalacas pilsēta un apkārtne bagātīgi apveltīta dabas jaukumiem un pieskaitāma pie mūsu dzimtās zemes krāšņākiem stūrīšiem. Salacas stāvais labais krasts, sākot no Pasta ielas, noaudzis ar veciem, biezi saaugušiem lapu kokiem. Ap 1 km no pilsētas centra atrodas Valsts ģimnazijas parks un tālāk Skaņā kalna parks, 80 ha platībā, kas apaudzis veciem lapu un skuju kokiem.

Baznīcas tuvumā pēc archit. P. Kundziņa meta uzcelts piemineklis brīvības cīņās kritušiem kaŗavīriem un iedēstīta Varoņu birzs.

Pilsētas centrā apdēstīts laukums ar ozoliem un liepām un nosaukts par Vadoņa birzi.

No tautas darbiniekiem, kas dzimuši un darbojušies Mazsalacas apkārtnē, minami: B ā r d a, Fricis, dzejnieks; C u k u r s, Reinis, paidag.; D a u g u l i s, Augusts, ievērojams grafiķis, Pēterburgas Avīžu un Zobgaļa galvu zīmētājs; D a u g u l i s, Kaspars, dzejnieks, Pēterburgas Avīžu līdzstrādnieks; H i n c e n b e r g s, Pēteris, vadīja 40 gadus Mazsalacas draudzes kori; K a k t i ņ š, Jānis, kas kopā ar J. Caunīti izdevis „100 dziesmas un ziņģes“, darbojies līdzi Cimzes Dziesmu rotā un „Mājas Viesī“; K a k t i ņ š, Kristaps, iepriekšējā tēvs, garīgu rakstu sacerētajs, nodibināja 1837. g. pirmo sātības b-bu, negāja sestdienas vakaros un svētdienās kungu klaušās, par ko ar varu izlikts no mājām; prof. Dr. agr. K i r c h e n s t e i n s, Augusts; K u n d z i ņ š, Pēteris, gleznotājs, skolu

Valsts ģimnazija

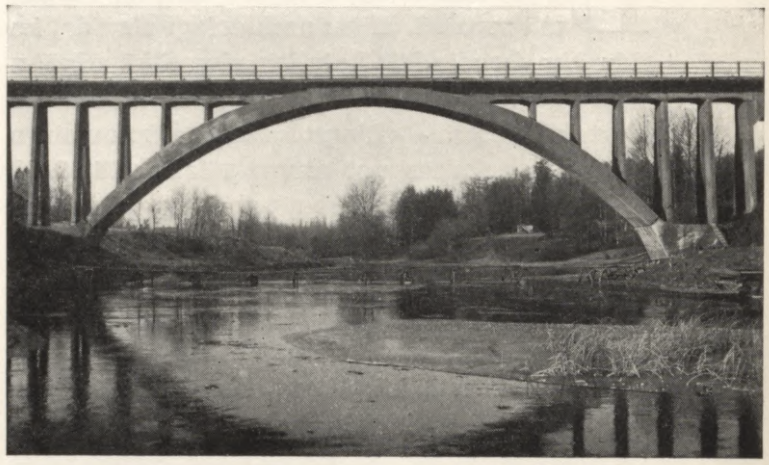

Dzelzceļa tilts pār Salacu

grāmatu illustrātors, skatuves dekorātors (arī Mazsalacas teātrim priekškaru); M e l n a l k s n i s, Augusts, rakstnieks; M e l n a l k s n i s, Krišs, paidagōgs; O r e, Ādams, ērģeļu virtuozs, komponists, daudzu koncertu sarīkotājs; O r e, Tenis, iepriekšējā brālis, advokāts, tulkojis latviešu valodā Civīltiesu likumus; P ē k š e n s, Konstantīns, ievērojams architekts; P ē k š e n u Marija, rakstniece.

Z o l t s, Paulis, atsevišķā studentu bataljona 3. rotas komandieris, kritis varonīgā durkļu cīņā pie Kaugurciema, netālu no Slokas 1919. g. 18. maijā. Mazsalacas kapsētā uz viņa kapa uzlikta plāksne ar uzrakstu: „Par tēvu zemi mīlā Es dzīvību devu ķīlā.“

Ev. lut. baznīca

PRIEKULE

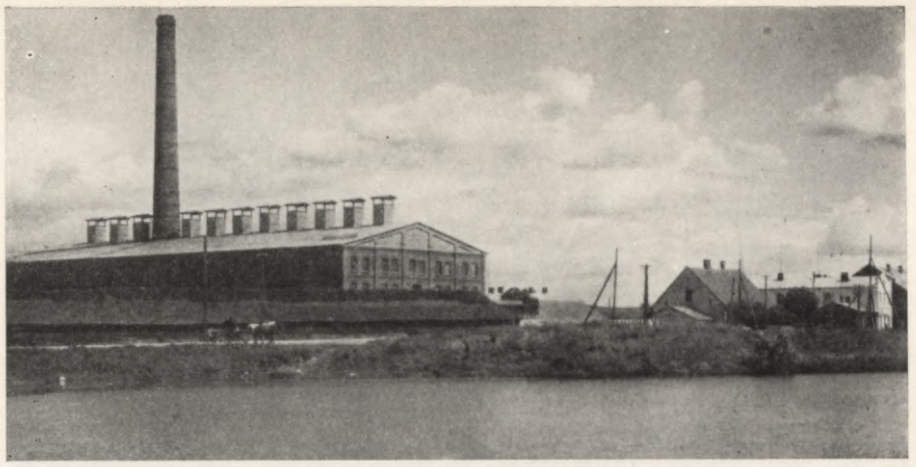

Ķieģeļu fabrika

Priekule kā centrs pazīstama jau tālā pagātnē, par ko liecina dažas vecas celtnes un pieminekļi no zviedru laikiem. Šie pieminekļi ir veca, īpatnēja baznīciņa vecas kapsētas vidū, kas apjozta ar sūnās iegrimušu akmeņu valni, pils sargu tornis un tā sauktie zviedru vārti. Baznīca ievērojama ar Zviedrijas karalienes Kristīnes dāvāto ļoti liela formāta bībeli, kas iespiesta 1648. g. raksturīgā vecā vācu rakstībā un bagātīgi illustrēta attēliem no svēto dzīves. Raksturīgi ir vecie zviedru vārti, kuŗiem cauri ved ceļš; vārtos abās pusēs izmūrēti lieli kaŗa kalpu tēli bruņu cepurēs un cirvjiem rokās. Pirms 1871. gada tagadējā Priekules pilsētas centra vietā vēl viļņoja Priekules muižas labības lauki. Tikai pēc Jelgavas-Mažeiķu-Liepājas dzelzceļa izbūves Priekules muižas īpašnieks Korfs apkārt stacijai iznomāja zemes gabalus ēku celšanai. Centīgākie latviešu strādnieki uz tiem cēla namiņus, un tādā kārtā radās tagadējais Priekules centrs, ko ieslēdz Raiņa, Ķieģeļu, Galvenā un Rīta iela.

Zviedru vārti

No pasaules kaŗa Priekule nav cietusi. Brīvības cīņu laikos 1919. g. martā Priekules pilsētā dibināta Priekules brīvprātīgo rota.

1922. g. 1. jūlijā Priekules biezi apdzīvotai vietai piešķirtas miesta tiesības, bet pilsētas tiesības Priekule ieguva tikai 1928. g.

Iedzīvotāji pa lielākai daļai nodarbojas ar zemkopību pie apkārtējiem lauksaimniekiem, vasarā strādā apm. 80 strādnieku ķieģeļu fabrikā un dažās citās sīkās rūpniecībās.

Priekules Kultūras biedrība dib. 1909. g., un pie tās pastāv bibliotēka ar 1225 sējumiem. Priekules miesta un lauksaimnieku krājaizdevu s-ba dib. 1903. g. Priekules Brīvprātīgo ugunsdzēsēju biedrība dib. 1904. g. Priekules Savstarpējā ugunsapdrošināšanas biedrība dib. 1928. g. Viena no plašākām saimnieciskām organizācijām ir Priekules Patērēt. biedrība, dib. 1892. g., kuŗa savā īpašumā ieguvusi Priekules Ķieģeļu fabriku ar koka zāģētavu un tvaika dzirnavām, kas dod darbu lielākai daļai Priekules iedzīvotāju.

Priekulē pastāv viena pilsētas 6-kl. pamatskola, kuŗu apmeklē apm. 250 skolnieku, ieskaitot apkārtējo pagastu bērnus.

Kā skaistas atpūtas vietas minamas: Priekules pilsētas parks Valta birze, caur kuŗu lokās Dobeļa upīte ar ozoliem un lazdām apaugušiem krastiem, Priekules muižas parks jeb tagadējais Vienības parks un 1 km attālais valsts mežs „Priedaine".

No valsts iestādēm pilsētā atrodas Liepājas-Aizputes apr. polic. II. iec., Priekules-Vaiņodes iec. miertiesa, pasta un telegrafa kantoris un Priekules muitas punkts.

Visa Priekules pilsēta dibināta uz fonda zemes un sadalīta 298 atsevišķās fonda vienībās, un no tām apbūvētas ir apm. 215. Dzīvojamo ēku ir apm. 200. Iedzīvotāju pēc pēdējās tautas skaitīšanas bija 1347.

Sevišķu rosību pilsētas pašvaldība izrādījusi pēc 1934. g. 15. maija, uzceļot jaunu lopkautuvi, jaunu tirdzniecības ēku un izbūvējot telpas pilsētas brīvprātīgo ugunsdzēsēju biedrībai. Šie darbi veikti budžeta līdzekļiem.

Ev. lut. baznīca

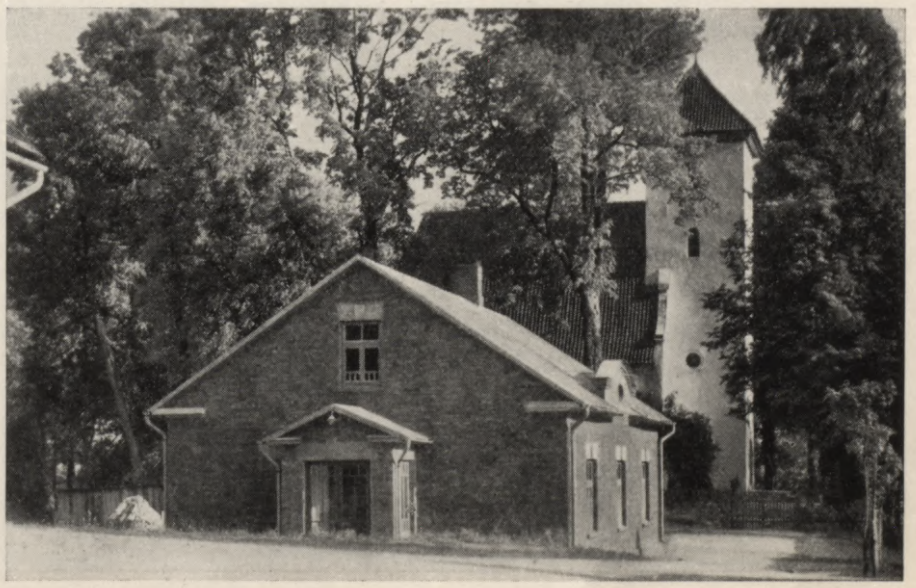

SUBATA

Ev. lut. baznīca

Subatas pilsēta sākusi apbūvēties XVI. gadu simteņa pirmā pusē, Polijas karaļa Stefana Batorija laikā, uz grāfa Plāter-Zīberga un Prodes muižas īpašnieka Osten-Sakena dzimtas zemes. Kurzemes hercogistei izbeidzoties 1795. gadā, Subatas pilsēta pievienota Krievijai. 1915. gadā Subatu okupēja Vācijas karaspēks un pārvaldīja līdz Latvijas valsts dibināšanai. Vienkāršotā pilsētas pārvalde Subatā ievesta 1887. gadā.

Subatas zemes īpašnieki devuši zemniekiem tiesības apmesties pilsētā, tirgoties, turēt krogus un citus tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumus. Tikai žīdiem nebija atļauts uzturēties pilsētā. Pilsētai pārejot Krievijas valdīšanā, iecelojušas daudzas vecticībnieku ģimenes, kuras ticības dēļ vajātas Krievijā un līdz šim laikam stipri pieturas pie savas ticības. Vācu okupācijas laikā Subatas apkārtnes lielos mežus vācu karaspēks izcirta un iegūtos kokmateriālus aizveda uz Vāciju.

Pilsētas un apkārtnes iedzīvotāji lielāko tiesu nodarbojas ar zemkopību. No rūpniecības minams elektrības ražošana un koku apstrādāšanas uzņēmums; pārējie iedzīvotāji nodarbojas ar amatniecību un tirdzniecību, jo pilsēta ir plašas apkārtnes tirdzniecības centrs. Pilsētā koncentrēta arī novada kultūrālā un sabiedriskā dzīve, darbojas divas skolas, valsts pamatskola un lietuvju tautības 6-kl. pamatskola, kuras apmeklē 400 skolēni. Latvju tautas atmodas darbinieks Gothards Stenders bērnībā apmeklējis Subatas pilsētas skolu un tanī smēlis pirmo izglītību. 1926. gadā nodibināta savienība „Subatas un apkārtnes tautas nams", kuŗā ierīkota bibliotēka ar 1000 sējumiem un izrīkojumu zāle un kuŗā darbojas arī Skatuves mākslas cienītāju biedrība. Rosīgi darbojas Subatas Krājaizdevu sabiedrība, kas dibināta 1922. gadā un apvieno 600 biedrus, apkalpodama pilsētas un plašas apkārtnes vajadzības. Pilsētā atrodas Romas katoļu un ev. lut. baznīca, 2 žīdu sinagōgas un vecticībnieku lūgšanas nams. Ev. luterāņu baznīca celta 1685. gadā un pārņemta Piemineklu valdes pārziņā, jo tanī atrodas daudzi vēsturiski kokgriezumi ar augstu mākslas vērtību.

Bez minētām iestādēm pilsētā atrodas: pilsētas valde, Ilūkstes apriņķa policijas II. iecirknis, Robežapsardzības iecirkņa kanceleja, Rajona veterinārārsts un Prodes rajona slimnīca. Pilsētas platība ir 10 kv. km ar 468 zemes gabaliem un 343 dzīvojamām mājām. To apdzīvo 1489 iedzīvotāji, no tiem 647 vīrieši un 842 sievietes. Iedzīvotāji sadalās pēc tautībām sekojoši: 483 (32,44%) latvieši, 387 (25,99%) žīdi,

Kancele ev. lut. baznīcā

379 (25,46%) lielkrievi, 83 (5,57%) baltkrievi, 83 (5,57%) lietuvieši, 59 (3,96%) poļi un 15 (1,01%) vācieši.

Pilsēta aptveŗ gleznaino Subatas ezeru, un tās jaukā kalnainā apkārtne nes vārdu Augšzeme. Arī Subatas apkārtne bagāta ezeriem un birztalām, un līku loču ceļi rāda daudzas skaistas dzimtenes ainavas. Arī klimatiskā ziņā Subata slavējama ar savu silto, sauso gaisu, jo atrodas pašos valsts dienvidos un tāpēc ir piemērota atpūtas vieta.

Subatas kopskats

VIESĪTE

Pilsētas ainava

Viesīte nodibinājusies uz agrākās Eķengrāves muižas zemes. Ap 1890. gadu pie Āžu kroga, kas agrāk ietilpa Viesītes (bij. Eķengrāves) pagastā un kas atrodas Jaunjelgavas, Jēkabpils, Aknīstes un Neretas zemes ceļu krustceļos, izcēlusies biezi apdzīvota vieta, kas iesaukta par Āžu miestu.

Miesta tiesības šai biezi apdzīvotai vietai piešķirtas 1921. gada 1. jūlijā ar nosaukumu Eķengrāves miests, bet 1926. gadā miests pārdēvēts par Viesīti. Pilsētas tiesības miestam piešķirtas ar 1928. g. 25. februāri.

Pasaules kaŗa laikā vācu okupācijas vara uzbūvējusi šaursliežu dzelzceļu vietējo mežu izmantošanai un kaŗa vajadzībām, kas pastāv arī tagad un Latvijas laikā lielā mērā uzlabots, ar ko Viesītē radās šaursliežu dzelzceļa mezgls. Tieša dzelzceļa satiksme ar galvas pilsētu Rīgu un citām pilsētām iet caur Daudzevu un Jelgavu un arī caur Jēkabpili un Krustpili. Satiksme pastāv arī ar Neretu un Aknīsti.

Ņemot vērā Viesītes atrašanos Jēkabpils apriņķa vidū un ērto dzelzceļa, autobusu un zemes ceļu satiksmi, Viesīte izvēršas par ievērojamu saimniecisku un kultūrālu centru.

Latvijas valdība lielā mērā veicinājusi pilsētas attīstību, nodibinādama pilsētā pastu, telegrafu, telefonu, miertiesu, veterinārārsta rajonu un izbruģējusi pilsētas galvenās ielas. Sevišķi atzīmējama Latvijas valsts dibinātāja un valsts atjaunotāja Valsts Prezidenta Dr. K ā r ļ a U l m a ņ a lielā gādība arī par šīs pilsētas saimniecību un plašo apkārtni. Ar viņa gādību pilsētas pašvaldībai dota iespēja nokārtot agrāk pilsētai radušās saimnieciskās grūtības un uzlabot pilsētas saimniecību; pilsētā atvērta Valsts arodskola un L. L. K. agronomiskais birojs par svētību pilsētai un plašai apkārtnei.

Pilsētas pašvaldība ar saviem līdzekļiem un valdības atbalstu ir ierīkojusi pilsētā elektrisko apgaismošanu, pērkot elektrību no dzelzceļa; uzcēlusi divstāvu mūŗa skolas namu uz pilsētai dāvātā Viesītes pagasta zemes gabala. Pilsētas pašvaldība ar valsts līdzdalību atvērusi un uztur pilsētas I. pak. pamatskolu, kā arī dod iespēju pilsētas bērniem apmeklēt II. pak. pamatskolu. Pilsētas pašvaldība ierīkojusi lopkautuvi ar gaļas izmeklēšanas staciju, ieguvusi tirgus laukumu un iekārtojusi nedēļas tirgus;

Skolas nams

uzmērījusi pilsētas territōriju un izstrādājusi apbūves projektu, rūpējusies par ielu labošanu iespējamos apmēros, par ielu apgaismošanu, ugunsdrošību u. t. t.

1919. g. 14. oktōbrī pie Viesītes Latvijas atbrīvotāji sakāva bermontiešu nodaļu, kāpēc šai vietā uzcelts Atbrīvošanas piemineklis.

Viesīte ievērojama arī ar savu krāšņo apkārtni, ar kalniem, lejām, mežiem, upēm, ezeriem un citiem dabas jaukumiem.

Pilsētas tuvumā atrodas jaukais Viesītes, Saukas un Klaucānu ezers (pēdējā ezerrieksti), Viesītes upe, Stampānu un Ormaņu kalni, Pilskalni, Vecā Stendera kaps Sunākstes kapsētā un citas ievērību saistošas vietas.

Atbrīvošanas piemineklis

VIĻĀNI

Viļānu muiža minēta rakstos jau 1495. g., kad tā uz lēņu tiesībām piederējusi Jānim de Loë. Turpmākos g. s. muiža pāriet dažādu īpašnieku rokās. 1725. g. Viļāni atradušies Miķeļa Rika īpašumā, kas 1753. g. uzcēlis mūra baznīcu un klosteri Bernardiešu ordeņa vajadzībām. Ar klosteŗa nodibināšanos un atrodoties uz Rīgas-Rēzeknes tirdzniecības ceļa, Viļānu ciemats sāk izveidoties par miestu, kuŗa uzplaukumu veicinājusi lielas ādu fabrikas uzcelšana. 1862. gadā Viļāniem jau piešķirtas miesta tiesības.

Viļānu uzplaukumu apturēja lielais pasaules kaŗš, kuŗa sākumā ādu fabrika, kā armijas vajadzībām strādājošs uzņēmums, tika evakuēta uz Krieviju, kur arī palika. Revolūcijas un vācu okupācijas gadi arī nav veicinājuši miesta augšanu. Tikai pēc Latvijas valsts nodibināšanās un sevišķi pēc agrārreformas, kad miestu paplašina ar piegriezumu, Viļāni sāk atdzīvoties. 1924. gadā atjauno arī bijušo vīriešu klosteri, restaurējot vecā Bernardiešu klosteŗa ēkas, kuŗām uzceļ otru stāvu. 1928. gada 25. februārī Viļāniem piešķirtas pilsētas tiesības.

Pilsētai visgaŗām tek Maltas upe un klāt pieiet valsts mežs, ar ko pilsēta izmantojama arī kā jauka atpūtas vieta. Apm. 2 km no pilsētas, uz ziemeļiem, atrodas senču pilskalns

Tirgus skats

Viļānu baznīca

Kaupris, kam iet pāri ceļš. Pilskalna apkārtnē uzglabājušās senās mītnes pēdas, kas še atradusies.

Viļāniem, kā Rēzeknes apriņķa rietumu daļas centram, liela nozīme saimnieciskā un kultūrālā ziņā. Pilsētā labi attīstīta tirdzniecība un plaši pazīstami nedēļas un gada tirgi, kuŗus, sevišķi otrdienās, apmeklē plašas lauku apkārtnes iedzīvotāji un uzpircēji no Rīgas un citām lielākām pilsētām. Romas katoļu baznīcas svinamās dienās dievlūdzējus no tālas apkārtnes pievelk atjaunotais klosteris.

Reliģiskām vajadzībām kalpo Romas katoļu baznīca, Vecticībnieku lūgšanas nams un Ebrēju sinagōga; pastāv arī ev. lut. un pareizticīgo draudzes, kuŗas apkalpo kaimiņu draudžu garīdznieki.

Pēdējā laikā ierīkoti betona trotuāri pilsētas galvenajās ielās un grantētas ietnes nomaļu ielās; uzsākta un ikgadus tiek paplašināta pilsētas apstādīšana ar kociņiem.

Visa pilsētas pašvaldības manta iegūta Latvijas laikā; 1932. g. izbūvēts elektrības izdales tīkls un 1936. gadā — lopkautuve.

Ievadītas sarunas par bij. ādu fabrikas zemes pirkšanu pilsētas tirgus laukuma paplašināšanai, parka ierīkošanai un peldētavas izbūvei.

ILŪKSTE

Ilūkstes miests minēts jau 1559. gadā. Pēc 1567. g. landtāga lēmuma uzcelta baznīca, kuŗai bija savs mācītājs, kas apkalpoja arī Pabēržu ciema baznīcu. Tanī laikā miesta un arī visa Ilūkstes apriņķa iedzīvotāji bija luterāņi un Ilūkstes miests atradās uz Pilskalnes muižas zemes. Kad Pilskalnes muižas īpašnieki Zībergi pārgāja katoļu ticībā, tie luterāņu baznīcu 1635. gadā pārvērta par katoļu baznīcu. Lielā tiesāšanās luterāņiem nedeva nekādus panākumus. 1770. gadā grāfs Plāter-Zībergs Ilūkstē uzcēla katoļiem otru baznīcu, kas ar savu plašumu pārspēja visas katoļu baznīcas Baltijā.

Pirms kaŗa Ilūkstei bija piešķirtas sašaurinātas pilsētas tiesības. Gandrīz visas apriņķa iestādes atradās Ilūkstē.

Ilūkstē rosīgi darbojās lauksaimniecības biedrība „Grauds", kam bija arī sava krāj-aizdevu kase, preču noliktavas Ilūkstē un Subatā, mašīnu koplietošanas punkti, bibliotēka u. t. t.

No 1867. g. pilsētā pastāv brīvprātīgo ugunsdzēsēju biedrība.

1915. g. augustā vācu armija atspieda krievus līdz Ilūkstei, kur abas armijas apstājās un ierakās.

Pilsēta nodega un tika sašauta līdz pamatiem. Nopostītās pilsētas vietā abas kaŗojošās puses ierīkoja apakšzemes pilsētu. Par drupām pārvērta arī Romas katoļu baznīcas vareno celtni, kuŗas atjaunošana atzīta par neiespējamu. Mazāk cietušās ev. lut. un pareizticīgo baznīcas atjaunoja 1925.—1929. g.

Pēc Brestļitovskas miera līguma, kad krievu kaŗaspēks atstāja pozicijas, vācu kaŗaspēks devās tālāk Krievijā, un Ilūkstes pozicijas palika tukšas. Agrākie Ilūkstes iedzīvotāji sāka pamazām atgriezties, bet atrada tikai savu agrāko mitekļu drupas un pelnus. 1918. g. rudenī pēdējie vācieši atstāja Ilūksti, un tā paša gada decembŗa beigās Ilūkste nāca lielinieku valdīšanā, kas turpinājās līdz 1919. g. septembrim, kad Latvijas nācionālais kaŗaspēks kopā ar lietuvjiem aizdzina lieliniekus pāri Daugavai.

Lielākai pilsētas iedzīvotāju daļai bez apbūves gabala pilsētas centrā pieder vēl lauksaimnieciski izmantojama zeme 0,5 līdz 27 ha platībā, kāpēc arī pēc 1935. g. lauksaimniecības skaitīšanas datiem pilsētā bija 135 zirgi, 265 govis, 278 cūkas un 69 aitas.

Tirgus laukums

Valsts pamatskola

No sabiedriskām un kultūrālām organizācijām Ilūkstē darbojas: Ilūkstes Latviešu biedrība, dib. 1934. g., Ilūkstes Jaunatnes b-ba „Atmoda", Ilūkstes Brīvprātīgo ugunsdzēsēju b-ba un Latv. aerokluba nodaļa.

Pilsētā atrodas: Ilūkstes valsts ģimnazija un valsts pamatskola. Pie šām skolām atrodas arī bibliotēkas, bez tam bibliotēka pastāv pilsētas valdē un pie Ilūkstes Latviešu b-bas.

Romas katoļu baznīcas drupas

ABRENE

Pareizticīgo baznīca

Abrene ir kāds senās Atzeles novads, kas 1224. g., bīskapam ar ordeni iekaŗotās zemes savā starpā sadalot, piešķirts bīskapam. Pēc mūsu pētnieku domām, Abrenes kunga valsts aizņēmusi tag. Augšpils, Gauru, Linavas un Purmales pagastu territōriju un uz austrumiem sniegusies vēl aiz tagadējās valsts robežas uz Astravas pusi līdz pat Mudes upei, ar centru tag. Augšpilī. Augšpils lielajā vai svētajā kalnā stāvējusi Abrenes latviešu pils, no kurienes mūsu senči sīvās cīņās atvairījuši svešnieku uzbrukumus. Tas bijis Tālavas un Atzeles zemju austrumu sargs, kam tieši nācies atsist krievu uzbrukumus.

Jau pirms vācu uzmākšanās mūsu zemei Tālavas un Atzeles latviešu zemēs krievi izplatījuši savu ticību un ievākuši meslus. Nostiprinoties vācu varai, krievu tieksmes pēc mūsu austrumu apgabaliem neatslābst.

Pilsētas ainava

Ev. lut. baznīca

Tā Henekes otrā vārsmotā chronikā stāstīts, ka 1341. g. krievi atkal iebrukuši Rīgas bīskapa zemē, pārkāpuši robežas, cēluši pilis un apcietinājumus un grasījušies atņemt bīskapam veselu lielu apgabalu.

Tādu stipru pili 1476. gadā krievi uzcel arī 1218. gadā krievu nopostītās senās Abrenes vietā — Ledupes krastā. Krievi to nosauc par Višgorodu (vēlāko Augšpili). Ar to apm. 100 km gaŗais un 20 km platais angligais latviešu apdzīvotais apgabals pāriet krievu varā.

Tomēr iedzimtās latvietības sajūta arī zem krievu cepures seno abreniešu sirdīs uzturējusi tieksmes pievienoties kopējam latviešu kokam un saaugt ar to. Tādas tieksmes jo spilgti izpaudās 1919. un 1920. g. brīvības cīņu laikā.

Pēc šo seno latviešu zemju atgūšanas to centrs vairs neveidojās ap seno Abrenes pilskalnu, tagadējā Augšpils pagastā, bet 6 km tālāk uz rietumiem, pie bij. Pietalavas dzelzceļa stacijas. Šis apvidus 1920. g. vēl bija ar mežu un krūmiem apaudzis. Vienīgi pie pašas dzelzceļa stacijas krūmos paslēpušās atradās astoņas vecas mājeles, kur dzīvoja dzelzceļa strādnieki un dažas privātpersonas. 1925. gadā uz šejieni pārnāca no Ludzas apriņķa atdalītā Jaunlatgales apriņķa centrālās iestādes, bet apbūvēšanās nesekmējās, kamēr apbūves gabali nebija pārgājuši valstiski domājošu pilsoņu īpašumā.

1933. gada 1. jūlijā Saeima pieņēma likumu par pilsētas nosaukuma un pilsētas tiesību piešķiršanu šim jaunradītam centram, nosaucot to par Jaunlatgales pilsētu, kādu vārdu tā paturēja līdz 1938. gada 1. aprīlim, kad to pārdēvēja vēsturiskā vārdā par Abrenes pilsētu un apriņķi par Abrenes apriņķi.

ĶEMEĻI

Pilsētas tiesības Ķemeļiem piešķirtas tikai 1928. g., kaut gan Ķemeļi jau sen pazīstami tālu ārpus Latvijas robežām kā ievērojama dziedniecības vieta ar saviem veselības avotiem. Ķemeļu pilsēta attīstījusies pie sēravotiem, ko senajā literātūrā apzīmēja par Slokas avotiem, bet tautā sauca par Svētavotiem, jo tautā šo avotu ūdens jau pirms vairākiem gadu simteņiem lietots dažādu slimību dziedināšanai.

1561. g. Kurzemes hercogs Gothards Ketlers par kādu parādu ieķīlājis Dr. Matiasam Frīzneram 6 zemnieku un zvejnieku mājas, starp kuŗām minēta arī „Kemmeru" māja, kas atradusies tagadējās sēravotu ēkas vietā.

Apkārtējie iedzīvotāji jau sen pazinuši sēravotu dziednieciskās īpašības un viņos dziedinājuši ādas, acu un reumatiskās slimības. Avotos atrasti daudzi naudas gabali un citas lietas, ko slimnieki ziedojuši avotiem par atdabūto veselību. No purvainās, grūti pieejamās vietas slimniekiem nesa ūdeni uz divām tuvākām mežsargu mājām Slokas daļā, kur dzīvoja mežsargs Ansis Ķemers, un Klīves muižā, Kurzemes daļā.

Valsts Ķemeļu viesnīca

Viesnīcas kolonnāde

Pirmie ārsti, kas jau 1796. gadā sākuši sūtīt slimniekus uz Svētavotiem, bija Rīgas apriņķa ārsts Langenbeks un Dr. Hāns. Kad 1901. g. Pēterburgas Medicīnas padome komandēja galma aptiekāru Lovicu uz Baldoni pētīt sērūdeni, Langenbeks aicināja Lovicu pētīt arī Slokas Svētavotu.

Lovics nepaguva darbus pabeigt, kad tika aizsaukts atpakaļ uz Pēterburgu, tāpēc Langenbeks aicināja Rīgas aptiekāru Grindelu. Grindelu aizsauca uz Tērbatu par farmacijas un ķīmijas profesoru, un sīkākus pētījumus viņš izdarīja tikai atgriezies Rīgā. Pētījumu rezultāti bija ļoti labvēlīgi, un ārsti sāka sūtīt slimniekus uz Ķemeļiem jau lielākā skaitā, kāpēc Slokas iedzīvotāji ar 1818. g. sāka celt Ķemeļos mājiņas slimnieku vajadzībām. 1825. gadā Klīves mežkungs Feichtners ar Trautmaņa kundzi no Jelgavas uzcēla pirmo peldu viesnīcu ar vannu nodaļu, kam sērūdeni piegādāja mucās. Šī privātā iestāde atradās ap to vietu, kur tagad uzcelta pilsētas pamatskola. 1827. gadā Feichtnera uzceltā iestāde nodega.

Ķemeļu attīstību turpmāk sekmēja ģenerālgubernātors grāfs Pālens, kas Ķemeļos ārstējās

Ķemeŗu jūrmala

trīs vasaras, no 1833. līdz 1835. gadam. Pēc viņa ierosinājuma ķeizars Nikolajs I. atvēlēja 1836. gadā Ķemeŗu izbūvei 687 desetinas zemes un 100.000 rubļu naudas ēku celšanai.

1838. gada 18. jūlijā atklāja pirmo valsts peldu iestādi, ko pārvaldīja 3 vīru komisija, ar 32 numuriem. 1891. gadā komisiju likvidēja un

Bērzu aleja

tās vietā Medicīnas departaments iecēla direkciju (ar direktoru ārstu), kas gādāja par iestādes paplašināšanu un slīksnāju dūņu lietošanu dziedniecībā. Ar to pašu gadu sākts lietot arī mākslīgo minerāldziedniecību. 1897. g. ierīkotas pirmās dūņu vannas, un Ķemeŗus apmeklēja pāri par 2000 peldu viesu.

Lai nosusinātu Ķemeŗu apkārtnes purvus, Krievijas valdība 1900. gadā atpirka no Slokas pilsētas ūdens dzirnavas, kuŗu dambji sacēla ūdens līmeni plašā apkārtnē un padarīja to mitru.

Ķemeŗu direkcija rūpējās arī par slimnieku reliģisko vajadzību apmierināšanu un 1893. g. uzceļ pareizticīgo baznīcu. 1897. gadā uzceļ luterāņu lūgšanas namu, ko vēlāk pārbūvē par baznīcu, un 1899. gadā — Romas katoļu baznīcu.

1896. gadā ierīkoja diližansa satiksmi ar Jaunķemeŗu jūrmalu, kas atrodas 5 km no Ķemeŗiem, bet 1912. gadā elektrisko tramvaju.
Jau pēdējos gados pirms pasaules kaŗa Ķemeŗi ar saviem bagātiem dziedniecības līdzekļiem bija iemantojuši slavu nevien Krievijā, bet arī Vakareiropā.

Pasaules kaŗa laikā Ķemeŗi atradās kaujas līnijā, un 1915. gadā krievi atkāpdamies tos nodedzināja un dziedniecības ēkas saspridzināja.

Pēc Latvijas valsts nodibināšanās Ķemeŗi uzcelti gandrīz pilnīgi no jauna un izveidoti par vienu no modernākām Eiropas dziedniecības vietām. No 1921. līdz 1924. gadam atjaunotas atlikušās priekškaŗa peldu iestādes ēkas, bet 1925. gadā sāka darboties tagadējās I. klases dūņu un sērūdens vannu ēkas, dūņu krāšanas un sildāmtornis, kā arī dūņu sagatavošanas stacija kūdras laukos.

No 1928. līdz 1931. g. uzcēla dūņu komprešu un ogļskābes vannu ēkas, kā arī ūdenstorni ar salda un sērūdens rezervuāriem, pārbūvēja sērūdens krāšanas un sildāmietaisi un vadus. 1928. gadā sāka (un turpina vēl tagad) uzpildīt un nosusināt iestādes apkārtni, kā arī izkopt plašo parku, par ko jāpateicas enerģiskajam Ķemeŗu sēravotu direktoram Dr. J. Lībietim.

Parka un meža celiņu tīkls tagad iet līdz 4 km attālajam Slokas ezeram.

1936. gadā atklāta modernā Valsts Ķemeŗu viesnīca. Viesnīca savā peldiestādē uzņem cauru gadu slimniekus, un tur var izlietot visus Ķemeŗu slavenos dziedniecības līdzekļus un metodes. Viesnīca, kuŗas būve izmaksāja ap 3 milj.

„Jautrais Ods"

latu, ir 116 metru gaŗa 5-stāvu ēka, kuŗā bez 105 istabām ar vannām vēl ir dziedniecības iestāde, jumta dārzs, apsauļošanās terase, skatu tornis u. t. t.

Bez minētās viesnīcas un dziedniecības iestādes Ķemeŗos vēl ļoti daudz ko redzēt: plašais

Slokas ezers

Slokas ezers

Pilsētas pamatskola

iekoptais parks (celiņu kopgaŗums apm. 15 km), skatu tornis (42 m augsts, apakšējā stāvā ūdens rezervuārs), Vēršupīte (ietek Slokas ezerā), pieminekļi pasaules kaŗā kritušiem kaŗavīriem (pie luterāņu un pareizticīgo baznīcas), dūņu lauki (jau reiz lietotās dūņas 4 gadus tur sevišķos mārkos, pārklājot ar sērūdeni).

Īsākos vai tālākos gājienos sasniedzami Jaunķemeŗi jūrmalā (pastāv arī autobusu satiksme), skaistais Slokas un Aklais ezers, Kaņieŗa ezers (ezera krastā starp Antiņciemu un Čauku ciemu pussalā atrodas pilskalns, kanāls savieno Kaņieŗa ezeru ar jūŗu, Kaņieŗezers savienots ar Dūņu ezeru, ezerā ietek Slokas upīte); Putnu ezers, Bigauņciems un Kaugurciems, kur varonīgajam kalpakiešu kapt. Zoltam un viņa cīņas biedriem celts piemineklis (1919. gada 18. maijā Zolta vadītie 130 kaŗavīri, kad visas patronas bija izšautas, varonīgā durkļu cīņā padzina 2 bataljonus labi apbruņotu ienaidnieku un izglāba visu fronti). Ieteicams arī gājiens uz Sloku un Lielupi; 16 km no Ķemeŗiem, pie Krāces kalna, apskatāms granīta piemineklis kritušiem nezināmiem latvju strēlniekiem. Gaŗāki tūristu maršruti no Ķemeŗiem: Ķemeŗi-Tukums 22 km, Ķemeŗi-Smārdes stacija (pa dzelzceļu) un tālāk lejup gar Slocenes krastu līdz Amarnieku tūristu apmetnei pie Valguma ezera (5 km no Smārdes, šeit Kurzemes hercoga Jēkaba dzirnavu atliekas un vaŗa rūdas kausētavas vieta — vaŗa āmurs), tālāk uz Tukuma mežniecību un Šlokenbeku līdz Tukumam.

Pilsētas tiesības Ķemeŗi ieguva 1928. g. 25. februārī, t. i. 10 gadus atpakaļ. Jāsaka, ka dziedniecības iestādes un pilsētas attīstība iet kopēju ceļu un savu attīstību ir sekmējušas viena otrai. Nekad Ķemeŗos nebūtu iedomājams tik liels peldviesu un vasarnieku pieplūdums, ja tur nebūtu dziedniecības iestādes, un nekad dziedniecības iestāde nevarētu lepoties ar šo lielo peldviesu skaitu, ja peldviesu vajadzībām pilsētas iedzīvotāji nebūtu sacēluši vasarnīcas ar ērtiem un labiem dzīvokļiem.

Ķemeŗi kā pilsēta uzplaukuši ļoti ātri. Pašreiz Ķemeŗu pilsētā ir 548 gruntsgabali ar 684 dzīvojamām ēkām un vasarnīcām, turpretim 1928. gadā tādu bija tikai 386, tā tad dzīvojamo māju skaits pēdējos desmit gados pieaudzis par 318, t. i. gandrīz divkāršojies. Tas, saprotams, stāv ciešā sakarā ar peldviesu skaitu. 1928. g. bijuši 4328 peldviesi, bet 1937. g. — 8645. Pieaudzis arī pastāvīgo iedzīvotāju skaits: 1928. g.

Skatu (ūdens) tornis

Parka ainava

bijuši 924 pastāvīgie iedzīvotāji, bet 1938. gadā — 1149. No visiem pastāvīgajiem iedzīvotājiem 96% ir latvieši un tikai 4% sveštautieši.

Ja aplūkojam iebraukušo ārzemnieku skaitu pēdējos četros gados, tad redzam, ka 1934. g. iebraukuši 512 ārzemnieki, 1935. gadā — 518, 1936. gadā — 786 un 1937. gadā — 996. Šie dati rāda, cik strauji aug ārzemnieku pieplūdums Ķemeŗos, un sevišķi strauji tas sāka augt ar 1936. gadu, kad iesāka darboties valsts Ķemeŗu viesnīca. Iebraukušie ārzemnieki ir no visām pasaules malām. Tā 1937. gadā no Zviedrijas bijuši 124, no Anglijas — 38, no Vācijas — 78, no Polijas — 61, no Amerikas — 46, no Austrālijas — 8, no Afrikas — 19 un no Brazilijas — 4.

Cik strauji attīstījušies Ķemeŗi, rāda arī pilsētas pašvaldības budžeti. Pirmais pilsētas budžets 1928. gadā bija Ls 23.000,—, turpretim 1938. gadā tas jau pārsniedz Ls 76.000,—, tā tad pavairojies trīskārtīgi.

1933. gadā Šoseju un zemes ceļu departaments atjaunoja Tukuma ielas izšosēto segu un to asfaltēja; pilsētas valde ierīkoja grunts un lietus ūdeņu kanālizācijas tīklu no dzelzsbetona caurulēm, uzpildīja trotuārus un ierīkoja apstādījumus 1300 m gaŗumā. Tukuma ielas un kanālizācijas izbūvē pilsētas pašvaldība ieguldīja Ls 42.000,—.

1934. gada 15. maija pārmaiņas ienesa pilsētas saimnieciskajā dzīvē lielu uzplaukumu un attīstību. Ko dome nebija varējusi veikt savos 6 darbības gados, tas tagad jau sasniegts četros.

Jau 1934. gada rudenī pabeidza pilsētas pamatskolas būvi, kas bija iesākta 1930. gadā, bet dažādu partiju nesaskaņu un līdzekļu trūkuma dēļ bija apstājusies. Pie skolas pastāv bibliotēka ar 1500 sējumiem, no kuŗiem Valsts Prezidenta Dr. Kārļa Ulmaņa 28. janvāŗa draudzīgais aicinājums vien devis pāri par 400 sējumiem.

Tanī pašā 1934. gadā izbūvēts arī jaunais pilsētas tirgus laukums ar asfalta laukuma platību 4000 kv. m. Pakāpeniski izveidojot savu izbūves projektu, pilsētas pašvaldība 1935. gadā izbūvējusi un izšosējusi Vidzemes ielu 1100 m gaŗumā un 1936. gadā Tirgus ielu 4—900 m gaŗumā.

Pašreiz no pilsētas centra ielu kopgaŗuma 12.000 metriem jau pašu spēkiem izšosēti 6000 m, tā tad jau puse.

Vēl priekš dažiem gadiem Ķemeŗu pilsētas centrā varēja redzēt vaļējus grāvjus, bet tagad to vietā ir ierīkota grunts un lietus ūdeņu kanālizācija; kanālizācijas kopgaŗums pilsētas centrā pārsniedza 8000 m, no kuŗiem 1935., 1936. un 1937. gadā izbūvēti pāri par 5000 m.

Ev. lut. baznīca

Kaņieŗa ezers

Slocenes upe pie Amarniekiem

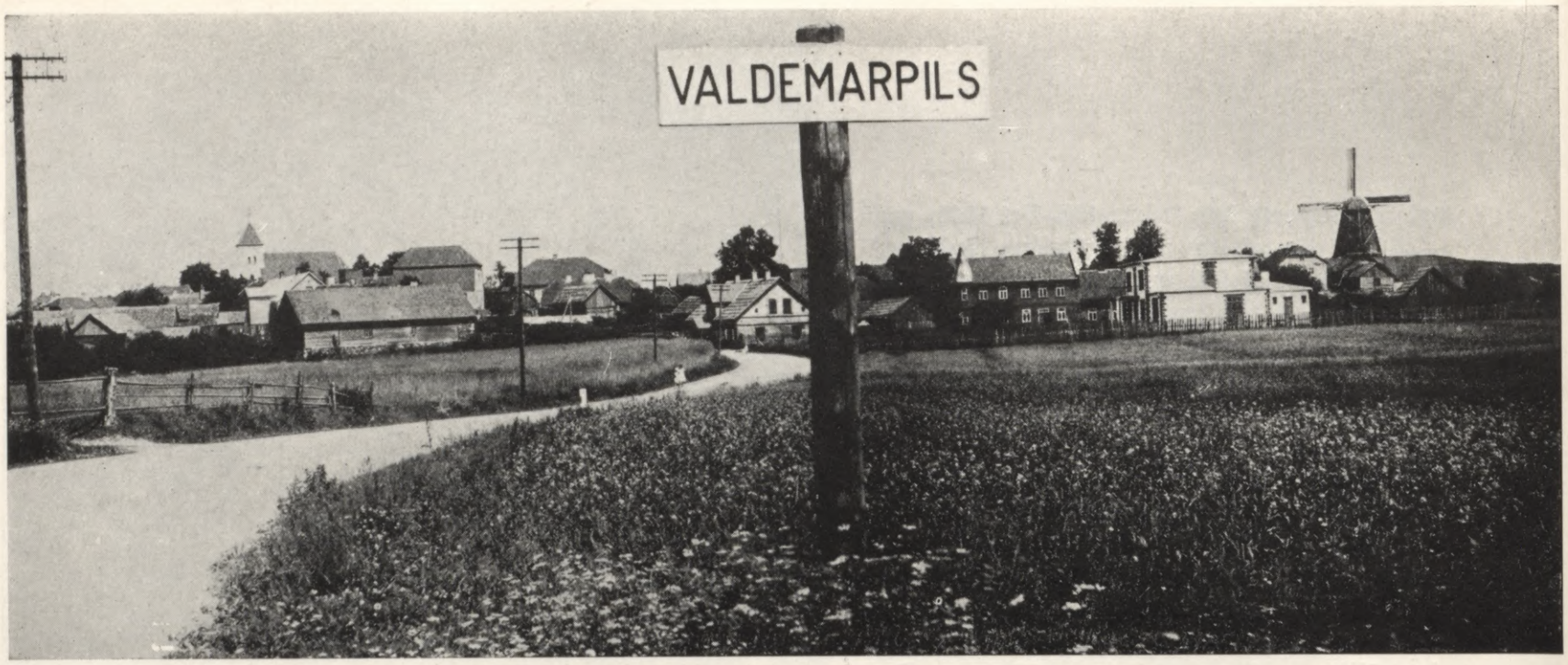

Valdemārpils, agrākā Sasmaka, atrodas Talsu apriņķī, starp Talsiem un Dundagu, pie apm. 7 km gaŗā Sasmakas ezera. Vārds Sasmaka pirmoreiz sastopams 1582. g. Piltenes bīskapijas nodevu sarakstā (Sasmagen).

Pirms 300 gadiem tagadējās Valdemārpils vietā bijusi vienīgi baznīca, kas celta 1646. g. (pēc citas versijas 1610. g.) un par kuŗas dibināšanu pastāv sekošs nostāsts:

Sasmakas muižas īpašnieks Kristaps Vīgants reiz apmaldījies apkārtnes mežos. Zaudējis cerību izkļūt paša spēkiem no meža, viņš lūdzis Dieva palīdzību un apsolījis uzcelt dievnamu. Un apmaldījušais iznācis uz uzkalniņa, no kuŗa tas varējis saredzēt savu muižu.

Miesta tiesības Sasmakai piešķirtas 1834. g.

Tagad Valdemārpili varētu raksturot kā dārza pilsētiņu ar manāmu lauksaimniecības ietekmi. Valdemārpils nelielā rūpniecība jāuzskata par lauksaimniecības blakusnozari, jo tā ar maz izņēmumiem ir lauksaimniecības vai mežsaimniecības ražojumu pārstrādātāja.

Kā vienu no svarīgākām celtnēm apkārtnē jāmin Ārlavas draudzes baznīca, kas uzcelta 1383. g., bet vēlāk vairākkārtīgi pārbūvēta vienkāršotā gotiskā stilā.

Pamatskolai ir sava bibliotēka ar apm. 1300 sējumiem. Pilsētas brīvbibliotēka ar apm. 800 sējumiem pastāv pie pilsētas valdes.

Ev. lut. baznīca

Pilsētas valdes telpās atrodas arī neliels Valdemārpils aizsardžu ierīkots mūzejs.

No dabas jaukumiem minami: Sasmakas ezers, kas bagāts ar zivīm un tāpēc ieteicams makšķerniekiem, Dupuru kalns, Kapu mežs, Rojas upe un Ārlavas ezers. Kā dabas jaukumu var atzīmēt arī gadu simteņu vecu milzu liepu pie Ārlavas pagasta nama.

Valdemārpils nosaukums piešķirts viņai agrākās Sasmakas vietā, godinot tādējādi mūsu tautiskās atmodas dižā vadītāja Krišjāņa Valdemāra piemiņu, kas te pavadījis savas jaunības dienas. Šo piemiņu stiprinot, Sasmakas ev. luter. baznīcā novietota Rīgas F. Valdemāra firmas dāvāta piemiņas plāksne, uz kuŗas rakstīts: „Šī piemiņas plāksne veltīta lielajam atmodas laika celmlauzim Krišjānim Valdemāram 15. XI. 1825. — 25. XI. 1891. g. Un kā viņš te dzīvojis, tā lai viņa cēlais gars dzīvo mūsu pateicīgā atmiņā".

Ārlavas lauksaimnieku biedrība 1934. g. uzcēlusi pilsētā namu, kuŗā viena telpa izveidota par Krišjāņa Valdemāra piemiņas zāli, pārējās telpas aizņem kooperātīvs un Kr. Valdemāra veselības kopšanas punkts.

Krišjānis Valdemārs dzimis 1825. g. 27. nov. Ārlavas pag. Vecjunkuru mājās, apm. 8 km no Valdemārpils. 1835. g. Kr. Valdemāra tēvs Mārtiņš Valdemārs pārcēlies uz dzīvi Valdemārpilī un uzcēlis te mazu koka namiņu. Tas atradies Cunces ielā, apm. tagadējā nama Nr. 20 vietā. Skolas gadi Kr. Valdemāram sākušies Valdemārpilī 1836. g., un viņa pirmā skola būs atradusies Talsu ielā 4 (Birkmaņa namā), kas līdz šim skaitījās par Kr. Valdemāra celtu. Vēlāk gan šinī namā Kr. Valdemāra māsa Marija Medinska mācījusi žīdu bērnus.

G R O B I Ņ A

Grobiņa atrodas 10 km attālumā no Liepājas, pie Liepājas Aizputes šaursliežu dzelzceļa, uz kuŗa vienā pilsētas galā atrodas stacija Grobiņa, bet otrā pilsētas galā pieturas punkts Iļģi. Pēc mūsu valodnieku domām Grobiņas nosaukums cēlies no senlatviešu vārda gruobs — skābarde, jo uzglabājušies daži norādījumi, ka te tiešām bijis vesels skābaržu mežs. Pie Grobiņas vēl tagad atrodas Skābaržu kalns — senču pilskalns. Kā pilsēta pie Ālandes upes, Grobiņa uzskatāma par tagadējās Liepājas ostas priekšteci, jo viņa atrodas netālu no jūŗas. Tagad Ālandes upei kā ūdensceļam nav nozīmes, bet senatnē tā vieta, kur tagad atrodas Grobiņa, bija sasniedzama jūŗas kuģiem, kas patiesībā bija tikai prāvas laivas. Grobiņa tad bija jūrmalas ostas un tirdzniecības vieta. Pēc archaioloģiskiem atradumiem konstatēts, ka tagadējā Grobiņas vietā VII. g. simtenī atradusies apcietināta tirdzniecības kolōnija, kuŗā uzturējušies Gotlandes tirgotāji zviedru garnizona apsardzībā. Vēlāk tagadējās Grobiņas rietumu pusē Ālandes upes krastā atradusies kuršu celta pils, kas bijusi viena no stiprākām kuršu pilīm. Ap šo pili norisinājušās niknas kaujas ar vācu iekaŗotājiem, līdz beidzot 1263. gadā ordenis tur uzcēlis savu pili. XIX. g. s. sākumā Grobiņa bija tikai vairs maza pilsētiņa, kuŗai Liepājas osta atņēmusi agrāko nozīmi. Tomēr Grobiņa vēl bija apriņķa pilsēta diezgan ilgu laiku, kamēr apriņķa iestādes arī pārcēlās uz Liepāju un, beidzot, 1920. gadā arī visu apriņķi pārdēvēja par Liepājas apriņķi. Tagad Grobiņa ir patiesībā tikai Liepājas priekšpilsēta un pārtikas ražotāja Liepājas tirgum, jo prāva daļa Grobiņas iedzīvotāju nodarbojas ar sakņkopību.

Grobiņas pagastā atrodas Cūknieku un Limbiķu mājās akmens laikmeta apmetnes, vidējā dzelzs laikmeta kapenes Remesu mājās, skandinaviešu kapenes pie Smukumu un Pūrānu mājām un pie Grobiņas ev. lut. mācītāja mājas.

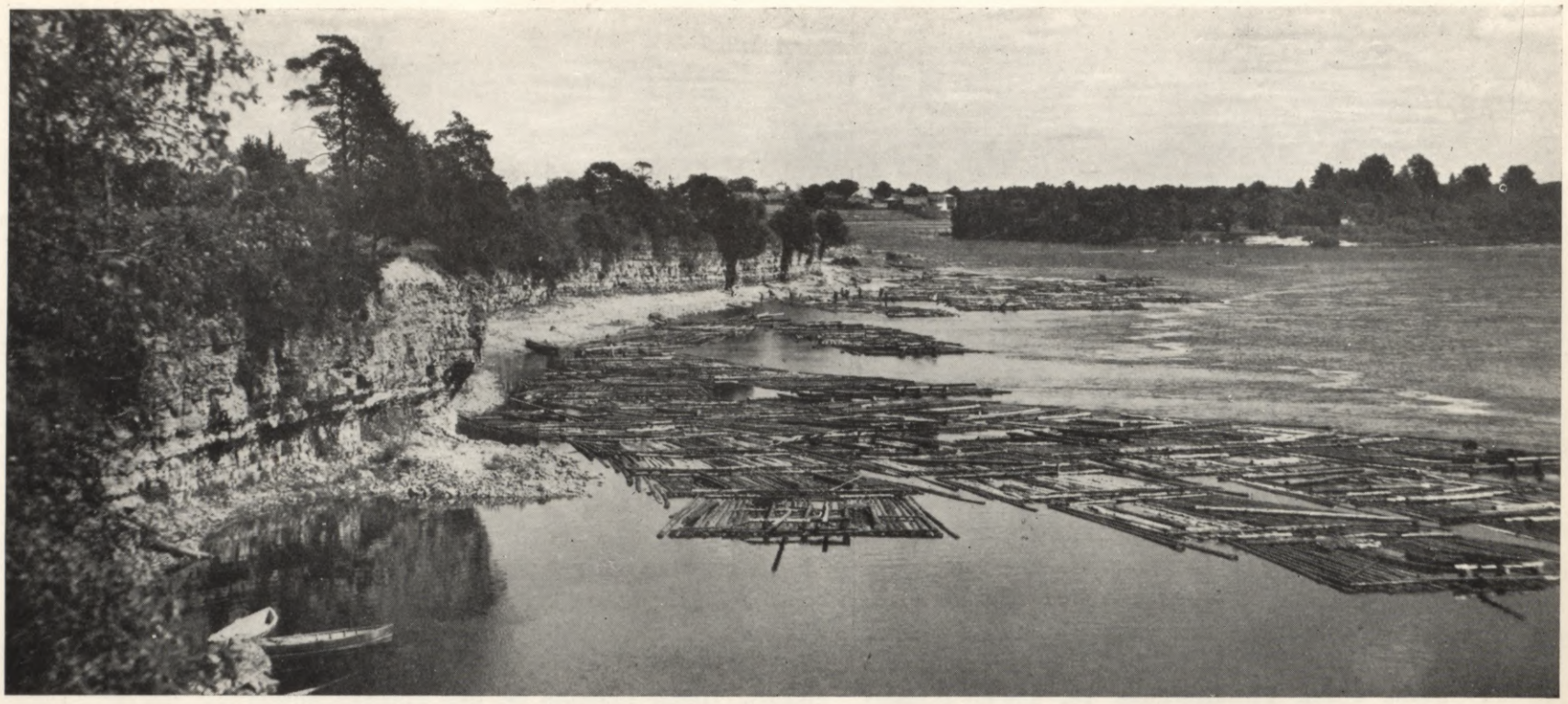

Aiviekstes ieteka Daugavā

GOSTIŅI

Gostiņi ir jaunākā Latvijas pilsēta, kas agrāk saukta vārdos: Trentelberga, Dankari, Glazmanka un Zarnu miests. Gostiņu pirmsākums meklējams XIX. g. s. sākumā, kad tagadējās pilsētas vietā uz bij. Krustpils muižas īpašnieka zemes nodibinājies miests (ap 1830. g.). Tā izcelšanās vedama sakarā ar bij. Krievijas likumu, ar kuŗu žīdiem bija noliegts iegūt īpašumus un tirgoties bij. Vidzemes un Kurzemes guberņās. Miestu sākumā apdzīvojuši galvenokārt žīdi, jo tas atradās Vitebskas guberņas tālākā stūrī, kas kā ķīlis iespiedās starp Vidzemes un Kurzemes guberņām. Liela nozīme pie Gostiņu izveidošanās un uzplaukšanas piekrīt arī divu ūdensceļu, Aiviekstes un Daugavas, satekai. Vēl tagad starp Gostiņu iedzīvotājiem daudz veiklu plostnieku un enkurnieku, kas pelnās ar plostu vadīšanu pa Aiviekstes un Daugavas krācēm. Pasaules kaŗa laikā Gostiņi stipri cietuši. Krievu kaŗaspēks atkāpdamies toreizējo miestu izlaupījis un nodedzinājis. No 192 miesta namiem nopostīti 152. Sākot ar 1920. g. miests sācis atkal atplaukt, jo tas atrodas pie svarīga satiksmes ceļa starp Latgali, Vidzemi un Kurzemi. Pilsētas tiesības un Gostiņu vārds pilsētai piešķirts 1933. g. Galvenā pilsētas iedzīvotāju nodarbošanās ir: tirdzniecība (90 uzņ.), sīkā rūpniecība (70 uzņ.), zvejniecība un plostošana. No rūpniecības uzņēmumiem jāmin plašā Vestermaņa ādu rūpniecība, kuŗas juchtādas tālu pazīstamas, elektriskā spēkstacija un dzirnavas. Pilsētā darbojas vairākas sabiedriskas organizācijas: aizsargu nodaļa, ugunsdzēsēju b-ba, kultūrveicināšanas biedrība, Latvijas Aerokluba nodaļa, mazpulks, draudzes padome u. c. Gostiņu pilsētā pastāv 2 pamatskolas (latviešu un žīdu) un 1 bibliotēka. Gostiņi atrodas jaukā vietā, Aiviekstes upes labajā krastā. Pavasaŗa ziedu laikā apkārtne ir kā liels krāšņs dārzs, kuŗš zied līdz vēlam rudenim. Gaišās vasaras mēneša naktīs viz Aiviekste un piekrastes krūmos dzied lakstīgalas. Skaists un krāsām bagāts šis novads ir rudenī, kad dzeltē kļavu un bērzu lapas. Pie Aiviekstes ietekas Daugavā atrodas sens apcietinājums — Zviedru skanstis no ziemeļu kaŗa laikiem; jauka ir Skanstupīte ar ūdenskritumu.

Lielā iela

Ev. lut. baznīca

APE

Stacijas iela

Apes pilsēta izbūvējusies uz Apes muižas zemes, ko ordeņa mestrs Zigfrīds Landers fon Spanheims 1420. g. atdevis Gothardam Hopem uz lēņu tiesībām. Šīs ģimenes rokās novads atrodas ilgus gadus. Arī muižas nosaukums Ape cēlies no tās īpašnieka uzvārda. Miests uz muižas zemes sācis izbūvēties XIX. gadu simteņa otrā pusē. Pirms pasaules kaŗa tas stipri uzplauka, jo bija tirdzniecības centrs plašākam apgabalam. Pēc Latvijas un Igaunijas robežas nospraušanas Apes tirdzniecības apgrozība zaudējusi visus tos iedzīvotājus, kas palika aiz robežas, ko nosprauda 2,5 km attālumā uz ziemeļiem no miesta. Dienvidu rajons šo zaudējumu nevar atvietot, jo tur atrodas Alūksne, lielākais šī novada centrs. Miesta pašvaldības tiesības Apei piešķirtas 1921. gadā, bet pilsētas tiesības — 1928. gada 7. februārī.

Ape uzskatāma kā tirdzniecības un amatniecības pilsēta. Šais nozarēs nodarbināti arī lielākā daļa viņas iedzīvotāju. No uzņēmumiem kā lielākie minami: pilsētas lopkautuve, elektriskā apgaismošana, tirgi un privātā koku zāģētava, kā arī 2 kaļķu dedzinātavas, kas atrodas pie pašas pilsētas robežas Jaunrozes pagastā.

Ievērojamākās organizācijas ir: Jaunrozes Lauksaimniecības biedrība un Apes patērētāju biedrība, kuŗas darbojas jau no pirmskaŗa laikiem, Apes brīvprātīgo ugunsdzēsēju biedrība, kā arī vietējā aizsargu nodaļa, Latvijas Aerokluba Apes nodaļa un Sarkanā Krusta nodaļa.

Pilsētā atrodas valsts 6-kl. pamatskola un Apes 2-gadīgā lauksaimniecības skola. Tuvākā vidusskola atrodas Gaujienā. Jaunrozes Lauksaimniecības biedrībai ir arī bibliotēka.

Gaŗām pilsētai tek Vaidavas upe ar gleznainiem krastiem, pilsētā atrodas brīvprātīgo ugunsdzēsēju parks. Apes apkārtnē atrodas Apukalns un citas dabas jaukumiem apveltītas vietas.

Pilsētā atrodas šādas valsts un pašvaldības iestādes: dzelzceļa stacija, pasta kantoris, Vaikas apriņķa IV. iec. miertiesa, robežapsardzības postenis, muitas punkts, vietējā un dzelzceļa policija, rajona ārsts un veterinārārsts, ceļu meistars, pilsētas valde, dzimtsarakstu nodaļa, bāriņu tiesa.

Dzīvojamo ēku skaits 182, no tām: mūŗa — 40, koka — 98, jauktas — 44, pie kam vienstāva — 166, divstāvu — 15 un trīsstāvu — 1. Dzīvokļu kopskaits 353, no tiem 28 istabas-virtuves, 149 vienistabas, 126 divistabu, 32 trīsistabu, 14 četristabu, 3 piecistabu un 2 sešistabu dzīvokļi. Ar elektrisko apgaismošanu 164 dzīvokļi, ar ūdensvadu 3 dzīvokļi.

Vaidavas upe pie Apes

SALACGRĪVA

Salacgrīvas pilsēta atrodas pie Salacas upes grīvas un izbūvējusies uz Vecsalacas un Svētciema muižu zemes. Puskilometru no grīvas augšup pa upi vēl tagad redzamas drupas, kas atlikušās no vecās Salacas bruņinieku pils, ko 1226. gadā cēlis Rīgas bīskaps Alberts. Pils pārvaldīja Salacas upes ieteku jūrā un tā saucamos Salacas vārtus, kādēļ tā visos kaŗos, kas norisinājušies Vidzemē, no jūras puses apšaudīta. XVII. gadu simteņa beigās pils jau bija stipri nopostīta un sagruvusi. Savā tagadējā vietā Salacgrīva sākusi attīstīties kā miestiņš ap 1870. gadu, kad Baltijas jūŗā sāka uzplaukt kuģniecība. Salacgrīvas osta kļuva par svarīgu izejpunktu Ziemeļvidzemes tirdzniecībai, sevišķi koktirdzniecībai un labībai. XIX. gs. beigās krievu valdība jau gatavojās ķerties pie Salacgrīvas ostas izbagarēšanas, lai dotu iespēju še iebraukt lielākiem kuģiem. Šos plānus izjauca Ainažu ostas straujā uzplaukšana, kā arī Rīgas Valkas dzelzceļa atklāšana, kas atvilka Vidzemes ostām zemes iekšienes ražojumus. Pasaules kaŗa laikā Salacgrīva vairākkārt apšaudīta un tās tirdzniecības flote pilnīgi iznīcināta. Tagad Salacgrīva līdz ar apkārtējiem ciemiem ir Vidzemes zvejniecības centrs, un iedzīvotāju galvenā nodarbošanās ir zemkopība un zvejniecība. Miesta tiesības Salacgrīvai piešķirtas 1921. gadā, bet pilsētas tiesības — 1928. gada 7. februārī. No sabiedriskām, saimnieciskām un kultūrālām organizācijām pilsētā minamas Salacgrīvas Saviesīgā biedrība, Salacgrīvas Krāj-aizdevu sabiedrība, Salacgrīvas Brīvprātīgo ugunsdzēsēju biedrība un Salacgrīvas Piensaimniecības sabiedrība.

Pilsētā ir sporta laukums, Vienības laukums un 15. maija birzs, kā arī Melnalkšņa parks, kuŗus pilsēta kopā ar vietējām organizācijām cenšas apstādīt un izkopt.

Salacas upe un pilsētas kopskats

AINAŽI

Ainaži ir Vidzemes jūrmalas ostas pilsēta, kas kā kuģu piestātne ieņem ceturto vietu starp Latvijas ostām. Vārdu Ainažiem devuši lībieši (ainagi = vientuļš), raksturodami ar to stāvokli, kādā šī apdzīvotā vieta atrodas purvainu mežu un akmeņiem klātās zemes malā. Vēl pirms simts gadiem tagadējo Ainažu vietā stāvēja vientuļš zvejnieku ciems. Deviņpadsmitā gadu simteņa vidū, kad sāka uzplaukt piekrastes braucēju kuģniecība, uzņēmīgie ainažnieki pievērsās tai un sāka paši būvēt kuģus. Ainaži kļuva par mūsu jūrniecības šūpuli — te būvēti mūsu pirmie burinieki. Šiem kuģiem vajadzēja vadītāju, un 1864. gadā pēc Krišjāņa Valdemāra ierosinājuma, viņa centīgais piekritējs kapteinis Kristjānis Dāls, vietējo rēdeņu pabalstīts, Ainažos nodibināja pirmo latviešu jūrskolu. Skolu no sākuma ainažnieki uztur saviem līdzekļiem, bet vēlāk to uzņemas krievu valdība. Skolu ikgadus beidza 20—30 tālbraucēju kapteiņi un stūrmaņi, un tā darbojās līdz pat pasaules kaŗam. Jūrskolas atklāšana Ainažiem atnes ziedu laikus: 1869. gadā tā iegūst miesta nosaukumu un pagājušā gadu simteņa beigās pēc kuģu skaita ieņem mūsu jūrmalā otro vietu pēc Rīgas. Kuģu skaitam pieaugot, še no 1900. līdz 1905. gadam izbūvē plašu ostu, 1912. gadā dzelzceļu, un Ainaži top dzīvs tirdzniecības centrs.

Pēc pasaules kaŗa robeža starp Latviju un Igauniju sadalīja agrākos Ainažus divās daļās. Latvijas valdība 1920. g. 20. jūlijā atlikušai daļai piešķīra ciema pašvaldības tiesības un 1923. g. uzsāka ostu atjaunot un izlabot. No 1923. līdz 1928. g. uzcelts 527 m gaŗš viļņu lauzējs, osta padziļināta un iztīrīta no kuģu vrakiem. Kuģi tomēr ostā piestāt nevar tieši pie piestātnes, bet krava jāiekrauj no laivām un prāmjiem. 1926. g. 7. jūlijā Ainažiem piešķirtas pilsētas tiesības. 1930. g. uzcelta jauna, 22,8 m augsta bāka.

Ar ostas atjaunošanu iesākās atkal rosīga darbība, un ostu apmeklēja katru gadu ap 50 kuģu. Uznākot saimnieciskai krizei, darbība apsika, un pašreiz vienīgais eksports ir kokmateriāli. Lai atdzīvinātu apstājušos kustību, valdība 1936. g. uzsāka jaunas piestātnes izbūvi, kuŗu, cerams, pabeigs tuvākos gados. Ar jauno piestātnes izbūvi ir paredzēts, ka kuģi varēs ie-

Bij. Ainažu jūrskola

Kultūras sabiedrības nams

Igaunijas robeža

nākt ostā tieši pie piestātnes un kuģu iekraušanas un izkraušanas darbi vairs nebūs jāizdara no laivām un prāmjiem. Šis būs Ainažiem liels ieguvums, kas stiprā mērā ietekmēs vietējo iedzīvotāju labklājību.

Pilsētas administrātīvā robeža ir ap 16 kv. km. Pilsētā atrodas 202 gruntsgabali. Ainažus var uzskatīt par lauksaimniecības rakstura pilsētu, jo lielākā daļa no zemes kopplatības tiek izmantota lauksaimniecības vajadzībām. Blakus lauksaimniecībai iedzīvotāji nodarbojas arī ar zvejniecību un jūrniecību. Ainažnieki ieņem pirmo vietu jūŗbraucēju starpā, tie ir dzimti jūrnieki. Iedzīvotāju skaits pēc 1935. g. tautas skaitīšanas ir 918, no tiem 434 vīrieši un 484 sievietes, 82,24% no tiem latviešu tautības.

Saimnieciskās dzīves veidošanai pilsētā darbojas piensaimnieku sabiedrība un krāj-aizdevu sabiedrība. Sabiedrisko un kultūrālo mērķu veikšanai pilsētā darbojas brīvprātīgo ugunsdzēsēju biedrība, kultūras biedrība, aizsargu nodaļa ar aizsardžu pulciņu, Latvijas Aerokluba nodaļa un jūrniecības veicināšanas biedrība. Izrīkojumiem Ainažu Kultūras biedrība 1928. g. uzcēla namu, kas priekšzīmīgi iekārtots un ir viens no ērtākiem biedrību namiem visā novadā. Ainaži ir ievērojami ar savu skaisto jūrmalu un krāšņo priežu mežu. Šos dabas jaukumus pēdējā laikā ļoti lielā mērā izmanto klusas atpūtas cienītāji un arī veselības uzlabošanai.

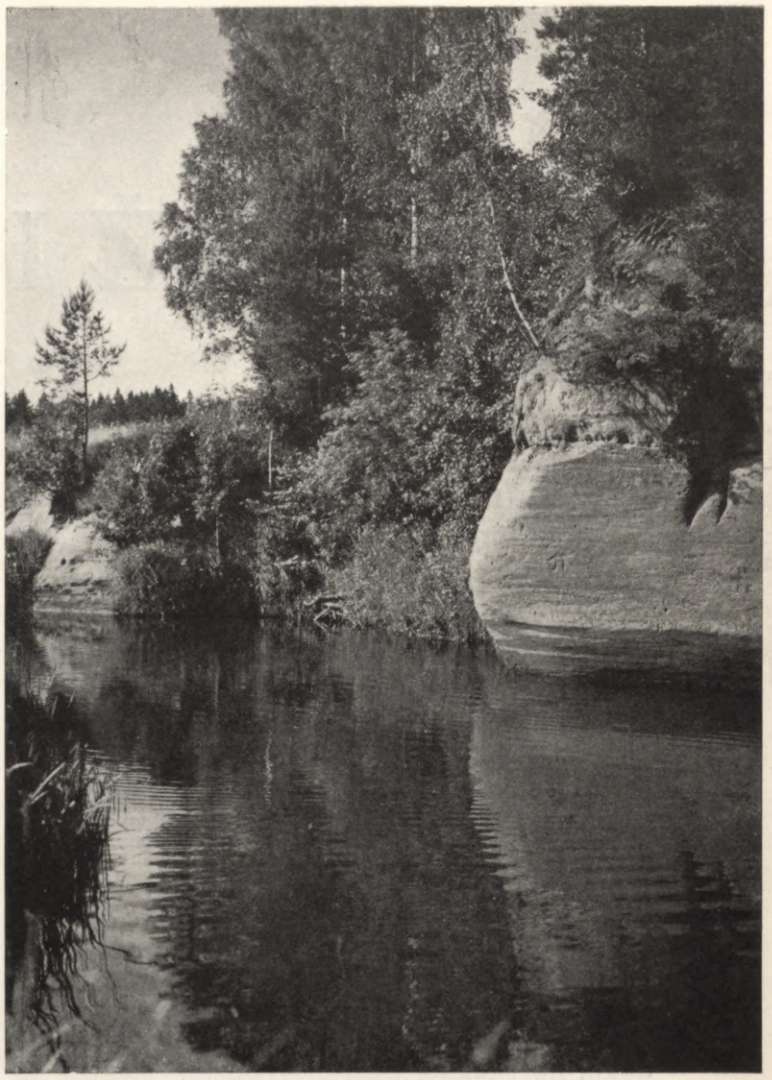

Salacas upe Ainažu tuvumā

Pēdējos gados strauji pieaudzis arī tūristu skaits, kas izskaidrojams ar ainažnieku lielo viesmīlību un labi iekārtoto tūrisma apmetni Ainažu Kultūras biedrības nama.

Ainažu osta

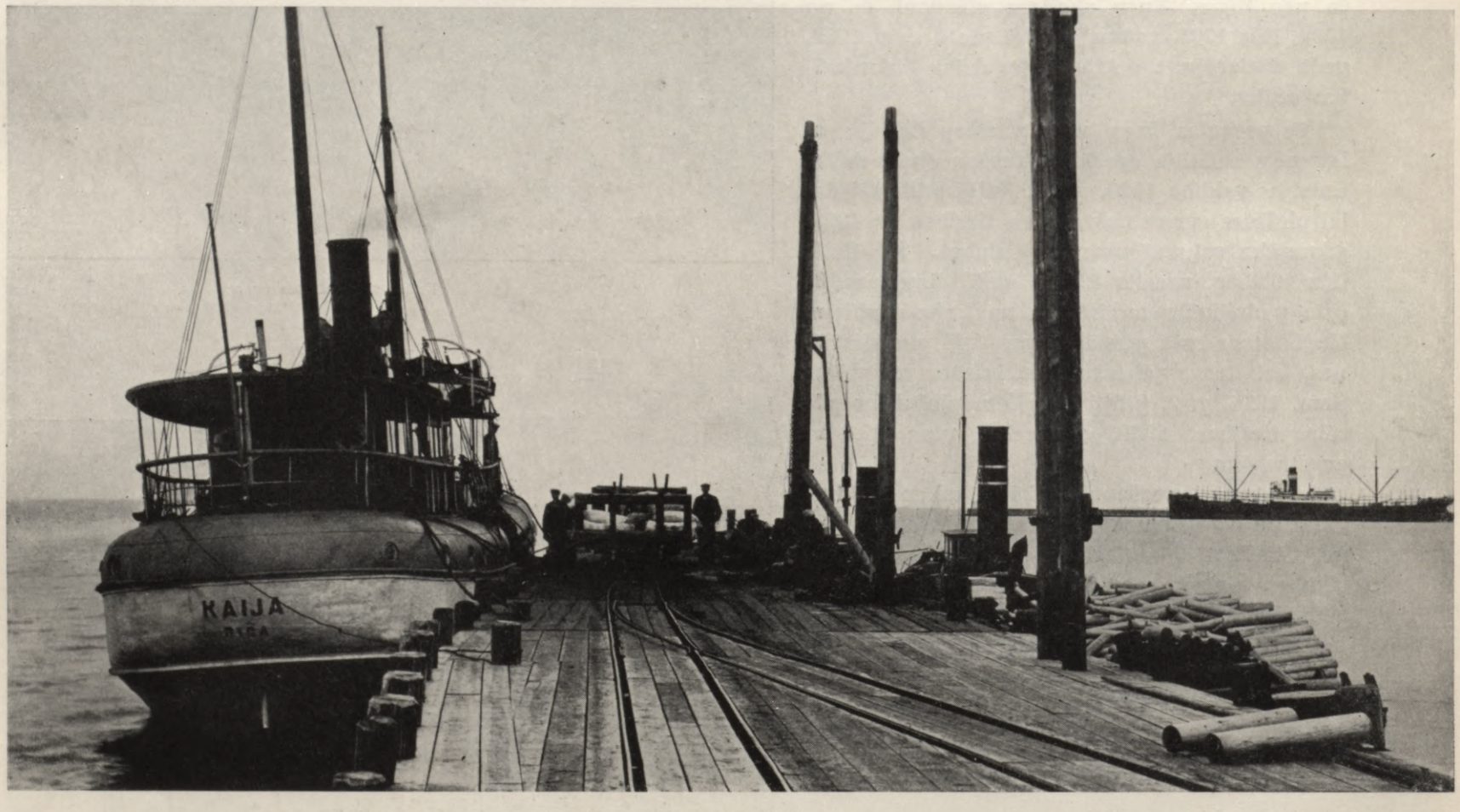

Vecā Venta pie Piltenes

PILTENE

Piltene, senās Piltenes bīskapijas galvas pilsēta, Kurzemes vēsturē spēlē lielu lomu, jo par viņas piederību gadu simteņiem ilgi cīnījušies gan vācu ordenis ar bīskapu, gan arī vairākas ārvalstis. Kurzemes, vēlāk Piltenes bīskapiju nodibināja bīskaps Modenas Vilhelms, ieceldams 1234. g. par Kurzemes bīskapu Engelbertu. 1295. gadā bīskaps uzceļ pili, ap kuŗu rodas Piltenes miests. Piltene daudz cietusi dažādos kaŗos un vairākas reizes pat pilnīgi nopostīta. Tā 1330. gadā to izpostīja leišu kaŗaspēks, bet 1350. gadā pilsētiņa izmira mērī. 1557. g. Piltenei piešķirtas patstāvīgas (Rīgas) pilsētas tiesības. Tanī pašā laikā bīskaps Minchhauzenas Johans to pārdod līdz ar Sāmsalas un Vīķu bīskapijām dāņu ķēniņam Frīdricham II., kas šo pirkumu atdod savam brālim Holšteinas hercogam Magnum.

1612. gadā hercogs Vilhelms uz īsu laiku Pilteni pievieno savai hercogistei, pēc kam to iegūst Polija. Zviedru-poļu kaŗa laikā no 1655. līdz 1660. g. Pilteni okupē zviedri, pēc kam to hercogs Jēkabs pievieno Kurzemes hercogistei. Šinī laikā muižniecība Piltenē nodibina savu republiku ar landtāgu, tiesu un pašvaldību, un kad poļu Vidzemes (Latgales) katoļticīgie bīskapi pieprasīja Piltenes pievienošanu viņu zemēm, pēdējās pusē nostājās Anglija, Dānija, Holande un Beļģija, mazo muižnieku republiku pilnīgi atdalīja no Kurzemes un pakļāva Polijas karalim. 1785. gadā Polijas valstij sabrūkot, Kurzemes bruņniecība padevās Krievijai, un 1819. gadā arī Piltenes novadu galīgi apvienoja ar Kurzemi.

Sabiedriskas organizācijas Piltenē darbojas šādas: Piltenes brīvprātīgo ugunsdzēsēju biedrība, izglītības biedrība „Ausma“, mājturības biedrība „Blāzma“, Piltenes krāj-aizdevu sabiedrība un Savstarpēja ugunsapdrošināšanas biedrība.

Pilsētā darbojas Piltenes pilsētas un pagasta apvienotā 6-kl. pamatskola, izglītības biedrības „Ausma“ bibliotēka un pamatskolas bibliotēka.

Pie Piltenes atrodas senā Ventas gultne ar pils drupām, bet attālāk senlatvju pilskalns pie Lagzdienes.

Galvenā iela

Ev. lut. baznīca

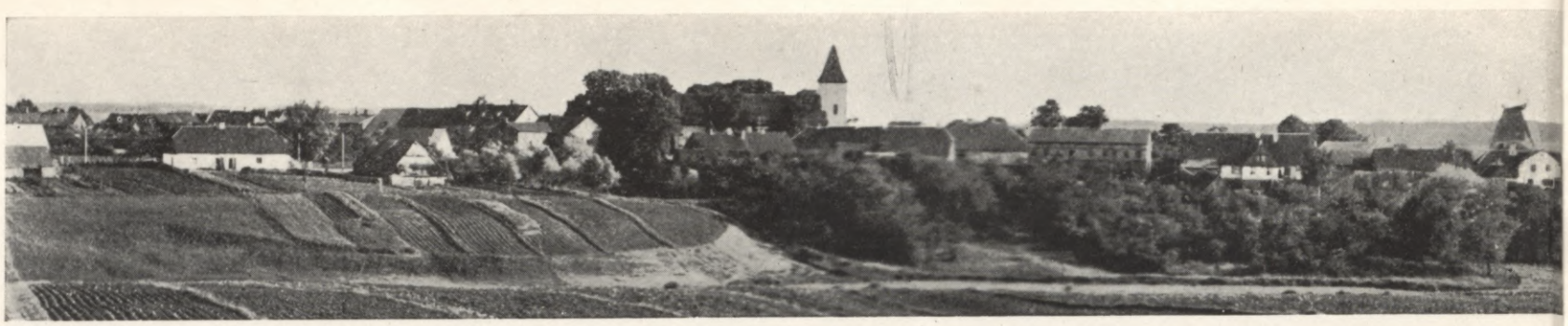

DURBE

Durbes pilsēta atrodas Durbes ezera malā. Savu vārdu Durbe dabūjusi no lībju „turba", kas nozīmē baltzivs, ar kuŗām Durbes ezers agrākos laikos bijis ļoti bagāts. Durbes vārds (Durpis) pirmo reizi minēts 1230. gadā kuršu līgumā ar Alnas Balduinu. 1260. gada 13. jūlijā pie Durbes ezera dienvidu gala norisinājusies vēsturiskā Durbes kauja, kuŗā kurši kopā ar zemaišiem pilnīgi iznīcināja vācu ordeņa kaŗaspēku. Šai kaujai sekoja vispārēja prūšu, kuršu, sāmu un zemgaliešu sacelšanās. Ordenim tomēr izdevās draudošās briesmas pārvarēt. Kuršus nomierināja, piedāvājot tiem 1267. gadā līgumu ar izdevīgākiem noteikumiem. Ordeņa stāvokli lielā mērā saglāba arī nostiprināšanās nepieejamās mūŗa pilīs. 1263. gadā šādu pili sāka celt arī Durbē. Kā parasts, ap pili sāka būvēties amatnieki un tirgotāji, tā liekot pamatus Durbes miestam. Kurzemes hercogu laikā Durbes miests bijis diezgan liels. 1651. gadā iesvētīta jauna mūŗa baznīca, kuŗas būvi ar līdzekļiem atbalstījis Kurzemes hercogs. Tomēr asiņainais Ziemeļu kaŗš, kas plosījās XVIII. gadu simteņa sākumā starp zviedriem un krieviem, nepagāja Durbei secen. 1701. g. Durbes pili un miestiņu izpostīja tā, ka pat XVIII. gadu simteņa beigās, pēc Kurzemes pievienošanas Krievijai, Durbes iedzīvotāju skaits bija visai niecīgs. Durbe vēl tagad ir viena no vismazākām pilsētiņām Latvijā. Pasaules kaŗš Durbi nav jūtami skāris. Latvijas neatkarības cīņās tā tomēr piedzīvojusi savu otro vēsturisko kauju. Pēc Liepājas apvērsuma vācu landesvēra sazvērnieki 1919. gada 17. aprīlī mēģināja atbruņot Durbes latviešu komandantūru, kas izvērtās formālā kaujā ar apšaudīšanos lielgabaliem. Arī šoreiz latvieši palika uzvarētāji, atdzenot landesvēru atpakaļ uz Liepāju.

Durbē darbojas sekošas organizācijas: Durbes Pilsētas aizsargu nodaļa, Brīvprātīgo ugunsdzēsēju b-ba, Durbes skolu un izglītības b-ba, Durbes krāj-aizdevu sabiedrība, Durbes patērētāju b-ba, Durbes un apkārtnes zvejnieku b-ba „Ezers" un Durbes dārzkopības pārraudzības b-ba „Mētra".

Durbes ezers, kas piekļaujas Durbei, ir viens no prāvākiem un dziļākiem brīvezeriem Kurzemē. Tas ļoti bagāts zivīm, un tur uzturas arī daudz meža pīļu. Skaists ir arī Līgutu parks Durbes ezera krastā. Lepoties Durbe var ar lielajiem dārziem, jo pie katra nama atrodas pa augļu dārzam. Tāpēc arī Durbi dēvē par dārzu pilsētu.

Durbes pilskalnā redzamas vēsturiskās vācu ordeņa pilsdrupas, kuŗu piekājē 1260. gadā norisinājās Durbes kauja.

Durbē dzimis Latvijas pirmais ārlietu ministrs Z. Meierovics, un Durbes Priediena kapos atdusas viņa māte. Tautas atmodas laika darbinieks Kronvalda Atis apmeklējis Durbē skolu un savā laikā pulcinājis apkārtnes skolotājus uz pirmajām skolotāju konferencēm. Pie nama, kuŗā noturētas konferences, piestiprināta balta marmora piemiņas plāksne. No Durbes cēlušies vēl prof. Dr. med. J. Alksnis un pirmais mācīts dārzkopis un rakstnieks Klēvers.

Durbes pils drupas

Ev. lut. draudzes nams, kur Kronvalds pulcinājis skolotājus

LEJASCIEMS

Lejasciems atrodas Vidusgaujas līdzenuma baseina dienvidu malā, kur zeme samērā smilšaina vai purvaina, tāpēc reti apdzīvota un vēl ar lieliem mežiem. Lejasciems radies pie Gaujas un Tirzas satekas 1856. g., kad bijušā Baltijas domēņu valde kroņa Lejasmuižas zemi sadalīja un izdeva apbūvei. No 1873. gada jaunā apmetne sāka saukties par Lejasciemu un sākumā attīstījusies diezgan sekmīgi, jo mežu ciršana un koku pludināšana pa Gauju un Tirzu atmeta iedzīvotājiem peļņu. Bez tam dienvidaustrumos no Lejasciema ir augstāks, nelīdzenāks un biezāki apdzīvots lauku apvidus, kam Lejasciems bij par tirgus vietu. Bet pēc 1903. g., kad atklāja Pļaviņu-Gulbenes-Alūksnes dzelzceļu, un 1917. g., kad atklāja Sitas-Gulbenes-Ierikų dzelzceļu, Lejasciems palika sānis. Pie dzelzceļa stacijām radās jaunas tirgus vietas, kas atņēma Lejasciemam lauksaimniecības tirgus nozīmi. 1928. g. 7. februārī Lejasciemam piešķīra pilsētas tiesības, bet iedzīvotāju pieaugumu tās mazā mērā ir sekmējušas.

Lejasciemā 1938. g. bija 209 gruntsgabali, uz kuŗiem atrodas 7 mūŗa, 113 koka un 12 jaukta materiāla ēkas.

1905. gadā Lejasciems stipri cieta no krievu soda ekspedīcijas, bet 1919. g. lielinieki atkāpjoties to sašaudīja, izpostīja, izlaupīja un arī apšāva daudzus iedzīvotājus.

Lejasciems atrodas jaukā vietā pie Tirzas ietekas Gaujā, kur sākas lielais (10 km) iekšzemes kāpu strēķis, un ir ieteicams kā ideālākā klusa atpūtas un peldu vieta. Dienvidaustrumos Gaujas kreisajā krastā atrodas sēravots ar nosaukumu Jaunķemeres un Tirzas krastā dienvidaustrumos jauka pakalne, tā saucamā Tīnes pakalne.

No iedzīvotāju nodarbošanās veidiem pirmajā vietā ir lauksaimniecība, otrā — rūpniecība.

Pilsētā dzīvo rakstniece Tirzmaliete (Minna Dzelzkalns). Bez pilsētas pašvaldības iestādēm Lejasciemā ir Valsts dzelzceļu transporta birojs, pasta kantoris ar krājkasi, rajona ārsts, veterinārfeldšers, mežzinis, ceļu techniķis, pilsētas un Lejasciema pagasta apvienotā 6-kl. pamatskola, bibliotēka un lasītava.

NO REDAKCIJAS

Šī grāmata ir visu Latvijas pilsētu kollektīvs izdevums. Pilsētu aprakstus un pa daļai arī to attēlus ir devušas attiecīgo pilsētu valdes. — No redakcijas neatkarīgu apstākļu dēļ grāmatas iznākšana nokavējās. Liepājas, Daugavpils, Jelgavas u. c. pilsētu apraksti un attēli, kas bija iesūtīti laikā un iespiesti jau 1938. g. pirmā pusē, tāpēc arī rāda to stāvokli, kādā šīs pilsētas atradās 1938. g. sākumā. Daži šo pilsētu aprakstos minētie un attēlos rādītie projekti šimbrīžam jau ir reālizēti.

S A T U R A R Ā D Ī T Ā J S

		Lpp.
VALSTS PREZIDENTA KĀRĻA ULMAŅA VELTĪJUMS		5
Ģenerālis J. BALODIS, ministru prezidenta biedrs un kara ministrs, attēls		7
Latvijas pilsētas atbrīvošanas cīņu ugunīs — Edvīna Medņa		8
Pilsētu saimniecība un sasniegumi — Iekšl. min. V. Gulbja		17
Celtniecība Latvijas pilsētās — arch. D. Zariņa		21
Pilsētu loma Latvijas tautsaimniecībā — J. Jurevica		40
Latvijas pilsētu savienība — R. Liepiņa		46
Iedzīvotāju skaits Latvijas pilsētās		51
Rīga		53—160
Rīgas dibināšanas vēsture — B. Ābera		55
No latviskās Rīgas senatnes — J. Strauberga		62
Rīgas celtniecība — arch. P. Ārenda		75
Rīga kā latviešu kultūras centrs — Art. Baumaņa		91
Galvas pilsētas saimniecība — R. Liepiņa		101
Rīgas dārzi un apstādījumi — A. Zeidaka		114
Galvas pilsētas Rīgas izbūve — P. Dreijmaņa		118
Rīgas nozīme saimnieciskā dzīvē — J. Jurevica		127
Rīgas loma mūsu zemes ražojumu patēriņā — J. Vāgnera		142
Rīga tautas dziesmās — prof. K. Strauberga		148
Rīgas iedzīvotāju skaita attīstība 250 gados — Edg. Dunsdorfa		156
Liepāja		161—194
I.	Vispārējs apskats	163
II.	Vēsturiskas ziņas	164
III.	Liepāja valsts tapšanas dienās	168
IV.	Liepājas aizstāvēšana 1919. gada rudenī	169
V.	Saimnieciskā dzīve Liepājā	171
VI.	Liepājas pilsētas saimniecība	174
VII.	Veselības kopšana	178
VIII.	Izglītība	180
IX.	Liepāja 15. maija saulē	183
X.	Vēsturiski piemineķļi un piemiņas	190
XI.	Tautas darbinieki Liepājā	192
XII.	Liepājas novada īpatnības	193
XIII.	Liepājas iedzīvotāji un viņu tautība	194
Daugavpils		195—218
I.	Vēsture	197
II.	Saimnieciskā dzīve	207
III.	Sabiedriskā un kultūrālā dzīve	211
IV.	Skolas, bibliotēkas, mūzeji, laikraksti	213
V.	Pilsētas dārzi, apstādījumi, laukumi	215
VI.	Veselības kopšana	216
VII.	Ievērojamākās celtnes	216
VIII.	Piemineķļi un piemiņas plāksnes	217
IX.	Ievērojami tautas darbinieki	217
Jelgava		219—242
I.	Vēsture	221
II.	Saimnieciskā dzīve	230
III.	Garīgā dzīve	236
IV.	Sabiedriskā un kultūrālā dzīve	237
V.	Skolas	239
VI.	Valsts un pašvaldības iestādes Jelgavā	239
VII.	Parki, laukumi un piemineķļi	241
VIII.	Ievērojamākās celtnes	241
IX.	Ievērojami tautas darbinieki	242

	Lpp.
Abrene	370
Ainaži	381
Aizpute	328
Alūksne	303
Ape	379
Auce	330
Balvi	345
Bauska	297
Cēsis	254
Dobele	339
Durbe	384
Gostiņi	378
Grīva	296
Grobiņa	377
Gulbene	317
Ilūkste	369
Jaunjelgava	343
Jēkabpils	292
Kandava	353
Kārsava	347
Krāslava	311
Krustpils	323
Kuldīga	284
Ķemeri	371
Lejasciems	385
Limbaži	336
Līvāni	326
Ludza	294
Madona	341
Mazsalaca	363
Ogre	351
Piltene	383
Pļaviņas	361
Preiļi	355
Priekule	365
Rēzekne	251
Rīgas Jūrmala	274
Rūjiena	306
Sabile	348
Salacgrīva	380
Saldus	301
Sigulda	357
Sloka	300
Smiltene	321
Strenči	350
Subata	366
Talsi	314
Tukums	269
Valdemārpils	376
Valka	332
Valmiera	263
Varakļāni	356
Ventspils	243
Viesīte	367
Viļāni	368
Zilupe	359

LATVIJAS VALSTS BIBLIOTEKA

L10 - J

LATVIJAS NACIONALA BIBLIOTEKA
0304064996

Sav. 3